

*FEJEZETEK A
MAGYARORSZÁGI
TÁRSADALOM- ÉS
SZOCIÁLPOLITIKA
TÖRTÉNETÉBŐL*

I.

**Cora Zoltán -
Kiss Mária Rita -
Olasz Lajos**

SZTE ETSZK - Szeged

2019

FEJEZETEK A MAGYARORSZÁGI TÁRSADALOM- ÉS SZOCIÁLPOLITIKA TÖRTÉNETÉBŐL

Tanulmányok és szövegek a kiegyezéstől a rendszerváltásig

I. kötet

A kiegyezéstől a második világháború végéig

(1867–1944)

A tanulmányokat írta, a kiadványt szerkesztette:

Cora Zoltán – Kiss Mária Rita – Olasz Lajos

Szeged, 2019.

TÁMOGATÁS:

Készült az EFOP-3.5.2.-17-2017-00003 számú, „Duális és gyakorlatorientált felsőoktatási képzések fejlesztése és oktatási innováció a szociális munka és a segítő szakmák terén a Dél-alföldi régióban” című projekt keretében.

SZAKMAILAG LEKTORÁLTA:

Tomka Béla

az MTA Doktora, egyetemi tanár

COPYRIGHT: 2019,

Szegedi Tudományegyetem Egészségtudományi és Szociális Képzési Kar

Creative Commons NonCommercial-NoDerivs 3.0 (CC BY-NC-ND 3.0)

A szerző nevének feltüntetése mellett nem kereskedelmi céllal szabadon másolható, terjeszthető, megjelentethető és előadható, de nem módosítható.

ISBN: 978-963-306-691-1

Szeged • 2019.

Tartalomjegyzék

Bevezető	7
1. A dualizmus kora	10
1.1. Társadalmi viszonyok és szociális kérdés 1867-1918	10
1.1.1. A polgárosodás színe és visszája. A dualizmus korának magyarországi társadalma (Olasz Lajos)	10
1.1.2. Társadalomkritika és társadalompolitikai koncepciók a dualizmus kori Magyarországon (Kiss Mária Rita)	27
1.1.3. A szociálpolitika és a szociális jogok fejlődése a dualizmus időszakában (Cora Zoltán)	44
1.2. Szövegek a dualizmus kori társadalomról	51
1.2.1. Társadalomtörténet	51
<i>Erdei Ferenc: A magyar társadalom a két világháború között</i>	51
<i>Kenéz Zoltán: Tíz év múltán. Visszapillantás a gazdasági viszonyokra az Alföldön</i>	55
<i>Pethő Sándor: Világostól Trianonig. A mai Magyarország kialakulásának története</i>	58
<i>Szalay Sándor: Városi cselédkérdés</i>	61
<i>Thirring Gusztáv: A magyarországi kivándorlás és a külföldi magyarság</i>	64
<i>Zigány Zoltán: Népoktatásunk reformja</i>	67
1.2.2. Társadalompolitika	70
<i>Prohászka Ottokár: A modern szegénység és az evangélium</i>	70
<i>Gaal Jenő: A társadalom feladatai a közgazdasági patriarchalizmus terén</i>	72
<i>Pikler Gyula: A jótékonyosság központosítása</i>	75
<i>Gratz Gusztáv előadása a liberalizmusról</i>	77
<i>Geöcze Sarolta előadása a konzervativizmusról és keresztényszocializmusról</i>	81
<i>Jászi Oszkár: Új Magyarország felé</i>	82
<i>Böhm Vilmos: Szociálpolitikai kongresszusok</i>	85
<i>Giesswein Sándor: Keresztény szociális törekvések a társadalmi és gazdasági életben</i>	88
1.2.3. Szociálpolitika	90
1891. évi XIV. törvénycikk az ipari és gyári alkalmazottaknak betegség esetén való segélyezéséről.....	90
1898. évi II. törvénycikk indoklása a munkaadók és mezőgazdasági munkások közötti jogviszony szabályozásáról	94
1907. évi XIX. törvénycikk az ipari és kereskedelmi alkalmazottaknak betegség és baleset esetére való biztosításáról	96
1907. évi XLVI. törvénycikk a gazdasági munkaházak építésének állami támogatásáról	103
<i>Prohászka Ottokár: Mi a szociális kérdés?</i>	106
1.2.4. További ajánlott irodalom	110
1.3. Kiemelt társadalom- és szociálpolitikai kérdések	111
1.3.1. A középosztály-problematika	111
<i>Láng Lajos: A társadalmi deficit</i>	111
<i>Szekfű Gyula: Három nemzedék és ami utána következik</i>	114
<i>Berzeviczy Albert: A dzsentriről</i>	118
<i>Petrássevich Géza: Magyarország és a zsidóság</i>	121
<i>Prohászka Ottokár: Az anarchia logikája</i>	124
<i>Prohászka Ottokár: Kultúra és terror – Keresztény szocialista akció</i>	129
1.3.2. A munkáskérdés	135
<i>Rézler Gyula: A magyar nagyipari munkásság kialakulása 1867–1914</i>	135
<i>Pulszky Ágost: A munkáskérdés</i>	138
<i>Földes Béla: A munkáskérdés megoldása</i>	141
<i>Jászai Samu: A magyarországi szakszervezetek taktikája</i>	145
<i>Prohászka Ottokár: Mi a szociális kérdés?</i>	147

1.3.3. Az agrártársadalom.....	158
<i>Dániel Arnold: Föld és társadalom</i>	158
<i>Ecseri Lajos: Az alföldi munkáskérdés és a mezőgazdasági válság</i>	161
<i>Miklóssy István: Keresztény magyar népünk gazdasági romlása. Szociálpolitikai tanulmány</i>	164
<i>Komáromi Sándor: Ágoston statisztikái</i>	168
<i>Károlyi Mihály: Földreform</i>	171
<i>Czettler Jenő: A magyar állam mezőgazdasági szociálpolitikája</i>	173
1.3.4. Nemzetiségi aspektusok.....	177
<i>Mocsáry Lajos: Néhány szó a nemzetiségi kérdéstről</i>	177
<i>Ajtay József: A nemzetiségi kérdés</i>	181
<i>Bartha Miklós: Kazár földön</i>	184
<i>Réz Mihály: Magyar fajpolitika</i>	187
<i>Thoroczkay Viktor: Magyar állam és nemzetiségei</i>	190
<i>Wittmann Ernő: A nemzetiségek önrendelkezési jogának múltja és jövője</i>	194
1.3.5. További ajánlott irodalom.....	199
2. A Horthy-korszak.....	201
2.1. Társadalmi viszonyok és szociális kérdés 1920–1944.....	201
2.1.1. Tradíció és modernizáció keresztútján. Társadalmi viszonyok a Horthy-korszakban (Olasz Lajos).....	201
2.1.2. Politika és társadalompolitikai koncepciók a Horthy-korszakban (Kiss Mária Rita).....	223
2.1.3. A szociálpolitika és a társadalombiztosítás fejlődése a két világháború közötti időszakban (Cora Zoltán).....	245
2.2. Szövegek a Horthy-korszak társadalmáról.....	268
2.2.1. Társadalomtörténet.....	268
<i>Doros Gábor: Családvédelem. Küzdelem a születéscsökkenés ellen</i>	268
<i>Kovács Alajos: Magyarország népe és népesedésének kérdése</i>	272
<i>Olay Ferenc: Kisebbségi népoktatás</i>	275
<i>Rézler Gyula: A magyar gyári munkásság</i>	278
<i>Szekfű Gyula: Három nemzedék és ami utána következik</i>	281
<i>Weis István: Hazánk társadalomrajza</i>	284
2.2.2. Társadalompolitika.....	287
<i>Balás Károly: Társadalmi politika</i>	287
<i>Gr. Bethlen István: A jobb- és baloldali radikalizmus ellen</i>	290
<i>Gr. Bethlen István 1926. november 27-i, debreceni díszpolgárrá választása alkalmából elmondott beszéde</i>	294
<i>Bajcsy-Zsilinszky Endre: A nemzeti radikalizmus szociálpolitikai programja</i>	297
<i>A Gömbös-kormány Nemzeti Munkaterve</i>	300
<i>Halla Aurél: Politika a szociálpolitikában</i>	303
<i>Mihelics Vid: Pápai enciklikák és szociális fejlődés</i>	309
<i>Teleki Pál: Szociális Magyarország</i>	312
<i>Merre megyünk?</i>	314
2.2.3. Szociálpolitika.....	319
<i>Az 1940. évi XXIII. törvénycikk az Országos Nép- és Családvédelmi Alapról</i>	319
<i>Esztergár Lajos: A szociális munka vázlata</i>	320
<i>Hilscher Rezső: Bevezetés a szociálpolitikába</i>	324
<i>Kerék Mihály: Milliók a milliókért. Új magyar szociálpolitika</i>	331
<i>Kovrig Béla: Hogy életünk emberibb legyen</i>	335
<i>Kovrig Béla: Korfordulón. Esmék forrongása. Új formák keresése. Az emberi együttélés mai válságában</i>	337
<i>Magyary Zoltán: Társadalomjóléti köztestületek</i>	346
2.2.4. További ajánlott irodalom.....	351
2.3. kiemelt társadalom- és szociálpolitikai kérdések.....	353
2.3.1. Trianon társadalmi hatásai.....	353

<i>Földes Béla: A trianoni békeparancs hatása a magyar közgazdaságra</i>	353
<i>Szekfű Gyula: Három nemzedék és ami utána következik</i>	356
<i>Klebelsberg Kuno: Neonacionalizmus</i>	360
<i>Teleki Mihály: Trianon hatása mezőgazdaságunkra</i>	363
<i>Bikkal Dénes: Társadalombiztosítás a Felvidéken</i>	366
<i>Hosszú Károly: A cseh- és szlovák szociálpolitika</i>	367
2.3.2. A zsidókérdés	369
<i>Haller István: A zsidókérdés és a keresztény térfoglalás végleges megoldása</i>	369
<i>Stern Samu: A zsidókérdés Magyarországon</i>	372
<i>Szabó Dezső: Az elsodort falu</i>	375
<i>Írók, művészek, tudósok deklarációja a magyar társadalomhoz és a törvényhozás tagjaihoz</i>	377
<i>Teleki Pál: A keresztény nemzeti irány és a zsidókérdés</i>	379
<i>Johan Béla: A közegészségügyi szolgálatunk krízisének okai, különös tekintettel az orvoskérdésre. Javaslatok ennek megoldására vonatkozólag (1941. május 11.)</i>	383
<i>Petres József: A zsidó kérdés orvosi és társadalmi szempontból.</i>	386
2.3.3. Agrárpolitika	390
<i>Heller András: Cselédsor</i>	390
<i>Kerék Mihály: A magyar földkérdés</i>	393
<i>Matolcsy Mátyás: Agrárpolitikai feladatok Magyarországon</i>	397
<i>Weis István: A magyar falu</i>	400
<i>Németh László: A magyar élet antinómiái. A föld kérdése</i>	403
<i>Somogyi Imre: Kertmagyarország felé</i>	407
<i>Kerék Mihály: A földkérdés és a szociálpolitika</i>	409
<i>Szekfű Gyula: Három nemzedék és ami utána következik</i>	414
<i>Czettler Jenő: A falusi szegénység és a különös védelemre szoruló gondozása</i>	419
2.3.4. Család-, egészség-, oktatáspolitiká	422
<i>Johan Béla: Gyógyul a magyar falu</i>	422
<i>Kornis Gyula: Magyarország közoktatásügye a világháború óta</i>	425
<i>Scherer Péter Pál: Így látom én. Alföldi falvaink lakossága és szociális problémái</i>	427
<i>Klebelsberg Kuno: Falusi népiskoláink kiépítése</i>	430
<i>Illyés Gyula: Pusztulás. Úti jegyzetek. Észak-Baranya, 1933. július</i>	432
<i>Tegzes László: Új irányok a magyar nép- és családvédelemben (Országos Nép- és Családvédelmi Alap)</i>	436
<i>Doros Gábor: Az egészséges magyar népszaporodás feltételeinek biztosítása</i>	439
<i>Johan Béla: Zöldkeresztes egészségvédelmi munka</i>	442
2.3.5. További ajánlott irodalom	443
Irodalomjegyzék	447
<i>Felhasznált szakirodalom</i>	447
<i>Idézett és ajánlott források</i>	458

BEVEZETŐ

A szöveggyűjtemény szerkesztői a Szegedi Tudományegyetem szociálpolitika mesterképzésének oktatói, akik saját egymásra épülő tantárgyaikhoz egy egységes szemléletbeli keretbe foglalt oktatási segédanyagot készítettek azzal a céllal, hogy eredményesebben ismertethessék meg hallgatóikat a jelenkori magyar szociális gondolkodás és szociálpolitika előzményeivel.

A szegedi szociálpolitika MA képzésen három történeti tárgy hivatott a kérdéskör vizsgálatára. A *Társadalomtörténet* kurzus a 19-20. századi társadalmi jelenségek és a társadalmi folyamatok elemzésén keresztül azt mutatja be, milyen kihívásokkal kellett szembesülnie a dualizmus korától kezdődően a szociális kérdésekre választ kereső gondolkodóknak, szakembereknek és politikusoknak. A *szociális kérdés a magyar politikai gondolkodásban* című tárgy a szociális problémák bemutatásán túl a mindenkori politikai elit szociális problémaérzékelését, a megoldásukra irányuló politikai gondolkodásbeli stratégiákat, fontosabb társadalompolitikai célkitűzéseiket vizsgálja. A *társadalom- és szociálpolitika történelmi alakzatai* kurzus pedig mindezek összegzéséként a korszakonként változó szociálpolitikai eszköz- és intézményrendszer bemutatására és a szociális problémák megoldására született elképzelések megvalósítására helyezi a hangsúlyt, nemzetközi folyamatokba ágyazva a magyar szociálpolitika főbb trendjeit. Mindezek mellett a kurzus a szociális jogok fejlődését, valamint a jóléti állam történetét is vizsgálja.

Az oktatási segédanyag struktúráját az a felismerés formálta, hogy a mindenkori szociálpolitika jelenségeinek megértéséhez egy szélesebb – társadalomtörténeti és politikai – kontextus ismerete szükséges. Az oktatási és kompetencia fejlesztési célok érdekében a választott szerkezeti felépítéssel mindenekelőtt erre kívántuk felhívni a szöveggyűjteményt használók figyelmét. A szociálpolitika és társadalompolitika terminológiáit érintő szakmai vitákban nem kívántunk állást foglalni. Kifejezetten törekszünk viszont arra, hogy a képzés résztvevői megértsék a működésbeli különbséget a politikai rendszer hatalmi logikája és a szociálpolitika szakmai racionalitása között. Ugyanakkor elismerjük, hogy a kettő közötti elvi határvonal meghúzása után a gyakorlati szétválasztásuk számos esetben problematikusnak bizonyul.

Minden politikai döntés egyben társadalompolitika, mert hatást gyakorol a társadalmi viszonyokra, még ha olykor áttételesen is. A politikai elitstratégiák között azonban igyekeztünk kiemelni azokat a politikai gondolkodásbeli koncepciókat, amelyek kifejezetten a társadalmi viszonyok tudatos átalakítására irányultak. A szociális kérdésekkel kapcsolatos prioritások átrendeződése egyértelmű a rendszerváltásokkor tapasztalható elitcserék idején, de a szöveggyűjteményben

találunk példát kormányváltásokhoz kapcsolódó, vagy például a gazdasági lehetőségek változása nyomán bekövetkező rendszerkorrekciókra is. Minden korszakon belül törekedtünk megjeleníteni a többdimenziós politikai mezőben jelen lévő, eltérő értékválasztáson alapuló, egymással versengő társadalmpolitikai alternatívákat is. Közülük hangsúlyosabban tárgyaltuk azokat, amelyek kormányzati pozícióba kerülve erőteljesebben voltak képesek hatni a szociálpolitika kiemelt céljainak és mozgásterének alakulására.

Szöveggyűjteményünk a három tantárgy oktatási szükségleteinek megfelelően egyaránt követ kronologikus és tematikus szempontokat. Fő fejezeteinek tagolása kronologikus: a dualizmus periódusától kezdődően a Horthy-, majd a Rákosi-korszakon keresztül, a Kádár-rendszerrel bezáróan kíséri végig a szociális kérdés magyarországi alakulását. A nagyobb szerkezeti egységeken belül a szerzők által írt egy-egy társadalomtörténeti, társadalmpolitikai és szociálpolitikai bevezető tanulmány segíti a vizsgált korszak főbb kérdéseiről való tájékozódást, valamint a társadalomtörténeti, társadalmpolitikai és szociálpolitikai tudásformák szerveződése közötti különbségek megértését.

A szerkesztők által írt bevezető tanulmányokat először a korszakot reprezentáló társadalomtörténeti, társadalmpolitikai és szociálpolitikai kulcsszövegek bemutatása követi. A további alfejezet tematikus blokkokat tartalmaz. Minden korszakon belül kiválasztottunk négy, az adott periódusban kiemelten fontosnak tekinthető, a társadalmi és szociális viszonyokat jelentős mértékben meghatározó, jellemző problémakört, amelyeket kortárs társadalomtörténeti, társadalmpolitikai és szociálpolitikai szövegekkel komplex módon igyekeztünk bemutatni. A többféle megközelítés, eltérő aspektusok alkalmazása elősegíti a kérdéskörök alaposabb megismerését, további tanulságok levonását. A szemelvények előtt információkat közlünk a szerzőkről, a művek keletkezésének körülményeiről, jelezve egyben a kiválasztás szempontjait. Amennyiben az oktatási célok ezt indokolták, a tanulmányok lábjegyzeteiben további életrajzokat helyeztünk el.

Szöveggyűjteményünk történeti forrásokat tartalmaz: a korabeli szereplők, a közvetlenül érintettek társadalmi kérdésekre adott reflexióit mutatja be. A szövegválogatás legfontosabb szempontja az volt, hogy megjelenítsük az adott kor minden fontosabb irányzatát. Ebből az is következik, hogy nem feltétlenül a legszínvonalasabb, vagy a mai értékrendünkhöz legközelebb álló munkák kerültek az anyagba. A szakma művelői előtt közismert szerzők (egykori szakpolitikusok, közéleti szereplők, döntéshozók) mellett igyekeztünk kevésbé ismert személyek, nehezebben hozzáférhető, az adott korszak társadalmi tablójához viszont feltétlenül hozzátartozó írásait is bemutatni.

A forrásgyűjtemény a tanulási eredményalapú szemlélet jegyében született. A segédanyag jól hasznosítható mindazon oktatók számára, akik a lexikális tudásanyag közvetítésén túl feladatuknak tekintik a jövő szociálpolitikus szakembereinek szemléletformálását, a szakma gyakorlásához szükséges készségek és jártasságok elmélyítését is. A szöveggyűjtemény szemelvényei lehetővé teszik a hallgatók önálló tanulását, elősegítik az egyéni és kreatív szövegértést, szövegelemzést és a

forráskritikán keresztül a kritikai gondolkodás fejlesztését. A szerzők, illetve szerkesztők célja az volt, hogy a hallgatók a történeti példákból leszűrhető következtetések birtokában lássák, értsék: a társadalmi tények, a társadalompolitikai koncepciók, a politikai értékrendszerek és pragmatikus kényszerek miként befolyásolják a szociálpolitikai döntések meghozatalát, végső soron a szociálpolitikai beavatkozások megvalósulását. Történeti példákon keresztül szerezzék meg azt a jártasságot a társadalmi, politikai, valamint szociálpolitikai helyzetek értelmezésében, amelyre gyakorló szakemberként szükségük lesz, és képessé váljanak a szociálpolitikusi szakmai racionalitás érvekkel történő alátámasztására, a szakma érdekeinek és értékeinek képviselésére.

Szeged, 2019. szeptember 1.

A szerzők

1. A DUALIZMUS KORA

1.1. TÁRSADALMI VISZONYOK ÉS SZOCIÁLIS KÉRDÉS 1867-1918

1.1.1. A polgárosodás színe és visszája. A dualizmus korának magyarországi társadalma (Olasz Lajos)

A dualizmus kora a gazdasági és társadalmi modernizáció, a kiteljesedő polgárosodás kulcsidőszaka volt Magyarországon. A gazdaság növekedése évi átlagban 2–2,5%-ot ért el, ami megelőzte az Osztrák-Magyar Monarchia másik részének az ún. örökös tartományoknak a fejlődési ütemét. A modernizációs folyamat azonban az élet különböző területein eltérő módon, és földrajzi régiótól, társadalmi rétegtől, településformától függően eltérő mértékben érvényesült. Mély szakadék választotta el a nyugat-európai mintákat idéző középső és nyugati országrészeket az évszázados elmaradást tükröző keleti peremvidékektől, a világvárossá fejlődő Budapestet az Alföld kies tanyavilágától, a középosztály kényelmes életviszonyait a mezőgazdasági munkások napi megélhetési gondjaitól.¹

A fejlődés ellentmondásosságát fokozta, hogy a gazdaság, a társadalmi és politikai élet vagy a kultúra területén teret nyerő polgári sajátosságok mellett széles körben fennmaradt és továbbra is jelentős szerepet játszott a tradíció, korábbi társadalmi viszonyok számos eleme. A felbomló rendi társadalom jellemzői a polgárosodás felgyorsulásával sem tűntek el, nem adták át a helyüket a modernitásnak. Az élet minden területén, minden rétegben, foglalkozási ágban együtt léteztek a régi szokások, szabályok, viszonyrendszerek, kommunikációs formák, és a kialakuló új polgári struktúrák. A nemesség születési előjogai és a polgári participáció, az uradalmak patriarchális viszonyai és az önálló árutermelő parasztgazdaság, a kiszolgáltatott kézműves inasok, tanoncok és a szakképzett, önszerveződő gyári munkásréteg egyszerre volt jelen a régi, rendies és a modern polgári viszonyok bonyolult világában. Látszólag egymástól függetlenül, eltérő értékeket, eszméket, társadalmi törekvéseket képviselve, valójában viszont szoros kölcsönhatásban, egymásra reflektálva. Ezt a jelenséget nevezte Erdei Ferenc „kettős” társadalomnak.²

A dualizmus kori modernizáció közvetlen előzményei között nemcsak az 1848-as polgári forradalom gazdaság és társadalom átalakító törekvései, hanem a szabadságharc leverését követő abszolutizmus időszaka is szerepet játszott. A

¹ Gerő 2014. 54–55.

² Erdei 1980. 293–295.; Kövér 2002. 276–278.

forradalom idején hozott törvényeket ugyan megsemmisítette a császár, a polgári viszonyok azonban az egész birodalomban fokozatosan tért hódítottak, így számos 1848-as rendelkezés (népképviselő, közteherviselés), újra bevezetésre került. Ezek közé tartozott 1853-ban a jobbágyfelszabadítás is, amely során 640 000 család szabadult fel a korábbi 8 millió katasztrális hold (kh) úrbéres telek állami megváltásával, és lett 10–15 holdas birtokos paraszt. A házzal és kisebb kerttel rendelkező felszabaduló zsellér családok száma 910 000 volt, számukra a mezőgazdasági bérmunka kínált megélhetést, míg 200 000 család föld és ház nélkül vált szabaddá, és maradt cselédként volt földesura birtokán vagy a fejlődésnek induló városokban keresett munkát. Egyéni megváltás útján további 1,5 millió kh maradvány föld került a parasztok kezébe, kis birtoktestek formájában, melyhez főként a telkes jobbágyoknak, esetleg a házas zselléreknek volt esélyük hozzájutni. A felszabaduló jobbágyok 44%-a rendelkezett saját gazdasággal, a többieknek (mintegy 3,5 millió fő) nem volt birtoka.³

A dualizmus kori Magyar Királyság alatt, az 1868-tól viszonylag széleskörű önállóságot élvező Horvát- és Szlavonország nélküli, 282 870 km²-es Magyarországot értjük. Ennek népessége az I. világháborúig dinamikusan növekedett, 1850-ben 11 364 220 fő, 1880-ban 13 749 603 fő, 1910-ben pedig 18 264 533 fő volt. A népességnövekedés fokozottan érvényesült az ország középső területein, a jelenlegi Magyarországhoz tartozó 93 030 km²-en, itt a többi régióhoz viszonyítva kétszeres volt a lélekszám emelkedése. A mai országterület lakossága az 1880-as 5 329 191 főről, 1910-re 7 612 114 főre nőtt.⁴

A születések száma a századfordulóig viszonylag magas volt, a születési ráta 42–43 ezrelék körül alakult. Ezt követően az I. világháborúig 35 ezrelékre csökkent. Ennek részben a nyugati modernizációs hatások, az életviszonyok, a gondolkodásmód megváltozása, a módosabb rétegekben kitolódó ifjúkor, az egyéni igények fokozottabb érvényesítésének szándéka állt a háttérben. Másrészt a gazdasági nehézségek nyomán főként a kisbirtokosi körben alkalmazott hagyományos születéskorlátozás korábbi gyakorlata élt tovább. A gyermekek döntő többsége házasságban született, csak 10% körül volt a házasságon kívüli születések aránya. Ez a városokban 15–17%-ot is elérte, a falvakban azonban csak 5–7% körül mozgott. A legtöbb házasságon kívüli gyermek ipari napszámos, illetve házi cseléd anyától született.⁵

A nyers halálozási arány a kiegyezést követő évtizedekben 32–34 ezrelék körül mozgott, majd a századforduló után 25–26 ezrelékre csökkent. Országos járványok a dualizmus időszakában már nem voltak, csak 1872–1873-ban söpört végig a keleti országrészekben és Erdélyben egy kolerajárvány, amely egy ínséges gazdasági

3 Kövér 2002. 266–267. 276–278.; Böhm 1999. 47.

4 Hanák 2001. 39.; Kovacsics 1997. 254–258.

5 Katus 2002. 143–146.; Klinger 1997. 317–319.

időszakban tört ki, és mintegy 350 000 áldozatot követelt. Az 1880-as évektől megélénkülő gazdasági konjunktúra, a civilizációs fejlődés, az egészségügyi és higiéniai viszonyok javulása, a szociális szolgáltatások bővülése, a hatékony közegészségügyi intézkedések, illetve az egészségmegőrzéssel kapcsolatos polgári szemlélet terjedése nyomán a halálozási ráta fokozatosan csökkent. Az orvosok száma megkétszereződött, (1910-ben 10 000 lakosra 3 orvos jutott), az országban mintegy 400 kórház működött. A kötelező védőoltás bevezetésével sikerült megfékezni a himlő pusztító hatását. Erősödött viszont, főként a zsúfolt városi peremkerületekben a tbc terjedése.⁶

Súlyos probléma maradt az európai összehasonlításban is kiemelkedően magas csecsemő- és gyermekhalandóság. A csecsemőhalandóság (1 éves kor alatt) 1890-ben 275, 1910-ben 206 ezrelék volt, míg az európai átlag 173 és 125 körül alakult. Ezer gyermekből 5 éves korig 1890-ben 388, 1910-ben 306 halt meg. Az okok között a megfelelő élelmezés hiánya, a gyors urbanizációt kísérő egészségtelen lakáskörülmények, a házasságon kívül születéssel szembeni előítéletesség, és a „porosz”, a gondoskodás helyett fegyelmező gyermeknevelés szerepelt. A századforduló időszakára jelentősen nőtt a gazdaság népességeltartó képessége, javult az egészségügyi ellátás, széles körben elterjedtek a védőoltások, és a nyugat-európai minta alapján fokozottabb társadalmi figyelem fordult a gyermekek és anyák felé.⁷

A természetes szaporodás az 1880-as évektől az I. világháborúig 10–11 ezrelék körül mozgott. Az ország lélekszámát a természetes szaporodás trendjei mellett, a Monarchián belüli migráció, a 19. század második felében jelentős, keletről történő bevándorlás, majd az 1880–1910-es időszakban közel 1,5 millió fős kivándorlás befolyásolta. A belső migráció az országon belül általában a falvakból a városok felé, régiókat tekintve a sűrűbben lakott északi területekről az Alföld és a Délvidék irányába folyt. A Monarchia egészét tekintve Alsó-Ausztria volt a fő célpont. 1880-ban 180 000, 1910-ben 270 000 magyar munkavállaló dolgozott Ausztriában. A határokon túlra vándorlás elsősorban az Egyesült Államokba irányult, a külföldre menők egynegyede azonban néhány év elteltével hazatért. A kivándorlás elsősorban a rosszabb gazdasági helyzetben lévő peremvidékek lakosságát érintette nagyobb mértékben.⁸

A nemek aránya viszonylag kiegyenlített volt. Általában 5–6%-kal több fiúgyermek született, de a magas gyermekhalandóság kiegyenlítette az arányokat. Az erőszakos halálokok, illetve a kivándorlás nagyobb mértékben érintette a férfilekosságot, így 1880-ban 8 ezrelékes, 1910-ben 4 ezrelékes nőtöbblet volt az országban. A korfa, vagyis a különböző korosztályok aránya egy lassan felfelé szélesedő trendet mutatott. Míg 1870-ben a 14 év alattiak aránya 38%, a 60 év felettieké pedig 6% volt, 1910-ben

6 Tóth 1998. 408–409.; Hanák 2001. 40.; Katus 2002. 143–146.

7 Gerő 2014. 56–57.; Faragó 2003. 454.

8 Gyáni – Kövér 2006. 62–64.; Thirring 1904. 8–12.

ezek az adatok 35%-ra és 8%-ra módosultak. A magas fiatalkori halálozási arány miatt a születéskor várható élettartam európai összehasonlításban viszonylag alacsony, mindössze 42 év volt.⁹

A házasságkötés tekintetében a magyarországi társadalom sajátos átmenetet tükrözött a nyugat- és a kelet-európai minták között. Nyugat-Európában már általános jelenség volt a nők későbbi 25 év utáni házassága, ami lerövidítette a házasság termékenység (15–49 év) időszakát, és jelentős volt az egyedülállók (szinglik) aránya is. Kelet-Európában a nők átlagéletkora az első házasságkötéskor 16–18 év volt, és a felnőtt nők döntő többsége megházasodott. Az átlagot tekintve Magyarországon a századforduló időszakában a nők 20, a férfiak 23 éves korban kötötték az első házasságot. 1910-ben a 15 év feletti nők 63% élt házasságban, 29% volt egyedülálló, 8% pedig özvegy, illetve elvált. A házasságban élők aránya alacsonyabb volt az oroszországi és a balkáni államok adatainál, de magasabb a nyugat-európai országokénál.¹⁰

Magyarország északi, középső és nyugati régióiban általában a kiscsalád, illetve a kiterjesztett családi háztartás volt a jellemző. Ez esetben rendszerint 3 generáció élt együtt, a nagyszülők, egy házas gyermek és az unokák. A kiterjesztés időnként a nem házas testvért is érintette. A városokban jellemző volt a nukleáris család, a két generációs (szülő, gyerek) háztartás. Az ország keleti és déli területein viszont a kiterjesztett háztartások mellett jelentős arányban jelen volt a hagyományos nagycsalád, a 20–25 főt is összefogó vagyoni, termelési, ellátási közösség, a nagyszülőket, a házas gyerekeket, az unokákat egyesítő családi forma.¹¹

A Magyar Királyság vegyes nemzetiségi összetételű volt, a 19. század közepén a lakosság mindössze 35%-a tartozott a magyar etnikumhoz. Az ország középső zónájában, a jelenlegi Magyarország területén ez az arány elérte a 49%-ot. A dualizmus időszakában fokozatosan nőtt a magyar anyanyelvűek aránya, ami 1880-ban 45%-ot, 1910-ben pedig 54%-ot tett ki. Ez utóbbi népszámláláskor a románok aránya 16%, a szlovákoké 11%, a németeké 10%, a délszláv népeké 5%, a ruszinoké 3% volt. A magyar elem gyors növekedését részben a magas természetes szaporulat, a centrális elhelyezkedésből adódó gyorsabb gazdasági és civilizációs fejlődés, és az ezzel együtt járó természetes asszimiláció biztosította. A különösen a németek és szlovákok körében jellemző folyamat mögött elsősorban a városiasodás, az iparosodás, a magyar államnyelvű közszolgálat hatása húzódott meg. Szerepet kapott ebben a korábbi nagy telepítések során anyanemzetüktől elszakadt, magyar környezetbe került, saját értelmiséggel kevésbé rendelkező parasztközösségek természetes erodálási folyamata is. Ugyanakkor a kormányzati politika is nyomást

⁹ Klinger 1997. 308.

¹⁰ Gyáni – Kövér 2006. 46.; Klinger 1997. 309–310.

¹¹ Katus 2002. 153–155.

gyakorolt a magyarországi nemzetiségekre, számos intézkedéssel igyekezett gyorsítani és kiszélesíteni az asszimilációs folyamatot.¹²

A magyar népesség növekedését eredményezte, hogy relatíve kisebb volt a kivándorlók aránya, mint a peremvidékeken élő népeké, ugyanakkor a bevándorlás és a belső migráció növelte az asszimilálódók számát. A 19. század második felében zajló nagyarányú zsidó bevándorlás nyomán az 1850-es 339 816 fős zsidó népesség 1910-re 911 227 főre emelkedett, amelynek 77%-a magyarnak vallotta magát. A cigányság, amelyet a zsidósághoz hasonlóan nem nemzetiségi, hanem etnikai közösségként tartottak nyilván, anyanyelvüként általában a környezete nyelvét használta. Az 1893-as összeírás során talált 274 940 fő 38%-a vallotta magát magyar anyanyelvűnek, a mai Magyarország területén élő mintegy 65 000 főnek pedig a 80%-a. A természetes asszimiláció mellett azonban számottevő volt a nemzetiségekkel szembeni diszkrimináció, a magyarosító intézkedések hatása is, melyek a közélettől az oktatásig számos területen jelentkeztek.¹³

A nemzetiségi kérdés a korszak súlyos problémája volt. A magyar elit feltétlenül ragaszkodott politikai vezető szerepéhez, de a nemzetiségeket nem az egyéni vagy kollektív jogok bővítésével, autonómia biztosításával, hanem az asszimiláció révén akarta megnyerni. A Magyarországon élő népek a 19. század során önálló kulturális nemzetekké szerveződtek. Mivel saját gazdasági, politikai elitjük, nemességük, nagypolgárságuk nem volt (beolvadt a magyar elitbe), a társadalmi, szociális ellentétek nemzeti jelleget öltöttek. Az 1848-ban a magyar forradalomtól várt jogok elmaradása után több nemzetiség Bécs mellé állt. A dualizmus korában a feszültségeket a bécsi udvar taktikai mellett a határokon túlról érkező politikai befolyás, a szerb és román nacionalizmus, illetve az Oroszország által propagált pánszláv nézetek terjedése is fokozta. Élezte a feszültségeket, hogy a nemzetiségi társadalmak agrárjellegűek voltak és a kevésbé fejlett perifériákon éltek, így körükben a dualizmus társadalmi problémái halmozottan jelentkeztek. Az elmaradott viszonyok, megélhetési nehézségek, a diszkriminatív hatású intézkedések csak erősítették a nemzeti eszmével mozgósító elkülönülési, elszakadási törekvéseket.¹⁴

A vallási összetételt tekintve, 1910-ben a lakosság 49%-a római katolikus volt. Az ortodox felekezetűek aránya 13%-ot, a görög katolikusok aránya 11%-ot tett ki. A protestánsok között 14% volt a reformátusok aránya, 7% az evangélikusoké és 0,4% az unitáriusoké. Az izraeliták aránya 5%-ot tett ki. Egyes esetekben szoros kapcsolat alakult ki a vallási és nemzetiségi hovatartozás között. A szerbek és románok döntő többsége ortodox felekezetű volt, a ruszinok nagy része görög katolikus. A szerb és román ortodox egyház „nemzeti egyház” jelleggel működött Magyarországon, meghatározó szerepet játszott az identitástudat kialakításában, a kulturális hagyományok őrzésében, a közösségszervezésben és a társadalmi törekvések

12 Hanák 2001. 41.; Ajtay 1914. 4–7.

13 Wetzsel 2011. 32–34.; Romsics 2010. 48–50.

14 Szarka 2004. 17.; Fónagy 2001. 192–195.; Mocsáry 1886. 62–66.; Nagy 2018. 228–231.

artikulálásában. A horvátok római katolikus, a szlovákok római katolikus és evangélikus felekezetűek voltak. Esetükben az egyházak kevésbé segítették a nemzeti törekvéseket, mert ugyanezen felekezetekhez tartozott a magyarok és németek többsége is. A magyarok körében a római katolikusok aránya 58%, a reformátusoké 26%, az izraelitáké 7%, az evangélikusoké 4%, görög katolikusoké 3%, az unitáriusoké 1% volt.¹⁵

A 6 ún. történelmi egyház (bevett felekezet), a római katolikus, görög katolikus, görög keleti, református, evangélikus és unitárius, a hitéleten túl széleskörű társadalmi és kulturális feladatokat látott el. Állami támogatásban részesült, és vezetői bekerültek a parlament felsőházába. 1895-től ezek közé lépett az izraelita egyház is. Az elismert egyházak (baptista, muszlim) önkormányzattal és bizonyos társadalmi mozgástérrel rendelkeztek, de állami szubvenciót nem kaptak, és politikai, közéleti szerepet nem játszottak. A római katolikus egyház különleges pozíciót töltött be a társadalomban. Nem volt ugyan „állam-egyház”, de az ország egyik legnagyobb földbirtokosaként (1,6 millió kh), a közoktatásban betöltött 50%-os részesedésével, állami reprezentációs funkcióival (koronázás) kiemelt országos intézménynek számított. A római katolikus egyház nem önkormányzati alapon működött, hanem egyházi ügyekben a Szentszék, szervezeti és társadalmi téren az uralkodó (a főkegyúr) irányítása alatt állt. Az 1895-re a „kultúrharc” során megszületett egyházpolitikai törvények, a kötelező polgári házasság és anyakönyvezés bevezetése bizonyos mértékig korlátozták az egyházak társadalmi súlyát. A szekularizáció azonban csak felemás módon valósult meg.¹⁶

Az oktatás tekintetében a kiegyezést követően gyors ütemben emelkedett az írástudók aránya, ami 1880-ban 41%-ot, 1910-ben már 67%-ot tett ki. Az örökös tartományokban ugyanez idő alatt ez 66%-ról 77%-ra nőtt. Jelentős különbségek voltak az ország centrális régiója és a peremvidékek lakossága, és ehhez kötődve a magyarok és más nemzetiségűek között. Míg a magyar társadalom 80%-a tudott írni és olvasni, az erdélyi románságnak csak 33%-a. A kor társadalmi szokásai miatt, komoly eltérés volt a férfiak és nők iskolázottsága között. A magyar népességen belül a férfiak 83%-a, a nők 76%-a volt írástudó, az erdélyi románság körében ez 41% és 25% volt. A férfiak és nők írni-olvasni tudása közötti különbség a polgárosodás szintjét jelezte, mert a polgári viszonyok terjedésével csökkent a különbség.¹⁷

Az oktatási rendszer alapját a 6 osztályos elemi iskola képezte, amely után a tovább nem tanulók számára elvileg 2–3 év ismétlőiskola következett, heti néhány órás oktatással. A gyakorlatban azonban sokan ezt már a munka miatt nem teljesítették. A továbbtanulók az elemi 4. osztály után különböző 4–6 osztályos általános vagy szakirányú képzésekre jelentkezhettek (polgári iskola, ipari tanonc, alsókereskedelmi, földműves iskola). Ezen iskolák elvégzése után, 14 éves kortól a

15 Dobszay – Fónagy 2005. 418–420.

16 Romsics 2010. 50–53.

17 T. Kiss 2012. 26., 35–36.; Fónagy 2001. 208–209.

középiskolai oklevelet nyújtó tanulmányok következhetnek, (felsőkereskedelmi iskola, tanítóképző). A humán jellegű gimnázium és a természettudományok oktatására koncentráló reáliskola 8 osztályos képzést nyújtott, 10–18 év között. A népiskolák döntő többsége egyházi fenntartású volt: a kiegyezés idején működő 13 798 népiskolából 91%, 1910-ben 16 455 elemi iskolából 73% (18% állami, 8% községi). A gazdaságilag fejlettebb régiókban nagyobb volt a továbbtanulók aránya is. 1910-ben a magyarországi társadalom mintegy 2,4%-a rendelkezett érettségivel, ami ebben az időben 12 év tanulás után magas iskolai végzettségnek számított, és komoly presztízst biztosított. Ez az arány a magyar anyanyelvűek körében 3,5%, a németeknél 1,9%, a horvátoknál 1,2% volt.¹⁸

A dualizmus korában jelentősen átalakult a településszerkezet. 1850-ben még 64 szabad királyi várost és 855 mezővárost tartottak nyilván, melyek közül azonban csak 200 volt valóban városias jellegű. Az 1870-es években több törvénnyel újraszabályozták a települések jogállását. 1876-ban komoly városszelekciót hajtottak végre, csak a lélekszám és funkció tekintetében valóban városi jellegű települések tarthatták meg ezt a rangot. Az 1873-ban Buda, Pest és Óbuda egyesítésével létrejött főváros mellett 24 törvényhatósági jogú város (12 000 főnél népesebb), és 112 rendezett tanácsú város volt az országban. Budapest lélekszáma a kiegyezést megelőzően csak 270 000 fő volt, 1910-ben viszont már meghaladta a 880 000 főt. A városlakók aránya folyamatosan emelkedett, 1870-ben 15%, 1910-ben 24% körül alakult. Ez elmaradt a nyugat-európai adatok mögött, Franciaországban 39%, Németországban 49% volt a városlakók aránya. Ráadásul az agrárterületeken lévő városok lakosságának mintegy 30%-a nem a belterületen, hanem a tanyavilágban élt.¹⁹

Budapest az I. világháború előtt már európai léptékkal mérve is nagyvárosnak számított, valójában azonban csak a belső kerületei mutattak metropolisz jelleget. A külvárosok nem sokban különböztek az alföldi mezővárosok képétől. Budapest házainak 54%-a földszintes volt, ami Bécsben 12%, Párizsban 6% körül alakult. Országosan a 3 vagy többemeletes házak aránya 1870-ben csak 2,5%-ot, 1910-ben már 16%-ot tett ki, azonban ez is csak kevesebb, mint fele volt a nyugat-európai átlagnak. A középítkezések tekintetében viszont Budapest felvette a versenyt a nyugati nagyvárosokkal. Az Európában második földalatti vasút, a pályaudvarok, a hidak, a Hősök tere és a Parlament gazdasági erőt, prosperitást sugároztak. Fejlődött az infrastruktúra. A köz- és magánvilágítást a városokban, a helyi gázgyárak által előállított városi gáz biztosította. Az 1870-es évektől megindult a villanyvilágítás kiépítése. A helyi közlekedésben egyelőre a lovak játszották a főszerepet, a kötött pályás lóvasút, a lóvontatású omnibusz és a taxit helyettesítő fiáker, konflis. A gépesítés azonban gyorsan utat tört magának. Budapesten az I. világháború előtt már 120 km villamos vonal épült ki, amelyen 1910-ben 1,1 millió utast szállítottak. Lassan

18 Kelemen 2001. 60–61.; Romsics 2010. 41–42.; Zigány 1918. 13–18.

19 Gyáni – Kövér 2006. 54–55.; Tóth 1998. 413–414.; Böhm 1999. 30.

terjedt az új közlekedési eszköz, az autó is. Gépkocsiból 1905-ben még csak 159 darabot tartottak nyilván.²⁰

Míg Budapest és néhány más nagyváros (Pozsony, Kassa, Szeged, Kolozsvár) belső kerületei már a modern polgári Nyugat-Európa viszonyait idézték, a nagy lélekszámú alföldi mezővárosokban éles volt a különbség a főtér körüli téglafalú, cseréptetős középületek, üzletek és lakóházak kisebb szigete, illetve a külváros kövezetlen, csatornázatlan, falusias külsejű parasztházakból álló utcái között. A kisvárosok, falvak földszintes épületei döntően vályogtéglákból épültek, nád- vagy zsúptetővel. A legelmaradottabb képet a tanyavilág tükrözte. 1910-ben mintegy 2 millió fő élt tanyákon és pusztai szállásokon, ahol nem a városi színvonalú szolgáltatások (ügyintézés, oktatás, egészségügyi ellátás) hiánya jelentett gondot, hanem a közlekedés, a hírközlés, a tájékozódás elemi feltételei sem álltak rendelkezésre.²¹

A gazdaság szerkezetét és a nemzeti jövedelem kitermelését tekintve Magyarország a 19. században agrárországnak számított. Ebben nagy szerepet játszott a Habsburg Birodalmon belüli munkamegosztás, amely keretében Ausztria és Csehország elsősorban iparcikkeket, a magyar területek pedig élelmiszert és mezőgazdasági nyersanyagot állítottak elő. 1870-ben a foglalkoztatottak 75%-a élt a mezőgazdaságból. A kiegyezést követően felgyorsult az ipar és a forgalmi ágazatok (kereskedelem, szolgáltatás, hitelélet, közlekedés) fejlődése, részben a hazai birtokosok és a növekvő számú polgári vállalkozó, részben az örökös tartományokból érkező jelentős számú vállalkozó és szakmunkás révén. A mezőgazdaságban foglalkoztatottak aránya 1910-re 63%-ra csökkent, miközben az iparból és forgalomból élők aránya 27%-ra emelkedett. Németországban ez az arány 50% és 37%, Romániában viszont 80% és 13% volt. A foglalkozásszerkezet régióként jelentős különbségeket mutatott. Az ország fejlettebb, nyugati és centrális körzeteiben élő német és magyar lakosság körében az agrárnépesség aránya 52–53%-ot tett ki, az iparból és forgalomból élők aránya pedig elérte a 34–35%-ot, ami már megközelítette a németországi adatokat.²²

A vagyon, a presztízs, az erőforrások feletti rendelkezés és a gazdasági, társadalmi döntésekben való részvétel alapján a dualizmus kor társadalma négy nagyobb rétegre bomlott. A politikai és gazdasági elit a lakosság mindössze 1%-át tette ki. Ezen belül 0,6% volt a nagybirtokosok és 0,4% a polgári eredetű nagyvállalkozók aránya. A középosztály a nyugat-európai társadalmakkal összehasonlítva viszonylag szűk réteget, 19%-ot képzett, ezen belül is a többség, 13% a tradicionális nemesi, középbirtokosi csoportokból került ki, és csak 6% volt a polgári eredetű középosztálybeli. A magyar társadalom legszélesebb rétegét az önálló vagy alkalmazotti kisegisztenciák tették ki, 51%-kal. Ezen belül a birtokos parasztság

20 Romsics 2010. 67–68.

21 Beluszky 2002. 212–217.

22 Romsics 2010. 52–53.

37%-kal, a polgári kisvállalkozó, alkalmazott és nagyipari munkások 14%-kal voltak jelen. A társadalom legszegényebb és legkiszolgáltatottabb rétegét a mezőgazdasági munkások (24%), illetve a városi napszámosok és házicselédék (5%) jelentették.²³

Az 1000 kh feletti nagybirtokkal rendelkező földtulajdonosok többsége az arisztokrácia (főnemesség) képviselője volt (700–800 család). Az etnikailag vegyes összetételű, az európai arisztokráciával szoros rokoni kapcsolatban álló magyar főnemesség maga is belső rétegekre tagolódott. A Habsburg család tagjai királyi hercegi címet viseltek. Ezzel kiemelkedtek a másik 8 hercegi család közül. Őket a grófok, az örgrófok és a bárók követték. Az arisztokrata címek adományozására, amely alapját a középkor folyamán elsősorban a katonai vagy hivatali teljesítmény jelentette, a 19. század második felében már csak néhány esetben került sor. Ez alól kivételt képezett a bárói cím, amelyet a birodalomnak tett gazdasági szolgálat révén is meg lehetett szerezni. Az új bárók és köznemesek 48%-a gazdasági teljesítmény után kapta a címét, 31% magas rangú katonaként, 21% pedig főtisztviselőként szolgált a dinasztia. Nem minden nagybirtokos volt arisztokrata, a 19. század végén különböző intézmények (jogi személy) és növekvő számú polgári vállalkozó tartozott ebbe a csoportba.²⁴

A főnemesség életmódja, gazdasági és közéleti szerepe révén egyaránt a társadalom fölé emelkedett. A termőterület jelentős része az ő kezükben volt, de a felgyorsuló tőkés fejlődés lehetőségeit látva számos arisztokrata család kezdett ipari, kereskedelmi vagy pénzügyi tevékenységbe. A kiegyezés idején még minden arisztokrata család jelen volt a parlament főrendi házában, amely 82%-ban főnemesekből állt. Az 1885-ös parlamenti reform, azonban vagyoni feltételhez kötötte a parlamenti tagságot, ami évi 3000 forint egyenes adó volt. Ennek nyomán 699 főről 205 főre csökkent az arisztokrácia felsőházi képviselete. Közéleti szerepük így is jelentős maradt. A képviselőházban 15% volt az arányuk, a korszak 16 miniszterelnöke közül 10 (63%), 111 minisztere közül 38 (34%) tartozott az arisztokráciához. A külügyi tárca és a diplomáciai testület mintegy 50%-át arisztokraták tették ki, akik iskolázottságukat, nyelvismeretüket és nemzetközi kapcsolataikat jól tudták kamatoztatni ezen a területen.²⁵

Az elit másik csoportját 800–1000 nagypolgári család képezte, a 100 munkásnál többet alkalmazó ipari és 20 alkalmazottnál többet foglalkoztató kereskedelmi vállalkozások tulajdonosai. A korábban kevésbé iparosodott magyar területek kiaknázása, a viszonylag nagy belső piac, a gyors városfejlődés, a szabad verseny biztosította körülmények széleskörű lehetőségeket nyújtottak a nagyvállalkozók számára. A nagyipar kiépítése részben a hazai kereskedelmi tőkére épült, részben a birodalom iparosodottabb régióiból, illetve más európai országokból bevándorló

23 Berend T. 2003. 179-183.; Romsics 2010. 54.

24 Hanák 2001. 43.; Gyáni – Kövér 2006. 102–103.

25 Dobszay – Fónagy 2005. 435–437.

vállalkozókhoz kötődött. Kiemelkedő szerepet játszottak ebben a folyamatban a magyarországi zsidó családok.²⁶

A nagypolgárság azonban hatalmas vagyona és a gazdaságában betöltött szerepe ellenére nem rendelkezett olyan politikai súllyal, társadalmi tekintéllyel, mint a főnemesség. Ezt a hátrányt egyesek nemesi címek megszerzésével próbálták ellensúlyozni, 26 zsidó család kapott bárói, 346 család köznemesi rangot. Mások házasság révén igyekeztek megszerezni a hiányzó tekintélyt. A tény azonban, hogy nem a modernizációt képviselő polgári szereplők képezték az igazodási pontot a bomlóban lévő rendi társadalom tagjai számára, hanem a polgárság egy része alkalmazkodott társadalmi kapcsolataiban, viselkedésében, életmódjában, esetenként mentalitásában is a tradicionális rétegekhez, igen negatívan hatott a polgárosodás folyamatára. A földbirtokos és nagyvállalkozó elitet egy vékony főtisztviselő és vezető értelmiségi réteg egészítette ki, az állami intézmények vezetői, bírák, táborno­kok, tudósok.²⁷

A középosztály nagyobbik részét a középbirtokos réteg adta, a 100 és 1000 kh közötti földdel rendelkező mintegy 7–8000 család. Ezek döntő többsége a történeti köznemességhez tartozott. Ez a réteg gazdasági szerepét tekintve valamelyest vesztett a befolyásából. Részben az ipar gyors fejlődése szorította háttérbe, részben a kevésbé jövedelmező tradicionális gazdálkodási mód. A 19. században bekövetkező változások, a jobbágyfelszabadítás, a közteherviselés, a birtokok elidegeníthetetlenségének megszűnése, a leányág örökösödése és a gazdaság korszerűsítésének elmaradása – az úri életforma fenntartása mellett a köznemesi birtokok csökkenéséhez, esetenként birtokvesztéshez vezetett. Az elszegényedő köznemes (a dzsentri) műveltsége, közéleti jártassága, társadalmi kapcsolatai révén többségében a köz- és magántisztviselői pályát választotta. 1910-ben a képviselők 48%-a, a kormánytisztviselők 57%-a volt nemesi származású. Ők adták a vármegyei tisztikar 76%-át (a főispánok 56%-át, az alispánok 77%-át) is. Ugyanakkor a középbirtokon gazdálkodók növekvő hányada, 1910-ben már mintegy 25%-a nem nemesi származású volt, hanem polgári birtokos és bérlő.²⁸

A magyar társadalom egyik sajátossága a nemesek nagy száma volt. A 19. század közepén mintegy 550 000 fő tartozott ebbe a kategóriába, ami 5%-os arányt jelentett. Ennél Európában csak a lengyel és a spanyol nemesség aránya volt nagyobb. A köznemesség nagyobb része azonban nem rendelkezett középbirtokkal, sokan már elvesztették korábbi birtokaikat vagy annak egy részét, másoknak eleve csak kisebb földtulajdonuk volt (kuriális nemes), esetleg a nemesi címmel egyáltalán nem kaptak földadományt (armalista nemes). Ezek egy része közszer­zolgálati pályák révén meg tudott kapaszkodni a középosztályban, többségük azonban a kisegyszisztenciák közé

26 Romsics 2010. 56–57.

27 Gyáni – Kövér 2006. 102–103.; Pethő 1925. 125–130.

28 Hanák 2001. 46.

süllyedt, kisbirtokosként maga gazdálkodott, vagy elszegődött intézőnek, gazdatisztnak egy nagyobb birtokra, illetve kisiparral, kiskereskedelemmel foglalkozott. A nemesi cím azonban ilyen esetekben is alapul szolgált a megkülönböztetéshez, és kölcsönzött némi tekintélyt.²⁹

A középosztály másik csoportját a középvállalkozó réteg képezte (6–7000 család), akik általában 10–100 munkást foglalkoztató ipari, vagy 5–20 alkalmazottal dolgozó kereskedelmi vállalattal rendelkeztek, háztulajdonosok, tőkepénzesek voltak. Fontos szerepet játszottak a modernizációban, a gazdasági innovációban és a polgári életmód, mentalitás elterjesztésében, mert az úri középrétegekkel szemben nyitottabb, az európai trendekhez igazodó szellemiséget képviseltek. A vidéki városokban főként ők jelentették a polgári mintát. Ez a réteg etnikailag vegyes összetételű volt, jelentős arányt képviseltek benne az örökös tartományokból vagy más európai országokból érkező német, cseh stb. polgárok, illetve a zsidóság képviselői.³⁰

A középosztály harmadik nagy csoportját a köz- és magántisztviselők és a szabadpályás értelmiség alkotta. Ezek a pályák egyaránt keresettek voltak az elszegényedő köznemesség és a feltörekvő polgári elemek, köztük a zsidóság körében. 1910-ben a magántisztviselők 30%-a köznemesi, 40%-a zsidó származású volt. A köztisztviselők 22%-a nemesi, 10%-a zsidó felmenőkkel rendelkezett, míg ez az arány a szabadpályás értelmiség körében 8% és 39% körül mozgott. Mellettük a középpolgárság más képviselői, és kisebb számban kisvállalkozó és birtokos paraszt családok iskolázott gyermekei kerültek be ebbe a rétegbe.³¹

A középosztály úri és polgári csoportjai, de még inkább a dzsentri és a zsidó polgári rétegek között a századforduló időszakától éleződő ellentét jelentkezett. Ennek okai elsősorban a gazdasági és társadalmi viszonyok gyors változásában gyökereztek. A 19. század folyamán a történeti nemesi rétegek igyekeztek megőrizni földtulajdonon keresztül a gazdasági, a hivatali pozíciókon keresztül a közéleti, politikai vezető szerepet. A vagyonosodó hazai vagy bevándorló polgárok számára így elsősorban az alacsonyabb társadalmi presztízsű területek, az ipari, kereskedelmi vállalkozások és a szakértelmiségi posztok maradtak elérhetőek. A 19. század végére azonban ezek a pozíciók felértékelődtek, míg a hagyományosan művelt, aprózódó földbirtok anyagi ereje, vagy a vármegyei hivatal tekintélyt adó szerepe csökkent. Mindez a középosztályokon belül fokozódó egzisztenciális rivalizálást váltott ki. A gyakorlati ellentétek mögött átfogóbb, a modernizációra, a társadalmi szerepekre, a nemzetfelfogásra, a politikai részvételre és a hatalomgyakorlásra vonatkozó elvi, ideológiai különbségek húzódtak meg. Az európai középosztályok két nagy történeti feladata, a gazdasági, társadalmi, mentális modernizáció, illetve a nemzetépítés és államszervezés elvált egymástól, és a különböző értékek, eltérő törekvések nyomán

29 Berend T. 2003. 164–166.; Romsics 2010. 58–59.; Láng 1881. 65–69.

30 Dobszay–Fónagy 2005. 442–444.

31 Hanák 2001. 46.

esetenként ellenhatásba került, ami miatt sem az egyik, sem a másik folyamat nem lehetett kellő mértékben sikeres.³²

A kisegzisztenciák közé tartozott a fokozatosan bővülő birtokos parasztság. Ez a réteg életmódjában, tevékenységében, mentalitásában egyaránt elkülönült a nemességtől és a városi polgárságtól. A 19. század második felében azonban ebben a csoportban is elindult a lassú polgárosodás, amelynek a gazdaságfejlesztés, a műveltség növelése, az önszerveződés, és az aktívabb közéletiség voltak a jelei. A parasztság vagyoni, munkaszervezés és társadalmi presztízs tekintetében három nagyobb csoportra oszlott. Az 50 kh feletti nagygazdák (3%) rendszeres bérmunkát alkalmaztak, gazdasági gépekkel és esetenként kisebb feldolgozó üzemekkel rendelkeztek. Az 5 és 50 kh közötti családi gazdaságok tulajdonosai képezték a parasztság törzsét (61%). Általában 15–25 kh földre volt szükség ahhoz, hogy azon birtokot fejlesztő piaci termelést lehessen folytatni. Kiseb terület csak intenzív kultúrák (zöldség, gyümölcs, szőlőtermesztés) esetén jövedelmezett ennyit, ezek azonban nagyobb ráfordítást és speciális szakértelmet igényeltek. A középparasztnak birtokaikat gyakran bérelt földekkel egészítették ki, és nagy hangsúlyt fektettek az állattenyésztésre. A termőterület 46%-át kézben tartó paraszti birtokok nevelték az ország számos állat állományának (ló, szarvasmarha, sertés juh, kecske) 60%-át. Az 5 kh alatti birtokkal rendelkező szegényparasztság (36%) saját gazdaságából általában nem tudott megélni, ezért rendszeres bérmunkát vállalt. Folyamatosan fenyegette őket annak veszélye, hogy lecsúsznak a mezőgazdasági munkások közé.³³

A kispolgárság körébe tartoztak a néhány segéddel dolgozó iparosok, kereskedők, a segédet nem alkalmazó mesteremberek, falusi kézművesek, illetve az állami és helyi intézmények, a közlekedés, hírközlés, a fegyveres testületek érettségivel nem rendelkező tagjai, fizikai alkalmazottai (portások, gondnokok, altisztek). Ez a réteg, a középpolgárság viszonylag szűk keresztmetszete miatt átvett bizonyos modernizációs funkciót. A kiépülő gyárpar mellett számottevő gazdaságbővítő szerepet játszott, biztosította a lakossági ellátást, emelte a szakmai műveltséget. Ez volt a legmobilabb réteg, mely gazdasági fejlesztéssel, gyermekei iskoláztatásával igyekezett megragadni a középosztályba való feljutás lehetőségét. Életmód mintát közvetített az alatta lévő társadalmi csoportoknak, és ez volt a városi tömegkultúra egyik fő alakítója és fogyasztója. A kispolgárság szegényes életvitelű és a politikai jogok gyakorlásából kiszoruló alsó rétegei igen érzékenyek voltak a gazdasági vagy politikai krízishelyzetekre, melyek egzisztenciájukat alapjaiban ingathatták meg.³⁴

A városi nagyipari munkásság bizonyos szempontból önálló réteget képviselt, társadalmi helyzetét, rendszeres jövedelmét, életmódját, műveltségét tekintve azonban többségében a kisegzisztenciákkal azonos helyzetben volt. A munkások

³² Láng 1881. 57–59.; Romsics 2010. 59.

³³ Gyáni – Kövér 2006. 88–89.; Dániel 1911. 180–184.

³⁴ Dobszay – Fónagy 2005. 445–447.

mintegy 50%-át kitevő szakképzett réteg számára általában elérhető volt a kispolgárság átlagos életszínvonala. Életkörülményei, viselete, 2–3 szobás lakása, gyermekei taníttatása kispolgári mintákat követett, társadalmi törekvései, öntudatos közéletisége, szolidaritása viszont a többi munkásréteghez kötötte. A betanított munkásság társadalmi presztízse, anyagi lehetősége szerényebb volt, de különösen a gyorsan fejlődő ágazatokban stabil megélhetéssel rendelkezett. A segédmunkások elsősorban a vidékről a városokba áramló parasztok, mezőgazdasági munkások köréből kerültek ki. Ezt a réteget nagy fluktuáció, szerény kereset, ingadozó foglalkoztatás jellemezte, többségükben városszéli, egészségtelen lakásokban éltek, gyermekeiknek fiatalon munkát kellett vállalniuk. Kiszolgáltatott helyzetük ellenére a rendszeres jövedelem, a lassan emelkedő bérek, a bővülő szociális ellátás révén, körülményeik a napszámos rétegnél kedvezőbbek voltak.³⁵

Az egyes ágazatok között jelentős különbségek adódtak az elérhető jövedelmek tekintetében. Az ipari munkabérek 1910-ben a németországi bérek 60%-át, az oroszországinak viszont a 140%-át tették ki. A bányászat, a fémipar, a gépgyártás, a vegyipar, a közlekedés a jobban fizető szakmák közé tartozott, szemben a mezőgazdasági feldolgozóiparral. Az iparban dolgozó nők nagy része ez utóbbi területen kapott munkát. Főleg a textil- és élelmiszeripari vállalatok alkalmazták őket, a férfiakéhoz képest fele akkora bérezéssel. A női munkavállalók aránya az ipar és a forgalom területén az I. világháború időszakára elérte a 26%-ot.³⁶

A városi munkásrétegek legalsó kategóriáját a napszámosok és a házi cselédek alkották. Mindkét csoport döntően a faluról a városba érkező munkát keresők közül rekrutálódott. A városi napszámosok számára főként a korszak urbanizációs prosperitása, építkezések, szállítófeladatok jelentettek munkaalkalmat, de gyakran csak napról-napra éltek, mindenféle alkalmi munkát vállalniuk kellett. A házi cselédség tagjai általában 16–25 éves nők voltak, akik többségükben mezőgazdasági munkáscsaládokból jöttek. Legtöbbjük a házasságkötésig szolgált, megkeresve a kelengye árát. A nagyobb település bővítette a házasság horizontját is, a gyári munkás, iparos- vagy kereskedősegéd, fizikai közalkalmazott jobb parti lehetett, mint a falusi napszámos. A cselédek nagy része a munkaadónál lakott, ami bizonyos mértékű stabilitást jelentett, de egyben személyes kiszolgáltatottsággal járt. A legtöbb házasságon kívüli gyermek cselédlányoktól született. Ezzel együtt, a városi napszámosok, házicselédek jövedelme éves viszonylatban 50–100%-kal is felülmúlhatta a mezőgazdasági munkásokét.³⁷

Az agrártársadalom legalsó rétegét a mezőgazdasági munkásság sokszínű csoportja alkotta. A gazdasági cselédség rendszerint éves szerződéssel dolgozott. Jövedelmét kisebb részben pénzben, nagyobb részben természetben (élelmiszer, tüzelő, ruházat, illetményföld) kapta. Az uradalmi cseléd, a béres a munkaadó birtokán, a

35 Sárkány – Szilágyi 2002. 250–253.; Rézler 1945. 35–39.

36 Fónagy 2001. 135–138., 201–202.

37 Romsics 2010. 62–63.; Szalay 1909. 12–16.

majorságokban vagy a tanyákon lakott, így teljes idejével a gazda rendelkezett. A szerény anyagi biztonság (éves jövedelem) fejében személyüket tekintve függő helyzetbe kerültek a gazdával. A 19. században a törvények a cselédet a gazda háza népének tekintették, aki felett a birtokos fegyelmező jogot (testi fenytést) érvényesíthetett. A cselédség több rétegre oszlott, a legnehezebb helyzetben lévő béresektől a valamivel jobb anyagi helyzetben lévő és nagyobb mozgásszabadsággal rendelkező uradalmi kézművesekig és kocsisokig.³⁸

A mezőgazdasági munkások másik nagy csoportja, a napszámosok személyükben ugyan szabad munkavállalók voltak, a mezőgazdaság idényjellege miatt azonban átlagban csak 120–150 napot tudtak dolgozni, ez idő alatt kellett az egész éves jövedelmet megkeresni. Sajátos munkavállalási formát képviseltek a summás csapatok, akik sokszor az állandó lakóhelyüktől távol vállaltak munkát 1–3, ritkábban 5–6 hónapos csoportos szerződéssel. A summásoknál megtalálhatók voltak a többi mezőgazdasági munkásra jellemző munka és jövedelemformák. A feladatot a csoport vállalta, és a bért közösen kapták, kisebb részben pénzben, nagyobb részben természetben. A 19. század második felében a folyószabályozási és vasútépítési munkák révén egy új munkásréteg született, a földmunkások (kubikosok). Ezek szintén csapatban szerződtek el a nagyobb földmunkákra. Ennek hiányában jövedelmüket egyéneként, napszámmal egészítették ki. A mezőgazdasági munkások és kubikusok a városi munkás rétegeknél kedvezőtlenebb helyzetben voltak. A hosszabb (14–15 órás) munkaidő és a kevesebb bér mellett kimaradtak az iparban dolgozókat érintő szociális intézkedésekből is.³⁹

Az agrárnépesség fő problémáját az aránytalan birtokstruktúra, a nagybirtokrendszer és a nagyszámú nincstelen jelentette. 1910-ben a mezőgazdasági keresők között 1,6 millió önálló birtokost (és 1,2 millió segítő családtagot) tartottak nyilván, akik mellett 1,7 millió birtoktalan mezőgazdasági munkás dolgozott. A birtokosok között azonban 1000 kh feletti nagybirtokkal csak 0,2%, 100–1000 kh közötti középbirtokkal 0,8% rendelkezett. Ez az 1% birtokos tartotta kezében a termőterület 48%-át. A birtokosok 46%-ának 5–100 kh közötti gazdasága volt, míg a maradék 53% 5 kh alatti birtokos csak a termőterület 6%-a felett rendelkezett. A korszak folyamán fokozatosan nőtt az önálló kisbirtokosok aránya, elsősorban városok és községek parcellázták fel határuk egy részét. A mezőgazdasági munkásság mintegy másfélmillió tömege azonban változatlanul igen nehéz körülmények között élt.⁴⁰

A jövedelmi viszonyok Magyarországon sok tekintetben aránytalanabban alakultak, mint az örökös tartományokban, vagy a nyugat-európai államokban. A hatalmas vállalkozói és nagybirtokosi bevételek és a filléres napszámbérek, a község alsó szintjeit is jellemző kereseti stabilitás és a párhuzamos piaci szintek ingatag

38 Gyáni – Kövér 2006. 92., 108–109.

39 Dobszay – Fónagy 2005. 453–455.; Ecseri 1898. 86–87.

40 Romsics 2010. 52.

jövedelmei, a gyári szakmunkás növekvő bérezése és a magániparos fele akkora bevétele különböző módokon a polgárosodás problémáit jelezte, és növelte a társadalmi feszültségeket. A közalkalmazottak 11 fizetési osztályba sorolva végezték a munkát és kapták a jövedelmüket. Az I. osztályba tartozó kormányfő 1880 körül 20 000 forintot, a X. osztályba sorolt segédfogalmazó 600 forintot keresett, míg az örökös tartományokban ez 12 000 forint, illetve 1200 forint körül alakult. Ausztriában tehát jobban kerestek az alacsony beosztásúak, fizetésük elérte a miniszterelnök jövedelmének egytizedét, Magyarországon viszont az eltérés több mint harmincszoros volt. 1910-re ez a nagy különbség valamivel csökkent, mert időközben a bérek az alsóbb fizetési osztályoknál magasabb arányban növekedtek, a különbség azonban így is közel húszszoros maradt. A közalkalmazottaknak azonban ez is stabil jövedelmi előnyt biztosított az ipari munkásokkal szemben. A legalsó, XI. fizetési osztályba tartozó elemi iskolai tanító éves jövedelme átlag 2,5-ször annyi volt, mint egy gyári munkás bére.⁴¹

A magyar társadalom egy másik problémája a mobilitás alacsony szintje volt, amiben a születési előjogok, a merev társadalmi szemlélet és az ehhez igazodó iskoláztatási szokások is szerepet játszottak. A saját erőből történő vagyonosodás nem ért el olyan szintet, hogy nagyobb tömegek számára feljebb lépési lehetőséget biztosított volna. A merev szokások miatt a házasság is csak egyedi esetekben nyitott utat felfelé. A mobilizáció a legtöbb ember számára reálisan elérhető módját az iskoláztatás jelenthette. Továbbtanulni középiskolában főként a tisztviselő és értelmiségi családok gyermekeinek volt esélye, kisebb mértékben az iparos és kereskedő családból származóknak. 1910-ben a polgári iskolában a tanulók 13%-a érkezett agrárcsaládból, 43%-a iparos és kereskedő, 39%-a pedig tisztviselő és értelmiségi családból. A gimnázium esetében 20%, 29% és 46% volt ez az arány. Az egyetemisták 65%-a tisztviselő és értelmiségi közegből származott, ez a réteg kétharmados arányban újratermelte önmagát. Az iparos és kereskedő családok gyermekei 19%-ban, az agrárnépességé 14%-ban voltak jelen az egyetemi hallgatók körében.⁴²

Az egyes társadalmi rétegek közötti szakadékot jól jellemezték a társadalmi kommunikáció merev formái, az egyenlőtlen tiszteletadás, az alulról fölfelé kötelező magázás és a fölülről lefelé, kortól és nemtől függetlenül általános tegezés. A hercegek kegyelmes, a grófok méltóságos és a bárók nagyságos megszólítása, ami a köznemesség esetében a tekintetes, illetve nemzeti formát öltötte. Hasonló volt a helyzet a hivatali ranglétra különböző fokain állók esetében is, az I–II. fizetési osztályba tartozókat kegyelmes úrnak kellett szólítani, a III–V. osztály esetében a méltóságos, a VI. osztálynál a nagyságos, a VII. osztálynál a tekintetes megszólítás volt a kötelező. Mindez azonban csak felfelé érvényesült, a magasabb státuszú személyt az alacsonyabb iránt semmi sem kötelezte. Mindez nemcsak egyes személyek, hanem különböző országos vagy megyei, városi intézmények esetében is érvényesült. A

41 Gyáni – Kövér 2006. 96–97.

42 Sasfi 2014. 105–107.

nemeseknek és az uraknak kijáró előjogok, a megszólítás, a viselkedés merev szabályai, a társasági élet, a pihenés és szórakozás elkülönülő terei, a párválasztás szűk horizontja és a mobilizáció alacsony szintje mind nehezen átléphető rétegekre tagolta a magyar társadalmat.⁴³

A politikai jogok gyakorlása alapvetően népképviseleti alapon történt, a választó jognak azonban szigorú feltételei voltak. A kiegyezés időszakában 300 forint értékű házingatlan vagy egynegyed telek termőföld jelentette a vagyoni cenzust, a nőket, a cselédeket, a tanoncokat pedig eleve kizárták a politikai jogok gyakorlásából. 1874-től adócenzust vezettek be, amely a lakosság 6%-ára szűkítette le a már korábban is igen korlátozott választójogot. Az 1913-as reform után ez az arány elvileg 9%-ra emelkedett, amit Budapesten és a törvényhatósági jogú városokban titkosan, máshol nyílt szavazással gyakorolhattak. Ezen törvény alapján azonban nem volt referendum. A helyhatósági választások hasonló szabályok szerint zajlottak. A helyi és törvényhatósági képviselőtestületek két csoportból álltak: a képviselők 50%-át választották, a másik 50%-ot a legtöbb adót fizető polgárok (virilis) alkották. Ebben az elv érvényesült, hogy a legnagyobb anyagi hozzájárulást fizetők közvetlenül részt vehessenek a döntésekben.

Ezzel együtt, a dualizmuskor társadalma sajátos átmeneti állapotot tükrözött (térben és időben), nyugati és keleti, modern és tradicionális sajátosságok összetett struktúráját mutatva.⁴⁴

43 Gyáni – Kövér 2006. 103.

44 Gerő 2017. 88–89.; Gyáni – Kövér 2006. 115–117.

Hivatkozott irodalom:

- Ajtay József: A nemzetiségi kérdés. Budapest, 1914, Pesti Könyvnyomda.
- Beluszky Pál: A polgárosodás törékeny váza – városhálózatunk a századfordulón. In: Kövér György (szerk.): Magyarország társadalomtörténete I. köt. Budapest, 2002, Nemzeti Tankönyvkiadó. 201–221.
- Berend T. Iván: Kisiklott történelem. Közép- és Kelet-Európa a hosszú 19. században. Budapest, 2003, História – MTA.
- Böhm Antal: A XX. századi magyar társadalom. Budapest, 1999, Korona.
- Dániel Arnold: Föld és társadalom. Budapest, 1911, Athenaeum.
- Dobszay Tamás – Fónagy Zoltán: Magyarország társadalmi a 19. század második felében. In: Gergely András (szerk.): Magyarország története a 19. században. Budapest, 2005, Osiris. 397–459.
- Ecseri Lajos: Az alföldi munkáskérdés és a mezőgazdasági válság. Budapest, 1898, Lampel.
- Erdei Ferenc: A magyar társadalom a két világháború között. In: Erdei Ferenc: A magyar társadalomról. Budapest, 1980, Akadémiai. 291–346.
- Faragó Tamás: Csecsemőhalandóság Magyarországon a 18–20. században. In: K. Horváth Zsolt – Lugosi András – Sohajda Ferenc (szerk.): Léptékváltó társadalomtörténet: tanulmányok a 60 éves Benda Gyula tiszteletére. Budapest, 2003, Hermész Kör – Osiris. 446–474.
- Fónagy Zoltán: Modernizáció és polgárosodás. Debrecen, 2001, Csokonai.
- Gerő András: Az elvesztett magyar „aranykor”. In: Markó György – Schmidt Mária (szerk.): Európai testvérháború 1914–1918. Budapest, 2014, Közép- és Kelet-Európai Történelem és Társadalom Kutatásáért Közalapítvány. 51–66.
- Gerő András: Elsőprő kisebbség. Budapest, 2017, Közép- és Kelet-Európai Történelem és Társadalom Kutatásáért Közalapítvány.
- Gyáni Gábor – Kövér György: Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig. Budapest, 2006, Osiris.
- Hanák Péter: A századforduló. In: Pölöskei Ferenc – Gergely Jenő – Izsák Lajos (szerk.): 20. századi magyar történelem. Budapest, 2001, Korona. 33–60.
- Katus László: A demográfiai átmenet kérdései Magyarországon a 19. században. In: Kövér György (szerk.): Magyarország társadalomtörténete I. köt. Budapest, 2002, Nemzeti Tankönyvkiadó. 142–160.
- Kelemen Elemér: A magyarországi népoktatás a dualizmus korában. In: Donáth Péter – Farkas Mária (szerk.): Filozófia – Művelődés – Történet. Budapest, 2001, Trezor. 57–72.
- Klinger András: Magyarország népessége a népszámlálások alapján. In: Kovacsics József (szerk.): Magyarország történeti demográfiája 896–1995. Budapest, 1997, KSH. 295–316.
- Kovacsics József: Magyarország népessége 1787–1870. In: Kovacsics József (szerk.): Magyarország történeti demográfiája 896–1995. Budapest, 1997, KSH. 249–270.
- Kövé György: Iparosodás agrárországban. In: Kövé György (szerk.): Magyarország társadalomtörténete I. Budapest, 2002, Nemzeti Tankönyvkiadó. 264–286.
- Láng Lajos: Társadalmi deficit. Budapest, 1881. Kilián.
- Mocsáry Lajos: Néhány szó a nemzetiségi kérdésről. Budapest, 1886, Singer és Wolfner.
- Nagy Mariann: A nemzetiségi régiók a magyar (mező)gazdaság térszerkezetében a 20. század elején. In: Csibi Norbert – Schwarczwölder Ádám (szerk.): Modernizáció és nemzetállam-építés. Haza és/vagy haladás dilemmája a dualizmus kori Magyarországon. Pécs, 2018, Kronosz. 213–236.
- Pethő Sándor: Világostól Trianonig. A mai Magyarország kialakulásának története. Budapest, 1925, Enciklopédia Rt.
- Rézler Gyula: A magyar nagyipari munkásság kialakulása 1867–1914. Budapest, 1945, Faust.
- Romsics Ignác: Magyarország története a XX. században. Budapest, 2010, Osiris.
- Sárkány Mihály – Szilágyi Miklós: Magyar néprajz VIII. Társadalom. Budapest, 2002, Akadémiai.
- Sasfi Csaba: Reprodukció és mobilitás. A középfokú oktatás társadalmi funkciói a dualizmusban. Korall, 15. évf. (2014) 56. sz. 96–117.
- Szalay Sándor: Városi cselédkérdés. Budapest, 1909, May.
- Szarka László: Kisebbségi léthelyzetek, közösségi alternatívák. Budapest, 2004, Lucidus.
- T. Kiss Tamás: A dualizmus kori Magyarország kultúr/politikai problémája: az analfabetizmus. SZÍN, 17. évf. (2012) 2. szám. 25–44.
- Thirring Gusztáv: A magyarországi kivándorlás és a külföldi magyarság. Budapest, 1904, Kilián.
- Tóth Zoltán: A népesség gyarapodása és polgárosodása. In: Gergely András (szerk.): 19. századi magyar történelem 1790–1918. Budapest, 1998, Korona. 405–416.
- Wetzel Tamás: A bevándorlás kérdése Magyarországon. Budapest, 2011, Publikon.
- Wittmann Ernő: A nemzetiségek önrendelkezési jogának múltja és jövője. Budapest, 1918, Franklin.
- Zigány Zoltán: Népoktatásunk reformja. Budapest, 1918, Új Korszak.

1.1.2. Társadalomkritika és társadalompolitikai koncepciók a dualizmus kori Magyarországon (Kiss Mária Rita)

1867-ben a liberalizmus jegyében megszülető modern polgári államnak még az olyan kiemelkedő teoretikusa is, mint Eötvös József,⁴⁵ távol állt annak beismerésétől, hogy az államnak társadalomformáló szerepet kellene felvállalnia. A kiegyezés után lehetőséget kapó liberális politikusok a „XIX. század uralkodó eszméi” alapján rendezték be a magyar társadalmat és az államot. Hamarosan azonban szembesülniük kellett a liberális teória és a politikai gyakorlat közti különbségből eredő problémákkal, az eszmék megvalósíthatóságának a valós életben jelentkező akadályaiival. Társadalomról való gondolkodásukat a szabadság – egyenlőség – testvériség politikai értéktriásza határozta meg. A liberalizmus a három érték közül a meghatározónak a szabadságot tekintette, míg a másik kettőt – az egyenlőséget és a testvériséget – ehhez képest töltötte meg tartalommal. Egyenlőség alatt a jogegyenlőséget értették, ami számukra mindenkinek a szabadsághoz való egyenlő jogát jelentette. A testvériség ígérete – amely a másik kettőhöz képest mindvégig háttérben maradt – a patriarchális kötelékekből kiszakadt ember bizonytalanságérzetére reflektált: az atomizáció ellenszereként a szolidaritás új formáit ajánlotta fel. Szabadság alatt a liberálisok mindenekelőtt a civil társadalom államtól való szabadságát értették, amit különböző jogintézményekkel (hatalommegosztás, emberi jogok, amelyek ekkor még nem tartalmazták a szociális jogokat) bástyáztak körül. Felfogásuk szerint az államot azért kell mesterségesen meggyengíteni, hogy ne veszélyeztethesse a társadalom individuumainak szabadságát. A liberálisokat az állammal szemben mélységes bizalmatlanság jellemezte, ezért gyengíteni kívánták, és inkább a társadalmi önkorrekcióra bízták a magánszférának tekintett életvilág problémáinak megoldását. Hittek ugyanis abban, hogy az oktatással vég nélkül fejleszthető ráció képessé teszi az embert érdekei felismerésére és az önérdékkövetésre, majd ennek a folyamatnak a végén a boldog egyénekből boldog társadalom születik. A liberalizmus etikai alapvetését elvégző Humboldt,⁴⁶ akinek eszménye az autonóm emberi lény volt, nem véletlenül vélekedett úgy, hogy az embereket, amennyire csak lehetséges magukra kell hagyni. Az államnak szabadságot kell biztosítani számukra, hogy mindenki ki tudja fejteni a benne rejlő képességeket. Elismerte ugyan, hogy az emberek között vannak olyanok,

45 Báró Eötvös József (1813–1871): liberális gondolkodó, politikus. a Batthyány-kormány, majd az Andrássy kormány vallás- és közoktatásügyi minisztere, 1866–1871 között a Magyar Tudományos Akadémia elnöke. 1851-ben megjelent, "Az uralkodó eszmék befolyása az álladalomra" című munkájában lefektette a liberális társadalomrendezkedés elveit. Legfőbb feladatnak a társadalom államtól való szabadságának biztosítását tekintette, s úgy vélte az e miatt mesterségesen – a hatalommegosztás rendszerével – meggyengített állam tevékenységét a társadalmi öntevékenységnak kell kiváltania.

46 Wilhelm von Humboldt (1767–1835): német nyelvész, esztéta, liberális politikai gondolkodó.

akik külső hatalmak gyámkodását várják, ők viszont szerinte nem autonóm lények „legfeljebb jól táplált rabszolgák”.⁴⁷ A korszak liberális társadalomszemléletére hatottak Herbert Spencer⁴⁸ szociáldarwinista tanai, aki Darwin állatvilágra vonatkozó evolúciós elméletét alkalmazta a társadalomra. A gondolkodó szerint a „struggle for life”⁴⁹ a legjobbak túlélését eredményezi, s ez végső soron a társadalom tökéletesedéséhez vezet. Ennek átmenetileg vannak ugyan áldozatai, de hosszú távon az egész emberiség nyer vele. Emiatt eltökélt ellensége volt mindenféle szociális reformnak, amely szerinte csak lustasághoz, felelőtlenységhez és további igények születéséhez vezet. A nehéz helyzetben lévőknek a kemény munkát, a takarékoságot és a hedonizmus kerülését ajánlotta. A liberális államelmélet egy minimális államot tartott ideálisnak, amely nem szól bele a társadalmi folyamatok alakulásába, azokat a „társadalmi erők szabad játékára” bízta. Társadalomszemlélete lényegében a kapitalista piaci versennyel kapcsolatos laissez faire⁵⁰ álláspontjának társadalomra való alkalmazása volt. A liberális Émile Durkheim⁵¹ sem tartotta az állam feladatának a társadalmi szolidaritás biztosítását. Úgy vélte, az államnak mindenekelőtt a magántulajdont és a társadalom belső békéjét kell védelmeznie. A modern szolidaritást – csakúgy, mint a patriarchális társadalmakban – az erkölcs alapján a kooperáló egyének cselekedeteinek kell érvényre juttatnia.

Miután azonban a liberális államok napi gyakorlata megmutatta, hogy az individuális szabadság nem általános gyógyír a társadalmi problémákra, és a jogegyenlőség nem vezet el a társadalmi igazságosság spontán megvalósulásához, a liberális gondolkodók egy része eljutott a szociális szemlélet fontosságának felismeréséig. A XIX. század végére megszületik a klasszikus liberalizmus egyik elágazásaként a szociálliberalizmus. Az irányzat korai előfutára John Stuart Mill⁵² volt, aki felismerte, hogy a kapitalista társadalom bajai az elosztás igazságosabbá tételével orvosolhatók, fontosnak tartotta a jövedelmi viszonyok alakításában a szakszervezetek szerepét, s elengedhetetlennek a munkásosztály társadalmi integrációját.

A Magyarországon 1867 után berendezkedő liberalizmusnak is legfőbb kérdése az állam határainak meghatározása volt.⁵³ Eötvös József "A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az álladalomra" című művében arra az álláspontra helyezkedett, hogy az állam határainak helyét a polgárok közösségi erejének kell kijelölni. Ennek megfelelően 1867-ben egy gyenge, „éjjeliőr állam” született, melynek nem lévén

47 Balla 1922. 15–22.

48 Herbert Spencer (1820-1903): angol filozófus, antropológus, szociológus. Vö.: Veress 1910. 190–225.

49 A létért való küzdelem.

50 Adam Smith (1723–1790): a liberális közgazdaságtani szemlélet megalapozója, aki a fő szabályozó szerepet a gazdaságban a kereslet-kínálat viszonyainak szánta és a kormányzat feladatát csak e verseny feltételeinek biztosításában látta. Ugyanakkor morálfilozófus volt, aki szerint az emberi erkölcs és a társadalmi együttélés alapja az egymás iránt érzett rokonszenv és szolidaritás.

51 Émile Durkheim (1858–1917): a szociológia és a szociális antropológia atyja. Több társadalomelméleti munka szerzője.

52 John Stuart Mill (1806–1873): angol liberális politikus és közgazdász.

53 Schlett 2010. 2. 683–701.

komoly társadalompolitikai eszközei, sokáig tiltakozott a túlzott állami feladatvállalás ellen.⁵⁴ Kezdetben a magánszféra részeként felfogott gazdaság működését is magánügynek tekintették és csak idővel, az 1873-as világgazdasági válság, a modernizáció feladatai és a nemzetiségi kérdés kényszerítettek ki a fokozottabb állami aktivitást. A társadalmi viszonyokba és folyamatokba való beavatkozás gondolata azonban nehezen tört utat magának. A szabadelvűek társadalompolitikai téren továbbra is tartózkodtak az állami feladatvállalástól annak ellenére, hogy mind nyilvánvalóbbá váltak a szabad versenyes kapitalizmus negatív társadalmi következményei: a munkáskérdés megoldatlansága, a parasztság tömeges elszegényedése és a dzsentri tönkremenetele. Beksics Gusztáv, a Szabadelvű Párt liberális ideológusa, az elsők között volt kénytelen szakítani azzal a meggyőződéssel, hogy az individuális szabadság majd automatikusan megoldja a keletkező társadalmi problémákat és volt kénytelen elismerni a polgári állam társadalomfejlődési problémáit.⁵⁵ Úgy látta, az állam és a társadalom fejlődése elvált egymástól: míg a magyar állam modernizálódott, addig a társadalom lemaradt, mi több egyes „Ázsia felé” indult, távolodva a liberalizmustól. A keletkező problémák megoldását azonban továbbra is a társadalmi kezdeményezésétől várva azt a következtetést vonta le, hogy a kormányzó liberalizmus feladata nem több mint a lemaradó társadalmat „munkás útra terelni”. Berzeviczy Albert⁵⁶ például a dzsentri tönkremenetelének legfőbb okát abban látta, hogy idegenkedik a produktív munkától és nem takarékoskodik. Nem fogadta el, hogy a polgári szabadságért harcoló egykori középnemes utódjáról az államnak kellene gondoskodnia. Helyette azt tanácsolta a lecsúszóknak, hogy váltsanak mentalitást, vegyenek példát az ipari és kereskedelmi lehetőségeket sikeresen kamatoztató zsidóságról és vegyék föl velük a versenyt. Pulszky Ágost⁵⁷ 1890-ben a munkáskérdésről írt könyvében az angol állami beavatkozást és a

54 A gyakorlati liberális politika nem mindenütt ragaszkodott a minimális állam elvéhez. A közigazgatásban erős központosító törekvései voltak, hadügyi szempontból a kiegyezési törvény közös hadserege miatt kötelező sorozást volt kénytelen bevezetni, a nemzetiségi kérdés kapcsán többször (és a nemzetiségi törvény szellemével ellentétesen) belenyúlt a társadalmi viszonyokba, s a század végére a gazdaságpolitikában is egyre aktívabb szerepet játszott. Vö.: Cieger 2001. 95–118.

55 Beksics Gusztáv (1847–1906): liberális ideológus, hírlapíró, országgyűlési képviselő. Beksics 1884. 6–7.

56 Berzeviczy Albert (1853–1936): liberális politikus, történétíró, akadémikus, a Szabadelvű Párt, később a Nemzeti Munkapárt tagja. Történétíró, több mint 50 kiadvány szerzője. 1905 és 1936 között a Magyar Tudományos Akadémia, 1923 és 1936 között a Kisfaludy Társaság elnöke volt. 1903–1905 között vallás- és közoktatásügyi miniszter. Berzeviczy a kormányzati liberalizmus képviselőjeként a szociális feszültségek feloldását nem az államtól, hanem a társadalmi öntevékenységtől várta.

57 Pulszky Ágost (1846–1901): jogflozófus, szociológus, politikus. Londoni és torinói középiskolái után, jogi tanulmányait a Pesti Egyetemen végezte. 1872-től egyetemi magántanárként, 1875 és 1894 között a jogbölcselet professzoraként tanított. 1887-ben az MTA levelező tagjává választották. Deák-párti, mérsékelt ellenzéki, majd szabadelvű programmal több ízben országgyűlési képviselővé választották. 1894-től közoktatásügyi államtitkár volt. Alapítója és első elnöke 1901-től a Társadalomtudományi Társaságnak, és alapítója a Huszadik Század című lapnak. Jelentős szerepe volt a szociológiai szemlélet, mint a közgazdaságtan, az etika, a politikatudomány és a jog- és állambölcselet diszciplínáit összegző általános társadalomtudományos megközelítés terjesztésében. Elsősorban jog- és államtudományi munkákat írt, de értekezett a nemzetiségekről, illetve az egyetemek fejlesztésének ügyéről is.

bismarci szociális olajcseppek politikájának keretében megvalósuló munkás társadalombiztosítást olyan kísérleti stádiumban lévő útkeresésként értékelte, amelyek „életrevalósága” még nem igazolódott. Nem tartotta helyesnek, hogy az államon keresztül „más osztályok erejével” tegyenek kísérletet a szociális problémák megoldására. Végzetes politikai lépésnek tekintette volna, ha Magyarországon követnék az ipar szempontjából sokkal fejlettebb nyugati országok példáját, mivel szerinte nálunk a probléma épp az ipar fejletlenségéből adódik. Következésképp a feladat itthon a tőke gyarapítása és nem korlátozása. Elismerte, hogy ez ugyan „átmeneti szenvedéseket okoz”, de mégis csak ezt tartotta az egyedül erkölcsös politikának, mert a tőke gyarapításából végső soron az egész társadalomnak haszna származik majd.

A szabad versenyes kapitalizmus nyomán sokasodó szociális problémák kezelésére a liberalizmusnak nem volt a vesztesek számára kielégítő válasza. A liberális válaszhiány a szociális problémák súlyosbodásához, végül azok politizálódásához vezetett. Az 1880-as évek közepétől megindultak a politikai intézményesülés útján azok az irányzatok, amelyeknek fejlődése a konkurens ideológiák megjelenéséhez vezetett. A korabeli magyar politikai rendszer működésének legfontosabb konfliktusterülete a közjogi törésvonal, az Ausztriához való viszony kérdése volt. Ennek két oldalán helyezkedett el a kormányon lévő Szabadelvű Párt és az ellenzéken a szintén liberális Függetlenségi Párt. A szociális kérdés terén keletkező új konfliktusok (tőkés-munkás, város-falu, ipar-mezőgazdaság, dzsentri-zsidóság) módosították a politikai mező struktúráját és a politikai gondolkodás fókuszába a közjogi kérdés mellé felsorakoztatták a társadalmi problémákat is: átrendeződtek a politika témái, utat tört magának a szociális szemlélet.

A változások hatására maga a liberalizmus is irányzatokra bomlott. A kormányzó liberalizmus jobbra tolódott. Ez különösen markánsan jelentkezett a nemzetiségi politika területén, ahol az erőszakos elmagyarosításra törekvő kormányzati gyakorlat egyre élesebben vált el az 1868-ban elfogadott nemzetiségi törvény szellemétől. A Munkapárt ideológusa, a konzervatív közjogi nézeteket valló Réz Mihály,⁵⁸ az 1905-ben megjelent „Magyar fajpolitika” című munkájában már-már hadászati terminológiát használva kereste a nemzetiségek fölötti magyar szupremácia „erővel való kivívásának” módozatait. Elvetette a nemzetiségi iskolák állami fenntartásának gondolatát, mert azok a magyar állameszmével ellenséges érzelmeket táplálnak, „idegen kultúrát” terjesztenek, helyette a „magyar erő demonstrálására” alkalmas hazai kultúra decentralizációját, mindenekelőtt vidéki, nemzetiségi területeken történő erősítését szorgalmazta. „Ha a cultura fegyver, e fegyvert meg kell szereznünk, s ha a támadás ellenünk culturalis eszközökkel indíttatik, akkor ugyanazon a jogon, amellyel az általános katonakötelezettséget megállapítottuk, a

⁵⁸ Réz Mihály (1878–1921): közjogász, az eperjesi jogakadémia és a kolozsvári egyetem tanára, a Munkapárt ideológusa.

culturalis védkötelezettség elvét is ki kell mondanunk.”- hangsúlyozta.⁵⁹ Réz Mihálynak a "fajpolitikát" és a szociális kérdést összekötő javaslatai radikális szakítást jelentettek a minimális állam korábban általánosan vallott elvével. A Munkapárt ideológusa nemzetiségek feletti szupremácia megtartását szem előtt tartva, eljutott az állami beavatkozás gondolatáig. A magyar középosztály megerősítésére javasolta például az elsőszülött kedvezményes és kötelező örökösödésének törvényben való kimondását, az örökségből így kizártak ipari pályára kényszerítését, az „idegen” kezekben lévő pénzügyekkel szemben a vidéki bankok államhitellel történő megsegítését, állami központi bank megteremtését, az eladósodott középosztályi birtokok állami felvásárlását stb.

A liberalizmus irányzatokra bomlásának folyamatában a kormányzó liberalizmustól balra a szociálliberalizmust találjuk. Képviselője Gratz Gusztáv⁶⁰ szerint amennyiben a liberalizmus nem képes magába integrálni a szociális szemléletet, pusztulásra van ítélve. Szerinte hibázott a liberalizmus, amikor a szabadságot védő korlátokat keresve csak a valamitől való szabadságra gondolt, és nem törődött a szabadsággal való élés lehetőségeinek megteremtésével, s ezzel végül „a gyengébbek feletti modern rabszolgaság egy nemét” teremtette meg. Következtetése, hogy a liberalizmusnak épp a szabadság védelmében kell felvállalnia a gazdaságilag gyengék védelmét, be kell fogadnia a szociálpolitikai szemléletet, és biztosítani az esélyek egyenlőségét.⁶¹

A liberális demokraták is esélyegyenlőségben gondolkodtak. Vázsonyi Vilmos⁶² az élükön a politikai rendszer reformjától – mindenekelőtt a választójog kiterjesztésétől várták a polgári társadalom szociális problémáinak enyhülését. A városi középosztályt képviselő Vázsonyinak meggyőződése volt, hogy a választójog kiterjesztése lehet a gyógyír a szociális problémákra is. Amennyiben ugyanis a parlamentbe a nép valódi képviselői kerülnek be, zöld utat fognak kapni a törvényhozásban demokrata körének főbb szociális követelései: a progresszív adózás bevezetése, a közüzemek állami/önkormányzati kézbe vétele, a 8 órás munkaidő bevezetése, az ingyenes népoktatás, tehát összességében a kisemberek támogatása. Pozícióját a politikai ideológiai palettán a következőkkel jellemezte: nem szocialisták, hanem "demokraták vagyunk, akik a mai termelési rend keretében akarjuk diadalra vinni a népállamot és megoldani a szociális problémákat."⁶³

59 Réz 1905. 23.

60 Gratz Gusztáv (1875–1946): német származású politikus és publicista. 1896-tól a Pester Lloyd parlamenti tudósítója volt. A dualizmus korában a polgári radikálisokhoz állt közel, lapjuknak a Huszadik Száznak egyik alapítója, majd főszerkesztője volt, de nem értett egyet a szocialista nézetekhez való közeledésükkel, mivel maga szociálliberalis nézeteket vallott. Kétszer volt miniszter: 1917-ben Eszterházy Móricz kormányában a pénzügyi, majd 1921-ben Teleki Pál első kormányában a külügyi tárcát vezette.

61 Gratz 1904. 15.

62 Tókéczki 2005.; Beer 19–32.

63 Hegedűs Sándor: Egy magyar Don Quijote <http://magyar-irodalom.elte.hu/ezredveg/0510/05105.html> (2018.08.12.)

A liberalizmus bal- és jobboldali ellenzékeként fellépő konkurens ideológiák különböző politikai pártokban nyertek intézményesült formát. 1883-ban alakult a lesüllyedő dzsentri csoportok politikai képviselőit felvállaló szélsőjobboldali Országos Antiszemita Párt (1883–1892). Istóczy Győző⁶⁴ mozgalma a következő évi választásokon 17, majd 1887-ben 11 képviselőt juttatott a parlamentbe antiszemita programmal. A magyarországi munkásság első pártpolitikai szervezetei már a 70-es évek végén létrejöttek, részben ezek tagságából alakult meg 1890 végén a korábbi munkáspártoknál lényegesen fajsúlyosabb szerepet játszó Magyarországi Szociáldemokrata Munkáspárt Engelmann Pál⁶⁵ vezetésével. Az egyházpolitikai küzdelmek szülötte volt a politikai katolicizmus pártpolitikai szerve a Katolikus Néppárt, amelynek politikai gondolkodásában az ultramontanizmus gyengülésével egyre inkább az újkonzervatív ideológia dominált. Hosszú érlelődés után 1896-ban öltött intézményes formát gróf Károlyi Sándor⁶⁶ vezetésével a liberális kormányok egyoldalúan iparpártoló politikájával szemben, a magyar mezőgazdaság érdekeinek képviselőit vállalkozó újkonzervatív agrárius mozgalom lobbiszervezete, a Magyar Gazdaszövetség. A városi középosztályt képviselő Vázsonyi Vilmos⁶⁷ 1894-ben hozta létre községi Demokrata pártját, ami 1900-ban vált országos szervezetté. 1901 januárjában alakult meg a liberális társadalomtudósokból álló Társadalomtudományi Társaság, amelyen belül fokozatosan formálódott a polgári radikalizmus irányzata. 1914-ben Jászi Oszkár⁶⁸ vezetésével megalakult a Polgári Radikális Párt. A kormányzó liberalizmus kétoldali oppozíció keresztüzébe került, mind bal- mind jobboldali ellenzékének támadásaiban fontos szerepet játszott a társadalompolitikai bírálat, amelyet minden irányzat a maga világnézetének, értékeinek és nem utolsósorban pártpolitikai érdekeinek megfelelően fogalmazott meg.⁶⁹

Az újkonzervatív szemléletet a jobb oldalon az agrárius mozgalom és a politikai katolicizmus képviselték. Az újkonzervativizmus társadalomszemléleti alapjai⁷⁰ a korszak szociálkonzervatív, keresztényszocialista és katedraszocialista eszmeáramlataiból táplálkoztak. Ezek az irányzatok a társadalmi béke megővésének

64 Istóczy Győző (1842–1915): politikai pályája kezdetén szabadelvű, majd antiszemita országgyűlési képviselő. Az Országos Antiszemita Párt vezetője.

65 Engelmann Pál (1854–1917): bádogos, munkásmozgalmi politikus. A marxista eszmét az ausztriai németországi munkásmozgalomból hozta haza, a II. Internacionálé bízta meg, hogy szervezze meg a magyarországi szociáldemokrata mozgalmat.

66 Gróf Károlyi Sándor (1831–1906): szociálkonzervatív politikus, országgyűlési képviselő, a Szabadelvű Párt tagja, az agrárius lobbiszervezet, a Magyar Gazdaszövetség és a Hangya Szövetkezet megalapítója.

67 Vázsonyi Vilmos (1868–1926): polgári demokrata politikus, a dualizmus idején négy választási cikluson keresztül képviselő, két alkalommal igazságügy miniszter. Liberálisnak vallotta magát, de nem a kormányzati liberalizmus értelmében. A Polgári Demokrata Párt vezetője. Példaképei a korabeli angol liberálisok voltak.

68 Jászi Oszkár (1875–1957): polgári radikális politikus, a Társadalomtudományi Társaság vezető ideológusa. Lapjának a Huszadik Század című folyóiratnak egyik szerkesztője, szabadkőműves, 1915-ben a Polgári Radikális Párt alapítója. Károlyi Mihály kormányában nemzetiségi ügyekkel megbízott tárca nélküli miniszter, de a Tanácsköztársaságot később az emigrációban már "új középkor"-nak nevezte.

69 A politikai frontvonalak ugyan az 1906-os kormányváltás hatására némileg módosultak: az ossztűz egyre inkább a baloldal és azon belül is a polgári radikálisokra irányult.

70 Ormos 2009. 61–86.

módozatait keresve végső soron a munkásmozgalom forradalmi megoldásának kiküszöbölésére törekedtek. Az osztrák Lorenz von Stein, a bécsi egyetem államelmélet tanára szerint a szociálpolitikára mindenekelőtt azért van szükség, hogy a munkásságot integrálja a polgári társadalomba, megakadályozza hatalomra kerülésüket. A magyar agrárius mozgalomra a szociológia egyik megalapozójának tartott Frederic Le Play és Rudolf Meyer eszméi, valamint a német agráriusok és katedraszocialisták elképzelései hatottak leginkább.⁷¹ A „gazdatársadalom” nevében fellépő, lényegében ágazati érdeket képviselő agrárius politikai publicisztika részletesen tematizálta milyen pusztítást végzett a kapitalizmus a mezőgazdaságban és ezzel együtt a vidék társadalmában. A pusztulás okát a merkantilista gazdaságpolitikában, valamint abban látták, hogy az állam aránytalanul iparpártoló, azaz – ahogy ők fogalmaztak – az „ingó tőke” urait szolgálja, miközben elhanyagolja a mezőgazdaságot. Hangsúlyozták, hogy a liberalizmus individuális szabadság elve a „korlátok nélküli az önzéshez”, „keserűbb rabszolgasághoz” vezetett, mint amilyen a feudalizmusban volt. Bírálták az „egyéni önzés” és a „korlátok nélküli szabadság” liberális elvét, amely végső soron a „gyöngék eltiprásához” vezetett. Korukban két felfogás versenyét látták az individualizmusét, mely az „erkölcsi ideált a természetes önzés kifejlesztésében keresi” és sajátjukét, amit altruizmusnak neveztek, s alatta egyféle etikai elemekkel telített individualizmust értettek. Az irányzat fő ellenségének a „plutokráciát,” azaz a pénztőkét tekintette. Úgy látták, hogy a plutokrácia hegemoniája következtében a szabadság és egyenlőség elve önmaga ellentétébe fordult, megteremtette a „világtörténelem legnagyobb zsarnokát”, a pénzarisztokráciát. Meggyőződésük volt, hogy a „laissez faire, laisser passer” társadalompolitikájával, ami szerintük nem több mint a „hulljon a férgese” elve, nem lehet megszüntetni a nyomort. Miként a mozgalom egyik közgazdasági teoretikusa Bernát István az 1913-as akadémiai székfoglaló beszédében fogalmazott – „az erők szabad játékának gyógyító erejébe vetett hit, csalódásoknak van kitéve”. Az agráriusok az államsegély elvével szemben az önsegély elve mellett tették le a voksukat. A falu szociális problémáinak megoldására irányuló javaslatok közül a legbiztosabb szociálpolitikai eszköznek a kis magántulajdonosok önkéntes alapon szerveződő szövetkezeteit tekintették. Azzal érveltek, hogy a szövetkezet az egyéni érdeket összeköti a közérdekkel, miközben ráadásul a társadalmi kohéziót és az altruizmust is erősíti, azaz egyben „etikai és népjóléti intézmény”. A szövetkezést, mint az individualizmus és a szocializmus közötti átmeneti alakulatot kezelték, alkalmasnak tartva az erkölcsi értéknek tekintett szolidaritás erősítésére, de arra is, hogy az egyesült kisegzisztenciák a szövetkezetek nemzetközi szövetségén keresztül a nagytőkével is felvegyék a piaci a versenyt. A szocialista szövetkezeti koncepció számukra mindenekelőtt azért volt elfogadhatatlan, mert az a föld magántulajdon tagadásán alapult, ami nemcsak ellentmond a parasztság céljainak, de teljesen ki is

71 Takáts 2007. 75–78.

kívánja iktatni a piaci versenyt. A Magyar Gazdaszövetség 1916-ban falusi szervezetei révén kétszázhatvanegyezer emberrel állt kapcsolatban.⁷² Az agrárius mozgalom társadalompolitikai szemlélete az 1880-as évektől 1913-ig Czettler Jenő⁷³ „Magyar mezőgazdasági szociálpolitika” című szisztematizáló munkájának megjelenéséig maga is komoly átalakuláson ment át. Induláskor érdeklődésük középpontjában még a dzsentri megmentése állt, a korszak végére azonban a szociálpolitikai koncepció középpontjába már a kisbirtokosok kerültek. Czettler Jenő a nemzeti szempontból privilegizált csoportnak már nem a dzsentrit, hanem a kisgazdaosztályt, a kisbirtokosokat és a törpebirtokosokat tartotta. A szociálpolitikát a „kisemberek helyzetével foglalkozó tudománynak” tekintette, amely mindenekelőtt a termelő embert védi. Szerinte a szociálpolitika a marxizmus és a liberalizmus „ellentudománya”, a társadalmi béke elmélete, amelynek célja az osztályharc megszüntetése.

A keresztényszocialista irányzat Európában már az 1840-es évek végétől formálódóban volt.⁷⁴ Ketteler mainzi püspök⁷⁵ társadalmi nézeteit az 1864-ben megjelent "A munkáskérdés és a kereszténység" című művében foglalta össze. Tanulmányának főbb pontjai a munkabér, a munkaidő, a munkaszüneti napok és a gyermekmunka megítélésében nyújtottak támpontot. Ő maga számos keresztény munkásegyletet szervezett meg és elsőként adott ki átfogó szociálpolitikai programot. Elképzelései XIII. Leó 1891-es *Rerum novarum* kezdetű enciklikájában nyertek pápai megerősítést. A *Rerum novarum* állást foglalt a növekvő szegénység kapcsán, cselekvésre ösztönzött a munkáskérdésben, felvetette a szociális igazságosság szempontjait, érvelt a közjót szolgáló társadalmi és állami feladatvállalás szükségessége mellett. Az enciklika meghatározó dokumentumává vált a szociális kérdéstről való egyházi gondolkodásnak, megalapozta a szolidaritás eszméjét, s aktivizálta a keresztény vallási mozgalmakat a társadalmi bajok orvoslása érdekében. Bár a Katolikus Néppárt alapítása a *Rerum novarum*ot elsőként magyarra fordító Prohászka Ottokár⁷⁶ ötlete volt, az új szemlélet csak fokozatosan, a 19-20. század fordulója után tört utat magának a katolikus politika gyakorlatában. A

72 Anka 2013. 1–13.

73 Czettler Jenő (1879-1953): egyetemi tanár, földművelésügyi államtitkár, a Magyar Tudományos Akadémia levelezőtagja, az agrárius Magyar Gazdaszövetség egyik vezetője. 1925 és 1941 között az agráriusok szakfolyóiratának a Magyar Gazdák Szemléjének szerkesztője.

74 Székely 2007. 210–212.

75 Wilhelm Emmanuel von Ketteler (1811–1877): püspök, politikus. 1871-től képviselő, a szociális gondoskodást programjába elsőként felvevő német Centrum Párt alapítója. Kiemelkedő szerepe volt a katolikus szociális szemlélet megteremtésében, a keresztényszocializmus kialakulásában. A munkáskérdést tanulmányozva jutott el az állam szociális szerepének felismeréséig.

76 Prohászka Ottokár (1858–1927): székesfehérvári püspök, országgyűlési képviselő, a keresztényszocializmus vezető alakja, akit a katolikus egyházban "szociális apostolként" tisztelnek. Ő fordította először magyarra XIII. Leó *Rerum novarum* kezdetű enciklikáját, amely fordulatot jelentett az egyház szociális kérdéshez való hozzáállásában. Prohászka szociális szemléletéből következett antiszemitizmusa is. Szerinte a zsidókérdés mindenekelőtt szociális kérdés, ezért megszavazta az 1920. évi XXV. törvényt, a numerus calausust. A közgondolkodásban két ellentétes kép él a püspökről. Bírálói "hungarizmusát" és antiszemitizmusát emelik ki, míg az értékrendjéhez közel állók szociális érzékenységét.

modernista nézeteket valló székesfehérvári püspök korát megelőzve ismerte fel, hogy az egyháznak túl kell lépni a hagyományos értelemben vett karitáson és jótékonykodáson, a szociális reform mellett kell letennie a voksát, mert csak így lesz képes megtartani a híveit és visszafordítani az elvallástalanodás (aposztázia) folyamatát.⁷⁷ 1916-ban saját földreform tervezete alapján maga kezdett földet osztani birtokán. 1918-ban a következőket írta Prohászka a szociális kérdésről: „A lényege a szociális evolúciónak jellegzetesen krisztusi és én nem tudom elég hangsúllyal kimondani, mennyire nagy nemzeti érdek fűződik a szociális igények végsőig való kielégítéséhez. Politikai formula el sem képzelhető anélkül, hogy annak élvonalában ne a társadalomsegítő kérdések álljanak.”⁷⁸ Magyarországon Giesswein Sándor⁷⁹ a keresztényszocializmus eszméit demokrata politikai értékekkel ötvözte.⁸⁰ A győri kanonok a keresztényszocialista szervezetek úttörő megszervezője, az 1907-ben zászlót bontó Országos Keresztény Szocialista Párt vezetője volt. Programjában a Katolikus Néppárt konzervatív szociális katolicizmusát meghaladó demokratikus követelések (elsősorban az általános, titkos választójog) és a radikális szociális célok álltak, amelyek a munkás- és alkalmazotti rétegek nagytőkeellenes törekvéseinek adtak hangot. Giesswein a keresztényszocializmust egy társadalompolitikai irányzatnak tartotta,⁸¹ melynek célja a társadalmi igazságosság érvényre juttatásán keresztül a társadalmi béke megteremtése, eszközei pedig a szociális reformok. 1907-ben írt, a "Társadalmi problémák és a keresztény világnézet"⁸² című munkájában kifejti, hogy a kor nagy kérdése a társadalmi kérdés, két fő eszméje a materializmus és az idealizmus. Giesswein a helyes társadalmi berendezkedést az individualizmus és a szocializmus kombinációjában látta. A kettő közötti alapkonfliktust szerinte az individuális irány és a szociális irány abszolutizálása okozza, amelynek ellentétét a keresztényszocializmus oldja fel. A nemzetgazdaságban szerinte durva egoizmus uralkodott el, az etikai elvek kivesztek, nyoma sincs benne a társadalmi igazságosságnak. A kereszténységet az individualizmus és a szocializmus közötti kiegyensúlyozó erőnek tartotta, melynek szociális küldetése az, hogy igazságosságot vigyen be a társadalompolitikába. Erre szerinte azért képes, mert a társadalmi igazságosság tartalmát a keresztény etika talaján állva határozza meg.

A dualizmus kori politikai paletta jobbszélén az Országos Antiszemita Párt nézeteit találjuk,⁸³ amelyek a társadalmi problémák eredőjét az etnikai törésvonalban, a

77 Gyurgyák 2007. 150–153.

78 Prohászka Ottokár: Kultúra és terror. <http://mek.niif.hu/05400/05479/05479.htm> (2018. 08. 15.)

79 Giesswein Sándor (1856–1923): pápai prelátus, győri kanonok, demokrata és keresztényszocialista politikus, közel húsz éven keresztül országgyűlési képviselő. Társadalomtudós, több szociális témájú könyv szerzője. A konzervatív Katolikus Néppárttal szemben 1907-ben zászlót bontó Országos Keresztényszocialista Párt vezetője, aki a magyar parlamentben a kisemberek érdekeit képviselte. Támogatta a választójog nőkre való kiterjesztését. 1916 és 1921 között a katolikus gondolkodás szellemi központjának számító Szent István Akadémia elnöke volt.

80 Életéről: Szolnoky 2003.

81 Gergely 1987. 66–86.; Gergely 1977. 22–44.

82 Giesswein 1907. 82–114.

83 Gyurgyák 2007. 135–155.

magyarok és a zsidók konfliktusában jelölték meg. A párt vezetője, Istóczy Győző parlamenti felszólalásaiban hangot adott a magyarországi kora kapitalizmusban talaját vesztett dzsentri életérzésének. Az általuk képviselt modern politikai antiszemitizmus a középkori zsidóellenességtől eltérően már nem a zsidó és keresztény vallás közötti különbség teológiai érvkészletét vette elő, hanem társadalompolitikai, mindenekelőtt szociális és kulturális szempontokkal támasztotta alá álláspontját. Istóczy és követői a polgárosodással járó mentalitásváltást a zsidóság hatalomátvételeként élték meg, s feladatukat abban látták, hogy felhívják a figyelmet a zsidókat asszimilálni kívánó liberális modell tarthatatlanságára. Az antiszemiták mérsékelt szárnya a Függetlenségi Párt (szintén liberális) soraiból került ki: számukra az antiszemitizmus csak a közjogi ellenzékiesség kiegészítő eleme volt. A radikális szárny azonban már a nyugati antiszemita eszmék adaptációja nyomán a zsidóság emancipációját, a jogegyenlőség visszavonását szerette volna elérni. Az antiszemitizmus azonban sokkal piacképesebbnek bizonyult egyfajta világnézetként, mint, pártpolitikai programként: az Országos Antiszemita Párt viszonylag gyorsan kikopott a magyar parlamentből, de a közgondolkodásban a látens antiszemita bűvópataként megmaradt. Mindenkit érintett valamilyen mértékben. Szimpatizáltak vele mindazok, akiket a modernizáció nyugtalansággal töltött el. Tömegigényt elégített ki, hiszen viszonylag egyszerű megoldást kínált a kollektív rosszérzések magyarozataként. Mindenkit, aki nem tetszett, zsidónak lehetett nevezni, mindazt, ami negatív jelzőt kapott, a zsidóság káros hatásának lehetett tulajdonítani. A párt feloszlása után jobbra látens antiszemita meglétét a korszak néhány nagyobb közéleti vitája is jelzi: előkerült az egyházpolitikai küzdelmek kapcsán, a franciaországi Dreyfus-per hazai sajtóvisszhangjában, a budapesti egyetem 1900-1902-es kereszt-mozgalmában, az agráriusok által vezetett kárpátaljai (ruténföldi) szociálpolitikai akció körüli vitákban, de a polgári radikális Huszad Század folyóirat zsidókérdésről szóló felmérésében és Ágoston Péter⁸⁴ „A zsidók útja” című könyvének közéleti visszhangjában is.

Az antiszemita által meghonosított etnocentrikus szemléletmód és a hozzá kapcsolódó modernizmus kritika intellektuális presztízsnövekedése figyelhető meg a 20. század első évtizedeiben. A reformkorban a zsidókérdés elsősorban emancipációs kérdésként merült fel, míg a dualizmus első felében sokan a lényegét a gazdasági elitcserében vélték látni, és a zsidó tőke gazdasági életben játszott vezető szerepével, a dzsentri földek zsidó kézre kerülésével hozták kapcsolatba. Amikor a századfordulóra a kapitalizálódás elérte a kulturális szférát is, a zsidókérdés egyre inkább kulturális kérdéssé vált, és a sajtó, a magyar nyelv, az irodalom, az oktatás új jelenségeivel kapcsolatos állásfoglalásokban jelentkezett markánsabban. Ennek egyik oka az volt, hogy a kultúra ebben a korszakban vált tőkés vállalkozássá és a korábbi értelmiségi magaskultúra mellett egyre több a tömegkulturális termék jelent meg. A

84 A vitához lásd a szöveggyűjteményben található forrást. (Ágoston György: A zsidók útja és Komáromi Sándor: Ágoston statisztikái.)

tömegkultúra sajátosságait sokan színvonalromlásként, az erkölcsök elfajulásaként élték meg és hajlamosak voltak a "zsidó erkölcs" káros hatásának tulajdonítani. Az új konfliktusterület kialakulásának inspirálója nem utolsó sorban a társadalomstruktúrában keresendő. Társadalompolitikai szempontból szemlélve az érdekütközés hátterében az értelmiség magyar nemesi múltból és a zsidó múltból érkező két szárnya között a konkurenciaharc éleződése állt. A jobboldali gondolkodásban a századforduló kultúrharcában alakult ki az a sztereotípa, hogy ami polgári, kapitalista, urbanizált az a magyartól idegen, a nemzetkarakterrel szemben álló, vagy azt veszélyeztető. A jobboldali radikális Petrássevich Géza⁸⁵ "Magyarország és a zsidóság" című művében az ország közgazdasági állapotait vizsgálva az antiszemita nézetrendszer szisztematikus összefoglalását adta 1895-ben. Mint ez a mű is példázza, addigra már bőven születtek az antiszemiták szerint a „zsidók társadalmi térfoglalását” dokumentálni szándékozó összeírások. Statisztikák sora készült annak kimutatására, hogy a zsidóság „országos számarányánál” nagyobb mértékben van jelen bizonyos foglalkozási ágakban az ipar, a mezőgazdaság és a kultúra területén. Az első világháború éveiben a kultúrharc hullámát meglövigolva megerősödött a jobboldali radikális fajvédő mozgalom. A közgondolkodásban társadalompolitikai elvként polgárjogot nyert egyféle arányosító szemlélet, mely a foglalkozási ágakban elfoglalt „helyes arányok” megteremtését követelte. Ezt mesterséges eszközökkel, az etnikai viszonyokhoz igazított állami szabályozással vélte megteremthetőnek. Ez az arányosító szemlélet vezetett el a háború után a numerus clausus megszületéséhez.

A liberalizmust balról bíráló konkurens ideológiák szintén éltek a kapitalizmus ellentmondásain alapuló társadalompolitikai érvrendszerrel, csak hogy ezen az oldalon a nagy vagyonok bírálatának célkeresztjébe a nagytőke mellé a feudalizmusból átöröklött nagybirtok és a szintén feudális csökevénynek tekintett katolikus egyház is bekerült. A magyar politikai gondolkodás e korszakában koherens társadalomkritikán alapuló társadalompolitikai alternatívát a szociáldemokraták és a baloldali értelmiség egy maroknyi csoportjából álló polgári radikálisok állítottak fel.

A szocializmus⁸⁶ radikálisan újraértelmezte a liberális jogegyenlőség fogalmát és egyenlőségeszménye eljutott a tényleges vagyonegyenlőség megteremtésének szükségességéhez, az egalitarizmushoz. A munkásosztály nyomorának forrását a tőke kizsákmányolásában jelölte meg, ezért a magántulajdon kisajátítása egyik legfőbb programpontja volt. A szocialisták a liberalizmus számos tételét megkérdőjelezték, többek között például az újraelosztást sem magánügynek, hanem közügynek tekintették. Nem fogadták el, hogy a gazdaság a magánszférába tartozik és a tervgazdaság szükségessége mellett tették le a voksukat. A 19. század különböző

85 Petrássevich 1895. 80–137. Petrássevich Géza (1871–?): hírlapíró, főként antiszemita írásairól közismert jobboldali radikális publicista. Elsősorban katolikus lapoknál, így a Magyar Államnál, az Alkotmánynál publikált.

86 Ormos 2009. 88–100.

szocialista irányzatai számos megoldási alternatívát vetettek fel a munkásosztály helyzetének megoldására. A radikális demokraták a kistulajdonosok idilli közösségeiről álmodoztak. Az utópista szocialisták közül volt, aki a tudósok és technokraták által vezetett társadalomtól remélt javulást, mások a gazdaságosság követelményét jobban érvényesítő termelési szervezetektől, vagy új életmód modellektől vártak eredményeket, míg a kispolgári szocialisták a tőke és az állam proletariátus által történő megszerzését hirdették, s nem riadtak vissza az erőszak alkalmazásától sem. Karl Marx koherens társadalomelmélete a kizsákmányolást erkölcsi kategóriából közgazdasági kategóriává tette, amikor a "Tőke" című munkájában kimutatta, hogy a munkás által megtermelt értéktöbblet miként keletkezik. Következtetése az volt, hogy a kizsákmányolás megszüntetése csak úgy lehetséges, ha a tőkés magántulajdont köztulajdonná teszik, de ez csak forradalom útján, a polgári társadalom felszámolásával és a kommunizmus megteremtésével lehetséges. A Magyarországi Szociáldemokrata Párt⁸⁷ megalakulásakor marxista alapokra helyezkedett. 1890-es Elvi Nyilatkozata elfogadva Marx elnyomorodás elméletét kimondta, hogy a magántulajdon maga után vonja a széles néptömegek elszegényedését, ezért a fő cél a munkaeszközök közös tulajdonba vétele. A marxista elméletet a hazai politikai gyakorlatba átültetni azonban nem bizonyult egyszerű feladatnak. A hazai szociáldemokrácia teoretikus szempontból gyenge, inkább az osztrák szociáldemokráciát intellektuálisan követő mozgalom volt, ami konkrét politikai cselekvés terén is következményekkel járt. A századfordulóra a munkásmozgalom nemzetközi szervezetében a II. Internacionáléban kialakuló elméleti viták nyomán megjelenő centrista irányzat érezte hatását az MSZDP itthoni politikájában is. Kunfi Zsigmond,⁸⁸ a századelő vezető szociáldemokrata ideológusa úgy látta, a pártnak most még nem a szocializmusért, hanem a kapitalizmus kiteljesítéséért kell küzdenie. Mivel a marxista politikaelmélet szerint nem lehet fejlődési fokokat kihagyni, és a szocializmus csak a kapitalizmus után következhet, Magyarországon előbb a feudalizmust (a nagybirtokot, a klerikalizmust, a főrendiházat, a dzsentri osztályt) kell felszámolni, majd utána a kapitalizmust kiteljesíteni és a választójog kivívásával demokratizálni. A fő ellenfél tehát nem a tőke, hanem az elmaradottság, a küzdelem fő színtere nem a tőke és munka ellentéte, hanem valójában a haladó és reakciós erők közötti tér. Ezzel a magyar szociáldemokraták a forradalmi hatalomátvételt a távoli jövőbe helyezték, s a forradalmi retorika megtartása mellett lényegében zárójelbe tették. A helyzetértékelésből egy sajátos ellenmondás keletkezett. A munkásmozgalomnak küzdenie kellett annak a rendszernek a kiteljesítéséért, amelyik a munkásság kizsákmányolásából él, mert csak a kapitalizmus tudja megteremtteni a szocializmus

87 Gyurgyák 2007. 467–472.

88 Kunfi Zsigmond (1879–1929): szociáldemokrata politikus, lapszerkesztő. Az osztrák centrista Karl Kautsky követője. 1904–1918 között az MSZDP elméleti folyóiratának, a Szocializmusnak a szerkesztője. Károlyi Mihály kormányában tárca nélküli munkaügyi és népjóléti miniszter, a Berinkey-kormányban közoktatási miniszter, a Tanácsköztársaság idején közoktatási népbiztos.

alapjait. Ugyanakkor másrésről szembe kellett szállni a rendszer munkásokat degradáló hatásaival.⁸⁹ Az MSZDP dualizmuskori történetének első szakaszában még öntudatosan utasította vissza a „szociális olajcseppek” politikáját, a politikai stratégiaváltás után azonban már konkrét szociálpolitikai intézkedéseket követelt. Az ipari dolgozók társadalmi integrációját célzó szociális törvényhozásra elsősorban, mint a hazai és nemzetközi munkásmozgalom osztályharca által kikényszerített eredményekre tekintettek.⁹⁰ A munkásmozgalmi ideológia hazai adaptációjának nehézségeit jelezte a párt agrárpolitikájának alakulása is. A marxista tanok alapján mereven ragaszkodtak a föld köztulajdonba vételéhez, nem ismerték fel, hogy a magyar parasztság évszázados föld utáni vágyának figyelmen kívül hagyásával lemondanak a potenciális vidéki tömegbázisuk egy jelentős részéről. A földtulajdonához ragaszkodó parasztot (hasonlóan a kispolgársághoz) gyakran a reakciós erők közé sorolták. „A parasztosztály ellensége ugyan a kapitalizmusnak, de másképp, mint a munkásoztály” – írja a Népszava 1907-ben,⁹¹ majd így folytatja: „a parasztosztály reakcionárius a szó igazi értelmében. Szeretné visszaállítani a régi viszonyokat, a terménygazdaságot, a házi ipart, a régi jó időket [...] szeretné megsemmisíteni az egész modern életet. [...] Görcsösen ragaszkodik birtokához, még akkor is midőn az már nem az övé, hanem a hitelezőjéé. [...] reakció minden téren, ez a parasztpolitika lényege. És ezen politikától bennünket még nagyobb úr választ el, mint a felvilágosodott burzsoá politikájától.” A pártból kivált Várkonyi István által alapított Független Szociáldemokrata Párt e stratégia kritikájaként hirdette meg földosztást követelő agrárszocialista programját. Hasonlóképp szembefordult az MSZDP vezetőségével Mezőfi Vilmos⁹² is, aki nyíltan megtagadta a munkásoztály vezető szerepére vonatkozó tanokat. Igazi parasztvezérnek számított Áchim L. András,⁹³ a Magyarországi Parasztpárt alapítója, aki 1910-ben országgyűlési képviselő is lett.

A szociáldemokrata párt a követendő politikai stratégiát illetően nem volt egységes. Az első világháború végén bekövetkezett totális összeomlás azonban megerősítette a radikális baloldaliak pozícióit, akik szövetkezve a forradalmi taktikát hirdető, 1918 novemberében Oroszországból hazatért és bolsevik eszméket valló kommunistákból

89 G. Fodor 2006. 255–278.

90 Böhm 1912. 547–554. Böhm Vilmos (1880–1949): baloldali szociáldemokrata politikus, a Magyarországi Szociáldemokrata Párt vezetőségének tagja. Aktívan részt vett az őszirózsás forradalomban, a kommunistákkal folytatott pártegyesülési tárgyalásokon, a Tanácsköztársaság idején a Vörös Hadsereg szociális, majd hadügyi népbiztosa, később a hadsereg főparancsnoka lett.

91 Parasztpolitika 1907.

92 Mezőfi Vilmos (1870–1947): szociáldemokrata, majd agrárszocialista közíró, politikus, aki közel állt a Függetlenségi Párt ellenzéki liberalizmusához is. 1896-ban lépett ki az MSZDP-ből bírálva annak a magyar viszonyokhoz nem igazodó agrárpolitikáját.

93 Áchim L. András (1871–1911): jómódú nagygazda, aki felkarolta a szegényparasztság érdekeit. Parasztpolitikus: 1906-ban megalapítja a Magyarországi Független Szocialista Parasztpártot, majd a Kisgazdák, Földmunkások és Kubikosok Szakegyletét. Kétszer választották be a parlamentbe, de mandátumát csak az 1910-es választások után vehette át. Politikai gyilkosság áldozata lett.

éppen hogy csak megalakult Kommunisták Magyarországi Pártjával és 1919 márciusában rövid időre kikiáltották a proletárdiktatúrát bevezető Tanácsköztársaságot.

Amikor 1901 januárjában polgári liberális, polgári demokrata és szociáldemokrata magyar értelmiségiek megalapították a Társadalomtudományi Társaságot, céljuk a magyar közélet és társadalomfejlődés kritikai vizsgálata és a lehetséges fejlődési alternatívák kimunkálása volt. Ahogy Pikler Gyula⁹⁴ megfogalmazta: a társaság szociálpolitikájának fő célja „a jólétben élő magyar nép megteremtése a tudomány, a műveltség és a felvilágosodás segítségével”. Ugyanő már 1892-ben is úgy vélekedett, hogy a szociológia tudománya megvilágítja a társadalmi teret, segít a helyes társadalmi berendezkedés kialakításában: segítségével „matematikai pontossággal meg lesz állapítható, hogy minden társadalomnak mily intézményekre van szüksége, hogy tagjai a lehető legnagyobb boldogságra képesüljenek”.⁹⁵ Nem véletlenül tekintik még ma is sokan a társaságot a korabeli magyar szociológia műhelyének. Keretében formálódott ki a szocializmus és a liberalizmus eszméiből táplálkozó új politikai gondolkodásbeli irányzat, a polgári radikalizmus. A polgári radikálisok hittek abban, hogy a helyes politikának a tudományból kell következnie. Gondolkodásukban zárójelbe került, hogy a szociológia képes ugyan a társadalmi folyamatok leírására, de a társadalomformáló döntések végső soron mégis inkább a társadalmi csoportok politikában lezajló érdekkonfliktusainak eredője.

Az irányzat követői radikálisan gondolkodtak, az egész magyar társadalmi és politikai berendezkedést látták betegnek, amiből szükségszerűen következett annak gyökeres átalakítására törekvés. A dualizmus kori Magyarország szerintük agrárfeudális világ, oszlopai a főnemesség, a dzsentri, a klerikális reakció, a demagógok hatása alatt álló kisparasztság, a vagyonokat és a hatalmat kiszolgáló értelmiség, valamint nem utolsó sorban a velük szövetséget kötött „nihilista zsidó nagytőke”. Különösen fontosnak tartották a klérus elleni küzdelmet, amely felfogásukban szorosán összekapcsolódott a szociális kérdéssel. Kétpólusúra egyszerűsített társadalom- és politikaképükben ezzel „reakcióval” állnak szemben a „progresszió” erői – azaz ők és mindenki, aki megnyerhető volt az átalakulás ügyének. Céljuk a liberális szocializmus eszméin alapuló „Új Magyarország” megteremtése volt. Ehhez példát a nyugati társadalmakból merítették, amelyek szemükben a haladás és a fejlődés hordozói voltak, s ahol szerintük már küszöbön áll az egyetlen lehetséges új társadalmi berendezkedés, a szocializmus megvalósulása. 1905 és 1917 után mintaként kezelték Oroszországot is,

94 Pikler Gyula (1864–1937): egyetemi tanár, a jogbölcselet professzora a budapesti egyetemen. A pozitivistá jogbölcselet kiemelkedő képviselője, a magyar baloldali társadalomtudományi gondolkodás egyik megalapozója. A dualizmus utolsó évtizedében a konzervatív liberalizmus és a tőle jobbra elhelyezkedő irányzatok ideológiai támadásainak keresztüztüében állt baloldali, polgári radikális és szabadkőműves nézetei miatt. A polgári radikális Társadalomtudományi Társaság tagja, szellemi vezetője, a Huszadik Század c. folyóirat irányvonalának egyik meghatározója volt, de a társaság radikálisainak 1906-os előretörése után magát a marxizmustól mindvégig igyekezett elhatárolni. Mentora volt továbbá a szabadgondolkodó egyetemi fiatalokat tömörítő 1908-ban alakult Galilei körnek is.

95 Takáts 2007. 93.

mert a polgári demokratikus, majd a bolsevik forradalom által hozott változásokban az általuk megálmodott új világ felé tett döntő lépést láttak.

A Társadalomtudományi Társaság liberális és radikális tagjai között vízvonalnak bizonyult többek között a magyar társadalomról alkotott képük különbözősége és belőle levonható társadalompolitikai program is. 1906-ban a liberálisok kiléptek a Társadalomtudományi Társaságból és létrehozták a Magyar Társadalomtudományi Társaságot. A polgári radikálisok vezetője, Jászi Oszkár ekkor jelentette meg a Huszadik Században az irányzat zászlóobontó programjaként is felfogható „Az új Magyarország felé”⁹⁶ című cikkét. Ebben az improduktív osztályok kemény megadóztatásán alapuló szociálpolitikai intézmények egész sorát tartotta szükségesnek. A munkásosztály számára munkásvédelmet és biztosítást, a parasztságnak a nagybirtok és egyházi vagyon felosztásával felszabaduló földet, a nép érdekét szolgáló termelési, fogyasztó és értékesítő szövetkezeti hálózatot, az alsóbb osztályok számára megreformált – az egyházi reakciós hatásoktól megszabadított – új közoktatási rendszert, népegészségügyi intézményeket követelt. A társaság 1907 ősztől 1908 nyaráig vitaciklust szervezett a nagybirtok szociális hatásairól. Ezen számba vették a vele szövetségben és a nagybirtokkal szemben álló társadalmi erőket és eljutottak felszámolásuk szükségességéig. A szocialistáktól eltérően azonban elvetették a föld köztulajdonba vételét: a dán szövetkezetek mintájára a szabad kisparaszti gazdaságok szövetségében látták a jövő útját. Eljutottak a földosztás gondolatáig, de ennek konkrétumait sohasem dolgozták ki, s az Áchim Andrással tartó rövid idejű együttműködésen túl, nem találtak utat a paraszti tömegekhez sem.⁹⁷ Az Országos Polgári Radikális Párt megalakulására végül 1914-ben került sor. Társadalompolitikai programjukban első helyen gyökeres földreform megvalósítása szerepelt, mindenekelőtt a hitbizományok megszüntetésének s az egyházi javak szekularizálásának formájában. A párt követelte a kisbirtokot sújtó előnytelen adópolitika megváltoztatását, a mezőgazdasági munkástörvények alapos revízióját s a mezőgazdasági hitel- és szövetkezeti ügy demokratizálását.

A polgári radikálisoknak meggyőződésük volt, hogy a fejlődés az egyéni szükségletek mind magasabb szintű kielégítése felé vezet, s a folyamat végpontján valamiféle kollektivistá-szocialista társadalom áll. Erősen hatott rájuk a marxizmus társadalomszemlélete: az irányzat számos tagja magévá tette a történelmi materializmus állambölcseletét, elfogadta a termelőeszközök köztulajdonba vételének elkerülhetetlenségét. De a munkásmozgalom ortodoxiája egyben riasztotta is őket. Jászi 1903-ban a „Történelmi materializmus állambölcselete” című munkájában foglalta össze a marxi szocializmushoz képest alternatívaként kezelt saját „liberális szocializmusának” jellemzőit. Ennek lényege az állam által irányított és

96 Jászi 1982. 89–107.

97 A polgári radikálisok és az agrárkérdés

http://multunk.com/index.php?title=A_polgári_radikalizmus_és_az_agrárkérdés (2018. 08. 12.)

kikényszerített tervszerű együttműködés, amely azonban összekapcsolódik az egyéni szabadság lehető legnagyobb mértékével. Ez a szabad szocializmus az ortodox marxizmus kritikája alapján megfogalmazott „kultúrszocializmus” volt, amelyben igyekezett biztosítani az értelmiség alkotó munkájához oly fontos szabad légkört. A változások vezetőjének, az új Magyarország megteremtőjének a polgári radikalizmus a progresszív értelmiséget tekintette, a munkásosztálynak viszont csak a tömegbázis, a segédcsapatok szerepét szánta.⁹⁸

Összefoglalónkban nagy vonalakban áttekintettük a dualizmus fontosabb politikai gondolkodásbeli irányzatainak társadalompolitikai vonatkozású helyzetértékeléseit, a kívánatosnak tartott megoldási alternatívák irányait, a politikai csoportok eszközhasználatának jellemzőit. Láthattuk, hogy a különböző irányzatok ugyanabból a társadalmi valóságból kiindulva eltérő diagnózist állítottak fel a korabeli magyar társadalom állapotáról, s közben szükségszerűen torzítva a valóságot bizonyos problémákat túldimenzionáltak, míg másokat még csak nem is érintettek. Az eltérő társadalomszemléleti pozíciók, érdekek és értékrendek függvényében módosult a megoldásra váró feladatok köre, azok prioritási sorrendje. A bajok forrásait is másképp látták. Az irányzatok ellenségképei – fináncsőke, klérus, nagybirtok, burzsoázia, a zsidóság – sokszor egymásra mutattak, egymásra reflektáltak. A legyőzendő rossz is változatos formában fogalmazódott meg az individuális önzéstől a kizsákmányoláson, elmaradottságon, szegénységen, a választójog hiányán keresztül a feudális reakcióval bezárólag. Az ideologikus társadalmi tablók az irányzatok számára a politikai cselekvési tér megteremtését, saját önazonosságuk megfogalmazását szolgálták, a tömegbázis megalapozásának kísérletét jelentették.

Ebből a szempontból a korszak elején a kormányzó liberalizmus kedvező feltételekkel indult. A kormányoldalon és az ellenzékben is liberálisok ültek, s ha nem is volt mindenki liberális, a politizáló elit többsége minden bizonnyal annak vallotta magát. Később módosult a képlet: épp a szociális kérdés kapcsán csappant meg a liberalizmus tábora és szerveződtek meg azok az érdekcsoportok, amelyek különböző problémákkal küszködő társadalmi rétegek érdekképviselői programjával léptek fel. A 19. század elejére a Magyarországi Szociáldemokrata Munkáspárt és szakszervezetei már százezres nagyságrendű munkástömeget mondhattak magukénak. Az agrárius mozgalom a nagybirtokosoktól a szegényparasztságig az egész gazdatársadalom megszervezésére törekedett, megjelenítve egyben a gazdasági eliten belül a nagybirtok és nagytőke közötti agrár-merkantil ellentéteket is. A politikai katolicizmus több millió, a lakosság 49%-át kitevő katolikus érdekeinek védelmére hivatkozott, az elszegényedő középnemes, a magát a „nemzet gerincének” kikiáltó dzsentri életérzésének a modern politikai antiszemitizmus adott hangot, a városi polgárság képviselőjeként Vázsonyi Polgári Demokrata Pártja és részben a polgári radikalizmus léptek fel. Mint azt a társadalomtörténeti fejezetből is láthattuk, ezek a társadalmi csoportok nagyon eltérő szociokulturális közegben, speciális

98 G. Fodor 2006. 234–236.

problémákkal rendelkeztek. Hogy ezek közül melyik kezelése jut el a parlamenti döntéshozatal szintjére és a mindenkori kormányzat milyen választ ad a megoldandó társadalmi problémára, az sok tényező függvénye lehet. Annyi azonban bizonyos: a válasz, vagy annak hiánya mindenkor társadalmi érdekkonfliktusok eredője, amit a politikában vívnak meg. A politika határozza meg a társadalompolitika tartalmát, a tudomány csak eszközöket kínálhat a megoldásban. Döntései társadalomformáló erővel bírnak, szerepet játszanak a társadalmi tények alakulásában, amivel az előző fejezetben ismerkedtünk meg.

Hivatkozott irodalom:

- Anka László: A magyar agráriusok és eszméik. Valóság, (2013) 1–4. sz. 1–13.
A polgári radikalizmus és az agrárkérdés.
http://multunk.com/index.php?title=A_polgári_radikalizmus_és_az_agrárkérdés (2018. 08. 12.)
- Balla Antal: A liberalizmus története, gazdasági politikai tanításai. Budapest, 1922, Légrády.
- Beer Iván: Vázsonyi Vilmos, az igazi demokrata. In: Landesmann György – Deutch Róbert (szerk.): Hetven év. Emlékkönyv dr. Schweitzer József születésnapjára. Budapest, 1992, Budapesti Zsidó Hitközség. 19–32.
- Bekics Gusztáv (Censor): Társadalmunk és nemzeti hivatásunk. Budapest, 1884, Zilahy Sámuel.
- Böhm Vilmos: Szociálpolitikai kongresszusok. In: Jemnitz János – Schlett István (szerk.) Szocializmus (1906–1938). Budapest, 1984, Kossuth. 547–554.
- Cieger András: A hatalomra jutott liberalizmus és az állam a dualizmus első felének magyar politikai gondolkodásában. Századvég, 6. évf. (2001) 1. sz. 95–118.
- G. Fodor Gábor: „Jásziág” II. Az exoterikus szövegek – az új Magyarország programja. In: G. Fodor Gábor – Schlett István: Lú-e vagy szobor? Tanulmányok tudományról, politikáról, politikatudományról. Budapest, 2006, Századvég. 232–255.
- G. Fodor Gábor: „Ugrás közben megkövült oroszlán”- a szociáldemokrácia, mint politikai mozgalom (1900–1919) In: G. Fodor Gábor – Schlett István: Lú-e vagy szobor? Tanulmányok tudományról, politikáról, politikatudományról. Budapest, 2006, Századvég. 255–278.
- Gergely Jenő: A keresztényszocializmus Magyarországon. 1903–1923. Budapest, 1977, Akadémiai.
- Gergely Jenő: A napbaöltözött ember. Budapest, 1994, Gondolat.
- Gergely Jenő: A politikai katolicizmus Magyarországon, 1890–1950. Budapest, 1987, Kossuth.
- Giesswein Sándor: Társadalmi problémák és keresztény világnézet. Budapest, 1907, Szent István Társulat.
- Gratz Gusztáv előadása a liberalizmusról. In: A társadalmi fejlődés iránya. A Társadalomtudományi Társaság által 1904-ben rendezett vita. Huszadik Század (klnyt.). Budapest, 1904, Porlitzer Zsigmond. 1–20.
- Gyurgyák János: Ezzé lett magyar hazátok. A magyar nemzeteszmé és nacionalizmus története. Budapest, 2007, Osiris.
- Litván György – Varga F. János (szerk.): Jászi Oszkár publicisztikája. Budapest, 1982, Magvető.
- Ormos Mária: Politikai eszmék, politikai gyakorlatok. Budapest, 2009, Napvilág.
- Petrássevich Géza: Magyarország és a zsidóság. Budapest, 1895, Szent Gellért Ny.
- Pulszky Ágost: A munkáskérdés. Budapest, 1890. Eggenberger.
- Prohászka Ottokár: Kultúra és terror. <http://mek.niif.hu/05400/05479/05479.htm> (2018. 08. 15.)
- Réz Mihály: Magyar fajpolitika. Budapest, 1905, Kilián Frigyes.
- Schlett István: A politikai gondolkodás története Magyarországon. 2. Budapest, 2010, Századvég.
- Székely Gábor: A kereszténydemokrácia Németországban. Múltunk, 18. évf. (2007) 3. sz. 202–236.
- Takáts József: Modern magyar politikai eszmetörténet. Budapest, 2007, Osiris.
- Tökéczi László: Vázsonyi Vilmos eszmei politikai arca. Budapest, 2005, XX. Század Intézet.
- Veress Jenő: Herbert Spencer erkölcstana. http://epa.oszk.hu/02300/2360/00031/pdf/EPA02360_theologiai_szakla_1910_03_190-225.pdf (2018. 08. 12.)

1.1.3. A szociálpolitika és a szociális jogok fejlődése a dualizmus időszakában (Cora Zoltán)

A 21. századi európai államok egyik általános jellemzője a kiterjedt jóléti rendszerek jelenléte. Ez jórészt az 1945 után kibontakozó történeti fejlődés eredménye, ugyanakkor alapjai a jóval távolabbi múltban alakultak ki. A jóléti állam fogalma (welfare state v. Wohlfahrtsstaat) a második világháború alatt született meg, amikor Nagy-Britanniában a rekonstrukcióra kidolgozott állami terveket szembeállították a náci Németország háborús gazdálkodásával.⁹⁹ A brit kifejezés az 1940-es években terjedt el Európában. Országoként eltérő, ugyanakkor rugalmas fogalomként jelent meg. Németországban a Wohlfahrtsstaat és a Sozialstaat fogalmaival kapcsolódott egybe. A német jóléti állam koncepciója azonban az aufklérista abszolútizmus államjogi hagyományai és a Gustav Schmoller nevével fémjelezhető nemzetgazdasági iskola révén szélesebb jelentéstartalommal bírt.¹⁰⁰ Mindenesetre az 1940-es évektől a jóléti állam fogalma – akár welfare state akár Wohlfahrtsstaat formában – többnyire egységesült, és egész Európában elfogadottá vált. A második világháború után szinte mindenhol olyan államot értettek alatta, mely egy adott ország állampolgárai számára a szociális biztonság egy meghatározott szintjét garantálja pénzbeli és természetbeni juttatások révén.

Az új jóléti politika időzítése régióként eltérő volt, s az adott gazdasági változásokhoz igazodott, valamint az eltérő társadalmi és politikai berendezkedések függvényévé vált. Habár az egyes európai országok ezekre a folyamatokra számos esetben eltérő módon reagáltak, mégis közös jellemzőjük, hogy a 20. század folyamán többségükben kiterjedt jóléti rendszerek jöttek létre. Ugyanakkor mivel az európai nemzetállamok szociálpolitikája eleve eltérő gazdasági, politikai és társadalmi adottságokra adott válaszokból állt össze, így a jóléti állam – welfare state, Wohlfahrtsstaat, vagy Sozialstaat megjelöléssel – országoként egyben eltérő felfogásokat takart.

Mindazonáltal a modern jóléti állam alapelemei, többek között a társadalombiztosítási rendszer, a 19. század utolsó évtizedeiben indultak fejlődésnek. Az 1880-as évek óta igen gyakran a társadalmi szolidaritás bismarcki elveit tekintik a modern jóléti állam kiindulópontjának. Ugyanakkor a jóléti állam e korai megnyilvánulásai az európai országok gazdasági modernizációjával egy időben

99 William Temple canterbury-i érsek szóhasználatában a welfare state tehát így került szembe a warfare state-tel. Flora – Heidenheimer 1981. 17-18.; Gardiner – Wenborn 1995. 798–799.

100 A Wohlfahrtsstaat kifejezés Adolph Wagner katedraszocialistától származik 1879-ből, míg a Sozialstaat „sozialen Staates” formában Lorenz von Steintől és az államjogi iskola egyes képviselőitől ered az 1870-es évekből. Sozialstaat formájában a Weimari Köztársaság idején terjedt el. A Wohlfahrtsstaat kifejezést az 1920-as években jobboldali kritikusok is használták a weimari szociáldemokrácia negatív leírására. Glennerster 2007. 1–2.; Ritter 1991. 7–8, 11–13.

játszódtak le. A 19. századi és a korábbi agrártársadalmak bizonyos értelemben rendelkeztek egyfajta „korai jóléti rendszerrel”. Utóbbi azonban nem annyira az állami beavatkozáson, hanem a családon és a közösségen alapult. A modernizációs paradigma lényege, hogy a 19-20. századi modernizáció és iparosodás új társadalmi és gazdasági viszonyokat hozott létre. A 19. századi iparosodás előrehaladtával a mezőgazdasági termelés és foglalkoztatás fokozatosan háttérbe szorult, a gazdasági struktúrában bekövetkezett változások pedig a társadalom szervezetének átalakulását is maguk után vonták. A századforduló Európájában általánosan kiterjedő iparosodás és urbanizáció tehát mélyreható változásokat idézett elő a társadalom életében. A „régijóléti rendszer” már elégtelennek bizonyult. A demográfiai változások, a társadalmi rétegződés és a gazdasági növekedés következtében ez a fejlődés egyben kihívások elé állította ezeket az államokat. Ennek megfelelően az új és komplex gazdasági és társadalmi folyamatok az állam funkciójának átalakulását tették szükségessé a munkaerőpiac, az erőforrások kezelése és a gazdasági tervezés terén. Következésképp az állami modernizáció a szociálpolitika átalakulásához vezetett: az egyén és a család védelmét fokozatosan az állam vállalta át. Ezeknek a változásoknak a tükrében a szociálpolitika pedig bizonyos szociális szükségszerűségeket teljesített be.¹⁰¹

A magyar társadalombiztosítás a bismarcki minta alapján épült ki, a kötelező biztosítási forma pedig szintén Németországgal vonja párhuzamba. A nyugat-európai jóléti fejlődéssel szemben Magyarországon azonban a munkavédelmi és munkásbiztosítási törvényeket nem egymással párhuzamosan fogadták el. Mivel a magyar társadalom csupán a 20. század elején érkezett el a tömegdemokrácia és a modern értelemben vett munkavállalás időszakába, ezért a 19. század végén a politikai elit az alsóbb rétegek emancipációját kevésbé elősegítő, járulékfizetéssel szerzett jogokon alapuló kötelező társadalombiztosítás koncepcióját fogadta el. A jóléti intézmények az önkormányzatiság elvére épültek. Az ország gazdasági fejlődése és az elit legitimációs igénye a második világháborút megelőző periódusban pedig lehetővé tette a kiadások és szociális jogok kiterjesztését, ami a korszak végére az ipari munkásság szinte teljes társadalombiztosítási lefedettségében valósult meg.

Magyarországon az első világháborút megelőzően a gazdasági tényezők és a gazdasági fejlődés önmagukban nem adnak magyarázatot a szociális programok kialakulására és fejlődésére.¹⁰² Bár az európai országok szocioökonómiai fejlődése együtt járt bizonyos jóléti programok megjelenésével, mégis az figyelhető meg, hogy egyes, főképp abszolutista, paternalista vagy autoriter politikai múlttal rendelkező országokban hamarabb és gyorsabban terjedtek el a modern szociálpolitikai programok. A kelet-közép-európai térségben ez azt jelentette, hogy Németország

¹⁰¹ Vobruba 1991. 3-4.; Tomka 2009. 232-233.; Tomka 2008. 56-57.; Esping-Andersen 2001. 144-182.; Flora – Alber 1981. 37-48.

¹⁰² Szikra 2000. 18-19; Szikora 2004. 255-257.; Tomka 2003. 59-62.

mintájára a környező országok időben viszonylag korán hasonló, kötelező társadalombiztosítási rendszereket építettek ki.¹⁰³ Ezt támasztja alá az a tény is, hogy a magyar kormány több ízben delegációkat küldött Németországba az ottani szociálpolitika tanulmányozására.¹⁰⁴

A diffúziós hatás mellett természetesen más okok is közrejátszottak. A növekvő számú munkásság politikai tényezőt jelentett, melyet a magyarországi elit a szociálpolitika révén akart saját legitimációs céljaira felhasználni. A paternalisztikus társadalombiztosítás kialakulását így Németországhoz hasonlóan Magyarországon is elősegítette az alkotmányos monarchia rendszere. A kelet-közép-európai alkotmányos monarchiákban ugyanis a liberalizmus elvrendszere kevésbé terjedt el, így a századforduló szociálpolitikájában a piac igényeit jobban szem előtt tartó társadalombiztosítási formák, mint például az önkéntes biztosítás, nem váltak meghatározóvá. A liberális rendszerekre jellemző rászorultsági elv helyett a munkavállalásra épülő jogosultsági elv érvényesült.

A magyar társadalombiztosítás tehát a bismarcki minta alapján épült ki, a kötelező biztosítási forma pedig szintén Németországgal vonja párhuzamba. A nyugat-európai jóléti fejlődéssel szemben Magyarországon a munkavédelmi és munkásbiztosítási törvényeket nem egy időben fogadták el. Mivel a magyar társadalom csak az első világháború után érkezett el a tömegdemokrácia és a modern értelemben vett munkavállalás időszakába, ezért a 19. század végén a politikai elit felfogásának megfelelően az alsóbb rétegek emancipációját kevésbé elősegítő, járulékfizetéssel szerzett jogokon alapuló kötelező társadalombiztosítás koncepcióját fogadták el.¹⁰⁵

Magyarországon ennek megfelelően az 1880-as évektől mind kormányzati, mind pedig szakértői szinten megkezdtek a kötelező társadalombiztosítás kidolgozását.¹⁰⁶ Ugyanakkor már az 1884. évi XVII. tc., az ún. ipartörvény is kötelezte az ipartestületeket segélypénztárak létrehozására, a munkavédelemet azonban továbbra is a munkaadó és munkavállaló közötti kontraktus hatáskörébe utalta.¹⁰⁷ A kötelező társadalombiztosítás első intézményesítésére mégis az 1891. évi XIV. törvénnyel került sor – Európában harmadikként –, amely az ipartörvényben megjelölt foglalkozási osztályokra, valamint még néhány ágazat dolgozóira terjesztette ki a

103 A társadalombiztosítás ekkor vált a szegénygondozás mellett a szociálpolitika meghatározó formájává. Stein 1981. 125–130.; Tomka 2003. 115–116.; Ritter 1991. 80–87.

104 Tomka 2003. 116.

105 Bódy 2004. 5–6.

106 A törvénytervezet vitájában az iparkamarák többsége támogatta a kötelező biztosítást bevezetését. A beérkezett vélemények többsége is kiállt a kötelező forma mellett. Ezt a magyar ipar relatív fejletlenségével, a német tapasztalatok figyelembevételével és a szocialista mozgalmak elleni fellépéssel indokolták. A minisztériumi szakértők ekkor már az európai országok ide kapcsolódó törvényeit és törvénytervezeteit is ismertették, így a bismarcki törvények már tervezetként is ismertek voltak Magyarországon. Bódy 2004. 14.; Bódy 2001. 73–93.

107 Az 1922-ben elfogadott II. ipartörvény nem hajtott végre lényeges változtatásokat. Átfogóan csak az 1928. évi V. törvény rendelkezett nők és gyermekek munkaviszonyáról: a gyermekek ipari munkája tilossá vált, kivéve egyes iparágakat, ahol 12 év felett lehetett gyerekeket alkalmazni, a nőknél pedig megtiltotta az éjszakai munkát, valamint 12 hét szülési szabadságot, és egy óra munka közbeni szoptatási időt engedélyezett. Gyáni – Kövér 2006. 365–366., 368.

kötelező betegbiztosítást nemre, korra és állampolgárságra való tekintet nélkül.¹⁰⁸ A magyar társadalombiztosítást közös fejlődési trendbe illesztette, hogy az 1880-as években a korábbi repressziós szegénységélyezés fokozatos felváltásának céljával az osztrák állam is a kötelező biztosítási rendszer kiépítésébe kezdett.¹⁰⁹ Ennek megvalósítása ugyanakkor erőteljes elmozdulást jelentett a 19. századi liberális logikával szemben az etatista intervenció felé. E mögött a társadalomfelfogásban bekövetkezett változás is meghúzódott, mely már kollektívan határozta meg az egyének közösségét, ahol – a társadalom tagjai között fennálló szolidaritásból kifolyólag – a felelősségvállalás is csak kollektívan, „közjogilag” értelmezhető.¹¹⁰

A magyarországi társadalombiztosítás következő jelentős kormányzati intézkedését az 1907. évi XIX. törvény jelentette, amely bővítette a biztosítottak körét, és bevezette a kötelező balesetbiztosítást. A kisipari, kiskereskedelmi és mezőgazdasági dolgozók továbbra is a kötelező biztosítás keretein kívül szorultak, számukra csak az önálló biztosítási ág állt nyitva.¹¹¹ Az új törvény a munkaadók és munkavállalók paritásos képviselőtételét elvét érvényesítette a biztosító pénztárakban. A biztosítást kerületi, vállalati és magánegyesületi pénztárak látták el, melyeket az Országos Munkásbetegsegélyező és Balesetbiztosító Pénztár fogott össze.¹¹² Ezek az intézkedések a társadalombiztosítás központosítása felé tett lépések voltak, s hozzájárultak a rendszer kifinomultabbá válásához. Az első világháború végéig nem került sor lényeges változtatásra.

A 20. századi szociális rendszerek egyik tanulsága, hogy a társadalombiztosítás az életminőséget alapvetően befolyásoló intézménnyé és joggá fejlődött. Ezt jól tükrözik a századot meghatározó, korszakhatárnak tekinthető világháború társadalmi és gazdasági következményei, különös tekintettel a magyarországi agrár-

108 1891. évi XIV. törvény: az ipari és gyári alkalmazottak betegség esetén való segélyezéséről: minden az 1884-es törvényben említett foglalkozás, beleértve az 1884. XIV. 183. § d, és f, pontokban megnevezettek is, valamint az 1891. 2. §-ban felsorolt foglalkozások és kereseti ágak. Magyarországon elsőként a betegbiztosítást vezették be, míg Nyugat-Európában inkább a balesetbiztosítás szerepelt az első helyen. A törvényekre a Társadalombiztosítási Közlöny vagy a Magyar Törvénytár kiadványai alapján hivatkoztunk. Külön hivatkozást csak abban az esetben közlünk, ha eltérő forrást használtunk.

109 Tólos 1998. 7.

110 Kétségtelen, hogy a kötelező társadalombiztosítás révén az állam nagyobb ellenőrzést tudott megvalósítani a társadalom tagjai felett, ugyanakkor ezzel az állampolgári hovatartozás jelentősége is megnőtt. Az 1891-ben elfogadott törvény problémáiból kiindulva a Kereskedelmi Minisztérium már 1900-ra elkészítette reformtervezetét, melyet azonban az igen gyakori politikai összetűzések miatt 1905-ig fektettek a kormányok. Bódy 2004. 7., 15–16., 23–25.

111 1907. évi XIX. törvény: ipari és kereskedelmi alkalmazottaknak betegség és baleset esetére való biztosításáról. Kötelezően biztosított betegek 1907. XIX. 1–2. §, kötelezően biztosítottak baleset esetére 3–6 §. A mezőgazdasági munkások biztosításáról az 1900: XVI., 1902: XIV. és 1912: VIII. törvény rendelkezett. Ezekben az esetekben azonban csak önálló biztosításról volt szó, nem pedig kötelezőről. Herczeg 1911. 28–31.

112 Az egyes nagyobb vállalati–szakmai alapon szerveződő intézetek közül a legfontosabbak: Magyar Hajózási Betegségi Biztosító Intézet, MÁV Betegségi Biztosító Intézet, Posta Betegségi Biztosító Intézet (9210/1923. M.E. sz. r. hatálya alapján 1924. január 1-től); Dohányjövédéki Országos Betegségi Biztosító Intézet (1928. január 1-től). A baleset- és nyugdíjbiztosítás az OTI-nál történt, azonos jogok, feltételek és szolgáltatások mellett. Bikkal 1943. 46–50.; Vörös 1985. 107., 221., 445.

munkavállalókra nézve. Szinte közhelyszerű megállapítás ugyanis, hogy a társadalombiztosítás már ebben a korszakban is alapvetően meghatározó tényezővé vált az életszínvonal alakulását illetően.

Az agrár-szociálpolitika a 19. század végén és a 20. század elején Magyarországon elsősorban földkérdésként, és mint a szegényparasztság önálló és sikeresen gazdálkodó egzisztenciává fejlesztése jelent meg. Emiatt a témával foglalkozó művek többsége a falusi lakáskérdésre, a földosztásra, vagy a mezőgazdasági termelési technológia fejlesztésére helyezte a hangsúlyt. A szakmai és politikai diskurzusban a társadalombiztosítás oldaláról túlnyomórészt a kiterjesztést megfogalmazó általános elvi álláspontokkal, illetve a balesetbiztosítás bevezetését méltató megnyilvánulásokkal találkozunk.¹¹³ Tallián Béla agrár-szociálpolitikus például önkéntes alapon kívánta bevezetni a betegség-, baleset- és nyugdíjbiztosítást az agrár-munkavállalók számára, mivel a kötelező biztosítás adminisztrációját lehetetlennek tartotta.¹¹⁴

Ugyanakkor ez nem jelenti azt, hogy ne ismerték volna fel a mezőgazdasági népesség szociális problémáinak gyökerét. A századfordulós agrármegmozdulások és a 20. század elejére megváltozott munkaerőpiaci helyzet következtében növekvő falusi munkaerő-felesleg az okok feltárását sürgette. További problémát jelentett, hogy az 1900. évi XVI. tc. alapján létrehozott Országos Gazdasági Munkás és Családpénztár a készpénzhiány, a merev közigazgatási reakció, valamint az agrár-munkavállalók körében kialakult évszázados mentális berögződések és szokások következtében igen nehézkesé, helyenként lehetlenné vált a kezdetleges társadalombiztosítási szolgáltatás.¹¹⁵

Ezzel kapcsolatban már az első világháború idején igen széles körű társadalompolitikai diskurzus bontakozott ki, átfogó, kötelező mezőgazdasági társadalombiztosítás azonban mégsem jött létre a háború után. A kiscgazda reformelképzelések mellett, melyek elsősorban szintén a földosztásban látták a megoldást, a keresztényszocialisták (Prohászka Ottokár székesfehérvári püspök, Giesswein Sándor győri kanonok, Fischer-Colbrie Ágoston kassai püspök) a szociálpolitikát a társadalmi rendszer fenntartójának tartották, ezért az agrárszférában is a szociálpolitika kiterjesztése mellett érveltek, s hosszú távon a szegényparasztok „polgárosítását” szerették volna elérni.¹¹⁶

Czettler Jenő földművelésügyi szakember szerint ehhez nélkülözhetetlen a szociális adatgyűjtés rendszeresítése, a szakoktatás, a közegészségügy korszerűsítése, a

113 Összefoglalóan lásd Czettler Jenő: Magyar mezőgazdasági szociálpolitika. Budapest, 1914, Pátria Nyomda. Hilscher Rezső például ezzel kapcsolatban a társadalmi szolidaritásra utalt, viszont ő sem fogalmazott meg konkrét javaslatokat. Hilscher 1928. 103–104.; Bódy 2001. 82–83.; Bódy 2004. 15–19.

114 Tallián 1896.

115 Hámori 2006. 29–35.

116 Hámori 2006. 37–39.

földhöz juttatás és a falusi lakásügy fejlesztése.¹¹⁷ 1916-tól maga Prohászka Ottokár is készített terveket, amelyekben a háborúban résztvevő, kiszolgált egykori föld nélküli agrárszegényeket szerette volna kötött kisbirtokokhoz juttatni. Prohászka egyes nagybirtokrészeket haszonbér ellenében örökbérletékké akart átalakítani. Tési birtokán ő maga is végrehajtott földosztást. A püspök 1920-tól a KNEP parlamenti képviselőjeként kívánta érvényre juttatni álláspontját. 1919-ben, a háború lezárultával, ennek szellemében javaslatot tett Csernoch János hercegprímásnak az egyházi nagyjavadalmak felparcellázására és örökbérletek kialakítására.¹¹⁸ A háború tehát elsődlegesen katalizálta a földkérdésről alkotott radikálisabb vélemények megszületését, valamint a kiszolgált katonák, akik a frontról visszatérve általában önálló gazdálkodásból szerettek volna egzisztenciát teremteni, maguk is jórészt a rászoruló réteghez tartoztak.

Ugyanakkor a katolikus egyház nem támogatta a demokratikus programokat. A korban létezett egy megállapodás az állam és az egyház között, mely szerint a politikai katolicizmus nem lép fel demokratikus programokkal. Részben ez magyarázza, hogy a korai katolikus és keresztényszocialista pártok marginalizálódtak (Katolikus Néppárt 1894; Országos Keresztény Szocialista Párt 1910). Továbbá a katolikus prelátusok számára túl „demokratikusnak” számítottak ezek a világháború idején kidolgozott programok, hiszen a Magyar Katolikus Egyház volt az egyik legnagyobb földbirtokos.

Hivatkozott irodalom:

- Bikkal Dénes: Magyar szociálpolitika. A dolgozó társadalom szociális védelme Magyarországon. Budapest, 1943, Danubia Könyvkiadó.
- Bódy Zsombor: A „szociális kérdés” kezelésének alternatívái a 19. század végén. Korall, 2. évf. (2001) 5–6. sz. 72–93.
- Bódy Zsombor: A „társadalom kora”. Munkásbiztosítás és munkásügy Magyarországon a 19. és 20. század fordulóján. Aetas, 19. évf. (2004), 1. sz. 5–30.
- Czettler Jenő: A magyar állam mezőgazdasági szociálpolitikája. A Magyar Gazdaszövetségnek Budapesten rendezett II. szociális kurzusán tartott előadása. In: Czettler Jenő: Mezőgazdaság és szociális kérdés. Tanulmányok és parlamenti beszédek. Szerk. Tóth Pál Péter. Budapest, 1995, Századvég. 88–107.
- Czettler Jenő: Magyar mezőgazdasági szociálpolitika. Budapest, 1914, Pátria Ny.
- Esping-Andersen, Gosta: Social Welfare Policy. In: Smelser, Neil J. – Baltes, Paul B. (eds.): International Encyclopedia of Social and Behavioral Sciences. Amsterdam – New York, 2001, Elsevier.
- Flora, Peter – Alber, Jens: Modernization, Democratization, and the Development of Welfare States in Western Europe. In: Flora, Peter – Heidenheimer, Arnold J. (eds.): The Development of Welfare States in Europe and America. New Brunswick – London, 1981, Transaction Books. 37–80.
- Flora, Peter – Heidenheimer, Arnold J.: The Historical Core and Changing Boundaries of the Welfare State. In: Flora, Peter – Arnold J. Heidenheimer (eds.): The Development of Welfare States in Europe and America. New Brunswick – London, 1981, Transaction Books. 17–36.
- Gardiner, Juliet – Wenborn, Neil (eds.): The History Today Companion to British History. London, 1995, Collins & Brown.
- Glennister, Howard: British Social Policy. 1945 to the Present. Oxford, 2007, Blackwell.

¹¹⁷ Lásd még: Czettler 1995. 88–107.

¹¹⁸ Juhász 2009. 41–42.

- Gyáni Gábor – Kövér György: Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig. Budapest, 2004, Osiris.
- Hámori Péter: A magyarországi agrár-szociálpolitika kezdetei. In: Hámori Péter: „Szegények mindig lesznek veletek...” Tanulmányok a szociálpolitika történetéből. Budapest, 2006, PPTE. 29–35.
- Hilscher Rezső: Bevezetés a szociálpolitikába. Budapest, 1928, Szövétnék.
- Juhász Annamária: Prohászka Ottokár kora szociális problémáiról. Valóság, 52. évf. (2009), 8. sz. 16–45.
- Ritter, Gerhard: Der Sozialstaat. Entstehung und Entwicklung im internationalen Vergleich. München, 1991, Oldenbourg Verlag.
- Stein Kuhnle: The Growth of Social Insurance Programs in Scandinavia: Outside Influences and Internal Forces. In: Flora, P. – Heidenheimer, A. J. (eds.): The Development of Welfare States in Europe and America. New York–London, 1981, Transaction Books. 125–150.
- Szikra Dorottya: Modernizáció és társadalombiztosítás a 20. század elején. In: Augusztinovicz Mária (szerk.): Körkép reform után: tanulmányok a nyugdíjrendszerről. Budapest, 2000, Közgazdasági Szemle Alapítvány. 11–27.
- Szikra Dorottya: The Thorny Path to Implementation: Bismarckian Social Insurance in Hungary in the late 19th Century. European Journal of Social Security, Vol. 6. (2004) No. 3. 255–257.
- Tallián Béla: Törvényjavaslatok munkások- és cselédek sorsának betegség, baleset, rokkantság és aggkor esetére való biztosításáról. Budapest, 1896, Pátria Ny.
- Tálos, Emmerich: Sozialstaat – Sozialpolitik. In: Forum Politische Bildung (Hg.): Informationen zur Politischen Bildung. Sozialpolitik im internationalen Vergleich, 14. évf. (1998) 14. sz. 5–14.
- Tomka Béla: A jóléti állam Magyarországon és Európában a 20. században. Budapest, 2008, Corvina. 56–57.
- Tomka Béla: Európa társadalomtörténete a 20. században. Budapest, 2009, Osiris.
- Tomka Béla: Szociálpolitika a 20. századi Magyarországon európai perspektívában. Budapest, 2003, Századvég.
- Vobruba, Georg: Korszerűség, modernizáció, szociálpolitika. Esély: társadalom- és szociálpolitikai folyóirat, 2. évf. (1991) 6. sz. 3–11.
- Vörös Károly et al. (szerk.): A magyar állam szervei 1944–1950. I. köt. Budapest, 1985, Közgazdasági és Jogi.

1.2. SZÖVEGEK A DUALIZMUS KORI TÁRSADALOMRÓL

1.2.1. Társadalomtörténet

Erdei Ferenc: A magyar társadalom a két világháború között

In: Erdei Ferenc: A magyar társadalomról. Budapest, 1980, Akadémiai. (291–346). 293–298.

Erdei Ferenc (Makó, 1910. december 14. – Budapest, 1971. május 11.) szociográfus, agrárközgazdász, politikus. 1933-ban jogi doktorátust szerzett a szegedi egyetemen. Bekapcsolódott az ún. falukutató mozgalomba. Első jelentős műveit az alföldi parasztság gazdálkodásáról, életkörülményeiről publikálta, de foglalkozott írásaiban a magyar társadalom történeti sajátosságaival, politikai és kulturális kérdésekkel is. Részt vett a Márciusi Front (1938) és a Nemzeti Paraszt Párt (1939) megalakításában és felszólalt az 1943-as szárszói konferencián. 1944 decemberétől az Ideiglenes Kormány belügyminisztere volt, majd a Nemzeti Paraszt Párt főtitkára. 1948-tól magas kormányzati beosztásokat töltött be (államminiszter, földművelésügyi, igazságügyi miniszter, a minisztertanács elnökhelyettese. 1956-ban tagja volt Nagy Imre kormányának. 1957-től tudományos tisztségeket töltött be, köztük az MTA Agrárgazdasági kutatóintézetének igazgatója volt.

A magyar társadalom a két világháború között című munka eredetileg a Valóság folyóiratban jelent meg két részben (1976. 19. évf. 4. sz. 23-53.; 5. sz. 36-58.), amelyben Erdei a történeti nemzeti és a modern polgári társadalom kialakulását, sajátosságait elemezte. A parasztságot nem illesztette be ezek közé, mert szerinte az sem a történeti nemzeti, sem a modern polgári társadalomfejlődés folyamataival, struktúráival nem írható le. Így tulajdonképpen nem „kettős”, hanem egy „hármás” társadalm szerkezetet vázolt fel.

Az eredeti kapitalista társadalomban együtt fejlődött a termelés technikája, a tőkés termelőviszony és az osztálytársadalom polgári szerkezete, azokon az alapokon, amelyeket a középkori alakulás kifejlesztett. A gazdasági szerkezet és a társadalomstruktúra kölcsönösen termékei egymásnak ebben a fejlődésben, s egyúttal olyan általános képződmények, melyek az egész társadalmat átfogták, és a feudalizmus rendi társadalmát fölváltották. Tehát az ipari forradalom és a polgári politikai-társadalmi forradalom alulról építette át ezeket a társadalmakat egyszerre kapitalista gazdasági rendszerré és polgári társadalommá. Jellegzetesen eltérő típusai vannak ennek az eredeti kapitalista-polgári fejlődésnek is, mint a francia, az angol és az amerikai alakulás, az azonban mindben közös, hogy mind termelésük kapitalista rendjét, mind társadalmuk polgári szerkezetét a saját fejlődésükben alakították ki.

Ezzel szemben a kelet-európai társadalmakban nem ilyen úton ment végbe a modern fejlődés. Itt nem olyan volt a középkori alakulás, hogy az már a feudalizmusban kifejlesztette volna polgári társadalom technikai és társadalmi föltételeit, vagy ha kifejlesztette is kezdetleges fokon, az újkori századokban nem engedte tovább épülni. Ezekben a társadalmakban sem a technikai, sem a társadalmi-politikai forradalom

nem ment végbe, tehát a társadalomszerkezet rendi formái sokban fennmaradtak a késői időkre is. Viszont a nyugati társadalmakban kifejlődött kapitalizmus a XIX. század közepétől kezdve mégis kiterjedt ezekre a tájakra is, és ezeknek a társadalmaknak a termelését is a maga üzemébe kapcsolta. Ilyenformán, ide kívülről és felülről tört be a termelés kapitalista rendszere, ami más szóval azt jelenti, hogy ezek a társadalmak nem fejlődtek a maguk útján kapitalista gazdasági szerkezetté és polgári társadalomstruktúrává, hanem kívülről kapitalizálódtak. A termelés és az áruforgalom kapitalizálódása azonban ennek ellenére itt is bekövetkezett, tehát a feudális gazdálkodás kötöttségei előbb-utóbb itt is felbomlottak, és mind a mezőgazdasági termelés, mind az ipar és a kereskedelem lényegében a kapitalizmus viszonyai szerint szerveződött át. Ugyanakkor azonban nem alakult át egyúttal és egy csapásra a társadalomszerkezet is ennek a gazdasági változásnak megfelelően. Nyilvánvalóan, hiszen nem volt ezekben a társadalmakban olyan polgári réteg, amely ezt a társadalmi forradalmat megvalósíthatta volna. Így pedig a gazdálkodás kapitalizálódása ellenére megmaradtak a társadalomszerkezet rendi formái, és ezek alkalmazkodtak az új gazdasági rendhez, illetve ezek illeszkedtek be a kapitalista termelő viszonyok megfelelő helyzeteibe. Tehát kapitalizálódott a mezőgazdasági termelés is, azonban a mezőgazdaság tőkései és munkásai nem alakultak át polgári társadalmi osztályokká, hanem továbbra is rendies társadalomszerkezetükben maradtak megköve, szóval továbbra is földbirtokos urak és parasztok maradtak.

E kapitalizált társadalmakban mégsem kizárólag a történeti rendi társadalomszerkezet folytatódott tovább a megváltozott gazdasági alapokon, hanem új társadalmeelemeket is képzett a kapitalista termelés, azonban ezek is lényegesen különbözők lettek, az eredeti kapitalista polgári társadalmak hasonló rétegeitől. Itt nevezetesen ezek új alakulások voltak, nem pedig a történeti polgári társadalom továbbfejlődései. Szóval itt is kifejlődött a kapitalizmus saját polgársága és munkássága, itt azonban ez merőben új alakulás volt, amelynek nem voltak történelmi-társadalmi előzményei, vagy legalábbis csak nagyon csökevényes előzményei voltak. De nemcsak új, történelmietlen alakulás volt itt a kapitalizmusnak megfelelő igazi polgári társadalom, hanem egyúttal elszigetelt külön darab is a „bennszülött” történeti rendi társadalomszerkezet mellett. A rendi társadalom kötetlenebb elemeiből és igen nagy részben idegenekből állott össze ez a polgári társadalom, s mint külön, modern társadalomszerkezet szerveződött meg a tovább élő történeti társadalomszerkezet mellett. Tehát egyszerre gyarmatias képződmény lett, és „idegen test” a társadalom általános szerkezetében.

E furcsa szerveződés végeredményben annak a fáziseltolódásnak volt a következménye, amely ezeknek a társadalmaknak a fejlődésében bekövetkezett, azonban a modern kapitalista fejlődésben ez már nem könnyen korrigálódott. Az ilyen megzavarodott fejlődés természetesen előre siethet, és lehetséges benne egy késői polgári forradalom, amely utólagosan fölszámolja a rendi társadalomszerkezetet és általánosan polgári struktúrává alakítja az egész társadalmat, azonban ez nem következik be okvetlenül. A kelet-európai társadalmak nagyobb részében ez nem is következett be, tehát a legtöbb helyen egészen a

legutóbbi időkig fennmaradt ez a felemás társadalomszerkezet, illetve a társadalomstruktúrának és a termelési rendnek a különbözősége.

Végeredményben tehát úgy áll a helyzet a kelet-európai kapitalizált társadalmakban, hogy külön kérdés a gazdasági szerkezet, amely alapjában véve kapitalista természetű, és külön kérdés a társadalomszerkezet, amely egyfelől rendies képződmény, másfelől pedig gyarmatias alakulás. Szóval ezek is kapitalista osztálytársadalmak, azonban nem igazi és tiszta polgári társadalomszerkezetek, hanem rendies történeti képződmények, vagy történelmietlen polgári alakulások. Tehát lényeges elhajlás van ezekben a társadalmakban a termelés szervezete és a társadalomszerkezet között, ami más szóval azt jelenti, hogy osztályszerkezet és társadalmi állapot itt nem egyértelmű. Külön történeti vonalon alakult a kettő, ami azt eredményezte, hogy különböző természetüket végig, a modern fejlődésben is megtartották.

Az a különös társadalomalakulás, ami a kelet-európai kapitalizált társadalmak példájában áll előttünk, természetesen nem dönti meg a termelés viszonyai és a ráépülő társadalomszerkezet összefüggésének az általános törvényszerűségét. Itt csak arról van szó, hogy a különleges fejlődésmenetben fáziskülönbség állott elő a termelő viszonyok és a társadalmi formák között. A továbbfejlődésnek föltétlen érvénnyel az a tendenciája, hogy ezt a fáziskülönbséget csökkenti, tehát a társadalomszerkezeti viszonyok igazodnak, illeszkednek a termelés megváltozott viszonyaihoz. Ez a folyamat általánosan jellemző is ezekre a társadalmakra, s a folyamat lassúbb-gyorsabb előrehaladása a legjellemzőbb vonása újabb alakulásuknak. Legáltalánosabb értelemben polgárosodásnak kell neveznünk ezt a folyamatot, és ez azt jelenti, hogy a történeti társadalomformák minden fokon igazodnak és hozzáidomulnak a termelés viszonyaihoz. Tehát a földbirtokos úri történelmi osztály mindinkább kapitalista vállalkozó polgári osztállyá alakul, s ugyanígy a paraszt kisbirtokosok mindinkább agrár kisvállalkozó kispolgárrá fejlődnek, viszont a mezőgazdaság szellér-szegényparaszt munkásai mezőgazdasági proletariátussá. Ez a folyamat azonban bármilyen erősen halad is előre, még mindig nem ment annyira végbe, hogy megszüntette volna a kettősséget. Még nem a folyamat végbemente, tehát a fáziskülönbség kiegyenlítődése a valósága ezeknek a társadalmaknak, hanem maga a kiegyenlítődési folyamat. S ez az átmeneti állapot nagyon tartósnak bizonyult. Általában a múlt század közepén indult meg a kelet-európai társadalmak kapitalizálódása, s polgárosodásuk még most is többé-kevésbé befejezetlen.

A magyar társadalom jellegzetes példája a kívülről kapitalizálódott kelet-európai társadalmaknak, tehát a magyar társadalom fejlődésében is jellegzetesen érvényesül a termelő viszonyok és a társadalomszerkezet sajátságos kettőssége. A magyar társadalom is kapitalista termelőviszonyai szerint szerveződik és rétegződik, ugyanakkor azonban a társadalomstruktúra nem közvetlenül ennek a termelőmódnak a képződménye, hanem a feudalizmusból fennmaradt szerkezeti elemeknek a továbbalakulása. Emellett pedig a magyar társadalomra is jellemző a

fáziskülönbség kiegyenlítődének a folyamata, szóval a polgárosodás, valamint az is hogy a történeti társadalomszerkezet mellett modern polgári társadalom is épült a modern fejlődésben, a termelés kapitalista viszonyainak megfelelően. [...]

De jellemzi az is, hogy ezek a szerkezetek kölcsönösen hasonlítottak egymáshoz, a mi a polgárosodás ilyen társadalmakban általánosan előrehaladó folyamatát több irányúvá tette, és bizonyos mértékben megzavarta. Ilyen szerkezeti viszonyok idézték elő, hogy társadalmunk e korszakában nem alakultak ki tiszta típusok, ellenben a társadalmi formák átmeneti változatainak a végtelen sora helyezkedett el egymás mellett. e sokféle formát mégis egy társadalomüzemben kapcsolta össze a kapitalista termelés és az élet egybefolyó közössége a magyar országterületen, ami azt eredményezte, hogy a magyar falvakban és városokban egészen keleties tarkaságban rétegződtek és keveredtek a különböző társadalmi és kultúrformák.

A kifejlett nemzeti társadalmak egyúttal igazi polgári társadalmak is. Az ilyenekben a polgári forradalom lerombolta a rendi felsőséget, és a nemzetet az egész nép polgári társadalmává formálta. Ezzel a nemzeti társadalom az egész népnek, mint polgári termelőközösségnek és társadalomszerkezetnek lett az egysége, és benne polgári helyzete szerint vált részessé az egész társadalom. Tehát a polgárság épp úgy nemzeti polgárság lett, mint a munkásság nemzeti munkásság.

A magyar fejlődésben nem ment végbe a polgári átalakulás, a magyar nemzeti társadalom nem válhatott ilyen kifejlett polgári nemzetté. A magyar polgári forradalmat a köznemesség csinálta meg, és az állam és a gazdasági élet nemzeti-polgári átalakulását a rendi nemesség felső és középső rétege végezte el, helyesebben vezette le, tehát ez az átalakulás nem járhatott olyan eredménnyel, mint a polgári forradalom. Az egész társadalom nem alakult át polgári szerkezetté, tehát a nemzet sem válhatott az egész nép társadalmává. Bár – a termelés kapitalizálódása folytán – átalakult polgári termelőközösséggé, a társadalomszerkezet továbbra is megmaradt a történelmi rendi vonalon. Így pedig a modern nemzet is ennek a társadalomszerkezetnek lett a foglalata, nem pedig a nép egész társadalmáé. A magyar nemzeti társadalom tehát közvetlen utóda és folytatása a nemesi nemzet társadalomszervezetének, szóval lényegében ugyanazoknak a rétegeknek és ugyanazoknak a társadalmi formáknak az együttese, amelyek a rendi társadalomban kialakultak. [...]

A magyar fejlődésben nem olyan volt a rendi korszak társadalomszerkezete, hogy abban a társadalom alsó szervezetei épülhettek, gyarapodhattak volna. Tehát sem a polgárság nem fejlődhetett akár termelőtechnikája, akár társadalomszervezetei, akár politikai ereje szerint, sem a parasztság nem alakulhatott a polgári fejlődés irányában. Amikor a termelés kapitalista módja kívülről betört a magyar társadalomba, ennek szervezetében nem voltak olyan elemek, amelyek alulról tudtak volna bekapcsolódni ebbe a fejlődésbe. Nem volt komoly polgári réteg, amely a saját korábbi fejlődése alapján kifejleszthette volna a kapitalizmus polgári társadalmát, a nemesség és a parasztság pedig még inkább képtelen volt arra, hogy a kapitalizmusnak megfelelő polgári társadalommá alakuljon át.

Kenéz Zoltán: Tíz év múltán. Visszapillantás a gazdasági viszonyokra az Alföldön

Budapest, 1893, Országgyűlési Értesítő Ny. 47–51.

Kenéz Zoltán (Túrkeve, 1861. február 28. – Túrkeve, 1924. január 24.) földbirtokos, gazdasági író. Felső-Ausztriában érettségizett 1878-ben. Önkéntes katonai szolgálat után 1881-ben tartalékos honvédtisztté avatták. Elvégezte a mosonmagyaróvári Gazdasági Akadémiát. 1883-tól a túrpásztói családi birtokon gazdálkodott. 1894-ben kezdeményezésére és vezetésével alakult meg a Túrkevei Gazdasági Egyesület. Szövetségi titkárként közreműködött az Országos Magyar Gazdasági Egyesület munkájában és a Köztelek szerkesztésében. 1903-tól a Kecskeméti Gazdasági Egyesület ügyvezető titkára volt. Írásában elsősorban a parasztság viszonyaival, a szövetkezetekkel, illetve a szegényebb rétegekben terjedő agrárszocialista mozgalmakkal foglalkozott. Cikkei a Gazdasági Szemle, a Gazdasági Mérnök, a Köztelek, a Pozsonyi Gazda, a Túrkeve című lapokban jelennek meg.

A Tíz év múltán. Visszapillantás a gazdasági viszonyokra az Alföldön című művében részletesen foglalkozott az Alföld lakosságának helyzetét az 1880-as évek elején megnehezítő gazdasági és társadalmi problémákkal, majd bemutatta a következő évtized során bekövetkezett gazdasági és közigazgatási változásokat, melyek lehetővé tették a gyorsabb gazdasági fejlődést és az életkörülmények bizonyos mértékű javulását. A szegény agrármunkás réteg helyzetének javítását elsősorban a parasztság általános és szakmai műveltségének emelkedésétől várta.

A helytelen birtokmegoszlás káros azon közvetítet len ellentét miatt, mely az óriás kiterjedésű nagybirtok s a célszerűtlenségig feldarabolt kisbirtok közt van. Mezőgazdaságunk fejlődésére egy erőteljes középbirtokos osztályra van szükségünk, melynek, mint államfenntartó elemnek hivatása áthidalni az úrt s a gazdaság terén a haladási tényezők alkalmazása által előidézni mezőgazdaságunk fejlődését; példájuk pedig minden rábeszélésnél jobban serkentené haladásra a régihez csökönyösen ragaszkodó kis birtokos osztályt.

A népességi viszonyok, kivált Alföldünk egyes vidékein, a gazdára nézve igen elszomorító képet nyújtanak. A munkások 80% a gazdasági munkával keresi kenyerét, minek első következménye, hogy egyforma lévén igényei, szükségletei és élvezetei a népnek, egymás közt forgalomról, ipari tevékenységről és fogyasztásról alig lehet szó. Másrészt az egyforma termelés miatt a helyes munkamegoszlás hiányzik, s míg télen tétlenül hever a munkáskéz, nyáron összehalmozódván minden mezei munka, az emberfeletti iparkodás és magas munkabér dacára is érezhető a munkáskéz hiánya.

A közlekedés és szállítás akadályaiul az Alföld kő- szegény vidékein a rossz utakat, vízi utak hiányát s a városok nagy távolságát kell megjelölnöm. E közlekedési hiányokon a vasutak vannak hivatva segíteni, de a magas szállítási díjak nyers terményeinkre még igen nyomasztók.

A magas adó és járulékal, pótdadók, közmunka- és vízszabályozási költségek ellen legtöbb az indokolt és indokolatlan panasz. Jelenleg a direkt és indirekt adók a tiszta

jövedelemnek 30%-át képezik. Ez bizony elég magas percent, pedig ezen felül az állam még a só- és dohány-egyedáruság, egyes ipari cikkekre kivetett vámok, fogyasztási és szeszadók által ismét a gazdaközöniséget adóztatja. Hozzájárul ezekhez még a törvényhozás lassúsága, mezei rendőri és cselédtörvények hiánya, a telekkönyvek rendezetlensége stb., miknek orvoslását a közel jövőben várjuk.

Ami végül a tőkét és hitelt illeti, mint az intenzívebb gazdálkodás tényezőit, úgy ezek hiánya egyik finánciális oka extenzív gazdasági rendszerünknek, mert változatosabb termelésnél befektetésekre, tőkére van szükségünk; már a jószágtenyésztés is ezzel jár, hát még az iparvállalatok, ezek többnyire a kölcsönös hitelen, a társulás eszméjén alapulnak.

Az itt felsorolt társadalmi bajok egy része célszerű országos intézkedések, törvények által orvosolhatók, s örvendetes mozgalom indult meg napjainkban ez irányban, maga a kormány vévén kezébe az ügyet, általános és jogos a remény, hogy e téren javulás áll be. De közzgazdaságunk jövőjére tekintettel, ez nem elég, egész mezőgazdasági rendszerünket kell egészséges alapokra helyezni, rekonstruálni.

Mezőgazdaságunk jelen helyzetében minden számítás oda mutál, hogy – midőn a magyar gazda nyersterményeiben évente talaj-erejének s tőkéjének egy részét kénytelen külföldre szállítani, a nélkül, hogy ennek visszapótlásáról gondoskodva volna, – az ilyen termelés előbb-utóbb megszűnik jövedelmező lenni, hozzájárul ehhez még Amerika és Oroszország veszedelmes versenye: oly két válságos tényező, mely mezőgazdaságunk teljes átalakulását sürgeti. Az Alföld gazdasági viszonyait vizsgálva, már ott is jeleztük a fenyegető veszélyt; az üzletrendszert bár hiányosnak, egyoldalúnak ismertük fel, de a viszonyok által indokoltnak tartottuk. Lássuk tehát, minő eszközökkel hánthatjuk el a mezőgazdaságunkat fenyegető válságot s vizsgáljuk e célból az általános javasloít állattenyésztés és mellékiparok jövőjét.

A jószágtenyésztés az Alföldön a 70-es években hanyatlásnak indult, nem azért, mert elhanyagoltuk, hanem, mert, nem jövedelmezett eléggé. Ugyanis a jó repce és búzatermések, magas árak mellett mindig több hold tért hódítottak természetes legelőinkből szántás, vetés alá. Így eleinte redukáltuk birkáink és szarvasmarháink létszámát. Később az alacsony gyapjú árak, s fokozódó igavonó szükséglet miatt áttétünk a juhtenyésztésről a marhatartásra. Marha állományunk az egyoldalú gabonatermelés szolgálatában, szám szerint nem csökkent ugyan, de azért beállott egy sajátságos jelenség ez időszakban, mely határozott hanyatlásnak tekinthető, az, hogy az előző évtizedekben a buja nyári legelőkön 50 tartott, s télen, át jó gyepszénával nevelt gulyáink sovány legelőkre szorítkozva, elcsigázva a sok őszi munkától, télen törekes szalmán rosszul kitartva úgy elsatnyultak idővel, hogy megszoktuk a haszon-marha tartás helyett jószág tartásunkat a munka és trágya hasznáért, szükséges rossznak tekinteni. Egyes nagybirtokosok áldozatkészsége, s a kormány előrelátása mentette meg e sajnos tévedéstől állattenyésztésünket, megőrizve jobb időkre tiszta vérben törzsnyájakat és törzsgulyákat.

A fent javaslott állattenyésztésnek akadályai megvannak Alföldünkön részben ma is, most száraz éghajlatunk a természetes legelőkre kedvezőtlen, hiányzik a tőke a szükséges befektetésekhöz, s a verseny e terén is mutatkozik: de hogy egyoldalú

gabonatermesztésen alapuló gazdálkodásunkban helyre állíthassuk az egyensúlyt, okvetlen szükséges nyers terményeink jobb értékesítése, s a talajerő egyensúlyozása végett a megfelelő jószágtenyésztést újból felkarolnunk, s' azt mesterséges takarmányok által szélesebb, reálisabb alpra fektetni.

Ami a mellékiparágaknak a válságos helyzet által indokolt elterjedését illeti, az Alföldön ez csaknem leküzdhetetlen akadályokba ütközik: építő és tüzelő anyagok hiánya, utak rosszasága, kevés vállalkozó szellem és munkáshiány miatt. Hiányzik gyakran az első sorban szükséges víz, mint hajtó erő, vagy tisztító szer. Ez akadályok ellenzik az ilyen a gazdaság szolgálatában álló vállalatok keletkezését vidékünkön, hanem többnyire távolabb a termelési helytől, egyes gócpontjain az ipar és kereskedelemnek keletkeznek ezek.

Még így is az ipar ilyen fejlődésével, nyers terményeinknek hazai gyárakban leendő feldolgozásával, két messze kiható előnyt okvetlen megnyerünk. Egyik az, hogy nyers terményeink feldolgozás által a szállítási díjakat jobban megbíró kisebb térfogatra szoríttatnak, és a melléktermények takarmányul, a hulladékok pedig trágyázásra a belföldön visszamaradnak – a másik pedig az, hogy más előrehaladottabb államok példájából ítélve, a fejlődő gyáripár belsőfogyasztást és forgalmat teremt, ezáltal míg az ipari cikkek, s általában a termelési tényezők olcsóbbodnak, addig az élelmiszerek ára, s így a gazdasági nyers terményeké emelkedik.

Így jár karöltve az ipar fejlődésével a mezőgazdaság felvirágzása, s alföldi mezőgazdaságunk nagy átalakulását is, mint az ipar és belforgalom emelkedésének következményét remélhetjük.

Hazánk politikai fénykorát már megélte, de ipara és mezőgazdasága még ifjú korát éli s ez jövő fejlődésének alapja. Én nem tartok azon csüggedőkkel, kik kétlik ezen felvirágzást, mert ugyanazon hazaszeretet, mely őseinkben „vitám et sanguinem” áldozni kész volt. áldoz n jövőben is a haza jólétére: munkája és értelmisége által. Hogy mikor lesz elérhető ezen felvirágzás, csak idő kérdése, de hogy lesz, hiszi és higgye minden magyar, ki megérti a legnagyobb hazafi ama mondását: „Magyarország nem volt, hanem lesz!”

Pethő Sándor: Világostól Trianonig. A mai Magyarország kialakulásának története

Budapest, 1925, Enciklopédia Rt. 125–130.

Pethő Sándor (Pásztori, 1885. március 1. – Balatonfüred, 1940. augusztus 25.) újságíró, történész. 1907-ben elvégezte a kolozsvári egyetemet, majd Halléban és Nápolyban tanult. 1908-ban szerzett bölcsészdoktori oklevelet. 1909-1918 között állami főgimnáziumi tanárként dolgozott Budapesten. 1918-ban egyik alapító tagja volt a trianoni határokat elutasító Magyar Területvédő Ligának. 1920-tól a Magyarság című lap főmunkatársa, 1934-től főszerkesztője volt. 1938-ban részt vett a Magyar Nemzet megalapításában, melynek 1940-ig főszerkesztője volt. Mérsékelt jobboldali, legitimista nézeteket vallott, nyíltan fellépett nemzetiszocialista eszmék és a hazai szélsőjobboldal törekvéseivel szemben. Történelmi munkássága során megírta a magyar nemzet történetét, több műben foglalkozott az 1848-1849-es szabadságharcral, illetve a dualizmus kialakulásához, majd széteséséhez vezető történelmi és társadalmi kérdésekkel. Autóbalesetben vesztette életét.

A Világostól Trianonig. A mai Magyarország kialakulásának története című munkájában röviden áttekintette a magyar történelmet a honfoglalástól a XIX. századig. Részletesebben elemezte az 1848-1849-es forradalom és szabadságharc leverését követő Habsburg abszolutizmust, és a kiegyezés létrejöttét. Bemutatta a dualista rendszer politikai problémáit, társadalmi ellentmondásait és a nemzetiségi konfliktusokat. Tárgyalta a világháborús évek belső viszonyait, az összeomláshoz és a forradalmak kirobbanásához vezető okokat.

Fentebb utaltunk a magyar társadalom topográfiájának lassú átalakulására, a magyar társadalomban végbemenő anyagcserére, amely egyrészt elemésztette az évszázadok óta államfenntartó birtokos középosztályt és új, mohó és becsvágyó, de lelkiileg és szervezetenként a régítől lényegesen különböző elemeket iktatott az ürülő gazdasági pozíciókba. Olyan polgári osztály, mint aminő a nyugat-európai demokráciákban nagyobb megrázkódtatások nélkül pótolta a rendiséget, s amely átvette a nagy tradíciók töretlen folytonosságának képviselőjét, a szónak történelmi értelmében Magyarországon nem volt, és nem is fejlődhetett ki. Az a polgári rend, amely a régi honoráciorok, a végzett földesurak a lateiner elemek és a jobbadán német eredetű kistőkések heterogén összetételéből képződött, sem anyagi erejének gyarlósága, sem politikai életének alsóbbrendűsége folytán nem tudta betölteni a megürült kereteket. Azzal a gazdasági potenciával, amely nagyszabású politikai feladatok vállalásának és munkálásának nélkülözhetetlen feltétele, csak mozgótöke rendelkezett, amely nálunk lassanként a zsidóság tulajdonába ment át.

A magyarországi zsidóság a *pragmatica sanctio* idejében mindössze 12 000 lélekre becsült száma 1787-ig – ebből az évből való az első, hitelesebbnek tekinthető adat – 83 000 lélekre szaporodott. A XIX. század folyamán pedig már 1805-ig is 130 000 főre szaporodott zsidóság csaknem meghétszereződött, és a XX. század elején már elhagyta a kilencszázézetet is. S ha természetes szaporaságuk felette állott is az országos átlagnak, kedvező népmozgalmi fejlődésüket mégis elsősorban a különösen a múlt század negyvenes éveiben nagy mérveket öltő bevándorlás szökkentette fel, - az 1910-ben talált több mint 900 000 főnyi zsidóságból legföljebb 100 000 van olyan,

akinek az őse kétszáz évvel ezelőtt is itt lakott már – észrevehető módon megváltoztatva a zsidó pszichének a viszonyát a magyar problémákhoz is.

A reformkorszak, a szabadságharc és a kiegyezés nemzedéke tartaléktalanul állott a magyarság politikai erőfeszítésének szolgálatába. Előkelő zsidó publicisták, írók, politikusok és közgazdasági faktorok mindenütt ott jártak, a magyar nemesség liberális és demokratikus harcainak rohamcsapataiban, s fenntartás nélkül magukévá tették a nacionalista gondolkört, amelyben a 48-as é 67-es korszak magyar generációja az állami fejlődés súlyvonalát látta. Azok a szabadelvű reformok, amelyeket a magyar törvényhozás létesített, s amelyekből a magyar zsidóság annyi hasznot húzott, sohasem jöttek volna létre, ha épp a zsidóság kulturális és politikai szereplése alapján a magyar nemzet nem hitt volna az asszimiláció lehetőségében, sőt szükségességében. És csakugyan felette biztató előjelek között indult meg a beolvadás lendületes folyamata, amelyet azonban a XIX. század utolsó két évtizedében ismét frissebb és szaporább rajokban betóduló keleti invázió megzavart, sőt minden látszat ellenére, lehetetlenné tett. A zsidóság előzönlötte a szabad pályákat a magyarság hibájából csaknem a maga monopóliumává tette a kereskedelmet, s domináns állásra tett szert a nagytóke szövevényes hálózatában, a nagybirtok bérleteiben, és abban a hitelszervezetben, amely a maga záloglevelei által a gazdasági függés viszonyába hozta az eladósodott földbirtokot. De az új elemek berajzása észrevehető átalakulást idézett elő a magyarországi zsidó társadalom szerkezetében is. Az új zsidó intellektualizmus már nem elégedett meg azzal a másodrendű fegyverhordozói szereppel, amelyet az előbbi generáció a nagy magyar államférfiak oldalán annyi sikerrel töltött be. Ha az előbbi kor zsidó értelmisége a maga individualitása fenntartása nélkül olvadt szét a történelmi magyar pártok között, az új lassankint szakított ezzel a tradícióval, a magyar lelkiségtől sok tekintetben idegen radikalizmus szolgálatába állott, s egy gyökértelen, a történelmi hagyományoktól idegen, sőt azokkal ellentétes ideológia rögeszméinek hatalmába került.

A magyar társadalmi élet nem egy abnormis tünete követelte a gyökeres gazdasági és társadalompolitikai javítást. A földbirtok megosztása a 48-as reformok végrehajtása óta változatlan maradt. A népszaporodás következtében a régi jobbágytelek egy része törpe-birtokká aprózódott, s a kisbirtokosok béres és napszámos sorba süllyedtek. A tagosítás ellen is lehetett évtizedek óta jogos kifakadásokat hallani a nélkül, hogy a kormányzat e panaszokat megvizsgálta vagy orvosolta volna. A mamut-birtokok árnyékában egyes vidékeken a népmozgalom visszafejlődött, másutt a parasztbirtokokon titkos hitbizományi rendszer fejlődött ki az egyke által. Amellett évről-évre nőtt a földtelenek és nincstelenek száma, ami egyrészt az agrárszocializmusra, másrészt a fenyegető arányokban jelentkező amerikai kivándorlásra adott impulzust. A század elején a történelmi Magyarországból évenként átlag százezer ember próbált egzisztenciát keresni az új világ földjén. A Darányi-féle telepítési kísérletek nem annyira földbirtok-politikai, mint inkább magyarosító célt szolgáltak. Kossuth Lajos népe ezután is hűségesen megválasztotta a maga függetlenségi képviselőit, akiknek közjogi radikalizmusában néha felcsillant a Kossuth-tradíció demokratizmusának érce is, de ígéreteken kívül követőitől egyebet

éppen úgy nem kapott, mint a központi kormánytól. Ott, ahol megunták várni a jobb jövőt, s ahol az okszerűtlen birtokmegosztás és a történelmi példák a földosztás evangéliumának leginkább előkészítették a talajt, a függetlenségi párt népszerűségét leversenyezte Mezőfi-féle agrárszocializmus, és Békés vármegyében a magyar parasztnak Tiborc-hajlamaira spekuláló merész bujtogatás melynek fő képviselője Áchim András volt.

Budapesten és a nagyobb vidéki gócpontokban a marxista szocializmus hódította meg a proletártömegeket. Az állami szubvencióval támogatott nagyipar természetszerűen kitermelte azt a munkásproletariátust, melynek vezérei és agitátorai bíráló nélkül, rágó és emésztő szervek nélkül falták az ortodox marxizmus tanait, s szívós propagandájukkal a nagyvárosi munkásságot lassankint elvonták a nemzeti gondolattól és a régi előítéleteik bekrétázott körén túlnézni képtelen történelmi pártoktól. [...]

Ismerték a magyar állam archimédeszi pontját: a nemzetiségi kérdést, amelyben a történelmi magyar pártok általában közös nevezőn állottak ugyan, az egységes magyar nemzeti állam gondolatának búvkörében, anélkül, hogy értékelni vagy ellensúlyozni tudták volna azokat a sikereket, amelyeket a nemzetiségek egyházi, kulturális és gazdasági birtokállományuk gyarapításában értek el. A magyar közvélemény – úgy látszik – nagy eredményt látott abban, hogy a szláv és román nemzeti kisebbségek passzivitásba mentek. Nem fogta fel a veszedelmét ennek a politikai szempontból passzív, gazdasági és művelődési tekintetben felette aktív, a magyarságra végzetes magatartás következményeit, amely nem egy vonásban emlékeztetett a magyar rendi társadalom szenvedőlegesen ellenállására a Bach- és a Schmerling-korszak alatt. Ritkán riadt fel azokra a vészkiáltásokra, amelyek a végek aggódó magyarsága részéről érkeztek a főváros felé. Sem az államhatalom, sem az úgynevezett magyar kapitalizmus nem törődött a román pénzüzeteknek azzal a szívós aknamunkájával, amellyel annyi magyar földet vont el régi tulajdonosaik lába alól és parcellázott fel fajrokonai között. Nem eszmélt annak a kapcsolatnak a magyar állameszmét fenyegető horderejére, melyet a tót értelmiség a neoszlávokkal és újcsehekkel, az erdélyi románság vezetői a királyságbeli testvéreikkel ápoltak, és egyre belterjesebbé formáltak. Magára hagyta, rettentő önvédelmi tusájában Rákóczi népét, a szerencsétlen rutén népet, hogy szabadon versenyezzen rajta a skizmatikus propaganda és a keleti zsidóság uzsorája. A magyar radikálisok e bajok orvoslására eleinte elegendőnek tartották az 1868-as nemzetiségi törvény igazságos és tárgyilagos végrehajtását, amelyet a régi függetlenségi pártnak olyan előkelősége is hirdetett, mint Mocsáry Lajos. A magyar politikai társadalom azonban egyetemes ellenállást tanúsított a nemzetiségi törvény végrehajtásának kísérlete ellen, mert a kezdő lépést látta benne arra az útra, amely a föderalizáció felé vezet. Minél hevesebbé és általánosabbá vált a magyar közvélemény ellenszegülése az Eötvös- és Deák-féle tradíciókhoz való visszatéréssel szemben, annál inkább növekedett a nemzetiségi izgatások feszítő ereje, felelőtlensége, irredenta-jellege.

Szalay Sándor: Városi cselédkérdés

Budapest, 1909, May János. 9–17.

Szalay Sándor (Nagybárát, 1868. október 1. – Budapest, 1939. június 28.) jogász, közigazgatási tisztviselő. Jogi doktorátust szerzett a budapesti egyetemen. 1889-től dolgozott a főváros apparátusában, 1895-től fogalmazóként, 1909-től II. kerületi előljáróként. 1923-ban kormányfőtanácsosi címet kapott. Ő dolgozta ki a munkanélküliség esetére szóló biztosítás tervezetét (1907), illetve a budapesti cselédbiztosító szervezésére vonatkozó javaslatot (1919). Egyéb munkáiban Budapest lakáspolitikai problémáival, az albérletek szabályozásával, a legkisebb munkabérek bevezetésének kérdésével foglalkozott.

A Városi cselédkérdés című írásában a polgárosodó magyar városi társadalom egyik sajátos problémájával foglalkozik. A cseléd tartást sajátos modernizációs kísérőjelenségnek tartja, ami mentesíti a magasabb társadalmi osztályokat a háztartás gondjaitól, hogy egyéb gazdasági társadalmi teendőikre koncentráljanak. Fontosnak tartotta, hogy ez a terület állami beavatkozással kellően szabályozott legyen, oldják meg a cselédek képzését, közvetítését, biztosítását.

A cseléd és gazda közötti viszony szabályozásáról alkotott 1876. évi XIII. t. c. szerint, „*cseléd az, ki magát bizonyos háztartási vagy a gazdaság körüli személyes és folytonos szolgálatoknak, legalább egy havi időtartamon át bérért való teljesítésére kötelezi.*”

A cseléd és a gazda közötti viszony ugyan szerződésen alapul, de a viszony nem pusztán munkabéri, mert a cseléd a gazda háznépének tagjává válik, a miből folyólag mindkettőre kölcsönös, az anyagiakon túl menő jogok és köteleességek származnak le. A gazda a cseléd től hűséget, erkölcsösséget, engedelmességet követelhet, a cseléd a gazda parancsait tisztelettel tartozik fogadni. Az a cseléd, ki gazdája ellen fellázad, annak ellenszegül, jogos parancsainak teljesítését megtagadja, pénzbüntetéssel sújtandó – az a cseléd pedig, ki társai hűtlenségét gazdájának fel nem jelenti, kártérítéssel tartozik. A helyüket kellő ok nélkül gyakran változtató cselédek, mint csavargók, eltoloncolandók, stb. A cseléd alárendeltségének megfelelőleg, különös erkölcsi és anyagi köteleességek hárulnak a gazdára. Így köteles gondoskodni, hogy a cseléd tankötelességének eleget tegyen, hogy időről-időre saját hitfelekezete isteni tiszteletén részt vehessen, hogy testi fejlődését és egészségét veszélyeztető munkára ne alkalmazzassék, hogy a cseléd józan, takarékos és erkölcsös életet folytasson, valamint az 1908. évi XXI. tc. szerint köteles a saját hibája nélkül megbetegült cseléd ápoltatásáról is gondoskodni.

A cseléd és a gazda most vázolt viszonyát fontos társadalmi érdekek indokolják. Épp ezért a történetileg reánk származott jogintézményeknek mind a két fél érdeke követelte szociális szellemtől áthatott továbbfejlesztésében látnók a cselédkérdés megoldásának legeredményesebb eszközét.

Ha a cselédkérdés legújabb tüneteinek okát keressük, azt kétségtelenül a változott gazdasági viszonyokban s társadalmi felfogásban találjuk meg. A szabadság, az egyéni önállóságra való törekvés, amely a munkásokat a munkaadók elleni küzdelemre

indította s a munka egyenjogúságának elismerésére vitt, nem marad hatás nélkül a cselédekre szinte természetes, hogy a munkások kivívta eredménynek láttára, helyzetükkel elégedetlenkednek s a szolgálati viszony másféle szabályozására törekednek.

Mindenekelőtt szolgálati viszonyaiknak az egyéb munkaszerződésekkel való egybevetése ösztönzi a cselédeket arra, hogy a cselédviszonynak nagyobb szabadsággal járó átalakítására törekedjenek. Ennek a mozgalomnak erősítésére szolgál az a körülmény, hogy míg ezelőtt a keresőképes hajadonok túlnyomóan rá voltak utalva a cseléd szolgálatra, újabban nagyszámban az iparban találnak foglalkozást. Az ipari munkaviszonyt a törvényhozás mind szabadelvűben szabályozza és, ami a fő, a bérek időnkint tetemesen emelkednek, s ez erősen csábító hatású. Végül az ipari munka mellett nagyobb a mozgási szabadság és a munkaidő tartama is jobban korlátozva van.

A kétféle munkaviszony egybehasonlításánál nagy súllyal bír az a körülmény is, hogy a cselédekre háramló különböző szolgálatok nem külön-külön díjazzák, hanem bizonyos átalánybér fejében oly szolgálatokkal tartoznak, melyeknek tartama nincs előre pontosan meghatározva, hanem a véletlentől s a gazda vagy hozzátartozóinak kedvétől függ. [...]

Itt is előtérbe nyomul korunk társadalmi, gazdasági életének fokmérője: a bér kérdése. A havi vagy évi átalány bérösszegének nagyságára nézve természetesen kétség fenn nem foroghat; bár helyes eljárás volna a cselédnek az adandó alkalmakkor járó ajándékokra nézve is tiszta képet nyújtani. A cselédbérek a korábbiakhoz képest tetemesen emelkedtek ugyan, de mert az ellátás természetben történik, az ezt értékelni nem tudó egyének szemében még mindig mögötte maradnak azon összegeknek, melyeket az iparban alkalmazott munkásoknak fizetnek.

A legnagyobb nehézségeket a házicselédbér normális kialakulása tekintetében az okozza, hogy itt nincs különbség tanulatlan vagy tanult egyén között. A képesítés igazolása az alkalmaztatás feltételeinek megállapításánál csak alantas szerepet játszik, miután sem a törvényt sem a szokás a nagyobb képzettség formai vagy gyakorlati elismerésének helyes irányát eddig a cseléd szolgálati szerződés megkötésénél nem követte.

Az iparban magasabb munkabér és szabadság elleneitekéül szolgálna a cselédeiknél: a jobb ellátás és a családi közösségbe való felvétel. A cseléd elismerése legtöbb esetben nem is marad el, ahol a háziasszony vele szemben anyai gondoskodást gyakorol. Hiszen a szolgálatban lévő női cselédek nagy része, de azoknak szülői is, nemcsak kizárólag arra tekintenek, hogy mennyi bért kapnak, hanem már nemüknél fogva arra is, hogy a család védőszárnyai alá vonulhassanak, és annak előnyét élvezhessék.

A cselédszolgálat szerződési viszonyának legvitásabb pontja: a szabadidő kérdése. Mindenféle kellemetlenség és összeütközés elkerülése végett okvetlen szükséges volna, hogy a cselédnek járó szabad idő teljes nyíltsággal és szilárdsággal – lehetőleg törvényhozási úton – megállapíttassék. [...]

Általánosan ismert az a sok visszaélés, mely a hatósági cselédnyilvántartás és a cseléd könyvének a szolgálatba való be- és kilépésekor annyira kívánatos hatósági láttamozás kötelező voltának hiányában gyökerezik. Pedig ezen eljárás – mint a hogy az ipari munkásoknál az eredmény mutatja, fontos közbiztonsági érdekeket szolgál, a közkerkölciséget fenyegető facér cselédekkel szemben pedig – különösen is hatékonyabbá tenné a hatósági ellenőrzést és a cselédkönyvet igazolási okmányi jellegén kívül, a gazda és cseléd közti bizalmi, viszony formai alapjává is emelhetné. A fennálló törvény szerint a cselédkönyv rovatáig fontos okokból, a cseléd hátrányára szolgálható tartalommal ki nem tölthetők, de a cseléd öntudatának emelése képesítésének és jó magaviseletének igazolása érdekében, szükséges volna a gazdákat arra kötelezni, hogy minden esetben a fennálló szerződési viszony megszűntéről és a cseléd magaviseletéről az igazságnak megfelelő külön bizonyítványt adjanak ki.

A cselédszerzés mai rendszere – a mint alább látni fogjuk, kétségkívül a legrosszabb, mert magát a közvetítő üzleti érdekét, éppen a mai cseléd viszony ok legimmorálisabb jelensége, – a gyakori változás elégíti ki. Elengedhetetlen és halaszthatatlan törvényhozási reform volna tehát, hogy a cselédközvetítés pártatlan közhatósági intézménnyé váljék.

Kívánatos volna továbbá, hogy a betegség és baleset esetére való kötelező biztosítás, az 1907. évi XIX. t.-cikkben foglalt elvei szerint, a házi cselédekre is kiterjesztessék és általában a munkásvédelem terén a törvényhozási intézmények jól berendezett épületében egységes jogelvek szerint lehetőleg az egész munkásvilág, köztük a házi cselédség is helyet foglalhasson.

Ugyancsak törvényileg volna biztosítandó a megalkotásra váró lakás-törvényben, a házi cselédnek a közegészség és közkerkölciség követelményeinek megfelelő elhelyezése, illetve lakással való ellátása.

A maximális munkaidő megállapítása, a cseléd szolgálatának természetéből kifolyólag lehetetlen, miután a házi teendők végzését legtöbb esetben az időhatárok zárlatai közé szorítani nem lehet. Hanem igenis a cseléd éjjeli nyugvásának, életkor valamint évszak szerinti minimális ideje és munkaszünetei törvényhozásilag biztosíthatók.

E törvényhozási intézkedésekkel igaz előbbre visszük a cselédrendészetet, de a cselédkérdés gazdasági és szociális megoldásának mégis csak az önsegély és társadalmi tevékenység képezi kulcsát.

Thirring Gusztáv: A magyarországi kivándorlás és a külföldi magyarság

Budapest, 1904, Kilián Frigyes. 8–18.

Thirring Gusztáv (Sopron, 1861. december 25. – Budapest, 1941. március 31.) statisztikus, demográfus, földrajztudós. 1884-ben végzett a budapesti egyetemen. 1888 és 1894 között a Magyar Statisztikai Hivatal munkatársa volt, 1904-től aligazgatója, 1906 és 1926 között igazgatója. A budapesti egyetemen demográfiát tanított. 1914-től a Magyar Földrajzi Társaság alelnöke. Közreműködött a Magyar Turista Egyesület megalapításában (1888), szerkesztője volt a Turisták Lapja, társszerkesztője a Városi Szemle című lapoknak (1894–1925). Az MTA tagja volt, 1902-től levelező, 1926-tól rendes tag. Jelentős történelmi-demográfiai és társadalomstatisztikai munkákat publikált, foglalkozott a hazai demográfiai folyamatokkal, a migráció kérdésével, illetve Budapest közegészségügyi és közművelődési viszonyaival.

A magyarországi kivándorlás és a külföldi magyarság című munkája a kivándorlás századfordulóig lezajló folyamatának részletes adatközpontú statisztikai elemzését adta. A szerző a kivándorlás okozta társadalmi problémákra hívta fel a figyelmet, a szétszóródásra, a férfihányra, a fiatal korosztályok arányának csökkenésére, és az ebből eredő hosszú távú veszélyekre.

A kivándorlás legközvetlenebb következménye, hogy százezrével hiányzik a munkáskéz, minek folytán úgy a mezei gazdálkodás, mint az ipari működés fennakad. Ez a munkáshiány csak messziről hozott napszámosokkal pótolható annyira-amennyire, de még ott is, ahol ez teljesen sikerül, nagy a kalamitás, mert a drága munkaerő a válság szélére sodorja a mezőgazdaságot, az ipar s bányászat pedig ugyanezen okból teljesen pang. A kivándorlottak háza s földbirtoka vagy gazdátlanává válik vagy csak hiányos gondozásban részesül a kivándorlottak hátra maradt hozzátartozói részéről, az amúgy is primitív módon űzött gazdálkodás tehát még alább hanyatlik. Az elhanyagolt s kellőleg sem meg nem művelt, sem ki nem használt föld, alig termi meg a reá fordított költség és munka értékét s a népesség elszegényedése nőttön nő, a nyomor mindjobban fokozódik. Az elhagyatottság, a pusztulás képét mutatják a népükben megfogyott, mezei kultúrájukban alá süllyedt községek, melyekben gyermekeken s öregeken kívül alig akad férfi, melyekben a családi élet s a társas együttlét teljesen fel van dűlva. Mily irtózatossá válnak ezen természetellenes állapotnak, egyik későbbi fejezetben tüzetesen fogjuk kimutatni. Itt elég legyen arra utalni, hogy az elnéptelenedett falvakban a társas élet áldásait hiába keressük, a családi tűzhely szentsége meg van fertőztetve, a hátrahagyott asszonyok körében az erkölcstelenség ragályos nyavalya módjára harapódzik el, s amidőn a házasságok s a születések száma folyton csökken, a törvénytelen gyermekek száma óriási módon emelkedik. A társadalmi élet teljes elzüllése s a családi erkölcsök elaljasodása oly súlyos következményei a kivándorlásnak, melyeknek hatása nemzetünk jövő fejlődésében gyászos nyomokat fog hátrahagyni.

Idáig a kivándorlás káros hatásait csak abban az irányban vizsgáltuk, amint azok közvetlenül a kivándorló néprétegeken és a kivándorlás sújtotta vidékeken jutnak kifejezésre. Ámde a hatások nemcsak helyiek, hanem a legáltalánosabb természetűek, s közélről érintik az állami élet legvitálisabb érdekeit. Ha súlyos az állam alaperejét

képező népesség számának csökkenése, még sokkal érzékenyebb az a veszteség, melyet a kivándorlás folytán az állam védereje szenved, mivel a kivándorlók túlnyomó része fegyverfogható s harcképes férfiakból áll, kiknek hiánya háború esetén érezhetően esnék latba. Ez a hiány az általános hadkötelezettségnek még eleget nem tett fiatalság számában is érezhető, mely a felvidék akárhány helyén messze mögötte marad a kivetett újoncjutalék törvényes száma mögött. Hasonlóképen jelentékeny az a csökkenés, melyet a kivándorlás az adóbevételekben előidéz; mert habár a kivándorlók nagy része oly munkás és napszámos, kinek adóképessége nem magas, mégis különösen újabb időben mindinkább emelkedik a kivándorló földművesek és kisbirtokosok kontingense, kik után elég magas adójövedelemtől esik el az állam. A kivándorlás tehát az állami háztartás egyensúlyára is kedvezőtlen hatást gyakorol. Ez a hatás azonban nemcsak az adózás csökkenésében áll, de – és talán nagyobb mértékben – azokban az anyagi áldozatokban is rejlik, melyeket állam és társadalom a kivándorlón egyéneknek különféle javakban való részesítése céljából éveken keresztül hoztak, s mely áldozatok a hazájukból való távozás következtében teljesen kárba vetteknek tekinthetők. Néhány százezer embernek iskoláztatása, lelki életének és egészségének ápolása, katonai kiképzése nagy áldozatokat igényel és hasonlóképen nagyok az adminisztrációs költségei, melyek természetesen minden egyes állampolgár után felmerülnek, s így a kivándorlók után is viseltettek. Ezen jelentékeny költségek gyümölcsözésétől teljesen elesik a haza s a társadalom, melyekre ekként csak az emberanyag előteremtésének terhe nehezedik, míg fáradozásuk gyümölcsét idegen államok szedik le. [...]

A mindinkább fokozódó kivándorlási mozgalom első nagyobb hullámverése a hetvenes években jutott el hazánkig, de nagyobb arányokat e mozgalom nálunk csak a nyolcvanas évek óta öltött, tehát abban az időben, amidőn a kivándorlás aranykora már tünedezni kezdett és az Egyesült Államok immár védekezni igyekeztek a mindinkább elfajuló bevándorlás ellen. És nem tagadhatni, hogy az ezt célzó rendszabályok létrejöttében a magyarországi kivándorlásnak is volt némi része. Hazai kivándorlóink nagyobbbrészt oly néposztályokból kerültek ki, melyeknek elköltözését idehaza — ahol népfölöslegünk sehol sincs – súlyosan éreztük és fájlalhattuk ugyan, de melyek az annyival fejlettebb amerikai viszonyok mellett az óceánon túl nem tartoztak a szívesen látott elemek közé. Amerikai lapokban és hivatalos jelentésekben gyakoriak a panaszok, hogy a magyarok (kik alatt túlnyomó számban felföldi tótjaink értendőek) a legkezdetlegesebb igényű emberek, kik az amerikai viszonyokhoz képest rendkívül alacsony munkabérrel érik be s ezért a nagyobb igényekhez szokott amerikai munkások kereseti viszonyait tetemesen megrontják. Magyar munkásoknak Amerikába való tömeges szállítására az Egyesült Államok egyes részein kiűtött sztrájkok adták meg az alkalmat; élelmes ügynökök olcsóbb munkáskéz megszerzésére törekedtek s ez okból figyelmüket oly vidékekre fordították, ahonnan bár műveletlenebb, de éppen ezért kevesebb igényű népet remélhettek a kivándorlás ügyének megnyerni. Így vonták be először Csehországot, azután Magyar- és Lengyelországot, majd Orosz- és Olaszországot a kivándorlás hálózatába. A

magyarokat (kiknek első tömeges szállítmánya 1877-ben érkezett az Egyesült Államokba), 1882-ben és 1883-ban ugyan sok helyről kiszorították az orosz zsidók, kik még olcsóbban álltak munkába; 1888-ban viszont honfitársaink szorították ki a szivargyárakban alkalmazott szlávokat, mert négy dollárral kisebb heti bérrel érték be, mint amazok. Pennsylvania szénterületeiből is a magyar munkások elől voltak kénytelenek a bennszülött amerikaiak hátrálni. [...]

Az amerikai jelentésekből kitűnik, hogy valamennyi bevándorló közt a magyarok hoznak magukkal legkevesebb pénzt. New-Yorkban 1892 év első felében 13 149 magyar kötött ki, ezek közül csak 150-nek volt több mint száz dollárja, tizenháromezer ennél kevesebb pénzzel érkezett Amerikába, és mert soknak semmije sem volt, a fejenkénti átlagos pénzmennyiség nem rúgott többre 11,42 dollárnál, míg a francia kivándorlók átlag 56, a németek 35, az angolok 26 dollárral rendelkeznek kikötéskor, s tizedrészük száz dollárnál nagyobb vagyont hoz magával. Nem egy magyar kivándorlónak hónapokon keresztül kell keserves munkát végeznie, hogy a nagy tengeri út költségeit ledolgozza s a zsaroló ügynököt kielégítse. A kivándorlóknak ez a része jár legrosszabbul, mert az ügynök minden képzelhető módon csalja és zsarolja a szegény tudatlan népet, mely elhagyatva, tájékozatlanul áll új, előtte idegen és érthetetlen világban, ahol a létért küzdelem a legerősebb akaratot és tudást is próbára teszi. Valóban bámulatra méltó az a tudatlanságában merész elszántság, mellyel a felvidéki tót neki mer indulni az ismeretlen világnak, azt sem tudva, hogy Amerika mely részébe viszik őt. Némelyeknek sikerül a merész vállalkozás és példájuk másokat is oda vonz; de sokan elmerülnek a nagy küzdelemben, mások csalódva térnek vissza vagy vándorolnak tovább Dél-Amerikába, a legtöbb pedig csak véghetetlen nélkülözések és fáradsalmak közt, erejének végső megfeszítésével bírja létét biztosítani vagy jobb életre szert tenni, mint amilyen neki hazájában osztályrészüln jutott. Felvethetnők persze a kérdést, hogy ennyi erőmegfeszítés mellett nem lettek volna-e képesek idehaza is megélni? Amott, érvényesíteniük kellett akaraterejüket és tehetségüket, hogy nyomorult módon el ne pusztuljanak, míg otthon, családjuk s barátaik körében mégis csak tovább tengethették valahogy életüket, anélkül, hogy szokott indolenciájukból fel kellett volna magukat rázatni. Az amerikai élet kétségtelenül megszilárdítja akaratukat s megállapítja önállóságukat; akik hazájukat még viszontlátják, gazdag tapasztalatokkal térnek oda vissza és sokan meg nem vetendő vagyont is hoznak magukkal. De a kivándorlók nagy része mégis veszve van hazájára nézve, s ezt a veszteséget egykönnyen nem pótolhatja semmi.

Zigány Zoltán: Népoktatásunk reformja

Budapest, 1918, Új Korszak. 5–18.

Zigány Zoltán (Székesfehérvár, 1864. – Budapest, 1921. február 8.) polgári iskolai igazgató, szakíró. 1889 és 1903 között tanítóként dolgozott, többek között az budapesti tanítóképző gyakorlóiskolájában. 1909 és 1919 között polgári iskolai igazgató volt. Polgári radikális nézeteket vallott, részt vett a Társadalomtudományi Társaság megalapításában, a Huszadik Század, a Néptanító Lapja és az Új Korszak című lapok szerkesztésében. Egyik szervezője, és elnöke volt az 1906-ban megalakított Magyarországi Tanítók Szabad Egyesületének, amely többek között a közoktatás államosítását sürgette. 1919 februárjában bevásztották a főváros tanácsába. Írásaiban foglalkozott a nők szakmai, kereskedelmi és ipari oktatásával, de különböző társadalmi és szociálpolitikai kérdésekkel, valamint a társadalmi szervezetek működésével és a választójog kiterjesztésével is.

A Népoktatásunk reformja című munkája tulajdonképpen az 1918. december 21. Miskolcon, a Társadalomtudományi Társaság helyi fiókjának ülésén, a Borsod-megyei Általános Tanító Egyesület tagjai jelenlétében tartott nyilvános vitán elmondott előadása, egy problémafelvető vitaindító, amely szakmai körökben nagy érdeklődést keltett.

A mai magyar népoktatás intézményei és munkássága az 1868. évi XXXVIII. tc.-n alapulnak. Ez a törvény a községi, felekezetnélküli iskolázás rendszerét állapította meg, meghagyván az egyes felekezeteknek, társulatoknak és magánosoknak kezében az iskolatartás és iskolaállítás jogát. Az állam részére pedig csupán azt a kötelezettséget szabta ki, hogy ahol az utóbbiak, tudniillik a magánosok, társulatok és felekezetek nem állítanak népiskolákat, a községek pedig a maguk erejéből nem képesek arra, ezeken a helyeken lépjen közbe az állami a maga segítő erejével, s állítson föl ott állami iskolákat. Ez a népoktatási törvény a 60-as évek jóhiszemű, nemes liberalizmusának légkörében és abban a föltevésben született, hogy az abszolutizmus bukása után óhajtott demokrácia létre fogja hozni a községi autonómia nagystílusú életrendjét, s ebben kifejleszti a községi iskolázás erőteljes és termékeny szervezetét is.

Az élet rácaffolt az Eötvös-féle liberalizmus jóakarató törekvéseire. A községi iskolák rendszere csekély fejlődés után csődöt mondott, a felekezeti iskolák régi számukban és elmaradottságukban vegetálnak és csupán a szurrogátumnak szánt állami iskolák mutatják – legalább külsőleg – a számbeli fejlődésnek nem remélt, de még mindig elégtelen arányait. A legutóbbi statisztikai évkönyv (XIV. kötet) szerint az 1911-12. iskolai, évben 16 530 elemi népiskolában 33 000 tanító 2,5 millió mindennapos és ismétlőiskolai tanulót oktatott: ez iskolák közül 72% volt a felekezeteké, 8%, a községeké és 18% az államé.

E tényleg meglévő iskolákon kívül szólnunk kell még azokról az iskolákról is, amelyek nincsenek; amelyek kellenének az iskolakerülő gyermekek százezreinek befogadására. A közoktatási kormány 1910–1911. iskolai évi jelentése szerint ebben az évben 248 000 mindennapos és 160 000 ismétlő iskolaköteles, összesen tehát 409 000 gyermek maradt iskolázatlanul. E kimutatásról azonban Somogyi Béla

a Népszava 1913. szeptember 13-iki számában tételesen kimutatja az egyes adatok hamis voltát. Az 1910. évi népszámlálás korstatisztikájából és az iskolába járó tankötelesek hivatalos kimutatásából ugyanis kiderül, hogy az iskolába egyáltalában be sem iratkozott gyermekek száma nem 409 000, hanem ennek kétszeresénél is több, 893 000. Ennyi gyermek számára nincsen tehát ma Magyarországon iskola és tanító, Kellene tehát e hivatalos adatok szerint csupán a mindennapos iskolakerülők számára, körülbelül 9000–10 000 új tanítói állás, illetőleg ennyi új osztály. [...]

Hogy pedig az egyes iskolafenntartó hatóságok és testületek miképpen felelnek meg hivatásuknak, azt a következő néhány adat világosíthatja meg.

A magyarországi összes iskolák közül 68%, tehát az iskoláknak közel háromnegyede olyan, amelyben egy tanító tanít osztatlanul, hat osztályt, fiukat, leányokat együtt, egy teremben, egy időben. Ezeknek az iskoláknak 81%-a, a felekezetek kezén van, az államnén nem egészen 10%. Van körülbelül 1000 oklevélnélküli tanítótársunk, s ezek közül 93% felekezeti iskolákban van alkalmazva, az államnál mindössze csak 10 van még állásban. Egy-egy tanítóra jut a gazdag római katolikus felekezet iskoláiban átlag 70 gyermek, az állam iskoláiban ellenben 54.

A kalocsai érsekmegye 151 iskolája közül 51 iskola, tehát 84%, nem felel meg a törvény követelményének, mert egy-egy tanító keze alatt 80-nál több gyermek van. Ezekben az iskolákban 25 661 gyermek a törvényben meg nem engedett mértékben van összezsúfolva, s ha ezekhez hozzászámítjuk az illető községek 2951 be nem iskolázott tanköteles gyermeket, akkor ez érseki főegyházmegyének jelentéséből kiderül, hogy az iskolakötelesek 61%-át nem látja el a törvényben megkövetelt minimális iskoláztatással. Hasonló adatokat nyújt az egri főegyházmegye népiskolai jelentése is, amelyből kitűnik, hogy 879 osztály közül 384-ben, tehát 44%-ban a tanulók száma szintén meghaladja a törvényben megállapított maximumot, ami azt jelenti, hogy az egri érsek az iskolakötelesek 58%-át tartja a törvényben meg nem engedett mértéken túlszúfolt iskolákban.

Az évi költség volt 1910–1911-ben egy-egy tanulóra az állam iskoláiban 39 korona, a felekezetiekben 21,70 korona. Nyolc hónapnál rövidebb ideig járt iskolába évenként 270.000 gyermek, azoknak iskolái közül 87,4% volt a felekezetek és csak 7,7% az állam kezén. Egy-egy tanítójelölt kiképzése került évente az államnak 513 koronába, a felekezeteknek pedig 193 koronába; vagyis egy-egy tanító nevelési tőkéje az állami képzésben 2052 korona, a felekezeti képzésben pedig 772 korona.

Végül az állam nemcsak a múltban, hanem még most is jobban fizeti és függetlenebb, méltóbb helyzetben tartja tanítóit, mint a felekezetek, pedig a tanítóság anyagi jó-módjának, szolgálati és erkölcsi függetlenségének követelése korántsem az osztályönzés túlzása, hanem az iskolának és a tanítói munkának leghathatósabb följavítása. A tanítóságnak mindenféle terhes mellékfoglalkozásoktól s az ezekkel járó megalázódásoktól való fölmentése, társadalmi és szolgálati függetlensége nélkülözhetetlenül szükséges ahhoz, hogy tanítói hivatásának szentelhesse összes képességeit. [...]

Még jobban, kitűnik egész iskolázásunk osztályjellege, ha összeállítjuk, hogy mennyit költ a magyar állam egy-egy tanulóra a társadalom különböző rétegei számára való iskolákban. A szőnyegen forgó költségvetés szerint az iskolák 1910. évi népességére számítva 1918-ban kerülni fog a magyar államnak egy-egy tanuló:

a népiskolában	53 koronába
a polgári iskolában	292
a kereskedelmi iskolában	346
a gimnáziumban és reáliskolában	398
a felsőbb leányiskolában	627
a főiskolában	1110
a katonatiszti iskolában	2600.

Ezek a számok nagyon érthetően beszélnek, s mi csak azt az egy megjegyzést fűzzük e számsorhoz, hogy a világért sem szeretnők, ha egy népiskolai tanulóra annyit költene az állam, mint egy orvosnövendékre: hanem azt igenis nagyon helyeselnők, ha a népoktatásra abszolút összegben is, meg százalékos arányban is tetemesen több jutna a tárca pénzéből. Ausztriát és Poroszországot például még a rosszakarat sem mondhatná túlon túl demokrata államoknak és mégis, amabban a közoktatási tárcából 69,8%, emebben pedig 78,4% jut a népoktatásra, holott nálunk csak 49,9%-ot költ az állam a népnevelésre. [...]

Legjobban mutatja különben a népiskola munkásságának meddőségét az, hogy tanítványait az iskolakötelezettségnek ideje alatt nem képes végigvezetni ezen a kiszabott rövid iskolapályán sem. A statisztikai évkönyvek kivétel nélkül és állandóan azt igazolják, hogy az első osztályba beíratott gyermekek közül alig 25% jut föl a hatodik osztályba. Az iparos-iskolákba beírt tanulók közül körülbelül 21–23% megy az előkészítő osztályba, mert az elemi iskolában nem tanulták meg az olvasásnak, írásnak és a számolásnak még az elemeit sem.

Ma már az egész világon bevonult az iskolákba a modern reális élet ismeretanyagának, a gyermek aktivitásának és a materiális hasznosságának fölkarolása. Nekünk, magyarországi tanítóknak is, tervszerű tudatossággal kell a modern élet eme haladó hullámvonalába belekapcsolni a magyar népkultúra reformját. A tanterveinkben most túltengő humán tárgyak rovására sokkal nagyobb teret kell nyújtanunk a természeti és a társadalmi tudományoknak, oktatási módszerünkben pedig centrális szerepet kell biztosítanunk a munka tanításának. Nem a kenyérkereseti képesítés célzatával, hanem az erkölcsi és pedagógiai nevelő értékére való tekintettel kell a munkaiskolák programját fölkarolni.

Ámde, a tanítás anyagának és annak módszerén kívül kifogást kell emelnünk a kitűzött nevelési cél ellen is. Maga a boldogság relativitásának keresztény beállítása merőben antikulturális dolog. Amaz aszkéta szellem, amely a lemondást, a kevéssel

beérést, a lelki megnyugvást, a mai rend isteni eredetét és megváltoztathatatlanságát tanítja, minden anyagi és szellemi haladásnak egyenes ellensége.

Az iskola hivatása a kultúra szolgálatában nem lehet más, mint a képességek maximális kifejlesztése és az emberi élet minden terén a leggazdaságosabb üzemek kiszolgálása. Minden olyan törekvés, amely ezekkel a tendenciákkal szembehelyezkedik, nem kulturális, hanem osztálypolitika, amelynek az a célja, hogy a mai uralmi viszonyokat a köznevelés visszaszorításával konzerválja. A tömegek számára passzív erényeket és kevesek számára kiváltságos jogokat konstruál. A mai iskolában a tantervvel, rossz iskolákkal, az elnyomott és rosszul fizetett tanítóssággal törekszik erre a régi teológiai szellem. Az egyházak évezredek szokásuk szerint meghúzódnak a hatalom árnyékában és onnan kormányoztatják kedvük szerint a nemzeteket. Segítenek a lelkek narkotizálásával meghosszabbítani a mai uralmi viszonyokat és viszont az iskola tekintélyével akarják megerősíteni a gyöngülő egyházi hatalmat. Pedig a vallási hatalom lényegileg erkölcsi uralom, és amikor a világi hatalom segélyéhez folyamodik, ezzel azt bizonyítja, hogy erkölcsi uralma már elégtelen.

1.2.2. Társadalompolitika

Prohászka Ottokár: A modern szegénység és az evangélium

Katolikus Hitvédelmi Folyóirat, 6. évf. (1895) 3. sz. 315–330.

Prohászka Ottokár (1858–1927) székesfehérvári püspök, országgyűlési képviselő, a keresztényszocializmus vezető alakja, akit a katolikus egyházban „szociális apostolként” tisztelnek. Ő fordította le először magyarra XIII. Leó Rerum novarum kezdetű enciklikáját, amely fordulatot jelentett az egyház szociális kérdéshez való viszonyában. Prohászka szociális alapállásából következett antiszemitizmusa is, szerinte a zsidókérdés elsősorban szociális kérdés, ezért megszavazta a numerus clausust. A közgondolkodásban kétféle kép él a püspökről. A Prohászka személyét ellenzők főképp a hungarizmusát és a zsidókérdésben foglalt álláspontját hozzák fel ellene vádként, míg az értékrendjét magáénak valló tábor mély hitét, szociális érzékenységét és a magyar kereszténységhez való ragaszkodását tartja a valós Prohászka-képnek.

Az újkonzervatív irányzat, s benne a keresztényszocializmus elismerte a modernizáció számos vívmányát, ám bírálta az individualizmus abszolutizálását, a nyomában járó materializmust, az "egyéni önzést" és a "pénzvágyat", ami szerintük az erkölcsök elfajulásához a "gyöngék eltiprásához" vezetett. A keresztényszocialisták az emberi méltóságra hivatkozva a munkásság szociális érdekvédelmének felkarolásával tettek kísérletet a modern kor szegényeinek az egyházhoz való visszavezetésére. A keresztényszocialista munkás szakszervezetek fénykorukat 1919–1921 között élték, majd a mozgalom jelentősége csökkent.

Az a meggyőződés tör utat magának mindjobban, hogy korunk a bomlás kora, az erkölcsi eszmék, a jogi fogalmak, amelyek addig uralkodtak szétmorzsolódnak, hogy a társadalmi szervezet, mint idejétmúlt hajtás elhal, s hogy a bűnnek, a hazugságnak bosszuló vihara söpör majd végig az államokon, elsodorva magával a modern társadalom hitelét, becsületét, műveltségét.

A bölcselő szemlélők keresztbefont karokkal nézik, mint lett az erőteljes haladásból haldokló széttörlés, filozofálnak arról, hogy nincs a világon semmi abszolút, semmi változatlan, elismerik, hogy az erkölcsi és társadalmi világ szörnye, a pénzvágy, melyet a liberalizmus még inkább felszabadított, vérszemet kapva rettenetes sikereken és végzetes győzelmeken, melyeket aratott, arra az öntudatra ébredt, hogy övé a világ. S ez őrző mámorában, miután legyőzte a nemesség hatalmát, s a királyokat, miután meghódította magának az észet, művészetet és betűt: beleült az erkölcsstan székébe és meghatározta azt is mi az erkölcsös és mi nem. Ezzel a világ fogalmai megváltoztak.

Ami a pénz hatalomnak, a plutokráciának kedvez, az erkölcsös volt. A pénz minden: a munka, a verejték, a jog, minden az övé. Elvitte, s elviszi mindenkitől, aki gyöngébb és nyomorultabb azt, amit eddig, mint sajátját becsült, s szeretett [...] s aranylábnak topanására ott terem – ziláltabb és rémesebb alakban, mint a régi nyomorúság [...] – a modern szegénység. Az emberek fogcsikorgatva nyögnek a szegénység jármában; átok, káromlás, erkölcsi s anyagi elzüllés bélyegzi nyomdokait; kín, s szerencsétlenség tölti el vigasztalan áldozatait.

No, hát tisztelendő testvéreim, most menjenek fel a szószékre és hirdessék, ez a szegénység Isten akarata! Mondják meg a munkás nyomorékoknak: „isten akarta, hogy dolgozzál és munkád bérét meg ne kapd”. S én azt fogom maguknak belekiáltani a beszédjükbe: „Ti sem az evangéliumot, sem a történelmet nem értitek! Ne hamisítsátok meg az Isten ígését! Az Isten tiltja a lopást és a rablást! Égbekiáltó bűn a munkás bérének visszatartása. Ne azt hirdessétek, hogy a szegények szenvedjenek, hanem álljatok az élükre és mondjátok: Emberek bajban van a világ. Jogtalanság és bűn ütötte fel köztünk tanyáját; az pusztít el minket. Jól vigyázzatok! Senkit se bántsátok, mert azok nem tehetnek róla, hogy eltévelyedtünk; hanem szedelőzködjétek össze, csináljunk új jogrendet, azt a jogrendet, amit az Úr Jézus hozott midőn kihirdette, hogy minden ember testvér, s mindenkinek egyenlő joga van a boldoguláshoz, tehát a boldogulás eszközeihez is.” [...]

Azért papok úgy nézzétek a szegénységet, mint törvényes rablók és fosztogatók által okozott kárt, s ne hirdessétek, hogy ez Isten akarata. [...] Amikor szó van a keresztény világnézetről, a keresztény társadalmi rendről, az Isten akaratáról, a jogról, akkor mindig elsősorban azt kell hangoztatni: ez a modern szegénység bűn és igazságtalanság, jogtalanság, s nem az Isten akarata. [...]

Szegénység, mely az emberiség nagyobb részét az elzüllés és az erkölcsi tönk örvényébe kergeti; mely az embereket elállatiasítja, minden nemes érzésre képtelenné teszi; szegénység mely nem haladást, hanem a hanyatlást, a bűnt és elkorcsosodást szolgálja: nem Krisztus szegénysége, nem a haladás útja, nem a

tökéletesség eszköze. [...] A rendszerből, a bűnből való szegénység ellen mindenkinek küzdenie kell, aki szereti Istent, s az Isten műveit, mert ez a szegénység valóságos mérge a lelkeknek, mely gyorsabb, vagy lassúbb elhalásba dönti az emberiséget. Azért testvéreim, a modern szegénység poklába ne zavarják az Úr Jézust bele.

Hanem mit tegyen a papság? Fogadja társadalmi befolyásának, tekintélyének, politikai tevékenységének oltalmába a modern szegénységet. Ismerje fel az idők jelét, melyek olyannyira hasonlók a kereszténység föllépésének, a Megváltó megjelenésének korához. [...]

Adjatok nekünk papokat, kik a néppel, a szegényekkel azonosítják magukat, kik érdeküket a szegények érdekeiben ismerik föl, kik apostoli életükkel kétséget nem hagynak aziránt, hogy a szegénység, a szegény nép egy szívvel-szájjal kiáltja: „ezek a mi embereink”. S bizony, ha ilyen papjaink lesznek, akkor van reményünk, hogy a kereszténységnek ezt a válságos idejét jól felismerjük, s hogy elveit, áldását, kegyelmét, vigaszt ennek a most vágyódó, küszködő emberiségnek megkönnyebbülésébe befektetnünk sikerül.

Gaal Jenő: A társadalom feladatai a közgazdasági patriarchalizmus terén

In: Gaal Jenő: Társadalmi béke a közgazdasági patriarchalizmus alapján. A socialis kérdés megoldása. Budapest, 1898, Pallas Irodalmi és Nyomdai Rt. 15–20.

Gaal Jenő (1846–1934) közgazdász, műegyetemi tanár, politikus, 1908-tól főrendiházi tag. A Magyar Tudományos Akadémia tagja. 1907 és 1913 között egyik igazgatója volt a Társadalomtudományi Társaságból kilépő liberálisok által alapított Magyar Társadalomtudományi Egyesületnek. A Kivándorlási Tanács elnöke. Munkái többnyire a közgazdaságtan és a szociálpolitika területén születtek.

Gaal Jenő nézetrendszerének alakulása jól tükrözi azt a folyamatot, amelynek során számos korábban liberálisnak tekinthető gondolkodó irányt vesz a szociálkonzervativizmus felé. Tipikus példája ennek az agrárius mozgalom modernitáskritikája, ami nem jut el a liberalizmus, mint társadalomszervezési elv tagadásáig, de annak korrekcióját követeli. A szerző antropológiai alapállása szerint a társadalomban a vagyoni műveltségbeli különbségek léte természetes, de ez nem jelenti azt, hogy ne lenne szükség korrekciós mechanizmusokra. A megoldást az individualizmus, mint társadalomszervezési elv megtartása mellett annak etikai elvekkkel való vegyítésében, az egyéni önzés altruizmussal való ellensúlyozásában látja. Míg az újkonzervatív táboron belül a politikai katolicizmus a problémákat a valláserkölcsháttérbe szorulásában látta, addig a szociálkonzervatív agrárius mozgalom a közkerkölcsök hanyatlását bírálta, s tett kísérletet az általa érzékelt folyamatok visszaszorítására, a kormányzati liberalizmus alternatívájának kidolgozására.

Az emberiség nem született boldogtalanságra, de zavartalan boldogságra sem. Bizonyos mérvű szenvedés és az annak nyomán kelő elégedetlenség, míg emberek fogják benépesíteni, mindig lesz a földtekén. A mai társadalmi renddel egyes

hátrányok kétségkívül elválaszthatatlanul járnak. De nincs rendszer, amely azok híjával volna. A kérdés csak az, hogy létesíthető-e oly alap, a melynek hátrányai egyáltalában, ha t.i. azon a leghelyesebb, de természetünkkel még mindig megegyeztethető és nem csupán angyaloktól várható eljárást követünk, amazoknál lényegesen kisebbek lennének. A fennebb előadottakból az tűnik ki, hogy ilyen alapot teremteni, de még csak kigondolni is a történet által megvilágított évezredek alatt a múltban senkinek sem sikerült. Mindaz, ami e részben mondatott, csupán agyrém, álomkép vagy ábránd, melyet alig lehet tüzetesen elemezni, mert annak képtelensége a bonckést nem bírja meg. A szegény és gazdag különbsége, az érdem és a jutalom igazságos változatainak felel meg. A foglalkozások hierarchikus, lépcsőzetes alakulása az erők és képességek fokozata szerint természetes. Az osztályok keletkezése az egynemű érdekekkel bíró emberek csoportosulása, a kik egymással szemben sokszor nagyobb harcot folytatnak a létért, mint az egyes osztályok egymás közt. A létért folytatott küzdelem nemcsak az embernek, hanem isten minden teremtményének osztályrésze. E sors miatt, melytől semmiféle emberi intézmény segítségével nem szabadulhatunk, nincs kivel szembe szállani. Teljes béke még az anorganikus világban sincs. Az képzelhetetlen dolog a szerves világban is. Az osztályok különbsége a művelődésnek épp úgy előfeltétele, mint következménye. Ezek harcza is oly tényező, mely csupán a munkamegosztás alapján már magasabb fokra jutott népeknél fordul elő. E harc kezdetlensége is csak egy bizonyos fokig enyhíthető és ez az enyhítés a civilizációnak éppen egyik feladatát képezi. De az életküzdelmet veszélytelenné, vagy kellemessé tenni, ez már magában véve ellentmondás.

A mai társadalmi rend alapjai tehát igazságosak, mert természetesek. Ebből azonban korántsem következik, hogy az azon felépült állami és gazdasági szervezet működése folytán keletkezett minden baj, szenvedés, nyomor és ellentét oly mérvű legyen, mint aminőnek tényleg jelentkeznek. Nem következik különösen, hogy a zavarok, melyek abból előállnak, egyre növekedjenek. A tudománynak arra kell törekedni, hogy kutassa és megállapítsa a javulás lehetőségét és annak módjait. A társadalmi és közgazdasági politika feladata pedig oda hatni, hogy a tudomány által kimutatott irányban a bajok lehető enyhítését, az osztályok közt támadt úr áthidalását, gyakorlatilag keresztülvigye. Az ember kettős természetének megfelelő individualisztikus és socialis követelmények kibékítendőek s az egyéniség szabadsága és a társadalom békéje összhangba hozassék. Kiindulási pontul sem az egyiket, sem a másikat nem lehet a tudománynak elfogadni, mert az egyik álláspont optimizmusra, a másik pedig pesszimizmusra vezet és pedig mindegyik irány összes káros következményeivel. Nincs más megoldás, mint a jogosult egyéni érdeken nyugvó individualizmust telíteni etnikai elemekkel, melyek a socialismus egyetlen megvalósítható alkatrészeit képezik. Az egyén jogai megállapíthatók törvények által is, de azokkal szemben megfelelő köteleességeknek kell állni, különben benső consistentiával nem bírhatnak. [...]

Ha a családtagok, ha egy társadalmi kör részesei, ha az egy nemzetbeliek és a polgártársak csak azt teljesítenék egymás iránt, a mi jogi szankcióval ellátható köteleesség, és amit a törvényekbe egyedül lehet foglalni, akkor az élet általában

tűrhetetlenné válnék az emberekre nézve. Azonban a családi kötelékek, az osztályok és körök kapcsolatai, a faj- és hazaszeretet, a vallásos érzelmek, sok embernek vissza nem szorítható jótékonysága, mely szívének okvetlenül kielégítendő benső szükségét képezi, annyi szociális elemmel gazdagítják még a legönzőbb társadalmat is, hogy a kíméletlen, főleg gazdasági önérték tiszta érvényesülését igen megnehezítik ott is. A szeretet, a vonzódást, a lelkiismeretet, a lelkesedést, a felmagasztaltságot, az áhitatot, az ihletet, az önértéket és a becsvágyat – mind a bennünk lakó és kiirthatatlan közszellem nyilvánulásai. Miért ne lehetne ezeket ápolni, fokozni, hatályosítani és kiterjeszteni minden polgári, társadalmi, gazdasági és állami intézményre. Ennek követelményei jogi szankcióval aránylag kevésbé, de társadalmi szankcióval igen is elláthatók. A társadalomnak vannak már ma is ítéletei, melyek az egyént minden bírósági ítéletnél jobban sújtják. Miért ne lehetne ezt a hatalmat szervezni, helyesebb irányba terelni, a magasabb társadalmi, gazdasági és emberi érdekek szolgálatába hajtani és a csupán jogi intézményekkel meg nem oldható problémák elintézésénél segédeszközzé felhasználni. Hiszen annak alapjai és elemei épp úgy velünk születnek, mint az önzéséi. Hiszen annak nyilvánulásai határozottan inkább vannak rendeltetve boldogokká tenni bennünket, mint emezéi. Hiszen már évezredek óta tudják, hogy a méltányosság hozzájárulása nélkül a summum jus summa injuria.¹¹⁹ Miért ne lehetne az etikai elemek gyarapításával erősült közszellemet az állami, társadalmi és gazdasági élet szervezésénél és folyásának intézésénél oly fontos tényezővé emelni, mint aminővé a jus mellett az aequitas¹²⁰ bizonyos határon belől az igazságszolgáltatás terén már lett. [...]

Ez uralmi váltakozása a természetünket képező két fő alkatelemnek, az önzésnek és a közszellemnek, haladásunk egyik fontos lépcsőzetét képezi. Az individualisztikus irányzatnak rendkívül sokat köszönünk. A nélkül újabb-kori műveltségünk legtöbb vívmányával, a munka nagy termékenységevel, nem dicsekedhetnénk. Azonban túlsúlyának az ideje úgy látszik egyelőre lejárt. A nyomában keletkezett visszahatás oly nagy, hogy a társas követelményeknek magán- és közéletünkben akarva nem akarva nagyobb tért kell engedni. Ha a helyzetet nem akarjuk vagy tudjuk veszélyesnek felismerni, oly erupciók¹²¹ állhatnak be, melyek pusztításainak mérvét előre kiszámítani nem lehet. Ha pedig a forradalmi kitöréseket nem akarjuk bevárni, akkor az egész vonalon hozzá kell látni azon munkához, mely által társadalmi életünket az eddiginél sokkal őszintébb és nagyobb etikai tartalommal tölthetjük meg. A társas szellemnek kell áthatni egész felfogásunkat és azt közölni kell a társadalom minden rétegével.

A mai társadalmi rend alapjait nem forgathatjuk fel józanul, mert azok helyébe nem tudunk semmi hozzájuk csak foghatóat is tenni. A tulajdon és örökjog, az egyén szabad elhatározása élethivatásának választásánál; a családi élet önállósága, a gazdasági

119 A legnagyobb jogszerűség egyúttal a legnagyobb igazságtalanság.

120 méltányosság

121 robbanások

tevékenység lehető szabadsága, mind csak a társias nagyobb érdekek szempontjából korlátozható a szükséges mértékig. De az altruizmus¹²² iránti érzék az egoizmussal, a szociális érzés az individuális iránnyal szemben a jelzett intézmények lényegének feláldozása nélkül fejlesztendő és terjesztendő. Az erkölcsi kötelességtudásra és az általa elfoglalt állás követelményeinek tiszteletére kell nevelni az embert. [...]

Az emberi természet két oldalát, az individualizmust és az altruizmust kell mindenekelőtt kibékíteni és összhangba hozni az által, hogy összes állami és társadalmi intézményeink kezelésénél az etikai követelményeket igyekszünk lehetőleg megvalósítani s az egyén és társadalom jogainak és kötelességeinek megállapításánál lényünk mindkét oldalának megfelelő felfogását törekszünk uralkodóvá tenni. Szóval a társadalmi reform korszakát kell előkészíteni, nehogy a fejlődés folytán eszközrendő változások a forradalom útján menjenek végbe.

Pikler Gyula: A jótékonyág központosítása

Budapest, 1900, Demokratia Páholy. 16–29.

Pikler Gyula (1864–1937) a pozitivisták jogbölcselet kiemelkedő képviselője, a magyar baloldali társadalomtudományi gondolkodás egyik megalapozója. A budapesti egyetemen tanított állam- és jogbölcseletet, később érdeklődése a lélektan felé fordult. A dualizmus utolsó évtizedében a konzervatív liberalizmus és a tőle jobbra elhelyezkedő irányzatok ideológiai támadásainak keresztüzében állt liberális és szabadkőműves nézetei miatt. A polgári radikális Társadalomtudományi Társaság tagja, szellemi vezetője, a Huszadik Század című folyóirat irányvonalának egyik meghatározója volt, de a társaság radikálisainak 1906-os előretörése után magát a marxizmustól mindvégig igyekezett elhatárolni. Mentora volt továbbá a szabadgondolkodó egyetemi fiatalokat tömörítő 1908-ban alakult Galilei körnek is.

A "Jótékonyág központosítása" című írását a szabadkőműves páholy adta ki. Benne a szerző élesen bírálja a jobboldali karitatív szemléletet és javasolja a szegénységet kezelő szabadkőműves rendszer szisztematikus kiépítését. A 19–20. század fordulója a szabadkőművesség virágkora Magyarországon. Az önmagát filantropikus intézménynek tartó szabadkőművességben a szociális problémák kezelése központi figyelmet kapott. A magyar szabadkőművesek korabeli társadalmi súlyukat, nem utolsó sorban jótékonyági intézményeiknek köszönhették. Ilyenek voltak például az ingyen kenyér, ingyen tej, ingyen cipő egyesületek, a leányanyák otthona, a hajléktalanokat segítő Minerva Páholy tevékenysége.

De azért nem felejtjük el a nyomort. Egy-egy száraz újsághír néha azt beszéli, hogy valaki éhen halt meg az utcán; máskor, hogy valakinek az éjjeli fagy oltotta ki az életét; ismét máskor, hogy valaki, néha férfi, néha nő, de néha anya, gyermekét

122 önzetlen viselkedés

szorítva magához, a víz hullámai között keresett enyhébb menhelyet e rideg világnál. Már pedig, ha csak egy ilyen eset fordul elő egy évben, egy ilyen irtózatosságot, elég ok arra, hogy minden igyekezetünkkel iparkodjunk egyrészt a professzionátus koldusok előtt megvédeni az által, hogy alamizsna helyett munkát nyújtunk nekik, másrészt arra, hogy megvédjük a munkátlanokat is a legelemibb, túrhetetlen nyomortól, megadva nekik szerényen díjazott munka alakjában a legszükségesebbet addig, míg szokott munkájukat meg bírják találni. Elég ok arra, hogy a társadalom zajongó lelkiismerete megnyugtató helyeket teremtsen, melyekről elmondhassa, hogy ott mindenki, akit a társadalom, a természet és saját ügyetlensége megüldözött, kap munkát és munkájáért élelmet és hajlékot, anélkül, hogy kérni, anélkül, hogy köszönni, anélkül, hogy pirulnia kellett volna. Azt hiszem, hogy ez a jótékonyaságnak legelemibb formája, hogy ez a legkevesebb, a mivel a társadalom saját magának és Geniusának tartozik.

A jótékonyaság szervezésének feladatai tehát, röviden összefoglalva már most mindent: egy munkaintézmény, mint központ, mely a selejtes elemeket kirostálja és egyúttal a koldulni nem is akaróknak a percnyi, legszükségesebb segínyt az emberi méltóság megóvásával megadja; ezen intézmény körül (mely Budapesten csirájában már megvan), szerves összefüggésben az igazán tehetetlenek, a nyomorékok, a gyermekek, az aggok és last but not least¹²³ a nők menhelye. A másik oldal felé: az erkölcsi komolyságnak, a céltudatosságnak és a szervezethez való hatalmával kiselejtezése és kiszorítása a nem komoly, sokszor inkább ártalmas, mint hasznos, sokszor inkább egyének önző szereplési szükségletét vagy fitogtatási vágyát, mint a megszorultakat szolgáló nem komoly intézményeknek, és az ártalmas, kellemetlen, fosztogató, professzionális jótékonyaságnak, a bálozó, majálistozó, bazározó és uzsonnakávé mellett gyermekfelruházó jótékonyaságnak, mely a begyűjtött, szent céloktól elvont krajcárokat minden kritika, és gond nélkül éppen csak hogy széjjeldobja és lerázza magáról, és harmadsorban céltudatos, szervezett igyekezés belevonni a segélybe való megfelelő részvételbe mindazokat, akiknek szíve nem különösen jó, hanem csak normális, azaz majdnem mindenkit, aki anyagilag teheti. Mert, mint Bellamy mondja, az ember alapjában nem rossz, hanem jó. Ami a rosszat szüli, az a rendezetlenség, a káosz. Maga az ember, ismétlem, alapjában nem rossz, hanem jó. Csak nem szabad bevonni célját tévesztett akciókba és hozzá közelíteni hamis, vagy szentimentális jelszavakkal.

A jelenlegi kaotikus állapotok közepette pedig egy ilyen sokat sanyargatott jelszó az altruizmus.¹²⁴ Semmi szükségünk erre a hazug szóra. Az „altruizmus” vagy hazug jelszava azoknak, a kik saját túltengő egoizmusukat akarják ennek a szónak a hangoztatásával leplezni, vagy pedig szentimentális jelszava egészségtelen, holdkóros lelkeknek, akiknek altruizmusuk épp olyan színtelen és sápkóros, mint egoizmusuk.

123 utoljára, de nem utolsó sorban

124 Önzetlenség, a XIX. század végi szociálkonzervatívizmus társadalompolitikájának egyik társadalomelméleti alapja.

Ami minden szerves lényt, növényt, állatot, embert életben tart, az az egészséges egoizmus, amely ha ad, a maga erőföléslegéből ad, ad annyit, a mennyit öröm adni és amennyit épp ezért öröm elfogadni. És ha csak ezt az egészséges, örömmel adott erőfölösleget gyűjtjük össze rendszeresen azok számára és védjük is meg azután azok számára, akiknek nincs egyéb eszközük a megélhetésre, mint a mások irgalmas könyörületesége, akkor [...] többet tettünk, százszor többet, mint a mennyit a mai kaotikus, szervezetlen kapkodásban tesznek úgy jóakarattal, de szervezés nélkül az emberbarátok, mint szereplési és fitogtatási vágyból a jótékonyság gyűlöletes parazitái. És nem félek ezek után még egyszer a szemébe nézni annak a kérdésnek, vajon ha mindezt megtesszük, vajon lesz-e még aztán is nyomor a világon? Igen, lesz. De megkezdődött az ésszerű és hogy úgy mondjam szívyszerű védekezés ellene egy nagy, keresztülgondolt építmény alakjában.

Ennek a nagy védőgátnak építésére kőművesek kellenek, szeretett testvéreim, kőművesek a szó legbüszkébb, legjobb, legszebb értelmében. Erre az építkezésre, ennek a szabadkőműves munkának a megkezdésére hívom fel, szeretett testvéreim, a páholyt, és indítványozom: mondja ki a páholy, hogy a jótékonyság egységes szervezését és központosítását felveszi mielőbb megoldandó feladatai közé; hogy helyesnek tartja erre a szervezésre és központosításra azt az alapot, és irányt, melyet vázoltam; illetve, hogy szerényebb legyek, azt az alapot, melyen a jótékonyság a kontinens több államában részben már szervezve is van, hogy e nagyméretű cél elérésére, mely meghaladja egy páholy erejét, a testvérpáholyoknál a propagandát megindítja, és azoktól egy páholyközi bizottság kiküldését kéri és végül, hogy az eziránti technikai részletek és eljárási módok megállapítására bizottságot küld ki, mely a páholyoknak tanácskozása eredményéről mielőbb jelentést tegyen.

Gratz Gusztáv előadása a liberalizmusról

In: A társadalmi fejlődés iránya. A Társadalomtudományi Társaság által 1904-ben rendezett vita. Huszadik Század (klnyt.). Budapest, 1904, Porlitzner Zsigmond. 3–20.

Gratz Gusztáv (1875–1946) német nemzetiségi származású politikus és publicista. 1896-tól a Pester Lloyd parlamenti tudósítója volt. A dualizmus korában a polgári radikálisokhoz állt közel, lapjuknak a Huszadik Századnak egyik alapítója, majd főszerkesztője volt, de nem értett egyet a szocialista nézetekhez való közeledésükkel, mivel maga szociálliberális nézeteket vallott. Kétszer volt miniszter: 1917-ben Eszterházy Móricz kormányában a pénzügyi, majd 1921-ben Teleki Pál első kormányában a külügyi tárcát vezette.

Előadása, amely a liberalizmus szociális szemlélettel való ötvözésének szükségességéről szól a Társadalomtudományi Társaság 1904-ben rendezett vitaciklusán hangzott el, ahová a szervezők a korabeli közélet jeles képviselőit hívták meg. Miközben az ankét résztvevői a modernizáció árnyoldalai kiküszöbölésének lehetséges alternatíváit mutatták be, egyúttal a korszak főbb politikai irányzatait is reprezentálták.

Még a művelt magyar közönség jó része is megelégszik azzal, hogy pl. a liberalizmus – manchesterizmus, a gyöngye kiszipolyozása a gazdaságilag erősebb által; a szocializmus = földfelosztás; és a konzervativizmus vagy keresztény szocializmus = fekete csuha, sötét reakció stb., stb. [...]

Nyíltan beszélnek mindenütt a liberalizmus csődjéről, az igazán szabadelvű pártok egész Európában visszafejlődésben vannak, és két front ellen lévén kénytelenek küzdeni, mind szűkebb és szűkebb körökre szorulnak, helyükbe pedig új eszmék, új irányok lépnek. [...] Amíg akadályokba ütközött [a liberalizmus - KMR], egy világot volt képes megmozgatni, mihelyt meghozta azt a szabadságot, melyet meghozhatott, csalódást szült. De azért ez a szabadság, melyet a liberalizmus küzdött ki számunkra, most is megvan, ha nem is érezzük többé naponta értékes voltát. [...]

A kérdés, amelyre már most ily körülmények között meg kell felelnem, az lesz: betöltötte-e a liberalizmus teljesen feladatát, vagy alkalmas-e arra, hogy tovább is küzdjünk érte; nyújtott-e nekünk már mindent, amit csak nyújthatott, vagy remélhetünk még valamit tőle, befejezte-e világtörténeti szerepét, vagy várnak-e reá még új feladatok? [...]

Látjuk tehát, hogy ez a liberalizmus a maga tisztaságában nem valósulhatott meg, hanem összeforrt a középosztály érdekpolitikájával és ebből erednek a praktikus liberalizmus legsúlyosabb hibái, oly hibák, melyek gyakran magát a liberális eszményt sértették. A fejlődés nem állt meg ezen a ponton. Az, amit a liberalizmus címen megvalósítottak, megint csak egy osztály érdekében történt, a középosztály érdekében. S azért utóbb ismét be kellett következnie annak, mit a liberalizmus megszületésénél láttunk, csak hogy most nem a középosztály volt a támadó, hanem a legalsóbb osztály, a munkásosztály, a középosztály pedig a megtámadott lett. [...]

Ha a liberalizmus a szabadság zászlajával vonult harcba, a szocialisták az egyenlőség jelszavát írták lobogójukra, – két eszme, mely oly viszonyban áll egymással, mint a nap és hold – mihelyt az egyik előbukkan, a másikkal kell eltűnnie, mert teljes szabadság mellett az emberek sohasem lesznek egyenlők és teljes egyenlőségben soha nem lehet őket tartani, ha teljes szabadságot adunk nekik. [...]

Következésképpen kifejtve, a szociális állam a nagy tömegek zsarnoksága volna, melyet elsősorban a kiválóbbak éreznének, kiknek rovására a gyengébbek és tehetetlenebbek jobban élhetnének, tehát ismét egy osztály élvezne érdemtelenül előnyöket a többiek felett, de éreznék a nyomást magának a tömegnek egyes tagjai is, kik egyenként semmik sem volnának és kik a majoritás rabszolgáivá lennének magánviszonyaikban is. Mindezen alapnál fogva a szocialista elv, a szociális állam teljes kiépítése, nem növelné az emberi jóllétet és boldogságot, sőt valószínű, hogy nagymértékben csökkentené. Fel kell tehát merülnie annak a kérdésnek, hogy a liberalizmus és a szocializmus által egyaránt okozott nagy bajokat miként lehetne jóvátenni? A merev liberalizmus és a tiszta szocializmus egyaránt sértők és bántók, az egyik, mert az egyenlőség vágyára nincs kellő gond, a másik, mert a szabadságszeretetet sérti. A kérdés csak az, melyikből lehet kellemesebb, az emberiség jóllétét és haladását jobban biztosító rendszert kovácsolni. [...]

A hibát a liberalizmus nézetünk szerint akkor követte el, amikor ezeket a korlátokat pusztán a mások fizikai hatalmának túltengése ellen való védekezésben kereste, amikor is az egyéni szabadság más által, mint a büntető törvénykönyv és bizonyos rendőri szabályokkal alig lett volna korlátozható. Ez a felfogás túlságosan szűk. Vannak kell lennie, ki nem látja, hogy ez az egyoldalúan felfogott egyéni szabadság is korlátozza mások szabadságát, kivált gazdasági téren, hol az erősebbeknek nagyon is sok eszköz áll rendelkezésükre, hogy a gyengébbek felett a modern rabszolgaság egy nemét alapítsák meg. A kár nem ott kezdődik, hol valaki könnyű vagy súlyos testi sérülést szenved, ugyanolyan, sőt nagyobb a kár, ha az erősek kihasználják hatalmukat és erejüket, hogy a gyengébbeket igazságtalan adórendszerrel kiszipolyozzák, ha oly drágává teszik számukra a nevelést, hogy egyenlő feltételek mellett nem konkurálhatnak a kedvezőbb sorban levőkkel, ha munkaidős munkabér dolgában aknázzák ki a gyengéket s i. t. A liberalizmus éppen mivel mindenkinek egyenlő szabadságára törekszik, ezekkel az állapotokkal meg nem alkudhatik és ha megalkudott vele, hibásan tette ezt. A liberalizmus, ha tisztultan fogjuk fel, nem tűrhet osztályállamot, sem a felsőosztály, sem a középosztály, sem az alsóbb osztály államát, s azért kötelessége a gazdaságilag gyengéknek védelmét magára vállalni azon károk ellen is, melyet a gazdaságilag erősebbek okoznak nekik.

A gazdasági szabadság elvét így keresztültörli a nagy szociálpolitikai elv: bizonyos handicap terhet kell az erősebbekre rakni és bizonyos terhet a gyengéktől elvenni, hogy egyenlő feltételek mellett, egyforma esélyek között indulhassanak neki a nagy életharcnak, melyben egyéniségüknek méltó helyet küzdhetnek ki maguknak.

Ezt az elvet előbb-utóbb a liberalizmusnak is el kell ismerni és ezzel korántsem válik hűtlenné önmagához, csak kiterjeszti azon elvet, hogy a gyengéket a mások által okozott károk ellen megvédi, a direkt fizikai károktól az indirekt gazdasági károkra is. Az osztály előítéletekben felnövekedett liberalizmus is már mindinkább erre a felfogásra jut, és önfenntartási ösztöne hozza magával, hogy erre a felfogásra térjen át, mert a jövő liberalizmusa vagy szociális liberalizmus lesz, vagy egyáltalában elpusztul. [...]

És ezért felmerül a kérdés, milyen legyen a modern szociálpolitikai liberalizmus pozitív tartalma? A régebbi liberális politika hiányain az a kár és szenvedés, mellyel az erősebbek a szabad verseny mellett a gyengébbeket sújtották, az az intézményes elnyomás, melyben a gazdagok gyakran kiszipolyozták a szegényeket, az az egyenlőtlenség, mely a külső segédeszközökkel bőven ellátott gazdagok és az előmenetelükben és haladásukban minden külső segédeszköz nélkül önmagukra utalt szegények életkonjunktúrái között fennáll, kétségtelenül széles rétegekben felkeltették azt az érzetet, hogy ezeken a bántó igazságtalanságokon segíteni kell. E célból a régi liberalizmus, mely a közvetlenül okozott kár meggátlásán kívül semmi más befolyást az egyéni életbe meg nem tűr, csak két eszközt tudott ajánlani: a gyengék tömörülését és a jótékonytságot. Elegendő-e ezek az érintett bajok csökkentésére? A tapasztalatok mutatják, hogy nem. Nincs tehát más mód, minthogy a jelzett körön belül a leghatalmasabb szervezet, az állam nyúljon közbe és mindig

figyelemmel arra, hogy az egyéni szabadság korlátozása veszélyes és káros volna a szabadságnak a gyengébbekre való káros hatását enyhítse. [...]

Általános szólammal itt kevésre jutunk, és azért legyen szabad néhány szóval kiterjeszkednem, néhány példával illusztrálnom a liberalizmus szociálpolitikai programját. Ott van mindenekelőtt a népoktatás. A kötelező iskolalátogatások behozatala mindenkor par excellence liberális követelmény volt, bár bizonyos kényszer rejlik benne. Az elemi iskoláztatás azóta a gyermekeknek állami költségen való részbeni felneveltetésévé lett. E téren azonban a kezdet kezdetén vagyunk. De sehol sincs megírva az sem, hogy az állam gyermeknevelési kötelessége megszűnik, ha a tanulók egy népiskola hat osztályát elvégezték. Továbbképzésükről is kell gondoskodni és semmi sem zárja ki azt, hogy az állam a tehetséges szegény tanulók egy részét minden évben saját költségén képeztesse ki abban, miben tehetségük van. Viszont alkalmazzanak szigorú mértéket a vagyonosak gyermekei képességeinek megítélésében. [...] A közegészségügy terén az állam szigorú építkezési rendszabályokkal egyenesen kényszerítheti a háztulajdonosokat arra, hogy a szegényebb osztály legalább higiénikus szempontból rosszabbul ne lakják, mint a vagyonos osztály. A gyógyszerek magas árának leszállítása a mostani privilegizált gyógyszerügyi rendszer megszüntetése útján, kellő számú orvosnak az ország egész területén való szétesztása, kórházak létesítése, esetleg a nagyon magas temetkezési költségeknek az állam vagy község számlájára való átvétele megannyi intézkedés, mely az alsóbb osztályok helyzetét kiegyenlíti a vagyonos osztályok helyzetével. [...] A mezőgazdasági politika terén majdnem felesleges sok szót vesztegetni a birtokok megkötésének igazságtalan voltára. [...] A járadékirtok intézményét, a törzsöröklési rendszert, s mindazokat a rendszabályokat, melyeket konzervatív és agrárius részről vetettek fel a kisbirtokosok helyzetének erősítésére, szintén nem ítélnénk el feltétlenül a liberalizmus szempontjából, ha a szegény birtokos osztályt velük megmenthetjük a zülléstől. [...] Az adóügy terén ma már a régi iskolához tartozó legdoktrinerebb politikusok is alig tagadják a progresszív adóknak jogosult voltát. (...) Az iparfelügyelet megjavítása elsőrendű követelménye a liberalizmusnak. A női munka szabályozását, az iparban foglalkoztatott gyermekek védelmét ma már liberális szempontból is alig támadja valaki. El fog jönni az az idő, mikor az állam bérminimumok meg állapításával, munkaidő szabályozásával s hasonló intézkedésekkel fogja elejét venni a munkások kizsákmányolásának. [...]

A szocializmus az emberszeretet nagy jelszava alatt támad, – most szabadságszeretőnek mutatkozik, hogy megnyerhesse a hatalmat, de megszűnnék az lenni, mihelyt hatalomra jutott. A liberalizmus a szabadságszeretetet hirdeti, de emberszeretőbbé kell válnia, hogy megtarthassa a hatalmat, mely kezéből már-már ki kezd siklani. E célból meg kell tölteni a liberalizmus üres kereteit pozitív szociálpolitikai tartalommal. A liberalizmusnak csak úgy van jövője, ha gazdasági téren fölveszi a gondoskodást a gyengék, szegények és elnyomottak érdekében és soha sem felejt el, hogy az éhező ember természetesen alapuló jogot formálhat jóllakott embertársainak kenyerére.

Geőcze Sarolta előadása a konzervativizmusról és keresztényszocializmusról

In: A társadalmi fejlődés iránya. A Társadalomtudományi Társaság által 1904-ben rendezett vita. Huszadik Század (klnyt.). Budapest, 1904, Porlitzer Zsigmond. 67–85.

Geőcze Sarolta (1862–1928) Le Play konzervatív szociológiájának követője, pedagógiai szakíró, tanár, leányiskola igazgató. Nézetei a kor keresztényszocialista, konzervatív, agrárius gondolköréhez kapcsolódtak. A Budapesti Hírlapban és a Hazánkban jelentek meg írásai. A századforduló keresztény konzervatív feminizmusának ismert képviselője.

A Társadalomtudományi Társaság vitaestjén tartott előadása jól reprezentálja a klasszikus konzervativizmuson túllépő újkonzervativizmus paradigmatis jegeit. Míg a klasszikus konzervativizmus anacionális volt, inkább a trónhoz kötődött, mint a nemzethez, addig az újkonzervativizmus már nemzeti tematikában gondolkodott. A polgári társadalmat nem megdönteni, hanem megreformálni akarta a korszakban mindenekelőtt a szociális kérdés kezelése terén. Fő feladatának a szocialisták oldaláról fenyegető társadalmi forradalom megelőzését tekintette. Geőcze előadásában a kor eszmeáramlatai között az újkonzervativokat középre pozícionálta, és mint a szélsőségek közötti kiegyensúlyozó tényezőt mutatta be.

Nem tudok hinni a társadalmi forradalom üdvözítő voltában, annak sem erőszakos sem utópisztikus formájában; mert a társadalom mai betegsége nem egyes tag lokális üszkösödése, hanem az egész szervezetben elterjedt vérbaj; azon tehát nem valamely tag levágásával, hanem csakis a romlott vér megtisztításával lehet segíteni, a konzervativizmus életrendjéhez való visszatérés által, melytől azt a liberalizmus uralma alatt nagyra nevelkedett kapitalizmus eltérítette. [...]

Hogy lehet, hogy a liberalizmus [...] a társadalom természetes nemes eszmei tartalma mellett mégis ilyen mérges gyümölcsöket termett? – Mert lényege a tagadás, pozitív tartalma nincs. Lerombolván a korlátokat, feladatát elvégezte. Hiába igyekszik üres kereteit szociálpolitikai tartalommal megtöltve, magát új életre galvanizálni. A szociálpolitika, a gyöngék oltalmazása, saját lényegével áll ellentétben; mert elve, a szabad verseny, az önzésnek kedvez. A társadalmi politikához keresztényi szeretet is kell, mely a liberalizmus lényegéből hiányzik. A szociálpolitika a keresztényszocializmus elveinek kisajátítása volna; kisajátítással pedig sokáig életet hazudni egy holttetembe nem lehet. A liberalizmus tehát lejátszotta szerepét s elmehet. [...]

A konzervativizmust sokan azonosítják az antiprogresszizmussal, úgy amint az Kínában, vagy a törököknél nyilvánul. Holott csak az erőszakos újítástól, a tabularasától idegenkedik; a józan haladástól, a szociálreformtól nem zárkózik el; hanem igenis, igyekszik fenntartani azt, ami a nemzeti múltban és a törvényben gyökerező intézményekből fenntartásra érdemes; kegyelettel őrzi a múlt nemes hagyományait; ragaszkodik a kipróbált jóhoz és a keresztény világnézet alapján kifejlődött, fennálló társadalmi rendhez. Tényül fogadja el az emberi gyarlóságot, valamint a természeti és

társadalmi életben egyaránt uralkodó differenciálódást, átöröklést és kiválasztást, vagyis az egyenlőtlenséget és belenyugszik. [...]

A konzervativizmus tehát: a keresztény világnézet alapjára épült társadalmi rend; a keresztényszocializmus pedig: a társadalmi kérdésnek a keresztény erkölcsi törvény alapján való megoldása, akár a társadalom, akár az állam viszi keresztül. Más szóval, a konzervativizmus, szemben a liberalizmussal: gazdasági és társadalmi patriarkalizmus (patronage), vagyis a gyöngék oltalmazása. Szemben az anarchizmussal: törvénytisztelet. Szemben a szocializmussal: nem osztályharc, hanem keresztény – azaz szereteten és kötelességérzeten alapuló szociálreform. Szemben mindkettővel: a magántulajdonra, a családra, a haza fogalmára és a vallásra alapított állami és társadalmi rend. [...] S követeli a gyöngék patriarkális oltalmazását, a védővámokat s a nemzeti vagyon megvédését az idegen kéz ellen. A józan birtokpolitikát; a kis- és középbirtok fejlesztését (ez utóbbit azon hivatásra való tekintettel, mely a középosztályra, mint a nép természetes vezetőjére s a nemzeti élet munkására vár. [...])

A liberalizmus képviselője a szociálpolitika, vagyis keresztény szociálreform elvét fogadta el; az anarchizmusé az önkéntes együttműködést hirdette; a szocializmusénak jelszava a harc volt – s az a hang fájt. De mindegy. Ha így is. Azért mégis különféle úton bár, egy célra törekszünk; az a cél nem lehet – sem a pusztá hatalom, sem a pusztá anyagi boldogulás, csupán a társadalom erkölcsi emelése. Jobbá tenni minden réteget, hogy jogaival nemesebben tudjon élni s kötelességeit hívebben teljesítse – ez lehet a végcél mindnyájunk előtt, akármit mond Marx és Engels. Az általam képviselt irány e cél elérésére a keresztény társadalmi reformot tartja legjobbnak; ám ennek feltétele a kötelességérzet felébresztése az egyesekben, fent és alant, mert – ebben az anarchizmusnak igaza van – a társadalom csakis az egyéni megigazulás által javulhat meg. Erre kell törekednünk egyenként és mindnyájunknak.

Jászi Oszkár: Új Magyarország felé

Huszadik Század, 8. évf. (1907) 1. sz. 1–10.

Jászi Oszkár (1875–1957) polgári radikális politikus, az 1901-ben alapított Társadalomtudományi Társaság vezető alakja. Az irányzat lapjának, a Huszadik Század című folyóiratnak egyik szerkesztője. Szabadkőműves, 1915-ben a Polgári Radikális Párt alapítója. Károlyi Mihály kormányában nemzetiségi ügyekkel megbízott tárca nélküli miniszter volt, de a Tanácsköztársaságot később az emigrációban már "új középkor"-nak nevezte.

Az "Új Magyarország felé" című írása a Társadalomtudományi Társaságból a liberálisok kiválása után megerősödő polgári radikalizmus társadalomképének és társadalompolitikai programjának tömör összefoglalója. Eszerint a végső cél a munkásdemokrácia, de a Nyugathoz képest elmaradottnak tekintett magyar "agrárfeudális" világban még a polgári demokrácia megteremtése lehet az aktuális lépés, amit a polgári radikálisok vezetésével, a munkásosztály tömegtámogatásával kell megvalósítani.

Ez alatt itt nálunk az agrárfeudális reakció vidám napokat él. Szövetségeseit, a hiszékeny és szűk látókörű kispolgárságot becsapva, a vezényszó-szélmalomharc kókléri lármája közepett elsikkasztotta az önálló vámterületet, és most javában lakmározik a Tisza-korszak megvetett húsosfazekain, és egyetlen politikai bölcsessége oda irányul, hogy az általános, titkos választójog helyett valami megkésett félrendszabállyal hintsen port a tömegek szemébe. Közben az országgyűlésen szövik bornírt vagy tudatlan terveiket, s a kivándorlás borzalmas vérveszteségét börtönnel és kuli-importtal akarják gyógyítani az esztelenek! A kötött birtok rémséges kórját paraszthitbizományokkal akarják fokozni, s a magyar nemzet egyedüli forradalmi kovászát, a szervezett munkásságot sztrájk törvénnyel akarják lenyűgözni, amelytől még az okosabb munkaadók is visszarettennek. S miközben - különben lecsendesült és megjuhászkodott - hazafias frázisaikkal igyekeznek a polgárságot továbbra is hipnotizálni, kultuszminiszterük kijelenti, hogy a nemzeti kultúra fő eszköze nem az iskola, hanem a hadsereg. Ez alatt zsidó bankárait baráti ölelgetése mellett sajtójuk egy része nyílt antiszemitizmusban utazik, a tudományegyetemen feltűnik a kereszt, s mindennap felbukkan egy-egy kompilátor professzoruk, aki „csalhatatlan” szert talált fel a szocializmus elpusztítására. [...]

És bár főorgánunk mindezt örömpesve nézi, és a 48 bölcs fejlődésének minősíti a világtól elmaradt junkerek kába utópiáit, s bár ők szentül hiszik, hogy hatalmukat a rendőrség és a katonaság szuronyaival tovább fenntarthatják, minket ne tévesszen meg a közelség illúziója, és vegyük észre, hogy a diadalmas demokrata, szabadgondolkodó és szocialista nyugat-európai élet közepette már alapjaiban megingott ez az agrárfeudális világ, s a történelmi erők kis marionettjei, az ő nagy államférfiaik nem a születendő élet, hanem a halál táncát járják. [...]

Az íróknak, kutatóknak és szociálpolitikusoknak az a kis csapata, mely idáig izoláltan dolgozott eszményeiért, keresve az igazságot, és szinte L'art pour l'art hintve a modern haladás eszméit, gúny, rágalom és gyanúsítás s mindössze néhány száz ember rokonszenves megértése által kísérve: ama lehetőség, sőt kötelesség elé fog kerülni, hogy eszméinknek gyakorlati megvalósítására módot és eszközöket jelöljön ki. És ez a feladat nemcsak tárgyilag lesz a legnehezebbek egyike, hanem ezt a csoportot súlyos lelki dilemmák elé is fogja állítani, olyan dilemma elé, melyet a nagy nyugati államok politikusai nem ismernek. Csak természetes, hogy mi, kik a XIX. század végének és a XX. század elejének szociológiáját és szocializmusát tanulmányoztuk: eszmékben egyek vagyunk azokkal, akik a nagy nyugati demokráciák avantgárdé küzdelmeit vezetik. Természetes, hogy figyelmünk, érdeklődésünk és vágyaink elsősorban azok felé a társadalmi alakzatok felé irányulnak, melyeket a fejlődés legutolsó ritmusa hozott létre. Ezzel szemben a közvetlenül megvalósítható honi feladatok nem a nagy nyugat-európai demokráciák mai feladatai. Ott egyre aktuálisabbá válik a polgári demokráciából a munkásdemokráciába való átmenet problémája; nálunk elsősorban ezt a polgári demokráciát kell létrehozni. Tehát oly valami eljöveteleért kell majd küzdenünk,

melynek átmeneti jellegéről meg vagyunk győződve, valamiért, aminek szellemi és gazdasági gyarlóságait már a nyugati tapasztalatokból jól ismerjük. Mégis, modern szocializmus modern gyáripari kapitalizmus és az ezen alapuló polgári demokrácia nélkül el sem képzelhető. És ezen a ponton jutunk megoldhatatlan ellentétbe az agrárfeudalizmussal, és valószínű szövetségekbe az ipari tőkével, jóllehet meggyőződésben és érzelmekben csaknem egyformán távol állunk az egyiktől, mint a másiktól. [...]

Én meg vagyok róla győződve, hogy a józan magyar nép meg fogja érteni az ilyenféle beszédet: Ausztria nyom bennünket, az bizonyos. De elsősorban nem hadseregével, hanem gazdaságával nyom. A népet a szegénység és a nyomorúság teszi földönfutóvá, nem pedig a 70 vezényszó. És magyarosítani ingyenes állami népoktatással ezerszer jobban lehet, mint azzal, hogy magyar vezényszóval kínozzák a legénységet német helyett. A népet tehát függetlenné nem a vezényszó vagy a külső hadi dísz teszi, hanem az anyagi függetlenség. Földet kell adni a népnek és ipart. De ez a nagy földesuraknak nem tetszik, mert az ő érdekük, hogy a hitbizományok rendszere és az igazságtalan adók megmaradjanak, melyek a magyar ipart lehetetlenné teszik. Ellenben a hadsereg mai állapota az uraknak kellemetlen, mert megnehezíti fiaik előmenetelét a tisztai állásokban. Ezért hitetik el veletek, hogy a vezényszó a fontos, és a közgazdaság a mellékes. A magyar függetlenséget csak a nép vívhatja ki a maga erejéből. De a magyar nép egyre gyöngül, mert kivándorol a nyomorúság elől, mert állati módra él, mert beteg és tudatlan. Világos tehát, hogy mindenekelőtt szabadabbá és gazdaggá kell tenni a népet. Aki címerrel vagy vezényszóval hozakodik elő, mielőtt nektek becsületes kenyeret és iskolát adna: az politikai szélhámos, aki a ti nyomorúságotokkal seftel, és önző osztályérdekeit istápolja vele. Nézzétek csak meg a közelmúlt nemzeti küzdelmét. Mi lett belőle? Az urak elsikkasztották az önálló vámterületet, mely hatalmas magyar ipart teremtett volna. Ha rozoga lett a házatok, ha dűledeznek a falai, mit csináltak? Zászlót tűztök ki rá, avagy nemzetiszínűre festitek, hogy össze ne omolják? Ugye nem, hanem megerősítitek a falakat, esetleg új fundamentumot ástok neki. A nemzet házával is úgy van: a külső dísz mit sem használ, ha az alapok ingadoznak. A nemzeti lét alapja pedig a nép ereje, gazdagsága, műveltsége. Emellett pedig idehaza békesség legyen. Előbb állítsuk helyre a testvéri egyetértést az összes nemzetiségekkel. Az oláh, a tót, a rutén stb. éppoly szegény és elnyomott, mint ti. Nem ellenségeitek, hanem barátaitok ők. S mindaddig, míg jó egyetértésben nem élünk velük, hiába mennénk Ausztria ellen, mert akkor elől is, hátul is támad bennünket az ellenség stb. stb. [...]

Ne féljünk tőle: meg fogja érteni a radikális függetlenségi politikát, pláne ha az becsületesen hadat üzen összes ellenségeinek: latifundiumnak, püspököknek, vármegyéknek, prókátoroknak és a nemes urak és zsidó bankáraik „közgazdasági tevékenységének”. És ez épp a radikális politika tulajdonképpeni programja.

A radikális párt programjának fel kell ölelnie a gazdasági és kulturális élet egész terét, és fel kell használnia a művelt nyugat összes tapasztalatait e kérdések megoldása körül. S nem mint hazug jelszót és ürügyet osztályérdekek leplezésére, hanem mint a radikális haladás komoly tényezőjét figyelembe kell venni történelmi múltunk és mai helyzetünk speciális tényezőit. [...]

Az ipar megteremtésének és a fogyasztás emelésének fő-fő problémája a latifundiumok elleni küzdelem lesz, mely a nagybirtokot felosztva, egy messze kiterjedő s valóban a nép érdekét szolgáló termelési, fogyasztó és értékesítő szövetkezeti hálózattal megteremti az intenzíven gazdálkodó kisbirtok rendszerét. Természetesen e célból véget kell vetni a parcellázási uzsorának, s nemcsak olcsó földet kell adni a parasztnak, hanem az állami és községi szervek messzemenő bevonásával a modern szövetkezés minden erőforrásaival támogatni kell a népet úgy a termelésben, mint az értékesítésben. Ez viszont csak akkor lesz lehetséges, ha a mai vármegyei nemesi önkormányzat a legszélesebb alapokon nyugvó népies önkormányzattá lesz a municipálszocializmus termékeny kezdeményezéseinek céltudatos felkarolásával. Mindezek a feladatok elkerülhetlenné fogják tenni a nép szellemi felemelését, és a valláserkölcsi butítás és a véres történetírás helyét el kell foglalniuk a gazdasági és technológiai ismereteknek, a természettudományoknak és a humánus kultúrtörténeteknek, mely nem a vérengzések, hanem a termékeny, alkotó munka és az emberszerető béke etikáját hirdeti. Ezen grandiózus közoktatásügyi reform kellő fedezetre fog találni az egyházi birtokok szekularizációjában s a mai rendszernek az egyházakat és az improduktív osztályokat szolgáló kiadásaiban, valamint adóügyünk reformjában egy bátor és becsületes progresszív adó alapján. Mindennek természetes következménye lesz az egészségügyi szolgálat államosítása az egész vonalon, és a saját érdekei tudatára ébredt nép a jól honorált orvosokban nem csak testi, de lelki vezérekre is fog találni. [...]

A polgári radikalizmus a munkásosztályban nagy törekvései megvalósításának leghatalmasabb szövetségesét látván, csak természetes, hogy teljes erejével fel fogja karolni a munkásvédelmi intézményeket, különösen a munkásbiztosítás minden fajtát. Nem feledve pedig el, hogy minden társadalmi haladás az eszmék szabad terjesztésének lehetőségétől függ, biztosítani fogja a teljes gondolat-, sajtó-, gyülekezési, egyesülési, igazgatási és sztrájk szabadságot, ameddig az erőszakos, terrorisztikus eszközök alkalmazásához nem nyúl.

Böhm Vilmos: Szociálpolitikai kongresszusok

In: Jemnitz János – Schlett István (szerk.): Szocializmus (1906–1938). Budapest, 1984, Kossuth. 547–554.

Böhm Vilmos (1880–1949) baloldali szociáldemokrata politikus, a Magyarországi Szociáldemokrata Párt vezetőségének tagja. Aktívan részt vett az őszirózsás forradalomban, a kommunistákkal folytatott pártegyesülési tárgyalásokon, a Tanácsköztársaság idején a Vörös Hadsereg szociális, majd hadügyi népbiztosa, később a hadsereg főparancsnoka lett.

A szöveg példa az osztályharc centrikus társadalomszemléletre. A szerző a szociálpolitika fejlődését mindenekelőtt a szervezett munkásság gazdasági érdekérvényesítő erejének és politikai zsaroló potenciáljának tulajdonítja, míg szerinte a szociálpolitikuskok csak a kapitalizmus "önző érdekeit" képviselik.

Négy nemzetközi polgári szociálpolitikai egyesület tanácskozott a szeptember 5–12-ig terjedő héten Zürichben. A polgári szociálpolitikai egyesületek munkálkodása propaganda szempontjából ezúttal is eléggé érdekes volt. Gyakorlati eredményeket a tanácskozástól nem várhatunk, mert a gyakorlati szociálpolitika terjedelmét sosem kongresszusi határozatok, hanem a társadalmi osztályok erőviszonyai szabályozzák.

Polgári elemek a szociálpolitika térfoglalását az uralkodó osztályok jóindulatának tulajdonítják, némelyek a munkásvédelmi törvényhozásban a társadalmi mozgalmak hathatós ellenszerét ismerik föl. A valóságban a szociális alkotások egyrészt a polgári társadalom önző érdekeinek fölismeréséből, másrészt a szervezkedő munkásosztály társadalmi befolyásának gyarapodásából fakadnak.

A kapitalisztikus termelés, a technikai fejlődés, a gépmunka rohamos térfoglalása gyökeresen megváltoztatta a termelő erők szerepét. A tökéletesített technikai eszközök a munka produktivitásának fokozását szolgálják. A technikai berendezkedés, a szervezett üzemrendszer az egyéni munkateljesítménynek a legmagasabb fokú kihasználását célozza. A legrafináltabb szerkezetű gépek bevezetésével párhuzamosan a különböző bérrendszerek kényszerítik a munkást a munkateljesítmény mértéktelen emelésére. A termelő munkának lázas fokozása természetszerűleg a munkaerő testi és szellemi kizsákmányolásához vezet.

Az egyéni munkateljesítmény túlhajtott fölcsigázása a munkaerővel folytatott rablógazdálkodáshoz azonban hovatovább a munkaerő állomány teljes katasztrófájához vezet. kezdetben csökkenti az egyéni munkaerő teljesítőképességét, később egész nemzedékek egészségét gátolja meg.

Ennek a veszedelemnek a fölismerése, a munkaerő közgazdasági értékének mérlegelése kényszerítette a szociálpolitikát a polgári társadalom tényezőire. A munkaképesség korai pusztulása, az ipari munkásság félelmetesen növekvő halálzási aránya, a csecsemők, gyermekek nagyarányú elhalálása, a népesség egészségi viszonyainak megromlása, a megbetegedési esetek katasztrófaszerű elterjedése, a tüdővész és más népbetegségek pusztítása, végül a balesetek számának rohamos emelkedése világosította föl a polgári társadalom értelmesebb elemeit a mértéktelen kizsákmányolás, a munkaerő pusztítás közgazdasági és társadalmi veszedelméről. [...]

A különben minden elismerésre méltó szociálpolitikusok tehát, ha öntudatlanul is, elsősorban a kapitalizmus önző érdekeihez alkalmazkodnak. Az a tény, hogy a szociálpolitika menete gyorsabb ütemben halad, hogy a törvényhozási intézkedések mélyebben hatolnak a termelés menetébe, messzebb mennek a munkaerő védelmében, amint azt a szociálpolitikusok tábora kívánná, az kizárólag a szociálpolitikában legjobban érdekelt fél, a munkásosztály társadalmi erejének tulajdonítható.

Az angol kapitalizmus is a néppusztítás rémes borzalmain keresztül emelkedik világhatalommá. Engels: „Az angol munkásosztály helyzete” című művében

meseszerű tollal rajzolja meg az angol tőke világoralmának munkásvérrel történt megalapozását. [...]

Azóta a munkásosztály hatalmas szervezettsége korszakalkotó szociálpolitikára kényszerítette az angol parlamentet. A gazdasági és politikai szervezkedés egynéhány évtized alatt a félénk, inkább tapogatózó gyermekvédelmi törvénytől – egy halom szociális törvényen keresztül – a munkanélküliség elleni biztosítás, és a bányászok minimális bérmegállapító törvényéig hajtotta az angol szociálpolitikai törvényhozást.

Hasonló folyamat vonul végig az összes ipari államokban. A munkásosztály befolyásának növekedésével Németország, Franciaország, Belgium, Hollandia, Svájc, a Skandináv államok, Ausztria, az ausztráliai államok, a legutóbbi időben a Balkán-államok, az Egyesült Államok, sőt látszatra Magyarország is, egymás után alkotják meg a munkaerő védelmét szolgáló különböző törvényeket. A törvényhozás a kapitalizmus okozta veszedelmeket természetesen csak a leggyöngédebb eszközökkel igyekszik ellensúlyozni. Az orvoslás mértékét azonban a mindenkor a munkásosztály gazdasági és politikai hatalma szabályozza.

Mindezek megállapítása nem csökkenti a polgári szociálpolitikai tevékenység értékét. A polgári szociálpolitikások legfőbb érdeme, hogy a szociális védelem eszméjét, a szociálpolitika szükségességét a tudomány eszközeivel alapozzák meg, az eszmét széles körökben népszerűsítik, nemzetközi megállapodásokkal bizonyos kérdések nemzetközi rendezését segítik elő. A nemzetközi rendezés lehetőségét is inkább az ipari államok egymás közötti versenye biztosítja, mint a szociálpolitikai egyesületek akciója. A szervezettebb munkásosztálytól hajtott államok ugyanis örömmel hozzájárulnak a nemzetközi rendezéshez, mert versenyképességüket biztosítja, ha a többi államok termelő ágazatai hasonló, tőlük tehernek talált kötelezettségeket vállalnak. A kezdeményezés dicsősége mindazonáltal a szociálpolitikai egyesületeké marad.

Giesswein Sándor: Keresztény szociális törekvések a társadalmi és gazdasági életben

Budapest, 1913, Stephaneum. 3–5.

Giesswein Sándor (1856–1923) pápai prelátus, győri kanonok, demokrata és keresztényszocialista politikus. Közel 20 éven keresztül volt országgyűlési képviselő, emellett író és társadalomtudós. A konzervatív Katolikus Néppárttal szemben az 1907-ben zászlót bontó Országos Keresztény Szocialista Párt vezetője, aki a magyar parlamentben a kisemberek érdekeit képviselte. Antimilitarista, 1910-ben a Magyar Békeegyesület elnöke. Támogatta a nők egyenjogúsítását, választójoguk megadását. 1916 és 1921 között a katolikus gondolkodás szellemi központjának számító Szent István Akadémia elnöke volt.

Szemelvényünk a budapesti egyetemen, 1910–1911 telén a keresztényszocializmus európai fejlődéséről tartott kurzusából készült kötete bevezetője. Giesswein a keresztény társadalomszervező elvek és társadalmetika érvényesítésétől, a materiális szemléletet háttérbe szorító idealizmus megerősödésétől várta a szociális feszültségek enyhülését.

Sokan vannak még, akik midőn a szociális szót hallják vagy olvassák, mindig valami társadalom felforgató vagy vallásellenes mozgalomra gondolnak, dacára annak, hogy már etimológiáját tekintve is, a szociális szó (a latin socius társ-szóból képezve) tulajdonképpen épp azt jelenti, ami a valódi társadalmi kötelék és kapcsolat megteremtésére és megerősítésére szolgál. Ez a félnk aggodalom minden szociális mozgalomtól, miként Brooke Foss Westcott durhami anglikán püspök nagyon jól megjegyzi, onnan származik, hogy a szocializmus hitelét veszítette azáltal, hogy sok mindenféle túlcsapongó és forradalmi követelés társaságába szegődött, de nekünk arra kellene törekednünk, hogy e gyanús társaságtól megszabadítva, nemesebb célokra használjuk. Szocializmus tulajdonképpen az individualizmus ellentéte. Az individualizmus az emberiséget szoros kapcsolat nélküli, sőt egymással küszködő atomok egyvelegének tekinti, míg a szocializmus benne szerves egészet, életteljes egységet lát, melyet az egymással kölcsönös viszonylatban álló és együttműködő tagok összessége alkot. Mégis hozzátehetjük, hogy az individualizmus, vagyis az egyéni érvényesülésre való törekvés és a szocializmus, vagyis a társadalmi kötelék szorossága, bármily ellentéteseknek látszassanak is, valójában egymást kiegészítő erők, melyeknek egyensúlyba és harmóniába kell helyezkedniük. S azért a kizárólagos individualizmus, vagyis anarchizmus épp oly felforgató és veszedelmet hozó, mint a kizárólagos szocializmus. Pl. a szociáldemokrácia elméletében, mert míg az előbbi a társadalmi rend és erkölcs felforgatásával az egyénnek, addig az utóbbi a tömegnek korlátlan zsarnokságára vezet és ellenségévé válik minden polgári és társadalmi szabadságnak. A világon még nem volt és nem is lesz oly erkölcsi hatalom, mely az egyén és társadalom közti harmóniát úgy meg tudta volna teremteni és fenntartani, mint a kereszténység és nevezetesen annak több ezeréves csodálatos erejű organizációja, a katolikus egyház. Innen van, hogy azt ellenségének tartja és ez oknál fogva támadja az individualizmus is és a szocializmus is. Az úgynevezett szocialisták épp úgy, mint az individualizmus bálványozója, a német bölcselő, Nietzsche, a legnagyobb dühvel rontanak a kereszténységre és különösen a katolikus egyházra,

bár máskor megint Krisztusra, mint az első szocialistára hivatkoznak. Krisztus tanítása mindenesetre szociális irányzatú abban az értelemben, hogy a felebaráti szeretetet az ő nemes kötelességeivel addig nem gyanított piederasztálra emelte, de emellett a legnemesebb értelemben vett individualizmust is hirdeti, midőn a legkisebbekben is az emberi lélek szabadságát és sérthetlenségét emeli minden erkölcsi érték fölé. S azért a Krisztus egyháza nem mondható sem individualistának, sem szocialistának, hanem az mind a kettő együttvéve. A kereszténység individualizmusát, az egyéniség megbecsülésében, korlátozzák a keresztény szeretet és igazságosság parancsolatai és az ő szocializmusát korlátozza az emberi léleknek istenképősége és erkölcsi szabadsága. Ezt a harmóniát a keresztény individualizmus és szocializmus között a társadalmi és gazdasági életre alkalmazott és abba belevitt materialisztikus világnézet bontotta meg, amint az különösen Smith Ádám¹²⁵ és Bentham¹²⁶ nemzetgazdasági és bölcséleti elméletei szerint kialakult, félredobván és mellőzvéen minden erkölcsi értéket és egyedül csak az önző ösztönök haszonleső törekvéseit ismervén el társadalmi és gazdasági irányító erőnek. A történelmi materializmusnak tulajdonképpen ezek az elméletek voltak megteremtői, melynek irányelveit aztán Marx az egyén körzetéből a tömegekre vitte át. Ő az egyesek kezén levő tőke irgalmatlan és kíméletlen zsarnokságával szembehelyezte a tömeg zsarnoki hatalmát, amire Peabody nagyon jól jegyezte meg, hogy ez annyit jelent, mintha valaki az ördögöt Belzebubbal akarja kiűzni.

Az az erkölcsi és anyagi nyomorúság, melyet a materialisztikus gazdasági rendszer és a nem kevésbé materialisztikus szociáldemokrata propaganda magával hozott, váltotta ki erkölcsi érzékkel bíró lelkekből azt a törekvést, hogy a gazdasági és társadalmi életben a keresztény etikának, mint a társadalmi igazságosság alapjának, megint érvényt szerezzenek. Ezt a törekvést jelezzük röviden keresztény szociális akciónak, mások ezt az egész gazdasági és társadalmi rendszert keresztény szocializmusnak is szeretik nevezni, bár vannak megint, akik a szocializmus szót annyira kompromittálnak tartják, hogy még a keresztény jelző sem tudja vele kibékíteni. Azonban kár a szavakon nyargalni. Keresztény szociális mozgalomról mindenütt beszélnek, ahol van keresztény és szociális gondolkozás. Sőt azt mondhatjuk, a kettő tulajdonképpen egy és ugyanaz. A világtörténelem nem ismer erkölcsi hatalmat, mely annyira küzdött volna a társadalmi igazságtalanságok ellen, amint azt Krisztus egyháza kezdettől fogva tette. S nagyon érdemes dolog lesz az egyház szociális működését a századokon keresztül tudományos apparátussal végigkísérni, miként ezt a munkát egy olasz tudós már megkezdette. Midőn tehát az újabb idők történelmi materializmusával és rendszeres materialisztikus világnézetével szemben a gazdasági és társadalmi élet gyakorlati alkalmazásaiban egyházi részről egy fokozottabb szociális akció vette kezdetét, ez csak az egyház régi

125 Adam Smith (1723–1790): skót közgazdász, a liberalizmus közgazdasági szemléletének megalapozója.

126 Jeremy Bentham (1748–1832): liberális gondolkodó, az utilitarizmus megalapozója.

működésének hagyományos továbbfejlesztése és a modern idők követelményeihez való alkalmazása volt. Minden dolgot legjobban úgy értünk meg, ha azt a maga fejlődésében lépésről-lépésre kísérjük. Azért óhajtom a következő fejezetekben a keresztény szociális mozgalmat, vagy miként mások nevezik, a keresztényszocializmust történelmi evolúciójában fejtegetni és pedig nemcsak időszéri, hanem egyszersmind országok szerint való kialakulásában.

1.2.3. Szociálpolitika

1891. évi XIV. törvénycikk az ipari és gyári alkalmazottaknak betegség esetén való segélyezéséről

<https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=89100014.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D33> (2018. 08. 31.)

Szentesítve: 1891. IV. 9. Kihirdetve: 1891. IV. 14.

I. FEJEZET

Általános határozatok

1. § A jelen törvényben megjelölt segélyezési célokra betegsegélyezési pénztárak szolgálnak.
2. § Betegsegélyző pénztárhoz kell tartozniok, nemre, korra és honpolgárságra való tekintet nélkül mindazoknak, a kik a magyar korona országai területén:
 - a) valamely az ipartörvény (1884:XVII. tc.) alá eső foglalkozásnál, ideértve még ugyanezen törvény 183. § d) és f) pontja alatt felsorolt vállalatokat is;
 - b) bányákban és kohókban vagy a bányatermékeket feldolgozó egyéb művekben, ugyszintén kőfejtő-, homok-, kavics- és agyagtermelő telepeknél;
 - c) nagyobb építkezéseknél (57. §.);
 - d) a vasuti üzemeknél és ezek gyáraiban és műhelyeiben; a postánál, távirdánál, távbeszélőknél;
 - e) hajózásnál és a hajóépítésnél, valamint
 - f) a fuvarozásnál, szállitmányozásnál, raktáraknál és a kereskedelmi pinczészetnéloly fizetéssel vagy bérrel vannak alkalmazva, melynek egy munkanapra eső összege 4 frtnál nem magasabb és a kikkel szemben a munkaadó a munkába álláskor világosan ki nem kötötte, hogy az alkalmazás nyolcz napnál rövidebb időre terjed.

A tengeri hajózásnál és a tengeri halászatnál alkalmazottakra a jelen törvény nem terjed ki.

3. § Alkalmazottakul tekintetnek a tanoncok, gyakornokok és más olyan személyek is, kik be nem fejezett kiképzésük miatt bért vagy fizetést épen nem vagy a szokásosnál csekélyebbet huznak.

4. § Szabad elhatározásuk alapján beléphetnek a betegsegélyző pénztárba és az illető pénztár, a mennyiben alapszabályai mást nem rendelnek, felvenni köteles mindazokat, a kik

- a) a 2. §. alatt említett vállalatokhoz nyolcz napnál rövidebb időre szerződtek;
- b) a 2. §. alatt felsorolt üzemeknél 1.200 forintnál magasabb évi, vagy 4 forintnál magasabb napi fizetést vagy bért élveznek;
- c) azon egyének, kik házi iparral foglalkoznak;
- d) önálló iparosok;
- e) oly mezőgazdasági vállalatok munkavezetői és munkásai, kik az ipartörvény határozmányai alá nem tartoznak ugyan, kiknek belépését azonban a vállalkozó az illetők beleegyezésével óhajtja;
- f) a 2. §. szerint betegség esetére biztosításra kötelezettek, valamint a jelen §. szerint saját elhatározásuk alapján biztosítottak családtagjai;
- g) mindazok, kiknek belépését az illető betegsegélyző pénztár alapszabályai megengedik.

5. § Az állami, törvényhatósági, községi és közalapítványi vállalatoknál, ideértve az állami vasutakat, postát, távirdát, távbeszélőt és a gyárakat is, végleges minőségben állandó fizetéssel alkalmazottak a jelen törvény értelmében szervezett betegsegélyző pénztárakba nem kötelesek belépni az esetben, ha az ezeknél érvényben álló szolgálati rendtartások szerint betegség esetében is illetményeik részükre a betegség kezdetétől számítva legalább husz héten át kijárnak.

6. § A 2. §-ban elősorolt egyéb vállalatok alkalmazottjai közül azokat, kik betegség esetében a munkaadótól teljes ellátást vagy fizetésüket szerződés szerint legalább husz hétre követelhetik; az iparhatóság, - a mennyiben ezen ellátást vagy fizetést kellőleg biztosítva találja, - a betegsegélyző pénztárba való köteles belépés alól felmenti.

II. FEJEZET

A betegsegélyző pénztár által nyújtandó segélyezésről

7. § Minden e törvény szerint fennálló betegsegélyző pénztár tagjainak legalább is a következő segélyezést köteles nyújtani:

- a) ingyen orvosi segélyt, valamely a pénztár igazgatósága által kijelölendő és orvosi gyakorlatra jogosult orvos által, mely azonban egyfolytában husz hetet meg nem

haladhat; szülés esetében ugyancsak ingyen a szükséges szülészeti támogatást és gyógykezelést;

b) gyógyszereket és a szükséges gyógyászati segédeszközöket (szemüveg, mankó, sérvkötő stb.) husz héten át szintén ingyen;

c) táppénzt azon esetre, ha a betegség keresetképtelenséggel jár és három napnál tovább tart, a megbetegedés napjától számítva a keresetképtelenség tartamára, de ha a keresetképtelenség előbb véget nem érne, legalább husz héten át és pedig a járulék kiszámításának alapjául vett összeg (16. §.) felével;

d) gyermekágy esetében gyermekágy-segélyt, mely a táppénzzel egyenlő összegben jár, már a lebetegedés első napjától azonban legalább négy hétig;

e) halálozás esetében temetkezési segélyt és pedig a járulék kiszámításának alapjául vett összeg (16. §.) huszszoros értékéig.

8. § A betegsegélyző pénztár a rendelkezésére álló források mérvéhez képest és a jelen törvény III. fejezetében foglalt határozmányok keretében a megelőző szakaszban megállapított segélyezésnél nagyobb segélyt is nyújthat tagjainak, mindazonáltal:

a) a nyújtandó táppénz nem haladhatja meg a járulék alapjául vett összeg (16. §.) 75%-át;

b) a betegsegélyezés egy évi időtartamon túl nem haladhat;

c) a temetkezési segély a járulék kiszámításának alapjául vett összeg (16. §.) 40-szeresénél nagyobb nem lehet;

d) a biztosítottal egy háztartásban élő családtagokat ingyen orvosi segélyben és gyógyszereknek ingyen kiszolgáltatásában részesítheti;

e) a biztosított családjában történő halálozási esetekben temetkezési segély nyújtható, mely azonban a 7. §. e) pontjában megállapított összegnél nagyobb nem lehet.

Ezeken tulmenő segélyezést a betegsegélyző pénztár nem nyújthat és nevezetesen nem vonhatja működési körébe a rokkant-, özvegyi és árvaellátást, illetve segélyezést.

9. § Az alapszabályokban kimondható, hogy táppénzre nem tarthat igényt az, a kinél a betegséget saját szándékos cselekménye vagy önhibájából előidézett verekedés vagy kicsapongó életmód vagy iszákosság okozta.

A betegsegélyző pénztárnak azon joga, hogy ily esetekben a táppénzt elvonhatja, az alapszabályokban biztosítandó.

10. § Addig is, míg a munkásoknak balesetek esetére való biztosítása külön törvény által szabályozva lesz, a jelen törvény 7., illetve 8. §-ában megállapított segélyezés azon betegségi, illetve halálozási esetekre is kiterjed, melyek balesetek által okoztatnak.

11. § A táppénz, illetve a gyermekágy-segély heti utólagos részletekben, a temetkezési segély pedig legkésőbb a halálozást követő napon fizetendő ki.

Ha a betegsegélyző pénztárak tagjaikat orvosi segélyben és gyógyszerekben nem részesítik (7. §. a) és b) pont), a pénztárak a táppénzeket ezeknek törvény szerinti legkisebb összegének felével felemelni tartoznak.

12. § A 7. §. a)-c) pontjaiban megállapított segélyezés helyett a segélypénztár által kórházi teljes ellátás nyújtható; azonban

a) azon betegnek, ki házasságban vagy családjának valamely tagjával egy háztartásban él, vagy egyébként házi ápolásban részesül, csakis akkor, ha a megbetegedett a kórházi ápolásba beleegyezik, vagy ha a betegség ragadós vagy olyan, hogy, hogy az kórházban való ápolást tesz szükségessé;

b) ellenben más betegeknek pénzben való segélyezés helyett feltétlenül kórházi ápolás nyújtható.

Ha azonban a betegnek hozzátartozói vannak, kiket addig keresetéből tartott fenn, ez esetben azon időre, a míg a kórházi ápolás tart, a kórházban való ingyen ellátáson felül még a 7. §. alatti táppénznek fele is kifizetendő hozzátartozói részére.

A kórházi ingyen-ápolás és ellátás alatt a betegnek a kórházba való ingyen beszállítása is értendő.

13. § A biztosítottnak ezen törvényen alapuló igényei át nem ruházhatók, el nem zálogosíthatók és le nem foglalhatók.

Minden oly intézkedés, illetve jogügylet, melylyel a biztosított a neki ezen törvény határozásai, illetve az ezen törvény alapján megalakult pénztár alapszabályai értelmében járó segélyezésről mások javára egészben vagy részben lemond, érvénytelen.

14. § A segélypénztárak kötelesek tartalékalapról gondoskodni, mely legalább az évi kiadások utolsó öt évi átlagáig szaporítandó és erre addig, míg ezen összeget el nem éri, a jövedelemnek legalább egy tizedrésze fordítandó (36. §.). Az itt megállapított legcsekélyebb tartaléktőke-alap kétszeresén túl terjedő tartaléktőke csakis a kereskedelemügyi minister előzetes engedélye alapján gyűjthető.

15. § A tartalékalap elhelyezése és kezelése körül követendő eljárást a kereskedelemügyi minister a pénzügyministerrel egyetértőleg rendeleti úton szabályozza.

1898. évi II. törvénycikk indoklása a munkaadók és mezőgazdasági munkások között jogviszony szabályozásáról

Képviselőházi Irományok. Budapest, 1896/1901. X. köt. 271. sz. 59–75.

Szentesítve: 1891. IV. 6. Kihirdetve: 1891. IV. 9.

Általános indokolás

Az 1876: XIII. tc. V. fejezetében a mezőgazdasági munkások és a munkaadók jogviszonyaira vonatkozó törvényes határozmányok egyrészt s általában a gazdasági viszonyok fejlődése miatt, másrészt, s különösen az ország egyes vidékein a munkások körében gazdasági és társadalmi okokból fellépett mozgalom következtében ma már nem felelnek meg, s mert a jogviszonyok hiányos vagy nem megfelelő módon való szabályozása a munkaadónak s a munkásnak egyaránt hátrányára van, általában érzett szükséglet képez, hogy az idézett törvény hivatott fejezete mielőbb módosíttassék, illetőleg a munkaadók s a mezőgazdasági munkások közötti jogviszonyok, a gazdasági munkálatok zavartalanságát célzó intézkedések kapcsán, mielőbb újból, a cselédekre vonatkozó és szintén módosítást igénylő fejezetektől függetlenül, külön, önálló törvénnyel szabályoztassanak.

A most beterjesztett javaslat benyújtása által ezen, a munkaadók és munkások által egyaránt érzett, közzgazdasági szempontból is igen fontos szükséglet kielégítéséről kívántam gondoskodni.

A javaslatra vonatkozólag általánosságban meg kell jegyeznem, hogy az, - bárha a munkaadó s a munkás érdekét egyaránt figyelembe veszi, s egyoldalú intézkedések helyett mindkét félre nézve egyaránt megszabja a jogokat s köteleességeket, rendelkezéseivel közvetlenül nem hatol be a jogviszonyoknak tisztán a szerződő feleket érintő s anyagi jelentőségű részleteibe, hanem csak annyiban s ott kíván intézkedni, a mennyiben, a hol s a mily mérvben arra közérdekből, jelesen gazdasági, közrendészeti s közegészségügyi szempontokból feltétlen szükség van, s így a helyett, hogy a szerződő felek között a munkabér-képződés tekintetében, bármely fél előnyére részrehajló bíró kívánna lenni, csak megszabja azon keretet, melyben a munkabér-képződés természetes törvényei, mindkét fél érdekének egyenlő méltatása mellett, érvényesülhetnek.

A folyó évi aratási sztrájk alkalmából a munkaadók és a munkások körében is felmerült az az óhaj, hogy a mezőgazdasági s különösen az aratási munkabérek minimuma és maximuma a törvényhozás által az egész országra vonatkozólag, vidékenként közvetlenül megállapíttassék, avagy, valamely a feleken felül álló közhatóság e munkabérek szabályozására a törvényhozás által feljogosíttasson. Mivel az a meggyőződésem, hogy ezen óhaj megvalósítása teljes ellentétben áll a munkabér-képződés természetes és súlyos közzgazdasági következmények nélkül meg nem másítható törvényeivel, s mivel a munkabér hivatalos megállapítását úgy a magyar mezőgazdasági viszonyok, mint a munkás-mozgalom szempontjából a

legszerencsétlenebb eszköznek kell tekintenem: e javaslatban teljesen tartózkodtam a munkabér hivatalos, hatósági úton való tételes megállapítása tekintetében bármily intézkedést felvenni, sőt ugyanezen indokokból az ú. n. discretio, ingyenmunka tilalmazására nézve sem vettem fel közvetlen tiltó intézkedéseket. Azt, hogy a gazdasági munka teljesítésére nézve kötött szerződésben, a tulajdonképi munkán kívül némely vidéken a munkaadók u. n. discretiós munkát is kikötnek, nem tartom ezt törvényhozásilag betilthatónak, egyrésztől azért, mert az úgynevezett discretiós munka általában a munkás megszarolásának még nem tekinthető, s lehetetlen megvonni a határvonalat, hogy a helytelenül ingyen munkának nevezett szolgálmány megkövetelése hol esik már túl a fizetett munkabérért megkövetelhető szolgáltatás megfelelő mértékén, másrésztől azért, mert a túlcsigázott discretiós munka egyszerű eltiltása a helyzet anyagi megjavítását úgy sem biztosíthatná, mivel ugyanis, ha ez tilalmaztatnék, akkor egyszerűen a munkabér lényeges csökkentése által kárpótolnák magukat azon egyes munkaadók, a kik a munkásoknak a nagy munkakeresletből kifolyó versengését a discretiós munka igénybevételére itt-ott túlhajtva felhasználták.

Egyébiránt a folyó év tapasztalásai szerint az úgynevezett discretiós munka törvényhozási közvetlen eltiltásáról nem is feltétlen szükséges intézkedni. Az ily munka csak a szerződésben lévén kiköthető: a munkások beleegyezése nélkül azt a munkaadó nem biztosíthatja magának, a munkások zöme pedig ilyen, discretiós munka mellett szerződéseket kötni, ott, a hol az ilyen kikötések az elégtelenségre okot adtak, immár általában nem hajlandó. Az úgynevezett discretiós munkát maguknak a munkások versengése teremtette meg és most ugyancsak a munkások magatartása szünteti azt meg, illetőleg korlátozza.

Az pedig, hogy bármely munkaadó a munkások megszorultságát titkon kihasználhassa, kizártnak tekinthető, mert a munkaszerződés e javaslat szerint a községi előjáróság előtt vagy tudtával kötöttvén meg, s csak az okiratba foglalt megállapodások lévén érvényesíthetők, a munkások szinte a jó gazdák közvéleményének oltalma alá helyeztetnek, a kik bizonyára önmaguk itélik el azt, a ki a munkások helyzetével esetleg visszaélve, a munkásnép izgalomban tartása által a munkaadók és a munkások közötti jó viszony megzavarására okot szolgáltat.

Megjegyezhetem még általánosságban, hogy e törvényjavaslat intézkedései nem elvont elméletekből származtattak le, hanem az érdekelt körök kifejezésre jutott s éveken át gondosan megfigyelt nézeteinek kellő mérlegelésével a gyakorlati életben a tapasztalás szerint szabályozást igénylő viszonyokra, esetekre vonatkoznak s nem céljuk a munkás és munkaadó közötti jogviszonyt s e részben a gazdasági jogrendet új alapokra fektetni. Épen így ez a javaslat nem azzal az igénnyel lép fel: hogy intézkedései által a munkáskérdés végleges megoldást nyer. A jogviszonyok rendezése s a rendészeti teendők megállapítása mindenesetre jelentékeny lépés ama nagy jelentőségű kérdés megoldása felé: de egymagában arra nem elegendő.

A javaslat intézkedései egyengetni óhajtják a társadalmi fejlődés utjait, s akkor, a mikor megvédik a munkaadót a munkás szerződészegése, erőszakoskodása ellen s megvédik a munkást a munkaadó esetleges túlkapása ellen, s szigorral büntetik azt, a

ki a kiegyenlíthető ellentéteket szántszándékkal a végletekig kiélesíteni igyekeznek: megjelölik amaz irányt, melyben a társadalomnak s abban az érdekelt feleknek az erőszakos rázkódtatások megelőzése végett, egymást megértve, haladniuk kell.

E törvényjavaslat előkészítésénél figyelembe vettem mindazt, a mi az 1876:XIII. tc. életbelépte óta a törvényhozási tárgyalásokban, a törvényhatóságok, a gazdasági egyesületek felirataiban, emlékirataiban, a gazda- és munkás-kongresszusok tanácskozásaiban, határozataiban, a szaklapokban, az irodalomban, e kérdésre vonatkozólag kifejezésre jutott, - figyelembe vettem továbbá a Tallián-féle tervezetet s a gazdasági egyesületeknek ezen tervezet véleményezése alkalmából nyilvánosságra hozott nézeteit; - meghallgattam a törvényhatósági tisztviselők véleményét; e javaslat előadói tervezetének tárgyalása végett pedig értekezletet tartottam, a melyen a kiváló gyakorlati szakemberek véleményét kértem ki; s ezenkívül írásbeli véleményadás végett, számos gazdával és közigazgatási szakemberrel is közöltem az előadói tervezetet.

Így azt hiszem, hogy az ily módon előkészített javaslat ezen jogviszonyok szabályozását tekintetében az ország minden vidékének megfelelő intézkedéseket tartalmaz.

1907. évi XIX. törvénycikk az ipari és kereskedelmi alkalmazottaknak betegség és baleset esetére való biztosításáról

<https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=90700019.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D36> (2018. 08. 31.)

Szentesítve: 1907. IV. 6. Kihirdetve: 1907. IV. 9.

I. rész

Anyagi rendelkezések – Biztosítási kötelezettség

1. § Betegség esetére való biztosítási kötelezettség alá esnek, nemre, korra és honpolgárságra való tekintet nélkül, mindazok, a kik a magyar szent korona országai területén:

1. valamely az ipartörvény (1884:XVII. tc.) alá eső foglalkozásnál, ideértve az állami egyedáruságot és az azzal összekötött vállalatokat (1884:XVII. tc. 183. § d) pont), úgyszintén a kir. kisebb haszonvételek sorába tartozó malmokat és az italméresi üzleteket is (1884:XVII. tc. 183. § f) pont);

2. az ipartörvény alá nem tartozó, de ipar-, illetve vállalkozásszerűleg űzött kereseti foglalkozásoknál (műszaki és ügynöki irodákban, színházaknál, gyógyszerárakban, gyógyintézeteknél stb.):

3. bányákban, kohókban, sóművekben, bányatermékeket feldolgozó egyéb művekben (XIII. fej.), kőfejtő-, homok-, kavics- és agyagtermelő, kő- és földanyagok törésével és feldolgozásával foglalkozó üzemeknél, telepeknél és munkáknál;
4. út-, híd-, vasút-, alagút-, víz-, gát-, csatorna-, kikötő-, erdősítési-, vízvezeték-, gáz-, villámvilágító és erőátviteli vezeték-építkezéseknél;
5. gyúlékony, az egészségre ártalmas vagy mérges, úgyszintén robbanó anyagok és robbantó tárgyak előállításánál és feldolgozásánál;
6. vegyszeti, physikai és gyógyszerészeti laboratóriumokban;
7. vágóhidaknál és jégművekben;
8. a vasúti üzemeknél tekintet nélkül a hajtóerőre, ezek gyáraiban és műhelyeiben, építkezéseinél, fenntartási munkáinál, a postánál, távírdánál, távbeszélőknél, ezek építkezési és fenntartási munkáinál (10. §);
9. hajózásnál, mindennemű hajórakodásnál és hajóépítésnél;
10. kotró-, rév-, komp- és tutajozó vállalatoknál;
11. fuvarozásnál, szállítmányozásnál, raktáraknál és kereskedelmi pincészetnél;
12. a mezőgazdasági és erdei termeléssel, állattenyésztéssel, halászáttal, kert- és szőlőműveléssel, selymészettel és méhészettel összefüggő mellékiparágakban, még ha azokban leginkább a saját nyers termények dolgoztatnak is fel (1884:XVII. tc. 183. § a) pont);
13. közintézeteknél (10. §);
14. állami, törvényhatósági, községi és közalapítványi vállalatoknál (XIII. fej.) vagy hivatalokban (10. §), ide nem értve a katonai intézetekben és üzlettelepeknél alkalmazott katonákat (1884:XVII. tc. 183. § e) pont);
15. nyilvános tanintézetek műhelyeiben;
16. egyleteknél, társulatoknál, ipartestületeknél és az e törvény szerint alakult biztosító pénztáraknál
akár állandóan, akár ideiglenesen, kiegészítőképpen vagy átmenetileg oly fizetéssel vagy bérrel vannak alkalmazva, mely évenként kétezer négyszáz koronánál, illetve naponként nyolc koronánál nem több.

A tengeri hajózásnál és a tengeri halászatnál alkalmazottakra e törvény rendelkezései nem terjednek ki.

2. § Az 1. §-ban említett biztosítási kötelezettség alá eső alkalmazottaknak tekintendők az inasok, gyakornokok, s az olyan egyének is, kik be nem fejezett kiképzésük miatt fizetést vagy bért egyáltalán nem, vagy csak a szokásosnál csekélyebbet kapnak.

Biztosításra kötelezettek továbbá azok is, kik saját műhelyükben vagy lakásukban más iparúzők megbízásából és azok számlájára ipari munkával foglalkoznak (otthoni

munkások), még ha a nyers- és segédanyagokat maguk szerzik is be s mellékesen saját számlájukra is dolgoznak.

Az ily otthoni munkások bejelentéséért és biztosítási járulékaikért minden egyes munkaadó felelős.

3. § Balesetbiztosítási kötelezettség alá esnek, a nemre, a korra és a bér vagy a fizetés nagyságára való tekintet nélkül, mindazok, kik az alább felsorolt vállalatoknál, üzemekben vagy munkáknál akár állandóan, akár ideiglenesen, kiegészítőképpen vagy átmenetileg vannak alkalmazva. Azonban az alkalmazott javadalmazása úgy a baleseti kártalanítások, mint a baleseti költségfelosztás és kirovás tekintetében csak évi kétezer négy száz korona összegig vétetik számításba.

Azok a vállalatok, üzemek és munkák, melyekre a balesetbiztosítás hatálya kiterjed, a következők:

1. bányák, kohók, sóművek, bányatermékeket feldolgozó egyéb művek (XIII. fej.), kőfejtő-, homok-, kavics- és agyagtermelő-, kő- és földanyagok törésével és feldolgozásával foglalkozó üzemek, telepek és munkák;
2. hajóépítő-, ács- és fűrésztelepek;
3. az összes gyárak, még ha azok az 1884:XVII. tc. 183. §-ának a) pontjában megnevezett foglalkozások mellékiparágáiként üzetnek és azokban leginkább a saját nyers termények dolgoztatnak is fel, úgyszintén az összes ipari műhelyek, a mennyiben azokban állandóan legalább húsz alkalmazott van foglalkoztatva;
4. az összes építőipari üzemek és munkák, úgyszintén a nem iparszerűleg, hanem házilag végzett építkezések, - a nem iparszerűleg végzett és építési engedélyhez nem kötött javítási munkák és egyszerű szerkezetű földszintes építkezések kivételével;
5. út-, híd-, vasút-, alagút-, víz-, gát-, csatorna-, kikötő-, erődítési-, vízvezeték-, gáz-, villámvilágító és erőátviteli vezeték-építkezések;
6. vízvezetéki-, gáz-, villámvilágító- és villámhárító-szerelő munkák;
7. út-, ház-, csatorna- és ablaktisztító munkák;
8. kéményseprő-, kútcsináló- és kőfaragó iparüzemek, kő- és gipsz-szobrászat;
9. ablak-, kirakat- és szellőztető készülék-szerelő, asztalos, bádogos, cserepező, házfedő, kovács, lakatos, mázoló, szobafestő, tapétázó és üveges ipari üzemek;
10. gyúlékony, az egészségre ártalmas vagy mérges, úgyszintén robbanó anyagok és robbantó tárgyak előállításai és feldolgozási munkálatai;
11. hivatásos tűzoltóság;
12. vegyészeti, physikai és gyógyszer-tári laboratóriumok;
13. vágóhidak, mészáros- és hentes üzemek és jégművek;
14. malátát, olajat, lakkokat, festékeket és kencét előállító ipartelepek;

15. az összes vasúti üzemek, tekintet nélkül a hajtóerőre, ezek építkezései, fenntartási munkái, műhelyi üzemek, úgyszintén a vasúti pályaudvarokon folytatott összes ipari üzemek (vendéglők, árusító üzletek stb.);
16. hajózási üzemek, ideértve a hajókon berendezett vendéglő-üzletet, mindennemű hajórakodási és hajóépítési üzemek és munkák;
17. kotró-, rév-, komp- és tutajozó vállalatok;
18. fuvarozó, szállítmányozó és raktárvállalatok, valamint a kereskedelmi pincészet;
19. gépkocsik (automobilok) kezelése;
20. a posta-, távírda- és távbeszélőüzemek és ezek építkezései, valamint fenntartási munkái;
21. iparszerű fa- és szénraktárak, iparszerű fatermelés;
22. a vízrendező és vízhasználati társulatok szivattyútelepei;
23. betegápoló intézetek;
24. nyilvános tanintézetek műhelyei;
25. javítóintézetekben elhelyezettekkel és letartóztatási intézetekben letartóztatottakkal dolgozó vállalatok; végül
26. mindazok az üzemek, tekintet nélkül az alkalmazott munkások számára, a melyek elemi erő által hajtott gépeket vagy hatósági engedélyhez kötött gőzkazánt használnak.

Az állami, törvényhatósági, községi és közalapítványi üzemek, a menynyiben az 1-26. pontok alá esnek, úgyszintén a biztosítási kötelezettség alá tartozó főüzemek melléküzemeiben és mellékhelyiségeiben foglalkoztatott egyének szintén biztosításra kötelezettek.

A bányatörvény hatálya alá tartozó bányauzemekben alkalmazottak e törvény XIII. fejezetében megjelölt módon és szervezetben biztosítatnak.

Az 1902:XIV. tc. 26. §-a akképpen módosítottatik, hogy a gép tulajdonosa a cséplőgép, gőzeke és általában bármely gazdasági gép mellett alkalmazott munkásokat, ide értve a gépészt is, ha azok nincsenek az említett törvény 25. §-a szerint biztosítva, köteles az 1900:XVI. tc. és az előbb említett törvencikk értelmében szervezett gazdasági munkás- és cselédsegély-pénztár rendkívüli tagjául felvételni s a tagsági díjat (egy korona) helyettük megfizetni; kivévn, ha meggyőződött arról, hogy az illető a pénztárnál mint rendes vagy rendkívüli tag, vagy mint gazdasági cseléd baleset esetére már biztosítva van. Ha a gép tulajdonosa az e bekezdésben reá rótt kötelességének nem tesz eleget: e mulasztásból eredő teljes kárért a munkásnak, illetőleg jogutódainak akkor is felelős, ha a munkaközben bekövetkezett baleset körül őt különben semmiféle gondatlanság se terheli.

A kereskedelemügyi miniszter felhatalmaztatik, hogy a balesetbiztosítási kötelezettséget rendeleti úton és az 1884:XVII. tc. 183. § a) pontja alá tartozó

munkálatok és üzemek tekintetében, a földművelésügyi miniszterrel egyetértőleg, az alkalmazottakra nézve baleseti veszéllyel járó más üzemekre is kiterjeszthesse. Az e tárgyban kiadott rendelet és annak minden módosítása az országgyűlésnek bemutatandó.

4. § Belföldi üzemek állandóan külföldön foglalkoztatott magyar honosságú alkalmazottai az 1-3. §-ban megállapított módon biztosításra kötelezettek, hacsak nincsenek már annak az államnak törvényei szerint biztosítva, a melynek területén hivatásukat teljesítik.

Belföldi üzemek ideiglenesen külföldön foglalkoztatott biztosításra kötelezett magyar honosságú alkalmazottai az e törvény szerinti biztosítás előnyeit egyaránt élvezik, akár bel-, akár külföldön érte őket az e törvény értelmében biztosítás alapjául szolgáló betegség vagy baleset, kivéve, ha az alkalmazott az illető külföldi állam törvényei szerint ott betegség vagy baleset esetére biztosított.

5. § Belföldi üzemekben alkalmazott külföldi honosok a betegség esetére való biztosítás tekintetében minden esetben, a balesetbiztosítás tekintetében pedig csak akkor esnek egyenlő elbánás alá a magyar honosokkal, ha az illető állam a területén alkalmazott magyar honosokkal szemben hasonló eljárást követ. Oly államok alattvalóival szemben, melyekben a balesetbiztosítás nincs törvényesen rendezve, a kereskedelemügyi miniszter a 3. §-ban említett biztosítási kötelezettséget a viszonyosságra való tekintet nélkül is elrendelheti.

6. § Az a vállalat, melynek üzeme az ország határán túl terjed, csak az egyik államban esik biztosítási kötelezettség alá; erre nézve a vállalat székhelye az irányadó. Ha azonban az ily vállalatnak belföldön állandó képviselősége van, az ennek jogköre alá tartozó alkalmazottak e törvény szerint esnek biztosítási kötelezettség alá.

Az első bekezdésben említett üzemek bel- és külföldi honos alkalmazottai viszonyosság esetében a biztosítás szempontjából az 5. § szerint egyenlő elbánásban részesülnek.

7. § Betegség esetére önként biztosíthatják magukat, s az e törvény X. fejezete értelmében szervezett országos munkás-betegsegélyező és balesetbiztosító pénztár, a mennyiben a törvény mást nem rendel, fölvenni köteles:

a) a 10. § értelmében biztosítási kötelezettség alá nem eső oly alkalmazottakat, a kiknek évi fizetése lakbérrel együtt ezer koronát, vagy napi bére négy koronát meg nem halad;

b) a házi cselédeket;

c) a házi iparral foglalkozókat;

d) a segédszemélyzet nélkül dolgozó önálló iparosokat;

e) a közönséges napszámosokat (1884:XVII. tc. 183. § m) pont);

f) a biztosított pénztári tagok családtagjait;

g) a műhelyekkel bíró nyilvános tanintézetek tanulóit;

- h) a mezőgazdasági munkásokat és cselédeket;
- i) a javítóintézetekben elhelyezetteket és letartóztatási intézetek üremeiben foglalkoztatott letartóztatottakat;
- j) az e törvény életbeléptét közvetlenül megelőzőleg az 1891:XIV. tc. alapján a betegsegélyező pénztáraknál legalább három hónapon át önként biztosítottakat;
- k) mindazokat az alkalmazottakat, a kik a 3. § értelmében balesetre biztosítatnak, de az 1. és 2. § értelmében betegség esetére való biztosítási kötelezettség alá nem esnek, a mennyiben évi fizetésük, illetve keresetük kettőezer négyszáz koronát, vagy napi keresetük nyolc koronát meg nem halad.

Az a-h) pontok alapján önként belépni kívánó egyének előzetes orvosi vizsgálatnak vethetők alá, s a felvétel az orvosi vizsgálat kedvező eredményétől tehető függővé, ezenfelül az önkéntes belépési jogosultságra nézve az alapszabályok kor tekintetében is állapíthatnak meg korlátokat.

Ha a munkaadó biztosításra nem kötelezett és e szakasz szerint önként biztosítható alkalmazottait maga jelenti be és biztosítja az országos munkás-betegsegélyező és balesetbiztosító pénztárnál, ez esetben az ilyen biztosítás hatálya csak az alkalmazottnak a munkából való kilépése napjával, egyébként pedig mindig csak a naptári év végével szüntethető meg.

8. § Balesetre szabad elhatározásuk alapján biztosíthatják magukat kétezer négyszáz koronát meg nem haladó jövedelmük, illetve javadalmazásuk erejéig mindazok, a kik a 7. § értelmében magukat betegség esetére önként biztosíthatják. Ezeken kívül biztosíthatják:

- a) az ipari üzemek tulajdonosai önmagukat;
- b) balesetbiztosítási kötelezettség alá nem eső alkalmazottaikat;
- c) az üzemben rendszeresen vagy hivatásszerűleg megforduló más személyeket.

E szakasz b) és c) pontjai értelmében eszközölt biztosítások bejelentésük napjával kezdődnek és annak a naptári évnek a végéig tartanak, melyben a biztosítás megszűntetése bejelentetik. Ha az üzem megszűnik, vagy az üzemtulajdonos személyében változás áll be, e biztosítások azonnal megszűnnek, kivéve ez utóbbi esetben, ha az új üzemtulajdonos a biztosítás fenntartását a változástól számított tizenöt nap alatt bejelenti.

Az igazságügyi miniszter felhatalmaztatik, hogy azokat az eltéréseket, melyekkel e törvény rendelkezései a 3. § 25. pontjában és a 7. § i) pontjában említett üzemekre alkalmazandók, rendeleti úton állapíthassa meg.

9. § Az e törvény értelmében biztosított alkalmazott oly szolgálat közben ért baleset esetére is biztosítottnak tekintetik, melyet a munkaadó vagy megbízottja rendeletéből vagy az üzem érdekében végez.

10. § Az állami, törvényhatósági, községi és közalapítványi vállalatoknál vagy hivatalokban, ideértve az állami vasutakat, postát, távírdát, távbeszélőt és a gyárakat

is, továbbá a közintézeteknél (1. § 13. és 14. pont), úgyszintén a nyilvános forgalmú vasúti és gőzhajózási vállalatoknál alkalmazottak nem esnek a betegség esetére való biztosítás hatálya alá, ha az ezeknél érvényben álló szolgálati rendtartások szerint betegség esetében illetményeik részükre a betegség kezdetétől számítva legalább húsz héten át kijárnak.

E vállalatok, hivatalok és közintézetek nyugdíjjogosultsággal kinevezett tisztviselőire, valamint oly alkalmazottaira, a kik, valamint hozzátartozóik üzemi baleset esetére az e törvény VII. fejezetében megállapított kártalanításnak megfelelő nyugdíjigénnyel bírnak, a balesetbiztosítási kötelezettség hatálya sem terjed ki.

Az 1874:XVIII. tc. rendelkezései az annak hatálya alá tartozó alkalmazottakra nézve, a mennyiben azok a második bekezdés értelmében az e törvény szerint való balesetbiztosítás hatálya alól kivételnek, továbbra is érvényben maradnak.

11. § A bér vagy a fizetés nagyságának a betegség esetére való biztosítási kötelezettség, s a fizetendő járulékok szempontjából való megállapításánál a lakbér, vagy a természetbeni lakás egyenértéke, a 7. § a) pontjában megállapított eset kivételével, úgyszintén az esetleg élvezett pótlékok (az élelmezési pótlékok kivételével) és osztalékok számításba nem vehetők.

Ellenben az e törvény szerinti balesetbiztosításnál, úgy a biztosítási költségek felosztása és kirovása, mint a kártalanítások megállapítása tekintetében az évi javadalmazásba az előző bekezdésben említett összes mellékjavadalmazások is beszámítandók.

Ha az alkalmazott fizetés vagy bér helyett egészben vagy részben élelmezést kap, a betegség esetére való biztosítási kötelezettségnek, s a fizetendő járulék nagyságának megállapításánál, úgyszintén a balesetbiztosítás évi költségeinek felosztásánál és kirovásánál, valamint a kártalanítások megállapítása tekintetében az élelmezésnek helyben szokásos pénzbeli egyenértéke a tényleg élvezett fizetéssel vagy bérral együtt veendő alapul. A fizetésen vagy béren felül, vagy az e helyett szerződésileg megállapított élelmezés és egyéb természetbeni járandóságok egyenértéke a kerületi munkásbiztosító pénztár alapszabályaiban állapítandó meg.

1907. évi XLVI. törvénycikk a gazdasági munkásházak építésének állami támogatásáról

<https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=90700046.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D36> (2018. 08. 31.)

Szentesítve: 1907. VII. 31. Kihirdetve: 1907. VIII. 20.

1. § Ha valamely törvényhatóság vagy község munkásházak létesítése céljából gazdasági munkásoknak ingatlant ad el, vagy az építéshez kölcsönt nyújt, vagy kész munkásházakat ad el, vagy ad bérbe, a földművelésügyi miniszter:

a) az államkincstár költségére díjtalanul elkészíttetheti a szükséges felméréseket, felosztási vázlatokat, terveket, a szerződések és egyéb okmányok terveit;

b) az államkincstár terhére évenként összesen 300,000 koronáig a törvényhatóság vagy községek irányában a munkások helyett, ezek javára, kötelezettséget vállalhat a vételár, illetőleg a kölcsön után járó évi tőke- és kamattörlesztési részletek meghatározott hányadának legfeljebb 100 féléven át, illetőleg az évi bérösszeg meghatározott hányadának legfeljebb 30 éven át való megfizetésére.

2. § Az első szakaszban megállapított kedvezmények csak akkor engedélyezhetők:

a) ha a munkásházak építési helyéül kijelölt ingatlan fekvésénél, minőségénél fogva gazdasági munkásházak létesítésére alkalmas;

b) ha az építéshez kizárólag hazai anyag használtatik;

c) ha a telkek vagy házak eladása (bérbeadása), illetőleg a házépítési kölcsön a közérdekeket szolgálja és nem üzérkedési célú;

d) ha az eladás (bérbeadás), illetőleg a kölcsön feltételei s a létesítés terve a gazdasági munkásokra nézve előnyösek;

e) ha a gazdasági munkásoknak az eladóval (bérbeadóval), hitelezővel szemben váltói kötelezettséget, kezességet, vagy egyetemleges kötelezettséget nem kell vállalniuk;

f) ha a törlesztési idő 100 félévnél nem hosszabb s a tartozás a megállapított idő előtt is bármikor és bármily részletben, minden külön díjfizetés nélkül, visszafizethető;

g) ha a bérbe adott munkásházakra nézve a szerződésben ki van kötve, hogy a munkások az előre megállapított évi bérösszegnek legfeljebb 30 éven át megszakítás nélkül eszközölt pontos fizetése által a tulajdonjogot megszerezhetik és a bérvizonyt a munkás özvegye és leszármazói az eredeti feltételek mellett fönnttarthatják;

h) ha legalább tíz munkásház létesíttetik;

i) ha a vevő vagy bérlő gazdasági munkások magyar állampolgárok.

3. § Ha valamely törvényhatóság vagy község gazdasági munkásházak létesítése céljából ingatlant szerez, vagy kölcsönt vesz fel, az ingatlan megszerzésére vonatkozó jogügyletek, a kölcsönszerződések, az esetleges engedmények, valamint a kölcsön telekkönyvi bekebelezése és kitörlése, továbbá a tulajdonjog és a kölcsön bekebelezése végett a telekkönyvi hatósághoz benyújtandó beadványok és ezek mellékletei s mindennemű vonatkozó okirat, beleértve a telekkönyvi kivonatokat is, bélyeg- és illetékmentesek.

4. § A törvényhatóság vagy község és a gazdasági munkás között létrejött jogügyletek, melyek az 1. § értelmében támogatott gazdasági munkásházak létesítésének ügyére vonatkoznak, valamint az e célból benyújtandó mindennemű beadványok bélyeg- és illetékmentesek (10. §)

5. § Az 1. § alapján állami támogatással újonnan létesített gazdasági munkásházakra nézve a fennálló általános törvények alapján járó ideiglenes adómentességnek időtartama húsz évre emeltetik fel, mely idő alatt e munkásházak mindennemű állami, törvényhatósági és községi adónak fizetése alól mentesek. A felemelt ideiglenes adómentesség megszűnik azonban:

a) ha a munkás a munkásházat bérbe adja, de csak a bérbeadás évében s csak a bérbe adott részére nézve;

b) ha a munkásház - örökösödés esetét kivéve - oly egyén tulajdonába megy át, a ki nem gazdasági munkás.

Az 1. § első bekezdése alapján törvényhatóságok vagy községek által eladott ingatlanok vételárhátraléka, vagy az általuk nyújtott kölcsönök után járó kamatok, minden állami, törvényhatósági és községi adó alól mentesek. (10. §)

Az ezen §-ban engedélyezett adómentesség kiterjed azokra a gazdasági munkásházakra is, a melyek az 1901. évtől kezdve állami támogatással létesültek és az eddigi törvények alapján már ideiglenes adómentességben részesültek. A felemelt adómentesség iránti kérvény a jelen törvény életbeléptétől számított egy év alatt a pénzügyi hatóságnál nyújtandó be.

Az 1907. évi III. tc. 3. §-ának rendelkezései érintetlenül maradnak.

6. § A gazdasági munkásházak létesítésére kijelölt, vagy már felhasznált területen az 5. §-ban megjelölt időtartam alatt italmérési engedélyt kiadni nem szabad.

7. § Az állami támogatással létesített gazdasági munkásház e jellege a telekjegyzőkönyv, illetőleg telekkönyvi betét birtoklapján feljegyzendő. A munkásháznak ez a jellege a vételár, illetőleg kölcsön törlesztésének tartamáig áll fenn. Ezen idő alatt az ingatlan, a vételárból vagy a létesítésre adott kölcsönből eredő követeléseket kivéve, végrehajtás alá nem vonható és a törvényhatóság első tisztviselőjének kivételes esetekben megadható engedélye nélkül más ingatlannal nem egyesíthető, fel nem osztható, meg nem terhelhető, el nem idegeníthető s bérbe (albérletbe) nem adható. A törvényhatóság első tisztviselőjének határozata ellen a közigazgatási bizottsághoz lehet fellebbezni.

8. § Felhatalmaztatik a földmívelésügyi miniszter, hogy az állami költségvetésben gazdasági munkásházak építésének előmozdítására engedélyezett évi hitelekéből, az illető számadási év végéig fel nem használt részösszegeket, 1907. évtől kezdve „Országos gazdasági munkásház építési alap” létesítésére, illetőleg gyarapítására fordíthassa s ezen alapból a gazdasági munkásházak építését segélyek engedélyezésével előmozdítsa.

Ezen alap állandóságáról s minkénti felhasználásáról a törvényhozásnak évenként a költségvetési előirányzatok benyújtásával egyidejűleg jelentés teendő.

9. § A jelen törvény alapján engedélyezhető kedvezmények megadásánál a földmívelésügyi miniszter azon községek és törvényhatóságok kérelmét részesíti előnyben, a melyek a munkásházak építését ingyen telek, vagy kert létesítésére is alkalmas telek adományozásával támogatja, kivételesen figyelembe veendőik azonban azon törvényhatóságok és községek, a melyek területén a kivándorlás indokolttá teszi a munkásházak létesítését.

10. § Felhatalmaztatik a földmívelésügyi miniszter, hogy ha a törvényhatóság vagy a község a gazdasági munkásházak létesítésére általa kiadott felhívásnak meg nem felel, a jelen törvényben megállapított kedvezményeket más erkölcsi testületeknek és jogi személyeknek engedélyezhesse.

11. § Felhatalmaztatik a kereskedelemügyi miniszter, hogy az 1. § szerint támogatásban részesített gazdasági munkásházak építéséhez szükséges építési anyagokat a magyar királyi államvasutakon és az állami biztosítást élvező vonalakon az önköltségek megtérítése mellett szállíttathassa.

12. § A törvény végrehajtásával a m. kir. földmívelésügyi, a pénzügyi az igazságügyi és a kereskedelemügyi miniszter bíztatik meg.

Prohászka Ottokár: Mi a szociális kérdés?

Magyar Sion, 8. évf. (1894) 1. sz. 1–25.

Prohászka Ottokár (1858–1927) székesfehérvári püspök, egyházi író, szónok, filozófus, a magyar egyháztörténet XX. századi egyik legkiemelkedőbb alakja. 1909-től a Magyar Tudományos Akadémia levelező, majd 1921-től állandó tagja. Az I. világháborút követően 1919-től az újkonzervatív politikai mozgalom vezetője és a Keresztény Nemzeti Egyesülés Pártjának elnöke. Politikai gondolkodása erősen hatott a Horthy korszak állami ideológiájának alakulására. A főrendiház (1905–18) és a felsőház képviselője, 1920-tól nemzetgyűlési képviselő. A Szent István Akadémia (1916), a Petőfi Társaság, a Magyar Tudományos Akadémia (1921), a Kisfaludy Társaság tagja (1926). Kortársai és az utókor is egyaránt a magyar keresztényszocializmus meghatározó személyiségének tartják. A keresztényszocializmus vezető alakja, ő fordította le először magyarra XIII. Leó Rerum novarum kezdetű enciklikáját, amely fordulatot jelentett az egyház szociális kérdéshez való viszonyában. Az újkonzervatív irányzat, s benne a keresztényszocializmus elismerte a modernizáció számos vívmányát, ám bírálta az individualizmus abszolutizálását, a nyomában járó materializmust, az "egyéni önzést" és a "pénzvágyat", ami szerintük az erkölcsök elfajulásához a "gyöngék eltiprásához" vezetett. A keresztényszocialisták az emberi méltóságra hivatkozva a munkásság szociális érdekvédelmének felkarolásával tettek kísérletet a modern kor szegényeinek az egyházhoz való visszavezetésére.

Mi az a szociális kérdés?^{127*}

Az emberiség a „facilis descensus Averno” lejtőjén rohamosan süllyed, s a sebesedés törvénye szerint rövidebb idők alatt futja be a romlás gyászos pályáját.

Az egész középkor az „Isten jogait” hangoztatva rendezte a világ ügyeit, s mondhatni, hogy mindent összevéve, jól rendezte és sokáig fönntartotta. A reformáció óta pedig pirkadt az „ember jogainak” öntudata, mely véres, bíboros hajnallal hasadt a fejvesztett s a guillotine alatt fejjel megkurtított emberre. S mióta az hasadt, azóta már nem századokkal mérjük az idők folyamát; hanem csak egy, számtalan vészjel által nyugtalanított századdal, s hogy hány tized jön utána, azt ugyan ne nagyon vérmes álmokkal pitykézgjessük; – mert gyors tempóban lesiklott a történelem színvonala az „ember jogainak” magaslatáról az „állat jogainak” lábjaiba.

Most az „állat jogainak” korszakát éljük.

Az állat emancipáltatott az emberben; az állati ember lépett föl a világ színpadán, az ember, aki korlát és tekintet nélkül, igazság és szeretet nélkül, a modern szabadság

*A vörös és fekete zászlót csak az imént lobogtatták a kath. nagygyűlés alkalmából a zsidó zsurnaliszták maguknak vindikálva természetesen a vörös zászlót. – A vörös zászlónak van valami létjoga s ezt a létjogát a »társadalmi kérdés« állapítja meg. – Ez a két zászló most is, de különösen a legközelebb jövőben méri majd össze erejét, amikor más zászlók nem lesznek, mert más kérdés egyáltalában nincs, mint ezek: rend vagy rendetlenség, – élet vagy halál, – kereszt vagy vakoló, ember vagy állat. De mivel e kérdésnek aktuális jellegű kiadása a szocializmus, azért a »Sion«-ban tüzetesen foglalkozunk majd e tárggyal s előre is felhívjuk e kérdésekre az olvasó közönség figyelmét.

zsarnokságával s a létért való küzdelem könyörtelen jogcímével szerezheti magának azt, am jó neki: élelmet, hatalmat, élvezetet; mert mást nem ismer és nem kíván. A szivárványt nem bámulja; de a vállát nézi; a csillagokba nem tor, melyek az égen ragyognak; csillagai legföljebb a koronák s a ragyogó, kéjes szemek. Eltáposhat minden gyengébbet, kiszípolozhat minden vért és velőt, vájkálhat a teli tálakban, dúskálhat szeme-szája javaiban, kiemelhet fészükéből ezreket s miután kedélyesen beleült szerzeményükbe naplopókká s a társadalom proletárjaivá degradálhatja a kis embereket; mert az erősebb győz, – s a győzelem megkoszorúzza az állatot az emberben.

Nézzétek ezt az állatot, amint leleplezve s a följajduló s percre kijózanodó emberiség átkától átszegezve áll azon mély útvesztő árok előtt, melyet Panama-csatornának hívnak! Nézzétek ezeket a becsületrend keresztjével ékesített, a szalonok routinejával legyalult, sima, ügyes társalgású csalókat, kik élveznek, zsarolnak, s miután kihasználták erényeteket és becsületeteket, mérget isznak vagy megszöknek. Mi lesz ezekben pedestalra emelve az aranyborjú-e vagy az aranydisznó?

Nézzétek az „onorevoli”-k gyülekezetét a római bank botrányaiban! Úgy-e csupa „onorevole”, csupa tiszteletreméltó „galant-uomo!” S lássátok ezek uralkodnak rajtatok; legpiszkosabb szenvedélyeiket szolgáljátok, s mialatt ők hatalmukat és igényeiket annyira terjesztik, amennyire a lelkiismeretlen raffineria s a ti ostobaságtok és jámborságtok terjed: addig ti a jármot húzzátok s az „emberi jogokból” az emberi nyomort és szenvedést jussoltátok.

Borzasztó megnyilatkozása az elkeseredésnek és elfojtott dühnek! Ismeritek-e ezt a beszédet? Így beszélnek az ember-állat jogainak proklamációjánál.

De hiszen már nem beszélnek; már tesznek! Az alsó társadalmi rétegek szervezkednek, hogy nekik is jusson abból, amiben azok ott fön vájkálnak s az ember-állat bennük is bődülni, élvezni kíván. S mert nagyon kíván, azért neki iramodik, száguld, tipor, tapos s a hunok és vandálok szerepére készül egy oly társadalomban, mely megérett arra, hogy kivágassák szüette fája és kiperzseltessék az a méreggyökér, mely annyi halált és oly méletyt fakasztott az emberiségben. Ez események fonala pedig azért gömbölyödik le jelenleg rapid gyorsasággal a társadalmi logika sodrófájáról, mert a negyedik rend megismerte nyomorát és erejét, s kilépve a társadalom örvényeiből kiemeli és romba dönti azt, ami izmos rabszolga vállain épült, – kiemeli és romba dönti a fönnálló társadalmat.

Az Isten-jogokból tehát ember-jogok, s az ember-jogokból állat-jogok lettek, s miután az ember állattá lett földülja azt a társadalmat, mely az Isten országa, civitas Dei s az Isten fiainak háza volt, s alkot magának vagy egy vadont fenevadak számára az anarchismusban, – vagy egy utópiát a socialdemokratismusban; de mindenesetben szédítő sietséggel sürgeti a régi társadalom újjáalakítását: s ez a szociális kérdés.

Ki ne érdeklődnék az újkor legforrongóbb, a társadalom alapjait földülő s új földi paradicsomot ígérő mozgalom iránt, melynek neve a szocializmus? Főleg ez utolsó jellege kezd napjainkban csábítólag hatni az ifjúság képzeletére is; hogy ne, hiszen új

világot, boldog nemzedéket látni a föld virányain ; összezúzni a régi jármot, melyhez annyi véres emlék tapadt, s melyet megrothasztani nem volt képes sem a türelmes népnek verejtéke, sem a próféta- és apostol-számba menő, elégedetlen lázongók vére; mindenki előtt kedves álmkép, de az ifjúságnak, mely még jó nagyrészt önmaga számára akar lefoglalni az új világ s új boldogságból, nemcsak vonzó álmkép, de ittasító, lelkesítő, elragadó utópia. Siet tehát, hogy megvalósítsa!

Másokat a mozgalom réműletes oldala foglalkoztat; a szeretet azon intézményekhez, melyek évezredekén át a népek sátorfái voltak, s a hit, mely a lélek szentelt érdekeit az új tanok által romba döntve látja, fölcsigázza tehetségüket s egyéniségük egész erélyével indulnak meg az ellenséges áramlat ellen, nem a 48-as honvéd ruganyos, húszéves lelkesülésével ugyan, de a hadjáratokat végigszenvedett praetorianus izmos karával s biztos szemével.

Ez érdeklődésből, talán mindkét fajtájából ragadt rám is egy kevés s amikor szerét tehettem, szívesen néztem tüzetesebb információk után. Történt, hogy első rendű, német tekintélyt a szocializmus terén modern szokás szerint meginterviewolhattam a kellő szerénységgel, s nyomban föladtam neki a kérdést: „Tanár úr, mi az a szocializmus, s hogyan segítsünk a nagy társadalmi bajokon?”

„Kegyed – mondá a tanár, följebb lökvén szeméhez a lecsúszó pápaszemet – bizonyára nem az orvoslást ígérő, socziálista rendszereket érti ez alkalommal a szocializmus alatt, hanem a modern társadalom nagy sebét, melyet szocializmussal gyógyítani sietnek. Ez esetben azt kell Önnek felelnem, hogy a socziális kérdés tényleg a régi társadalom krízise, vagyis minden eddig főnnálló társadalmi alakulásnak és szervezetnek bomlása. A társadalom úgy teremt magának szervezeteket, mint ahogy a víz váj magának folyómedreket, tavakat és tengereket; partjai biztosítják az egésznek harmóniáját, rendezett keringése föltételezi az életet. Ha most minden víz kilépne eddigi medréből s más utakat és helyeket keresne magának mint az eddigieket; a régi alakulások fölbomlása s az új alakulások megteremtése leghívebben visszatükröztetné ennek a nagy krízisnek képét, melyet socziális kérdésnek hívunk.”

Emlékszem, hogy miképp iparkodtam a társadalomnak itt emlegetett szervezeteiről hamarosan konkrét fogalmat alkotni; akadozásomban ki is ejtettem a szót „társadalmi szervezetek”, oly hangsúlyozással, melyet vontatott kérdéseknek adunk. A tanár észrevette nehézségemet s így szólt.

„Társadalmi szervezetek! igen, ez a fő. Kegyed úgy látszik nincs tisztában ez elvont szó konkrét értelmével, s a szó által jelzett dolog számtalan kiadásaival. De ezt is az említett hasonlattal fogom Önnek megvilágítani. A folyók, patakok és tavak cseppekből állnak; de e cseppek önmagukban, elszigeteltségükben sehol se szerepelhetnek állandóan, legföljebb átmeneti módon; mert egyenkint fölszívhatnak, eltapostatnak, elpárolognak, azért hogy mint állandó alakokkal számolhasson velük a földrajz, összeköttetésben, tömegben lépnek föl. Tegye a csepp helyére az embert; a folyók, patakok, tavak, tengerek helyébe a családot szűkebb vagy szélesebb értelemben, – a céheket, – a kereskedő kamarákat, – a nemesek, – a papok rendjét, – az egyházat, – az államot s rögtön kiveszi majd a „tertium comparationis”-t, az érdekközösség által – legyen szabad a fizikára is ezt a szót alkalmaznom –

megalkotott összetartozásokat. E társadalmi szervezeteket ha összetörik, kell helyükbe másokat emelni. A társadalom modern krízise abban áll, hogy a munkából élő nagy néprétegek társas szervezeteit vagy már összetörték vagy javában folyik bennük a bomlás; – ezzel egy időben föllép a szegénység vagyis a megnemélhetés.”

A társadalom tehát szakít a régi alakokkal s teremt magának újakat; teremt a szoros értelmében új világot.”

Sokat beszélt még ez irányban ; de a főgondolat mindig ez maradt: a szociális kérdés a régi társadalom szervezeteinek, első sorban a keresetre, a munkára vonatkozó szervezeteinek és testületeinek szétbomlása; már pedig a szétbomlott szervezetek helyébe okvetlenül kell más alakulásokat helyezni: tehát helyeznek is, vagyis inkább iparkodnak helyezni, s aszerint amint mást és mást helyeznek, aszerint hívjuk őket anarchistáknak, szociáldemokratáknak, vagy a társadalmat keresztény alapokon rekonstruáló keresztény-szociális fákknak.

Gondolhatjuk már, hacsak futó pillantást is vetünk a most átolvasott syllogismusra, hogy a társadalom szervezetei, és in specie a munka-szervezetek nem lebegnek a levegőben, hanem ezer gyökérszállal ereszkednek bele az ember gazdag érdekvilágába, a materiális érdekekbe épp úgy, mint az erkölcsiekbe. Testületek, szervezetek, kereset-szövetkezők, vagy bármi néven nevezzük a társadalom munkáját szervező alakulásokat, annak a társadalomnak, melyben léteznek, elvein, nézetein, jogfogalmain, erkölcssein és vallásán épülnek föl, a legszorosabban vannak mindezekkel egybekötve; azért is nem változhatnak meg önmaguk lényegesen, anélkül, hogy minden más kérdésben is változást elő ne idézzenek. Innen van, hogy a szociális-kérdés nem mondható gyomor- vagy kenyér-kérdésnek kizárólag, hanem kiterjed mindenre, ami a társadalmat alkotja és élteni. Hiszen azért hívják „társadalmi kérdésnek” egy új társadalom megteremtéséről s a réginek szétbomlásáról van szó. Aki tudja, hogy a társadalom micsoda; aki öntudatára hozza magamagának, hogy a társadalmi test nemcsak gyomor, hanem épp úgy fej is, ész és szív is, jog és szeretet is, földi lét és vallásos törekvés is: az nem jut kísértetbe a társadalmi kérdést, ezt a nagy szociális bajt, gyomor-kérdésnek elnevezni s mint gyomor-kérdést kezelni; hanem éppen úgy jogi krízisnek, s nem kevésbé erkölcsi és vallási forradalomnak fogja azt tartani.

1.2.4. További ajánlott irodalom

Társadalomtörténet:

Balás Károly: A család és a magyarság. Budapest, 1906, Grill Károly.

Beksics Gusztáv: A magyar politika új alapjai. Budapest, 1899, Athenaeum.

Bernáth Gyula: Az új Magyarország agrárpolitikája 1967–1914. Budapest, 1938, Dunántúl Pécsi Egyetemi Kiadó.

Gratz Gusztáv: A dualizmus kora. Magyarország története. I–II. köt. Budapest, 1934, Magyar Szemle.

Kőrösi Henrik: Népoktatásunk nemzetközi megvilágításban. Budapest, 1911. Franklin Társulat.

Szekfű Gyula: Három nemzedék és ami utána következik. Budapest, 1989, ÁKV – Maecenas.

Thirring Lajos: Magyarország népessége 1869 és 1949 között. In: Kovacsics József (szerk.): Magyarország történeti demográfiája 896–1995. Budapest, 1963, Közgazdasági és Jogi. 221–388.

Társadalompolitika:

Czettler Jenő: Szükségünk van-e szociálpolitikai egyesületekre? In: Czettler Jenő: Mezőgazdaság és szociális kérdés Tanulmányok és parlamenti beszédek. Budapest, 1995, Századvég – Akadémiai. 116–117.

Dr. Csekey István: Szociális kötelességeink. Kecskemét, 1914, Széll Nándor.

Földes Béla: A socialis kérdésről. Budapest, 1876, Aigner Lajos.

Geőcze Sarolta: A leányok középfokú oktatásáról. In: Geőcze Sarolta: Tanulmányok a magyar társadalom életéből. Budapest, 1896, Singer és Wolfner. 185–201.

Geőcze Sarolta: Egészségügyi statisztika. In: Geőcze Sarolta: Tanulmányok a magyar társadalom életéből. Budapest, 1896, Singer és Wolfner. 61–71.

Szociálpolitika:

1898. évi II. tc. Magyar Törvénytár. Budapest, 1899, Franklin Társulat.

1907. évi XLV. tc. és 1907. évi XLVI. tc. Magyar Törvénytár. Budapest, 1908, Franklin Társulat.

Modern társadalombiztosítás kialakulása. <http://mek.oszk.hu/08200/08281/08281.pdf> (2019. 09. 05.)

Tallián Béla: Törvényjavaslatok munkás- és cselédek sorsának betegség, baleset, rokkantság és aggkor esetére való biztosításáról. Budapest, 1896, Pátria Ny.

1.3. KIEMELT TÁRSADALOM- ÉS SZOCIÁLPOLITIKAI KÉRDÉSEK

1.3.1. A középosztály-problematika

Láng Lajos: A társadalmi deficit

Budapest, 1881, Kilián Frigyes. 55–69.

Láng Lajos, báró (Pest, 1849. október 13. – Budapest, 1918. március 28.) közgazdász, újságíró, liberális politikus. A pesti és a berlini egyetem végezte tanulmányait, 1876-ban jogi doktorátust szerzett a pesti egyetemen. 1877-ben a nemzetgazdaságtan egyetemi magántanára 1883-tól statisztikát tanított a budapesti egyetemen. Két alkalommal választották a Jog- és Államtudományi Kar dékánjává, 1905-1906-ban az egyetem rektori tisztét töltötte be. 1877-től az Ellenőr című lap munkatársa, 1881-től szerkesztője volt. 1882-től a Nemzet című politikai lap munkatársaként dolgozott. 1878-tól országgyűlési képviselő, szabadelvű, majd 1910-től munkapárti programmal. 1896-1898-ban a képviselőház alelnöke. 1883-tól a pénzügyi tárca államtitkára, 1902-1903 között kereskedelemügyi miniszter. 1883-tól az MTA levelező tagja, 1893-tól rendes tagja. Alapítója és elnöke 1893-tól a Magyar Közgazdasági Társaságnak. Mintegy 20 könyvet publikált és számos kisebb írást publikált, melyekben elsősorban közgazdasági és a demográfiai kérdésekkel foglalkozott.

A társadalmi deficit című, 1881-ben kiadott művében az úri középosztálynak a modernizációs folyamatban való fokozott bekapcsolódását sürgeti, mert szerinte ez a kulcsa a réteg és vele együtt az ország gyorsabb gazdasági fejlődésének.

Még azok között is, kik belátják, hogy társadalmi mérlegünk beteges voltáért csak magát a társadalmat lehet felelősségre vonni, rendszerint egyedül abban találják a hibát, hogy a magyar középosztály pazarlásra hajlandó. Mondják, hogy bármely más nemzet középosztálya sokkal takarékosabb; utalnak különösen a németekre, s azt hiszik, hogy a kiadások korlátozása, a legszigorúbb takarékoság az egyedüli orvosság, mi e kétségtelenül fenyegető alakot öltött társadalmi bajon segíthet.

Nem szükséges talán mondanom, miszerint magam is azt tartom, hogy a kiadásainknak alkalmazkodniuk kell a bevételeinkhez; magam is azt tartom, ki többet ad ki, mint amennyit keres, vétkezik önmaga, családjá és az egész társadalom ellen. Mindazonáltal hogy mérlegünk ez egyoldalú orvoslása, szóval csupán kiadásaink szigorú ellenőrzése által segíthetnénk a bajon. [...]

Kiadásaink egyoldalú korlátozása, igényeink elfojtása megóvhat bennünket a közvetlen elbukástól, de csak ideig-óráig nyújthat segílyt, s midőn elfojtja egyszerismind termelő képességünk erélyes kifejlését, eloltja bennünk azon

erőket, melyek megizmosodása nélkül meg nem állhatunk a modern népeknek a létért folytatott, minden erőfeszítést megkövetelő küzdelmében. Bármily elengedhetetlen kötelességnek tartsam részemről is a takarékoságot bármennyire nélkülözhetetlennek tekintsem az egyensúlyt kiadásaink és bevételeink között: nem habozom kimondani, hogy a takarékoság azon neme, melyet hazánkban leggyakrabban találunk, csak ilyen pillanatnyi óvszer, mely akadályát képezi ugyan a hanyatlásnak, de nem egyszersmind sarkantyúját a haladásnak. Megállapodást jelez a lejtőn lefelé rohanásban, de egyszersmind stagnációt, veszteglést a szüntelenül előtörő gazdasági fejlődésben.

Mert igenis fogunk találni olyanokat, akik lelkiismeretes szigorúsággal örködnek kiadásaik és bevételeik egyensúlya felett, ami, ismétlem, szerintem is elengedhetetlen kötelesség. Csak az a baj, hogy igen sokan azt hiszik, hogy ezzel megtettek mindent, amit tőlük kívánni lehet. Büszkén fognak arra hivatkozni, hogy megmaradtak apáik egyszerűségében, de amellet feledik, hogy vagyonuk hasznosításában, földjeik megművelésében szintén ott maradtak, ahol apáik voltak. S ha dicséretes önmegtagadásuk által meg is meg is kíméltek oly értékeket, melyeket mások eltékozoltak volna, indolenciájuk által elmulasztottak oly értékeket termelni, melyek segítségével bőven fedezhették volna, önmaguk és családjuk fizikai és erkölcsi szükségleteinek mindig táguló körét.

Nézzük ellenben azt a fajt, melyben a modern gazdasági irány minden hibája és erénye a legpregnansabb módon nyer kifejezést. Nézzük a zsidókat és látni fogjuk, hogy a megfeszített munkásság és minden alkalmat felhasználó kereseti ösztön éppen nem zárja ki a mindig gyarapodó szükségletek kielégítését. Igaz, hogy a zsidó nem költi gyomrára jövedelmeinek zömét, és nem is teszi egy kártyára keresetének tetemes hányadát, hanem nézzük meg a lakását, és hasonlíthatatlanul nagyobb kényelmet és ízlést fogunk benne találni, mint a megfelelő vagyonú keresztény ember lakásán. S ezt hiába neveznök pusztán hivalkodó fényűzésnek, mert ha e költsékezésben nagy szerepet játszik is ezen selejtesebb és éppen nem dicséretes jellemvonás, másrészt nagy része van abban a mindig dicséretes családi érzelmnek, mely az otthont, a gyermek első benyomásaira döntő befolyást gyakorló családi tűzhelyet, külsőleg is megbecsüli. De menjünk tovább ki a mulatóhelyekre, utcákra, sétaterekre, el a színházakba, hangversenyekre, vendéglőbe, kit látunk ott ismét, és pedig mindig családjával, s még hozzá nagyobb számú és gondosabban öltözött családjával, a legnagyobb számban? A zsidót. S végül – hogy a legtiszteletreméltóbb vonását említsem – ki ad gyermekeinek leggondosabb nevelést, ki az, ki maga nélkülöz, ha kell, koplal, csak hogy gyermekeire több pénzt fordíthasson, mint a nála sokkal gazdagabb birtokos osztály? Ismét a zsidó.

Nem az a fő baj tehát, hogy sokat költünk, hanem az, hogy keveset keresünk. S miért nem keres a magyar középosztály többet? Ah, annak igen sok oka van, de legfontosabb és legelső valamennyi közt az, hogy a kormánytól vár mindent ahelyett, hogy elsősorban és főleg saját erejére támaszkodnék. [...]

S még nem is az egyedüli betegség. Ott van mindjárt egy másik, mely ezzel szoros összeköttetésben áll, a vis inertiae, mely egész mezőgazdaságunkat, nemzeti

vagyonunk legfontosabb részét átlengi. Nálunk mindenki földbirtokos akar lenni, és senki sem tud jószántából öröklött földbirtokától megválni. Gazdálkodni akarunk mindnyájan, de nem tekintjük mesterségnek, melyet tanulni és iparszerűleg kezelni kell, hanem úri foglalkozásnak, melyet lehetetlen nem érteni. Még a szorgalmas és takarékos gazdák egy része sem tartja szükségesnek az előleges elméleti és gyakorlati kiképzést, hanem ha utána is néz a gazdaságának, rábízza magát az Úristen jóakarátára, s az öreg béres bölcsességére. Ha van három-négy gyermeke, elküldi őket jogra, mert hát birtokos ember fia nem lehet más, mint ügyvéd vagy hivatalnok. De igen sokszor megtörténik, hogy egyik sem végez semmit, hanem haza jön – gazdálkodni, s mikor azután hárman-négyen ülnek bele ugyanabba a birtokba, melyből azelőtt egy is csak nehezen tudta szükségleteit fedezni, elkeserednek, hogy nem bírnak megélni. S ezek még nem a legrosszabb esetek. Azokról, kik könnyelmű tékozlás által jutnak tönkre, nem is szólok, mert azokat kivételeknek akarom tekinteni, s különben is nem a költségek nagyságában, hanem és főleg a kereset elmaradásában keresem a bajt.

Nincs pálya elég, melyen a birtokos osztály gyermekei jövőjüket biztosítanák, itt van a baj fészke, de ezen ismét csak maga a társadalom segíthet. Abból, ami van, nem használjuk ki ami legfontosabb és túlterheljük a kevésbé fontosat, elhanyagolunk másokat, melyek voltak, és előítélettel fordulunk el minden újtól, mely tisztességes kenyeret adhatna. [...]

De mit tesz a birtokos családok azon gyermeke, mely nem marad a mezőgazdaságnál? Hivatalnok, tisztviselő vagy ügyvéd lesz – de más pályára nem megy, nem is mehet, mert visszatartja őt a szokás és az előítélet. S hozzájárul még az az anomália, hogy igen sok esetben megtartja amellet birtokát, aminek kezeléséhez nem ért, és így majdnem parlagon hagyja heverni a nemzeti vagyon egy részét. E pályák kizárólagos felkeresése ma mind a hármát annyira túltelítette, hogy a szellemi proletariátus komoly veszedelem gyanánt kezdi fenyegetni a magyar társadalmat. Ha akármely parányi hivatal megürül, százával jönnek a folyamodványok olyan állásra, mely alig képes emberét eltartani. S e részben egyik sem hat oly károsan, mint a tisztviselői pálya. Mert a hivatalnoki pálya legalább bizonyos egzisztenciát nyújt, de a választott tisztviselő állása nemcsak sokkal szerényebb, hanem bizonytalanabb is. A választási rendszer, korunk modern áramlatával homlokegyenest ellenkező rendi alkotmány ez utolsó maradvány, ami mindennél hatalmasabban működik közre a középosztály megrontására. Mert midőn szerény és bizonytalan kenyeret nyújt egynek, reményt ad tíz másnak ki különben talán jobban fizető és biztosabb kenyér után látna. S az ügyvédi pálya túlterheltségével szemben, meg éppen hiába várunk orvoslást bármely korlátolásoktól, mert amíg még nagyobb és majdnem legyőzhetetlen nehézségekkel nem fog járni e pályákon az élet, a szokás és az előítélet nem fogja engedni, hogy középosztályunk más pályákra küldje ifjait.

Pedig ott van két igen szép és a magyar nemzeti állam életében nagy és nemes feladatokkal felruházott pálya, a katonaság és a papság, melyeket a magyar középosztály egészen elhanyagolt. [...]

De ha e pályákon sem látjuk a magyar birtokos osztály gyermekeit, mily szörnyülködés fogná el legnagyobb részét, ha azt követelnők tőle, hogy iparra és kereskedelemre küldje fiait. Pedig amíg ez előítélettel nem szakít, alapos gyógyulást szintén hasztalan reménylünk. Magyarország földje jobban művelve, tetemesen többet jövedelmezne, mint ma, de akárhogy fokoznók termő erejét, arra már nem elegendő, hogy egyedül elégítse ki mindazok fokozott igényeit, kik ma a középosztályhoz tartoznak.

Szekfű Gyula: Három nemzedék és ami utána következik

Budapest, 1935, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda. 244–251., 312–338.

Szekfű Gyula (Székesfehérvár, 1883. május 23. – Budapest, 1955. június 29.) történész, publicista, politikus. A Budapesti Egyetem bölcsészkarán szerzett történelem, német, francia szakos diplomát 1905-ben. 1905–1906 között a Nemzeti Múzeum, 1907-től a bécsi udvari levéltár munkatársa, közben 1908–1910 között gyakornokként az Országos Levéltárban is dolgozott. Bécsből 1924-ben települt haza. 1916-tól egyetemi magántanár, 1925-től a Budapesti egyetem kinevezett professzora volt. 1925-ben az MTA levelező, 1941-ben rendes tagjává választották. Hóman Bálinttal közösen nagy összefoglaló munkát írt a magyar nemzet történetéről. A korszak elismert történésze volt, munkásságát 1930-ban Corvin-koszorúval díjazták. 1927-től 1939-ig a mérsékelt konzervatív irányzatú Magyar Szemle szerkesztője, 1939-től 1944-ig pedig a németellenes Magyar Nemzet publicistája volt. 1945-től 1948-ig moszkvai magyar követ, 1953-tól országgyűlési képviselő volt, 1954-től bekerült Elnöki Tanácsba.

A Három nemzedék és ami utána következik című munkája egy korábbi írása folytatása volt. 1920-ban jelent meg a Három nemzedék, amely 3 kiadást élt meg. 1934-ben Szekfű egy új fejezettel bővítette ki a munkát, így született meg ez a könyv, amit a következő évben újra kiadtak. A mű az 1848-as, az 1867-es, a századfordulós és a Trianon utáni magyar társadalmi, politikai folyamatokat foglalta össze, elutasítva a revolúciót, kiemelve a középosztály problémáit és a zsidóság hazai térfoglalását.

A magyar kapitalizmus 67 körül az osztráknak fiókvállalkozása. A magyar iparvállalatok megállapíthatólag osztrák tőkével alakulnak, még akkor is, midőn az intézmények élén ősi magyar nevek kápráztatják a közönséget. Első vasutjaink egytől-egyig idegen kézen vannak, alkalmazottjaik nagy többsége osztrák-német, kiknek Baross Gábor által történt ukázszerű megmagyarosítását nemzeti eseménynek kell tartanunk. Persze a külföldi tőke óvakodik a gyarmat kezelésében oly rendszabályoktól, melyek saját otthoni vállalatait érintenék, azoknak komoly konkurenciát teremtenének. Az új magyar vállalatok nem a legmagasabb fokú gyártmányokat termelik, megelégszenek a nyersterményék első feldolgozásával, félgyártmányokkal, melyek külföldre szállíttatván, az osztrák üzemekben nyerik a 245 tökélyt és magas értéket, hogy azután mi újra visszavásároljuk. Egyetlen példa: finom bőrárúk nem nálunk készülnek, holott mi, állattenyésztők, volnánk arra hivatottak, hanem Bécsben, melynek mi adjuk feldolgozásra a nyersanyagot s tőle megvesszük a kész árucikket.

Ez a helyzet a már ismert gazdasági viszonyokból természet szerint adódott, s mint ilyen, következése volt a Mária Teréziától kezdve gyakorolt osztrák iparpolitikának, nem pedig a 67-es kiegyezés közös vámterületének. Elég két század fejlődését egyváltóban áttekinteni s rögtön látjuk, hogy a helyzet éppen 67 óta javult, gyarmati függésünk a 48, sőt 67 előttihez képest folyton könnyebb lón. Külön vámterület esetén talán kizárhattuk volna az osztrák tőkét, de akkor maradtunk volna vagy szegény tőkélen országnak, megfúltunk volna saját zsírunkban, vagy pedig máshonnan kaptunk volna idegen tőkét, mely aztán fejletlenségünket éppen úgy kihasználta volna, mint Ausztria. Bajunk százados hátramaradás eredménye lévén, rajta egyszerre, törvényekkel, vámvonallakkal nem lehetett segíteni. Mint legutóbb fejlődő ország, mely nyugati szomszédjai után lép be a kapitalizmus közösségébe, természetes hátrányban voltunk a fejlettebbekkel szemben. E hátrány csak lassan volt paralizálható. És mi sem természetesebb, minthogy e tőkét nekünk az az állam adja, új fellendülésünket az fölözze le, melyre mi nyersterményeink eladása végett leginkább rá voltunk utalva. Ausztria és Magyarország közt a do ut des elve érvényesült, mégpedig, mivel mi voltunk a gyöngébbek, nem egyszer úgy, hogy túlfizetésre kénytelenítettünk.

Hirtelen változást csak az a körülmény eszközölhetett volna, ha az eddig harcos és jogász nemzet egyszerre, máról holnapra, kereskedelmi és ipari tehetségnek bizonyul. Ez azonban nem történt meg. Ellenkezőleg, gazdasági életünk lassú bontakozásának egyik oka az, hogy a magyarság ez új korszakban is húzódozott e pályáktól. Az alacsony műveltségű osztályokat, a paraszti tömegeket nem érheti itt szemrehányás, őket eléggé elfoglalta a szabad birtok, az újonnan megnyílt önálló agrárpálya, de a kiváltságos osztályok nem menthetők fel bizonyos felelőség alól. Mint fentebb láttuk, a korábbi közbirtokosok és középnemesek tekintélyes hányada volt kénytelen jobbágyfelszabadítás és abszolutizmus nyomása miatt házi tűzhelyét elhagyni, új egzisztenciát keresni. Csekély éleslátással megtalálhatta volna ezt, ha a kapitalizmus győzelmes szekérébe kapaszkodik, ha földes uraság helyett ipari és kereskedelmi pályára megy. Így a föld terményei a magyar földművelőtől magyar kézen át, magyar közvetítéssel jutottak volna el a hazai vagy külföldi fogyasztóhoz. Sajnos, az ősi szenvedélyek nem engedték ezt. A volt privilegizált osztályok görcsösen ragaszkodtak az „úri“ pályákhoz, s inkább végkép leszállottak, fokról-fokra csúszva, a társadalmi létrán, semhogy hirtelen kiragadják magukat megszokott körükből és az ipari produkció vagy kereskedelem szolgálatába álljanak. A tönkrement agrár családot fiaik városokba tódultak s ott megszállották az állami, megyei, városi hivatalokat, le egészen az írnokságig, mert ezen helyeken, korlátolt látókörük és világot nem ismerő felfogásuk szerint továbbra is „urak“ – más nyelvre ily értelemben le nem fordítható szó – maradhattak. Az ősi földről elszakított magyarság így indult neki a tévelygésnek, miután az első lépést, a hivatalba állást már megkönnyíté neki Tisza Kálmán protekciós politikája, s az államhivataloknak tőle eszközölt szaporítása. Legújabb történetünkre fontos tény ez: az új kapitalizmusban a magyarság nemcsak tőkével nem, de vezető szellemmel, ipari és kereskedelmi üzembeli munkával sem vett részt.

A nemesség hatalma, vezető szerepe nem is a birtokon alapul. Már a második korszakban is láttuk, hogy azon osztály, mely Tisza Kálmán hagyományaihoz képest vármegyei és parlamenti közéletünkben uralkodott, csak kis részben állott földbirtokos nemesekből. Hozzá tartozott és tartozik az új korszakban is a régi nemességnek megyei és állami szolgálatba lépett vagyontalan tömege, hozzá a városi életbe vonult józan polgári érzésű nemesség, valamint az egész vidéki városbeli intelligencia, mely polgári és parasztszármazás ugyan, de életfelfogásban, politikai és nemzeti érzésben asszimilálódott a nemesség hivatalviselő tömegeihez, kik a központi hivatalokban ülve, a vidék előkelőbb államhivatalait, reprezentációs helyeit, minő például a törvényszéki elnökség, vármegyei hivatalokat tartósan megszállva, sorsukat az államéhoz kötötték, s így az állami omnipotencia korszakában túlnyomó befolyást, egyéb rétegekre olvasztó hatást gyakorolnak. E birtoktalan nemességnek vagyona semmi vagy csekély, de van konnexiója a központi hivatalokban és van szorgosan ápolat atyafisága a középnemesség birtokos maradványaival. E rokoni viszony szabja meg életmódját s egyúttal azon nemfémes intelligenciáét, mely vele napi érintkezésben lévén, szokásait híven átveszi. Innen az a különös jelenség, hogy megmagyarosodott polgárcsaládok fiain gyakran a legszorgosabb kutatással is alig fedezhetünk fel polgári erényeket, de annál szembeötlőbbek rajtuk azon tulajdonok, melyeket a pusztuló és szegényedő, de a gazdag atyafisággal minden áron lépést tartó hivatalnoknemességtől vettek át. A szegény hivatalnok-nemes külsőleg él, hogy lássák, s ahelyett, hogy a lelki műveltség terjedésével a külső életről leszokott volna, még utánzókra tesz szert, s életmódját, melynek pusztulásra ítélt osztálynál megvan a természetes jogosultsága, egy újonnan feltörekvő rétegre is kiterjeszti. Innen vidéki városaink közismert sivár életmódja, a folytonos külsőségkeresés, a lelkieknek tökéletes elhanyagolása. Hogy csak egy drasztikus jelenséget említsek: vidéki kávéházak éjjeli életében cigányszó (magyar áfium!), kártya és betört tükrök mellett nemcsak a lehanyatlott nemesek: megyei aljegyzők, huszártisztek ifjúsága hervadt nem egyszer sivár, lélektelen férfikorrá, de még inkább, nagyobb számban a polgári és parasztcsaládokból feltörekvő új értelmiség; általában utánozták a kiháló nemesség jó és rossz szokásait, polgári légkör sehol ki nem alakult. [...]

A Kárpátok hágóit átlépve a galíciai és orosz zsidó, ki az ázsiai állapotok közt, honnan jött, emberszámba is alig ment, kellemes csodálkozással vette észre, hogy íme csak nemzeti ruháját kell levetnie, csak a közönséges érintkezésre szükséges magyar beszédet kell elsajátítania, máris éppen olyan jó magyar, tagja új magyarországi nemzeti közösségének, mint generációk óta bentlakó zsidó polgártársai, vagy akár a magyar föld autochtonai, ősi családok nemes vagy paraszt leszármazói. Az idegen elemeket a belső átalakulás kötelessége alól a magyar közhangulat elvileg, változhatatlan érvénnyel felmenté: a határt akadálytalanul átlépő galíciai hosszabb-rövidebb tanyázás után rutén-tót vidéken, az Alföld magyar városaiba megérkezve, már magyar-számba ment és joggal elhihette magáról, a közhangulat hatása alatt, hogy éppoly jó magyar, mint bárki más ez akkor még széles országban. Az államilag szervezett névmagyarosító akció segélyével eldobja nevét, újat vesz fel, boltot nyit, kis házat szerez, ezzel a magyar illúziók: az állam és nemzet formalisztikus felfogása

szerint valóban és egészen magyarrá vált, gyarapítá a magyarság számát. Eggyel megint többen vagyunk, mondtuk, ráfér szegény, testvértelen fajtánkra.

A közhangulat azonban illúziókba burkolózva, örömet szemlélte a magyarság illetően rohamos gyarapodását, melyet siettetni és nagy arányokra növelni mindent megtett azon értelmiségi réteg, mely az illúziók szolgálatában a magyarság számbeli gyarapodását, a magyar impérium fantomját tette meg élete feladatainak. [...]

Ez a milliónyi zsidóság, a magyar állam és közvélemény illuzionárius intézkedéséhez alkalmazkodva, magyarnak vállalja magát és egyetlen magyar zsidó réteget képezett, melyben régi honosok és ma érkezettek közt senki sem tett különbséget. A galíciai menekült ebben a rétegben egyszerre részesévé lőn mindazon előnynek, melyet a honos zsidóság a magyar faj antikereskedelmi és antikapitalista talentuma folytán élvezett. A kapitalizmus hirtelen fellendüléséhez, az industrializmus és pénzület szédületes kifejlődéséhez a zsidóság szolgáltatta az agyvelőt és embert, míg testi munka nélkül lehetett működni. Így a nyereség is az övé volt, azaz a galíciai menekültek a zsidó kapitalizmus segélyével már az első és második generációban felemelkedtek a középosztályba, a magyar középosztályba. Közrejátszott itt a zsidó faj szeretet, a családi érzés is, mely nem nyugszik addig, míg az utódokat kényelmesebb életmódba, székbeli foglalkozások körébe nem emeli.

A zsidó rétegnek szellemi pályák felé kisugárzása pedig annál valószínűlenebb mérveket öltött, minél inkább elszegényedtek a magyar értelmiségi rétegek, melyek a kapitalizmus napjában nem sütkérezhettek, s minél inkább tartózkodott az itt-ott még vagyonosabb dzsentrivel a produktív szellemi munkától. A zsidóság élénk gyakorlati érzékével meg sem kísérté a dzsentrivel a harcot felvenni, meghagyta neki a minisztériumok és vármegyék cifra nyomorúságát, fenn az ernyő, nincsen kas tekintélyét, de annál nagyobb erővel veté magát a jobb keresettel kecsegtető pályákra, minő az ügyvédi, orvosi és mindennemű ipari és kereskedelmi értelmiség. Statisztikai adatokra itt nincs szükség, inkább azt kell meggondolnunk, hogy a zsidóság térfoglalása, mely e pályákon nem egyszer annyira ment már, hogy a keresztények számát megközelíti, sőt felülmúlja (például orvos volt 1900-ban 4807, ebből zsidó 2321, tehát 48%), nem hosszú fejlődésnek eredménye, hanem néhány évtized alatt, hirtelen, kivédhetetlen betörésszerűen jött létre. Mikor tehát mi a modern Magyarország kulturális haladását dicsőítettük, ez alapján véve nem volt egyéb, mint az értelmiségi pályáknak a zsidósággal való átítatása. Az ügyvédi kar száma például 1890 és 1900 közt 7.2%-kal, de a zsidó ügyvédek száma ugyanekkor 68.6%-kal szaporodott. Tehát a magyar kulturális pályákon működő egyének számának gyarapodása összeesik azzal, hogy a magyar elem a zsidó előtt háttérbe szorul. Mikor azután ezen jobb keresetet nyújtó pályák annyira megteltek a zsidó tömegekkel, hogy meg-élhetési esélyeik a túltömöttség és konkurencia folytán leszállottak, csak ekkor térj észte ki figyelmét a zsidóság a rosszabbul fizetett tanári, bírói és egyéb pályákra.

Berzeviczy Albert: A dzsentriről

In: Berzeviczy Albert: Beszédek és tanulmányok. II. köt. Budapest, 1905, Singer és Wolfner. 233–253.

Berzeviczy Albert (1853–1936) liberális politikus, a Szabadelvű Párt, később a Nemzeti Munkapárt tagja. Történetíró, több mint 50 kiadvány szerzője. 1905 és 1936 között a Magyar Tudományos Akadémia, 1923 és 1936 között a Kisfaludy Társaság elnöke volt. 1903–1905 között vallás- és közoktatásügyi miniszter. Berzeviczy a kormányzati liberalizmus képviselőjeként a szociális feszültségek feloldását nem az államtól, hanem a társadalmi öntevékenységtől várta, visszautasítva a lesüllyedő osztályok érdekében történő állami beavatkozás lehetőségét. A reformkori liberális középnemesség tönkremenetelének legfőbb okát, a dzsentri liberalizmustól való eltávolodását, és az antiszemitizmus felé fordulását a társadalmi osztály hibás mentalitásában, a vállalkozó szellem hiányában és a bűnbakkeresésben jelölte meg. A dzsentri érdekében egyre többek által követelt állami birtokpolitika helyett arra bízta az érintetteket, hogy vegyenek példát a kapitalizmus és a polgári szabadság lehetőségeit sikeresen kihasználó zsidóságról, szálljanak ringbe a társadalmi csoportok szabad versenyében, vegyék kezükbe saját sorsuk irányítását.

A válság természete fölött sokkal többet beszéltek és írtak már s arra nézve a nézetek általában sokkal megegyezőbbek, semhogy megállapításainál soká kellene időznünk. Hármasszöveg természete megfelel a gazdasági, társadalmi és politikai átalakulásnak, melyen nemzetünk az utóbbi évek alatt átment, s melyek mindegyike megváltoztatta a dzsentri helyzetét is és olyasmit vont el tőle, amelyek hiányát még eddig, az új viszonyok között kipótolni nem tudta. A gazdasági átalakulás – melynek következményeit legsűrűbben méltatták, s melyekkel ezért e sorokban legkevésbé fogunk foglalkozni – megszüntette reá nézve a gazdálkodás azelőtti könnyű módját és oka lett, hogy mint osztály, gazdasági súlyából veszített; a politikai reformok eltörölték kiváltságos állását az alsóbb osztályokkal szemben mindkét vesztesége természetesen alászállította társadalmi befolyását és tekintélyét.

Ily helyzetben a magyar dzsentri nagy része – mint elégtelen embereknél történni szokott – szívesen fogadta be azokat a tanokat, melyek azt hirdették, hogy bajainak oka nem ő lévén, azoknak orvoslása sem indulhat tőle, hanem vagy vissza kell vinni mindent oda, ahol azelőtt volt, vagy az egyenlő jogokat és szabad versenyt – melyek pedig a dzsentrinek éppúgy szolgálnak, mint a többi osztályoknak – az ő érdekében, az ő előnyére, tehát mások hátrányára, különféle korlátok közé kell szorítani; mely doktrínák indoklásaképpen természetesen sok szép dicséretet hallottunk a dzsentri múltjáról és nemzetfenntartó erejéről, melyeket teljes joggal hangoztathatunk mi is, akik a dzsentri életrevalóságában hiszünk és őt a bajok leküzdésére buzdítjuk, de amelyek furcsán hangzanak azok ajkáról, akik eget-földet tele jajveszékelnék a dzsentri nyomorúságos állapota felől panaszokkal, s elérkezettnek látják az időt, melyben nemzetünk nevezetes osztálya hagyományos önállóságával és büszkeségével szakítva mankóért, kegyelemkenyérért folyamodik az államhoz.

Az ellenzék bizonyos elemeinek – melyek a politikai siker hosszú nélkülözése folytán erkölcsileg teljesen kiéheztek – éppen kapóra jött így a dzsentri helyzete és annak

megjavítását célzó kecsgetető tanok iránti fogékonysága. A maguk ügyévé tették a megindult agitációt, annak visszautasításából nem késték vádat formálni a kormány „tehetetlen, terv és eszme nélküli” politikája ellen, sőt még olyan gyanúsítgatásokkal is tetézték ezt, mintha a kormány csak azért vonakodnék az exkluzív dzsentripolitikusok kiforrotlan, sőt gyakran érthetetlen reformterveit azonnal megvalósítani, mert szerintük a szabadságunkból egyedül hasznot húzó más osztályok érdekeit akarja legyezni, mert azok zsoldjában áll. [...]

A mi dzsentrink fölfogta hivatását, amikor a forradalom árját megelőzve, kiváltságos helyzetét önként feladta ezáltal biztosítván magának ama nagy előnyt, hogy míg másutt a polcáról egy forradalom vihara által lesöpört nemesség, mint legyőzött lépett át az új érába, nálunk a dzsentri egy nagylelkű győztes nimbuszával, erkölcs, s anyagi erejével foglalta el helyét az újon szervezett társadalomban. Helyét azóta nem vesztette el, s csak tőle függ, hogy megtartsa, ha nem a múltba, hanem a jövőbe néz, nem mástól, de önmagától vár segílyt. [...]

Ezért nem átvalljuk bevallani, hogy a bajok legnagyobb része megelőzhető lett volna, s most a dzsentri barátainak nem volna okuk oly sok kipusztult, vagy idegen kézbe került úrilak fölött szomorkodni, ha dzsentrink összes tagjai – úgy, mint sokan közülük – idejekorán beletalálták volna magukat az új gazdasági helyzetbe, s aszerint rendezkedtek volna be és járnak vala el. Hanem hát sok igaz van abban, amit egy kitűnő hazai publicistánk mond, hogy mi „egyszerre lettünk modernnek igényeinkben, de avitikusak maradtunk keresetünkben”. Elmondták már ezt a dzsentrinek sokszor és sokan, de hiába, mikor ezzel szemben midig megcsendülnek a szirénhangok, amelyek azt zengik, hogy úgy volt jól minden, ahogy volt, s hogy ezen túl sem kell másként tenni, csak az állam politikájának kell jobbra változnia, akkor majd új aritmetikát is fogunk kapni.

Nem akarunk e fájdalmas tárgynál időzni, csak kiemeljük, hogy a gazdálkodási slendriánság, az idegenkedés a legtöbb produktív pályáról, melyet gentlemanlike-nak¹²⁸ el nem ismer az elfogultság, a takarékoság hiánya és az álszemérem, meg gyakran az a túlságos tartózkodás a kockázattól, mely voltaképpen semmi egyéb, mint indolencia, s amely jobban szereti a csekély, de biztos jövedelmet nyújtó hivatalocskát, az egyéni munka erélyétől és jelességétől függő keresetmódoznál. Ezek okozói legtöbbször azoknak az elzüllött egzisztenciáknak a dzsentri körében, amelyek fölött annál kevésbé szeretünk könnyedén vagy éppen gúnyosan napirendre térni, minél inkább méltányoljuk a dzsentri tulajdonait és hivatását. Ami áll a dzsentri bajának fő okára nézve a gazdasági téren, hogy tudniillik az új helyzetet idejekorán föl nem ismerte s annak eringenciáival nem számolt kellőleg, az áll a politikai és társadalmi elmérgesedéséről is. Bármily hévvel hirdessék is az ellenkezőt, nekünk

128 úri emberhez méltó

erős meggyőződésünk, hogy itt a hiba épp abban rejlik, hogy a dzscentri az önmaga által inaugurált¹²⁹ korszak demokratizmusa iránt kezd elhidegülni. [...]

A haladási eszmék szolidaritása hozza magával, hogy az egyikkel nem lehet szakítani anélkül, hogy valamennyivel összeütközésbe ne jönnénk. Ezért amily mértékben szorult ki a dzscentri egy részéből a demokratikus szellem, melynek intézményeink fejlődésében oly nagy feladat jutott, oly mértékben kaptak benne lábra a legkülönbözőbb antidemokratikus irányzatok, úgyhogy a mai nap már – sajnálattal bár – be kell vallani, hogy a magyar liberalizmus nem bírja úgy, mint hajdan a dzscentriben legerősebb támaszát. [...]

Legjellemzőbb ebben az agitációban mindenestre az, hogy majdnem teljesen nélkülözi a konkrét terveket és javaslatokat s rendesen csak bizonyos érzékeny húrok pengetésére, hangulatcsinálásra, s meddő kesergésre szorítkozik. [...] Ez a divatos politikai romanticizmus pedig tényleg a főszerepet játssza az egész dzscentriagitációban, ami azon túlmegy alig több mint embriója egy-egy közgazdasági, vagy szociálpolitikai reformeszmének, természetesen az újság, vagy eredetiség minden igénye nélkül; modernizált régiségek vagy importált külföldi csecsebecsék. Majurátusokkal akarják megerősíteni és vezérszerepében biztosítani a dzscentrit? Mintha a majorátusok nem szaporítanák az elzüllött egyének számát s mintha azok egy oly osztályban, amelynek befolyása sohasem alapult annyira vagyoni erején, mint inkább erkölcsi tulajdonain és politikai lehetőségein, képesek volnának társadalmi és politikai irányban konzerválni a dzscentri állását. Egyoldalú biztos hatásuk ez volna, hogy merevségükben hozzá még privilégiumként alkalmazva élesebbé vonnák a határt a dzscentri és a többi mellette és alatta lévő társadalmi osztályok között, tehát elmérgesítenék a bajt, amelyet mi mindenekelőtt tartunk megszüntetendőnek. [...]

Mert az állami szocializmusnak¹³⁰ kétségbevonhatatlan jogosultsága van addig a határig, amíg a társadalmi verseny előfeltételeinek hiányában lévő osztályokat, tehát az ügyefogyottakat, műveletleneket, munkaképteleneket igyekszik ama feltételek birtokába juttatni: de nem volna értelme akkor, ha gyámolító működését egy oly osztályra irányozná, amely társadalmi és politikai vezérszerep jogos pretenzióival¹³¹ lép föl, s annak majdnem minden előfeltételeit is bírja. [...]

Ezzel az agitációval szemben mi nem fogunk megszűnni – bármily népszerűtlenül is hangzik is az most – a dzscentrit arra figyelmeztetni, arra kérni, hogy elutasítva magától minden politikai fölhasználásra irányzott sarlatán kísérletet, simuljon egész lélekkel a középosztály többi eleméhez, olvadjon össze, egyenlősitse magát velük, vegye föl a versenyt bátran, a gazdasági kereset és társadalmi működés minden becsületes terén, s mindezek mellett ragaszkodjék szilárdan azokhoz a liberális elvekhez, amelyekhez hagyományai kötik, bízva önerejében, s el nem fogadva semmi

129 beiktatott

130 az állam szociális intézkedéseinek

131 igényeivel, követelményeivel

kiváltságot. [...] Kimutatni törekedtünk, hogy egy konzervatív, vagy éppen reakcionárius éra a dzsentrit mai politikai pozíciójáról okvetlenül leszorítaná; a magyar dzsentrinek e politikai pozíciója hozzá van kötve a magyar liberalizmus ügyéhez: vele győz, vele bukik. Az lehetséges, hogy a liberalizmus magát az őt fenyegető támadások ellen higgadt és egyúttal erélyes politika által győzelmesen meg fogja védeni, még ha dzsentri hátat is fordít neki; de az bizonyos, hogy amely napon ez megtörténnék, azon a napon a magyar dzsentri kiváló politikai szerepe mindenkorra be volna fejezve.

Petrássevich Géza: Magyarország és a zsidóság

Budapest, 1899, Szent Gellért Ny. 89–108.

Petrássevich Géza (1871–1908) jogi végzettségű újságíró, a századforduló nagy hatású antiszemita pamfletjeinek szerzője, kora ifjúságának egyik vezéralakja. Írásai kezdetben a politikai katolicizmus lapjaiban, a Magyar Államban és az Alkotmányban jelentek meg. 1904 elejétől az "Új Lap" felelős szerkesztője. "Magyarország és a zsidóság" című politikai pamfletje a jobboldali radikalizmus társadalomképének és társadalompolitikai programjának koherens tablója. E világnézet alapvetését az antiszemitizmus adta. A radikálisok úgy látták, hogy a szabaddá vált érvényesülés keretei között a zsidóság minden eszközt a saját javára fordított, a liberális korszak az ő javukat szolgálta. Társadalomstatistikai kimutatásokkal bizonyították a gazdasági és kulturális életben való – ahogy ők nevezték – "zsidó térfoglalást", s ezzel párhuzamosan a magyarság pusztulását. Össztársadalmi önvédelmi harcot és állami beavatkozást egyaránt követeltek a folyamat visszafordítására.

Szomorú kötelességet teljesít az ember akkor, a mikor Magyarország közgazdasági állapotáról akar írni. Pedig fejlődésének, illetve haladásának rossz iránya még csak ötven, illetve harminc esztendő. 1848-ig az igaz, hogy szorosán vett kultur gazdasági életről Magyarországon nem igen lehetett szó, de az utána következő fejlődés sajnosán igazolja megbocsáthatatlan tévedéseit annak a forrongó társadalmi és közgazdasági evolúciónak, mely a 48-as forradalmi eszmék hipnotikus hatása alatt született meg. [...]

Rombolt mindent 48, de alkotni nem alkotott semmit. Ezer és ezer életerős magyar embernek ontotta ki véré, tíz esztendő nehéz rabláncot fűzött karjainkra, gyilkoló anyagi és erkölcsi romlást hozott ránk, s mit adott érte cserébe? Semmit. Egyetlen vívmányát, a politikai szabadságot még egyszer kellett kivívnunk 67-ben s ezt, ha későbbben is, megtettük volna 48 és vérontás nélkül is. Ellenben az elpusztult magyar földbirtokot, a zsidó mozgó tőkévé formálódott magyar aranyat, a társadalom erkölcsét, tisztaságát, az elbukott középosztályt ki adja nekünk vissza? [...]

De hibás, végzetlenül hibás még most is az az osztály, mely elbukott, amely a munkáról alkotott fogalmát nem tudta mind a mai napig megváltoztatni, amely nem akar még ma sem okulni a múltakból. Pedig ennek az osztálynak pusztulása egyenlő a

magyar nemzet, a magyar faj pusztulásával. Igaz ugyan, hogy akadtak ebből az osztályból származó magyar államférfiak, a kik emancipacionális aberrációjuknak arra a magaslatára emelkedtek, melyben ki merték mondani, hogy a régi nemesség pusztulásán búsulni fölösleges, mert új, tehetősebb, munkásabb elem foglalja el helyét s elvégre az államhatalom szempontjából mindegy, ki fizeti az adót, csak fizesse. A nemzeti államok kialakulásának közepette nem tudok szavakat találni eme felfogás kellő méltatására. Egy szocialista, egy anarchista beszélhet így, de a magyar faj, a magyar nemzet egy tagja hazaárulást követ el, ha ilyesmit kiereszt a száján. Hisz elvégre nekünk nem az állam a legféltettebb kincsünk, de e faj, a nemzet. Ha a nemzet erős, államot még mindig alkothat, de ha már a nemzet mállott szét, akkor nincs az a kőműves, amelyik még egyszer összetákolja ugyanabból az agyagból ugyanazt a nemzeti államot. Ha a magyar faj szétmállott, elbukott, akkor ugyanazon a helyen felépülhet egy ugyanazt a nevet viselő állam, de tagadom, hogy az az állam a nevéen kívül másban is magyar lenne. Az az állam soha sem lenne a Szent István, a Mária keresztény országának folytatása.

1848-ban a köznemesség nyitotta meg az útját önként minden szabadságnak; 1867-ben a középosztály nyitotta meg önként a zsidóságnak a rablógazdálkodás aranykapuit; 1895-ben fájdalom már a középosztály romjain tomboló judaizmus rombolta le a társadalmi elkülönülés utolsó korlátját. Itt a középosztály már csak tűrt, hallgatott, sírt – a másik része pedig, mint a megfizetett bohócok, vagy a színházi statiszták ujjongva ugráltak körül Hebron rózsáit, a Sión hegyét. Szegény Don Quijote, azt hittük letűnt már a birodalmad!? Vajon van-e ennél a képnél szívfacsaróbb tragikomédia?

Közgazdasági tényezőink közül kétségtelenül a mezőgazdaság van a legsiralmasabb helyzetben, amennyiben eme, természeténél fogva minden egészséges és józan gazdasági rendszerben első és feltétlen termelési tényező, a jelenlegi merkantil-liberális közgazdálkodás mellett az ipar és kereskedelem elől teljesen a háttérbe szorult. Így van ez majdnem minden államban, de a merkantilizmus hatása sehol sem oly romboló, mint nálunk. Ami természetes is. A mi mezőgazdaságunk korántsem volt még oly intenzív, hogy a naturálgazdaságról a mozgó pénzgazdálkodásra való hirtelen átmenetet csak könnyű megrázkódtatás nélkül is ki tudta volna heverni. [...]

A pénzügyi politika, a zsidó bankok és pénzintézetek voltak első sorban azon törvényileg biztosított és védett intézmények, melyek a börzével karöltve ellenállhatatlanul törtek a magyar gazda ellen. Az ipar is, akkor amikor, a keresztény kisiparosok kezéből a zsidó gyárosok kezébe került, a kereskedelem pedig mindenha zsidó kézben lévén, mindig ellenlábas a nem segítő, kiegészítő része volt a magyar mezőgazdaságnak. Mindez a pénzgazdálkodás teljes erejével rávetvén magát az egyedül álló gazdaközönségre, természetményeinek kellő és tisztességes értékesítését lehetlenné tette s kényszerítette a gazdát a kényszereladásra. S a kényszernek kellett engedni, mert sem az állammal, sem a társadalommal szemben nyersterményekkel többé nem lehetett eleget tenni. A kulturális fejlődés is kényszerítette arra a gazdát, hogy pénzzel dolgozzék. A pénz pedig a magyar gazda, de különösen a középnemes birtokos osztály kezében mindig veszedelmes fegyver volt. Nem tudott vele bánni. Fényűző, költekező hajlamai megmaradtak, az értékben

folyton alábbszálló pénz teljesen elvakította: tovább akart nyújtózni, mint ameddig a takaró ért; erkölcsét, nevelését, karakterét a zsidók által inaugurált szellem teljesen megrontotta; süllyedt, süllyedt mindig lefelé; vagyona, hitele, mindene a bankok sötét pincéibe temetkezett. És mindezt a féktelen gazdasági szabadság tette. De ez is kellett az állami védelem alatt vígan burjánzó tőkének; erre törekedett mindig, jó talajra kívánt bukkanni a gazdag magyar földben s számításában nem csalatkozott. Ma már nyugodtan mondhatja, hogy a magyar föld a kötött, egyházi, állami, társulati vagynon kívül az ő hatalmában van. A nemzet gerince tehát, a kis-, de különösen a középbirtokos osztály teljes sorvadásnak indult s ebben a sorvadásban nincs senki, még önmaga sem, hogy gátat tudjon vetni neki. [...]

Igen, mondaná mindezekre az adatokra a merkantil-liberalizmus, mindez elszomorító dolog, de ez csak az érem egyik oldala; a másik oldalán pedig ott vannak az újkor gazdasági vívmányai, a gyárok, a tőzsepapírok, takarékpénztári betétek, vállalatok, állampapírok, melyek az állam vagyonosodását mutatják. Nos tehát a figyelmünk erre az oldalra való terelése még inkább elcsüggeszt halvány reményünkben, mert igaz ugyan, hogy a gyárok, az állampapírok, a tőzsepapírok, a vállalatok, a vagyonosodás bizonyítékai, de vajon kiknek a kezében vannak mindezek? A magyarokéban? Hisz éppen ez mutatja közgazdasági fejlődésünk ferde irányát leginkább, hogy mindaz, amit ma vagyon számba vesznek, ami manapság az állam, a hatalom, a politika, a társadalom bázisa: a pénz, Magyarországon teljesen idegen, mégpedig zsidó kézben van. Nemcsak az az elszomorító, hogy az érem egyik oldala, amelyen a terhek, a nyomor vannak felírva, a mienk, hanem még elszomorítóbb az, hogy a másik oldala, melyen a vagyon, a gazdagság, jólét van felírva, az másé, idegené, ellenségünké a zsidóé. [...]

Ily sivár, ily kétségbeejtő tehát a helyzet Magyarországon, melyet a szabad verseny okozott. A korán hozott törvények kidobtak minket a nyugattal való szabad verseny elé s mi természetesebb, minthogy teljesen felfegyverzetlenül nem bírtuk ki a versenyt vele, illetve az onnét ránk zúduló farkascsoordával, a zsidósággal. Mi gyengék voltunk és segíteni nem segített rajtunk senki. Még az államgépezet vezetői is, akik pedig saját vérükből valók voltak, nemhogy ellensúlyozták volna a ránk zúduló csapásokat, hanem meghajolva gyáván az aranyborjú előtt csatlósaivá szegődtek a nagytőkének s még kegyetlenebbül ostromozták önnön véreiknek hátát, mint az olyan ember, akinek háta mögött már elégett a híd. És ezek a csapások fájnak a nemzetnek leginkább. Az államnak a közgazdaság terén alkotott minden egyes törvényhozási cselekedete egy-egy törszúrás, egy-egy kalapácsütés a magyar népre s egy-egy kriszkindli avagy húsvéti piros tojás a bankoknak, pénzintézeteknek, a börzének, gyáraknak, egyszóval a hazátlan nagy tőkének. A kiegyezés óta a törvények egész légiója igyekszik kifosztani, kijátszani, megcsalni a mezőgazdaságot s dédelgetni a tőkét.

Prohászka Ottokár: Az anarchia logikája

In: Schütz Antal (szerk.): Prohászka Ottokár összegyűjtött munkái. XI. köt. Budapest, 1927, Szent István Társulat. 53–57.

Prohászka Ottokár (1858–1927) székesfehérvári püspök, egyházi író, szónok, filozófus, a magyar egyháztörténet XX. századi egyik legkiemelkedőbb alakja. 1909-től a Magyar Tudományos Akadémia levelező, majd 1921-től állandó tagja. Az I. világháborút követően 1919-től az újkonzervatív politikai mozgalom vezetője és a Keresztény Nemzeti Egyesülés Pártjának elnöke. Politikai gondolkodása erősen hatott a Horthy korszak állami ideológiájának alakulására. A főrendiház (1905–1918) és a felsőház képviselője, 1920-tól nemzetgyűlési képviselő. A Szent István Akadémia (1916), a Petőfi Társaság, a Magyar Tudományos Akadémia (1921), a Kisfaludy Társaság tagja (1926). Kortársai és az utókor is egyaránt a magyar keresztényszocializmus meghatározó személyiségének tartják. A keresztényszocializmus vezető alakja, ő fordította le először magyarra XIII. Leó *Rerum novarum* kezdetű enciklikáját, amely fordulatot jelentett az egyház szociális kérdéshez való viszonyában. Az újkonzervatív irányzat, s benne a keresztényszocializmus elismerte a modernizáció számos vívmányát, ám bírálta az individualizmus abszolutizálását, a nyomában járó materializmust, az "egyéni önzést" és a "pénzvágyat", ami szerintük az erkölcsök elfajulásához a "gyöngék eltiprásához" vezetett. A keresztényszocialisták az emberi méltóságra hivatkozva a munkásság szociális érdekvédelmének felkarolásával tettek kísérletet a modern kor szegényeinek az egyházhoz való visszavezetésére.

A pünkösdi lélek eltöltötte régen azt a házat, melyben Krisztus Urunk a nagy szentséget rendelte, s eltölti azóta is azt a házat, mely az „egyház”, s melyben a pünkösdi Lélek most is oly illatosan és titokzatosan száll és leng, mint az idei tavaszban a reggel harmatos fuvalma. De a modern kor felfogása szerint az élet árama elhagyta már az „egyházat” s más „házak” felé jár, melyek a modern élet színtereivé, a divatos szellem szentélyeivé lettek; e házak: a kávéházak, színházak és országházak; ezekben pezseg az élet, árad a beszéd, rikácsol a szabad szó, táboroz az intelligencia, toboroz híveket a közvélemény; ez az a három kiváltságos ház: kávéház, színház, országház.

A kávéházban gyenge makkát vagy éppen kathreinert mérnek s politizálással öntenek bele egy kis erőt; a színházban komédiáznak és tragédiáznak, amint jön, vagyis inkább amint valami jobban fizet; az országházban pedig a nemzetállam színe-java mond nagyokat, sokat beszél, és sokszor félrebeszél. De mindez már körülbelül száz év óta folyik, s nem újság; ami azonban ugyancsak újság, s csak két év óta van meg s azelőtt nemigen volt, az, hogy a kávéházban most már nemcsak makkáznak és mókáznak, hanem pufogatnak és durrogatnak örömeire az anarchiának, s a színházban és országházban nemcsak gombákat termelnek, hanem bombákat is röpítgetnek, s míg eddig a szabadelvűek, a hitetlenek, a darvinisták, az ateisták, a szocialisták, a hegelisták szabadon természetthették a gombát s árulták a szellemi piacon nagy lepedőkön, a sajtó lapjaiban. ...A valóságos bomba a szellemi gombából való; mert először megmételtyezik az emberek lelkét és szívét a lelki penésszel, a rossz elvek és tanok gombáival s a félrevezetett tömeg azután bombát ragad.

Bombát nem láttam; sem postán még nem kaptam, mert nem vagyok sem német császár, sem Caprivi kancellár; de gombát, azt sokat kell lenyelnem. Minden liberális

újság tele van gombával, természetesen bolond gombával. Ott virítanak a frázisok, mint a penészflóra az őserdőben; ott írnak Istenről, erényről, tisztességről, elvekről, akár csak a nadrágról vagy a kabátról, melyet lehet felhúzni, s amikor tetszik, megint levetni; ott nekimehet tekintélynek, hitnek, vallásnak akármelyik zsidó firkász.

De hiszen így volt ez már jó ideje, s ami a divat, az mind jó; beszélni hit ellen, erkölcs ellen, felforgatni az elveket, ez, jó, mert divat; bombákat vetni pedig még nem divat. Hogy is várnánk következetességet a világtól, melynek az elv a leggyengébb oldala, s a szeme hályogos. De a mi meggyőződésünk a katolikus elvek szirtjein áll, s képviseli és hangoztatja azt a nagy elkerülhetetlen követelményt, hogy a kereszténység kell mindenbe, s hogy az elveket sérteni egy ponton sem szabad; e szirten állva akarom röviden megvilágítani, hogyan lesznek gombákból bombák.

Az életet elvek hordozzák; az elvek testet öltenek az emberekben és törekvésekben. Az elvek járnak az utcán és öltözködnek vagy szerényen, vagy kacérul; az elvek laknak a házakban és formálják a családi életet; az elvek csinálnak törvényeket és paragrafusokat; az elvek adnak irányt az iparnak és a kereskedelemnek; a léha elvek, a korrupció, az erkölcstelenség, a tekintélymegvetés elvei, vagy ha tetszik fonákságai, ezek dominálnak törpe, gyenge korokban csakúgy, mint a józan erkölcs s hit elvei tisztább és felvilágosodott korokban.

Az elvek a gyökér, az élet a fájuk, az emberek cselekedetei a gyümölcsük, s ebben szigorú egymás után van, s azt az evangélium ezt így mondja: *ex fructibus eorum cognoscetis eos!* /a gyümölcsükről ismerjük meg őket/ Fordítsuk most már magyarra e deák szót: a bombák, melyek ropognak és öldökölnek kávéházaitokban és színházaitokban, hová mulatni jártok, a ti fáitok gyümölcsei, liberális elvek; a bombavető, kik elkeseredett szívvel, melyből romboló düh tajtékzik, emelkednek fel a társadalom örvényeiből, a ti nevelésetek; az anarchisták, nihilisták, mind a szabadelvűségnek gyermekei, s ennek az édesapának nincs sürgetőbb dolga most, mint nyakáról lerázni és eltagadni önfiait; de bármint tagadja megvannak, s enni követelnek, s megeszik és szétroppantják saját édesapjukat, azt a liberális, a kereszténységtől elpártolt társadalmat, mely őket nevelte.

Ne legyen félreértés; vannak tisztességes liberálisok, de a liberalizmus, mint elv, szakítás a kereszténységgel, s én csak erről szólok. A liberalizmus, mint elv fakasztja a bombavető sarjait s a bombák a liberalizmus gyümölcsei!

A liberalizmus a politikában ignorálása az isteni tekintélynek, mely az egyházban és a tanító pópában él. Mint a spanyol grandok, büszkén mennek el a liberális urak az egyház tekintélye mellett, ignorálják s valamint az angol bányászgyerek arra a kérdésre, hogy ismeri-e az Istent, azt felelte: „Azt nem ismerem, mert kőszénbányáiban még nem dolgoztam” Úgy a liberális államférfiak is azt látszanak mondani: „Kicsoda az az egyház, miféle tekintély az, hiszen annak bakáit és zsandárjait még nem láttam.” A logika aztán tettekben nyilvánul: tehát jogait nem tisztelem, intézkedéseit ignorálom, papjaitól elszakadok. [...] Ez jó darabig tart, néha száz évig is; de a gyökér el van ásva, s mozog benne az élet; felemeli a fejét az ördög fattyúhajtása, s a tekintély ellen indítja a politikai, társadalmi revolúciót, s azok az

emberek, kiket a liberális állam rátanított, hogy nincs isteni tekintély, fényes logikával ráhajtják, hogy tehát emberi sincs. Azok a nemzedékek, melyeket arra tanítottak, hogy az auktoritást, mint erkölcsi hatalmat megvessék, hogy az egyház erkölcsi tekintélyét ne vessék s csak az államnak hódoljanak, azt mondják: liberális urak, nem tarthat végig. Ma nekem, holnap neked. Ma te vagy az úr, liberális nemzetállam, holnap én leszek, én az anarchia.

S ha az ököl nem verhet szét bilincseket, itt a dinamit, nitroglicerin, s másféle zacherlin-por, megtisztítjuk majd mi a földet az élősdiektől, kik nyakunkon ülnek, nem az Isten, hanem az emberek nevében.

Ez ugye, tagadhatatlanul liberális elv: ignoráljátok az egyházat, ennek gyümölcse a tekintély tagadása és megvetése; a gyümölcs most már érett, s fölpattan a héja, s magot szór, tüzes magot, szeget, golyót s vasdarabokat.

Ezt a történelem mindenféle kiadásban tanította [...] I. Jakab angol királyt kivált a pápa feszélyeztette; annak jogait nyirbálni, a szentszék szavára semmit sem adni, minden mozdulatára féltékenykedni, minden bullára protestálni, törvényeket faragni a nemzet függetlenségének megóvására: ez volt a passziója; s öröme telt az erélyes, a pápát, az egyházat megvető nemzetben: de nem soká, mert a gyökér nőtt, a liberalizmus hajtott, s már I. Jakab fiának nemcsak koronája, de a feje is lehullott a piacon felállított pellengérről. És XIV. Lajos, ez a mintaképe a liberális királynak, ki a papságot is heccelte, hogy az isteni tekintélyt lehetőleg az egyházban is korlátozza, ugyancsak „kitrotoározta” a királyi unokájának, XVI. Lajosnak az utat a vérpadra. Az egész középkorban sohasem jutott egy király sem a bitófára, dacára a pápa „elnyomási politikájának” mindenestre nem azért, mert a népek buták voltak, hanem azért, mert a tekintélyt tisztelték, valamint hogy a középkorban a céhekben az ipar virágzási periódusát ülte, bizonyára nem azért, mert a munkás buta volt, hanem azért, mert becsülete volt neki Isten és ember, király és törvény előtt.

A bombavető a társadalom meghasonlott, a polgári osztályt utáló, gyűlölő, vesztét szomjazó emberei. söpredéke, törmeléke, elzüllő rongyai a társadalmi testnek, kik miután törekedtek, dolgoztak, iparkodtak és elbuktak, csak egy emléket hordoznak lelkükben: halálfejet – egy érzelmet: a gyűlöletet.

A liberalizmus, mely megteremtette a morált Isten nélkül, s emancipálta az erkölcsöt a vallástól, s ezáltal megint csak nevében nevezve a gyereket, a korrupciónak, az élvezetnek, a kegyetlen, kíméletlen önzésnek kaput nyitott, hogy kitóduljon rajta mind az a szenny, amit előbb gátak összetartottak és emésztőgödrök takartak, hogy kitóduljon, s bűzével, s mirigyes leheletével megmérgezze az erkölcsöket. Mit tiszteljenek az emberek egy társadalomban, melynek dísz, virága, miniszterek, szenátorok, képviselők, hírlapírók 1000 millió frankot sikkasztanak el a szegényektől [...] Mit tiszteljen egy nép a társadalomban, melyben az olasz bankok csalásai és vesztegetései illusztrálják az embereket: Nézzétek, ezek a ti uraitok! Mit egy társadalomban, melyben magas államhivatalnokok, fő-vámvizsgálók egészen komoly csalásban kompromittáltak - lásd Chauvet ügyét melyben olasz miniszterek, kik mindég teli szájjal beszélnek, ha jogról és igazságról van szó, hatalmas

újságírtokosoktól, kik előbb altisztek és csiszárok voltak, úgy vezettetnek, mint az oláh medvék, a zsurnaliszták pedig ütik hozzá a dobot?

Azt szokás ezekre mondani: ez meg az nem csalás, hanem provízió /jutalék/; a gazfickókkal való paktálás politika; az erkölcstelenség pedig modern élet; s ez mind szükséges, ez mind kell; az elkeseredett emberek pedig erre azt mondják: ha ez mind kell, akkor az ily társadalomnak dinamit is kell. Úgy látszanék talán, mintha én az okoskodást védeném. Nem védem, de a logikát nem tagadom. Logika van ott bőven. Ha szabad az uralkodó társadalomnak magát Isten és vallás alól emancipálni: szabad a nyomorultaknak is; ha a liberalizmus az Istent kitette az erkölcs portájából, hogy szabadon üzérkedjék s megtartsa uralmát: szabad e szabadsággal élni még inkább másnak, aki nyomorult. A társadalmi morált a liberalizmus megmérgezte! Minek legyen egy mérgezett társadalom, mely minket nyúz és nyom? Vagy segítsünk rajta kereszténység által, s ezt mi mondjuk, - de a liberálisok nem akarják vagy dinamitot neki. Hol van a logika? Mondom, hogy nem a liberális túlparton. Ezek rettenetes perspektívák, de nem nagyítások. Vagy kereszténység, vagy anarchia.

Menjünk át a munka terére. A liberalizmus a munka terén a legkegyetlenebb zsarnokságot, a fehér rabszolgaságot teremtette a tőkének uralma által.

Tény, hogy a munkásnak elveszi a bérét, amit a középkorban nem tettek, mert nem voltak liberálisok [...] tény, hogy a dologtalan tőke hízik a munkások verejtékén. Ezáltal nagy társadalmi osztályok, az iparos és földműves osztályokból széles rétegek merülnek el a létért való küzdelemben, s önálló emberekből munkásokká és éhenkórászokká lesznek. az éhség eszközli a gyomorkorgást, s a gyomorkorgás mennydörgéssé válik a szociális kérdésekben, melyből az anarchisták bombái, mint megannyi villámok cikáznak ki.

A liberalizmus alkotja meg a tőke uralmát, tehát ez szüli a szociális revolúciót s az anarchiát. A népeket kifosztó liberalizmus teremti meg az elkeseredett munkásokat, s miután felekezeti nélküli iskoláival, szemtelen újságaival, hitetlenségének fitogtatásával megmérgezte szívüket, s kitépte belőlük a vallást, mit akartok? Mit tett ezáltal? Csakhogy kezükbe nem adta a bombát, mondván, nesze, mit habozol, üsd agyon azokat, kik téged nyomorultakká tettek!

Azonban nemcsak az egyes emberek közt, de az államok közt is a mostani állapot nem a jog és az igazság viszonya, hanem a ragadozó állatok állapota. Nincs más biztossága az államoknak, mint a félelem az erőtől. Melyik állam nem dőlne össze csak egy napig is policáj és rendőrség nélkül: csak az erő, csak az ököl, csak az állat az emberben, az a vezércsillagzat; vele szemben nyög a gyöngye, az elnyomott, mialatt a legmélyebb Isten-feledettség idegeníti el a szűkölködő rétegeket a társadalom birtokos osztályaitól. Az elfojtott és letartott düh azután kitör hihetetlen vadságokban. [...]

Végül pedig ott lépked a tudomány. Az anarchiának tudományos alapja is van: ez a tudományos alap a hitetlen liberális tudomány. Főelve: az isteni rend ellen felállítani az emberi rendet, ezáltal lealacsonyítani az embert. „Darwin az embert kellő helyére tette, az ő testvéreinek, az állatoknak az élére” - így szólt egy híres berlini tanár az

ottani akadémiának Darwint tisztelő ülésén, ahol jelen volt a porosz kultuszminister is. Ugyanekkor a szemére hányták az országgyűlésen a szociáldemokratáknak, hogy ők Isten és társadalom ellenségei. Bebel megfelelt nekik: Mit hányjátok ti szemeinkre, hogy istentelenek és hitetlenek vagyunk, és az életet élvezni akarjuk? Igen, akarjuk, de ki tanított minket arra? A ti egyetemeitek. Ott tanultuk, hogy nincs Isten, nincs lélek, nincs örök lét, s mi csak a következtetést vonjuk le, s be akarjuk rendezni az életet ezen tanok szerint.

Igazuk van. A liberális társadalomnak, mely az államot az isteni törvény fölé helyezi, mely a társadalmi morált a Panama árkába temeti, mely a kizsákmányolás szabadságát hirdeti, s a hitetlen tudományt dicsőíti, nincs joga szemrehányásokat tenni az anarchizmusnak.

A liberalizmus szép szóvirágaiért és szép szemeiért ne adja fel senki az elvet, melynek kegyelméből nemcsak hiszünk, hanem élünk; azt a szent kereszténységet, melynek erejében elkerüljük nemcsak a poklot, hanem a bombákat is. Éljen a keresztény elv! Féltre a liberalizmus bolondgombáival s az anarchizmus bombáival! [...]

Ezek a gombák mint megannyi bacilus röpködnek a levegőben, a közvéleményben, – megmérgezik a közérzületet, lázba hozzák a tömegeket, – földagasztják a társadalom testének úgyis pufók tagjait, s valóságos őrületbe ejtik az embereket, kik szinte megbomolva józan eszükben és nézeteikben, kivetkőznek békés természetükből, dühös, romboló elemekké szilajulnak s mindent tönkretenni iparkodnak; e gombáktól lesznek az emberek liberálisokká, azután szociáldemokratákká, anarchistákká, nihilistákká, s mint az esztergomi hídépítésnek egy olasz munkása mondta: bestiákká. [...] A társadalmi morált a liberalizmus megmérgezte! Minek legyen egy mérgezett társadalom, mely minket nyúz és nyom? Vagy segítsünk rajta kereszténység által, s ezt mi mondjuk, – de a liberálisok nem akarják – vagy dinamitot neki.

Prohászka Ottokár: Kultúra és terror – Keresztény szocialista akció

In: Schütz Antal (szerk.): Prohászka Ottokár összegyűjtött munkái. XI. köt. Budapest, 1927, Szent István Társulat. 49., 64–65.

Prohászka Ottokár (1858–1927) székesfehérvári püspök, egyházi író, szónok, filozófus, a magyar egyháztörténet XX. századi egyik legkiemelkedőbb alakja. 1909-től a Magyar Tudományos Akadémia levelező, majd 1921-től állandó tagja. Az I. világháborút követően 1919-től az újkonzervatív politikai mozgalom vezetője és a Keresztény Nemzeti Egyesülés Pártjának elnöke. Politikai gondolkodása erősen hatott a Horthy korszak állami ideológiájának alakulására. A főrendiház (1905–1918) és a felsőház képviselője, 1920-tól nemzetgyűlési képviselő. A Szent István Akadémia (1916), a Petőfi Társaság, a Magyar Tudományos Akadémia (1921), a Kisfaludy Társaság tagja (1926). Kortársai és az utókor is egyaránt a magyar keresztényszocializmus meghatározó személyiségének tartják. A keresztényszocializmus vezető alakja, ő fordította le először magyarra XIII. Leó Rerum novarum kezdetű enciklikáját, amely fordulatot jelentett az egyház szociális kérdéshez való viszonyában. Az újkonzervatív irányzat, s benne a keresztényszocializmus elismerte a modernizáció számos vívmányát, ám bírálta az individualizmus abszolutizálását, a nyomában járó materializmust, az "egyéni önzést" és a "pénzvágyat", ami szerintük az erkölcsök elfajulásához a "gyöngék eltiprásához" vezetett. A keresztényszocialisták az emberi méltóságra hivatkozva a munkásság szociális érdekvédelmének felkarolásával tettek kísérletet a modern kor szegényeinek az egyházhoz való visszavezetésére.

A mély meggyőződés a keresztény hitvallást mindenütt érvényesíti, s a keresztény morális alól nem von ki semmi viszonyt, semmi ügyet, semmi szerződést. S az ilyen kereszténység az lesz igazán életbölcesség, az lesz igazán eleven, lelkes vallás, elvbevallás, elv-érvényesítés! [...] Az egyházi akció modorában konzervativizmust nem ismerünk; a modor s a taktika változik; az nem lehet konzervatív; konzervatív csak az elv. [...] Mivel pedig a XIX. század társadalma a szociális eszmék lendületében készül új, pogány alakot öltetni, éppen azért az anyagi érdekek felkarolásában kell kimutatni a kereszténység életre valóságát. Ismétlem: azé a jövő, ki az emberekhez érthető nyelven szól; az emberiség pedig most egy nyelvet ért csak, egy nyelvet, mely egy szót hajtogat s százszorosán körülír, – ez a szó: érdekeink!

A szocializmus legsötétebb oldala a gyűlölködés és a terror. A tömegpsziché e két alacsony szenvedélye már magában véve is éles ellentétet jelent minden valláserkölcsi alapon álló kultúrával szemben; ugyanakkor pedig aggodalmat ébreszthet a gondolkodó emberekben, kik aligha kereshetik a haladást s a nemesbülést a rabság s a tömeguralom útirányaiban. Szegény szabadság s emberi méltóság, hányan veszik föl programjukba ez ideálokat, s hányan tapossák küzdelmeikben sárba őket. Előbb főleg a középkor, az akkori egyház ellen hangzott el ez a vád; s kivált a liberalizmus panasolta föl, hogy a katolikus középkor a szabadságot nem tisztelte, s bár a szabad akaratot tanította - manapság ezt sok kultúrember tagadja, s a szabadságért mégis lelkesül - mégis a tudományos kutatásban, a nézetekben s az emberi fejlődés szabad mozgásában érvényesülését állítólag megakadályozta.

Mi lesz hát ezentúl a szabadság s az emberi méltóság sorsa? A modern fejlődés ugyanúgy az államban, mint a tudományban a több szabadság jelszava alatt indult meg, de azért az állam is, nemkülönben a társadalmi és gazdasági élet is tele van az elnyomás és az erőszakoskodás égbekiáltó bűneivel. Vegyük csak az állami és társadalmi élet operaházát, első versenyporondját, a parlamentet; vegyük szemügyre a pártpolitikai életet, nem látjuk-e abban a hatalmaskodás s az erőszakoskodásnak szabadalmazott üzelmeit? Felnőtt emberek: átlag mégiscsak művelt emberek alkotják a pártokat; de állásfoglalásukat, sakkhúzásait, s intrikáikat az ösztönösség s az érdekhajhászás kiszámíthatatlansága jellemzi és bélyegzi. Ha ezt a hatalmi huzavonát s e maszlagosító példa nyomában a többi körök és klikkek, a vén rókák kisdéd játékait nézi az ember, mély bepillantást nyer annak a német filozófusnak a mondásába, s rájön arra, hogy voltaképpen mit is akar mondani, mikor azt írja: „In der Tat hängt die Weltanschauung wesentlich vom Willen ab und auch im einzelnen bestimmen die Erfahrungen des Menschen seine Weltanschauung. Die persönliche Färbung und erst den richtigen Wert.” (A világnézet valójában az akarattól függ, egyedileg pedig az emberi tapasztalat határozza meg. A világnézetet a személyes élmények színezik és adják meg valódi értékét.) S valóban, mennyire igaz, hogy érzelmi momentumok s az azok által befolyásolt akarát vagy inkább akaratosság s ösztönösség határozza meg az ember állásfoglalását és világnézetét.

Ha híres emberek is bizonyos gazdasági és társadalmi életáramokba nem sodródnak bele, ha épp ezen s nem más politikai vagy művészi befolyások alá nem kerülnek, egészen más erkölcsi s politikai ábrázatuk volna, s arról az ábrázatról bizony rá nem ismernénk a mostani emberre. Ezt inkább a szabadság sorsának mondhatnók, mint önelhatározásnak és jellemességnek. „A modern állam szabadsága”, ez is szép szó; de hogy mily nagy hazugság s mily kevés igazság, elég Franciaországra s a modern szabadságnak ottani szabadkőműves bemutatkozásaira rámutatnunk. Ott egyáltalában furcsa műszerekkel dolgozik a szabadság. Szabadságnak nevezett erőszakoskodásban és zsarnokságban csorbult ki a guillotine is, melyet véresszájú és véreskezű „államférfiak kezeltek, kik a természet- és emberjogokat kaparták ki a feledés lomtárából. „Minden ember egyenlő”, „minden ember szabad”, „minden ember szabadon nyilvánítja véleményét”, „minden ember szabadon gyülekezik és társul...”, ezek az emberi jogok papíron; különben pedig, aki nem volt voltaire-iánus, azt lenyakazták, s akinek feje volt ahhoz, hogy keresztény legyen, azt lefejezték.

S mit művelnek a modern jakobinusok a kultúra s a haladás nevében? A guillotine most nem működik, de az erőszak éppen úgy dolgozik s elő akarja írni, hogy az ember mit higgyen s mit ne, s hogyan éljen s hogyan ne. Ezt az erőszakos s még a hitet is előíró „kultúrirányt” követi a szabadság s emberi méltóság nevében a szociáldemokrácia. Még nem élvezzük a szociáldemokrata törvényhozást, de a szellemével s e szellem orgánumával, a vörös ököllel már ismerkedtünk. Akár a szociáldemokrata hittérítést, akár a szakszervezkedést nézzük, előtérben nem az ige hatalma s a szabad elhatározás, hanem a kényszer és a terror áll. Természetesen a szociáldemokrácia is a tudomány elfogulatlanságából s a hírhedt „Voraussetzungslosigkeit” (előfeltétel-nélküliség) tiszta napsütéséből való, s mint ilyen, színigazságokat állít föl, melyeket tagadásba venni nem szabad. A megbúvólt

tömegek ez „igazságokat” buta gondolatlansággal nézik, mint az indiánok a szörnybálványokat. Elhiszik azokat, mert így illik az öntudatosokhoz. Különb is üdvös azokat elhinni, ha nem is az örök üdvösséget ígértek érte. E dogmákról nem azt mondják, hogy aki nem hisz, elkárhozik, hanem azt, hogy aki nem hisz, az majd megpuhítottatik, s aki az üdvösség ez aklába nem kíváncsi, azt majd betereleik vagy éhenhalatják.

Ezt a sok szép szabadságot nem annyira mondják, mint inkább megtapasztaltatják; mert ha a mondást vesszük, az egészen másképp hangzik, úgy ti., hogy „a szociáldemokrácia nem felekezteskedik”, no meg úgy, hogy a „vallás magánügy”. E mondás s a valóság közt csak az a különbség van, ami a hazugság s az igazság közt. - Ismerjük ezt a hangot: „a vallás magánügy” s más efféle frázist, - írja egy napilapunk - ezt hirdetik a profánok számára a szabadkőművesek, a keresztény balek-munkások számára a szociáldemokraták, a nők számára a feministák. És sok gimpli /együgyű/ lépvevesszejükre száll. A praxisban pedig akként fest ez az elv, hogy sajtójukban és a parlamentben követelik a vallásoktatás eltörlését, az egyház és az állam teljes szétválasztását, a katolikus intézmények megrendszabályozását. A munkásokat állandóan vallástalan elveikkel maszlagolják, papot elmarják a haldokló ágya és a halott koporsója mellől, s a „Népszavá”-ban, a magyar nemzet elbetyárosodásának e vezető pizsoklapjában ügyészi közbelépés után kiabáló istenkáromlásokkal terjesztik a „felvilágosodást”.

Mennyi brutalitás tombol e kabátos s nem analfabéta vadakban az ellenkező vélemények letörésére; mennyi türelmetlenség minden más „hitnek” kigúnyolására! Pedig hát a legjobb esetben nekik is csak „hitük” van, úgy hívják, hogy materializmus; ugyancsak szerény hit, melyben annyi világosság és eszményiség van, mint amennyi napsugár van a vakond szemében; de hát mindenkinek azt kell hinnie, mert? -mert az erőszak így parancsolja. S hozzá még azt kell vallani, hogy ez fölvilágosodottság. Mily szűkkeblű „felekezteskedés” van ebben az új iszlámban! Művelt ember, aki az embermegbecsülés milliójében nőtt fel, ezt el sem képzelheti. Én sem tudom elképzelni, hogy a pártnak műveltebb elemei mit gondolnak a szociáldemokrácia e kultúrbarbárságáról? Vajon csak az alacsony néposztályok dühöngésének nézik e magatartást, melyet el kell tűrni, vagy a hatalomra jutás eszközének, melyet igénybe kell venni; bármint legyen, az igazi műveltség s a szabadságtisztelet borzadózva látja, hogy a XX. század új társadalmi alakulása a tömegek legrosszabb és legalacsonyabb ösztöneit mozgatta meg s azokkal akar új világot teremteni.

A párthatalmi erőszakoskodást még sajátságosabban jellemzi az a körülmény, hogy ez a csatázó, inkvizíciós szociáldemokrácia bizonyos „hitet” nagyon kímél, mikor más „hiteket” kegyetlenül üldöz. A „Dohányipari Munkásnők Lapjában” / 1918. április 1./ olvasom, hogy mikor tüntető felvonulást tartottak demokratáék, a sok fényes zsidóüzlet láttára egy még „neveletlen” 16 éves leányka elkiáltja magát: „le a zsidókkal”. A rendezők egyike meghallja s a „szorongatott” felekezet” védelmére siet ilyképpen: „Kislány, látom, hogy maga még fiatal, s ezért nem intem szigorúbban rendre, de jegyezze meg magának, mi nem felekezteskedünk”. Tehát itt a felekezet ki lett

kapcsolva, s mi történik azalatt másutt? Erre egy példa. Az egyik gyár vezetését demokrata küldöttség keresi föl és sztrájkjal fenyegetőzik, ha azonnal el nem bocsátja, azon katolikus munkásnőket, akiknek egyetlen, de megbocsáthatatlan bűnük, hogy Jézus Szíve Társulatának tagjai. E hitet üldöző erőszakoskodásban a zsidók vezetnek. Biztosan tudom, hogy az óbudai dohánygyári zavarokban is egy Róth Róza nevű zsidó nő volt az, aki a legvéresebb s legpiszkosabb szájjal rontott neki a katolikus nőknek, s inszecenálta a keresztényüldözést. Temesvárott pedig ugyancsak a dohányipari keresztényüldözésekben egy Róth nevű zsidó ügyvéd hadonászott, s rendezte a kegyetlen bántalmazást.

A szociáldemokrácia sajtója folyton izgat a keresztény, főleg a katolikus vallás és papság ellen, de soha egyetlen árva szava nincs a zsidó vallás s a rabbinusok és sakterek ellen. Nagy diadallal hirdeti, hogy Bögőcs János elvtárs koporsójánál pap nem okvetetlenkedett, de Bögőcs János még élő elvtársai nem fogják megélni az oly jelentést, hogy például Schwartz Mór elvtárs temetésén a rabbi nem okvetetlenkedett. Nagyon találóan írja a „Fejérmegyei Napló”, hogy mennyire egy húron pendül ez az egész magyarországi szociáldemokrata - radikális - haladó - fölvilágosodott - szabadkőműves stb. trupp, annak finom kis példája a magyar intellektuelek számára szerkesztett és a sajnos ma már sok tyúkeszű keresztény magyar intelligens ember által előfizetett „Világ”. A szabadkőművesség éppúgy, mint a szociáldemokrácia, kimondottan vallástalan irányzat. Minden tételes vallás ellensége; soha keresztény vallás szertartásairól hirdetést, tudósítást nem hoz. Soha keresztény vallásról elismerő szava nincs. Soha keresztény vallások istentiszteletének sorrendjét nem közli. Rendben van, gondolja magában, s talán mondja is magában Sereghy Tihamér fölvilágosodott keresztény magyar úr. Mi is azt mondjuk: rendben volna, ha például a pünkösdi ünnepek előtt ily közlemények nem jelennének meg a „felekezetek felett álló” „Világban”: „Istentisztelet. A budai izr. hitközség templomaiban: Főtemplom II., Öntőház-utca5.; Lágymányosi I., Vendel-utca 12.; Újlaki III., Zsigmond utca 49.; a sebuet ünnepi istentiszteletének sorrendje a következő: esti ima fél 8 órakor, reggeli ima fél 7 órakor, sebuet első napján délelőtt 9 órakor, a főtemplom konfirmáció 11 órakor. A második napon reggel 6 órakor mázkir, délelőtt háromnegyed 10 órakor istentisztelet.”

Tudvalevőleg ebben a fölvilágosodott lapban szokta lesajnálni a szellemes Ignotus a templomok, feszületek előtt keresztet vető kis katolikus iskolásleányokat. Igazán szép ez a következetesség! Nem mutatja-e az ily eljárás azt, hogy a szociáldemokrácia hitelvi tekintetben sem intakt, s hogy nem annyira materialista nem törődés, mint inkább voltaire-i és zsidó gyűlölet fészkelődik keblében? E szemfényvesztő hazugság leleplezésére most írásba foglalják s a központba küldik a hívő munkások az eseteket. E tünetekből ítélve, azt kell hinnünk, hogy a szociáldemokrácia átvette a hatvanas és hetvenes évek garázdálkodó liberalizmusának türelmetlenségét, mellyel az a pozitív kereszténység ellen viselkedett. A különbség e két atyafi közt csak az, hogy a liberalizmus a polgári hitetlenséget az akkor bálványozott „tudománnyal” párosította, míg a szociáldemokrácia a tömegek durvaságát a „létért való küzdelemnek” új nagyhatalma által ütteti lovaggá. Amilyen a lovag, olyan a harcmodora is. A szabadság

íránt, nem csoda, hogy nincs nagy érzéke; hiszen őt a létért való küzdelem emlőin nevelték, azokból pedig nem tejet, hanem pálinkát és mérget szopott.

Azért is a harcmodora durvaság, az eleve türelmetlenség, a kereszténység neki vörös posztó, zsarnoki követelménye pedig az, hogy a munkásnak hinnie nem szabad, s ha a hitet a munkás a lelkéből ki nem tépheti, kész a testét megtörni. Hát nem állhattak volna be az ily vitézek Néró zsoldjába vagy XIV. Lajos dragonádáiba? S nem lesznek-e túl e szomorú száj- és ökölhősök az általuk túlságosan vérrel aláfestett spanyol inkvizíció? A spanyol inkvizíció azonban becsületesebb volt, mert nem hazudott, hanem világosan kimondta, hogy csak meggyőződéses katolicizmust tűr el Spanyolországban, aki tehát hipokrita, az pusztuljon; míg a szociáldemokrácia őt századdal előbbre akar lenni a haladás útján, s hirdeti, hogy a vallás „magánügy”, ugyanakkor pedig vértanúságba kergeti azokat, kik hisznek, s meggyőződésükből ily mocskos fickók kedvéért nem engednek, de hát az inkvizíciót spanyol keresztények, míg ellenben ezt a szociáldemokráciát Jakabok és őrült spanyolok végzik. A gyakorlatban tényleg nem tartunk már messze a vértanúságtól. Amit, hogy mást ne említsek, legutóbb a pozsonyi, pécsi, temesvári, főleg pedig az óbudai dohánygyári munkásnők üldöztetéséről és szenvedéseiről olvastunk, az minden kultúrembert mélyen megrendít, s tisztelettel és szimpátiával tölt el a munkásnők íránt.

Megrendíti az, hogy a szociáldemokrácia a legalávalóbb és legdurvább eszközökkel, ökölrel, bosszantással csinál magának propagandát, s hogy nem tűri, hogy valaki katolikus legyen. Véres üldözés alá fogták a múlt nyáron a katolikus munkásnőket, gúnyolták vallásukat, a munkatermekben álló Szűz Mária szobrokra cafatokat akasztottak, ütötték, verték a munkásnőket, s piszkos, szemérmetlen szóáradatban öntötték ki gyűlölködésüket; s gyönyörűen írja a „Dohánygyári Munkásnők Lapja” s ez írásnak szelleme úgy üt el a szociáldemokratikus durvaságtól, mint a Margitsziget tulipános kertje a budapesti kloákák hálózatától: „Nem akadt Júdás közöttük, tudták, mi a kötelességük, életüket és vérüket készek voltak keresztény vértanúk millióihoz hasonlóan fölládozni a keresztény igazság érdekében. Óbudai testvéreink s azután az üldözött lágymányosiak, a síp utcaiak is csak sajnálni tudták eltántorodott, megtévesztett vörös testvéreiket, kikről tudták, hogy róluk is elmondható, ami a Krisztust üldöző néptömegekről, hogy „nem tudják mit cselekszenek”.

S ismét: „Szegény Rothék és vörösek, ezek azt hiszik, hogy minket, Krisztusnak igaz híveit, minket keresztényszocialistákat, akik az evangélium szellemében élünk és sorsunk javításáért több s igazabb s egyedül boldogító eredményekkel küzdünk, el lehet tántorítani meggyőződésünktől, - gondolják, hogy minket csakúgy át lehet gyúrni istentagadó vörösökké, mint a tésztát. Nem, mi nem pép, mi nem tészta vagyunk, hanem tiszta, kemény márvány, melybe Jézus neve és szelleme van belevésve”. E harcok és kegyetlenkedések most már okmányyszerű hitelességgel vannak kiderítve, amennyiben a budapesti magyar királyi törvényszék elítélte azokat a szociáldemokrata munkásnőket, kik a múlt nyáron nekiestek a keresztény kiseded csapatnak, mely nem akart hitét megtagadva a szociáldemokrata szervezetbe belépni. Mindezek után nem lehet kétség azíránt, hogy mily ítéletet hozunk mi is a

szociáldemokrácia kultúrirányzatáról és tartalmáról, főleg ha azt a szociáldemokráciát vesszük tekintetbe, mely elvből elzárkózik minden más társadalmi osztálytól s melynek egyik tézise: az izommunkának fölénye az agymunka fölött.

Egy percig sem vonom kétségbe a szociáldemokrácia érdemeit, amint hogy nem tagadom törekvéseinek jogosultságát sem a béreknek s a munkások háztartási szintjének emelésére nézve. Még azt is elismerem, amit egy szellemdús író jegyez meg, hogy „a milliók általános jólétének emelése tényleg az emberiségnek elsőrendű kötelessége s hogy e kötelesség teljesítéséért méltán hálásak lehetünk, hívják azt, aki így cselekszik, akár szociáldemokráciának is”. Megértem azt is, amit folytatólag mond, hogy „bár a szociáldemokrácia föllépése erőszakos, de mikor lehetett szelíd, szép szóval a hatalomtól valamit kicsikarni? Nem kellett-e a gazdasági s társadalmi egyenlősítést mindig és mindenütt ökölcsapásokkal kierőszakolni?” Én is el tudom ismerni a szociáldemokrácia érdemeit s azok elől e cikkeimben sem zárkóztam el; tudom azt is, hogy a mammon-bálvány vaskarmait nem érdemes kesztyűs kézzel simogatni, hanem vasszervezetek feszítő erejével kell azokat letörni; tudom azt is, hogy időnként beköszönt a nagy társadalmi s gazdasági tisztálkodás és takarítás, s hogy a kloákákat nem lehet aranykelyhekkel öblögetni, hanem ahhoz vedrek, s nem esztéták és filozófusok kellene: hanem e szolgálatokkal szemben mégis folyton rá kell mutatnom azokra a kolosszális tévedésekre, melyekbe az elkapott világreformerek beleesnek, nevezetesen pedig arra a durvaságra, arra az erőszakoskodásra s mérhetetlen elbizakodottságra, mellyel a tömeglélek legalacsonyabb ösztöneit ébresztik, s mellyel mindent megvetnek, ami szent és nagy, s ami az embert jobbá s nemesebbé teheti.

Értelmetlen suhancok és zsebkendőhöz is alig szoktatott lapajok lekritizálnak mindent, amit, nem mondom, Plató és Arisztotelész, hanem Kant és Hegel nagyra tartott. Lehet-e már most igazi kultúráról szó, hol a bölcs mérséklet egyáltalában ismeretlen lelkiállapot? Lehet-e kultúra ott, hol az állatot s annak legrosszabb szenvedélyeit fölszabadítják, s hol a fiatalságot az eszményiségnek s az erkölcsi ideáloknak megvetésére ösztönzik? Mit használ technika és szakszervezet ott, hol kultúrbarbárok élhetnek vissza ezekkel? Az erkölcsiség mindenütt csak önfegyelmzés, önmehtagadás, önfékezés által tisztul s erősbül meg bennünk; minden haladásban, a lelki kultúrában is, a jelszó csak az lehet, hogy fölfelé tartsunk s az ösztönöket zabolázzuk. Erre kevély s pökhendi emberkék, kiknek fejét mindenféle elméletekkel összezavarják, s kik erejüket az erkölcs gyakorlatainak megvetésében fitogtatják, ugyancsak nincsenek beállítva, s így azután nem is a kultúrhatásnak, hanem a kultúrbarbárságnak útjain haladnak.

Csoda-e, hogy ily körülmények közt a kereszténység s a szociáldemokrácia közt elvi ellentétek élesednek ki s hogy a zabolátlan mozgalom dühének s szenvedélyességének piszkos árját elsősorban a katolikus egyházra zúdíttja?

1.3.2. A munkáskérdés

Rézler Gyula: A magyar nagyipari munkásság kialakulása 1867–1914

Budapest, 1945, Faust. 33–46.

Rézler Gyula (Miskolc, 1911. május 31. – Budapest, 2001. október 29.) szociológus. A budapesti Pázmány Péter tudományegyetemen tanult, tagja volt az Eötvös Kollégiumnak. 1935-ben szerzett történelem–földrajz szakos tanári diplomát. 1938-ban Szegeden társadalomtörténetből, majd 1941-ben Pécsen államtudományokból doktorátust szerzett. 1938 és 1941 között munkatársa volt a Miniszterelnökség Gazdaságkutató osztályának 1943-ban alapítója és első igazgatója a Magyar Munkatudományi Intézetnek. Elsősorban munkás- és üzemszociológiai kutatásokkal foglalkozott. 1945 és 1948 között az Újjáépítési Minisztérium szaktanácsadója volt. 1948 novemberében Ausztriába emigrált, majd 1952-től az Egyesült Államokban élt. Egyetemi tanárként dolgozott New Yorkban, Chicagóban. Széleskörű szakmai tudását 1976-tól munkaügyi döntőbíróként kamatoztatta. Szakmai írásaiban a technikai fejlődés és az automatizálás munka világára gyakorolt következményeivel, illetve a munkaügyi viták rendezésének kérdéseivel foglalkozott. 1998-ban visszakapta korábban elvesztett magyar állampolgárságát és az MTA külső tagjává választották.

A magyar nagyipari munkásság kialakulása című, 1938-ban publikált, majd 1945-ben bővített változatban újra kiadott munka a nagyipar fokozatos térnyerését mutatja be. Kitér a munkásság helyzetének, a munkaidő, a bér, az életmód tárgyalására részletes statisztikai adatok felvonultatásával.

A nagyszámú gyáralapítás a munkaerő-szükségletet hatalmas arányokban növelte meg. Ennek a szükségletnek még kisebb mértékben sem tudott megfelelni a meglévő csekély számú gyári munkásság, amely különben is a működő gyárakban már munkahelyet talált. Az így támadt űrt azoknak kellett betölteniük, akik – munkalehetőség híján – a gazdasági élet többi termelési ágából kiszorultak. Érdemessé tették a gyárakban való elhelyezkedést a növekvő munkáskereslet folytán kialakult bérek, amelyek ezekben az időkben az ipari munkásoknak viszonylagos jólétet biztosítottak. Ez a kedvező gazdasági helyzet nemcsak a munkanélkülieket vonzotta a gyárakba, hanem azokat is, akiknek megvolt ugyan másutt a keresetük, de anyagiak szempontjából a gyári munkabér megfelelőbbnek mutatkozott. A nagyipar felszívó ereje következtében a gyári munkásság külön városrészekben helyezkedett el. A folytonos együttlevés a gyári munkának a többi foglalkozástól elütő jellege és legfőképpen a munkások megnövekedett száma idézte elő, hogy a munkásság a magyar társadalomban új csoportot kezdett alkotni.

E folyamatban emberek tízezrei kerültek máról-holnapra teljesen új életkörülmények közé. eddigi érdekeik megváltoztak, s ezzel kiléptek azokból a társadalmi keretektől melyekben eddig helyet foglaltak. Ilyen nagyszámú egyedeknek rövid idő alatt bekövetkezett helyváltoztatása a magyar társadalom szerkezetének részleges változását kellett előidéznie. [...]

A magyar munkásosztály tehát főleg a kisiparosság és a falusi földműves és állattenyésztő parasztság tagjaiból alakult. Vizsgáljuk meg, hogyan történt az egyik társadalmi osztályból a másikba való átlépés, hogyan változtak meg az első generáció körülményei, miként érvényesült már a második generációnál a hasonulás.

A kisiparosságot a gyárakba a nagyobb lehetőségek vonzották. A nagyipar megindulásakor nagy szükség volt tanult munkásokra. Ezeket jól megfizették, úgyhogy a kisiparosi életnívót, mint gyári munkavezető vagy előmunkás is fenntarthatta. A helyzet megváltozott, mihelyt a gazdasági válságok alkalmával a keresetet csökkentették és a gyárak versenye által elsorvasztott kisiparosok is a munkáskínálatot növelték. 1873-ban a bécsi tőzsdekrach nyomán következett be az első gazdasági válság. Nagy munkás elbocsátások voltak, amelyek a munkabéreket természetesen csökkentették. A gyárakban elhelyezkedett kisiparosság keresete apadt, és az életnívója jövedelme alábbszállásával arányosan gyengült. Ez a keresetcsökkenés volt az a tényező tulajdonképpen, amely a gyárakban elhelyezkedett kisiparosokat korábbi társadalmi osztályuktól elválasztotta és a munkásosztályba beolvasztotta. Érdek- és politikai körök elfordult a polgári pártoktól és lassankint a gyárhoz és a gyárban dolgozó társaikhoz szabódott. Sok esetben rövid időn belül már érdekellentétbe is kerültek a kisiparossággal.

A falusi társadalmi réteg feljövő generációjának körülményei még inkább megváltoztak, mint a nagyiparba bekapcsolódott kisiparosságé. Az utóbbiaknak a gondolatvilága, a már régen végzett közös irányú munka következtében mégis közelebb állt a nagyiparhoz. Ellenben a földműves nép gondolkodási módjának is teljesen át kellett alakulnia, amikor az eddigi működésétől eltérő, azzal nagy ellentétben lévő gyári munkát választotta hivatásul. Az új életviszonyok és körülmények hamarosan átalakították. Még ha meg is akarta tartani az egyes hazai szokásokat, s nem is értette meg az idegen eszméket, a vele szemben érvényesülő új hatások ellen védekezni nem tudott. Ehhez nem volt megfelelő műveltsége sem, de az új élet, amelybe került, nem is engedte a régi gondolkodás és szokás fenntartását. Ez a munkásosztályba lépő első generáció sorsa.

A második generáció, úgy a kisiparosságból, mint a mezőgazdasági népességből származó munkásoknál is már teljesen homogén. Ez érthető, mert születésüktől kezdve mindegyiket ugyanazok a hatások érték. Külvárosokban, bérkaszárnnyák között nőttek fel, kora ifjúságuktól fogva a gépek mellett dolgoztak. Ezeknek az együttes hatása alatt gyári munkássá alakultak át, akiknek lelkiülete ugyanaz, akár Londonban, akár Bécsben, akár Budapesten élnek, mert lelkiüvegukat, képzelet- és fogalomkörüket ugyanazok a hatások alakították ki: a külváros, a bérkaszárnnya, a gyár és a gépek üteme. [...]

Ettől a külső irányú és igen rövid ideig tartó rétegződéstől eltekintve, a munkásosztályon belül a nagyipar sajátos jellege szerint is kialakult bizonyos függőleges irányú rétegződés. A döntő szempont az egymásközi társadalmi emelkedésnél, vagy leszállásnál a szakértelem volt. Ez jelentette a nagyobb bért, s ennek folytán a kedvezőbb gazdasági és kulturális életkörülményeket.

E szempont szerint a munkásság két nagy csoportra tagozódott: tanult és tanulatlan munkásokra. A tanult munkások képzettségüknek megfelelően nagyobb munkabért kaptak. Mesterségük elsajátítása közben a különböző alsó- és középfokú ipariskolákban általános műveltségre tettek szert. Ezek az előnyök a munkásosztályn belül a tanult munkásoknak elsőbbséget biztosítottak. A nagyobb bér magasabb életnívóra nyújtott lehetőséget. A képzettség, az általános műveltség pedig az egymásközti életben, a szervezkedésben adott tekintélyt a szakmunkásoknak. Döntő szerepük lett a céhek megszűnése után alakított szakszervezetekben, amelyeknek eleinte csak tanult munkások lehettek s tagjaik. A politikai pártmozgalom is a szakszervezetekben már kipróbált és ott vezető szerepre jutott munkásokat használta fel vezetőkkül.

A tanulatlan munkások a munkásosztálynak azt a részét képezték, amely napszámos munkát végzett, vagy a gépek mellett teljesített segédmunkálót. E munkának megfelelően bérük kisebb és életmódjuk is primitívebb volt. Legtöbbjük még írni és olvasni sem tudott. A szervezkedésekben ők szolgáltatták a népgyűlések tömegét. Egyébként csak a politikai irányú szervezkedésbe kapcsolódhattak be, a szakszervezetekből sokáig ki voltak zárva. Viszont a politikai pártokban szívesen fogadták őket, mint olyan tömeget, amelynek nem is lehetett – képzettség híján – ellenvéleménye. [...]

Magyarországon a tanult és tanulatlan munkások közti különbség fokozott mértékben mutatkozott a városi kispolgárságból kikerülő szakmunkások és a vidékről feljövő napszámosok között. A további generációk már öntudatosabbak lettek, a fővárosban vagy a többi ipari centrumban a szükséges műveltséget is megszerezték. A közös sors összevegyítette őket a tanult munkásokkal, és a fennálló válaszfalakat a minimálisra szűkítette.

A munkásosztály külső és belső rétegződésével egyidejűleg, megfigyeltünk egy vízszintes tagoltságot is, amelynek az oka Magyarország nemzetiségi viszonyaiban rejlett. A munkásság vízszintes irányú tagolódást különféle nemzetiségű munkásoknak egymás mellett való elhelyezkedése jelentette. A nemzetiségi keveredést a külföldi munkásbevándorlások is nagymértékben előidézték. [...]

De a magyar állampolgárságú munkások között is kevés volt a magyar nemzetiségű. Budapest kivételével ugyanis a nagyipari központok olyan vidékeken fejlődtek ki, amelyeken nagyrészt nem magyar nemzetiségűek laktak. Köztudomású, hogy az ipari gócpontok helyét elsősorban a nyersanyag közelsége határozza meg. Nagy-Magyarország fontosabb ipari nyersanyaglelő és bányászó helyei pedig a magasabb hegységekben voltak, amelyek korábbi északi, keleti és déli határainkkal párhuzamosan, jobbra az ország szélén vonultak. Viszont Nagy-Magyarország nemzetiségei úgy oszlottak meg, hogy a magyarság zöme inkább az ország közepén helyezkedett el, míg a többi nemzetiségek a határok mentén települtek. A bevezető részben felsoroltuk a XIX. század első felének nagyobb gyárait települési helyükkel. Csak felszínes pillantást vetve ezek földrajzi helyzetére, rögtön látni lehet, hogy a gyárak legnagyobb része már a meginduláskor a Felvidéken és Erdély ama részein

helyezkedett el, ahol a nemzetiségek voltak többségben. A gyáraknak ez az elhelyezkedése már nagyvonalakban meghatározta a munkásság nemzetiségi viszonyait. De rá kell mutatni arra is, hogy nagyobb számban voltak az idegen nemzetiségű munkások, amint ezt az ország nemzetiségi aránya engedte volna. Ennek oka pedig az előbb felsorolt tényezőkön kívül a magyarság bizonyos faji jellegzetességeiben rejlett. Nemzeti történetünk egész folyamán a magyarság az ipar vagy a kereskedelem gyakorlásában arányszámánál sokkal kisebb mértékben vett részt, s a mezőgazdálkodást vagy a hivatalnokoskodást tekintette igazi élethivatásának.

Pulszky Ágost: A munkáskérdés

Budapest, 1890, Eggenberger. 6–14.

Pulszky Ágost (Bécs, 1846. július 3. – Budapest, 1901. szeptember 11.) jogfilozófus, szociológus, liberális politikus. Londoni és torinói középiskolái után, jogi tanulmányait a Pesti Egyetemen végezte. 1872-től egyetemi magántanárként, 1875 és 1894 között a jogbölcselet professzoraként tanított. 1887-ben az MTA levelező tagjává választották. Deák-párti, mérsékelt ellenzéki, majd szabadelvű programmal több ízben országgyűlési képviselővé választották. 1894-től közoktatásügyi államtitkár volt. Alapítója és első elnöke 1901-től a Társadalomtudományi Társaságnak, és alapítója a Huszadik Század című lapnak. Jelentős szerepe volt a szociológiai szemlélet, mint a közgazdaságtan, az etika, a politikatudomány és a jog- és állambölcselet diszciplínáit összegző általános társadalomtudományos megközelítés terjesztésében. Elsősorban jog- és államtudományi munkákat írt, de értekezett a nemzetiségekről, illetve az egyetemek fejlesztésének ügyéről is.

A munkáskérdés című írás az egyik első tudományos igényű elemzés a témában. A következtetések között kiemelte, hogy a sajátos magyarországi viszonyok között jelentkező problémák nem orvosolhatók sem a nyugat-európai megoldások változatlan átvételével, sem csupán államhatalmi korlátozással vagy a radikális követelések teljesítésével, hanem csak a társadalmi és termelési egyensúly fenntartását biztosító „felvilágosult önérték” érvényesítése révén.

Kétségtelen, hogy a nagytőke melletti termelés folyamán a munkások tudata egyrészt az állapotok ki nem elégítő voltáról, másrészt összetartozandóságukról és az erőről, a melyet együttes működéssel kifejthetnek, sokkal rohamosabban ébred, mint ahogy az az elégedetlenség szokott terjedni, a mely a földműves osztály konzervativizmusán, a hagyományokhoz való ragaszkodásán, önmegadásán lassan rágódik tova. Ugyanaz a paraszt, a kinek ősei nemzedékeken keresztül évenként csak egyszer-kétszer éltek húseledellel, a ki, ha cselédnek szegődött, nem ütközött meg rajta, mert nem is képzelte lehetőnek mást, mint hogy több családdal egy szobában lakják együtt, – ha gyármunkásnak áll be, pár év múlva tűrhetetlennek fogja találni a régen megszokotthoz képest kétszeres bért, kényelmet, táplálékot. De ugyanez a változás körülményeiben, ugyanez a felébredés az ősi elaléltságból, ugyanez az értelmi fellendülés, a mely elégedetlenné teszi, a mely esetleg a társadalommal

szemben nagyobb követelésekre készíti, egyszersmind az állam közösségbe tartozás mozzanataira is irányítja figyelmét: polgárrá, habár talán kedvetlen polgárrá teszi azt, a ki addig a hazának csupán lakosa volt. Az ősi környezetben a nemzetiségi nagy rétegeket magyarokká átalakítani semmi iskolai törvénynek, semmi közigazgatási mesterfogásnak sikerülni nem fog; a központosított telepek, a városi élet, a gyáripár az egyedüli eszközök, a melyek által gyorsulhat a nemzeti egybeolvadás munkája. [...]

Arra, hogy a munkáskérdést meg lehessen oldani, mindenekelőtt a tőkének kell nagymértékben szaporodni. A tőke nagy tömege nélkül munkáskérdések nem keletkezhetnek, de nem azért, mintha a bajok, amelyekből fakadnak, nem léteznének, hanem, mivel a nép átlagos színvonala alatta marad azon mértéknek, amelyen a kérdések jelentőségét maga megérzi, felfogja, és ennek folytán kedve támad azokat felvetni. Minél kevesebb a tőke, annál olcsóbb a munka, s egyetemes tapasztalat szerint éppen aránytalanul olcsó és értéktelen a nyers munka maga. A kézi és műipar termelése nagy értéket képvisel a nemzeti vagyonban, hanem folyamata a nagytőke gyűjtésére nem alkalmas. A kisiparos nem használhatja fel a pillanatnyi konjunktúrákat; ritkán s csak megszorított mértékben dolgozhat nagy kivitelre, világpiacra. Ezen kívül szabad szervezetű társadalomban, amely egyes osztályt védelemben lefelé nem részesít, természetesen gyorsan fokozódik a verseny a kisipar minden haszonhajtó ágánál s minden kedvező foglalkozási körben a termelés bővülésével párhuzamosan szaporodnak a fogyasztó egzisztenciák. Ennek folytán viszonylag vagyonos alsó fokú középosztály keletkezését idézi elő a kisipar, s így előnyös az államra, amelynek részére az értelmiség és ügyesség tömegét biztosítja, s amelyben a túrhető körülmények közt élő családok számát növeli, de sem a tömeges szükségleteket kielégíteni nem képes, sem a világverseny válságaival, s az ízlés és divat hirtelen átalakulásaival szemben meg nem állhat, mert nem vezet oly tetemes összegek megtakarítására, amelyek mellett egy-egy időre veszteséggel is dolgozhatna. Védelemre szorul nemcsak keletkezése alkalmával, hanem fennállása alatt is folyton, különösen lefelé, a betóduló alsóbbrendű munkások ellenében; tartalékkal önmagában nem bír s természetével ellenkező a hirtelen, vagy bizonyos határokon túl való terjeszkedés; növekedése szükségképpen csak lassú és fokozatos lehet. Ennek következtében, ameddig Európában a természeti erők fölött nyert uralom s a gépészet haladása a nagy gyáripárt még meg nem alapították volt s lényegileg a kézi ipar szükségletei szerint alakult a társadalom iparos részének szervezete, e szervezet következtében a korlátozás, a megszorítás azon rendszeréhez illeszkedett, a mely a céhszabályzatokban és a mesterek kiváltságait biztosító törvényhozási intézkedésekben lelte kifejezését. Az iparos osztályon kívül álló munkásokkal szemben hathatós gátak voltak megállapítva, nehogy könnyűszerrel eláraszthassák áruikkal a piacot. A szükséges segédmunka viszont törvényes bérmaximumokkal volt biztosítva, annyival inkább, mert az uralkodó földművelő osztály saját érdekéből is hasonló intézkedéseket eszközölt. Az iparos így saját céljaira kizsákmányolhatta az alsóbb helyzetű tömegeket, kivált a segédmunkásokat, annál is inkább, mivel egyrészt szükségképpen kapcsolatban van s gyakran ugyanazon kezekben összpontosul a kézi

ipar s cikkeinek elárúsítása, s így egyszersmind bizonyos uzsora gyakorlása volt lehető a kisebbrendű közönséggel szemben, másrészt a mesterekből álló céhek és testületek hatósággal is fel voltak ruházva a tanoncok és segédek felett. Minden korlátozása a munkástömegnek, amelyet utóbb a gyáripar a munkásokkal szemben felhasznált, azon törvényhozási intézkedésekben gyökerezik, amelyeket a kisipar valamikor a maga érdekében érvényesített; csakhogy akkor az alsórendű munkások annyival is rosszabb sorsban részesültek, mivel az egyes műhelyekben szétszórva, úgyszólván parányokra oszolva, bajaik közösségét alig ismerhették fel s még kevésbé gondolhattak azok orvoslására. [...]

A gyáripar természete és hatása ezzel egészen ellenkező. Mindenekelőtt, gépekkel helyettesítve az emberi nyers erőt, csökkenteni látszott a foglalkozó munkások számát. Majd, előbb képzelhetetleneknek látszott arányokban fokozva és olcsóbbítva a termelést, hirtelen népességi szaporulatnak nyitott tért, amit szükségképen a bérek viszonylagos csökkenése kísért. Ahol fennmaradt egy-egy korlátozás a munkásokkal szemben, természetszerűen, amennyire lehetett, felhasználta, de kíméletlenül lerombolta azon biztosítékokat, amelyeket a mesterek saját maguk számára szereztek. A nagytőke azon lehetőségek folytán, amelyeket mozgékonyasága, országról-országra s foglalkozási ágról foglalkozási ágra való könnyű átcserelése nyújt, önmagával szemben kizárta az elszigetelten dolgozó egyes iparosok versenyét, számos téren leszorította őket a munkásvezetők, majd egyszerű munkások állásába. Növekvési képessége szinte korlátlanul bizonyult. A kivitel feltételeihez való alkalmazkodás tehetsége által minden legkisebb részen be tudott hatolni, még oly országokba is, amelyek eleinte befolyásától idegenkedtek s védvámokban kerestek rendjük biztosításaiba fegyvert. A gazdasági szabadságot ekként hosszú ideig egészen a saját előnyére aknázhatta ki a gyáripar annál is inkább, mivel a nagy tőkék szövetkezése és szervezkedése sokkal könnyebb volt, mint az általuk kizsákmányolt osztályoké. A termelt cikkek árának rendkívüli leszállítása folytán hozzáférhetővé lettek azok a tömegek részére. A régiakkal egy összegű, vagy még valamivel csekélyebb bérekért is a kényelemnek hasonlíthatatlanul nagyobb fokát élvezhették így a munkások, de szükségleteik annál gyorsabban emelkedtek, s a foglalkozás bizonytalansága, amely a gyáripar árnyoldala, súlyos gonddal terhelte azokat, akik addig ugyan tényleg rosszabb sorshoz, hanem élhetésük tekintetében kevésbé kétséges létfeltételekhez voltak szokva. A gyáripar részben egyszersmind drágította a földművelést, amelyben a gépek legkésőbb alkalmaztattak. A munkástömegeket a mezőről telepeikhez szólította: s urainak új keletű, hirtelen szerzésű vagyonával veszélyeztette a hagyományos arisztokráciák politikai és társadalmi fölényét. Lassanként azonban az együttműködésre és szervezkedésre szoktatta a munkásokat is, akiket mintegy katonailag tagolt nagy tömegekben központosítva használt fel; ennek folytán természetes, hogy őket a nagytőkével szemben az ez által felkeltett igények kielégítésére és a feltételeiből származó egyesüléseikben védelem keresésére ösztönözte: oly törekvésekre, amelyekben a kiváltságos helyzetüket fenyegetettnek érző nagybirtokosok törekvéseivel találkoztak. Sőt, nemcsak a gyáriparnál használt, hanem a fennmaradt kisipar szolgálatában álló munkások is megtanulták a szövetkezés titkát. A nagytőke ennek folytán a harcot többé nem egyedül maga ellen

idézte fel, hanem fegyvereket nyújtott egyszersmind az általa úgy is nyomasztó helyzetbe jutott kisebb munkaadók ellen. Továbbá nemzetközi természete által versenyét is, de az általa életre keltett szervezkedési hajlamot is átültette oly országokba szintén, amelyekben maga még nem honosodott meg, s amelyek ennél fogva ki nem kerülhették a kíséretében járó csapásokat, bár áldásait csupán igen csekély részben és csak közvetve élvezték.

Földes Béla: A munkáskérdés megoldása

In: Földes Béla: A socialis kérdéstről. Nemzetgazdasági tanulmányok. Budapest, 1876, Pesti Könyvnyomda. 109–157.

Földes Béla (1848–1945) politikus, közgazdász statisztikus. 1872–1973 között a Fővárosi Statisztikai Hivatal igazgatóhelyettese, több egyetemen tanított nemzetgazdaságtani tárgyakat. A magyarországi történelmi statisztikai és gazdaságtörténelmi kutatások elindítója, több gazdasági és társadalompolitikai témájú monográfia szerzője. 1905 és 1918 között függetlenségi párti programmal országgyűlési képviselő, az Esterházy- és a Wekerle-kormányban tárca nélküli miniszter.

A socialis kérdéstről című munkája a szociálist kérdést a munkáskérdéssel azonosítja. Benne áttekinti a munka emberi társadalmakban játszott szerepét, az iparfejlődés társadalmi következményeit, az európai munkásmozgalmak történetét. Bírálja korának a munkáskérdés megoldására tett javaslatait, többek között a kommunista megoldási alternatívát is. Földes szerint az egalitárius kommunizmus szükségszerűen kudarcra van ítélve, mert nemcsak a szabadság garanciáját adó tulajdont számolja fel, de a személyes motivációkat is megfojtja, az állami erőszakkal teremtett mesterséges egyenlőség pedig – lévén természetellenes – nem állhat fenn tartósan, az egyenlőtlenek szükségszerűen újratermelődnek.

A mai közjog elismeri az államot, mint mindennek legmagasabb célját, mely minden egyéniség egységét foglalja magában. Egy ilyen államöntudat, áthatva az egyenlőség uralkodó eszméjétől, mindenesetre más jogosítottat nem ismerhet el maga mellett. Azonban másfelől mégis csak az egyesek – mint jogosult személyiségek – társulatának tekintetik s azoknak szabad tért kell engedni. Ezen két ellentétes nézetből támadó harcban azon nézet lép fel, hogy az állam nemcsak megközelíthetővé tegyen mindent mindenkinek, hanem valóságban is szerezzon. Ezen nézetből indul ki a St. Simonizmus¹³² és Fourierizmus¹³³ valamint a kommunizmus is; az elsónél az egyenlőség az élvezetek egy jótállott minimál összeg által létesítetik; ez azonban nem történhetik egy kegyetlen hierarchia nélkül, mely az egyéniség hatáskörébe átnyúl, az emberi egyéniséget korlátozza. Azon kívül ezen állam azon a több mint kockázatos

132 Claude Henri de Rouvroy de Saint-Simon (1760–1825) utópista szocialista gondolkodó

133 François Marie Charles Fourier (1772–1837) utópista szocialista gondolkodó

nézetén és feltevésén alapul: hogy a társadalmi intézmények kigondolt összhangjában az emberek minden ösztönei és szenvedélyei kielégítést találnak anélkül, hogy másnak jogkörébe gátolva lépjenek. A kommunizmus a legkövetkezetesebb, miután ez az egyenlőséget a legtágabb kiterjedésben egész a túlsó következményekig képviseli, és mindenkit nemcsak egyenlően jogosít, nem csak egy minimál összeget biztosít, hanem a tökéletesen egyenlő részvétet akarja keresztülvinni. Azonban a kommunizmus teljesen elöl minden egyéniséget; az ember, mint olyan megsemmisítetik, csak a polgár, jobban mondva, csak egy szám maradt meg. Minden ember lemészároltatik áldozatul azon borzasztó eszmének: van egy egyenlőség, mely a természet gúnyjára az államra tukmáltatik, mely a munkához való minden személyi ösztön hiányában végképp és bizonyosan nyomorban elvész. [...]

A szocializmus és kommunizmus tehát azon eszméknek, rendszereknek, felekezeteknek és mozgalmaknak összefoglalata, melyek a személyi egyenlőség gondolatából kiindulva, a munkásoknak a birtokos osztályokkal teljesen egyenlő jogosultságát nemcsak kívánják, de végrehajtani akarják. De ez lehetetlen; mert ha a tulajdon nem semmisítetik meg teljesen, akkor előáll ismét az előbbi egyenlőtlenség s azért a socializmus fél eszköz. Előbb-utóbb a kommunizmushoz vezet, ez pedig a legnagyobb igazságtalanság; ez kizsákmányolása az erősöknek a gyengék által, tehát ismét csak egyenlőtlenséget szül; megsemmisíti a szabadságot, miután a kommunisztikus államban minden a kormány által határozottatik. Mindkettő borzasztó diktatúrához és hatalomértsi harchoz vezet és előáll a bellum omnium contra omnes¹³⁴ őszállapota. A munkához való serkentés hiányzik, mert az egyéniség megsemmisítetik, melynek valósítása az államnak főfeladata volna. A socialis állam, minden személyiség feltétlen alárendelésével az egésznek akarata alá, megsemmisíti az államot, hogy egy társadalmat alkothasson, mely mindenkinek, tekintet nélkül tulajdonságaira, egyenlően oszt ki, megöli a személyiséget és a társadalmat, egy államért, mely minden tagját a nyomor és szegénység egyenlő fokára lenyomja. De ezen egyenlőség ellenkezik a természettel; a valódi egyenlőség abban áll, hogy minden belsőleg képesített ember mindenhez juthasson nem abban, hogy senki a legnagyobb nyomor mindennapi színvonala felé emelkedjék. [...]

Mindazon megtámadások közt, melyeket a szocializmus és kommunizmus mai társadalmunk ellen intéznek legjogtalanabb a tulajdon megszüntetése. A tulajdon fő védőeszköze a szabadságnak; az angolok erről már régen meggyőződtek. Valamint a családi kötelékek gyengülése a társadalom kellemét, célját, sőt a polgáriasodás leghathatósabb eszközét megsemmisíti, úgy a tulajdont sem lehet korlátozni a központi hatalmak túlemelkedése nélkül. Minden igazán liberális bölcsészet első kötelessége tehát a tulajdon elvét egész fontosságában és kiterjedésében megerősíteni és szükség esetében megvédeni. [...] A mellett a termelés pangana, az egyesek közti harc nem szűnnék meg és az anyagi tért elhagyva a hatalom körüli

134 Mindenki mindenki ellen.

verseny fölött folynék és a kommunizmus a legnagyobb barbárság rendszerévé válnék. [...]

Mint a munkásosztályok emelésére szolgáló eszközt ajánlják mások a bérminimumot. Ezt is helytelennek találjuk. A bér, úgy mint minden árú, a kereslet és kínálat közti viszony által határozta meg, és ezen törvénynek működését még az államnak sem szabad gátolni. Ha az állam magasabb bért rendelne, mint az iparos adhatna, akkor megtámadja az egész termelő rendszert, melynek következménye a socialis bukás. Mivel pedig bérminimum által nem csak az ipari cikkek, hanem az élelmezési cikkek is drágábbak lesznek, általa a munkás is, mint fogyasztó, leginkább sújtatik.

Említésre méltó még azon modus is, melyet már több oldalról ajánltak, s melynek természete felett kétely nem létezhetik. A céhrendszer visszaállítása. [...] A céh a versenyt, melynek az ipari haladás nagy részét köszönjük, elnyomja. Többet köszönünk a versenynek (Concurrenz), mint amit a céh terhes láncai nyújtanának. Verseny nélkül a fogyasztók kizsákmányoltatnának a gyárnokok által; verseny nélkül a jószágok kiegyenlítése és szétterjesztése lehetetlen volna, verseny nélkül kevés gazdag élvezné a természetményeket és a nagy többség azokat nélkülöznék; verseny nélkül minden új találmánynál rászédetnének a fogyasztók a feltalálók által, kiket most a verseny kényszerít az árakat leszállítani; verseny nélkül a nemzeti vagyon csak lassan növekednék. [...]

Említendő még azon nézet is, mely a munkásosztályok emelését a részvevőség általánosítása által gondolja eszközölhetőnek. Nem lehet tagadni, hogy ez nagyon jó eszköz a munkások helyzetének javítására, hogy ez ajánlható és követelhető mindenütt, hol a munka jószágától, szorgalomtól és becsületességtől az anyagi eredmények függenek, de nem oszthatjuk azon véleményt, hogy ezen résztvevőséget kötelezőnek kell tenni, mert ez által a tőke a munkának vettetik alá. A munka, mely a veszteséget nem viselheti, előnyösebb helyzetet nyer, nem tekintve azt, hogy ez számtalan sok visszásságot, egyenlenséget gyáros és munkás közt szülne, az üzlet vezetését nehezítené, a munkásoknak okvetetlenül erre is befolyást engedne, és így rendzavaró közösségességhez vezetne. [...]

Az önsegélyezés jelszava: „Selbst ist der Mann”. Az önsegélyezésnek eszközei a társulatok, melyek a munkást részint, mint fogyasztót, részint, mint termelőt segíteni akarják. Ezen társulatok összpontosítják a munkások csekély anyagi erőit, hogy közös működés által céljaikat könnyebben és biztosabban érthessék el. Vannak egyletek a nyersanyag nagybani megszerzésére, úgy hogy a munkás is a nagytőke előnyeit élvezheti s épp oly olcsó és nyersanyagot szerezhet magának, mint amaz. A fogyasztó egyletek feladata a munkást jó és olcsó élelmi cikkekkel, ruházattal stb. ellátni. [...] Látjuk már ezen vázlatból, hogy ezen társulatok nagyon előnyösök, sok szép eredményt nyújtanak és a munkások anyagi és szellelmi emelésére mindig nagy befolyással lesznek. Ezen társulatok által sok baj fog enyhülni, sok jó fog létesülni. De az associatióban dacára annak nem fekszik a munkásosztályok számára egy egyetemes gyógyszer. A társulatosság nem rejti magában a socialis kérdés megoldását, a munkások társadalmi helyzete azáltal lényegesen nem változtatott, a

munka és a tőke közti viszony ugyanaz maradt. A munkásnak bére megmarad azon határnál, melyet az élet fenntartása és a legeslegszükségesebb szükségletek fedezése szab. [...]

Termelő társulatok, általános szavazási jog és államsegély ezek a jelszavak, melyekkel a földet, a társadalmi világot sarkaiból [Ferdinand Lasalle¹³⁵] ki akarja forgatni. A fő, hogy a munkásosztály saját vállalkozója legyen, mi által a munkabér és a vállalkozó nyereség között eddig fenntartott elválasztó vonal elesik és helyébe a munkajövedelme lép. Az állam pedig e célra az eszközöket nyújtja és erre az általános szavazási jog által kényszeríttessék. Lassalle agitációja tehát első sorban politikai. Lassalle-nak javaslatai keresztülvihetetlenek; s dacára annak, hogy nagy elvi jelentőséggel bírnak, jelenleg és a közeljövőben kevés horderővel fognak bírni. Először is az általános szavazási jog nem vezet oly feltétlenül olyan képviselőházhoz, mely Lassalle elveit vallaná; a nagy tömeg nem bír önállósággal: szép szavakkal ámíttatik már el, mennél könnyebben a tőkés emberek pengő aranyai által. De ha győzne is végtére Lassalle princípiuma, képes-e a végrehajtó hatalom — feltéve jóakarátát azoknak érvényt szerezni? Nem sodortatnék a legnagyobb veszélyekbe és válságokba, nem gátolná-e a termelésnek szabad működését és kifejlését? Nem zsákmányoltatnék ki ezáltal a tőke, ki kényszerítve volna olyan vállalatok segélyezésére, mely őt megsemmisíti, koldusbotra juttatja, minthogy ezekkel a verseny lehetetlen lesz; a mi természetes, mert a munkás vállalatok, támogatva mindig az államtól mintegy vaktában fognak termeltetni. [...]

Korántsem csatlakozunk Lassalle pártjához. De az államsegély nagy fontosságát és szükségét mi is védjük. A 19. század állama az érdekközösséget képviseli, s mint ilyen ne legyen kizárólagos bourgeoisie állam, mintsem kizárólagos munkásállam. Az állam törölje el mindazt, mi a szabad fejlődést gátolja, az állam gondoskodjék minden tagja jólétéről, emelje az értelmiség legmagasabb fokára mindazokat, kik a műveltség isteni jótéteményit még nem élvezik, enyhítse azon káros befolyásokat, melyek az ipar fejlődését kísérik, gondoskodjék a gyermekek kiképzetéséről, a munkás segélyezéséről nagy válságok idejében, a személyiség teljes kifejtéséről, az associatio¹³⁶ terjesztéséről, a teljes szabadságról [...]

Vizsgálatunk végéhez érkeztünk. Kérdezzük most őszintén: Találtunk-e egy utat a munkáskérdés megoldásához, találtunk-e egy gyógyszert társadalmi bajaink javítására? És hisszük, hogy követvén az újkor komolyabb bűvárlatait, követvén a politikusok, bölcsészek és nemzetgazdák őszinte törekvéseit, melyekkel e munka folyamában megismerkedtünk, azt mondhatjuk: igen. Nem általános gyógyszer, sem panacea¹³⁷ az, mit találtunk, de természettörvények, melyekben a társadalmi létezésünk gyógyítására szükséges szereket olvastuk. Műveltség emelése, szabadság

135 Ferdinand Lasalle (1825–1864): szocialista politikus, a munkásosztály helyzetének javítását az általános választójoggal vélte megoldhatónak. Az Általános Német Munkásegylet megalapítója 1863-ban.

136 asszociáció, egyesület

137 csodaszor

és egészséges kifejtése a termelési módszereknek, állami segélyezés ott, hol az egyesnek gyenge ereje elégtelen a visszasságok megszüntetésére. Tehát az egészséges lakások előállítására, melyek szükség esetében állami segéllyel építtessenek, önszegélyezési egyletek és a szabad associatio a legnagyobb mérvbeni alkalmazása és életbeléptetése. Evvel karöltve jár a nemes családi kötelek erősítése, takarékoság és előrelátás, a munkásnak, különösen a nők és gyermekeknek felszabadítása a korlátlan munka nyomasztó és apasztó járma alól, tehát a munkaórák szabályozása. Szigorú felügyelet a némi gyárakban létező, erkölcsöt és egészséget rontó, viszonyoknak. A darabmunka és részvevőség bő alkalmazása, különösen ott, hol a munkások szorgalmától buzgóságától és becsületességétől függ a gyártmány jósága és a verseny legyőzése. Magasabb műveltségi foknál a munkások részesítése a politikai jogok élvezetében, hogy ezen osztály ne süllyedjen alá a mindennapi kenyér utáni vadászat lenyomasztó posványába; minden irányban keletkező egyletek által készíttessenek elé egy nemesebb lét élvezetére, mint önképző egyletek, olvasó egyletek, népszerű felolvasások, vasárnapi iskolák, ipari múzeumok, dalárdák és testgyakordák satöbbi által. A tőkés és gyárnokok részéről kívánjuk a szívélyes atyai bánásmódot, a munkásokat sértő és lealázó, felizgató fényűzés korlátoztatását, élénk részvétet és támogatást minden a munkások javát előmozdító törekvésben, szóval erkölcsi patronatust.

Jászai Samu: A magyarországi szakszervezetek taktikája

Szocializmus, 1. évf. (1906) 1. sz. 12–17.

Jászai Samu (1859–1924) nyomdász. A magyarországi Szociáldemokrata Párt alapító tagja, majd az első világháború után nemzetgyűlési képviselő. A párt lapjának, a Népszavának a munkatársa, több iparos szaklap szerkesztője.

A szakszervezetek fogalma alatt mindenütt a világon olyan testületet értenek, amelynek első és fő célja a munkafeltételek javítása. Már ez maga is kifejezi, hogy a szakszervezet milyen keretek között mozog. A munkafeltételek javítása soha, vagy csak a legritkább esetben történik békés úton, így a szakszervezetek a munkások harci szerveivé váltak. Minden fillér béremelés, vagy minden perc munkaidő rövidítés csak elkeseredett gazdasági harcok segélyével vívható ki. Ez utóbbit tudták a magyarországi munkások már akkor midőn az első szakszervezet alapításáról álmodoztak. Álmodozásról beszélünk, mert igazi szakszervezet, vagyis olyan szervezet, amelynek alapszabályszerű joga volna a munkafeltételeket sztrájk segítségével javítani, még ma sincs Magyarországon. A „szabadelvű” kormányok egyszerűen lehetlenné akarták tenni a sztrájkokat. Kötelezték a szervezkedni óhajtó munkásokat, hogy alapszabályaik keretébe vegyenek fel olyan pontot, amely a sztrájkolók segélyezését tiltja. Ez a reakciós intézkedés nemcsak, hogy nem szüntette meg a sztrájkokat, hanem ellenkezően, ezeket még fejlesztette.

Ez állításunkat igazolni is fogjuk.

Midőn a kormány a munkásszervezeteket csonkította, vagyis tulajdonképpeni hivatásukban korlátozta, a munkások kényszerítve voltak arra, hogy csonka egyesületeiket az alapszabályok keretén kívül kiegészítsék. Megalapították az úgynevezett szabad szervezeteket,¹³⁸ amelyek a szakegyesületekkel együtt a modern szakszervezetek fogalma alá esnek. A szabad szakszervezetek már csak azért sem lehetett föloszlatni, mert egyesületi működést nem folytattak. Néhány tagú bizottság intézte és intézi még most is a szabad szervezet ügyeit. Ügyel a munkaviszonyokra, ellenállási alapról gondoskodik, a munkások anyagi helyzetének jobbítására törekszik. És hogy ezek a szabad szervezetek éppenséggel nem kerülnek a gazdasági harcot, azt a legutóbbi évek sztrájkmozgalmi igazolják, noha tény, hogy a sztrájkok egy része tudtuk és beleegyezésük nélkül tört ki. Az ipari munkásság számarányához viszonyítva Magyarországon az utóbbi három évben több sztrájk és kizárás volt, mint Angliában, vagy Németországban. És ez nem csak annak tulajdonítható, hogy nálunk a munkabérek kisebbek, mint az említett államokban, hanem annak is, hogy a munkások gazdasági érdekeivel foglalkozó szabad szervezeteket korántsem terheli az a nagy felelősség, mint az angol, vagy német szakszervezeteket. Németországban valamely hosszú ideig tartó nagy sztrájk anyagilag tönkretelheti a leggazdagabb szakszervezetet is, mivel ez utóbbi nem csak jogosítva, de anyagilag kötelezve is van arra, hogy sztrájkoló tagjait segítse. A magyarországi szakegyesületek ellenben anyagi tekintetben csak annyiban vannak érdekelve a sztrájkoknál, hogy tagjaik a sztrájk ideje alatt nem fizetnek járulékot. Bizonyos azonban, ha nagyobb anyagi érdekelttségük volna, akkor a kétes kilátású sztrájkokat nem engedélyeznék.

A sztrájkok jogosságát szükségtelen indokolnunk. Ha valahol, akkor Magyarországon, ahol a legprimitívebb munkavédelmi intézkedések sem történnek, jogosak a sztrájkok. De a jogosultság még nem elegendő valamely sztrájk kimondásához. A tömegek lelkesültsége és harci vágya fölemelő dolog, azonban a lelkesültséghez kitartás is kell. És hogy meg lesz-e a kellő kitartás, elég jók-e a konjunktúrák a gazdasági harchoz, azt a tömegek a legkritább esetben tudják előre megítélni. Sajnos számos példáját láttuk annak, hogy a munkások sztrájkba lépnek, anélkül, hogy a legcsekélyebb kilátásuk lett volna a győzelemre. A legtöbb esetben tanácsért sem fordulnak a vezetőséghez, hanem csak utólag tudatták sztrájkba lépésüket a szervezettel. A munkások tudva azt, hogy a szakegyesülettől úgysem kaphatnak segílyt, sztrájkjaikhoz nem kérnek engedélyt. Egészen másképpen alakulnának azonban a viszonyok, ha a szakegyesületeknek meg volna az a természetszerű joguk, hogy a sztrájk esetén segílyezhetnék tagjaikat. Elsősorban a szükséges szakszervezeti fegyelem volna erősebb, másodsorban pedig a meggondolatlan sztrájkok száma csökkenne alaposan. [...]

138 A legális szakegyesületekhez kapcsolódó féllegális, alapszabállyal nem rendelkező egyesületek.

Annyi bizonyos, hogy a kormányhatóságok reakciós intézkedései a szakszervezeti mozgalom fejlődését nem gátolták, ellenben azzal, hogy a szakegyesületek alapszabályait megnyirbálták, feloldották ezeket a sztrájkrendezés felelősségétől, és ezzel tág teret nyitottak az úgynevezett vad sztrájkoknak. Ez persze óriási felsülése a kormányhatalomnak, amely éppen az ellenkezőjét célozta: lehetetlenné akarta tenni a sztrájkokat. És csodálatos dolog, hogy hivatalos körökben még ma sem látják a baklövést. A mostani „nemzeti kormány” éppúgy tesz, mint elődei tizenöt évvel ezelőtt tettek: kényszeríti a munkásokat, hogy az ismert sztrájkklauzulát vegyék fel alapszabályaikba. [...]

Tény azonban, hogy a modern munkásmozgalom legnagyobb ellenségei: a gyárosok és vállalkozók testületei, ellentétben a hivatalos körökkel, már érzik, hogy a munkások egyesülési és sztrájkjogának korlátozása nem vezet célhoz. De okulni nem tudnak. Olyan sztrájktörvényért kiabálnak, amely a sztrájkjogot még jobban korlátozza.

Prohászka Ottokár: Mi a szociális kérdés?

Magyar Sion, 8. évf. (1894) 1. sz. 9–25.

Prohászka Ottokár (1858–1927) székesfehérvári püspök, egyházi író, szónok, filozófus, a magyar egyháztörténet XX. századi egyik legkiemelkedőbb alakja. 1909-től a Magyar Tudományos Akadémia levelező, majd 1921-től állandó tagja. Az I. világháborút követően 1919-től az újkonzervatív politikai mozgalom vezetője és a Keresztény Nemzeti Egyesülés Pártjának elnöke. Politikai gondolkodása erősen hatott a Horthy korszak állami ideológiájának alakulására. A főrendiház (1905–1918) és a felsőház képviselője, 1920-tól nemzetgyűlési képviselő. A Szent István Akadémia (1916), a Petőfi Társaság, a Magyar Tudományos Akadémia (1921), a Kisfaludy Társaság tagja (1926). Kortársai és az utókor is egyaránt a magyar keresztényszocializmus meghatározó személyiségének tartják. A keresztényszocializmus vezető alakja, ő fordította le először magyarra XIII. Leó Rerum novarum kezdetű enciklikáját, amely fordulatot jelentett az egyház szociális kérdéshez való viszonyában. Az újkonzervatív irányzat, s benne a keresztényszocializmus elismerte a modernizáció számos vívmányát, ám bírálta az individualizmus abszolútizálását, a nyomában járó materializmust, az "egyéni önzést" és a "pénzvágyat", ami szerintük az erkölcsök elfajulásához a "gyöngék eltiprásához" vezetett. A keresztényszocialisták az emberi méltóságra hivatkozva a munkásság szociális érdekvédelmének felkarolásával tettek kísérletet a modern kor szegényeinek az egyházhoz való visszavezetésére.

Van azonban a gyomornak egy különös szerepe a szociális kérdésben, ami alkalmul szolgált, hogy többen az egészet „gyomor-bajnak” nézték s ez az, hogy a társadalmi kérdés a gyomorból származik; az volt az első, amely elromlott a nagy társadalmi testben, s a gyomor romlásával szédülni kezdett a fej, egész az agy megzavarodásáig; reszketni kezdtek az idegek és izmok; félelmetes idegesség vett erőt a testen; undor és elsavanyodás váltakoztak a düh és a rombolás mániájának kitöréseivel. Íme itt áll előttünk a társadalmi kérdés ! Kiindulása a gyomor- vagyis a kenyérgkérdésből való,

amely akkor állt be, mikor a munka-szövetkezetek, a társadalom munka-szervezetei bomladoxni kezdtek; gyorsan növekedett s bomlásukkal lépést tartva napjainkban óriási méreteket öltött; de ugyanakkor párhuzamosan az élet küzdelmeinek s a jogtalanságnak és elkeseredésnek nyomása alatt foszladozásnak indultak a régi társadalom elvei, erkölcei, hite, jogi nézetei, szóval az egész szervezet.

A foszladozó, a bomladoxó régi társadalom, íme ez az a társadalmi kérdés.

Alkossunk már most maguknak tüzetes fogalmat arról, hogy miképpen bomlik szét jelenleg a régi társadalmi szervezet.

Vegyük a legegyszerűbb példákat, melyek szemünk előtt állnak. A szabó és a suszter túvél és árral dolgoznak; saját kezük munkája, fáradságosan szerzett ügyességük és iparuk terén való tapasztalataik tartják fel őket. A munkának bér jár s a bér olyan, mely táplálja és fönntartja a munkást. Van a munkások közt is nagy különbség: az egyik jobban ért a dologhoz, a másik kevésbé, – az egyik több pár cipőt vagy több darab ruhát készít ugyanazon idő alatt, mint a másik, s épp azért mindenféle viszonyok közt az állapotok bizony sohasem lesznek egyenlők, az egyiknek jobb keresete van mint a másiknak. Tényleg azonban úgy volt a régi társadalomban, hogy a kézműipar fönntartotta a kézműves osztályt, a remekelt mesternek önállóságot, családot és otthont biztosított.

A gép föltalálásával s még inkább tökéletesítésével, de kiváltképp az iparszabadság kihirdetésével egy iszonyú fordulatot vett az ipar addig biztosított léte s egy teljes szétzüllésére vezet azon egész társadalmi osztálynak.

A gép gyorsan és jobban dolgozik, mint az ember; kevés munkaerő kell hozzá ember részről, tehát sokat produkál és szállít a piacra s ezáltal kielégíti a fogyasztást. Akinek nincs gépe, az nem konkurálhat a géppel bíró munkással, s mindjobban leszorul állásáról. Mivel a gép sokat produkál, azért olcsóbban is adhatja terményeit, mint a keze munkája után élő munkás, aki kevesebb gyártmányaira kényszerül elosztani az élet- és családfönntartás és a munkával járó kiadások rezsijét. A következmény nem marad el; a fölületes közönség elfordul a dolgos, kézműiparostól s a gép- és gyármunkát pártolja.

Az imént mondtam, hogy „gép- és gyármunka.” Igen a gép megteremti a gyárat. A gép tökélesbülése és halmozása kívánja, hogy minél nagyobb mérvekben dolgozzék; mert annál olcsóbb a termelés, minél nagyobb az. De nagy termeléshez sok tőkebefektetés kell, s így arra csak a nagy tőke lesz képes, mely pedig nincs az iparos osztály kezén. Az iparszabadság e részben megnyitotta a tőke minden zsilipjét. Bárki föllálíthat cipőgyárat, aki egyáltalában nem ért a cipővarráshoz, hogyha csak pénze van.

Mit csináljon már most az önálló mester? Miután meg nem élhet, beáll a gyárba s lesz bérmunkás. Aki előbb önálló volt, az most bérszolga lett, – aki előbb a munka teljes gyümölcsét élvezte, az most a haszonnak csak egy részét, esetleg teljesen eltűnő részecskéjét kapja; a többit elnyeli a tőke, megkapják a részvényesek vagy a bankok. Tehát az emberi munka szolgál a tőkének. A tőke az úr; élet-halálra kell a munkásnak megadnia magát; tőle függ. így porlódnak szét, így atomizálódnak a régi munkás

rendek, s az önálló polgári harmadik rendből folyton szállnak lefelé a negyedik rendnek sötét és fanatikus dühtől telített mélységeibe.

Ne csodálkozzunk azon, hogy a negyedik rendnek mélységeiről és pedig fanatikus dühtől telített mélységeiről szólok, hiszen e rend csupa tönkretett existenciákból áll, vagy ha oly munkásokból tevődik idővel össze, akik sohasem bírtak önállósággal, az ilyenek – mint már fejlődésükben s egészséges állapotokra való törekvésükben megakasztott emberek – egyszersmind kevesebb erkölcsi értéket, kevesebb vallásosságot és erényt hoznak magukkal s őriznek meg a gyárak világában. Minél jobban fejlődik tehát a korlátlan iparszabadság gyilkoló érája alatt a gyári munka, annál több áldozatra, annál több szabad, önálló mesterből lett bémunkásra, vagy a rabszolgaságban fölnevekedett s mindig ott letartóztatott munkás existenciára erőszakolja rá a tőke az ő vasjarmát s készíti elő számukra a társadalmi katasztrófákat.

Mik tehát a munkások? A munkások nem mesterek; a munkások a gép napszámosai. A munkafelosztásnál fogva a munkások idővel nem is értenek egy mesterséghez sem; hanem különálló részletmunkákhoz. A szövőgyárakba nem kellenek takácsok, hanem gyerekek, fiúk és leányok, akik a gép munkáján, a szálakon itt-ott igazítanak s az anyagot a gép tartóiba illesztik. – A cipőgyárakhoz sem kellenek egész cipőt előállítani tudó mesterek, hanem a cipő részleteivel bíbelődő s a gép munkáját segítő napszámosok. Eszerint a gép a munkafelosztás elvénél fogva lassankint magát a mestert kiküszöböli; a kézműiparos letűnik a világ felszínéről, s helyébe lép a gyári napszámos.

Kérdezheti tán valaki, hogy a gyári ipar haladást jelent-e az emberi munkában; annak azt feleljük, hogy a technikában bizonyonnyal haladást jelent; de az emberi munkában szédítő magaslatról való visszazuhanást von maga után; mert a gyári iparban a munka teljesen elveszti etikus jelentését és értékét, s az önálló polgári állás privilégiuma s aranyat termő talaja és egy egész társadalmi rendnek büszkesége lévén régen: most a degradált, s a tőkének szolgáló rabok igájává lett.

A munka, az ipar most nem emberhez méltó s emberét fönntartó foglalkozás, hanem prédálásra, kihatározásra, mások verejtékéből kipréselt gazdagság fölhalmozására kárhoztatott szerencsétlen és nyomorult sorsrész. A munka egy oly provincia, melyet a törvényhozás az iparszabadság által, jellemtelen és kegyetlen szerencsevadászok, iparlovagok s rabszolgahajhászok kényére bízott. A munka erősebb prédálók áldozata; – a munka emberi jogokkal nem bíró, szabadon kiaknázható, ezerszeresen megdézsmálható emberi produktum. A munka rabszolga lett; annyit sem vetnek oda neki sokszor, hogy megélhessen; rosszabb sorsa van a szabadság csillaga alatt, mint a robotos, jobbágyos világban.

Hozzájárul, hogy a degradált munkás, miután házi tűzhelyének s önállóságának aranyat termő talajából kitepette, e lengedi állapotában játéklabdája lett egy másik szabadságnak: a költözködést szabadságnak, melynek szarujából új átok özőnlik rá.

Már nincs a röghöz kötve. Igaz; de a tűzhelyhez sincs kötve; nincs otthona, nincs családja. Csodálkozunk-e azon, hogy lassankint odaér, hogy nincs hazája?

A kereset a gyárakba összepontosítja a munkás népet.

A gépnek nagyban kell dolgoznia, hogy minél nagyobb hasznot nyújtson a tőkének; azért aránylag nagy munkás csődületeket provokál. A munkások tehát áttörik illetőségük korlátait s özönlenek a gyárakhoz. A gyárak ennek következtében a munkás népet rohamos áramlatban sodorják a nagy gyártelepek felé, kezdetben a városok, azután a faluk lakosságát is.

E csődület azonban alábbra akasztja a munka értékét; mert minél nagyobb a kínálat, annál kisebb a kereslet, s így a bérkérdés vasszükségyszerűsége egyre lejjebb szorítja a béreket. Annál jobb a tőkének; olcsóbban dolgozik s nagyobb haszonnal.

A tőke tehát egy rafinált gonosztevő, mely maga után zúdítja a kenyeret kereső népet s földönfutóvá teszi azt; miután pedig földülta otthonukat s hatalmába kerítette a védteleneket, egymásra uszítja s túllicitáltatja az egyik olcsó kínálatát a másiknak szinte ingyenes munkájával. E siralmas szabadság égise alatt történik, hogy szabómesterek, kik előbb tisztességesen megéltek, a ruharaktárosoknak, – ami megfelel más szakokban a gyárosnak, – mondom a ruharaktárosoknak 36 kr. napszámban dolgoznak. Sőt a „Vaterland”-ban olvastam s télen nálunk is megtörténik, hogy szabólegények följánlják munkájukat minden bérfizetés követelés nélkül csakis lakás és ételmeztől, és halljuk a hallatlant! A mesterektől e föltét alatt gyakran föl nem fogadhattak. Tehát a munka még az ételmezt sem adja meg sok esetben a „szabad munkásnak.”

A gép mindezzel nem törődve tovább zakatol; a tőke tovább spekulál és kalkulál; az összecsődült, gyülevész, munkásnép pedig tovább izzad, s örömtelen napjait avval édesíti, hogy ha van jó kereset, elveri dínom-dánomban a pénzét; ha pedig nincs, koplal, lop, rabol és vicsorítja fogát.

De van ebben a lázas törtetésben sok gyászos fönnakadás; van ebben a siketítő, izgalmas zakatolásban néha rémes csend, s a munkás népben pedig tompa kétségbeesés vagy az Aetna kitörése előtt való földalatti morajra emlékeztető zúgás, melyet lassan-lassan az anarchisták majd csak szerveznek, hogy kiadóbb és hathatósabb legyen: értem a vállalatok kríziseit.

A gép, mint említettem, nagyban dolgozik, nagymérvű termelésre van utalva. E nagymérvű termelés pedig nagymérvű fogyasztást föltételez. Ha nincs arányos fogyasztás; akkor a termelés halmoz a raktárak számára, s terhével tönkre teszi, agyonnyomja a tőkét.

Már most mi regulázza és tartja fönn az arányt a termelés és fogyasztás közt? Semmi; a termelésben egy teljes anarchia uralkodik; mindenki termelhet, amennyit bír, s iparkodik túladni termékein, ahogy bír. A gyárak nagymérvű, tömeges produkciója a vidékek, városok, provinciák piacát kiszélesbíthette világpiaccá. Ledöntötte a városok, és vidékek iparosainak piacsorompóit és a szabad kereskedés által egy általános zűrzavart, s általános konkurenciát nyitott, melyben senkinek sincs átnézete, hogy mi kell, s miből mennyi kell; hanem mindnyájan az önzés furiától kergettetve nyakra-

főre termelnek, egymást rászedni, túllicitálni, letromfolni sietnek; e rendezetlen, fejvesztett produkció a munkába, kereskedésbe, hitelviszonyokba általános bizonytalanságot teremt; senki se tudja, hogy máról holnapra hol ütik ki a nyeregből, hol zárják el előle, hol foglalják le orra előtt olcsóbb fölajánlás és kínálat által a piacot.

Minden vállalkozó tehát nyakra-főre termel s nincs más gondolata, mint a nyereség, nincs más ösztöne, mint a nyereszkedés; nincs más korlátja, mint saját tőkéje vagy hitele. Azonban minden egyes így gondolkozik; minden egyes így iparkodik. Következőleg senki sem tudja, hogy vevőit ki, mikor foglalja le? Lehetséges, hogy az idén még a gépnek valami patentes tökélesítése, vagy egy szerencsés tömegvétel folytán más olcsóbban és jobban termelheti ugyanazon cikket, mint én; lehetséges, hogy vevőimet valami csapás fizetéseképtelenné tette; mit csináljak? Keresek más piacokat; mert íme, előttem a világ s a szó szoros értelmében igaz, hogy szabad a vásár. Igen szabad volna, de ki tudja, hogy nem turakodott-e be oda is szemfülesebb konkurenciam, aki, hogy kiüssön a nyeregből, egy ideig talán a termelés költségein alul is elkótyavetyéli cikkeit, csak hogy tönkre tegyen. Már most én alighanem, a jó remény fejében, továbbra is termeljek; raktározom termékeimet s várom a jó szerencsét. Jön, nem jön-e az a jó szerencse; az teljesen bizonytalan; ha soká nem jön; csődöt mondok; munkásaim kereket oldanak; nyomorogva, lopva, éhezve hömpölyög az ár másfelé.

Íme az atomizált tömeg; minden arra mutat a modern munkában, hogy nagy társadalmi osztályok szét vannak szedve és porlódva s a tőke krízisei, – mint forgószél a futóhomokot, – ragadják, sodorják s táncoltatják kínjukban.

Ez régen nem volt így. A konkurenciának a többi közt az a határa is volt, hogy korlátozottak lévén városok, sőt még városrészek szerint a piacok, a termelőknek mindig átnézetük volt a szükségleten; hübele-Balázs módjára nem dolgoztak, de nem is érték meg azt a sajnálatos sorsot, hogy az emberiség mennél többet dolgozik, annál többet éheznek. A városi és vidéki piac tehát kiszélesült, országos, sőt világpiaccá. A korlátlanosság, mely az aranyat termő talajt kirántotta a munkás lábai alól s azt megkülönböztetés nélkül mindenkivel, a nem-munkással is megosztotta, – a korlátlanosság, mely a gép fölléptetésével a termelésnek határt nem szabott, – ugyanez a korlátlanosság a piacot bizonytalan krízisek és spekulációk porondjává tette, hol az erősebb mindig megeszi a gyöngébbet.

Tehát, a munkában, a termelésben, a piacban semmi korlát, és ezzel semmi rend. Gondolhatjuk-e, hogy az emberi tevékenység ily óriási mezeje a törvény rendező befolyása alól büntetlenül és bosszúatlanul kivonható legyen?

Azonban a piac korlátlanosságára, ami egészen annyit jelent, mintha mondanám, rendetlenségére szolgálhatok közletről vett példával. Esztergomban elég a cipész, s csizmadiából meg éppen annyi van, hogy nem kell hozzájuk még metaforikus csizmadiákat sem fogni. A párkányi vásáron Pestről is fölcihedek egyik-másik cipész, úgy hogy az esztergomi suszterek nagyon jól tudják, hogy körülbelül hányan lesznek ott, akik leverik a sátorfát a Simon-Juda-napi sárba s megfizetik a helypénzt. Ismerik körülbelül a keresletet is, s készülnek sebtében, posta-munkát végezve a nagy napra. Azonban a párkányi vásártér már nem Párkánynak és vidékének piaca, hanem

bizonyos értelemben világpiac. Meg is látszik rajta. Mert a becsületes cipész iparosok sátrai csakúgy ásítanak” s elnyeléssel fenyegetik a járókelőket, annyira üresek; aki pedig cipőt akar venni, azt elhódítja a „bécsi cipőgyárnak” sátra; ott tetszetősebbet és olcsóbbat is kap. Az esztergomi iparosok éhen-szomjan, fázva-ázva ládáikba rakhatják a vásárfiának készült topánt, cipellőt, papucsot; a konkurencia leforrázta őket.

Ez a példa csak porszem abból a görgetegből, mely egyre napról-napra leválik az ipar, s a régi kézműves osztály sziklaerős bástyáiról, s pusztulással fenyegeti lenn a társadalomnak birtokos virányait.

Íme egy egész nagy társadalmi osztály folyton atomizáltatik s mint egy fuldokló ember mind mélyebbre és mélyebbre süllyed.

Azért ismétlem annyiszor ezt a gondolatot, mert ebben van rekapitulálva a tulajdonképpeni szociális kérdés, a régi osztályok szétzúllásában.

A munka ez anarchiájában a túltermelés tehát kimaradhatatlan, s ki fogja győzni a konkurenciát? Aki olcsóbban adhatja termékeit; s ki adhatja rendesen olcsóbban különös körülményektől eltekintve termékeit? Akinek nagyobb tőke áll rendelkezésére. Így történik és pedig a logikai fejlődés vasszükségyszerűségével, hogy a nagyobb tőke elnyeli a kisebbet; a kisebb tőkét folyton magához ragadja a nagyobb tőke, s ijesztő méretekben nő, mialatt körülötte minden sorvad. A nagyobb tőke elnyelvén a kisebbeket, egyre kevesebb és kevesebb kézbe koncentrálja a termelést is. A termelés- és a tőke koncentrációja lesz a jelen társadalmi kelevény végső phasisa.

A koncentrált tőke az az újkori Mammon, az a borzasztó hatalom, mely a nyugati, keresztény társadalom egére ráborítja, ha nem is az utolsó, de bizonyára egy világtörténeti Ítéletnek éjjelét, föltornyosítja egén a sötét, ólmos vészfelhőket, melyekből villámok cikkáznak le, hogy összezúzzák az önzés bálványait s megbosszulják a Mammon áldozatait, de amelyekből egyszersmind kivillan az emberfiának, az eltévedt, keresztény társadalom alapítójának dicsőséges keresztfája, jelezve az utat a visszatérésre.

Addig pedig a tőke zsarnokoskodik s parancsol teljhatalommal a millióknak, az expropriált, otthonaikból kidobott, önálló, független helyzetükből kiemelt s a negyedik rend szolgátságába merített munkások millióinak. Lenyomja bérüket, – fogyasztásra képtelenné teszi őket, s kiszíván zsebeikből a pénzt teljesen: végleg megakasztja a föld javainak cirkulációját.

E gazdasági rendszerben a forgó tőke vagyis a pénz lévén az úr, kiterjeszti terrorismusát az ingatlan tőkére s elveszi értékét, amennyire csak teheti. Fogyasztásképtelenné tévén az emberiség túlnyomó részét, a föld terményeinek nincs áruk; eszerint az ingatlan tőke nem kamatoz, vagy csak nagyon holdkóros, hatos ezüstben; az aranykamatot a forgó tőke, a pénz szedi, mert ebbe van beleolvasztva millió embernek a vére s a verejtéke. – Az ingatlan tőke nem segíthet magán. Az ingatlan tőkét nem lehet befektetni a gépekbe, tehát a modern termelés leggazdagabb fogalmába; a pénz mind oly vállalatokba fektetetik, melyek bőven kamatoznak; a

mezőgazdaságnak nem igen jut forgó tőke, vagy ha jut, oly kamattal jut, amely azt a gazdaságot megfojtja.

Ne gondoljunk e tárgy megbeszélésénél a jól fölszerelt latifundiumokra. A gazdag családok és intézetek pl. püspökségek saját pénzüket fektetik be az ingatlan birtokba, mert mindenféle érdekük ezt kívánja; azonkívül pedig ez a termelés is félig-meddig gyári termelés; gépekkel űzik a munkát s gyáraikban földolgozzák a nyers terményt; szolgáljon például a Leidenfrost lévai uradalma. Ez már nem kézi, már nem emberi munka; a szociális kérdés éppen az emberi munka krízise; azért ezt kell mindig szem előtt tartani.

Ahol latifundiumok és pedig géppel kezelt latifundiumok nincsenek, mi fog ott történni a mezőgazdasággal? Ha nem adja rá fejét veteménymagok termesztésére, mely esetben néha holdanként 400–500 f[o]r[in]t a jövedelme – s hány teheti azt? s hol tehetik azt? – ha nem adja rá fejét hollandi műkertészetre – s ezek közül is hány fizeti ki magát? – mondom, ha nem adja rá magát valami ilyen, keveseknek való s épp azért soknak a biztos bukás kilátását nyitó üzletre: akkor tengődik és elbukik. A mezőgazdaság elveszti régi értékét és jelentőségét. A nemzetgazdagság súlypontja máshol van! A földbirtokból, a földet elfoglalt s birtokába vett nemzet kezéből a materiális hatalom a forgó tőkébe helyezkedik át. A forgó tőke pedig Magyarországon is a zsidók, francia-zsidók vagy német-zsidók vagy angol-zsidók kezében lehet, s vele együtt a materiális hatalom és tehetség.

A nemzetek bámulva veszik észre, hogy helotákká lettek saját hazájukban, – hogy koldusokká lettek s tehetetlenül állnak a saját házukban is a parancsoló, idegen jövevény trónja előtt.

Minél kisebb lesz a földbirtok s minél inkább híjával van a forgó tőkének, annál előbb kerül добра vagy az adósság hurokjával nyakán termelni kényszerül kamatba a jövedelem utolsó batkájáig Ez aztán a robot. Tudunk eseteket, midőn a hitelező nem ütötte добра az adós birtokát, mert nem kapott volna annyit, mint ahogy kap most, mikor a paraszt megdolgozza a földet s levonva maga számára a száraz kenyeret és só gyanánt a keserves verejtéket: a többit, a hasznot beszolgáltatja a hitelezőnek. Volt-e ilyen robot valamikor bárhol? Még a Fáraók s hozzájuk méltó utódjuk a Khedive se kíván ennyit a Felláhtól. Ahol pedig ezt a robotot nem akarják a nagyhatalmú, lét és nem-lét fölött rendelkező tőkebirtokosok, добра verik a parasztnak s közepesdi gazdának, sőt bármilyen gentry-nak a gazdaságát s dobszó mellett elmondhatják az expropriáltak: vos hinc migrate coloni.

Eszerint a paraszt osztály szintén földönfutóvá lesz; a társadalom alaprétege szétszűllődve belesodortatik az atomizálás boszorkatáncába, s az önálló, független, otthonának örvendő, konzervatív természetű parasztnép leszoríttatik a proletár, föld és ház nélküli modern Jánosok vigasztalan tömegébe.

Mily nagy ez a tömeg, mely egyre növekszik, s csak öntudatára kell ébrednie nyomorának és erejének, hogy fölvesse az igazságtalan világot! Ez üvegen nézve a

társadalmi bomlást értjük csak meg az ilyen s hasonló mondatokat: „mi a negyedik rend? Semmi. Mi lesz a negyedik rend? Minden.”

A szociális kérdés gyúanyagát a parasztsztyály is szolgáltatja. Nem ugyan annyira, mint a kézműipar, de mégis ijesztő mérvben. A felbomlási processzus nem veheti magát annyira bele a parasztsztyályba; mert ott a munkát nem ragadhatja ki úgy az emberi kézről a gép, mint a kézműiparban. De azért a feloszlás bacilusai a parasztságban is csíráznak; mert a tőke uralmát, az örökösödés módját, az eladósodást a parasztság sem tartja ki s lesüllyed a koldusok és pedig a követelő, mert kifosztás teremtette koldusok negyedik rendjébe. Csak az a néhány mesterség, melyben a gépnek nincs oly nagy érvényesülése fog fennállhatni; jóllehet ezeket is aprítgatja és gyöngíti a raktároknak szánt, tömegben termelő ipar, melyet a tőke itt is inscenál.

Így készül el a társadalom krízise, vagyis a régi társadalmi rétegek szétfoszlása, amely magával hozza azt, hogy a rajtuk épült társadalmi rend lebukik s romba dől mint a ház, melynek alapjait elszedi az ár.

Ez a krízis mint láttuk a tőke uralmától függ az emberi munka fölött, mely uralmat a gép alapította meg. A kapitalisztikus termelés néhány embernek kezébe játssza a tőkét, a többi koldussá válik. A tőke kirabolja és jogfosztottá teszi az emberi munkát. A tőke centralizációja tehát egyrészt, s a proletár munkás másrészt.... ez a kettő képezi produktumát a liberális, kapitalisztikus nemzetgazdaságnak.

Ennek a két produktumnak tüzetesebb ismertetését máskorra hagyjuk; most még folytatnunk kell a társadalmi krízisnek ismertetését a politikai és az erkölcsi viszonyokat illetőleg.

A termelés módjának gyökeres megváltozásával a politikai térkép is lényeges változásokat tüntet föl. A régi világ politikai viszonyait a különállás, a decentralizáció jellemezte. A községek, a városok, a rendek és osztályok autonómiája erőteljes és rendes vonásokban tüntette fel a lakosság típusát; szétosztotta a munkát és vagyont s biztosította az egyeseknek existenciáját. Elosztotta a népességet városokba, s falukba s lekötötte azt társadalmi szervezetei által, mint ahogy az omló hegyoldalt vagy a futóhomokot leköti az akácültetvény. Élesztette az osztály s a rend önérzetét; az egyesek közösségben érezték magukat, s nem árva elszigeteltségben; az egész osztálynak a tekintélye és súlya esett latba az egyesek érdekében. A kézműves egy szabadalmazott, nagy rendnek tagja volt; munkáját és jogait védte az egész iparos osztály; ez osztálynak autonómiája volt; azt vette fel kebelébe, aki megérdemelte, s aki a keresztény nézetek árnyában fejlődött jogi kívánalmaknak megfelelt; a munka arany-talaja az iparosoké volt; a termelők maguknak verejtékeztek s nem a henye tőkének. – A kézműves e szolidaritásban és aránylagos jómódban meg volt elégedve; tisztelte a papi és nemesi rendet, de legjobban becsülte és szerette a maga rendjét. Városában élt és halt, ott alapított családot; szeretetével és bánatával összeforrt a város sorsa; falait és földjét úgy szerette, s úgy védte, mint saját tűzhelyét. – E különállásban domborodtak ki a népek, vidékek, városok és lakóik eredeti, sajátos vonásai; erőteljes népjellem vert gyökeret telítve kereszténységgel és hazafisággal s a

politikai életet – egyes eseteket és megzavarodásokat kivéve — nem rendítette meg a megélhetés lehetetlensége.

A kapitalisztikus termelés e politikai egyensúlyt teljesen földúlja. A régi decentralizáció helyébe a centralizáció, – a különálló eredetiség és sajátosság helyébe a lelketlen egyformaság, – a lekötöttség helyébe a földönfutás, – a virágzó sok város és falu helyébe a veszedelmes daganatszámba menő nagy városok, – a műhelyek helyébe a gyárak, – a kedélyes, kerttel és mezővel dicsekvő otthonok helyébe a munkáskaszárnyák, – az összetartó, édes családi kör helyébe a szétszórt s csak éji néma közösségben találkozó gyermektelen szülők és szülőtlen gyermekek, – a vidékek, osztályok, rendek helyébe a nemzet-állam lépett.

Már most kérdelem, nem volna-e feltűnő, hogy a szétszűllött nemzeti test éppen ennek a semminek, a nemzet-államnak, mely enni nem ad, s kebelében mindazt kipusztította s agyonnyomorgatta, ami kedves, édes volt nekünk, hogy mondom ez a szétszűllött nemzeti test éppen a nemzet-állam korlátai közt maradjon s ezeket is, mint a nagy atomizálódási processzus árny-korlátait szerte szét ne vesse? Lehetetlen, hogy ember, aki a centralizáció s a nivellálás menetét éppen a hontalan és internacionális tőke uralma alatt és vezércsillaga alatt figyelemmel követi, elhiggye, hogy az atomizálódás a családon, a városokon, a vidéken, a rendeken, a társadalmi szervezeteken végigrágva magát, tisztelettel meghódoljon a nemzet-állam nebánsvirágja előtt! A család, az otthon, a város, a vidék, az osztály, a rend megszüntetése után, – a családhoz, az otthonhoz, a vidékhez, osztályhoz, rendhez való szításnak elfojtása után, a hazaszeretet egy oly lángocska, mely a vízrétegen úszó néhány olajcseppecskéből táplálkozik, de sistergése, lobbanása jelzi, hogy egy lehelet kioltja szikráját.

Igaz, hogy most már nincs paraszt, nincs mesterember, nemes és pap; a törvény előtt csak polgárok vannak; a munkás is polgár, bár az is igaz, hogy még nem egészen; de a liberalizmus mikor megadta a jognak egyenlőségét, megteremtette a materiális hatalomban, a pénzben való hallatlan s ázsiai zsarnokok és rabok egyenlőtlenségét meghaladó egyenlőtlenséget. Minden, ami a nemzeti létet tartotta, ami neki változatosságot és életerőt, biztonságot és szervezetet adott, azt mind letörte s maga hasznára lefoglalta, . . . csak a jogi egyenlőséget azt megadta! De fél munkát végzett s egy keserves és félemeletes revolúciót készített elő; mert a „gyár”, a „világváros”, a „nemzet-állam” után okvetlenül következik a tőke s a proletárok nemzetközi szervezete.

Ez a politikája a kapitalisztikus termelésnek.

Közelebb akarta hozni az embereket, – le akarta dönteni az elválasztó korlátokat; tényleg pedig valóságos fenevadak élet-halál harcát, – számtalan existenciát tönkretévő s folyton dúló gazdasági irtó háborút, – s a leggyűlöletesebb ellenségeskedését teremtette meg mindazoknak, akiknek már semmijük sincs, mindazok ellen, akiknek még valamijük van.

Az erkölcsi hanyatlást ezek után külön ecsetelni, szinte fölösleges. Hiszen mindazt ami a társadalmat szervezi és élteti, az erkölchöz tartozik s belőle való. A társadalmi

szervezetek lelkét, a családnak, az otthon, és osztálynak, a céhnek szellemét az erkölcs lehel. Ha pedig e szervezetek eltűnnek, akkor mind megannyi oszlopa dől ki az erkölcsös, társas létnek. E hiányt nagy elvadás követi, éppen úgy, mint a nevelés és fegyelem hiányát az erkölcstelenség. A család fölbomlik; apa, anya, gyermekek dolgoznak a gyárban, a tűzhely hideg, – az ellátás fűszertelen, az otthon rideg. Az asszony nem anya, hanem napszámos; a napszámos pedig nem feleség és nem nevel gyermeket. Haza nem húzza a családtagokat semmi; a férj s a felcseperedett fiúk a korcsmába gravitálnak; a leányok semmi háziasságot, semmi szemérmert nem tanulnak; igazi felemások, öszvéri típusok; sem fiúk, sem leányok. Ilyenekből lesznek azután anyák, vagyis nem anyák, hanem csak szülők; gyermekeket szülnek, de nem nevelnek.

A család egészséges szervezetének felbomlásával semmi sem adhatja meg a nemzedékeknek azt az erkölcsi támaszt, melyre az életben elengedhetetlenül szükségük van. A korlátlan és éjjel-nappal folytatott termelés nem respektál vasárnapot, nem különböztet éjt és napot; neki minden kéz jó, akár csak porc még a gyermek kacsójában, akár már erős csont a férfi kezében. Úgysem kell ott valami egészséget tudni; egész nem létezik a kapitalisztikus produkció érájában, hanem csupa dirib-darab, csupa törmelék, csupa rész! Nem is használ, ha tud valamit egészen; mert annyi a bére, mint másnak, aki csak ahhoz ért, amit a gép napszámosának érteni kell. E bért megkaphatja már mint kamasz, s nincs ragyogó kilátása arra nézve, hogy később valami különösen többet kapna. Kevesebbet – igen, attól félhet; – esetleg beüt majd az is, hogy semmit sem kap.

A kamasz-munkás így fix. und fertig állampolgár lévén, korán házasodik. A korai házasságok, az asszony – s a gyermekmunka, – a családi nevelés hiánya, – a nyomorúságos élelmezés, – a zsúfolt lakások, hol ember-ember hátán egymást öldösi pestises kigőzölgésben, – a gyári olajos légkör vagy kártékony párolgású termények, – az éjjelezés és kocsmázás, – a nemek szerint való elkülönzés hiánya, s ennek következtében a szemérmertlen, erkölcstelen élet mind összejátszanak, hogy az anyagilag tönkretett népség erkölcsileg, szellemileg és testileg is végleges hajótörést szenvedjen.

Az itt csak szóval jelzett érdekek és bajok tüzetesebb gondozása a szociálpolitikának és a megindult munkástvédő törvényhozásnak feladata. Jelenleg ezekbe bele nem bocsátkozunk, hanem részletes tárgyalásunk cikkeiül tűzzük majd ki.

Amit e cikkben kifejteni akartam, azt gondolom a szíves olvasó fölértette, hogy a szociális kérdés a régi társadalom nagy osztályainak bomlása. Ez a bomlás először a munka, a termelés mezején jelentkezik s egy borzalmas, megélhetésért vívott küzdelemmé növi ki magát a szuverén isteni Mammon, a tőke ellen. E tekintetben mondhatni, hogy a szociális kérdés kiindulása a praxisban s nem az elméletben: a gyomorkérdés. A termelés révén megtámadott s tönkre tett nagy társadalmi rétegek anyagi hanyatlásukban magukkal rántják a politikai és az erkölcsi életet és egyensúlyt. S ez a körülmény jellemzi a társadalmi krízist. A szociális forradalom már nemcsak kenyér- és gyomorkérdés, hanem a társadalmi életnek, az eddig főnnálló

rendnek, a tiszteletben tartott elvek és jogi nézeteknek, a vallásnak s az erkölcsnek szóval az emberiség eddigi életének a krízise.

Azért minden embert közelről érdekel, s mi nem tehetünk sürgősebb szolgálatot a keresztény civilizációnak, mint ha e kérdést mindenütt napi rendre tűzzük, iránta az érdeklődést fölkeltsük s vállvetve odahatunk, hogy a mennyire tőlünk telik ez új vér- és petróleum özön, e modern kénköves és dinamitos tűz fel ne perzselje a keresztény társadalmat.

1.3.3. Az agrártársadalom

Dániel Arnold: Föld és társadalom

Budapest, 1911, Athenaeum. 180–187.

Dániel Arnold (Tata, 1878. szeptember 15. – Leatherhead, UK, 1967. december), újságíró, közgazdász. Budapesti egyetemen folytatott közgazdasági tanulmányait félbehagyva újságíró lett. Elsősorban az agrárkérdéssel foglalkozott. Csatlakozott a szociáldemokrata mozgalomhoz, közreműködött az MSZDP agrárprogramjának kialakításában. Rendszeresen publikált a Huszadik Század és más lapok hasábjain. Szoros kapcsolatot tartott a Jászi Oszkár körül tömörülő polgári radikálisokkal. Részt vett az 1914-ben megalapított Országos Polgári Radikális Párt agrárprogramjának kidolgozásában. 1918-ban fellépett a földosztás mellett. 1919 tavaszán az erősödő politikai bizonytalanság miatt emigrált. A kapcsolatot nem szakította meg a magyar baloldali politikai tényezőkkel, közvetítők révén közreműködött az SZDP 1930-as új agrárprogramjának előkészítésében. 1919 és 1933 között Svájcban és Ausztriában, 1934-től Csehszlovákiában élt, végül 1938-ban Nagy-Britanniában telepedett le. A brit kormány mezőgazdasági szakértőként vette igénybe szolgálatait. A második világháború alatt kapcsolatot tartott a magyar antifasiszta emigrációval.

A Föld és társadalom című munkája 1909-ben íródott és 1911-ben publikált munkája a nagy- és kiscgazdaságok tevékenységszerkezetével, a termést növelő és az élők munkára ráfordítást megtakarító megoldásokkal foglalkozik, külön kiemelve a különböző szövetkezeti formákban rejlő lehetőségeket.

A kiscgazda leginkább a munkamegtakarító géphasználat terén marad el a nagygazda mögött, de semmiféle technikai akadály nincs annak, hogy ezt a hátrányát szövetkezés útján ki ne küszöbölje. Egy kiscgazda egymaga nem képes egy gözcséplőgép kihasználására, de ha egy falu népe összeáll és közösen szerez be egy ilyent: a gép kihasználása éppen olyan tökéletes lehet, mint a nagygazdaságban, s egyúttal minden egyes kiscgazda éppen olyan jól használhatja, mintha az övé volna. Más hasonló, élettelen tárgyakat feldolgozó gépekről (kukoricamorzsolókról stb.) ugyanezt lehet mondani. Azon nagyobb gépek közül, melyek a szántóföldet járják be, csupán a gőzeke az, melyet a kiscgazda még szövetkezetiileg sem képes használni, de ezt az eszközt az ígás mélyszántó eke minden hátrány nélkül pótolhatja. Egyébiránt semmiféle technikai akadály, hogy a kiscgazda, másokkal szövetkezvén, a maga kisméretű vető- és egyéb művelő eszközeit nagyobb munkaszélességű és határfokú gépekkel cserélje föl. [...]

Termésszaporító javítások alkalmazása tekintetében aránylag kevesebb technikai akadály áll az elszigetelt kiscgazda előtt. De azért itt is vannak olyanok, amelyeket csak szövetkezés által győzhet le. Például a mélyszántó ekét, melynek használatához nincs elég fogatos ereje, csak szövetkezeti úton szerezheti be. A szövetkezés hozzáférhetővé tesz számára minden olyan termésszaporító javítást, melyet különben nélkülözne, így az alagcsövezést vagy más, nagyobb területen egységes végrehajtást követelő meliorációt. Szövetkezeti úton annyi műtrágyát szerezhet be, amennyit akar; Olasz- és Franciaországban éppen a szövetkezeti műtrágyabeszerzés előnyei voltak azok,

melyek a kiskgazdák figyelmét a szövetkezésre irányították. Nincs a természaporítás terén olyan nehézség, melyet a kiskgazdák szövetkezeti úton le ne győzhetnének. Nyugat-Európában odáig mennek, hogy közös csikónevelő és faj állattenyésztő gazdaságokat létesítenek, így pótolván saját üzemük e téren mutatkozó hiányait.

Többé-kevésbé minden ilyen szövetkezeti úton életbe léptetett javítás tőkét igényel. Természetes, hogy a kiskgazdák csak olyan időkben képesek jövedelmükből a kellő összegeket félrerakni és belőlük a szövetkezeti fölszereléseket összehordani, mikor – mint ma, a XX. század elején is – a dolgozó nép jövedelme egyáltalán emelkedőben van. Van azonban még két pont, melyben az elszigetelt kiskgazda a nagygazda mögött marad: és ez a beszerzés, valamint az értékesítés. Főleg az utóbbi.

A nagyban való értékesítés már magában előnyt jelent a nagygazdaság számára, amihez még hozzájárul, hogy a nagygazda a maga nagy tömegekben jelenlévő termékeit a lehető legjobb módszerekkel kikészíti, s ilyen pompásan kikészített, egyenletes minőségű terméktömegekkel lép föl a piacon. Ezen a téren az elszigetelt kiskgazda nem versenyezhet a naggyal, de a parasztszövetkezet ugyanarra, sőt többre képes, mint a nagygazdaság.

Éppen az értékesítés terén mutatkozik a legélénkebb szövetkezeti mozgalom, itt állnak elő a legnagyobb szabású szövetkezeti képződmények. Ha e szövetkezetek sajátos természetét meg akarjuk ismerni, legjobb lesz, ha néhány tipikus formájukat szemügyre vesszük. Legelterjedtebb közülük a tejszövetkezet, mely tagjaitól megveszi a tejet, külön e célra létesített ipartelepen vajat vagy sajtot gyárt belőle, s a gyártmányt eladja. Az üzleti nyereség, mint osztalék a tagoknak jut, a beszolgáltatott tejmenyiség arányában. [...]

A sertésvágó-szövetkezet. Megveszi tagjaitól a sertést súly szerint; saját ipartelepén hentesárukká földolgozza és eladja. A nyereséget a tagok évről-évre a beszolgáltatott élősúly szerint fölosztják. A szövetkezet arra törekszik, hogy meghatározott fajtájú, egyenletes minőségű sertéseket kapjon tagjaitól; tehát tenyészállatokat szerez be és az állatok tartása iránt az egyes tagnak utasításokat ad.

A baromfiszövetkezet. Tíz-tizenöt falu kiskgazdái összeállnak és az egész terület részére meghatározott, egyenlő- fajú tenyészakasokat szereznek be. Az így megalakult szövetkezet nagy mennyiségében is egyenletes minőségű tojással és baromfival képes a piacot ellátni. A tojásokat nem külön, az egyes gazdaságokban költetik ki, hanem költőgépekkel a szövetkezet központi költőtelepén; ez látja el a tagot fölnevelni való fiatal csirkével.

Magtár szövetkezet. Közös magtárt épít a tagok számára, azoknak gabonáját aratás után súly és minőség szerint átveszi és hitelt ad rá. Később, mikor a gabona- árak emelkednek, az egész készletet eladja; az árfolyamnyereség így a tagok javára esik. A sütőház-szövetkezet a gabonát nem nyers, hanem kenyérré feldolgozott alakban értékesíti (mindenütt, ahol megkísérelték, kiváló sikerrel). A gabonaszövetkezetek is odatörekcsenek, hogy az egyes tagokat egyenletes minőségű gabona termelésére bírják, e célra vetőmagbeszerzést is folytatnak.

Az előbb leírt szövetkezeteknél nagyobb nehézségekkel küzd a borértékesítő szövetkezet, melynek az a legnagyobb baja, hogy tagjai nem igen tudnak egymás között megegyezni arra nézve, kinek borát milyen árban vegye át az összesség. Mindegyik termelő a maga borát dicséri és egyik sincs megelégedve azon árral, melyben terményét a szövetkezet átveszi. Utoljára a folytonos súrlódások széjjelrobbantják a szövetkezetet. Persze a bor értékét nem lehet literrel és szeszfokmérővel megállapítani, az értéket erősen befolyásolja a szín, szag, íz: csupa imponderabilis tényező, amelynek megállapítására nincs mérőeszköz. A kereskedőnek odaadja borát a kisgazda: maga az a körülmény, hogy hányan keresik a terményt és milyen árban kérik, nagyjából tájékoztatja őt annak piaci ára felől. A szövetkezetnek való átadás alkalmával a kereslet-kínálat e felvilágosító játéka elesik. Itt nem arról van szó, mennyit ér a bor a piacon, hanem arról: mennyit ér a többi szövetkezeti tag borához viszonyítva, melyekkel majd együttesen, egy tömegben kerül eladásra. Könnyebb e viszonylagos értéket megállapítani, ha a szövetkezet egyenlőfajta szőlővesszővel látja el tagjait, s ezen kívül nem csupán a kész termény értékesítését, de a kikészítést (a sajtolást, erjesztést, kezelést) is elvállalja; a közös, s egyszersmind fejlett technikával pl. tenyésztett erjesztő-baktériumokkal) végbemenő kikészítés a terményt is egyenletesebbé s egyszersmind valamennyit jobb minőségűvé teszi. Ilyen körülmények között könnyebben megegyeznek a tagok, esetleg kölcsönös engedékenységre is hajlandók: a kooperáció előnyei nagyon is szembeötlőek. Az ún. vincellér szövetkezetek, melyek a termény kikészítését is elvállalják, túrhető eredménnyel működnek, sőt Dél-Németországban határozott sikerrel.

Van ezen kívül még több másfajta mezőgazdasági értékesítő szövetkezet, de ezek leírását mellőzzük, mert csak az általános elvekre vari szükségünk, melyek a leírt típusokból eléggé kitűnnek, s amelyeket a következőkben összegezzük.

Minden értékesítő szövetkezet odatörekszik, hogy jó és egyenletes minőségű árut tudjon piacra vinni. Sokat jelent ebben az irányban, ha a szövetkezet nem nyersterményt, hanem saját központi üzemében kikészített árut visz a piacra, mert maga a kikészítő eljárás egyöntetűsége is többé-kevésbé egyöntetűvé teszi a piacra vitt áru minőségét. Ezért látjuk, hogy azon szövetkezetek, melyek a kikészítést is elvállalják, sokkal nagyobb sikert tudnak fölmutatni, mint azok, melyek tagjaik termékeit piacra vinni való állapotban, pusztán értékesítés végett veszik át.

A minőség javítására, egyenletességének fokozására jelentős lépés, ha az Összesség beavatkozik az egyes tag gazdálkodásába, meghatározott fajtájú vetőmagot vagy tenyészállatot ad neki és a termelőfolyamatot – előírásokkal – bizonyos meghatározott irányba tereli.

A földműves nép szövetkezeti mozgalmában tehát megvan az a tendencia, hogy a kikészítő eljárásokat az egyes parasztgazdaságból kiküszöbölje. Mivel ezek az eljárások – pl. vaj készítés és, sertésfeldolgozás stb. – lényegükben ipari műveletek: a fejlődésnek a földműves-szövetkezetekben megnyilatkozó iránya – mint Dávid megállapítja – a kisgazdaságot redukálja tiszta mezőgazdasági üzemmé, el nem

vitathatóan a termelőkéesség javára. A szövetkezeti kikészítés munkamegtakarítást jelent, s egyben a termék minőségének javulását.

Megvan továbbá a szövetkezeti mozgalomban az az irányzat, hogy a kisgazdaságok között meglévő egyéni különbségeket lehetőség szerint kisebbítse, szakismeretek terjesztése és a termelőfolyamat ellenőrzése útján. Egyéni különbségek akár két egymás mellett fekvő kisgazdaság között is mindig lesznek, a szerves életet támogató termelőfolyamatot sohasem lehet egy bizonyos mintába szorítani, de a termelés technikai alapelvei akár százezer kisgazdaságban is közösek lehetnek (hacsak erősebb talaj- és éghajlatbeli eltérések fönn nem forognak) és igen nagymértékben hozzájárulhatnak a termények minőségének nagyobb egyenletességéhez.

Mikor azonban a szövetkezet benyúl az egyes tag gazdaságába, hogy fejlessze és az összességgel harmóniába hozza: egyrésztől átveszi azt az oktató szerepet, melyet a XIX. század folyamán a nagygazdaság gyakorolt, másrésztől beviszi a földműves község határába a tervszerű központi vezetést.

Ecseri Lajos: Az alföldi munkáskérdés és a mezőgazdasági válság

Budapest, 1898, Lampel Róbert. 51–54., 86–87.

Ecseri Lajos (1881-ig Ehrlich) (Szentés, 1860. május 7. – Szentés, 1938. május 13.), ügyvéd, közgazdasági író, etnográfus, szociográfus. 1878-ban, az érettség után jogi tanulmányokat kezdett Budapesten, majd Lipcsében tanult és 1885-ben szerzett jogi doktorátust. 1886-ban hazatelepült Szentésre, ügyvédi irodát nyitott és 500 kh földön gazdálkodott. Városi képviselőként részt vett a közeletben, 48-s függetlenségi programmal. 1893 és 1902 között Szentés város tiszti főügyésze volt, és hosszabb időn át töltötte be a zsidó hitközség elnöki posztját. 1918 decemberében a városi forradalmi néptanács elnökévé választották. A forradalmak bukása után visszavonult a közelettől. Érdeklődése a mezőgazdaság problémái, illetve az agrárnépeesség szociális helyzete felé fordult, és kiemelt figyelmet fordított az agrárproletariátus kialakulására.

Az alföldi munkáskérdés és a mezőgazdasági válság című írásában az ország azon régióját vizsgálta, ahol a mezőgazdasági munkások a legnagyobb számban élnek. Rámutatott, hogy a földmunka és a mezőgazdasági tevékenység egymást kiegészítve biztosított jobb megélhetést ennek a rétegnek. A gazdasági válság nyomán azonban nemcsak kiesett az egyik jövedelemforrás, hanem a másik területen az erőfölnybe kerülő munkaadók gyakran visszaélnek a munkások kiszolgáltatott helyzetével.

A földmunkálatok körül évről-évre a munkások ezrei találtak biztos foglalkozást. Ezen fáradságos, nagy kitartást és ügyességet igénylő munkánál jó keresetre tettek szert a munkások, s ennél fogva a kevésbé díjazott mezei munkákkal sokan felhagytak. A rendszer az volt, hogy a kubikosok kora tavasszal útnak indultak, s csak az aratásra tértek vissza, ennek végeztével ismét eltávoztak, s ameddig csak a fagy engedte folyton dologban voltak. Otthon tehát családjuk körében jóformán csak a telet

töltötték, bár az is szokásba jött, hogy a „messze kubikra”, ha apró gyerekek nem volt, feleségüket is magukkal vitték.

A legerősebb, legkitartóbb s legügyesebb munkások tehát mezőgazdasági munkálatokkal csak akkor foglalkoztak, amikor azok különösen jól díjaztattak, s így a mezőgazdasággal már csak laza összefüggésben álltak. Minél többet szerzett a munkás földmunkálatoknál, annál magasabb igényei voltak az aratásnál is, melyeket teljesíteni kellett, sőt, minthogy bármely munkás mehetett kubikra, az összes munkadíjak, a napszám s a cselédbérek is az ő keresetük után igazodott. [...]

A munkásosztály igényei is nagyban növekedtek, s a nagyobb keresettel, lakása, ruházódása, táplálkozása, s egész életmódja kényelmesebb és költségesebb lett. Amint a régibb időben a gazdát nem lehetett megismerni a munkástól, oly egyszerűen öltözött mindkét osztály, most a munkáét, mikor kiöltözik, alig lehet a gazdától megkülönböztetni. A munkás-lakások legnagyobb részében rendet, tisztaságot szerény, de tisztességes bútorokat, s sok ágyneműt lehet találni, petróleummal világítanak, fehér, tiszta búzakenyeret esznek, mely mellé néha hús is kerül, mert legnagyobb része hízal egy malacocskát, és ha csak lehet, felesége aprójószágot nevel.

A fejlődő ipar, mely a munkásosztály fogyasztására számított olcsó cikkeket tömegesen állítja elő, mintegy megmutatja a használati tárgyakat, s felkelti az igényeket. Mikor a munkásoknak bőséges keresete volt, hozzászoktak bizonyos kényelmi cikkekhez, melyek azelőtt ismeretlenek voltak előttük, de lassankint azok megszerzése mindennapi szükségletté vált, úgy, hogy a munkásosztály életszükségletei jelentékenyen növekedtek, életmódja anyagilag határozott haladást mutatott. Ehhez járul, hogy kényszer-iskoláztatás következtében az írás-olvasás mindinkább terjedvén a tudásvágyó, olvasgatni szerető, természetes ésszel megáldott, és mint kubikos, messze földön megforduló ott tapasztalatokat szerző magyar földműves munkás meglepő értelmiségre tett szert, s a művelődés terén is nagyot haladt az előbbi állapothoz képest. Ezen, a munkásosztályra nézve egészében kedvező helyzet hosszú ideig, 20–25 évig tartott, mialatt a nagy népszaporodás óriási munkás-tömegeknek adott életet, melyeknek a kedvező kereseti viszonyok jó megélhetési módot biztosítottak.[...]

Ez óriási vagyontalan néptömegek előbb kedvező kereseti viszonyai az utolsó 10–15 évben rosszabbra fordultak, s helyzetükben fokozatos hanyatlás állott be. Az első lökést erre nézve a vízszabályozás munkálatok kevesebbedése adta meg. [...] Tény, hogy a földmunka koránt sem adott az utóbbi években olyan fényes keresetet, mint annak előtte, ezért a munkások ismét mind tömegesebben a földművelésre vetették magukat, amelytől már majdnem teljesen elszakadtak. Itt azonban a munkáshiány már jóformán pótolva lett, részint a szegény nép szaporodása folytán, részint az által is, hogy az éves cselédeket mindinkább a részesekek mellé egész vagy fél-részeseül adták oda a kiscsapatok. Azon kívül időközben a gőzcséplőgépek alkalmazása által korszakalkotó nagy átalakuláson ment keresztül a mezőgazdaság. A learatott gabonának pár nap alatti elcsépelése mezőgazdasági szempontból megbecsülhetetlen haszonnal jár, mert a földművelőnek lehetővé teszi, hogy terményeit igen rövid idő alatt piacra hozhassa, és a cséplés s a kukoricatörés közt való időt vagy ugarolásra,

vagy már mag alá való szántásra felhasználhassa. [...] Miután a lázas tevékenység véget ér, és az aratás be van fejezve, a munkások nem találnak többé dolgot. Míg a kukoricatörés el nem érkezik, pihenhetik az aratás fáradalmait, azon kevesek kivételével, kik a cséplőgépnél, mint napszámosok dolgoznak. Egész évben nincs az aratáson kívül sürgős dolog, mely a munkások összességének teendőjét adna, csak a kukorica munkálatok, de már itt nem a gazdálkodók adnak munkát, hanem a szegény emberek egymásnak, mert a munkásokat a harmadosok fogadják. A kisbirtokosok egy része nem ad ki harmados kukoricaföldet sem, hanem azt maga műveli a kapálást ekekapával eszközli. Akik próbálták, azt mondják, hogy az ekeka jól beválik, s még több kukorica terem utána, mint a kézi kapálás után. Mindez ismét sok munkást tesz feleslegessé. A többi gazdasági teendő az állandó gazdasági cselédek és a kiscgazdák maguk ellátják, s ezeknek évadján a munkás, ha kubik munkára nem mehet, számba vehető tartós foglalkozást nem talál. [...]

Bebizonyosodott ténynek kell tekinteni, hogy a mezőgazdasági munkásaink közt az év több szakában igen nagy a munkanélküliek száma, s őszi közepétől tavasz derekáig a cselédek kivételével csak nagyon kevés munkásnak van állandó foglalkozása. A munkahiányon kívül főleg a kukoricaföldek munkálatánál lábra kapott uzsora és robot képezi a munkások állandó panaszának tárgyát. Még a feles kukoricaföldek idejében jött divatba, hogy a feles minden hold föld után vagy pénzben, vagy aprójószág, tojás, söprű és más effélében bizonyos fizetést teljesített, amit uzsorának neveztek, vagy pár nap ingyen dolgozott, amit az úrbéres szolgálmányokhoz hasonlóan robotnak hívtak. Később, mikor mindinkább igyekeztek a munkások maguknak kukoricaföldet biztosítani, harmadából is felfogták azt, mi a nyolcvanas évek derekán már általánossá vált. Sok helyen még ezzel sem elégedtek meg, hanem az uzsorát vagy robotot éppen úgy kívánták, mint régen a feles földeknél, különösen szokásban volt a harmadostól holdanként 1 forint uzsorát szedni. Mások a földet felibe adták három, négy forint ráfizetése mellett olyként, hogy a feles a maga igáján tartozik a földet szántani, és a szárból, hajból nem részelt. Néhol, az uzsorát nemcsak a munkaadó, hanem alkalmazottja is szedi a munkásoktól, némely gazdálkodásban a parasztasszonyok kénytelenek tojást, csirkét a gazdatiszt nejének olcsón eladni, másutt az öregbéres fizeteti meg magát a kukoricaföldek kiosztásánál. Ily módon, kivált, amint a kukorica ára is hanyatlott, a kukoricaföldek részéből való művelése, lassankint annyira terhes és háládatlan lett, hogy a harmados ezen, az év több szakára kiterjeszkedő egyik legfőbb termelési ágból, ha saját munkáját is számította, legtöbbször mi hasznot sem húzott. Sőt gyakran a saját és családja munkája kárba veszett, s a kukoricaföld műveléséhez csak szokásból, egyéb foglalkozás hiánya miatt, és azért ragaszkodott, hogy a részére maradó kukoricával disznót hizlalhasson, s így szerezhessen magának kárba esett munkájáért kárpótlást.

A robot-munka egy neme az aratásnál kapott lábra. Itt ugyanis előfordul, hogy kisebb esőzés miatt vagy, mert nagyobb esők után a talaj még nedves, az aratás megszakítatik, de a részesek haza nem mennek, hogy mihelyt lehet, a munkába állhassanak. Ilyenkor, mivel úgy is heverésben voltak, s az eleség nekik ezen időre is kijárt, elvégeztek egyet-mást a gazdaságban, ezt utóbb meg is követelték, sőt a

gazdasági folyómunkák elvégzését, ha az időjárás miatt nem szünetelt is a munka az aratási szerződésben ki is kötötték. E munkákat némely vidéken a munkaadók diszkrecionális munkának nevezik, a nép ily megkülönböztetéseket nem tesz, ezt is robotnak hívja.

Miklóssy István: Keresztény magyar népünk gazdasági romlása. Szociálpolitikai tanulmány

Budapest, 1913, Stephaneum. 62–66.

Miklóssy István (1857–1934) a Hajdúdorogi Egyházmegye első és egyetlen görögkatolikus püspöke. Keresztényszocialista elkötelezettségű, de nézetei közel álltak a jobboldali radikalizmushoz is. 1914-ben román fanatikuskok sikertelen pokolgépes merényletet hajtottak végre ellene, viszont 3 munkatársát megölték. Trianon után az egyházmegyéje megszűnt.

Miklóssy a vidéki tömeges elszegényedés orvoslására az agrárius receptet, a szövetkezeti mozgalmat javasolta, mindenekelőtt az arisztokrata és az egyházi birtokokon létesítendő földbérlő szövetkezetek formájában. A szociális kérdést ugyanakkor markánsan összeköti a nemzeti kérdéssel és az egyházakban nagy hagyományokkal bíró szabadkőművesség elleni küzdelemmel is. "Szociálpolitikai tanulmányában" statisztikai adatokkal mutatja ki a magyar földbirtok zsidók kezére kerülését, ami párhuzamosan zajlott a keresztény magyarság elszegényesedésével. Számításai szerint 1913-ig a közép- és nagybirtokok 12%-a került a zsidók tulajdonába és további 12%-a haszonbérletébe. A kívánatos szociálpolitikai lépéseket nem utolsó sorban a társadalmi stabilitás megőrzése miatt is indokoltak tartja.

Ismét hangsúlyozzuk e helyen is, hogy okadatolásunk nem arra irányul, hogy a zsidóságot ridegen negligáljuk, hogy őket visszaszorítsuk, hanem pusztán arra, hogy keresztény földművelő népünknek a gazdasági élet terén azt a helyet biztosítsuk, amely őt számarányainál fogva joggal megilleti. Nem azt mondjuk tehát, hogy arisztokráciánk és főpapságunk ne adja birtokaikat a zsidóság haszonélvezetébe, csak azt hangsúlyozzuk, hogy ezen ténykedésnél a demográfiai számarányok figyelembe vétessenek. Csak azt hangsúlyozzuk, hogy keresztény földművelő népünk nagy része, 10, sőt 5 holdnál kisebb területen tengődik, ami máris nagy szegénységet, szomorú stagnálást jelent. Csak azt hangsúlyozzuk tehát, hogy az arisztokrata és főpapi nagybirtok haszonélvezetébe főleg – számarányainak megfelelő mértékben – földműves népünknek azon részét juttassuk, amely szomorú gazdasági helyzeténél fogva minden fejlődésre képtelen.

Ezen szempontok figyelembe ajánlásával azt sem mulaszthatjuk el, hogy rá ne mutassunk, ugyancsak a már fentebb említett szabadkőműves és szabadgondolkodó forrásból jövő, azon állandó izgatásra, amely úgy a páholyokban, mint nemkülönben a zsidó sajtóban, a főpapi vagyon, illetve földbirtok ellen irányul. A szabadkőművesség hivatalos orgánuma szerint (Kelet, 1912. márc.) az Archimedes-páholyban «A szabadgondolkodó mozgalom támogatása» címen olyan szervezkedés indult meg, amelyet az ott elhangzott szavakkal óhajtók jellemezni. Íme: A Szabadgondolkodás

Magyarországi Egyesülete egy olyan akció megindítását vette programba «amely nem a polgárság köréből toborozna híveket, hanem a népesség nagyobb rétegéből: a parasztság köréből. A parasztság szervezése s törekvéseinek beállítása a fejlődés útvonalába, a szabadgondolkodóknak is föladata, amelynek megoldására az egyetlen kínáló mód szert, a szekularizációt kell megragadniuk. A szekularizációs propaganda ügye, ma már túl van a reménytelenség stádiumán. Ma, midőn az országban itt is, ott is, magukat szabadgondolkodóknak nevező parasztok tömörüléséről hallunk hírt, elérkezettnek kell látni az időt egy nagyszabású, erélyesen vezetett szekularizációs propagandára. Az egyesület ennek megvalósítását a következőképpen tervezi. Pályázatot hirdet egy, a parasztság nyelvén írott kis füzetre, amely világosan és röviden mutatja meg, hogy mit várhat a föld népe a szekularizációtól. Ezt a füzetet több százezer, esetleg milliányi példányszámban terjeszteni fogja a nép körében a fönt említett szabadgondolkodó parasztok útján, kiket esetleg kisebb anyagi támogatásban részesít. (A füzetek terjesztése azóta már megtörtént.) Számít továbbá a meglévő paraszt- és földmunkás-szervezetek közreműködésére, a haladó szellemű tanítóokra s a Galilei-kör vidéki tagjaira, akiket egy agitációskurzusban fognak a vidéki propagandára kiképezni. Az erjesztő szerepre, az értelmiséget szabadgondolkodó szellemre nevelni az a terület hivatott, amely rátermettségének már számos jelét adta: a szabadkőművesség testülete.» Íme, a romboló szabadkőműves és szabadgondolkodó szellem is «henye apátiában» sínylődőnek találta szegényebb földműves népünket, a «parasztságot». Nosza hát, az egyetlen kínáló mód szert, a «szekularizációt» akarja megragadni, hogy a papi javak odaigérése révén, ne csak a zsidó szabadkőműves páholyokra számíthasson, hanem, hogy a «meglévő paraszt- és földmunkás szervezeteket» is belevonhassa egyházellenes akciójának gyűjtőpontjába. Egészen világos tehát és szinte parancsoló a helyzet arra nézve, hogy józan birtokpolitikával a legsürgősebben vonjuk ki földműves népünknek legelmaradottabb és legszegényebb részét, a zsidó szabadkőműves aknamunka hatásköréből. Főpapságunknak és arisztokráciánknak jelenleg még nagyon is módjában áll, hogy a szabadkőműves üres ígérgetésekkel szemben, tényleg és valójában földdel csillapítsa le szegényebb földműves népünk kínzó földéhségét. Az a sok ezer és ezerholdnyi föld, melyet arisztokráciánk és főpapságunk a zsidóság demográfiai arányszámán, tehát az 5%-on felül ad a zsidóság kezére, egyszerre és egy csapásra csillapíthatná népünknek idáig kielégítetlen földéhségét. Ha arisztokráciánk és főpapságunk nem is annyira «a szív ösztönét» – amint Széchenyi mondja – de sokkal inkább «az ész tanácsát» követné; ha földbirtok politikájuk, a földműveléssel foglalkozó szegényebb keresztény nép gazdasági föllendítését célozná; ha óriási birtokaikat egy-egy falu szegény népének, egy-egy földbérlet szövetkezet tagjainak adnák méltányos áron haszonélvezetbe, de hogy volnának akkor «szabadgondolkodó», arisztokrata- és egyház- ellenes «parasztok»! Ellenkezőleg, hálával és köteles tisztelettel áldanák jótevőiket. Ha arisztokráciánk és főpapságunk a földbérlet-szövetkezetekbe tömörült szegényebb keresztény népünket földhöz, bérlethez juttatná, sárba esnék a szabadkőműves és szabadgondolkodó demagógiának minden hazugsága, minden humbugja. Ebben az esetben nem hirdethetnék, hogy az «agrár-feudális nemesség» és főpapságunk «a

legönzöbben és a legerőszakosabban» érvényesíti «a saját érdekeit». Ebben az esetben a szabadkőműves, a szabadgondolkodó és «úttörő» vándorszónokok nem mutathatnának rá az izgatás hangján, egy-egy szegénységben sínylődő falu népe előtt, a falu határában elterülő arisztokrata vagy főpapi nagybirtokra. Nem mondhatnák, hogy az a nagybirtok csak az «agrár-feudális» nemességnek, a «grófi-papi álkultúrának» hajtja busás jövedelmét. Nem. Ebben az esetben szemébe kacagna a nép, a bujtogatóknak. Belátnák, hiszen tapasztalatból tudnák, hogy nagybirtokos arisztokratáink és főpapjaink a nép igazi jótevői, igazi segítői. És ennek az állapotnak eléréséhez nem kellene egyéb, mint az, hogy arisztokratáink és főpapjaink következetes céltudatossággal, következetes áldozatkészséggel, következetes politikával elősegítsék a keresztény földbérő szövetkezetek megalakítását szerte a hazában. Abban az esetben, ha minden faluban megalakulnának a keresztény földbérő szövetkezetek, a nagybirtok bérbeadása, sem rizikóval, sem a bérösszeg behajtásának kellemetlen nehézségeivel nem járna karöltve. Legföljebb arról a néhány ezer korona többletről kellene lemondani, amelyet zsidó árendások rendszerint oly szívesen helyeznek kilátásba. A falu népének ilyen irányban való megszervezésének, a földbérő szövetkezetek gondolatának a néptudatba való bevitelének, a földbérő szövetkezetek tényleges megalakulásának, nem pusztán a törpebirtokosok anyagi megerősítése, gazdasági föllendítése járna nyomában. Ezen fontos nemzetgazdasági kérdésnek megoldásán kívül, vele járna a dologgal, népünk hazafias és vallásos érzésének erősítése és mélyítése is. Ha a nép azt látná, hogy a Fényes Samuktól¹³⁹ pusztán hitegetésen és ígéretesen kívül semmit sem kap, amint tényleg nem is kaphat semmit; ha arról győződnek meg népünk, hogy körülük a Szende Pálok¹⁴⁰ és Jászi Oszkások, pusztán az ő kisdud szabadkőműves játékaik kedvéért lazítják hihetetlen erőfeszítéssel a történelmi és vallási kapcsokat, úgy egy pillanatig sem képnének a szabadkőműves, szabadgondolkodó, üres kezű demagógiának hátat fordítani. A magyar szív hazafias érzésével, a magyar ész józanságával fordulnának istápolóikhoz, segítőkhez, vezéreikhez azok felé, akik az anyagi és gazdasági segélynyújtáson fölül lelküket is a nemzeti öntudat felé, a vallásos hit felé irányítják. Törpebirtokos népünknek szervezése, földbérő és egyéb szövetkezetekbe tömörítése, az anyagi jólét mellett, kiölné a destrukciónak népünk közé immár szétszórt és elhintett miazmáit¹⁴¹ is. Anyagi és szellemi föllendülés, egyéni és nemzeti izmosodás, eszmék és érzések tisztulása járna együtt, szegényebb népünk gazdasági jólétének föllendítésével. Egyesüljön tehát az egész magyar keresztény társadalom, az arisztokraták, a főpapok, a papság, az intelligens középosztály, keresztény egyetemi ifjúságunk, keresztény tanítóságunk, keresztény népünknek józan anyagi és egészséges szellemi föllendítésére! Jut szerep mindenkinek, minden foglalkozású hazafinak. A szellemi munkások érdeklődjenek, beszéljenek, olvassanak népünk gazdasági helyzetéről; keressenek és állapítsanak

139 Fényes Samu (1863–1937): író, újságíró, filozófus, szociáldemokrata politikus.

140 Szende Pál (1897–1934): polgári radikális politikus, 1918-19-ben pénzügyminiszter.

141 fertőző, kórt okozó anyag

meg olyan módokat, amelyek nyomán elszegényedett keresztény népünk gazdaságilag fölemelhető. Az ő ideáljuk, a magyar kultúra fölvirágzása, szükségszerűen fog nyomában haladni népünk gazdasági föllendülésének. Megközelíthetik hát ideáljukat! Tehetős földbirtokosaink pedig, arisztokrata és főpapi nagybirtokosaink, tettel álljanak a praktikus elméletek, módok, kivitelek mögött. A helyes tervet, a helyes módot, rögtön és határozottan kövesse a céltudatos és hazafias tett. A célt szolgáló intézményeket szállják meg a lelkes tettek emberei. Az Országos Központi Hitelszövetkezet, az újonnan létesült altruista agrárbank ne legyenek pusztán egy ideális lelkesedés szülte és csak homályos körvonalakban látható félszeg, félvalóság, hanem tegye őket arisztokráciánk és főpapságunk éles körvonalakban látható, nemzeti erőforrásokká, amelyek a földbérlő és egyéb szövetkezeteket föllendítik, erősítik, táplálják. Elvértve, látjuk már az örvendetes jeleket. Tudjuk, hogy például a megboldogult kalocsai érsek, Városey Gyula, az érsekségéhez tartozó bácsi uradalmat kiscgazdáknak bérbe adta, miáltal három virágzó községben megállította az Amerikába való kivándorlást, bennük, jólétet és elégedettséget teremtett. [...]

És ha idáig népünk gazdasági föllendítésének kérdésénél, az állam segítségét nem is hoztuk szóba, ez nem azért történt, mintha arról volnánk meggyőződve, hogy a nagy célt, pusztán és magában társadalmi úton lehetne elérni. Ellenkezőleg. Meggyőződésünk szerint, az állampolitikának kellene a nép minden általános baját, gazdasági baját is gyógyítani. Az államnak kellene a nép szociális szükségleteit kielégíteni. A szociális problémák megoldása körül, az államnak kellene a kezdeményezéssel, az eszmék megvalósításával elől járnia. A mi legfőbb állami szervünk, a magyar parlament, ehelyett, meddő közjogi viták közt veszíti el minden népszerűségét. A nép szociális bajának enyhítésére hiányzik belőlünk minden érzék, minden iskolázottság, minden tudás és legfőképpen minden akarat.

Komáromi Sándor: Ágoston statisztikái

In: Komáromi Sándor: *Mi az igazság? Válasz Ágoston Péter: A zsidók útja* című munkájára. Budapest, 1917, *Egyenlőség*. 70–90.

Komáromi Sándor (1866–1921) eredeti nevén Haber Samu, hírlapíró, az *Egyenlőség* című zsidó lap szerkesztője. Szépirodalmi írásait, tárcáit a saját nevén, közéleti, gazdasági írásait különböző álnevek alatt, gyakran Komáromi néven publikálta. Cikkei a *Pesti Hírlap*, *Pesti Napló*, *Az Újság*, *Köztelek*, *Magyar Ipar*, *Politikai Hetiszemle* című lapokban jelentek meg.

A forrás címe Ágoston Péter (1874–1925) egyetemi tanárra, szociáldemokrata politikusra utal. A *zsidók útja* című, 1917-ben megjelent munkája azért keltett nagy feltűnést és váltott ki heves közéleti reakciókat, mert benne a baloldali és egykor szabadkőműves szerző átvette a kor közismert antiszemita toposzait. A forradalmak kitörése előtti háborús évben több Ágoston Pétert bíráló cikk látott napvilágot, az *Egyenlőség* zsidó politikai hetilap *Mi az igazság?* címmel tanulmánykötetben cáfolta a könyvének állításait.

Ágoston Péter a zsidóhitűek szigorú kritikusa, kenyérkereseti pályáinkba természetesen szintén belebotlik. Tétele az, hogy hitfeleink nem akarnának nehéz testi munkát végezni, nem akarnának földet művelni, hanem a városokba özönlenek, s a kereskedelmet, meg a szabad foglalkozásokat lepik el. Bár sokat foglalkozik a zsidóhitűek gazdasági fejlődésének történetével és nagyon jól tudja, vagy legalább tudhatná, hogy a zsidóhitűek mezőgazdasági és ipari munka terén nemcsak a múlt század közepéig, hanem utána többé-kevésbé mind a mai napig nem azért nem foglaltak le nagyobb részt, mert erre való akaratuk hiányzott, hanem azért nem, mert az úgynevezett befogadó népek, amelyek között épp úgy vannak befogadottak, mint a zsidóhitűek között befogadók, magatartása és gazdasági rendjük vezéreszméi, sőt részben vallásos nevelésük is egyenesen útját állotta annak. Mégis nekünk, zsidóhitűeknek, lobbantja szemünkre a mások bűneit. Összetéveszti az okot az okozattal és, si fecisti, nega,¹⁴² minket tesz felelősekké oly hibákért, melyeket nem mi követtünk el. [...]

A zsidó vallású munkás, sőt az úgynevezett levegőember is, akár önálló, bár határozott foglalkozása nincs, dolgos, szívós, józan, kis igényű elem. Ha nyugton hagyják, éhbéren, a leghihetlenebb kis kereset mellett is eltengődik. Meghúzódik nagy és kis városok külső részein és itt a versenytársak ellenérzését épp úgy kihívja maga ellen, mint mikor munkája, józansága, mértékletessége, szorgalma és tehetsége gyümölcseiből kapitalistává változott. Egyszer azért van útban, mert mint olcsó munkaerő, lenyomja a béreket, máskor meg azért, mert maga szerzett pozíciójának előnyeit kihasználni igyekszik. Szomorú sors, de ennek semmi köze a zsidó hithez. A kínai kuli, a sárga faj olcsó munkája épp oly fájdalmas érzéseket vált ki, a nagyobb bérekre törekvő más munkásokból, mint az orosz és román despoták és az amerikai

142 Ha tetted, tagadd!

tröszt-fejedelmek a saját, jól szituált honfitársaikból. Annak, hogy a kisbirtokosok közt aránylag kevés a zsidóhitű, a már érintettekén kívül más oka is van. A városinak nevelődött és nevelt elem máról-holnapra el nem parasztosodhatik, el nem parlagiasodhatik. A gazdasági fejlődés útja, ellenkezőleg, az, hogy az őstermelésből és mezőgazdasági foglalkozásokból egyre többen mennek át az ipari és más városi jellegű foglalkozási ágakra. És ez természetes is. Még pedig két okból. Először azért, mert a megművelhető földterület a kulturországokban a lakosság szaporodásával arányban álló mértékben folytonosan nem szaporodhatik; másodsor meg azért, mert a megművelt területek fix kezekben vannak, sőt speciálisan nálunk jelentékeny részben olyanokban, amelyek törvényhozási intézkedések nélkül a forgalom tárgyai nem is lehetnek. Mikor a kivándorlók háromnegyed része rendszerint őstermelő, mezőgazdasági munkás és cseléd és pedig éppen azért ezek, mert az élet drágulása mellett, az önfenntartásra szükséges nagyobb területek, vagy magasabb munkabérek meg nem szerezhetőek, sőt a kis parasztbirtokok is – a család szaporodása folytán elaprózódnak, amikor továbbá minden nagyobb birtokeladás vagy csak bérlet nyomán is felhangzik a jajszó, hogy pusztul a „nemzet gerince”, „idegenek” kezére kerül a honi föld, akkor igazán túlzott és belső igazság, meggyőződés nélkül szűkölködő panasz, hogy a zsidóhitű lakosság nem veti magát a földművelésre. Örök áron kicsinyben földet nem szerezhet, s amit szerez is – túlnyomóan bérlet. [...]

De földművesnek is hiába megy a zsidóhitű. A zsidóhitű őstermelővel szemben is kész a vád. A földművelésnek jövedelmezőbb részét választja, a nagy és középbirtok is a kezükbe került sokkal nagyobb arányban, mint az az országos aránynak megfelel, a kis- és törpebirtok pedig nem kell neki. Ez a vád is hamis, mert általában nem a nagy- és középbirtok a jövedelmező, hanem a könnyen áttekinthető és rendben tartható kis birtok, az pedig vakmerő és semmivel nem igazolható, bár bizonyos oldalról sokszor hangoztatott állítás, hogy a nagy- és középbirtoknak sokkal nagyobb aránya került volna a zsidóhitűek kezére, mint ami az országos aránynak megfelel. Csak az állapítható meg, hogy Magyarországon az országos arányt szám szerint meghaladja a nagy- és középbirtokos zsidók aránya, de nem az, hogy több földbirtok lett volna a kezükön, mint amennyi őket megilletné. Tudjuk a népszámlálási adatokból, hogy a nagybirtokosok közül 19 százalék, a középbirtokosok közül (100–1000 kat. hold) pedig 10 százalék a zsidóhitű kereső, de arról nincs hiteles és hivatalos statisztika, ámbar lehetne, hogy az egyes felekezetek hívei kezén mennyi földbirtok van. 1000 holdat meghaladó nagybirtok 3768 tehát 2111-el több van, mint nagybirtokos, és a középbirtokok száma is néhány százzal több, mint a középbirtokosoké. De nem ez a lényeg, hanem az, hogy Schönborn, Eszterházy, Festetich stb. nagybirtokosok kezén körülbelül több birtok van, mint az összes zsidóhitű nagybirtokosok kezén. Ki merné különben azt állítani, hogy a 6.888 millió hektárnyi 1000 holdon felüli birtokok 19 százaléka, vagyis fejenként átlagban 4130 hektár és a 3.259 millió hektárnyi középbirtok 10 százaléka, vagyis fejenként átlagban 166 hold volna a zsidóhitűek kezén? Tisztára abszurdum, mikor azt akarják elhíttetni, hogy Magyarország 21 millió hektár területű gazdaságából 7,7 százalék, 1625 millió hektár, néhány száz nagy- és középbirtokos zsidóhitű lakos kezén volna. Zsidóhitű haszonbérlő (100 holdon felül)

Magyarországon aránylag nagyon sok van. 5172 közül 2515, vagyis 48,6 százalék, az összes bérlőknek majdnem a fele. Ámde ez az adat nem a zsidóhitűek őstermelő-iszonya, vagy foglalkozásbeli inferioritása¹⁴³ ellen, hanem ellenkezőleg, éppen mellette szól. A zsidóhitű bérlők kommerciális érzéke és ismeretei bizonyára több haszonértéket tudnak kihozni a magyar földből, mint más hasonló foglalkozásúakéi, különben a nagybirtokosok nem nekik adnák bérbe földjeiket, s maguk a zsidóhitű bérlők is, ha számításaikat meg nem találnák, nem bélelnének aránylag oly nagy számban földeket, hanem az ipar, vagy a kereskedelem, vagy a (szabadfoglalkozások más területén) helyezkednének el. A zsidóhitűeknek a földbirtokosok nem azért adják bérbe birtokaikat, mert zsidók, hanem — sokat emlegetett ellenérzés dacára is azért, mert a birtokosok szempontjából is jobban tudják hasznosítani. A többtermelésnek, a belterjes gazdálkodásnak ők pionírjai közé tartoznak, s ezt a mezőgazdasági kiállításokon nyert kitüntetésekkel is sokszor és igen meggyőzően bizonyították. [...]

A Zsidók útjának írója „teljes és tiszta képet” vélt tendenciózan beállított és sok tekintetben hibás magyar foglalkozási statisztikájával adni arról, hogy „a zsidók az ő számuknak megfelelő arányt a jobb pozíciókban mindenütt messze túlhaladják.” A kérdés mindig az, mi a jobb pozíció? Püspöknek lenni mindenesetre jó, de a miniszterség, államtitkárság, fő- és alispánság, polgármesterség, tanári székek, tanácsnoki állások, szolgabírói tisztségek, szóval a magasabb egyházi, állami, megyei, városi, sőt községi köztisztviselői foglalkozások is, úgyszintén a magasabb tanügyi alkalmazások – fix fizetéses, nyugdíjjal járó, hatalmat és tekintélyt biztosító tartozékaik mellett – mindenesetre jobb pozíciók, de azért zsidóhitűek közül vagy egyáltalán senki, vagy csak elvétve juthatott hozzájuk. [...]

Vagyis a helyzet, Magyarországon van a fejlődés leghelyesebb útján: mert Magyarország jövője az iparosodáson fog fölépülni. Ha a zsidóhitűek ebben nyújtanak segítséget és izomerejüket meg intelligenciájukat ezen a területen igyekezzenek érvényesíteni, illetőleg más országok zsidóival szemben ebben válnak ki, akkor ezért őket gáncs nem illetheti, sőt talán az Ágoston Péterek részéről is megérdemlik az igazságosabb ítéletet.

143 alsóbbrendűsége

Károlyi Mihály: Földreform

In: Károlyi Mihály: Hit, illúziók nélkül. Budapest, 1977, Magvető. 193–196.

Károlyi Mihály (1875–1955) radikális demokrata politikus, 1905-től országgyűlési képviselő, akit baloldali nézetei miatt „vörös grófnak” is hívtak. Az 1918-as őszi forradalom idején a Magyar Nemzeti Tanács elnöke. A Károlyi- és Berinkey-kormányok több szociális reformot terveztek, így a társadalombiztosítás kiterjesztését, a nyolc órás munkanap bevezetését, és az 500 holdnál nagyobb magán-, valamint a 200 holdnál nagyobb földbirtokok szegényparasztság körében történő felosztását, amelyekből semmi nem valósulhatott meg. Az 1919. február 15-én életbe lépett földreform végrehajtására a kormányzatnak szintén nem maradt ideje, csak Károlyi Mihály osztotta fel saját nagybirtokát Kápolnán. Alakja a forradalom centenáriumán és emlékezetpolitikai viták keretében került először, később a Kádár-rendszerben többször kiadták.

Hit illúziók nélkül című műve a politikus emlékirata, amit már az emigrációban írt meg. 1956-ban angol nyelven jelent meg először, később a Kádár-rendszerben többször kiadták.

A földreform kérdésében a koalíciós kormányon belül hónapokon át ellentétek mutatkoztak. Csak 1919. február elején jutottunk megegyezésre. Ezeknek a hónapoknak az elvesztegetése végzetes kérésnek bizonyult: ez lett az oka a kudarcunknak. A létükben fenyegetett feudális osztályok mind ellenségesebb magatartását a parasztság megnyerésével és támogatásával lehetett volna ellensúlyozni. A szociáldemokraták azonban, akiknek a parasztság körében nem voltak híveik, időt akartak nyerni, hogy kiépíthessék saját mezőgazdasági szervezetiket, s ezért szabotálták a reformot. Elméletileg igazuk volt, hiszen a birtokos parasztság konzervatív elem, amely nem törődik az ország egészének sorsával, csakis a magáéval. Komoly befolyása volt a parasztságra a római katolikus egyháznak is. A földreform elhalasztása gyakorlatilag mégis azt jelentette, hogy ellenségeink időt nyertek és ellenünk fordíthatták a csalódott parasztságot.

Mérsékelt agrárreformunkat végül februárban fogadta el a kormány. Az engedélyezett birtokok felső határa 50 hold volt. Kivételes esetekben, ha az ország érdeke így kívánta, az állam a 200 hold fölötti birtokokat is kisajátíthatta. Mindezeket a földeket 5–20 hold nagyságú parcellák formájában (ennyin megélhetett egy parasztcsalád) a földetlen parasztok között osztottuk volna szét. A több ezer holdnyi földbirtokok egy része szövetkezetekké alakult volna át. A föld értékét a háború előtti alacsony árakon állapítottuk volna meg, és a tulajdonosok erősen megadóztatott államkötvények formájában kaptak volna kártérítést. Valójában ez a vagyonszétválás jelentette volna. Az új parasztbirtokosok több éves haladékot kaptak arra, hogy földjük ellenértékét megfizessék az államnak.

Ez a reform hasonló lett volna ahhoz, amit a szomszédos országok hajtottak végre. Az egykori magyar földbirtokosok elkeseredett dühvel szegültek szembe ezzel a reformmal, és évtizedeken át gyűlöltek is engem miatta, ma már jól tudják – többen nekem is elismerték számukra is üdvös lett volna annak idején, ha időben végrehajtnak.

Tavasszal hozzákezdünk a föld tényleges szétosztásához. Mint az ország egyik legnagyobb birtokosa, én magam kezdtem el saját kápolnai birtokomon. Könnyen elképzelhető, ez volt az utolsó csepp a pohárban osztályom és rokonaim számára. Addig azzal áltatták magukat, hogy a földreformról csak saját népszerűségem miatt beszélek, ez csak amolyan tudatosan alkalmazott taktika a részemről. Most megértették, ha nem cselekszenek azonnal, minden elveszett. [...]

Szakadt az eső azon a február végi napon, amikor birtokomat felosztottam. A távoli falvakból is összegyűlt parasztok nagy esernyők alatt álltak ott, mélyen barázdált arcukból a meglepetés, a csodálat és a gyanakvás valami leírhatatlan keveréke sugárzott felém. Annyiszor becsapták, bolonddá tették már őket, nem tudták elhinni, hogy álmuk végül mégis megvalósul. Nagy kő esett le a szívemről, mert mindig büntudatot éreztem gazdagságom miatt: ifjúkoromban öntudatlanul, később már tudatosan. A kápolnai földbe, mely évszázadokon keresztül családom birtoka volt, karót vertem arra helyre, ahol a földet igénylő agrárproletárok listáján szereplő első ember parcellája kezdődött. Elégedett voltam. A dolgok rendje helyreállt. A föld most már a Mátra völgyének parasztjaié volt.

A kápolnai földosztás után olyan legenda keletkezett, amelyben én valami Tolsztojhoz, vagy Gandhihoz hasonló alakként szerepeltem. Pedig erre nem szolgáltam rá. Én semmiféle áldozatot nem hoztam, minthogy sohasem volt érzékem a tulajdon iránt. Ez az érzés inkább a burzsoáziára jellemző, amely saját erejéből halmozta fel vagyonát. De még a saját osztályom köreiben is arról voltam nevezetes, hogy legkevésbé sem kötődöm, ragaszkodom a tulajdonomhoz. Így tehát az én úgynevezett nagylelkűségem nem volt érdem. Mindig jobban szerettem adni, mint kapni.

A kommunisták és a reakciósök ezután megkétszerezték támadásaikat. Minél jobban felemelte a fejét az ellenforradalom, annál több anyagot nyújtott a kommunista propagandának, és minél erőteljesebb lett a kommunista agitáció, annál több ürügy volt a reakciósök szervezkedésére. Így egymást kiegészítve, és kölcsönösen segítve, titokban mindkét fél elégedett volt. Úgy vélték minden jobb annál, ami pillanatnyilag fennáll. A reakció szemében a kommunizmus, a kommunizmus szemében a reakció volt a kisebbik rossz. Egyetlen ellenségük volt – a Károlyi-féle „harmadik erő”.

Czettler Jenő: A magyar állam mezőgazdasági szociálpolitikája

Budapest, 1905, Stephaneum Nyomda Rt. 1–25.

Czettler Jenő, czétényi (1879–1953) jogász, közgazdász, egyetemi tanár. Budapesten és Berlinben végzett jogot, 1901-ben doktorált, majd a Földművelésügyi Minisztériumban külkereskedelmi kérdésekkel foglalkozott. A magyarországi agrárkérdés és agrár-szociálpolitika egyik legfontosabb elméleti szakembere. 1906-ban részt vett a mezőgazdasági cseléd- és munkástörvény előkészítésében. 1908-ban Berlinben a mezőgazdasági szociálpolitikát, a skandináv államokban a mezőgazdasági szövetkezeteket tanulmányozta. 1914 elején meghonosította a gazdagimnáziumot. Az első világháború idején a hadügyminiszter mellett működő legfőbb gazdasági tanács és a hadsereg-főparancsnokság gazdasági tanácsadó tagja. 1918 után elhagyta az egyetemi katedrát és a Magyar Gazdaszövetség igazgatója lett. A Mezőgazdasági Társaság főtitkáráként részt vett a várható forradalmi mozgalmak elleni szervezkedésben. A Tanácsköztársaság idején eltiltották a tanítástól, annak bukása után újjászervezte a Gazdaszövetséget. A két világháború közötti időszakban tudományos és egyetemi oktatói tevékenységet folytatott. A második világháborút követően rövidesen a kommunista hatalom látókörébe került, mint "reakciós". 1950 őszétől az ÁVH megfigyelte, majd 1950. december 18-án letartóztatták, s 1951 folyamán a Grósz-perben zárt tárgyaláson 10 társával Jónás Béla tanácsa a „népköztársaság megdöntésére irányuló szervezkedés kezdeményezése és vezetése” bűnében elsőfokon, majd 1952-ben másodfokon 12 év börtönre, vagyonekobzásra és a közügyektől való 10 éves eltiltásra ítélte. 1953-ban börtönben halt meg.

Amint láttuk, a magyar mezőgazdasági munkás védelmét nagyban és egészében az 1898. II. tc. konstruálta. De tekintettel arra, hogy a törvény létesítésekor főleg a munkaszerződésből folyó jogviszony lebegett a törvényhozó szeme előtt, abból a szoros értelemben vett munkásvédelmi intézkedések hiányoznak. Ezek közül legsürgősebben az egészséget védő intézkedések volnának pótlandók. Mert igaz ugyan, hogy a szabad levegőn, elszórtan dolgozó munkás a ragályozásnak s a betegségeknek nincs oly mértékben kitéve, mint az ipari munkás, azonban a trachoma és más járvány gyors terjedése azt bizonyítja, hogy a mezei munkások egészségének védelme szilárdabb alapokra volna fektetendő. Ott, ahol sok munkás dolgozik egy tömegben, legalább hetenkint egyszer, rendes orvosi vizsgálatról kellene gondoskodni. Ma ez még természetesen kivihetetlen, mert kellő számú orvosunk nincsen. Ha egyszer azonban az orvosi közszolgálat államosíttatik, s ha az Országos Gazdasági Munkás- és Cselédsegélypénztár gondoskodási körébe a betegsegélyezést is bevonja¹⁴⁴ (ez természetesen csak az állami támogatás esetén lehetséges), akkor a munkások egészségügyi védelme könnyen lesz keresztülvihető. A munkásvédelem egyik igen fontos követelménye az is, hogy különösen az idegen vidékről jött aratómunkások számára a munkaadó megfelelő alvóhelyekről gondoskodják. Ma többnyire ólakban vagy a szabad ég alatt hálnak s minden intézkedés hiányzik arra

144 Sok idővel az összes mezőgazdasági munkásosztály kötelező nyugdíjbiztosítása is létesítendő.

nézve, hogy a férfiak és a nők egymástól elkülönített helyiségekben pihenhessék ki a napi munka fáradalmait. Sok uradalomban a cselédlakások is százalmas állapotban vannak. Egy helyiségben két-három család lakik. Ez állapot morális és higiénikus hátrányain a munkaadó nagyobb megterhelése nélkül akként lehet segíteni, ha nagyobb pénzügyektől miként Poroszországban, olcsó amortizációs kölcsönöket adnak cselédlakások építésére. A női és a gyermekmunka különös védelme is hiányzik az 1898. II. tc. és az ezt követő törvényekből. E reformnak jogelvé emelése természetesen sok nehézségbe ütközik, mert a mezőgazdasági munka természete egészen más, mint az ipari munkáé, amelynél bizonyos normális, általános érvényű szabályok könnyen fölállíthatók. A mezőgazdaságban pl. a gyermekmunka általában véve nem vezet a testi erőnek oly fokú kizsákmányolásához, mint az iparban, miután ott inkább az őrzés, az ide-oda szaladgálás képezi szolgálatainak lényegét s a női munka is rendszerint könnyebb, mint a férfi teendője. Azonban némely lelkiismeretlen munkaadó, de még inkább a kisbirtokos szülő valóban testet-lelket ölő munkát ró a szegény fejlődő gyermekre (éppígy a női munka kíméletlen kihasználása is gyakori a kis üzemekben). Törvényhozás útján kellene gondoskodni arról, hogy ilyen esetek elő ne fordulhassanak, illetve megtoroltassanak.

A munkaidő általános szabályozása a mezei munkánál szokásos részben miatt a munkás érdekét sértené s ezért törvényhozási megállapítása csak nagy elővigyázattal eszközölhető. Egyes munkanemeknél azonban (pl. vízépítési, erdei stb. munka) a normál munkanap minden nehézség nélkül keresztülvihető. Mindezen reformok természetesen nem teszik szükségszerűvé az 1898. II. tc. megváltoztatását, novelláris úton is meg lehet azokat valósítani.

A munkásosztály anyagi helyzetének javítását szolgáló állami intézmények¹⁴⁵ további kiépítése is kívánatos. A parcellázás nagyobb arányokban művelendő s abba a külföldre vándorolt mezőgazdasági munkások is bevonandók, annyival is inkább, mert visszatelepítésük ily módon könnyebben sikerül, másodszer mert ők többnyire elegendő anyagi eszközzel is rendelkeznek a parcellázáshoz szükséges összeg előteremtésére.

A munkásosztály sorsának javítása körül nagy hivatása van a szövetkezeti eszmének, amellyel oly nehezen tudnak vagy akarnak a mezei munkások megbarátkozni. Pedig ha valami segíthet rajtuk, az a szövetkezés. Termelőszövetkezetet a mezőgazdaságban bajos létrehozni, miután a üzem természete individuális, de a háziipar nagyobb arányú fejlődése csak úgy remélhető, ha a munkások és kisgazdák anyagbeszerző és értékesítőszövetkezetbe tömörülnek. Éppen így a munkáslakások építése is csak akkor vesz nagyobb, szinte általános lendületet, ha a munkások építőszövetkezeteket alapítanak s a szövetkezeteket részint segéllyel, részint kamatmentes kölcsönnel

145 Mondanom sem kell, hogy az állam legfőbb törekvése az intenzívebb gazdálkodási módok s a mezőgazdasági gyáripar terjesztésére irányuljon, mert a helyes munkamegosztás csak ettől remélhető.

támogathatná mind az ideig, míg annyira meg nem erősödnek, hogy támogatás nélkül, a saját erejükből képesek lesznek megélni.

A munkásosztály kultúrnívójának emelése terén is lehetne az állam szociálpolitikájának intenzitását fokozni. Ma a munkás a népiskolában csak a műveltség technikai részét sajátítja el, s a különféle szaktanfolyamok sem juttatják kellő szociális, jogi, közigazgatási s kultúrismeretekhez. Mohó tudni vágyását ezért ott elégti ki, ahol tudja, s többnyire káros befolyások alá kerül. Az államnak a munkásosztály fölvilágosítására nemcsak folyóiratokat kellene kiadnia, hanem az egész országban rendszeres szociális kurzusokat szervezhetne külön e célra képezett vándorelőadók segítségével.¹⁴⁶ Ott, ahol a kisbirtokos és a munkásosztály között szakadás még nem állott be, mindkét osztály gazdakörökbe tömörítendő, hogy ez összefoglaló keretek a vándor szociális előadóknak szervezett hallgatóközönséget biztosítsanak.

Végül még egy igen sürgős és igen fontos reform vár megvalósításra, amely nélkül mezőgazdasági szociálpolitikánk nagyobb arányú fejlődése elé szinte elháríthatatlan akadály tornyosul. A helyes szociális politika alapelve a prevenció: minden bajt lehetőleg megelőzni. De hogyan lehetséges ez, ha az államnak hiányoznak azon szervei, amelyeknek segítségével a baj lokális okai kimutathatók? A munkásviszonyokat jobbra csak a száraz statisztikai adatokból ismerjük, no meg a közigazgatási bizottságok sablonos jelentéseiből. Maguk a hatóságok (tisztelet a kivételnek!) többnyire csak akkor érdeklődnek a munkásnép helyzete iránt, ha az elégtelenség valamely munkáslázadás képében, konkrét eset gyanánt áll előttünk. Pedig akkor már késő, mert a szociális fertőzés csírái szétterjedtek az egész beteg testben. Az állami szociálpolitikának szüksége van oly szervre, amelynek speciális föladatát a munkásügyek tanulmányozása képezi. Országgrészenként, esetenként a szociális mozgalom által inficiált minden vármegyében egy-egy munkásfelügyelőség szervezendő, amelynek kötelessége a munkásviszonyok tanulmányozása, erre vonatkozó jelentések készítése, végül a munkásközvetítés ellenőrzése volna. Az adminisztratív ügyekben az 1898. II. tc. által kijelölt hatóságok továbbra is illetékesek maradnának, sőt a mezőgazdasági munkásfelügyelő egyik legfontosabb hivatása lenne a jegyzőket és a főszolgabírákat buzdítani és ellenőrizni, hogy ezek a munkásvédelemmel intenzívebben foglalkozzanak s minden észlelhető gazdasági vagy társadalmi helyzetváltozást a felsőbbség tudomására hozzanak.

Ily munkásfelügyelőségek nemcsak a belföldön, de külföldön is létesítendőek volnának. Tudvevőleg a magyar vándormunkások úgy Németország, mint Románia gazdasági életében évről évre nagyobb szerepet játszanak. Ők nem tekinthetők kivándorlóknak, mert lakásuk, családjuk Magyarországon van, s csak a nyári munkaszezonra mennek

¹⁴⁶ E célra, mint a múlt évi szociális kurzuson tartott előadásomban kifejtettem, a főiskolai ifjúság ereje volna igénybe vehető a nyári szünidőben.

ki s télire összetakarított pénzzel megrakodva, visszatérnek. Természetes, hogy míg hazánkban a kereseti viszonyok nem javulnak, a kivándorlásnak ezen, hazánkra nézve kedvezőbb formája akármily erélyes intézkedéssel sem lesz megakadályozható. Tehát arra kell törekednie az államnak, hogy vándormunkásainkat a külföldi expedíció alkalmával minden nagyobb kellemetlenségtől megoltalmazza. Ma vándormunkásaink a külföldön jóformán védelem nélkül állanak. Tulajdonképpen munkásszerződésük (olyan pl. mint aminőt Olasz- és Franciaország a múlt évben kötöttek egymással) egyetlen országgal sincsen, a konzulátusok pedig részint nyelvi, részint kényelmi szempontból nem elegendnek a magyar munkás és az idegen munkaadó ügyes-bajos dolgaiba. A fontosabb szomszéd államokkal, a betegsegélyezésre, munkásközvetítésre stb. is kiterjedő munkaszerződés volna kötendő s ebben a külföldi munkásfelügyelőségek ügyköre is megállapítandó lenne, hogy azok ne csupán a külföldi munkásviszonyok, a szociális haladás megfigyelőállomásai legyenek, hanem a hatóságoknál is közbenjárhassanak a magyar munkások érdekében.

A munkásfelügyelőségek nem adminisztratív jellegű jelentéseinek, tanulmányainak értékesítése céljából egy szociális központi hivatalt kellene létesíteni, amely az összegyűjtött anyagot földolgozná, a szükséges intézkedésekre nézve (legyenek azok gazdaságiak vagy társadalmiak) előterjesztéseket, javaslatokat tenne s a szociálpolitikai törvényjavaslatokat elkészítené. E központi hivatal a szociális nevelésnek is legfőbb orgánumát képezné s a nép fölvilágosítására szolgáló összes kultúreszközök (nyomtatványok, könyvtár stb.) fölhasználásáról rendelkeznek. E központ vagy a minisztérium munkásügyi osztályának keretében működne (mint ma a munkásközvetítés), vagy mint különálló mezőgazdasági szociális múzeum szervezetenek s ez esetben terjedelmes szociálpolitikai könyvtárral s a mezőgazdasági szociálpolitika haladását feltüntetető szemléleti eszközökkel is felszerelendő volna.

De bármily reformokat létesítünk is a mezőgazdasági szociálpolitika terén s ez intézményeknek bármily nevelő hatása legyen is a magyar társadalomra, különösen a tisztviselői karra, az állam szociálpolitikájának jóságát és belbecsét mégis azon tényezők munkálkodása határozza meg, amelyek a szociális intézmények vezetésére törvény szerint hivatvák. Azért Önöknek, Magyarország jövőndő tisztviselőinek s a magyar társadalom hivatott vezetőinek ma sem mondhatok mást, mint amire ezelőtt egy évvel kértem Önöket, amidőn e helyről a magyar ifjúság szociális föladatait ismertettem: tehetségük egész erejével tanulmányozzák a szociális kérdést és igyekezzenek a szerzett tapasztalatokat jövő hivatásuk körében becsülettel érvényesíteni, mert ne feledjék, hogy hazánk előrehaladása elsősorban gazdasági alapépitményének jóságától és társadalmi struktúrájának erősségétől függ.

1.3.4. Nemzetiségi aspektusok

Mocsáry Lajos: Néhány szó a nemzetiségi kérdéstről

Budapest, 1886, Singer és Wolfner. 41–42., 60–66.

Mocsáry Lajos (Fülekkovácsi-Kurtyány, 1826. október 26. – Andornak, 1916. január 7.) liberális politikus, publicista. 1941-ben érettségizett Eperjesen, majd a pesti egyetemen tanult, történelmet, filológiát. Betegség miatt csak mankóval tudott járni, 1846 és 1850 között Ausztriában gyógykezelték. 1860-ban bekerült Borsod vármegye képviselő testületébe. 1861-ben országgyűlési képviselővé választották a Deák-párt színeiben. 1965-ben a Tisza Kálmán féle Balközép Párthoz csatlakozott, ellenezte a Kiegyezést. Közben a Pesti Napló munkatársa volt. 1867-ban Borsod vármegye alispánjává választották. Ezt követően az Ellenőr című lapnak dolgozott. Mivel a Balközép Párt beolvadt a Deák-pártba, 1874-ben közreműködött a 48-as programot hirdető Függetlenségi Párt létrehozásában, melynek elnöke lett, és több ciklusban országgyűlési képviselője. A nemzetiségi jogok melletti következetes kiállása miatt a politikai elit minden csoportjával, még saját pártjával is szembekerült. 1892-ben visszavonult az aktív politikától, de publicistaként számos írásban mondott véleményt az aktuális politikai kérdésekről. Nagyobb lélegzetű írásaiban főként a közjogi kérdésekkel és a nemzetiségi problémával foglalkozott, utóbbiról 6 könyvet publikált.

A Néhány szó a nemzetiségi kérdéstről című írás az erőszakos asszimiláció, a magyarosítás ellen, a nemzetiségekkel való együttműködés mellett állt ki. A nemzetiségi konfliktusok feloldására az állampolgári és a kollektív kisebbségi jogok bővítését szorgalmazta. Hangsúlyozta, hogy ez nemcsak a lakosság felét kitevő nemzetiségi, hanem a szomszédos államokkal való jó viszonyra is az alapja lehet, és erősítheti Magyarország pozícióját a Monarchián belül és az egész régióban.

„Aki magyar kenyeret eszik, beszéljen is magyarul” – ez a legszokásosabb érv, melyet hall az ember feleletül, ha azt kérdi, hogy hát miért kötelessége minden embernek a hazában magyarrá lenni. És hát ennél nem bírnak nagyobb értékkel azok az érvek sem, melyeket az ember nagyhírű és tekintélyű államférfiak és szónokoktól hall. Alaposabb-e, bír-e nagyobb benső tartalommal például gr. Apponyi Albertnek azon érve, hogy „a magyar nyelv ebben az államban nem csupán a magyar államnak hivatalos nyelve, hanem egyszersmind ama kultúrai egységnek orgánuma, a mely kultúrai egységgé Magyarország összes polgárainak össze kell forrniuk, hogy ha az egységes politikai nemzetnek fennállását biztos alapokra akarjuk fektetni”. Hát ez semmi egyéb, mint szónoki körülírása annak az érvnek, hogy: a ki magyar levegőt szí, s a ki magyar kenyeret eszik, legyen magyar; sem a magyar kenyérre, sem a politikai nemzetegység megszilárdítására való hivatkozás nem mutat ki jogi kötelezettséget a nemzetiségekre nézve, hogy a magyarságba beolvadjanak. Beszéljen mindenki magyarul, forrjon össze velünk kulturális egységgé minden nemzetiség – a kettő egészen egy értelmű, rációja mind a kettőnek csupán annyiból áll, hogy mi magyarok így óhajtjuk, így akarjuk, tehát így kell neki lennie.

De hallom a megjegyzést: Nem szeszély, nem úrhatnámság, nem hatalmaskodás nyilvánulása nálunk e követelés, hanem egyszerűen a célszerűség parancsa, mert a nyelvegység az egységes politikai nemzet fennállásának legbiztosabb alapja, s hogy ez az ország egységes állam legyen, az a haza minden lakóira nézve nyelvkülönbség nélkül első rendű fontossággal bír. Kétségtelen, hogy a politikai nemzetegységnek a legegyszerűbb, mondhatjuk normális formája a nyelvegység, kétségtelen, hogy ez az állapot irigylésünk, vágyódásunk tárgya méltán lehet. De ezzel a politikai célszerűséggel, ha úgy tetszik: szükséggel szemben, egy más hatalmas tényező áll: az egyéni szabadság.

Ennek kifolyása azon követelés, hogy a nem magyar ajkú honpolgárok nemzetiségüket fenntarthassák, sőt fejleszthessék, és ebből erre az államra nézve az a helyzet következik, hogy nélkülöznie kell azon előnyöket, melyeket egy államnak a nyelvegység megad, e nélkül kell megélnie, más módon, más eszközökkel kell pótolni az állami egység kellékeit.

A nemzetiséghez, nyelvhez, szokásokhoz, tradíciókhoz való ragaszkodás, s az azoktól való megfosztatás elleni védekezés joga éppoly kifolyása az egyéni szabadságnak, mint a valláshoz való ragaszkodás. [...]

A nemzetiségek a személyes szabadság, a nemzetiségi egyenjogúság természetes kifolyásának tekintik azt, hogy saját nyelvükön tanulhassanak és képezhessék magukat művelt emberekké, hogy nemzetiségi egyéniségük teljes fenntartása mellett léphessenek be a kultúrnépek sorába, azt, hogy előbb vagy együttesen magyarokká legyenek, ha a műveltséghez eljutni akarnak, semmi szín alatt nem vállalják, mert ezt saját nemzetiségükről való lemondásnak, s annak tekintenék, hogy cserben akarják hagyni saját fajukat azon törekvésében, hogy a kultúrfajok közzé emelkedjék, és hogy meg akarják e tekintetben tagadni az e házon kívül élő fajrokonaikkal a szolidaritást. A nemzetiségek, tartozzanak a művelt vagy nem művelt osztályhoz, a maguk nyelvéhez szívből, s mondhatni a rajongásig ragaszkodnak, ezt nem áldozzák fel semmiért, a kultúráért sem, de égető vágyat éreznek a kultúra után is, a kettőt összekötve, nemzeti jellegükből levetkőzés nélkül akarnak a műveltséghez jutni. S e törekvésük ép oly természetes, mint jogos, ellenállhatatlan, részükön van az igazság és a kor szelleme. Mert nem szabad elfelejteni azt, hogy a nemzetiségi mozgalmakban általában legfőbb rugóként az nyilatkozik, a mi az emberben a legnemesebb, t. i. a szabadság szeretete, s a kultúrának magasabb fokára való törekedés. Bármilyen bajokat hoztak létre e mozgalmak, bármennyire zavarták meg a régi status quo-t, hoztak létre éktelen zavart, kaotikus, anarchikus állapotokat, sőt itt-ott „atrocitásokat” is: ama jellegeket félreismerni nem lehet, s mindenesetre végeredményül annak kell lenni hatásuknak, hogy ott, a hol feltámadtak, a kultúra színvonalat magasabbra emeljék. A nemzetiségek nem sáros csizmában, s pórias káromkodással ajkukon akarnak berontani az előbbre haladott népek lakába, hanem fehér nyakravalóval, s laktópánban akarnak leülni a jogegyenlőség terített asztalához. Midőn a jogegyenlőséget követelik, a műveltség megszerzésében való eszközöket akarják megszerezni elsősorban, s annak elnyerésére való szívós erélyes törekvésük tagadhatatlan. Jó helyen keresik a helyzet kulcsát; ha műveltségben egyenlőkké

lesznek másokkal, leomlik előlük minden válaszfal, melyet az előbbre haladott népek arisztokratikus gőgje elébük rakott. [...]

Fontos következtetések folynak ebből a viszonyból, oly kötelezettségek, melyek a sovínisztáknak talán súlyosaknak látszanak, de ezek a következtetések jól megfontolva annak fölismeréséhez vezethetnek bennünket, hogy bármi nehézségeket okozzanak a nemzetiségekhez való viszonyaink, van azoknak előnyös oldaluk is, s épen e viszonyokban számunkra a jövőnkét biztosító erőnek forrása rejlik. Paradoxnak látszik valószínűleg első hallásra ez állításom. Hát, hiszen az az általános vélemény, hogy éppen ellenkezőleg gyengeségünknek legfőbb forrása a szerencsétlen nemzetiségi állapot; volnánk csak egy nemzetiségi tekintetben kompakt nemzet, volna csak 15 millió magyar, majd megmutatnók mi, mit tudunk; gr. Andrásy Gyulának híres mondásai közé tartozik, hogy nem jó volna akkor nekünk szomszédunknak lenni.

Az a tény, hogy hazánkban nagy számmal léteznek oly emberek, kik fajrokonai, test az ő testükből, vér az ő vérükből szomszéd független államokat alkotó nemzeteknek, bizonyos kapcsot képez köztünk és ezen nemzetek közt, mely kapocs nem maradhat hatás nélkül egymáshoz való nemzetközi viszonyunkra. Hozzájárul ehhez, hogy úgy nekünk, mint ezen nemzeteknek közös ellenségünk van egy nagy hatalmasságban, mely a hódítás politikáját követi; teljesen világos ez a románokat illetőleg, kiknek épp úgy, mint nekünk, létkérdés az Oroszország ellen való védekezés, de így áll a dolog az egyes szláv törzsekre nézve is, ha szabad nemzeti létre tartanak számot, s hogy erre törekszenek, az iránt kétség alig foroghat fenn.

Ez az adott helyzet. Nemzetközi viszonyainkkal ideje volna, hogy már egyszer komolyan és tüzetesen foglalkozzunk, ne csak mától holnapra éljünk, kizárólag belügyeinkkel foglalkozva, mint a tormába esett féreg, önként nyújtva nyakunkat abba a járomba, melyet a rólunk nélkülünk századok óta intézkedő idegen külügyi politika számunkra faragott.

Az adott helyzet a szövetségnek természetes alapját képezi köztünk s a délkeleti kisebb államok és országok közt. Hogy ily szövetség a mi rendeltetésünk, annak csalhatatlan bizonyosságát szolgáltatja a történelem. Alig hogy megállapodott az Árpádok birodalma, – mint mondani szeretik, bár helytelenül, mert e nemzetnél, midőn független volt, az uralkodó és a dinasztia döntő tényezőként nem szerepelt: a nemzet maga intézte saját sorsát, – mihelyt konszolidálódott a magyar állam és meglazultak a napkeleti császárságot összetartó kötelékek, Magyarország felé gravitáltak a szomszéd tartományok, s hol mint szövetséges országok, hol mint meghódított tartományok vagy éppen bekebelezett részek, a legkülönbözőbb közjogi viszonyok mellett, de velünk tényleg századokon át egy közös államrendszer képeztek, melynek csak a török hódítás vetett véget, fokról fokra szűkebbre szorítva a kört, elfoglalva részben utoljára magunkat is. Amily mértékben vonul hátrább az újabb időben a török uralom, azon mértékben lépnek elő ismét a régi viszonyok és érvényesülnének ismét egész erővel, ha a régi hódítónak nem lépett volna nyomába egy másik, t. i. az orosz hatalom; melyet, mint hajdan a törököt, visszatartani feladata

most már Európának s első sorban mindazoknak, kiket közvetlen elnyeléssel fenyeget; a jelszó volt akkor a kereszténység, most a szabadság.

Ez a helyzet nagyban és egészben. A közös érdekek, a barátságra és szövetségre utaló helyzet természetesen nem biztosítanak számunkra a szomszédokkal való örök békét s zavartalan egyetértés boldogságát, de a helyzet posztulátumai utóvégre is elemi erővel érvényesítik magukat súrlódások, összeütközések mellett is. [...]

Hanem egy dolog bizonyos, az t. i., hogy a szóban levő szomszéd államokhoz való jó viszonyok fenntartására szükséges az, hogy idebent jó viszonyban legyünk a nemzetiségekkel. Politikai tekintetből élhetünk tán békében a szomszédokkal, még akkor is, ha nincs meg idebent a nemzetiségekkel való jó viszony, a nemzetközi politika a nemzetközi exigenciák tudománya; de állandó barátság, szövetség és szívélyes támogatás csak azon feltétel alatt jöhet létre, ha a nemzetiségekkel egy jó modus vivendi-t megállapíthatunk sikerül. Amazt a békés állapotot fenntarthatják ideig-óráig a kormányok, az utóbbi azonban csak a nemzetnek, a népnek műve lehet. S ennek hangulata s akarata ellenállhatatlanul nehezedik dinasztiák és kormányokra is, mert hiszen azok az országok független államok, melyekben a nemzeti akaratot, úgy, mint nálunk, ignorálni vagy annak ellenszegülni nem lehet. Ha mi nem bánunk jól az itt lakó románokkal és szerbekkel, jó viszonyra Romániával és Szerbiával nem számíthatunk, ez az ára annak, hogy a szomszéd nemzetek barátságát és szövetségét magunknak biztosíthassuk, ez a módja annak, hogy befolyásunkat náluk megszilárdíthassuk. Tehát ugyanazon eszköz, mely a belbékét a honpolgárok közt biztosítja, egyszersmind megszerzi a jó nemzetközi viszonyokat is azokkal, kiknek jó indulata ránk nézve nagy értékkel bír, és pedig nem csak egyszerűen a jó, hanem a fentebb előadottaknál fogva a szorosabb és bensőbb viszonyt.

Ajtay József: A nemzetiségi kérdés

Budapest, 1914, Pesti Könyvnyomda. 3–8.

Ajtay József (nagyajtay, dr.) (Verespatak, 1876. – ?) jogász, közigazgatási bíró. Iskoláit Budapesten és Párizsban végezte. 1900-ban a Pénzügyminisztérium szolgálatába lépett, közben egy időre áthelyezték a Közigazgatási Bírósághoz. 1908-tól fogalmazóként, később miniszteri titkárként, majd tanácsosként és osztálytanácsosként dolgozott. 1918 novemberében alapítója és 1921-ig alelnöke volt a Magyarország Területi Épségének Védelmi Ligájának, 1920–1921-ben a szervezést úgy folytatta, hogy munkahelye tartós szabadságot biztosított a számára. 1926-tól a Magyar Nemzeti Közösség ügyvezető alelnöke volt. 1921 és 1929 között közigazgatási bíró volt. 1920 és 1938 között a Magyarság, 1938-tól a Pesti Hírlap belső munkatársaként dolgozott. Bajcsy-Zsilinszky Endre baráti köréhez tartozott, liberális nézeteket, de egyben legitimista elveket vallott. A nemzeti, nemzetiségi kérdés mellett foglalkozott a választójog kérdésével, valamint gazdasági jogi problémákkal. A magyar mellett több könyvet publikált angol és francia nyelven.

A nemzetiségi kérdés című munka síkra szállt a magyar állam politikai és nyelvi egység teremtésére irányuló törekvése mellett. Álláspontja szerint a nemzetiségi törekvések mögött, hatalmi, önállósodási szándék húzódik, holott az ország boldogulása a belső társadalmi egységen múlik. Szerinte a magyarság vezető szerepét elvitathatatlan, így a nemzetiségeknek be kell olvadniuk a magyar társadalomba.

Hazai nemzetiségeink faji öntudatra ébredése és szervezkedése is nagy lépéssel haladt előre. A nemzetiségi politika elhagyta a meddőnek bizonyult politikai izgatás és tüntetés taktikáját és most a legnagyobb céltudatossággal arra törekszik, hogy a létező nyelvi és faji elválasztó vonalakra tervszerűen ráépítse a kulturális, társadalmi és gazdasági teljes elkülönülés tömör falait, így rakja le természetes alapjait az államjogi elkülönülésnek. Ha ez a szervezkedés teljes befejezést nyer, a magyar állami és nemzeti egységre való törekvés útjába olyan sziklák gördülnek, amelyeket az államhatalom roppant erejének céltudatos és teljes kihasználása, párosulva a magyar társadalom szervezett erejének teljes megfeszítésével, sem lesz képes többé részekre mállasztani, amint erre az utóbbi időben különösen a poseni lengyelkérdés mutat meggyőző példát.

Ezzel egyidejűleg a magyar nemzeti törekvések gyöngülésére vezetett az a körülmény, hogy az újabb magyar értelmiség – az idegen, teljesen be nem olvasztott és így a nemzetiségi és a nemzetközi irányzatok számára könnyebben hozzáférhető elemek nagy tömegének betódulása következtében – egységében megbomlott és az új, nagyobbára a bevándoroltakból kikerülő elemek a tisztán magyar nemzeti szemponttól eltávolodva, erősen közelednek a nemzetiségi elv előtt való meghódolás felé.

A demokratikus fejlődés, amely a túlnyomóan magyar jellegű középosztály politikai befolyásával szemben egyre inkább a nagy tömegek politikai befolyását juttatja érvényre, kedvez a nemzetiségi törekvéseknek, miután a széles néptömegekben a magyar faj túlsúlya már jóval csekélyebb. Fokozottabb mértékben fog ez a hatalmi eltolódás jelentkezni, ha a választójog a szélesebb néprétegekre is kiterjesztetik. [...]

A nemzetiség az emberi egyedeknek főleg faji, illetve nyelvi alapon nyugvó és öntudatosá vált kapcsolata, amely a történelem tanúsítása eszerint a társadalmi csoportosulásoknak talán legszorosabb, legszilárdabb alakulata, és mint ilyen a fajfenntartás és a faj érvényesülésének természetes célját szolgálja. Ha az öntudatosá vált faji, illetve nyelvi kapcsolat állami szervezettel nyeri betetőzést, megszületik a nemzet, a fajfenntartás és faji érvényesülés legmagasabb rendű szervezete. Ha valamely állami szervezet több fajt, illetve különböző nyelvű lakosságot foglal magában, természetesen megindul a fajok küzdelme a fajfenntartás és faji érvényesülés leghatalmasabb eszközének: az államhatalomnak birtokba vételéért.

Faji törekvésekkel, surlódásokkal és harcokkal a történelem minden korszakában találkozunk, de ezek döntő jelentőségre csak az újabb korban tettek szert, amidőn a tömörülésre, a tökéletesebb szerveződésre, a nagy gazdasági összpontosításra, és ennél fogva nyelvegységre törekvő modern állami irányzat szembekerül a kisebb fajok nyelvükhöz való ragaszkodásának és faji érvényesülésének természetes ösztönével. [...]

A nemzeti törekvés az egy állam keretén belül létező nyelvi, faji, vallási, szociális és gazdasági különbségek lehető tompítására, megszüntetésére, az állampolgároknak minél szervezesebb egészbe való összetűzésére törekszik. Míg a nemzetiségi törekvések a jelzett különbségek tervszerű kiélesítésével a már létező nyelvi és faji elválasztó vonalakra a minél teljesebb kulturális, társadalmi és gazdasági elkülönülés tömör falait igyekeznek ráépíteni, hogy így természetes, önként kínálkozó alapot teremtsenek a végső cél: az állami elkülönülés számára.

Önként folyik ebből, hogy a nemzetiségi törekvések nem egyenlőségi, hanem hatalmi, uralmi törekvések. Külső megnyilvánulásukban rendszerint úgy jelentkeznek, hogy az államnyelv mellett valamely nemzetiségi nyelv használatának megengedését is követelik, de mihelyt ezt a célt elérik, az első akadályt átugorják, előtérbe nyomul a nemzetiségi törekvések igazi jellege: a nemzetiségi nyelvnek és az illető fajnak az állami élet egész területén kizárólagos uralomra való juttatására irányuló törekvés. (Például szolgálhatnak a cseh és horvát államjogi törekvések.)

A nemzetiségi törekvés küzdelme a nemzeti irányzattal – a dolgok mélyére tekintve – tulajdonképpen nem egyéb, mint állameszmék egymással való élethalálharca, ahol a kiegyenlítés, a békés megegyezés és megférés lehetősége hiú ábránd, mert ez a harc, csak akkor érhet véget, ha valamelyik küzdő fél végleg a porondon marad.

A nemzeti államok kialakulásának története egyrészt, a nemzeti irányzat és nemzetiségi törekvések között szemeink előtt folyó harcok másrészt, világosan bizonyítják, hogy a többnyelvű modern államokat fel nem tartóztatható erők hajtják vagy a nyelvi egységesülés, vagy pedig a nemzeti alapon való állami tagozódás felé. Még pedig a szerint, amint az illető többnyelvű államban van, avagy nincs olyan faj, amely a faji és nyelvi tömörülés folyamatát állandóan előreviszi és vannak, avagy nincsenek olyan földrajzi viszonyok, gazdasági érdekek, mély gyökeret vert intézmények, amelyek a nyelvi egységesülés irányát folyton ható erővel szolgálják.

A modern fejlődési irányzat kétségtelenül a nagyobb államokban való tömörülés, a tökéletesebb szerveződés és a fokozottabb gazdasági összpontosítás felé vezet, amiből önként következik, hogy a nemzeti irányzat, amely ennek a fejlődésnek szolgálatában áll, felsőbbrendű és egyetemesebb érdekeket mozdít elő, mint a nemzetiségi törekvések.

Innen van az, hogy az állami szervek – különösen a legmagasabb fokon – rendszerint az egységesülés irányzatát támogatják, és csak akkor adják fel a harcot, amidőn végleg beigazolódik, hogy egy adott állami területen az egységesítés természetes előfeltételei hiányozván, a nyelvi tömörülés keresztülvitele kizártnak tekintheti, és így kénytelen-kelletlen a másodrendű, kisebb államalakulatok kifejlődésének kell tért engedni. (Az osztrák centralizáló és germanizáló törekvések kudarca.)

Amíg remény van a nyelvi egységesítésre, addig az öntudatos állami politika hihetetlen erőfeszítéseket tesz, és nagy áldozatokat hoz a nemzeti egység megteremtése érdekében. (A poseni német politika).

Megállapított igazság az is, hogy az állami szervezett erejének és a társadalom vezető szerveinek, irányadó elemeinek céltudatos, kitartó működése még a természetes folyamatokkal szemben is eredményeket bír felmutatni. Annál inkább képes arra, ha nincs másról szó, mint egy, felsőbbrendű alakulás érdekében végbemenő természetes folyamat gyorsításáról, a mesterségesen emelt gátak lerontásáról, a folyamat medrének szélesbítéséről. Ha a természetes alapokon nyugvó nemzeti irányzatot állam és társadalom céltudatosan támogatják, bámulatos lendületet vesz az egységesülés folyamata, amint ezt a nyugati nemzeti államok gyors kialakulása világosan igazolja.

Ha az előadott tételek világánál vizsgáljuk hazai viszonyainkat, megállapítható, hogy a száz év óta állandóan jelentkező nemzetiségi törekvéseknek hazánkban természetes alapjuk van azokban a nagyszámú és az ország jelentékeny területén tömegesen lakó nem magyar ajkú fajokban, amelyek a magyar államnyelvvvel szemben a közéletben a maguk nyelvét igyekeznek uralomra juttatni. Ez a törekvés állandó külső támogatást nyer a szomszédos államokból is, amelyekben nemzetiségeink fajtestvérei önálló nemzeti és állami életet élnek (románok, szerbek) avagy széleskörű autonómia keretében jajlilag érvényesülnek (csehek).

Viszont az is kétségtelen, hogy hazánkban a történeti múlt, a földrajzi és az ebből folyó gazdasági egység, állami életünk központi szervezése, és az államalkotó magyar fajnak az utolsó száz év alatt jelentkező, és legújabb statisztikai adatok alapján immár kétségtelenné vált felsőbbrendű szaporodási és beolvasztási képessége, és e révén tett nagy hódításai, a magyar faj központi elhelyezkedésében rejlő lekötő és felszívó ereje, kétségtelen és egyre fokozódó kulturális túlsúlya a természetes fejlődés irányát szemmel láthatólag az egységesülés, a nemzeti tömörülés felé hajtja.

Bartha Miklós: Kazár földön

Kolozsvár, 1901, Ellenzék Nyomda. 176–281.

Bartha Miklós (1848–1905) jogász, függetlenségi párti országgyűlési képviselő. Publicistaként, lapszerkesztőként a korabeli közélet ismert figurája. Népszerű nacionalista, akit „kis Kossuthnak” becéztek. A „Kazár földön” címet viselő, Ruténföldi akciót bemutató szociográfiája először lapjában, a Függetlenségben jelent meg 1900-ban. A Ruténföldi akció egy kárpátaljai szociálpolitikai program volt 1897–1900 között. A Darányi Ignác földművelési minisztersége idején elindított modellkísérlet egyszerre szolgált szociálpolitikai és nemzetpolitikai célokat. Az ország leginkább elmaradott vidékén a nyomor enyhítése mellett a „leghívebbnek” tartott rutén nemzetiség megmagyarosítását, tömeges kivándorlásának megakadályozását is célozta. Az akció azért is keltett nagy feltűnést, mert az agráriusok kaptak lehetőséget szociálpolitikai elveik gyakorlati kipróbálására. A program egyben új formában vetette fel a zsidókérdést is, mivel többen úgy vélekedtek, a rutén nép nyomora a Galíciából bevándorolt ortodox zsidók miatt van. Bartha Miklós – hogy megkülönböztesse őket a hazai asszimilált zsidóságtól – „kazároknak” nevezte el őket. Innen a mű címe: Kazár földön.

Bármely szempontot vegyünk ügyelembe, akár közgazdaságit, akár biológiai, akár etikait, akár nemzetit: a hegyvidéki akciót mindenáron meg kellett indítani. Hangsúlyozom, hogy mindenáron és hangsúlyozom, hogy nemzeti szempontból is. Hazánkban négyszázezer rutén lakik. Galíciában két és fél millió. Bukovinában egy fél millió. A Besszarábiában, Ukrajnában és Podoliában lakó 16 millió rutént maholnap feldolgozza az orosz. [...] E pillanatban ugyan egy jel sem mutat arra, hogy a mi ruténjeinkben fogékonyság volna a galíciai irányhoz való csatlakozásra. Ellenkezőleg. A partikularizmusnak egyetlen vonását sem voltam képes köztük fölfedezni. Én ott csak ruténül beszélő magyarokat találtam. [...] Egyszóval, tetőtől-talpig magyarok. Nem politikából, nem számításból, nem opportunizmusból magyarok, hanem igaz, jó magyarok, miként a székely, miként a kun, miként az örmény, miként a művelt zsidó születésüknél, véralkatuknál, jellemüknél és egész mivoltuknál fogva. Kell-e több magyarázat ahhoz, hogy az akciót nemzeti szempontból is mindenáron meg kellett indítani? Szabad volt-e halogatni az ügyet? Szabad-e krajcároskodni? Szabad volt-e azt a népet tovább is magára hagyni, hogy vagy kivándoroljon, vagy végső kétségbeesésében pánszláv izgatások martalékaul dobja oda magát? Fölismereni ezt a helyzetet és még sem tenni semmit: ez annyit jelentene, mint korunk felelősségét az eljövendő századok átoksúlyával megterhelni.

A nemzetiségi eszme, íme, arra készül, hogy fölmarcangolja hazánk testét. A túlzók rávetették magukat Szent István ezer éves palástjára, hogy azt széttépjék. Elbolondított tótjaink Szvatopluk birodalmát emlegetik s annak tartalmát Morvából, Sziléziából, Csehországból, Galíciából és Felső-Magyarországból akarnak adni. Ábránd, melynek valósulása lehetetlen. De minket még az ábránd is gyöngít. Elbolondított oláhaink pedig Dákóromániát emlegetik, melynek tartalmat adna Oláhország, Bukovina és Magyarország keleti része a Tiszáig. Ez is ábránd. Ennek a megvalósulása is képtelenség. De erkölcs-politikai egységünket ez is gyöngíti. A délszlávok Nagyszerbiáról álmodoznak. Horvátország, Szerbia, Bosznia, Montenegro, Dalmácia igen egy nyelvet beszél. Ez az álom kiszakít a papíron hazánkából egy nagy és

értékes földdarabot. Körös-körül vagyunk tehát véve ködképekkel. Láthatárunk csupán a székely bércek fölött tiszta. Határaink egyéb részein ellenséges indulatú fajoknak van kiszolgáltatva hazánk őrizete. Fajoknak, a kiknek hazafiságára nem számíthatunk, de a kik szomszédos állami organizációkban találnak támaszt ábrándjaik élesztésére. Ennek a feladatnak mindent alá kell rendelnünk. Egész jövődönk a politikai és kulturális egység megőrzéséhez van fűződve. Már most ott áll fajpolitikánk rendelkezésére egy négyszázezer lelket számláló határszéli nép, mely rutén nyelven beszél, de magyarul érez. Ezt a népet rohamosan pusztítja egy bevándorolt, idegen elem, mely hazafias és erkölcsi szempontból megbízhatatlan. Van-e a pillanatnak fontosabb feladata, mint azt a magyarul érző népet egyfelől kiragadni a pusztító elem karmai közül s másfelől nyelvére nézve is beolvasztani a magyar faj testébe? Jól jegyezzük meg: a rutén akar magyar lenni. [...]

Azonban, hogy magyarrá legyen a rutén: ahhoz egy minden tekintetben jól átgondolt, pontosan körülírt, helyesen és szeretettel vezetett állami akcióra van szükség. Meg kell győzni ezt a népet arról, hogy a magyar haza neki gondviselő édesanyja. Úgy kell cselekedni, hogy odaadó, határtalan hálát érezzen a magyar haza iránt. Ez az akció már három év előtt megkezdődött és már is igen szép eredményeket tud felmutatni. Négyszázezer lelket tehetünk azon a vidéken rövid idő alatt magyarrá! Igen nagy szó ez. Horderejéről nem is lehet számot adni. A magyar faj nagy túlsúlyát jelentené ez számszerűleg is. A nemzetiségi izgatás egyik méregfogát azonnal elveszítené. Sokkal többen volnánk, mint ők együttvéve valamennyien.

A kérdés tehát abban kulminál, hogy mi módon lehet ama néptömeg lelkéhez igazán hozzáférni? Az iskola elégtelen, mert igaza volt Kossuth Lajosnak, hogy mikor az iskola szemközt áll a tűzhellyel, akkor a tűzhely a győztes. A közigazgatás is elégtelen, mert arra a feladatra, hogy szívet hódítson és hagyományokat alakítson át, ha még olyan jó volna is, amilyen rossz merevségénél és hivatalos formáinál fogva nem képes. Nos, hát ezt a nehéz kérdést megoldotta Darányi Ignác földművelési miniszter. Gazdasági téren a nép leginkább megközelíthető. A jótéteményt itt érti meg leghamarább és legbiztosabban. A szegény parasztnak nincsenek eszményei. Gondolatvilága a kenyér körül csoportosul. Aki megélhetést biztosít neki: az megnyerte őt. Ahhoz bizalommal van; aziránt hálát érez; azt nem csalja meg. Annak tanácsát követi, kívánságát teljesíti. Ahhoz ragaszkodik; azt megszereti; elismeri őt egy superiorus lénynek; nem tágít mellőle sem jó, sem rossz napjaiban. Ismerem az oláh népet. Egész lelkemből meg vagyok győződve, hogy a Darányi akciója az oláhoknál éppen olyan eredményekkel járna, mint a ruténeknél. Ott is olyan népszerű lenne az „államszki” bank, „államszki” bolt, „államszki” iskola, „államszki” olvasóegylet, „államszki” tehén, mint a ruthén vidéken. Ezzel együtt népszerű lenne az állam, annak tisztikara, törvény. Az állammal együtt a magyar faj, melyet a nép a dolgok élén lát, s melynek saját gazdasági és intellektuális előmenetelét köszönheti. Az ilyen akció legjobb hullámtörője az izgatásnak. Egy ilyen akciónál tények cáfolják meg a szavakat. Itt a valóság áll szemben az ígérettel; az állapot nyugalma a kilátás izgalmaival.

Ez a megoldás nem éppen olyan Kolombusz-tojás, mint aminőnek látszik. Nincs legelőjük: hát szerezzünk nekik legelőt; nincs marhájuk: hát adjunk nekik marhát. Ez így könnyű lett volna. De Darányi az első pillanattól kezdve abból indult ki, hogy semmi ajándék, semmi ínségadomány. A nyomornak nem pillanatnyi enyhítését, hanem állandó eltávolítását vette tervbe. Nem megalázni akarta a népét borraivalóval, hanem úgy szerezeni meg számára a megélhetés feltételeit, hogy a vagyoni állapottal együtt izmosodjék az erkölcsi érzület is. Az a kizsartolt nép százezreket nyelt volna el az úgynevezett könyöradományokból, anélkül, hogy életrendje és vagyoni helyzete megváltozott volna. A könyöradomány elvándorolt volna a kazár boltjába ruházati és élelmi cikkért és a kazár kocsmájába és cukrászdájába pálinkáért. A legrigorózusabb eljárással úgy lehetne kiosztani évenként csak a szolvai járásban kerek egy milliót, hogy a nép hetenként egy napon jóllaknék s a többi hat napon koplalna. Ha minden tervszerűség nélkül osztatott volna ki a szarvasmarha a nép között: felületes munkát végzett volna a kirendeltség. De a földművelési kormány tudja, hogy valódi termékenységre mély barázdákat kell szántani. Ők a barom kiosztással nemcsak azt akarták, hogy akármilyen állathoz jusson a nép, hanem felhasználták ezt a kínálkozó alkalmat egy magas fokú állattenyésztési kultúra meghonosítására is. Ha csak legelőt adtak volna a népnek: egyoldalú és ideiglenes lett volna a behatás. Segítség lett volna ez is, de nem mentés. Adtak tehát marhát is, hogy a legelő kihasználtsáék. Ez már több a segélynél, de még nem lábra állítás. [...]

Azt a kis reményét a jólétnek, mit a legelővel és az állami marhával nyújtott az akció, merőben nullifikálja az uzsora többi neme. Épen ezért gondoskodni kellett a többi uzsorák meggátlásáról. A pénzuzsora ellen törvényes tilalom létezik. Ez a tilalom évtizedek óta áll fönn. A papíron. A rutén nép szörnyű pusztulása bizonyítja, hogy a valóságban nem tudtak a tilalomnak érvényt szerezni. Más eszközt kellett tehát megragadni. Valami olyat, a mi kizárja a pénzuzsora lehetőségét. Ez az uzsora abból keletkezik, hogy a nép hitelre szorul. Ha tehát tisztességes hitel nyújtatik a népnek, akkor nem megy uzsorához. Hitelszövetkezetekre a pénz uzsora ellensúlyozása okából volt szükség. Ezeket a szövetkezeteket az országos központi hitelszövetkezet látja el pénzzel. De mivel áru uzsora is sanyargatja azt a népet, mert minden községben van kazár bolt: ennél fogva a kirendeltség a hitelszövetkezetek útján áruraktárakat is létesített. A tagsági díj, illetve az üzletrész itt is annyi, mint a hitelszövetkezeteknél. Van tehát most már a népnek „államszki bank”-ja és „államszki bolt”-ja. Amott olcsó hitelt élvez; itt olcsó és jó portékát vásárol a hamis mérleg alkalmazása nélkül. Az olvasóegyletekkel karöltve jönnek létre a segélyegyletek is, gyermekek felruházására, iskolakönyvekkel való ellátására, aggok és betegek istápolására, karácsonyfák felállítására. [...] Egy népmentő akciónak nemcsak az a célja, hogy létező bajokon segítsen, hanem az is, hogy a létező bajok ismétlődésének lehetőségét kizárja. Hiába szerzett volna alkalmat a kirendeltség az uzsora pénz visszafizetésére, ha nem állít hitelszövetkezetet az uzsora ismétlésének meggátlására. A kocsmá és áruzsora visszafizetésével szintén nem segítettek volna a népen, ha nem szervezik az áruraktárakat, s ezzel elejét nem veszik a visszaesésnek. A legelőbérlet hatása sem lenne intenzív, ha össze nem kötnék célirányos legelési renddel, modern legelőműveléssel, a fajtenyésztés meghonosításával, a

tenyészállatokra vonatkozó tulajdon jognak a megszorításával és tejjgazdasági kultúrával. Mindezzel szoros összefüggésben van némely igazságszolgáltatási intézkedés. Ilyen az uzsora hivatalból való üldözése és a rituális eskü behozatala, úgy a keresztyén, mint a Mózes hitű lakosságra nézve. Összefüggésben van a közigazgatási feladatok lelkiismeretes teljesítése a népgondozás terén. Ennek a népnek ellensége volt a birtokrendezés, mely természetes fekvőségeitől fosztotta meg. Ellensége az erdő, mely nem ad neki munkát. Ellensége a vad, mely a vetését pusztítja; a pálinka mely nyomorba kergeti. Sokfelé kell tehát nyúlni annak, a ki ott segíteni akar. Nem mellőzheti az iskolákat sem, mert az értelem fegyvelmezése nélkül nincs lábra állított nép. A közoktatási kormány nem is zárkózott el a fölmerült szükségletek elől. Számos népiskolát állított és most folyamatban van huszonöt iskolának az építése. Nem jut mindenüvé államiskola, mert a költségvetés még mindig szűk határok közt mozog, de a jóindulat, hogy a nép lábra állításánál az állami iskola is komoly feladatokat teljesítsen, valóban nem hiányzik.

Réz Mihály: Magyar fajpolitika

Budapest, 1905, Kilián Frigyes. 23–46.

Réz Mihály (1878–1921) közjogász, az eperjesi jogakadémia és a kolozsvári egyetem tanára. A konzervativizmusba forduló liberalizmus egyik reprezentánsa, Tisza István Munkapártjának támogatója, a "magyar szupremácia", a nemzetiségek feletti uralom minden áron való fenntartásának teoretikusa.

A századfordulón folyó közéleti viták egyik markáns iránya a kultúrkritika volt. Magyarországon a kultúra ekkor vált tőkés vállalkozássá, a magas kultúra mellett megjelentek a tömegkulturális termékek is. Mindez ráirányította a politikai gondolkodásbeli irányzatok figyelmét a kultúra politikai jelentőségére, a tömegpárti stratégia szerves részévé vált a kulturális egyletek, szervezetek működtetése. Ezt a szemléletbeli előfeltevést tükrözi a Réz Mihálytól választott szövegrészlet is.

Mai felsőbb oktatásunkból a kulturális munkásság intenzivitása hiányzik s a bukások statisztikája megdöbbentő képet mutat. Ha a kultúra fegyver, e fegyvert meg kell szereznünk, s ha a támadás ellenünk kulturális eszközökkel indíttatik, akkor ugyanazon a jogon, amellyel az általános katonakötelezettséget megállapítottuk, a kulturális védkötelezettség elvét is ki kell mondanunk. Mert semmivel sem kisebb a veszedelem, mely minket ezen oldalról fenyeget. Mai felsőbb oktatási rendszerünk célhoz nem vezet. Az egyetemen az előadások egyszerű meghallgatásának passzív szerepe a komoly munkára vágyókat ki nem elégítheti, s a szórakozás ezer féle kísértéseivel szemben az ingadozóknak nem nyújt semmi támaszt. Pedig támaszt kell nyújtania az ifjúság számára, hogy az teljesíthesse komoly kötelességeit. A mai rendszer tehát mellőzendő s behozandó a felelés és önképzés aktív rendszere. [...]

Abban az országban, melynek intelligenciájában túlnyomó a jogász elem, melyben a kultúra politikai fontossággal bír; abban az országban, melynek tisztviselőire egy nagyszabású fajpolitika nagy feladatai hárulnak: a tankötelezettség elve elsőrendű fontosságú. Szükséges ez kulturális szempontból, szükséges ennél fogva nemzetiségi szempontból is. Mert a kulturális felsőbbség fogja megadni fajunknak a szupremáciát, melyet nem erőnkre, hanem szellemi felsőbbségünkre kell alapítanunk, ha ideális eszközökkel akarjuk a jövőendő Magyarország egységét megalapítani.

Ha ez a kultúra erős lesz, könnyű lesz eljuttatni azt az ország idegen rétegeibe is, s ha bővében lesznek s magas kulturális képzettséggel bírnak a magyar intelligencia vezető elemei: könnyű lesz mindenütt megadni nekik a domináló szerepet. Addig is igyekeznünk kell terjeszteni ezt a kultúrát, terjeszteni különösen a nemzetiségektől lakott városainkban. A nemzet kulturális kiválóságainak az lenne a feladata, hogy ismertessék s szerettessek meg velük a magyar kultúrát. Rázzák fel érzéketlenségükből, vonják ki elszigeteltségükből a nemzetiségek intelligensebb elemeit s értessék meg velük, hogy nem brutális erő az, mely a magyar állam egységében minden széthúzó törekvéssel szemben áll, hanem egy mély érzelmekből fakadó, nemes idealizmus szenvedés teljes hosszú harcainak eredménye, melyet megdönteni csak a mi pusztulásunk árán lehet. Az érzelmek közössége a legerősebb kapocs s az érzelmek közösségéhez a legelső lépés, ha igyekeznünk megérteni – rokonszenvezve érteni meg egymás érzelmeit. A magyar kormány feladata pedig az lenne, hogy segítse a nemzetiségi városok magyar sajtóját s igyekezzenek azt tehetséges egyénekké és megbízható információkkal egyaránt segíteni, a kormány képviselőinek pedig e sajtó támogatását politikai kötelességévé tegye. Második feladata a kormánynak az, hogy eszközöljön ki a parlamenttől egy olyan – nagyobb szabású – szubvenciót, mely a nemzetiségi városokban egy kifogástalan magyar színtársulat szereplését lehetővé tegye, s mely színtársulatot a többi vidéki fölé, oly színvonalra emelje, mely a magyar kultúra méltóságának megfelel. Ha helyes előmozdítani az internacionális jellegű opera céljait, – s ennek helyességét kétségbe nem vonom – még helyesebb ennek a nemzeti hivatású színtársulatnak céljaira hozni áldozatot. És ha helyes a nemzet külső képviselőjében a fényes reprezentációra megszavazni a kellő kiadásokat, épp olyan helyes az ennél a kérdésnél, ahol szintúgy a magyar nemzet méltósága az, amit reprezentálni kell. [...]

A politikai nézetkülönbségek harca közepette érintetlenül áll két dolog elismert igazsága. Az egyik az, hogy úgy a (politikai fegyverekkel, nyíltan vívott) közjogi harcban, mint a (gazdasági fegyverekkel, alattomban tusakodó) nemzetiségi küzdelemben, a magyar középosztály pótolhatatlan. A másik elismert igazság pedig az, hogy ennek az osztálynak gazdasági ereje napról-napra hanyatlik. Minél inkább nyilvánul e két tény valósága, annál nyilvánvalóbb lesz a jelenlegi gazdasági helyzetnek és jövőendő politikai feladatainknak progresszív ellentétessége. De annál világosabb a cél, és annál világosabbak az eszközök, melyekkel a célt elérhetjük. A cél csak az lehet, hogy ez osztály gazdasági erejét megszilárdítsuk; az eszköz pedig csak olyan, amelyet nem az osztályérdek, hanem a nemzeti eszme jelöl meg. Az osztályérdek jogot kíván. A nemzeti eszme kötelességet parancsol. [...]

Ha valóban szükségünk van a nemzetiségi terjeszkedés ellen egy erős védőgátra, ha valóban szükség van a vármegyei autonómiának – a nobile officium segítségével – újra fölélesztésére, és ha már valahára szükség volna egy hathatós politikai akcióra: mindezek csak egy gazdaságilag erős birtokos osztály segítségével vihetők keresztül. És hogyha szükség van a hadsereg magyar szellemének fölkeltésére s egy magyar iparos- és kereskedő osztály létesítésére: akkor is csak ez a rendszabály fogja megteremteni azt, amire eddig minden buzdítgatás eredménytelen volt. Pedig nemcsak azért szükséges ez az osztály, hogy ezt a gazdasági missiót teljesítse, hanem szükséges azért is, hogy a nemzeti eszmének jövőre a birtokos osztályon kívül is erős támasztékot teremtsünk, hogy azt az eszmét ennek az osztálynak a gyöngülése jövőre ne veszélyeztesse. [...]

Szükséges, hogy az alsó néposztálynak nemzetiségi része elszakítassék az izgatóktól s azoknak üres frázisaival szemben a magyar állam reális támogatását érezze. Ez elemeknek idegenkedése amúgy is inkább osztálygyűlölet s eltompul ez az idegenkedés is, mihelyt az osztálygyűlöletnek éle vétetik. A kilátásban levő adóreform is már enyhítené azt a nyomást, melyet az állam rájuk is szükségképpen gyakorol. A munkásoknak a segítőpénztár révén való szervezkedése pedig alkalmas arra, hogy messzemenő szociális reformok kivívására az alsóbb néposztály – nemzetiségi különbség nélkül – egységesen tömöríttessék. Az oláh szocialistáknak a nemzetiségi izgatók ellen való kifakadásaiban oly tünet nyilvánul, mely messzemenő következtetésekre jogosít. Különös figyelmet érdemel szociális tekintetben az a körülmény, hogy Magyarországon a városi gyári munkások száma elenyésző csekély s így a szociális kérdés tulajdonképpen a mezőgazdasági munkások helyzetének kérdése. [...]

A nemzeti politika érdeke az, hogy az alsóbb néposztály csak akkor bocsátassék be az alkotmány sáncaiba, midőn elveszítette minden nemzetellenes tendenciáját annak minden rétege. Hogy ezt a tendenciát elveszítse, arra való minden szociális politika.

Az államnak pedig a nép sorsán kell könnyítenie s ezzel a magyar állameszmének visszanyerheti. Mert nem jog kell a népnek, hanem kenyér.

Thoroczkay Viktor: Magyar állam és nemzetiségei

Budapest, 1896, Pesti Könyvnyomda. 130–135., 139–143., 145–148.

Thoroczkay Viktor, torockó-szentgyörgyi báró (1860. – Budapest, 1939. március 27.) politikus. 1885-ben Bánffy Dezső Beszterce-Naszód vármegye főispánjának titkára volt. Később a Főrendi ház titkáráként tevékenykedett. 1989–1901 között Hódmezővásárhely főispáni tisztét és a megyei gazdasági Egyesület elnöki posztját töltötte be. 1905-től a Függetlenségi Párt színeiben több cikluson át országgyűlési képviselő volt. Torda-Aranyos vármegye főispáni székéből vonult nyugalomba. Nemzetiségi kérdéssel foglalkozott.

A Magyar állam és nemzetiségei című könyv az országon belüli magyra többség megteremtését, és a vegyes lakosságú területen a gazdasági pozíciók meghatározó részének magyra kézbe juttatását szorgalmazta. Ennek eszközt a telepítési politikában, illetve az állami ipari érdekeltségek számának növelésében látta. Nem ellenezte a nemzetiségek számára a kulturális autonómia egyes elemeinek biztosítását, de kiállt az "egy politikai nemzet" gondolat mellett és feltételként fogalmazta meg a nemzetiségek teljes politikai, közéleti lojalitását.

A telepítés, mint a *nemzeti politika eszköze* két irányban követel figyelmet, a szerint, a mint *mezőgazdasági* vagy *ipari* telepek létesítéséről van szó. Azon nagy társadalmi átalakulás, melynek célja a telepítési politika háttérében lappang, természetszerű- leg eltérően módosul akkor, ha egy par excellence földművelő lakosság, vagy pedig ha iparúzó népesség megteremtéséről akarunk gondoskodni. Már pedig épen ezen fordul meg a nemzeti asszimiláció sorsa, a mennyiben azok az erőtenyező, melyek az áthasonulás folyamatát vezetik és irányozzák, oly rendűek, a melyek a népességnek táplálkozási, foglalkozási s más életviszonyai által föltételezett erkölcsi és szellemi világából veszik eredetüket. Egész más magatartást fog tanúsítani az állam magasabb rendű feladatai iránt egy oly népesség, mely tisztán agrikultúr elemekből áll; s ismét mást az, a melynek zömét az ipar szolgáltatja. Nemcsak természetes hajlamuk, egyéni diszpozícióik, de érdekeik összeszövődése és gondolkozásuk, valamint gyakorlati életfelfogásuk is más-más típust teremtenek az állam végcéljához való viszonylataikban s ennek helyes mérlegelése a megvalósítandó reformok szempontjából nemcsak az államfilozófia elvont tárgya, hanem az oknyomozó gyakorlati politikáé is. Talleyrand szerint kormányozni annyi, mint előrelátni s ép abban különbözik a modern kormányzati politika egész rendszere a régi állambölcsestől, hogy szélesebb, tartalmasabb alapokra képes fektetni akcióját s a viszonyokat nemcsak felhasználja, de azokat szükség esetén elő is idézi.

A telepítés egy nép expanzív ereje, reprodukáló képessége, térben való kiterjedése és megtöbbszöröződése. Annyit jelent ez, mint a föld egy részét nyelvének, szokásainak, eszméinek és törekvéseinek alávetni. Egy nép, mely telepít, jövőbeli nagysága és szupremáciája alapját veti meg. A telepítő nemzet minden élő ereje megszorodik duzzadó életképessége ezen kicsordulásában. Anyagi szempontból fajalkotó egyéneinek száma megszorodik, új forrásai, új terményei korlátlan mértékben megsokasodnak, végtelen tér nyílik ezzel a tőke elhelyezésére s a polgárok szorgalma értékesítésére.

Újabban *Lévay Henrik* szólott hozzá a telepítési kérdéshez, kapcsolatban egy agrárbank létesítésének tervével, mely, míg egyfelől összevásárolná az eladott földbirtokokat, másfelől ugyanazokat kisbirtokokká parcellázva adná tovább. Nem kételkedünk abban, hogy ily intézet bizonyos feltételek mellett hatalmas fegyver lenne a nemzeti politika kezeiben s különösen Erdélyben volna sikerrel szegezhető az *eloláhosodás* ellen.

Nézetünk szerint azonban nem elégséges csupán csak megkönnyíteni akarni a mezei munkásosztálynak a kisbirtok-szerzést, hanem módokat kell adni neki annak megtartására is. S itt van szerintünk a kérdésnek nehezebb része. Egy tisztán üzleti érdekekre alapított vállalat az ingatlan-forgalom megkönnyítése által a kiscgazdák közt, ha helyes gazdasági politika nem vezet, első sorban paraszt uzsorások és paraziták céhei alakulását mozdítja elő, kik szindikátusba állva össze a szegény emberek kiszipolyozására, utoljára egész paraszt arisztokráciát képeznének közöttük. Hisz ismerjük ennek példáját az orosz földművelői bankok működéséből. Ennek a veszélynek elhárítását csak úgy lehetne remény lenünk, ha az intézet működését kiterjesztenők eredeti célján túl oly irányban is, hogy könnyű visszafizetési feltételek mellett olcsó kölcsönöket nyújtson házépítés, gazdasági eszközök, gyermekek kiházasítása stb. céljaira.

A mellett figyelembe veendő az is, 'hogy igazi paraszt-birtokrendszer, melynek gondolata az, hogy a bérelt munka mellőzésével a jövedelem és bér közötti különbség elenyésztesse, illetve egy kézben összpontosítsa, csak úgy képzelhető, ha a parcellák elegendő nagyok arra, hogy a család egész idejét igénybe vegyék s így megmentsék attól, hogy vagy nélkülöznie kelljen saját gazdaságában, vagy pedig idegen napszámba járnia.

S mindezeken túlmenve, vajjon nem kellene-e foglalkoznunk még a birtokvédelem megfelelő eszközével is, ha a rendszernek állandóságát biztosítani akarjuk? Már pedig ha valahol, itt csakugyan jogosult a szkepszis, a „homestead”, birtokminimum, vagy paraszt hitbizomány bármely formájának elérhető eredményével szemben. Volt idő, mikor e kérdés nálunk is élénk eszmecserét hívott ki. Voltak rajongó védelmezői és voltak feltétlen támadói. Annyi azonban bizonyos, hogy a rendszer *Amerikában* sincs jelentékeny árnyoldalak nélkül, mert kifejleszti a nép erkölcsében a csalárdságot, az adósságok rosszhiszemű kijátszását, nem tekintve azt, hogy a gazdát is megfosztja legtöbb esetben a jelzálogkölcsön útján biztosítható tőkétől s végül sem a német „*Hofrecht*”, sem a romániai birtokmegkötés nem bírta megakadályozni még csak az évről-évre szaporodó kivándorlást s a parasztság elzülését sem.

Nem épen véletlen összefüggésre mutat az, hogy épen most, midőn a nagyipar fejlődése a vidék lakosságát ellenállhatlanul csábítja a nagy városokba, épen most kezd akuttá válni a nemzetiségi eszme annyi idő óta felhalmozott gyúanyaga is.

Mert látni való, hogy a földbirtok és ennek művelése közti kapocs mind tágabbra lazulása s a mezőgazdaság és ipar mind teljesebb elkülönződése és különösen a nagyipari műhelyek összetorlódásai, távol a vidéktől, rendkívül nehézzé tették a kiscgazdák, a mezei munkások s általában a vidéki népesség helyzetét, azon népet, mely leghamarabb hajlandó helyzete okait tévesen fogni fel. A mindjobban csak a

mezei munkára és a gazdasági évszakok idejére korlátozott munkabérek nálunk is elégteleneknek bizonyulnak. Rendkívüli módon növekedtek a közvetett adók is, valamint a fogyasztási cikkekre vetett vámok, melyek természetesen csökkentik az eladást s következőleg az értéket is, s így utolsó sorban a termelő munkára súlyosodnak.

Mind e jelenségek lehangolták a kisbérelőket s a mezei munkásokat s őket természetesen a városok felé hajtják. Ha e mozgalom tovább tart, akkor elkövetkezik majd az az idő, hogy a földművelés rövid időn csak a nagy tőkepénzesek és nagy szövetkezetek kezeiben lesz lehetséges. Nem vizsgálva itt azt, hogy vajjon a földművelésnek ez a formája kedvezőbb lenne-e a lakosság érdekeire, annyi bizonyos, hogy mivel lehetetlen kívánni, hogy egy egész terület csupán néhány ezer magános, vagy társaságba állott nagy tőkepénzestől műveltessék, tehát nincs kizárva az a lehetőség, hogy a hazai föld nagy része műveletlen és érték nélküli marad. [...]

Minden elfogulatlan szemlélő előtt nyilvánvaló lehet, hogy elnyomtatásról, zsarnokságról, barbarizmusról csak a leggonoszabb rosszhiszeműség panaszkodhatik. A magyar állam egyszerűen teljesíti *nemzeti misszióját* melyre őt kiváltságos geográfiai fekvése, épen az *európai béke* és az állandó politikai egyensúly biztosítása szempontjából nemcsak feljogosítja, hanem *kötelezi is*. És ez a misszió, nem akarjuk mondani, a magyar faj úgynevezett hegemoniájában, mert ez a terminológia, bár általánosságban használtatik, nézetünk szerint hibás és a jogállam keretébe nem illeszthető be, de mindenesetre az állam *nemzeti jellege lenyomatában* bírja természetes célját. Hogy ezen kívül semmi speciális tót, román, vagy horvát politikát nem úzhet, az magától értetődik, hisz ez abdikálás volna történeti múltjáról és providenciális jövőjéről. De ebben az élesen kivont keretben minden nemzetiség szabadon fejlesztheti ki összes erőit, megerősítheti nyelvét, egyházát, szokásait, megtalálhatja szellemi művelődése és anyagi előmenetele összes tényezőit. Nemcsak a nemzetiségi kultúrintézetek fentebb közölt statisztikája bizonyítja ezt, de bizonyítják még inkább az oláhság által lakott vidéki román pénzüzetek nagymérvű terjeszkedései, melyek különösen Erdély gazdasági életét idestova egészen behálózzák s azok a beruházások, melyeket ezen intézetek évről-évre nagyobb arányokban eszközölnek ingatlan birtokokban. Sőt ennek elnézése már a hanyagság és apátia vádját alkalmas kihívni a kormánnyal és a társadalommal szemben. Lehetetlen mindezek után, hogy minden komoly politikus be ne lássa, miképp a nemzetiségi kérdés oly problémája a magyar államiség intézményének, mely egy egész politikai rendszer gerincét szolgáltatja s hogy hovatovább épen azok a kérdések, melyek a nemzetiségek jogos vagy jogtalan követeléseivel állnak kapcsolatban, oly magasabb rendű appreciálásra tarthatnak számot, mely az államélet összes létező viszonyai számbavételével eszközölje a megoldást. Nemcsak helyesnek és célszerűnek, de egyenesen az állami öntudat megnyilatkozásának kell tartanunk tehát a nemzetiségi ügyek kiemelését az adminisztrációs kezelés szűk köréből s azon felsőbbrendű irányeszmék világításába állítását, melyek egy parlamenti többségből kikerült pártkormányzat programszerű munkálkodását kell hogy vezessék. Első megnyilatkozását látnók ebben annak a modern és korszerű felfogásnak, mely a nemzetiségi kérdést elemzésében, élő dokumentumaiban

hajlandó tanulmányozni, szemben az absztrakt politikai álláspont dogmatikus sablonjaival, s mely azt gazdasági, kulturális, vallási és szociálpolitikai momentumaira bontja szét, hogy tünetszerűleg és *helyileg kezelje beteges* megnyilatkozásait. De he ez így van, ha az előttünk álló jelenségeknek objektív vizsgálata meggyőz arról, hogy tulajdonképpen nemzetiségi probléma nincs is, hanem vannak az állami és társadalmi élet különböző ágaiban összehalmozódó forrongási anyagok, melyek eggyé tömörülve s öntudatosan fölszítva, egy egységes és a magyar állam létét veszélyeztető akció jellegét látszanak magukra öltetni, akkor ebből önként következik, hogy ezen különböző forrásokból eredő, de egy gyújtópontban találkozó tényezőknak okait gyökerükben szükség fölkeresni s orvosolni, mielőtt még szervezkednének, vagyis *gazdasági, szociális és kulturális* téren egyenkint és külön-külön kell felvenni velők a harcot a megfelelő fegyverekkel, – s így az ellenség erőit megosztva semmisíteni meg; amire nincs más mód, mint a miniszterelnök vezetése alatt egy oly politikai ügykör létesítése, mely a reszort-miniszteriumok összes funkcióival szemben szükség eseten az ellenőrzést gyakorolhassa s azokat a kormányzati politika alaprincípiumaival összhangzatba hozza. [...]

Elodázhatatlan volna azonban ezzel egyidejűleg az állam büntető hatalmának oly megtorló eszközeiről is gondoskodni, esetleg novelláris úton, melyek az államellenes büntetendő cselekményeknek az eddiginél fokozottabb súlyú büntetési szankcióját biztosítanak, akár az eddig alkalmazásban volt büntetésnemnek, úgy erkölcsileg, mint társadalmilag szigorúbb beszámítás alá eső fogságnemre való változtatása, akár pedig határozott vagy határozatlan időre való *deportáció* vagy *relegáció* alkalmazása útján. Nincs semmi gyakorlati vagy teoretikus érv, mely az ily cselekmények *enyhébb elbírálását indokolná nálunk*, mint Európa más művelt államaiban. A hazaárulás, az állami egység megbontása, az általános béke s az állampolgárok nyugalmanak megzavarása s mindezek által *nemzetek és trónok veszélybe döntésére* irányuló cselekmények leginkább megérdemlik és provokálják magok ellen a büntető igazság és megtámadott jogrend szigorú megtorlását. S meg vagyunk győződve, hogy az ilyen büntetendő cselekmények méltó megtorlása *redukálná* nálunk is a népek hiszékenységét kiaknázó s gomba módra szaporodó *professzionátus izgatók számát*.

A *közigazgatásnak rendezése* egy olyan követelmény, mely, míg kilátásba helyezi közállapotainknak az adminisztráció egyöntetűsége s az ellenőrzés gyakorolhatása által való javítását; addig biztosítja az *állam érdekeit és ingerenciáját* a nemzetiségeket érintő kérdésekben. Mindenesetre a magyar állam nem zárkózik el a nemzetiségek jogos követelményei elől, hanem módot kivan nyújtani az esetleges sérelmek jóindulatú és racionális orvoslására. Epén úgy nem kívánja az annyiszor panaszkép hangoztatott közhivatalok viselésének *monopolizálását* sem, mert meg van győződve arról, hogy önmaga érdekeit támogatja akkor, a midőn az államszolgálat terheiben a nemzetiségeket is megfelelő arányban részesedni látja. De önérdeke parancsolja ezt már azon szempontból is, hogy míg egyrészt a közkormányzat menete az egyes vidékek anyanyelvét bíró tisztviselők alkalmazása által nagyban elősegítetik; addig eloszlik a nem magyar ajkú nép lelke előtt azon tévhit, hogy *minden magyar tisztviselőben egy-egy ellenséget lásson*, kikkel szemben aztán nem nehéz a nép igaz

barátjának feltüntetni magukat az *állami eszme* és intézmények ellen harcoló *lelketlen izgatóknak*.

Ezredéves államiságunk közelgő ünnepe a történelmi magyar nemzet egybeforrt egészének impozáns megnyilatkozása, állami és társadalmi léte minden körében. Ez a jelleg biztosíthatja csak azt az erkölcsi erőt történelmünk e momentuózus eseményének, mely nélkül az merőben efemer értékűvé süllyedne s állami fejlődésünk igazi szellemének, nemzeti hivatásunk vezérlő gondolatának félreismerésére vezetne. Kell, hogy a magyar *társadalom*, a magyar nemzet tradícióinak hivatott letéteményesei felfogják azt a nagy missziót, mely a második ezredév küszöbén eléjük tárul s vállvetett igyekezettel küzdjék ki azt az eszményt, hogy Magyarország igazán *magyar legyen*, nemcsak nyelvében, nemcsak nevében, de szellemében, érzületében és intézményeiben is.

Meggyőződésünk, hogy a fejlődő kultúra minden kérdésének, az eszmék harcában felvetett kontroverziák minden mozzanatának úgy kell viszonyulnia ez egyetlen tételhez, mint az égbolt csillagképleteinek az álló csillaghoz, Magyarország haladásának oly fix pontja ez, melyből államiságunk minden más föltétele kisugárzik. A *nemzeti állam* egy nép politikai géniuszának legmagasabb szerves kifejezése, önmaga iránti kötelességeinek élő szimbóluma. Hogy ezt elérhessük, nemcsak nemzeti, de társadalmi politikát is kell csinálnunk; fel kell ébresztetni, munkásságra kell serkenteni az *igazi nemzeti erőket*.

Wittmann Ernő: A nemzetiségek önrendelkezési jogának múltja és jövője

Budapest, 1918, Franklin Társulat. 109–114.

Wittmann Ernő (Budapest, 1881. – ?) Budapesti Egyetemen, majd Párizsban tanult, 1904-ben jogi doktorátust szerzett. Magyar és külföldi (francia, angol) magánjoggal és nemzetközi joggal foglalkozott. 1906 és 1941 között Budapesten volt ügyvédi irodája.

A nemzetiségek önrendelkezési jogának múltja és jelene című írásában áttekinti az önrendelkezés elvének modernkori történetét, főként francia jogtörténeti források, példák alapján. Főként arra igyekszik rámutatni, hogy a nemzetközi jogban sem pontosan meghatározott az, hogy ki, milyen társadalmi csoport lehet az önrendelkezés alanya, és léphet fel az elszakadás jogos igényével. Ennek megítélésében nem általános érvényű, mindenki által elfogadott jogi normák, hanem politikai, hatalmi érdekek játszanak szerepet.

A „történelmi határok” nem alkalmasak az önrendelkezésre jogosult területeknek egymástól való elhatárolására, ezt az egyes nemzetiségeknek a magyarok ellen, a történelmi múlt alapján támasztott igényei kétségtelenül bizonyítják. A nemzetiségek megoszlása Magyarországon pedig bizonyítja azt is, hogy az etnográfiai határok segítségével sem lehet ezt a természettől egységnek kialakított területet, önrendelkezésre jogosult részekre bontani. Ha Magyarországot etnográfiai

határoknak megfelelően akarjuk részekre tagolni, úgy az első kérdés, melyet el kell döntenünk a faj fogalmára, helyesebben azokra az ismérvekre vonatkozik, melyek az egy fajhoz való tartozás meghatározására alkalmasak.

Ha az ország lakosságát különböző csoportokba akarjuk osztani, úgy elsősorban meg kell határoznunk azt az elvet, melynek segélyével a felosztást eszközölni akarjuk. Az embereket lehet nagyság szerint, hajszín stb. szerint osztályozni, de mindezeknek az osztályozásoknak előfeltétele, hogy az osztályozás előtt a princípium divisionis tisztáztassék, az egyes osztályok, melyekbe a sorozás történni fog és az osztályokra jellegzetes ismérvek meghatározottassanak. Így pl. a nagyság szerinti osztályozásnál meghatározandó minden osztály tekintetében a minimális és maximális határ, továbbá az a mérték (méter stb.), melynek segélyével az osztályozandók nagysága megállapíttatik. Az átöröklési kérdésekre vonatkozó kutatásoknál az osztályozásnak és a célszerű osztályozási elveknek igen fejlett technikája fejlődött ki, melynek ereje az osztályozási elveknek fix meghatározásában rejlik.

Az ország lakosságát fajok szerint akarjuk osztályozni. Kérdés tehát, melyik az az ismérv, amely az egyik fajt a másik fajtól elválasztja? A faj természettudományi fogalom. A természettudós pedig az eredetet tekinti annak az ismérvnek, mely az egyes fajokat egymástól elválasztja. Egységes eredetű egyének, ugyanazon ősök utódai egy-fajúak, különböző eredetű egyének, azaz különböző ősök utódai, különböző fajúak. Ha el is tekintünk attól, hogy a pozitív természettudomány tiszta fajról csak oly esetekben beszél, midőn a szaporodás sejtnek megoszlása, vagyis partenogenezis útján történik, úgy mégis be kell látnunk, hogy ha nem is vesszük tekintetbe azt a fajkeveredést, mely a nemzetiségi ősöket, a ma élő utóddal összekötő láncolat folyamán beállott, úgy a különböző eredet, az egyes nemzetiségek egymástól való elválasztására nem alkalmas. Így pl. halljuk, hogy a ma Magyarországon élő német nemzetiségűek, négyféle eredetűek: más eredetűek a svábok és más eredetűek a szászok, más fajból fakadnak az erdélyi és ismét másból a felvidéki szászok. Az eredetnek ismérvként való elfogadása a nemzetiségek számát növelné, amit úgy hiszem, senki sem tart kívánatosnak. Feltéve tehát, ami különben igen kétséges, hogy egyes nemzetiségek eredete meghatározható, úgy az eredetet legfeljebb az egyes nemzetiségeket elválasztó ismérvként lehetne elfogadni, de ezt az ismérvet egy nemzetiségen belül, a nemzetiséghez tartozó egyének meghatározására alkalmazni nem lehet. Az egyes ma élő emberek és távoli ősök közötti kapcsolat mindig kimutathatatlan.

Ezek és más hasonló praktikus megfontolások arra az eredményre vezettek, hogy a nemzetiségi politikusok a faj, fogalom fenntartása mellett az egy fajhoz való tartozás ismérvének az egy nyelvűséget tekintik.

A nemzetiségi politikusok ragaszkodtak az eredethez, mint ismérvhez, mert egyrészt ez a fogalom történelmi érvelésüket jól kiegészíti, másrészt az eredet körüli, viták igen alkalmasak úgy arra, hogy a velük ellenséges viszonyban álló fajokat különféle fajokra szétosszák, mint arra, hogy közös eredet jogcímen más fajokat magukhoz láncoljanak. Így pl. a szerbek a horvátokról azt állítják, hogy ugyanahhoz a fajhoz

tartoznak mint ők, mert állítólag a két nép közös törzsből ered; a csehek ugyanazt vitatják a tótokról stb. Mindkét nép viszont hajlandó lesz a magyarországi németiség különböző eredetét vitatni, a németiség egységét tagadni. Tudományos szint adni az ilyen érveléseknek igen egyszerű, mert hiszen tudvalevő dolog, hogy a felmenők száma, mennél messzebbre visszanyúlunk a múltban, annál erősebben nő, szükségszerűen tehát mennél régebbi eredetét kutatjuk két egyénnek, annál valószínűbb a gyér népességű múltban, hogy közös ősökre akadunk. A közös eredet egyedüli bizonyítékának, mondom, az egynyelvűséget tekintik.

Ugyanazt a nyelvet beszélő emberek ugyanahhoz a fajhoz tartozandóknak tekintendők. A különböző fajok egymástól való elkülönöztetésének alapfeltétele tehát a nyelvek különféleségének megállapítása és szükségszerűleg a hány különböző nyelv van, annyi különböző faj van. Igen egyszerű megállapítani, hogy a magyar nyelv a német nyelvtől különbözik és hogy a magyarok más nyelven beszélők, mint a németek. A feladat már közelítőleg sem oly egyszerű, ha a német nyelvet és annak egyes tájszólásait tekintjük és kutatjuk, hogy az ú. n. platdeutsch az egységes nyelvnek táj szólása-e vagy külön nyelv-e? Hol van az a határ, melynél a közös eredetű nyelvek egyike a másikának még tájszólása? Hol van az a határ, melyen túl az egyik nyelv a másiknak nem tájszólása többé, hanem külön nyelv? A határok a nyelvek között, ugyanúgy, mint a fajok között, összefolynak és a közös eredet mit sem bizonyít. Emberek és nyelvek egyaránt kisszámú családból erednek és a közös eredet kevés emlékét, a különböző faji történetek, az eltérő alkalmazkodási folyamatok, melyeken a közös ősöktől eredő egyes ágak átmentek, többé-kevésbé elmosták.

Így pl. a csehek a tót nyelvről azt állítják, hogy a cseh nyelvnek tájszólása, evvel szemben Gerő János tanár igen érdekes kutatásai eredményeként a következő konklúzióhoz jut: "A tót nyelvnek grammatikai és szótári feldolgozása eloszlatja a homályt, világosságot derít a cseh-tót kérdésbe és megfosztja a szláv nyelvészeket és néprajzi írókat attól az alaptól, amelyen a tót népet a cseh nemzet alkotórészének és a tót nyelvet cseh nyelvjárásnak tekintik".

Így már arra a kérdésre, hogy hány nemzetiség él Magyarországon, a legkülönbözőbb módon lehet megfelelni, mondhatjuk, hogy van hat féle faj és pedig magyar, német, román, szerb, rutén és cseh; és ugyancsak mondhatjuk, hogy van 10 faj és pedig: magyar, székely, román, német, sváb, szász, tót, horvát, szerb és rutén; mindkét feleletet számos tudós állításával, sok történelmi és nyelvészeti adattal lehet megerősíteni. A sok nemzetiségű ország politikai légköre természetesen minden pártatlanságot megöl és mindenki annyi nemzetiség létezését fogja állítani és bizonyítani, ahány nemzetiség létezése, annak a fajnak, melyhez az ítélező tartozik, politikai ideáljai megvalósítása érdekében a legkívánatosabb. Mindenki az ellenséges fajt lehetőleg parcellázni, a saját faj kereteibe lehetőleg sok nemzetiséget beleszorítani igyekszik. Így ha Magyarországot a nemzetiségek szerint etnográfiai határoknak megfelelően kívánjuk megosztani, az első és alapkérdés nem igen tudunk túljutni. Kérdjük és pártatlanul akarjuk meghatározni, hány nemzetiség van? Hány egység van jogosítva az osztozkodásban részt venni? És a feleletek tömege zúdul felénk. A délvidékről halljuk, hogy ott csak szerbek élnek és ugyanonnan más politikai párt- állású egyénektől értesülünk arról, hogy ott szerbek és horvátok élnek,

és pedig ellenséges viszonyban egymással. Északról az egyik informátorunk esküjével szemben, hogy ott csak egy cseh faj és pedig a szlovákok élnek, áll a másik informátorunk egyenértékű esküje, hogy ott tótok élnek, kik a csehekről mit sem akarnak tudni.

De még ha ezen a kérdésem túl lehetne jutni és meg lehetne határozni a magyar területen élő nemzetiségek számát, hol van az az ember, ki megbízható módszert tudna találni egyes egyének anyanyelvének meghatározására?

A magyar hivatalos népszámlálás adatainak helyességét a nemzetiségi írók kétségbe vonják és bizonyítani igyekeznek hogy a közzétett adatok meg vannak hamisítva a magyarság érdekében. Az állítás nem valószínű, mert az 1910-es népszámlálás adatai alapján a magyar kormány választójogi törvényt épített fel és pedig oly választójogi törvényt, melynek célja a magyarság hatalmának biztosítása volt. Kern valószínű tehát, hogy ily fontos törvény oly adatokon épült volna fel, melyek hamisak, melyek magyar anyanyelvűeknek mondanak nem magyarokat is. De feltéve, hogy tényleg a magyarok az adatokat érdeküknek megfelelően módosították, úgy ez csak bizonyíték arra, hogy a románok, szerbek, csehek, kik ugyanúgy, mint a volt magyar kormány, fajok uralmát akarják lehetőleg nagy területen biztosítani, szintén hamisítani fogják a statisztikai adatokat. Ez ideig románokból, szerbekből stb. a statisztika magyarokat gyártott, ezentúl majd magyarokat fog románoknak, szerbeknek minősíteni. Alig hiszem, hogy ez a változás a békének erős biztosítéka volna.

De még feltéve, hogy a nemzetiségek számát és az egyes nemzetiségekhez tartozó egyéneket meg lehet helyesen határozni, úgy az eredmény csak azt fogja bizonyítani, hogy az etnográfiai határoknak megfelelően Magyarországot részekre bontani nem lehet, mert egy nemzetiség sem lakik egy tömbben, hanem szétszórva az ország több vidékén, egy nemzetiség sem él tisztán és elkülönülten, hanem vegyesen és más nemzetiségekkel keverten. Balogh Pál Magyarország fajnépeiről szóló kitűnő tanulmányából veszem a következő adatokat:

A magyar nyelvterület 3903 helységet foglal magában. Ezek mind egy tagban fekszenek s határaik szorosban egymásba kapcsolódnak. Összefüggését *csak itt-ott teszi szaggatottá néhány más ajkú nyelvmedence vagy nyelvsziget*. A magyar helyiségek közel nyolcadrésze 593, *tizenegy nyelvmedencét* alkot. Ezen kívül 224 magyar helység szigetszerűleg fékezik más faj népek nyelvterületen szétszórva. Összesen tehát körülbelül 2.000.000 magyar él az ún. magyar tömbön kívül – a magyar tömböt pedig másajkú nyelvmedencék és szigetek szaggatják meg.

A románoknak egy tömbjük, egy nyelvmedencéjük (középső egység) és 116 nyelvszigetük van. A tótoknak egy tömbön és egy medencén kívül 135 nyelvszigetük van. A németeknek egy tömbön kívül 15 nyelvmedencéje és 221 nyelvszigete van. A szerbekről pedig Balogh azt mondja, hogy a tömbjük, saját nyelvterületük közel van az elenyészéshez. Egykori méreteiből 146 község maradt fenn, ezen kívül 11 község egy nyelvmedencét alkot, 46 pedig sziget gyanánt szóródott szét.

Ha már most minden nyelvterületet (tömböt) és minden medencét külön etnográfiai egységnek tekintünk, akkor Magyarország megoszlanék 5 tömbre és 29 medencére, összesen 34 részre. Annak ellenére, hogy a felosztásnál a szigeteket, a legkisebb egységet, tekintetbe sem vettük. Kétségtelenül a nemzetiségek önrendelkezési joga elismerésének igazságos megvalósítása a nyelvmedencéknek önálló egységként való elismerését követeli. Magyarországnak pl. egyenlő számú tót és német lakossága van. Ha két millió tót magyar uralom alatt élni nem kötelező és joga van önrendelkezésre, úgy ugyanez a jog megilleti az itt élő két millió németet is. Nem lehet különbség az önrendelkezési jog szempontjából, hogy a tótok tömörebben, a németek szétagoltabban élnek; nem lehet különbség, mert hiszen a német medencéket is össze lehetne kapcsolni oly képen, hogy az összekapcsolt területen a németség legyen többségben, szóval a sok nyelvmedencéből lehetne egy tömböt alkotni. Ha továbbá a Magyarországon élő közelítőleg 400,000 horvát és szerbnek önrendelkezési joga van, úgy nem lehet ezt a jogot megtagadni az erdélyi magyar medencéktől sem, melyek közül az egyiknek, a székely medence lakosságának száma- közelítőleg 500,000, tehát nagyobb, mint a Magyarországon lakó szerb és horvát lakosság száma.

Az etnográfiai határok segítségével Magyarországot sikerülne tehát oly részekre bontani, mely részek egyike sem életképes. A nemzetiségek megoszlása Magyarországon bizonyítja, hogy az ú. n. etnográfiai határok sem alkalmasak az önrendelkezésileg alanyának meghatározására.

Adva van tehát egy terület, Magyarország, melyen a múltban egy faj, a magyar, kizárólagos és más nemzetiségek érdekeit sértő uralmat gyakorolt, ezt meg kell változtatni. Úgy halljuk ez a probléma. A megoldás, melyet nekünk ajánlanak kettős, és pedig: *az egyik*: hogy a magyar faj ne uralkodjék a többi fajon, hanem inkább a többi faj a magyaron, egy faj uralma helyébe más faj uralma lépjen; *a másik*: osszuk fel az országot etnográfiai határoknak megfelelően annyi részre, hogy egyik rész se legyen életképes. A magyar faj idegen uralom alá kerüljön.

A Búr-háború: folyamán mondotta egyszer az akkor még ellenzéki David Lloyd George, hogy «annektálni egy nemzetet, mely nem akar annektálva lenni, nem könnyű feladat, különösen ha gondolunk arra, hogy az a faj, melynek annektálásáról beszélünk, 100 évig ellent állott a spanyol hatalomnak és pedig oly időben, midőn az a hatalom katonai dicsőségének csúcspontján állott. A hollandusok, habár a spanyolok minden ütközetben megverték őket, elérték azt, hogy Spanyolország erejét kimerítették és Spanyolország hanyatlása ezen időponttól számítható. Igaz, hogy a háború akkor vallási kérdésekért és ma faji kérdésekért folyik. Faji ellentétek élesebbek azonban a vallási ellentéteknél.» Idegen nemzet annektálása nyilván nem lesz könnyebb feladat azáltal, hogy ha az annektálandó nemzet öntudatát 1000 év története alakította ki.

1.3.5. További ajánlott irodalom

A középosztály-problematika:

A zsidókérdés Magyarországon. A Huszadik Század körkérdése. Huszadik Század, 18. évf. (1917) 7–8. sz.

Concha Győző: A gentry. Budapesti Szemle, 142. k. (1910) 401. sz. 1–34., 402. sz. 177–199.

Farkas Géza: Az úri rend. Budapest, 1912, Eggenberger.

Istóczy Győző: A zsidókról. Budapest, 1875, Tettey Nándor és Társa.

Kiss Sándor: Fajunk védelméről. Budapest, 1918, Hornyánszky.

Lippay Zoltán: A magyar birtokos középosztály és a közélet. Budapest, 1919, Franklin.

Mailáth József Szociálpolitikai tanulmányai és beszédei. Budapest, 1903, Kilián.

Münstermann Győző: A középosztály önvédelme. Kolozsvár, 1904, Ajtai K. Albert.

Szabó Dezső: A magyar középosztály megteremtése. Budapest, 1935, Ludas Mátyás.

Verhovay Gyula: Az ország urai. Budapest, 1890, Buschmann.

A munkáskérdés:

Bangha Béla: Magyarország újjáépítése és a kereszténység. Budapest 1920, Szent István Társulat.

Chyzer Béla: A gyermekmunka Magyarországon. Budapest, 1909, Országos Gyermekvédelem Liga.

Ferenczi Imre: Munkáslakás-kérdés, különös tekintettel Budapestre. Budapest, 1906, Kilián.

Gelléri Mór: Harc a munkanélküliség ellen. Budapest, 1900, Új Magyar Szemle.

Méhely Kálmán: A munkáskérdés háborús fejlődése. Budapest, 1918, Pesti Könyvnyomda Rt.

Szántó Menyhért: Az állam és a társadalom szerepe a munkásvédelem terén. Elhangzott a Társadalomtudományi Társaság ülésén. Huszadik Század, 2. évf. (1901) 1. sz. 239–248.

Szász Zsombor: A munkáspolitikai irányai. Elhangzott a Magyar Társadalomtudományi Egyesület értekezletén. Magyar Társadalomtudományi Szemle, 1. évf. (1908) 10. sz. 938–948.

Szterényi József: A sociálpolitikai conservativizmus. Megnyitó beszéd a Törvényes Munkásvédelem Magyarországi Egyesületének 1914. évi közgyűlésén. Budapest, 1914, Kilián.

Víg Albert: Magyarország iparoktatásának története az utolsó száz évben. Budapest, 1932, MTA.

Az agrártársadalom:

Asbóth János: A föld, mint társadalom-politikai és nemzeti kérdés. Budapest, 1900, Athenaeum.

Bernát István: A magyar agrártörekvések célja és létjogosultsága. Budapest, 1896, Kilián.

Bernát István: Agrárpolitika. Budapest 1903, Kilián.

Czettler Jenő: Magyar mezőgazdasági szociálpolitika. Budapest 1914, Pátria Ny.

Dániel Arnold: A szövetkezetek és a parasztság. Budapest, 1907, Huszadik Század.

Erdei Ferenc: A magyar paraszttársadalom. In: Erdi Ferenc: A magyar társadalomról. Budapest, 1980, Akadémiai. 83–252.

Issekutz Gyöző: A tűzhely védelme. Magyar Gazdák Szemléje, 3. évf. (1898) 1. sz. 257–287.

Károlyi Sándornak a Magyar Gazdaszövetség nevében írt felterjesztése az Igazságügy-miniszterhez. In: Az uzsora ellen. Jogi tanulmányok és a Magyar Gazdaszövetség szaktanácskozása. Budapest, 1902, Magyar Gazdaszövetség.

Timoleon (Beksics Gusztáv): A legújabb politikai divat. Budapest, 1894, Zilahy.

Tisza István: Magyar agrárpolitika. In: Gróf Tisza István összes munkái. I. köt. Budapest, 1923, Franklin. 237–302.

Nemzetiségi aspektusok:

A Magyarországon 1893. január 31-én végrehajtott cigányösszeírás eredményei. Magyar Statisztikai Közlemények IX. köt. Budapest, 1895, KSH.

A Szlovák Nemzeti Párt 1901. évi választási programja. In: Mérei Gyula – Pölöskei Ferenc (szerk.): Magyarországi pártprogramok 1867–1919. Budapest, 2003, ELTE–Eötvös. 202–203.

Bánffy Dezső: Magyar nemzetiségi politika. Budapest, 1902, Révay.

Jászi Oszkár: A nemzeti államok kialakulása és a nemzetiségi kérdés. Budapest, 1912, Grill Károly.

Steier Lajos: A tót kérdés. A tót nemzetiségi mozgalom fejlődésének története. Liptószentmiklós, 1912, Steier Izidor.

Timoleon (Beksics Gusztáv): A legújabb politikai divat. Budapest, 1894, Zilahy.

2. A HORTHY-KORSZAK

2.1. TÁRSADALMI VISZONYOK ÉS SZOCIÁLIS KÉRDÉS 1920–1944

2.1.1. Tradíció és modernizáció keresztútján. Társadalmi viszonyok a Horthy-korszakban (Olasz Lajos)

Az I. világháborút lezáró trianoni békeszerződés gyökeresen átalakította Magyarország gazdasági, társadalmi képét. Az új ország egy jelentős gazdasági tartalékokkal, nagy belső fogyasztópiaccal és aktív külkereskedelemmel rendelkező nagyhatalomból, beszükkült gazdaságú, jelentősebb erőforrásokkal, ásványkincs bázissal már nem rendelkező, kellő külső mozgástér nélküli kisállammá vált. A közigazgatás struktúrája részben széthullott, a központjukat vagy lakosságuk nagy részét veszített megyék, járások átszervezésre szorultak. A vasúti és vízi közlekedés korábbi lehetőségeit az új határok nagymértékben korlátozták. Számos jelentős iparral, urbanizációs funkciókkal, nagyobb számú polgári lakossággal rendelkező város (Pozsony, Kassa, Nagyvárad, Temesvár, Újvidék) az utódállamokhoz került. Az elcsatolt centrumok agglomerációját alkotó vidékek elveszítették ipari és felvásárló központjukat, igazgatási, kulturális, egészségügyi centrumaikát. A helyzetet súlyosbította a világháborús gazdasági erőfeszítések nyomán kialakult akut nyersanyag és élelmiszerhiány, a termelés és a közellátás területén jelentkező, állandósuló hiány, a forradalmak és az idegen katonai megszállás dezorganizáló hatása, az országból elhurcolt anyagi javak, az antant gazdasági szankciói. Kétségtelen, hogy egyes modern, nagyobb hozzáadott értéket előállító iparágak (pl. gépipar), valamint egyéb tevékenységek (pl. pénzügyi szolgáltatások) a lakosság arányánál nagyobb mértékben kerültek át a trianoni Magyarországra. Ezek hatékony működését azonban a békeszerződés következményei, korábbi gazdasági terület szétdarabolása, a nyersanyagbázis, az energiaellátás, a fogyasztópiac beszükkülése, a munkalehetőségek csökkenése, a nagyarányú infláció, illetve az pénzügyi stabilizáció szempontjából meghatározó, önálló nemzeti bank hiánya stb. jelentős mértékben akadályozta.¹⁴⁷

¹⁴⁷ Tomka 2011. 106–109.; Kaposi 2002. 272–278.

Az új körülmények a társadalom szinte minden rétegének személyes veszteséget okoztak, megnehezédtek megélhetési feltételeik, romlott egzisztenciális helyzetük. Az új határ számos erdélyi és délvidéki nagybirtokot elvágott az országtól, ami nemcsak a tulajdonosoknak okozott veszteséget, hanem a mezőgazdasági idénymunkások tömegeit is megfosztotta szokásos munkalehetőségétől. A parasztgazdaságok földjeinek egy része a szomszéd országokhoz került, az elvesztett piacközpontok miatt pedig terményeiket nehezebben tudták értékesíteni. Az elcsatolt ipari és bányatelepeket az utódállamokban sokszor nacionalizálták. A kisajátítás a tulajdonost, a határ a nagyszámú ingázó munkást hozta nehéz helyzetbe. Az új államokban lecserélték a köztisztviselőket, közalkalmazottakat nagy részét, de a szabadpályás értelmiség lehetőségei is beszűkültek. A középosztály állás és megélhetés nélkül maradt tagjai nagy számban menekültek Magyarországra, ami viszont a súlyos anyagi gondokkal küzdő államnak jelentett szinte kezelhetetlen foglalkoztatási és nyugdíjterheket. Mindennek nyomán a társadalom nagy része fogékonyan mutatkozott a revízió gondolata iránt, amit a kormányzat vagy más politikai tényezők széleskörű propagandával igyekeztek kihasználni.¹⁴⁸

Az I. világháborút lezáró békeszerződés szétdarabolta a Magyar Királyságot. Az ország területének 67%-át elcsatolták, így az, a Horvát-Szlavónország nélkül számított 282 870 km²-ről 92 963 km²-re csökkent, amely Sopron és környéke népszavazás nyomán történő 1921-es visszacsatolása 93 073 km-re módosult. A korábbi, 18 264 533 fős lakosság 57%-a szintén az utódállamokhoz került. Az elszakított területen élő 10,6 millió ember több mint 30%-a (3,2 millió fő) magyar nemzetiségű volt, akik nagyobbik része közvetlen az új határok túlsó oldalán élt. A trianoni Magyarország lélekszáma 1920-ban 7 986 875 fő volt, amely a következő két évtizedben folyamatosan emelkedett, 1941-ben a trianoni országterületen már elérte a 9 316 074 főt.¹⁴⁹

1938-tól azonban jelentős változások kezdődtek, négy év alatt négy nagyobb tájegységet sikerült visszacsatolni a Trianonban elszakított területből. 1938. november 2-án az első bécsi döntés során a német és olasz kormány döntőbíráskodása révén Magyarország visszakapta a Felvidék többségében magyarok lakta déli sávját, mintegy 11 927 km-t, 1 062 022 lakossal (köztük 84,1% magyarral). 1939. március 15-ét követően, Csehszlovákia széthullása és az önálló szlovák állam létrehozása idején a magyar honvédség megszállta Kárpátalját, amelyet a helyi ruszin lakosság többsége ellenállás nélkül fogadott. Így visszakerült 12 061 km terület és 694 022 lakos, akiknek 10%-a volt magyar (6% szlovák). 1940. augusztus 29-én a második bécsi döntés alkalmával a német és olasz vezetés Erdély északi részét ítélte Magyarországnak, 43 104 km-rel és 2 577 260 lakossal, akik közül 52% magyar, 42% román 13% német volt. Végül, 1941 áprilisában a Jugoszlávia elleni német támadás megindulását követően a magyar honvédség megszállta a Délvidéket, (a Bácskát, a

148 Gratz 2001. 14–15.; Földes 1928. 205–209.; Teleki 1933. 1–5.

149 Az 1941. évi népszámlálás, 3. 1978. 13–14.; Romsics 2010. 145–147.

Baranyai háromszöget, a Muravidéket), visszacsatolva ezzel 11 475 km-t és 1 030 027 lakost, melyek 39%-a volt magyar, 19%-a német és 16%-a szerb. A területi változások következtében a Magyar Királyság 171 753 km-re nőtt, lakosainak száma 14 683 323 főre emelkedett.¹⁵⁰

Az I. világháború a későbbi, trianoni országterületre vetítve ugyan jelentős, 230–250 000 fős katonai veszteséget okozott, amit „spanyolnátha” járvány pusztítása, illetve az elmaradt születések száma (ami 550–600 000 főre becsülhető) tovább súlyosbított. Ezt a háborút követően, kiugróan magasán alakuló születésszám (a nagyszámú elhalasztott családalapítás) jelentős mértékben pótolta. Néhány évvel később azonban a születésszám ismét visszaesett. Mindez általában megfelelt a közép-kelet-európai régió sajátosságainak. A népességnövekedés lassuló ütemének hátterében elsősorban a házas termékenység csökkenése, a születések számának apadása állt. Részben, mert kitolódott az első házasságkötés életkora, a férfiak jellemzően 27–28, a nők 23–24 éves korukban házasodtak. A nők későbbi házasságkötése 5–6 évvel rövidítette meg a gyermekszülés időszakát. Ez magasabb volt, mint a kelet-európai országokban, és a nyugati adatokhoz közelített. Másrészt lényegesen kevesebb gyermek született a megkötött házasságokban, mint korábban. Ebben szerepet játszott a nyugat-európai társadalmi trendek hatása, a polgári individualizmus, a női szerepek, illetve a gyermekszemlélet átalakulása és természetesen a gazdasági nehézségek befolyása is. A városokban elsősorban az urbánus életmód, a parasztbirtokok egykés családjaiban (főként a Dunántúlon) a vagyon egyben tartása állt a folyamat hátterében. Összességében a századforduló időszakához viszonyítva az 1940-es évekre mintegy a felére esett vissza a házas termékenység, ami 100 családra vetítve a korábbi 500 gyermek helyett 250 születést jelentett.¹⁵¹

Fokozatosan terjedt, elsősorban a városi népesség körében a születésszabályozás, és rendkívül nagyarányú volt a terhesség-megszakítás, ami a becslések szerint az 1930-as évek elején elérhette a 80–90 000 esetet, holott az abortuszt tiltották, bűncselekménynek minősítették a hatályos törvények. Az egy családra jutó gyermekek száma jelentős mértékben különbözött az ország egyes régióiban, míg az észak-keleti országrészben viszonylag magasabban alakult (3–5 gyermek), addig a Dél-Dunántúlon jellemző volt az egy gyermekes család. A legtöbb gyermek változatlanul a gazdasági cseléd és mezőgazdasági munkáscsaládokban született, és ott volt a legmagasabb a házasságon kívül született gyermekek száma is.¹⁵²

A lélekszám növekedés kezdeti gyors üteme az 1930-as években lelassult, a természetes szaporodás az 1920-as években 9,6%-ot, a következő évtizedben viszont már csak 6,5%-ot tett ki. Hogy a népesség száma a csökkenő születések ellenére, ha

150 Romsics 2010. 246–252.

151 Kamarás 1997. 319–321.; Tomka 2009. 42–45., 88–91.; Csernák 1997. 342–343.

152 Gyáni – Kövér 2006. 204–205.; Doros 1938. 37–41.

lassuló dinamikával is, de emelkedni tudott, azt a halálozás nagymértékű csökkenése biztosította. A korszak folyamán a nyers halálozási arány 21,4 ezrelékről 13,2 ezrelékre mérséklődött. Az európai mércével kiugróan magas csecsemő- és gyermekhalandóság jelentős arányban, mintegy 35%-kal csökkent. Az egészségügyi és szociális szolgáltatások, intézményrendszer bővítése, korszerűsítése, a járványok megelőzése a sokak számára nehéz életkörülmények ellenére, összességében kedvező demográfiai hatást gyakorolt. A születéskor várható élettartam 40 évről 57 évre emelkedett. A 14 év alattiak aránya a korszak folyamán 30,6%-ról 25,5%-ra csökkent, miközben a 60 éven felüliek aránya 9%-ról 11%-ra nőtt.¹⁵³

A nemek közötti arány, ami a 19. században még kiegyenlítettnek számított a Horthy-korszak folyamán egyre inkább férfihiányt kezdett mutatni. A mintegy negyedmilliósférfivesztés megváltoztatta a nemek arányát. A hiányt a megszülető több fiúgyermek csak részben tudta kiegyenlíteni, mert az idősebb korosztályokban egyre markánsabbá vált a korábbi férfihalálozás. Az 1910-ben még mindössze 4 ezreléknyi férfihiány, 1941-re az ötszörösére nőtt (49% férfi – 51% nő). A családi állapot tekintetében döntő változás nem állt be a korábbiakhoz képest. A férfiak 63–65%-a élt házasságban, a nőknél ez az arány 57–59% volt. A nemek között a legnagyobb eltérés az özvegyeknél mutatkozott, míg a férfiak között ez csak 4–5%-ot tett ki, a nők körében 13–15% volt. Az eltérést a korábbi férfihalálozás magyarázza, illetve az, hogy az egyedül maradó férfiak gyakrabban kötöttek új házasságot, mint a nők.¹⁵⁴

A családformák között a kiscsalád és a kiterjesztett kiscsalád vált a meghatározó keretté. Egyrészt, mert a trianoni ország helyén, a korábbi állam centrális régiójában addig is ez a családforma fordult elő legnagyobb számban, másrészt, mert a modernizációs folyamatok, a foglalkozásszerkezet fokozatos változása, az urbanizációs folyamatok és a szemléletmódban bekövetkező változások is ebbe az irányban hatottak. Az európai trendekhez hasonlóan csökkent az 5 vagy annál több tagból álló együtt élő családok aránya, ugyanakkor emelkedett az egyszemélyes háztartások aránya, az előbbi magasabb (1930-ban 33%), az utóbbi pedig alacsonyabb maradt (1930-ban 6%), mint a nyugat-európai átlag. A háztartások átlagos létszáma Magyarországon a két világháború között 4 fő körül alakult, ami alapvetően a nyugat-európai államokéhoz hasonló mértéket jelentett.¹⁵⁵

A két világháború közötti időszakban a korábbiakhoz képest jelentősen csökkent a kivándorlás, amely korábban is elsősorban a peremvidékeket, nem a centrális országrészt érintette. A kivándorlás fő célpontja az USA volt, ahol azonban 1921-ben és 1924-ben szigorították a bevándorlási szabályokat, ezért egy időre Kanada vált elsődleges célországgá. A korszak mintegy 90–100 000 fős magyar kivándorlását a gazdasági nehézségek, az 1920-as évek elején fellángoló antiszemita jelenségek, illetve a korábbi, külföldön egzisztenciát teremtő kivándorlók családgyegetése

153 Klinger 1997. 306–309.; Gyáni – Kövér 2006. 199–200.

154 Klinger 1997. 309–310.

155 Tomka 2009. 103–107.

motiválta. A kivándorlás másik formáját a Magyarországon élő nemzetiségek egy részének áttelepülése jelentette. A békeszerződés lehetőséget biztosított, hogy a volt Osztrák-Magyar Monarchia állampolgárai szabadon válasszák meg az utódállamok közül az állampolgárságukat (optálás). Ez az elvándorlás 40–50 000 főre tehető, és fokozottan érintette az értelmiségi réteget.¹⁵⁶

Ennél nagyságrendekkel magasabb volt a bevándorlás, különösen az 1918–1924 közötti időszakban, amikor az idegen fennhatóság alá került területekről a magyar lakosság egy része elmenekült. A különböző statisztikai adatok összességében mintegy 450 000 menekültöt valószínűsítenek. Ezek egy részét állampolgárságuktól megfosztották és kiutasították, mások a már kezdetben bevezetett diszkriminációs intézkedések hatására költöztek át a trianoni Magyarországra, illetve itt is gyakori szempont volt a család egyesítés. A bevándorlók közel kétharmadát közalkalmazottak, köztisztviselők és egyéb értelmiségiek tették ki, akikre foglalkozásuk miatt különösen nagy nyomás nehezedett az utódállamokban. Jelentősebb csoportot képeztek a szomszéd országokban végrehajtott földreformok során a földjüktől megfosztott magyar birtokosok is. Az érkezők közül sokan hónapokon át jövedelem és lakás nélkül tengődtek, a határ menti nagyvárosok pályaudvarain vasúti vagonokban éltek.¹⁵⁷

A trianoni Magyarország nemzetiségi összetétele alapvetően különbözött a korábbi helyzettől. Mivel a döntően nemzetiségek lakta peremvidékeket csatolták el és a magyar többségű centrális régió maradt meg, a kisebbség aránya a határmódosítások nyomán 46%-ról 10%-ra csökkent. A Horthy-korszak folyamán a nemzetiségi létszám tovább apadt, miközben az összlakosság mintegy 20%-kal nőtt, a kisebbségek aránya 25%-kal csökkent. Ezen belül a németek száma 13%-kal, a horvátoké 36%-kal, a románoké 42%-kal, a szlovákoké 49%-kal, a szerbeké pedig 68%-kal lett kevesebb. A csökkenés az 1920-as években kétszerese volt a következő évtizedének, amit a korszak elején lezajló nagy elvándorlás magyaráz.¹⁵⁸

A kisebbségek létszámának apadását nagymértékben befolyásolta az asszimiláció, amely az ország központi területein már a korábbi évtizedekben előre haladt. A trianoni béke a nemzeti tömböktől, a nagyvárosok elcsatolásával pedig helyi kulturális centrumaiktól szakította el a magyarországi kisebbségeket. Szaporodtak a vegyes házasságok, az etnikai exogámia. Ez elsősorban az azonos vallású lakosság körében volt jellemző, és nagyobb arányban fordult elő a katolikus (német, szlovák, horvát), esetleg az evangélikus (német, szlovák) kisebbségek körében, mint az ortodox (szerb, román) lakoságnál. A modernizáció, az átalakuló településstruktúra, a városiasodás szintén az asszimiláció előre haladása felé hatott. Az 1920-as évekre már a nemzetiségek nagyobb részénél, különösen a fiatalabb generációkban jellemző

¹⁵⁶ Oltvai 1991. 139–143.; Koloh 2018. 43–44.

¹⁵⁷ Gyáni – Kövér 2006. 206.; Szarka 1998. 228.

¹⁵⁸ A. Sajti 2004. 26.; Oltvai 1991. 143., 173.; Az 1941. évi népszámlálás, 3/a. 1983. 14., 23., 30.

volt a kétnyelvűség. A közszolgálat, a szűkebb etnikai közösségen kívül végzett munka (városi ingázás, idénymunka), az interetnikus kapcsolattartással járó foglalkozások (kereskedelem, szolgáltatás, idegenforgalom) bővülése a többségi nyelv terjedésének irányába hatott.¹⁵⁹

A magyar nyelv átvételében jelentős szerepe volt az iskolai oktatásnak és az egyházi szertartások során kialakult szokásoknak. A hatályos rendelkezések (110 478/1923. VKM) ugyan lehetővé tették az elemi iskolákban, hogy a tanítás egészben vagy részben kisebbségi nyelven történjen, ennek azonban a legtöbb helyen nem álltak rendelkezésre a szükséges személyi és tárgyi feltételei (tanító, tankönyv). Így a nemzetiségi iskolák többségében magyarul folyt a tanítás, és a kisebbségi nyelv csak, mint egy tantárgy szerepelt az oktatásban. Az etnikailag vegyes lakosságú, de azonos felekezeti településeken, az egyházi szertartás általában magyarul, vagy a két nyelvet felváltva folyt. Sok helyen magyarul hangzott el a szentbeszéd és magyar volt a hitoktatás nyelve is. A nemzetiségi nyelv elsősorban a templomi éneklés során került előtérbe. A természetes demográfiai és társadalmi folyamatok mellett az asszimiláció terjedésében szerepet játszott a kormányzati kisebbségpolitika ellentmondásos jellege, a lojalitással és alkalmazkodással kapcsolatos szigorú elvárások, a közigazgatási szervek részéről a gyakorlatban tapasztalható türelmetlenség, és a közéletben előforduló szélsőséges nacionalista megnyilvánulások.¹⁶⁰

Az ország vallási összetétele, a peremvidékek jelentős, részben ortodox és görög katolikus lakosságának elcsatolása folytán megváltozott, de korábbi jellegét megőrizte. A római katolikusok aránya 64%-ra emelkedett, miközben a görög katolikusoké 2%-ra, az ortodoxoké 1%-ra csökkent. A reformátusok aránya 21%-ot, az evangélikusoké 6%-ot tett ki. Az izraeliták aránya 1920-ban 6% volt. A többi bevett vagy elismert felekezet híveinek aránya nem érte el a fél százalékot. Ez utóbbi 1941-re, a kivándorlás, és a kikeresztelkedés nyomán 4,3%-ra csökkent. Az egyházak társadalmi szerepe, különösen a bevett vallások esetében továbbra is jelentős maradt. Az elemi iskolák kétharmadát működtették, széleskörű szociális tevékenységet folytattak, jelen voltak a közélet, a közvélemény alakításában. A bevett egyházak vezetői tagjai lettek parlament 1927-ben újrászervezett felső házában. A római katolikus egyház tekintélyét nemcsak jelentős vagyona biztosította, ami ugyan a területelcsatolások nyomán 2,2 millió kh-ról 860 000 kh-ra csökkent, de még így is komoly anyagi erőt képviselt. Kiemelt presztízsében az is szerepet játszott, hogy fontos szereplője volt különböző alkotmányos aktusoknak, állami ünnepeknek, amelyeknél az állami és egyházi jelleg összekapcsolódott (pl. Szent Jobb körmenet).¹⁶¹

A trianoni határváltozás nyomán a közigazgatási szerkezet és a településstruktúra bizonyos mértékig átalakult. Az új határok közötti területen az eredeti 63-ból 9 egész és 26 csonka vármegye maradt. Az 1923: XXXV. tc. rendelkezései szerint 9 csonka

159 Horváth 2005. 183–187.; Kovács 1941. 40–43.; Kocsis 1997. 7–8.; Szarka 1998. 231–234.

160 Manherz 1998. 34.; Rácz 2005. 78.; Kugler 2000. 177.

161 Gyáni – Kövér 2006. 214–216.

megye önálló maradt, a többi töredék vármegyét 7 egységbe vonták össze, hogy így biztosítsák a működőképességet. A megyék száma így 35-ről 25-re csökkent. Az új egységek nevében, a revíziós várakozások szellemében megőrizték a régi elnevezéseket és feltüntették az összevonás ideiglenes jellegét: így jött létre például három korábbi megye maradványaiból Csanád-Arad-Torontál k.e.e. (vagyis: közigazgatásilag egyelőre egyesített) vármegye. A járások száma 161 volt. Újabb változást az 1938 és 1941 közötti revíziós visszacsatolások okoztak. Ezek nyomán az ideiglenes közigazgatási összevonások részben megszűntek, a megyék száma 44-re (41 vármegye és 3 kárpátaljai közigazgatási kirendeltség: Ungi, Beregi, Máramarosi), a járásoké 264-re emelkedett. Kárpátalja, az egyetlen nemzetiségi többségű régió 1939-ben részleges autonómiát kapott, közigazgatása élére kormányzói biztos került kinevezésre, a tervezett széleskörű területi autonómiát biztosító törvény azonban végül nem született meg. A megyei és városi törvényhatóságok működését az 1929: XXX. tc. alakította át. Az önkormányzati testületekben 40-40%-ra csökkent a választott képviselők és a legtöbb adót fizető virilisták aránya, míg 20%-ban a fennálló berendezkedés állandóságát megtestesítő közigazgatási tisztviselők, egyházi vezetők és kinevezett tagok kaptak helyet.¹⁶²

A trianoni Magyarország népessége 3643 településen lakott. A településhálózat az ország kis területe ellenére változatos képet mutatott, a régióra jellemző domborzati viszonyok, gazdasági tevékenység, illetve a társadalmi szokások függvényében. A Dunántúlon viszonylag sűrűn álltak egymás mellett a kistalvák, melyek lélekszáma gyakran 500 fő körül mozgott. Észak-Magyarországon gyérebb volt a települések száma, de jellemzően 1500–2500 fős falvakban éltek az emberek. Az Alföldön általában népesebb községek létesültek, melyek azonban gyakran nagy külterülettel, sok tanyai lakossal rendelkeztek. A korábbi évtizedekben felgyorsuló urbanizációs folyamat a Horthy-korszakban folytatódott. Budapest székesfőváros, 10 törvényhatósági jogú és 46 megyei város mellett még mintegy 150 nagyközség látott el közigazgatási, gazdasági, kulturális városfunkciókat. Budapest lélekszáma meghaladta az 1 millió főt, Szeged és Debrecen lélekszáma 100 000 felett alakult, 42 város lakossága érte el a 20 000 főt. A népesség további 227 településen 5000 és 20 000 fő között volt. A főváros népességkoncentrációját a határok megváltozása csak tovább növelte, mellyel a határ mentivé váló regionális centrumok nem tudtak versenyezni. A közel tízszeres lélekszám különbség Budapest, illetve Szeged között kirívó adatnak számít, Európa országai többségében a főváros és a 2. legnépesebb város közötti különbség nem haladta meg a háromszoros mértéket. A területi visszacsatolások nyomán a törvényhatósági jogú városok száma 1941-ben 20-ra, a megyei városoké 69-re emelkedett. A városlakó népesség aránya összességében 1920 és 1941 között 35,3%-ról 38,3%-ra nőtt.¹⁶³

¹⁶² Hajdú 1996. 12–13.; Faragó 2015. 243–247.

¹⁶³ Weis 1941. 26–30.; Bódy 2015. 233–234.; Tomka 2009. 228–229.

Az urbanizációs folyamatnak azonban volt két komoly problémája. Az egyik, hogy az egyébként is erős főváros-centrikus városfejlődés, a trianoni határváltozások nyomán, a többi más regionális centrumként működő nagyváros elcsatolása, a meglévő ipari, kereskedelmi, közlekedési, illetve igazgatási hálózat egyoldalú Budapest központúsága következtében még tovább erősödött, és gyakorlatilag elvonta az urbanizációs potenciált a vidéki városok elől. A korszak folyamán a vidéki városok lélekszáma mintegy 270 000 fővel emelkedett ugyan, aránya azonban változatlan maradt. Az urbanizációs többletet így döntő mértékben a főváros és agglomerációja jelentette. Budapest közigazgatásilag 14 kerületből állt, a közelében lévő 7 megyei város (Budafok, Csepel, Kispest, Pestszenterzsébet, Pestszentlőrinc, Rákospalota, Újpest) és 19 nagyközség azonban szoros kapcsolatban állt a fővárossal, gyakorlatilag egy elővárosi övezetet alkotott körülötte. Az így kialakuló funkcionális Nagy-Budapesten élt az ország lakosságának 18,4%-a, ami már a vidék fejlődését korlátozó, (Európában példátlan mértékű) népességgkoncentrációt jelentett.¹⁶⁴

A másik probléma a városok urbanizációs szintjének viszonylagosságában rejlett. A lakosságuk jelentős része, különösen az alföldi települések esetében falusias elővárosokban, kisebb külterületi központokban vagy a tanyavilágban élt. Szeged esetében ez a külterületen élő népesség 34%-ot, Kecskeméten 50%-ot tett ki. A városok nagy részéről elmondható, hogy inkább csak a szűkebb belváros mutatott az európai mintákhoz hasonló urbanizációs képet, a külvárosok, földszintes házaikkal, részben kövezetlen utcáikkal inkább falusias benyomást keltenek. A fővárosban és a nagyobb nyugat-magyarországi településeken a házak döntő része már téglából, kőből épült, az Alföld településeinek egyik fő építőanyagának azonban továbbra is a vályogtéglá számított. Debrecen házainak 24%-a vályogból épült, Szegeden ez az arány 45%, Kecskeméten 63% volt. Budapesten 1935-ben 44% volt az emeletes (7% a három- vagy többemeletes) házak aránya. Vidéken az emeletes házak csak 2%-ot tettek ki. A fővárosi lakásokat tekintve 83%-ban volt villanyvilágítás, 85%-ban vezetékes víz és 50%-ban gázszolgáltatás. Vidéken azonban a lakásoknak csak 52%-a rendelkezett villannyal, 25%-a vezetékes vízzel, a gázzal pedig mindössze 1%-a. Még élesebb különbségek mutatkoztak települési formák szerint a különböző humán szolgáltatások tekintetében. A korszakban lezajló fejlődés, például a zöldkeresztes egészségház hálózat kiépítése ellenére, falun és a tanyavilágban alapvető problémát jelentett az orvoshiány.¹⁶⁵

A városiasodás egy másik mércéje, a korszerű közlekedési és hírközlési szolgáltatások tekintetében szintén ellentmondásos volt a magyarországi kép. A főváros tekintetben európai színvonalat ért el. Budapestet az elővárosaival sűrű vasúthálózat, egyes helyeken pedig HÉV vonal kötötte össze. A lóvontatású tömegközlekedést teljes egészében, a személyszállítást részben kiváltotta a motorizáció, a villamos, az autóbusz és a taxi. A fővárosban 1938-ban 191 km-es pályán már 1780 kocsi futott.

164 Gyáni – Kövér 2006. 207–208.; Romsics 2010. 204–205.

165 Romsics 2010. 204–205.; Scherer 1938. 118–120.

Budapesten kívül 6 vidéki városban épült ki a villamosközlekedés. A főváros mellett 22 városban üzemeltettek helyi buszjáratokat, 700 autóbuszból 223 Budapesten közlekedett. 1933-ban még 19 970 gépjármű futott az utakon, 1940-ben viszont már 52 910 (közte 38 724 gépkocsi). A jobboldali forgalmat más európai országok gyakorlatához igazodva 1941-ben vezették be Magyarországon, az első közlekedési lámpát Budapesten állították fel 1928-ban. 1930-ban 1000 lakosra 1 gépkocsi jutott, ami megfelelt a közép-európai átlagnak. A telefon tekintetében (1000 lakosra 12 állomás) Magyarország mutatói kedvezőbbek voltak a régió országainál és több nyugat-európai államénál is.¹⁶⁶

Komoly fejlődésen ment keresztül a MÁV. A korszak folyamán a helyi érdekű vasutak nagy részét államosították. 1922-ben a vasutak hossza 8705 km volt, ami főként a visszacsatolások révén 1941-re 14 012 km-re nőtt. Épült 400 km új pálya, villamosították a Hegyeshalom–Budapest–Szolnok vonalat. Az ország bekapcsolódott az I. világháború után kiépülő légi közlekedésbe. A nemzetközi légikikötő szerepét 1937-ig Mátyásföld töltötte be, majd ezt az újonnan épült Budaörsi repülőtér vette át. A nemzetközi forgalom mellett időszakosan belföldi posta- és személyszállítás is folyt, elsősorban Debrecen, Szeged, Pécs, Szombathely és a főváros között. A nehéz körülmények ellenére fejlődött a belvízi hajózás, az utasforgalom a korszak elejéhez viszonyítva 1939-re csak 15%-kal nőtt, az áruszállítás viszont majdnem megháromszorozódott 280%-kal emelkedett.¹⁶⁷

Jelentős változás következett be a foglalkozásszerkezetben is. A népességen belül a keresők aránya lényegesen nem változott 1920 és 1941 között 47%-ról 48%-ra emelkedett. A női keresők aránya ez időszak alatt 1%-ot csökkent, ami abszolút számokban mintegy 100 000 fős növekedést takart, de ez a népességnövekedés nagyobb mértéke miatt relatíve visszaesést jelentett. Jellemét tekintve viszont valamelyest kedvezőbb szerkezetet mutatott. Csökkent a dolgozó nők között az őstermelésben (56%-ról 44%-ra), a napszámosként, illetve a házi cselédként foglalkoztatottak aránya, és emelkedett az iparban (16%-ról 19%-ra), a kereskedelemben és szolgáltatásban dolgozóké, valamint a fokozottabb iskoláztatás és a közszolgálat bővülése révén a közalkalmazottként, szabadfoglalkozásúként tevékenykedők aránya, illetve a nyugellátásban részesülőké.¹⁶⁸

A századfordulót követően felgyorsuló modernizációs hatások okozta átalakulás, a mezőgazdasági népesség csökkenése, az ipar és forgalom népességszámának növekedése tovább folytatódott. Míg 1920-ban a mezőgazdaságból élők aránya 56%-ot tett ki, addig ez 1941-re 49%-ra csökkent (1870 és 1910 között évtizedes átlagban fele ekkora volt a csökkenés üteme). Ez Ausztria és Csehszlovákia kivételével a legalacsonyabbnak számított a kelet-európai (és közép-kelet-európai) régióban. Az

¹⁶⁶ Majdán 2010. 25–29.; Tomka 2018. 73.

¹⁶⁷ Fekete 1996. 147.; Horváth 1999. 140–143.

¹⁶⁸ Az 1941. évi népszámlálás 3. 1978. 96–97., 158–159.

agráriumban élők abszolút száma lényegesen nem változott, arányuk a jelentős népességnövekedés következtében mérséklődött. A másik nagy gazdasági szférában, a bányászat, ipar és forgalom területén élők aránya ezzel párhuzamosan 1920 és 1941 között 30%-ról 35%-ra nőtt (ezen belül az ipar, a bányászattal és kohászattal együtt 21%-ról 26%-ra, a kereskedelem és hitelélet 5%-ról 6%-ra. Valamelyest csökkent, mintegy 20 000 fővel a napszámosok aránya, a házi cselédeké pedig stagnált, ami arányaiban szintén csökkenést jelentett. Emelkedett viszont, közel 100 000 fővel a közszolgálatban dolgozók és szabadfoglalkozásúak száma. Mindezzel együtt megmaradt az ország agrárjellege, de az ipar és forgalom részesedése elérte a kritikus tömeget, így az európai közepesen fejlett agrár-ipari államok sorába lépett.¹⁶⁹

A foglalkoztatottak között ugyan a korábbiakhoz képest magas volt az önállóak aránya, a korszakban végig 42–43%, jelentős részük azonban csak alacsony termelékenységű és bevételű, tőketartalékok nélküli kis mezőgazdasági, ipari vagy kereskedelmi vállalkozással rendelkezett. Ez koránt sem biztosított a középosztály szintjének megfelelő anyagiakat, gyakran a nem önálló szakmunkások vagy kertészek jövedelmének mértékét sem érte el. Az I. világháborút követő gazdasági nehézségek, infláció, illetve az 1929–1933-as gazdasági világválság időszakában sokan tönkrementek közülük, és még többeket fenyegetett a vállalkozás elvesztésének veszélye. A munkavállalók mintegy fele pedig még ilyen ingatag kistulajdonnal sem rendelkezett, hanem segédszemélyzetként dolgozott, ami az ő helyzetüket is bizonytalanná tette a gazdaságot sújtó recessziós periódusok idején.¹⁷⁰

A gazdasági változások, a modernizációs folyamat nem járt együtt a társadalmi rétegződés meghatározó mértékű átalakulásával. A mintegy 50 000 főnyi elit csak alig több mint a társadalom fél százalékát képviselte. Ezt a csoportot továbbra is a nagybirtokos réteg, a nagypolgárság és egy szűkebb, vezető politikusokból, értelmiségiekből álló kör alkotta. Ide tartozott az egyházak, a fegyveres erők és a kulturális élet vezető pozícióit betöltő 100-100 fő, illetve politikai intézmények irányítói, miniszterek, főtisztviselők a bíróságok vezetői, mintegy 200 fő. Az elitpozícióba kerülők azonban a két világháború között a korábinál szélesebb körből rekrutálódtak, a középrétegek, sőt egyes esetekben a kiségzisztenciák egyes képviselői is eljuthattak oda. Az elit azonban továbbra is a társadalom fölé emelkedő önálló csoportként viselkedett, életmódja, státuszreprezentációja, kapcsolatrendszere elválasztotta tagjait eredeti kibocsátó rétegtől.¹⁷¹

A nagybirtokosok száma a nagyarányú területelcsatolások következtében csökkent. A dualizmuskor több mint 2000 nagybirtokosa, nagybérlője közül 1930-ban már csak 745 rendelkezett 1000 kh feletti gazdasággal, ezen belül az arisztokrata nagybirtokosok száma 800-ról 350-re apadt. A nagy történelmi családok egész sora veszítette el a földje jelentős részét a határváltozások révén, köztük a korszak 3

169 Hoóz 1970. 67–68.; Romsics 2010. 189–190.

170 Gyáni – Kövér 2006. 217–218.

171 Bódy 2015. 251–252.

arisztokrata miniszterelnöke Bethlen István, Teleki Pál és Károlyi Gyula gróf. Ugyanakkor azonban a nagybirtok gazdasági szerepe nem csökkent, sőt a részaránya a birtokállományon belül valamelyest tovább növekedett, és 1935-ben 30%-ot ért el. A nagybirtokos réteg tehát személyében némiképp átrendeződött, az 50 legnagyobb latifundium közül már csak 23 tulajdonosa volt született herceg vagy gróf. Magának a rétegnek a szerepe, mentalitása azonban döntő módon nem változott. Annak ellenére sem, hogy nőtt a polgári származású nagybérlők aránya, akik egyharmadát zsidó vállalkozók alkották.¹⁷²

A nagybirtok és az arisztokrata státusz bizonyos mértékben elvált egymástól, de a hercegi, grófi, bárói rang sokaknak továbbra is kiemelt társadalmi pozíciót biztosított. Az arisztokrácia, ha befolyása csökkent is, nem elhanyagolható politikai szerepet játszott. A parlament második kamarája 1918-ban megszűnt. Az 1927-től újra összehívott felsőházába csak bizonyos feltételekkel kerülhetett be a születési arisztokrácia. A törvényhatóságok (megyék, városok) képviselőinek maximum a felét teheték ki, és legalább 2000 P egyenes adó kötelezettséggel járó vagyonnal kellett rendelkezniük. Arra azonban lehetőség volt, hogy maguk a törvényhatóságok válasszanak főnemesi képviselőt, illetve az államfő által jelölt 40 felsőházi tag között is voltak arisztokraták. 1927-ben a felsőházi tagok csak 27%-a (55 fő) volt arisztokrata, tekintélyük azonban fajsúlyosan érvényesült. A képviselő házban viszont jelentéktelen maradt a szerepük, különösen az 1930-as évektől. Kis számban vettek részt a végrehajtó hatalomban is. A korszak 13 kormányának 15 arisztokrata miniszter tagja volt. Ők többségükben a nagybirtokaikat vesztett főrendi családokból kerültek ki. Jelentősen csökkent a számuk a közigazgatás különböző posztjain, a minisztériumi, illetve megyei tisztviselők között is. A főrendek egy része a Habsburg jogfolytonosság mellett elkötelezettsége, legitimista nézetei miatt távolodott el, sőt került szembe a fennálló ún. szabad királyválasztó hatalommal. Tekintélyüket azonban a kormányzati politika által is felvállalt tradíció, a megmerevedő társadalmi érintkezési szokások, a társasélet elitintézményeinek presztízse (pl. a Nemzeti Kaszinó) továbbra is fenntartotta.¹⁷³

A legnagyobb vagyonnal rendelkező (milliomosok) száma a korszak folyamán csökkent, az 1920-as években még 450 fő körül alakult, míg az 1930-as években ez 300 fő alá esett. Országosan a földingatlan (60%), a házingatlan (22%), illetve a pénzügyi és ipari vállalkozás (5%) biztosította a bejutást a legvagyonosabbak csoportjába. Budapesten a földbirtok kevésbé, a banki, ipari érdekeltség viszont nagyobb szerepet játszott a kiemelt vagyonoknál: 1935-ben a földingatlan tulajdonosai a legvagyonosabbak 32%-át, a háztulajdonosok 19%-át, a pénzügyi és ipari vállalkozók viszont 24%-át tették ki. Ezek az arányok 1940-re tovább módosultak, a birtok esetében 26%-ra, a háztulajdonnál 21%-ra, a pénzügyi és ipari

¹⁷² Kaposi 2002. 309–310.

¹⁷³ Romsics 2010. 191–192.; Barta 2009. 197–199.

részesedésnél pedig 30%-ra. A legnagyobb éves jövedelmeket tekintve országosan a birtok 24%-ban, a háztulajdon 19%-ban, az ipari, pénzügyi vállalkozás 7%-ban szerepelt. A fővárosban ez az arány 1935-re a föld- és a háztulajdon esetében 19 és 15%-ra, 1940-re pedig 12-12%-ra, csökkent, míg az ipari és banki érdekeltség esetében 1935-re 44%-ra, majd 1940-re 47%-ra nőtt. A nagypolgárság körében azonban általános volt a komplex gazdasági érdekeltség, a legvagyonosabbak gyakran bányával és iparvállalattal, pénzügyi funkcióval és vásárolt vagy bérelt birtokkal is rendelkeztek. A gazdasági elit soraiban magas volt a zsidó családok aránya, ami a korszak folyamán 35–40%-ra tehető, ezt azonban az 1938-tól bevezetésre kerülő ún. zsidótörvények jelentős mértékben csökkentették.¹⁷⁴

A társadalom középosztálya a vagyon és jövedelem, az iskolai végzettség és a foglalkozás, lakóhely, illetve közéleti tevékenység szempontjából igen változatos képet mutatott. A különböző státuszképző tényezőket figyelembe véve egy viszonylag vékony réteg, az összlakosság 18%-a sorolható ide. A középosztályba tartozók foglalkozásuk, megélhetésük szempontjából alapvetően négy (egymást esetenként átfedő) csoportra oszlottak: a középbirtokos, a középvállalkozó, a köztisztviselő és az értelmiség. A 100–1000 kh közötti középbirtokos réteg jelentős részét tette ki a történeti középnemesség. A módos középbirtok alkotta elsősorban a vidéki társadalom meghatározó, mintát szolgáltató, a helyi közéletben hangadó rétegét. A Horthy-korszakban a középbirtok jövedelmezősége erősen hullámzott. Bár az egymást követő kormányzatok támogatták a termelés korszerűsítését, illetve a mezőgazdasági exportot, a belső piacnak az Osztrák-Magyar Monarchiához képest történt jelentős beszűkülése, az 1930-as évek elején jelentkező elhúzódó agrárválság időről-időre gazdasági nehézségeket okozott. Ennek kompenzálására ebből a középbirtokos családok tagjai nagyobb számban vállaltak szerepet közéleti, közszolgálati pályákon, így erős összefonódás alakult ki a hivatalnok és értelmiségi középréteggel. A korszak folyamán a középbirtokosok parlamenti képviselők közötti aránya 1%-ról 15%-ra emelkedett.¹⁷⁵

A diplomához, de legalábbis érettségihez kötött foglalkozásokat űző, társadalmi megítélés tekintetében „úriembernek” számító rétegben jelentős volt a közalkalmazásban állók száma. A korszakban az állami és törvényhatósági bürokrácia felduzzadt, a megelőző korszakhoz képest arányaiban majd megkétszereződött. Az 1930-as években a stabil megélhetést biztosító jövedelemnek számító havi 2–300 P fix fizetés a közalkalmazottaknak X. fizetési osztályig biztosítva volt. Ezt a réteget is érték azonban megrázkódtatások. A trianoni határváltozás nyomán mintegy 50 000 közszolgálatban dolgozó menekült el az elcsatolt területekről. Ezek egy részét fokozatosan felszívta a bővülő állami alkalmazás, jelentős hányaduk azonban csak szakképzettségénél és korábbi életnívójánál alacsonyabb státuszokban tudott elhelyezkedni. A nagy gazdasági válság idején a központi takarékosági intézkedések

174 Bódy 2015. 253–254.; Gyáni – Kövér 2006. 248–252.

175 Romsics 2010. 192–193.; Püski 2015. 23–25., 98–99.

keretében csökkentették a közszolgalatban a fizetéseket és a nyugdíjakat. 1932–1933-ban jelentősen megemelkedett körükben a munkanélküliség, számos érettségizett, sőt diplomást ideiglenesen ínségmunkákon foglalkoztattak. A köztisztviselők professzionalizálódását szolgálta az 1931-ben bevezetett közigazgatási szakvizsga. Származásukat tekintve a közszolgalatban állók jelentős része köznemesi, középbirtokosi gyökerekkel rendelkezett, míg a gazdasági tisztviselői és szabadfoglalkozású pályákon magasabb volt a polgári elem, közte a zsidóság aránya. A köztisztviselői rétegnek igen magas volt az önrekrutációja. Az alacsonyabb társadalmi státuszú, például kispolgár családokból főként a megszerzett magasabb iskolai végzettséggel be lehetett jutni ebbe a körbe.¹⁷⁶

E két társadalmi csoport volt az ún. úri középosztály bázisa. A többségében nemesi származású birtokos és hivatalnokréteg jelentős befolyást gyakorolt a politikai folyamatokra, és komoly hatással volt a közállapotok alakulására. Az új társadalmi berendezkedés kiépítése során aktív tényezőként lépett fel, így a korábbi elit kénytelen volt megosztani vele a politikai hatalmat. Az úri középosztály egyes csoportjai be tudtak kapcsolódni a reorganizációs, modernizációs folyamatba, míg más körök a korábbinál is jobban bezárkóztak, nem nyitottak a többi társadalmi réteg felé. Az elit különböző csoportjaival szemben, melyek többnyire a status quo megőrzését szem előtt tartó hagyományos konzervatív, konzervatív-liberális politikát szorgalmaztak, a helyét kereső, egzisztenciájában bizonyos mértékben külső tényezőktől függő, és a komoly válsághelyzetek idején a lecsúszás veszélynek is kitétt úri középrétegek támogatták a tekintélyelv fokozottabb érvényesítését, vagy hajlandók voltak radikális megoldások, szélsőséges nézetek elfogadására is.¹⁷⁷

Az úri középosztálynak nagy szerepe volt a társadalmi viszonyok „neobarokk” jellegének kialakulásában. Sokan közülük tradicionális életmódjuk és a kikövetelt tekintélytisztelet révén igyekeztek megkülönböztetni magukat a társadalom más rétegeitől. A korábbi birtokát, progresszív politikai szerepét, műveltségi monopóliumát részben már elvesztő dzsentri ilyen módon próbálta reprezentálni régi társadalmi státuszát. A világháborús vereség, az ország szétesése, a forradalmak tekintélyromboló időszaka után kiépülő keresztény-úri rendszerben igyekezett visszaállítani korábbi presztízsét. Ragaszkodott mindenhez, ami formálisan rangot, pozíciót, elitjellegét tükrözött, még ha azt tényleges belső tartalom, teljesítmény nem is alapozta meg. A társadalmi érintkezést elurulta a rang- és címkorság, mely mögött részben maga az államapparátus, a közigazgatás, részben pedig a közéletben némiképp háttérbe kerülő arisztokrácia helyére törekvő úri középosztály állt.¹⁷⁸

A középosztály harmadik csoportját a polgári vállalkozók képezték, általában a 10–100 munkással dolgozó ipari üzemek, az 5–20 alkalmazottat foglalkoztató

¹⁷⁶ Gyáni – Kövér 2006. 266–269.

¹⁷⁷ Pölöskei – Gergely – Izsák 1997. 147.; Gyáni – Kövér 2006. 266–268.

¹⁷⁸ Szekfű 1935. 417–421.; Weis 1942. 77–80.

kereskedelmi, forgalmi, szolgáltató vállalkozások tulajdonosai. Külön csoportot képeztek ezen a rétegen belül az ingatlanokat bérbeadó háztulajdonosok, akik elsősorban az urbanizációs folyamat révén jelentős jövedelemhez jutottak. A korszak sok tekintetben kedvezett a középvállalkozások fejlesztésének. Az 1920-as, majd 1940-es évek ipartámogató politikája, a viszonylag magas iparcikkárak a stabil háttérrel rendelkező vállalatok számára megfelelő körülményeket biztosítottak. A nagyvállalatoknak a főváros és néhány északi területen történő térbeli koncentrációja nyomán, a középvállalkozások elsősorban a vidéki városokban találtak helyet maguknak. A középpolgárság a gazdasági lehetőségei és a társadalmi stabilitás biztosítása miatt általában támogatta a fennálló kormányzati politikát. Érdekeiket az 1920-as évek merkantil törekvései jobban, az 1930-as évek agrárius megerősödése kevésbé szolgálta. Az állam azonban nemcsak a gazdasági környezet megteremtése révén, hanem mint megrendelő is fontos szerepet játszott a középrétegek megélhetésének biztosításában.¹⁷⁹

A korszak megkerülhetetlen társadalmi kérdése volt a zsidókérdés. 1920-ban az izraelita vallású zsidóság lélekszáma 473 000 fő körül alakult, ami 1941-re azonos területet tekintve 401 000 főre csökkent. Az adatok a kikeresztelkedett zsidókat nem tartalmazzák. A dualizmus kori társadalomfejlődés következtében a gazdasági elitben, a polgári középvállalkozók, illetve az értelmiség és a tisztviselők között a jelenlétük lényegesen meghaladta az országos arányszámukat. A banktisztviselők 70–80%-a, a kereskedők 60%-a, az ügyvédek 50%-a, a magántisztviselők, orvosok, állatorvosok, újságírók 30–40%-a zsidónak vallotta magát. A korszak folyamán fel-fellángoló zsidóellenesség okai között a gazdaságszerkezet és a társadalmi rétegződés sajátos vonásai mellett, számos más tényező is szerepet játszott, köztük a dualizmus kori kapitalizmuskritika utóregzése, a trianoni ország középrétegeinek egzisztenciális rivalizálása, a szociálpolitika terheinek etnicizálása, a revíziós törekvések nyomán felfokozott kultúrnemzeti etnocentrizmus, illetve a parasztság, a falu felemeléséért perlekedő népi erők fellépése. Az 1920-ban bevezetett numerus clausus a korábbi 30–35%-ról 10% körülire csökkentette a tisztviselő és értelmiségi utánpótlást jelentő izraelita vallású egyetemi hallgatók arányát. Ezt követően azonban a nyílt zsidóellenesség már nem kapott kormányzati támogatást. Az 1930-as évek végétől azonban ismét szélesedett a diszkrimináció. Az első zsidótörvény (1938) még vallási, a második (1939) viszont már származási alapon igyekezett a gazdaságban háttérbe szorítani, a közéletből pedig kiszorítani azt a zsidóságot, amely nagy része már integrálódott a magyar társadalomba, és magáénak vallotta a magyar nemzeti törekvéseket. A háború alatti sorozatos korlátozó intézkedések után, 1944-ben a magyar állam kiszolgáltatta zsidó polgárait a német birodalomnak.¹⁸⁰

A Horthy-korszakban az önálló vagy alkalmazotti kisegzisztenciák aránya a társadalom 34–35%-át tette ki. A háború végén megromló gazdasági körülmények,

179 Erdei 1980. 338–340.; Bódy 2015. 245–249.

180 Stern 1938. 21–25.; Romsics 2010. 196.; Ungváry 2016. 40., 112–116.

illetve a trianoni rendelkezések hatására a középosztályba tartozók egy része a kisegzisztenciák közé csúszott le, miközben az 1920-as és 1930-as évek második felének konjunkturális viszonyai, a földreform, a kvalifikált szakmunka iránti igény révén egy szerény felfelé történő mozgás is zajlott a mezőgazdaságból és ipari munkás rétegekből. A belső választóvonalat általában a segéd alkalmazása jelentette. A kisiparosok, kiskereskedők, szállító vállalkozók jelen voltak egyaránt a városokban és a falvakban. Urbanizált környezetben valamivel nagyobb szerepet játszottak a szolgáltató szférában, míg a falvakban a kézműipar volt a hangsúlyosabb. Ugyancsak a kisegzisztenciák közé tartozott a viszonylag nagyszámú érettséginel alacsonyabb iskolai végzettséggel rendelkező, és alacsonyabb presztízsű munkaköröket ellátó, gyakran fizikai tevékenységet folytató köz- és magán alkalmazott. Mindkét réteg egzisztenciája rendkívül sérülékeny volt, a fennálló gazdasági, politikai rend stabilitásától függött. Ennek megfelelően társadalmi szerepük ellentmondásosan alakult. A megingó biztonság esetén a kisegzisztenciák nem elhanyagolható köre gyakran támogatta az etatizmus különböző formáit, illetve várta helyzete megerősítését, a jobb- vagy baloldali politikai erők által hirdetett radikális változásoktól. Ugyanakkor a kispolgárság, a szűk keresztmetszetű és erősen megosztott középosztály bizonyos funkcióit átvéve polgári mintákat képviselt és közvetített az alacsonyabb társadalmi rétegek felé.¹⁸¹

A kisegzisztenciák körébe tartozott a birtokos parasztság 1 és 100 kh birtokkal rendelkező rendkívül heterogén rétege, amely egymástól lényegesen különböző vagyoni helyzetű és életmódot folytató csoportokból állt. Valamennyire jellemző volt azonban, hogy önállóságuk, gazdasági lehetőségeik lefelé, a vagyontalan rétegektől, birtokaik recessziós hatásoknak erősen kitett jövedelmezősége és korlátozott közéleti befolyásuk felfelé, a középrétegektől érzékelhetően elválasztotta őket. Ezek 6–8%-át tette ki a módosabb paraszti birtok, amely a föld minőségétől és művelési formától függően 25–50 kh-tól 100–200 kh-ig terjedt. Ezeknek a tulajdonosaik személyesen már nem vettek részt a közvetlen termelő munkában, a gazdaságokban rendszeres bérmunkát alkalmaztak. Az 5–25 (50) kh közötti birtokok a paraszti gazdaságok mintegy 40%-át képviselték. Ezeket elsősorban családi munkaerővel művelték, de idényszerűen bérmunkát is igénybe vettek. Az ilyen méretű családi gazdaságok állandó kihívás előtt álltak, hogy a termelést jövedelmezővé tegyék. A tulajdonosok gyakran további földeket béreltek, nagyszámú állatot tartottak, igyekeztek intenzív gazdálkodást (zöldség-, gyümölcs-, szőlőtermesztés) folytatni. Az 1–5 kh közötti földdel rendelkezők (paraszti birtokosok fele) általában csak igen szerény jövedelemre számíthattak, így gyakran kénytelenek voltak más földjén részes munkát, napszámot vállalni.¹⁸²

181 L. Nagy 1991. 9–11.; Gyáni – Kövér 2006. 296–298., 301–304.; Erdei 1980. 341–343.

182 Kerék 1939. 343–345.; Matolcsy 1938. 14–18.; Gunst 1987. 13–16.

A városi munkásság, amelynek létszáma a korszak végére már meghaladta az 1 millió főt, szintén erősen polarizálódott. A szakmunkás réteg viszonylagos foglalkoztatási biztonságban élt, jövedelme a korszak nagy részében elérte, sőt meghaladta a kisvállalkozókét, és életmódját tekintve is leginkább a kispolgárok közé volt sorolható. A konjunkturális időszakokban jelentős mértékben felduzzadó betanított és segédmunkások tömegeinek életét nehéz munkakörülmények, gyakran komfort nélküli szoba-konyhás lakás, és az állásvesztés permanens veszélye jellemezte. Ezek a szakmunkások bérének alig több mint a felét keresték, a nagy gazdasági világválság időszakában pedig közel 200 000 munkás volt állás nélkül. A nagyvárosi, nagyipari munkásság az urbanizált környezet, a szakmai és érdekvédelmi szerveződés, a kulturális lehetőségek révén is valamivel jobb helyzetű, egyes csoportjaiban polgárosodó réteget képezett, míg a segédmunkások, különösen a vidéki középiparban, illetve a férfibéreknél alacsonyabban fizetett női munkások a korszak végéig nehéz körülmények között éltek.¹⁸³

A társadalom legkiszolgáltatottabb rétegeit a városi napszámosok és házi cselédek, illetve a mezőgazdasági munkások és gazdasági cselédek képezték. Ezek a népesség mintegy 24–25%-át, a szintén nincstelennek tekinthető, önmagát csak fizikai munkából fenntartani képes segédmunkásokkal és csak töredékparcellával rendelkező szegényparasztokkal együtt viszont már 45–47%-át képezték. Közülük, a városi rétegek az urbanizációs hatások nyomán valamivel több munkaalkalomra számíthattak, míg az agráriumban dolgozókat a korszak közepének elhúzódo mezőgazdasági válsága fokozottabb mértékben sújtotta. A munkahiány, a csökkenő bérek miatt kibontakozó megmozdulásokat, aratósztrájkokat a hatóságok gyakran karhatalmi erővel törték le.¹⁸⁴

A két világháború között viszonylag alacsony szinten mozgott a társadalmi mobilitás. A birtokos parasztság esetében 75–80%-os volt az önreprodukció, és csak 20–25% lépett ki ebből a csoportból. A mobilizáció 10–12%-ban a városi munkásrétegek felé irányult, ezzel a parasztság az ipari munkásság utánpótlásának 30–35%-át adta. A másik kilépési irányt az önálló (főként falusi) iparosi pozíció jelentette, ezzel a parasztság az iparos réteg rekrutációjában szintén 30–35%-kal vett részt. Tipikus mobilizációs pálya volt a parasztság részéről az altiszti (intézményi szolgai) munkakörök feltöltése, a korszakban az altisztek közel 60%-a rendelkezett paraszti felmenőkkel. Az ipari munkásság 48–50%-ban reprodukálta önmagát. A parasztság mellett a másik fő feltöltő bázisát a korábban független, de a nyersanyagforrások és a piacok egy részének elcsatolása, a gazdasági válság, illetve a nagyipar versenye miatt vállalkozásukat feladó kisiparosok jelentették. A szellemi foglalkozásúak esetében 65–70% volt az önrekrutáció. E réteg utánpótlását 10–15%-ban az önálló kisiparosok

183 Rézler 1940. 16–21.; Bódy 2015. 241–245.

184 Heller 1937. 12–15., 164–167.

és kereskedők, illetve hasonló mértékben a birtokos parasztság biztosította. A kétkezi munkás rétegekből csak 3–5%-ban sikerült bejutni ebbe a csoportba.¹⁸⁵

A korszak folyamán a korábbinál nagyobb közfigyelmet kapott a falu, a parasztság, az agrármunkásság helyzete, gazdasági lehetőségeinek és a társadalmi részvételének kérdése. Az 1930-as években jelentősen kiszélesedett, komolyabb visszhangot váltott ki, és bizonyos mértékig politikai tényezővé vált az ún. népi írók tevékenysége, az agrár-szociográfia és az ehhez kapcsolódó falukutató mozgalom. Ebben a szellemi körbe tartozott többek között: Szabó Dezső, Szabó Pál, Szabó Zoltán, Illyés Gyula, Veres Péter Kovács Imre, Féja Géza, Kodolányi János, Erdei Ferenc, Simándi Béla, Somogyi Imre és szoros kapcsolatot tartott velük Móricz Zsigmond és Németh László. A viszonylag gyorsan fejlődő, polgárosodó városi társadalom és a nagykiterjedésű agrárvidékek világa között az életmód, a jövedelmi viszonyok, a kulturális és szociális lehetőségek és a közéleti részvétel tekintetében egyaránt mély szakadék húzódott. A népi mozgalom törekvése részben ennek, a lakosság felét kitevő tömegnek a közgondolkodásba való beemelését szolgálta, részben a forradalmak baloldali, majd az ellenforradalom által képviselt jobboldali modernizációs alternatívához képest egy új, mindkét irányzat egyes elemeit felhasználó, „harmadik utas” társadalomszervezés koncepcióját próbálta kialakítani.¹⁸⁶

Az I. világháború és a trianoni béke okozta nehézségek ellenére a magyar gazdaság az 1920-as években viszonylag dinamikus fejlődésnek indult, majd a nagy gazdasági válság miatti jelentős visszaesés után, ismét fel tudott zárkózni a korábbi szintre. Az egy főre jutó GDP tekintetében a nyugat-európai államok átlagához viszonyítva Magyarország 1910-ben 61%-ot ért el a trianoni országterületre vonatkoztatva. Az 1920-as 53%-ra való visszaesés után az évtized végére 57%-ot produkált, majd a válság alatti valamivel több, mint 1%-os csökkenést követően 1939-re már 58% fölé emelkedett. Az elmaradás a Nyugathoz képest a történeti okok miatt így is jelentős, több mint egyharmados volt, a saját lehetőségekhez, illetve a szomszédos országokhoz viszonyítva azonban a fejlődés számottevőnek tekinthető.¹⁸⁷

A jövedelmek megoszlása rendkívül egészségtelenül alakult. Nemcsak a társadalom felső és alsó 10%-a (decilis) között mutatkozott a nyugat-európai országoktól eltérően nagy különbség, hanem a társadalom alig 20%-át kitevő felső középosztály és az alatta lévő többi réteg között is jelentős eltérés állt fenn. A legnagyobb éves jövedelmeket tekintve, a gyáripar utáni bevétel 40%-os, a pénzügyi és kereskedelmi vállalkozás 22%-os arányban volt jelen a legjelentősebb jövedelmek sorában, a földtulajdon 12%-os, a háztulajdon szintén 12%-os arányt képviselt, a tisztviselői és értelmiségi fizetések pedig 7%-át képezték a legmagasabb éves jövedelmeknek. Az 1%-nyi elit, az 1930-as évek elején az átlagjövedelem (1050 P/fő) 33,4-szeresét

¹⁸⁵ Böhm 1999. 59–60.; Gyáni 1995. 554–556.

¹⁸⁶ Salamon 2010. 155–156.; Borbándi 2000. 13–15., 20–21.

¹⁸⁷ Tomka 2018. 66–69., 77.

kereste, és ezzel az összes jövedelem 20%-át tudhatta magáénak. Ez az arány Németországban 9%, az Egyesült Államokban 4% körül alakult. A középosztálynak az átlagjövedelem 2-szerese jutott. Mindenki más keresete az átlag alatt maradt. A 10–100 kh közötti birtokkal rendelkezők az átlagjövedelem 81%-át, a nagyipari szakmunkásság 70–75%-át, az önálló kisiparosok 60–65%-át kapták. A városi napszámosok az átlag 45%-ára, a 10 kh alatti szegényparasztok 40–45%-ára, a mezőgazdasági munkások 35%-ára számíthattak.¹⁸⁸

Az oktatási rendszer a trianoni békeszerződés nyomán elszenvedett veszteségek, az elcsatolt nép- és középiskolák, főiskolák, egyetemek, illetve az ország nehéz gazdasági helyzete ellenére, különösen az 1920-as évek második felében jelentős fejlődésen ment keresztül. A korszak két nagyformátumú, közel egy-egy évtizedig regnáló kultuszminisztere, Klebelsberg Kuno és Hóman Bálint komoly fejlesztéseket végzett az oktatás és a művelődés területén. Ez idő alatt mintegy 7190 új népiskolai helyiség (tanterem, tanítói lakás) épült, amiből 1929-ig elkészült 3508 tanterem és 1604 tanítólakás. A középiskolák száma 129-ről 206-ra, a szintén középfokú intézménynek számító polgári iskolák száma 253-ról 409-re emelkedett. Már Klebelsberg tervezte 1928-ban, hogy a 9 év tankötelezettség mellett fokozatosan bevezetésre kerül a 8 osztályos népiskola, de ennek megvalósítását a gazdasági válság megakadályozta. Az 1940. évi XX. tc. intézkedett a 8 osztályos képzés bevezetéséről, de a háborús körülmények, finansziális problémák, tanterem- és tanárhiány miatt ez egyelőre csak néhány iskolában került megvalósításra, nem sikerült általánossá tenni.¹⁸⁹

A fejlődés különösen Klebelsberg időszakában volt dinamikus. Ekkor a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium a költségvetés mintegy 10%-ával gazdálkodott, aminek 50%-át a közoktatásra fordították. A gazdasági válság miatt Hóman minisztersége alatt már 30%-kal csökkent az oktatásra fordítható pénzügyi keret nagysága. Bár Klebelsberg és Hóman felfogásában és intézményszervezési koncepciójában számos eltérés mutatkozott, a rendelkezésre álló lehetőségek között az oktatás és a közművelődés területén jelentős előrelépések történtek. Az írni-olvasni nem tudók aránya 20 év alatt, 1941-re, 15%-ról 7%-ra csökkent (Lengyelországban 1939-ben 23% volt). Hat elemi végzettséggel a társadalom 56%-a, érettségivel, 6%-a, felsőfokú végzettséggel 1,5%-a rendelkezett. A Trianonban elcsatolt pozsonyi egyetem helyett Pécsen, a kolozsvári helyett pedig Szegeden állítottak fel új intézményt, melyek átvették az elcsatolt egyetemek nevét, tanári karának nagy részét és feladatkörét. Jelentősen bővült a debreceni Tisza István Tudományegyetem és a budapesti József (majd József nádor) Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem. Amikor 1940-ben Észak-Erdély visszacsatolásával visszakerült a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem is, Szegeden új felsőoktatási intézményt alapítottak (Horthy Miklós Tudományegyetem). Ugyancsak Szegeden állították fel (1928-ban) az ország mintegy 400 polgári iskolájába tanárokat képező főiskolát is. Az egyetemi hallgatók

188 Matolcsy 1938. 28–31; Kaposi 2002. 308–313.

189 T. Kiss 1998. 69–70, 99–101.; Kornis 1927. 37–40.

arányát tekintve a 20–24 éves korosztályon belül, a magyar adatok (2%) általában megfeleltek a legtöbb európai ország mutatóinak.¹⁹⁰

A művelődés más szféráit tekintve rendkívül jelentős fejlődésen ment keresztül a könyvkiadás. 1920-ban még 2305 címet jelentettek meg a kiadók, ez a szám 1941-re 5036-ra nőtt (ugyanekkor Belgiumban 1700, Spanyolországban 2400 féle könyvet adtak ki). A közéleti és szakmai tájékozódás, a szórakozás fontos eszközévé váltak az újságok. Magyarországon 1938-ban 1934 féle sajtótermék jelent meg (ebből 376 közéleti napi és hetilap), ezeknek kétharmada Budapesten. A tömegkommunikáció és szórakozás új eszköze volt a rádió, melynek rendszeres adása 1925-ben indult. 1935-ben már mintegy 430 000 készülék volt az országban. Ez a lakosság számarányát tekintve csak kétharmada volt, mint Csehszlovákiában, de csaknem a kétszerese, mint Lengyelországban, és közel a négyszerese, mint Romániában és Jugoszláviában. A rádiókészülékek száma 1943-ra 890 000 darabra emelkedett. Egyre népszerűbbé vált a mozi. A korszak elején 347 „mozgóképszínház” működött az országban, ezek száma 1941-re 707-re nőtt. A nagyobb településen épített mozik mellett vándormozisok járták a kisebb településeket, illetve számos kulturális intézmény rendelkezett saját filmvetítő géppel. A játékfilmek közel 50%-a amerikai volt, de 1931 és 1944 között 352 magyar film is készült. A szórakoztató filmekben és ismeretterjesztő alkotásokon túl fontos szerepet kapott a filmhíradó, (1924-től a Magyar Híradó, 1931-től a hanggal ellátott Magyar Világhíradó), amely az ország és a világ (főként Európa) aktuális eseményeiről közölt hetenként mozgóképes beszámolót, nagymértékben bővítve ezzel az emberek tájékozottságát, világképét.¹⁹¹

A dualizmus időszakához képest csökkenő mértékben, de a fő- és köznemesség továbbra is jelentős szerepet kapott a közéletben, a parlamenti politikában. Az országgyűlési képviselőknek 1922-ben 47,5%-a, 1939-ben pedig 35,3%-a volt nemesi származású. A korszak átlagát tekintve a nemesség aránya a parlamentben 38,5%-os volt, Nagy-Britanniában ez 15%, Franciaországban 3,5% körül alakult. A korszak első választása (1920) a megelőző időszakhoz képest viszonylag széles politikai képviseletet biztosított, a lakosság 39,7%-a rendelkezett szavazati joggal (1910-ben 6,4%). A későbbiekben azonban a konzervatív jobboldali rendszer stabilitása, a kormányzó erők többségének biztosítása, az ellenzéki liberális, kisgazda és baloldali (polgári radikális, szociáldemokrata) erők háttérbe szorítása, és ugyanakkor a szélsőjobboldal kézbe tartása érdekében szűkítették a választásra jogosultak körét. Nőtt az életkori határ, vagyoni és műveltségi cenzuselemek kerültek beépítésre. Ezen belül a nőkre szigorúbb szabályok vonatkoztak. Budapest és a törvényhatósági jogú városok kivételével 1922 és 1939 között megszűnt a szavazás titkossága. Ennek

¹⁹⁰ Pölöskei – Gergely – Izsák 1997, 243–246.; T. Kiss 1998. 109–111., 137–139.; Tomka 2009. 458.

¹⁹¹ Fekete 2014, 16–18.; Tomka 2018. 73.

nyomán 1939-ben, a titkosság helyreállításakor a lakosság 30,4%-a rendelkezett választójoggal.¹⁹²

A korszak folyamán élénk társadalmi élet, sokszínű civil szféra bontakozott ki, mely nemcsak a nagyvárosok polgárosodó világát, hanem (ha más jelleggel és színvonalon) a vidéken, a falvakban és tanyákon élőket is aktivizálta. 1932-ben közel 14 500 társadalmi egyesület működött az országban, mintegy 3 millió taggal. Minden társadalmi rétegnek voltak szervezetei. A közösségépítés, a társadalmi reprezentáció, a nemzeti és vallási törekvések képviselője, az érdekvédelem, a jótékonykodás és polgári öngondoskodás vagy a szabadidő szervezése terén tevékenykedő egyesületek kiszélesítették a nyilvánosság kereteit, gazdasági és szociális támogatást nyújtottak, helyi érdekeket jelenítettek meg, normákat, értékeket, műveltséget terjesztettek, ízlést formáltak, viselkedésmintákat adtak át.¹⁹³

Hivatkozott irodalom:

- A. Sajti Enikő: Impériumváltások, revízió, kisebbség. Magyarok a Délvidéken 1918–1947. Budapest, 2004, Napvilág.
- Az 1941. évi népszámlálás. 3. köt. Összefoglaló adatok. Budapest, 1978, KSH.
- Az 1941. évi népszámlálás. 3/a. köt. Anyanyelv, nemzetiség, nyelvismeret. Budapest, 1983, KSH.
- Barta Róbert: Egy történelmi osztály hanyatlása. Arisztokrácia és a politikai elit 1919 után. In: Papp Klára – Püski Levente (szerk.): Arisztokrata életpályák és életviszonyok. Debrecen, 2009, Debreceni Egyetem. 191–204.
- Bódy Zsombor: Népesedés, életmód és a nők helyzetének változásai Magyarországon az I. világháború után. In: Tomka Béla (szerk.): Az első világháború következményei Magyarországon. Budapest, 2015. Országgyűlés Hivatala. 227–256.
- Borbándi Gyula: Népiesség és népiek. Budapest, 2000, Püski.
- Böhm Antal: A XX. századi magyar társadalom. Budapest, 1999, Korona.
- Csernák Józsefné: Házasság és válás Magyarországon. In: Kovacsics József (szerk.): Magyarország történeti demográfiája 896–1995. Budapest, 1997, KSH. 341–362.
- Doros Gábor: Családvédelem. Küzdelem a születéscsökkenés ellen. Budapest, 1938, Magyar Családvédelmi Szövetség.
- Erdei Ferenc: A magyar társadalom a két világháború között. In: Erdei Ferenc: A magyar társadalomról. Budapest, 1980, Akadémiai. 291–346.
- Faragó Tamás: Csecsemőhalandóság Magyarországon a 18–20. században. In: K. Horváth Zsolt – Lugosi András – Sohajda Ferenc (szerk.): Léptékváltó társadalomtörténet: tanulmányok a 60 éves Benda Gyula tiszteletére. Budapest, 2003, Hermész Kör – Osiris. 446–474.
- Fekete Bálint: A Horthy-kori filmhíradók kutatása és használata az oktatásban. Médiakutató, 15. évf. (2014) 4. sz. 13–23.
- Fekete György: A magyar belvízi hajózás a két világháború között. Közlekedéstudományi Szemle, 46. évf. (1996) 4. sz. 143–149.
- Földes Béla: A trianoni békeparancs hatása a magyar közgazdaságra. In: Apponyi Albert et al.: Igazságot Magyarországnak! A trianoni békeszerződés következményeinek ismertetése és bírálata. Budapest, 1928, Magyar Külügyi Társaság. 258–309.
- Gratz Gusztáv: Magyarország a két világháború között. Budapest, 2001, Osiris.
- Gunst Péter: A paraszti társadalom Magyarországon a két világháború között. Budapest, 1987, MTA TTI.
- Gyáni Gábor: A városi munkásság szerkezete Magyarországon 1910–1941 között. In: Valuch Tibor (szerk.): Hatalom és társadalom a XX. századi magyar történelemben. Budapest, 1995, Osiris – 1956-os Intézet. 553–557.

¹⁹² Ilonszki 2009. 60–63.

¹⁹³ Kovalcsik 2003. 484–486.

- Gyáni Gábor – Kövér György: Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig. Budapest, 2006, Osiris.
- Hajdú Zoltán: A közigazgatási térfelosztás változásai Magyarországon. Tér és Társadalom, 10. évf. 1996. 1. sz. 5–21.
- Heller András: Cselédsor. Budapest, 1937, Szent István Társulat.
- Hoóz István: Népesedéspolitika és népességfejlődés Magyarországon a két világháború között. Budapest, 1970. Akadémiai.
- Horváth Ferenc: A MÁV utolsó nagy vasútépítő munkája Szeretfalva–Déda között 1940–1944. In: Mezei István (szerk.): Vasúthistoria Évkönyv 1998. Budapest, 1999, MÁV. 104–147.
- Horváth Sándor: A grádistyei horvátok XVI–XX. századi asszimilációjának példái. Kisebbségkutatás, 14. évf. (2005) 2. sz. 181–193.
- Ilonszki Gabriella: Képviselők és képviselőlet Magyarországon a 19. és 20. században. Budapest, 2009, Akadémiai.
- Kamarás Ferenc: A születési mozgalom és a termékenység jellegzetességei az elmúlt 125 évben. In: Kovácsics József (szerk.): Magyarország történeti demográfiája 896–1995. Budapest, 1997, KSH. 317–340.
- Kaposi Zoltán: Magyarország gazdaságtörténete 1700–2000. Budapest – Pécs, 2002, Dialóg Campus.
- Kerék Mihály: A magyar földkérdés. Budapest, 1939, MEFHOSZ.
- Klinger András: Magyarország népessége a népszámlálások alapján. In: Kovácsics József (szerk.): Magyarország történeti demográfiája 896–1995. Budapest, 1997, KSH. 295–316.
- Kocsis Károly: Adalékok a kárpát-medencei magyar nemzeti kisebbségek demográfiai-etnikai földrajzi helyzetéhez. Kisebbségkutatás, 6. évf. (1997) 1. sz. 5–15.
- Koloh Gábor: Magyarország demográfiája és az első világháború. In: Bódy Zsombor (szerk.): Háborúból békébe: a magyar társadalom 1918 után. Konfliktusok, kihívások, változások a háború és az összeomlás nyomán. Budapest, 2018, MTA BTK TTI. 9–46.
- Kornis Gyula: Magyarország közoktatásügye a világháború óta. Budapest, 1927, Magyar Pedagógiai Társaság.
- Kovács Alajos: Magyarország népe és népesedésének kérdése. Budapest, 1941, Magyar Statisztikai Társaság.
- Kovalcsik József: A kultúra csarnokai. Budapest, 2003, EPL.
- Kugler József: Lakosságcsere a Délkelet-Alföldön. Budapest, 2000, Osiris – MTA.
- L. Nagy Zsuzsa: Iparosok, kereskedők és kispolgárok a két világháború közötti Magyarországon. Budapest, 1991, MTA TTI.
- Majdán János: Közlekedéspolitikai és hálózatfejlesztések 1920 és 1944 között Magyarországon. In: Miklós Péter (szerk.): Újragondolt negyedszázad. Tanulmányok a Horthy-korszakról. Szeged, 2010, Belvedere. 16–31.
- Manherz Károly (szerk.): A magyarországi németek. Budapest, 1998, Útmutató.
- Matolesy Mátyás: A magyarországi jövedelem- és adóeloszlás. Budapest, 1938, Universitas.
- Oltvai Ferenc: A Csongrád vármegyei szerb optások ügye. In: Zombori István (szerk.): A szerbek Magyarországon. Szeged, 1991, Móra Ferenc Múzeum. 137–198.
- Pölöskei Ferenc – Gergely Jenő – Izsák Lajos (szerk.): 20. századi magyar történelem. Budapest, 1997, Korona.
- Püski Levente: A Horthy-korszak parlamentje. Budapest, 2015, Országgyűlés Hivatala.
- Rácz Erika: Az egyházi viszonyok alakulása a Mura menti területeken 1945-ig. Kisebbségkutatás, 14. évf. (2005) 1. sz. 76–80.
- Rézler Gyula: A magyar gyári munkásság. In: Rézler Gyula (szerk.): Magyar gyári munkásság. Szociális helyzetkép. Budapest, 1940. Magyar Közgazdasági Társaság. 7–47.
- Romsics Ignác: Magyarország története a XX. században. Budapest, 2010, Osiris.
- Salamon Konrád: Népi mozgalom – népi gondolat. In: Miklós Péter (szerk.): Újragondolt negyedszázad. Tanulmányok a Horthy-korszakról. Szeged, 2010, Belvedere. 154–160.
- Scherer Péter Pál: Így látom én. Alföldi falvaink lakossága és szociális problémái. Budapest, 1938, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda.
- Stern Samu: A zsidókérdés Magyarországon. Budapest, 1938, Pesti Izraelita Hitközség.
- Szarka László: Duna-táji dilemmák. Nemzeti kisebbségek – kisebbségi politika a 20. századi Kelet-Közép-Európában. Budapest, 1998, Ister.
- T. Kiss Tamás: Állami művelődéspolitika az 1920-as években. Budapest, 1998, MMI – Mikszáth.
- Teleki Mihály: Trianon hatása mezőgazdaságunkra. Budapest, 1933, Kovács-Szegedi Ny.
- Tomka Béla: Az első világháború és a trianoni béke gazdasági hatásai Magyarországon. In: Bódy Zsombor (szerk.): Háborúból békébe: a magyar társadalom 1918 után. Konfliktusok, kihívások, változások a háború és az összeomlás nyomán. Budapest, 2018, MTA BTK TTI. 47–80.
- Tomka Béla: Gazdasági változások és a fogyasztás alakulása a huszadik századi Magyarországon. In: Kovács Kiss György – Romsics Ignác (szerk.): A mi 20. századunk. Kolozsvár, 2011, Komp-Press – Korunk. 101–179.
- Tomka Béla: Európa társadalomtörténete a 20. században. Budapest, 2009, Osiris.

Ungváry Krisztián: A Horthy-rendszer és antiszemitizmusának mérlege. Diszkrimináció és társadalompolitika Magyarországon 1919–1944. Budapest, 2016, Jelenkor.
Weis István: Hazánk társadalomrajza. Budapest, 1942, Magyar Szemle.

2.1.2. Politika és társadalompolitikai koncepciók a Horthy-korszakban (Kiss Mária Rita)

Az első világháború után a liberalizmus Európa számos országában pártpolitikai értelemben elvesztette vezető szerepét, eszméinek egy része azonban beépült a polgári politikai rendszer működési alapelvei közé. Magyarországon egy autoriter elemekkel tarkított korlátozott versenyelvű parlamentarizmus jött létre, ahol keresztény nemzeti kurzus (1919–1922) idején a törvényhozásnak, később a végrehajtó hatalomnak jutott központi szerep. A bethleni konszolidáció nyomán kialakult politikai rendszerben pártpolitikai pluralizmus létezett, de azért a pártok közötti szervezkedési esélyegyenlőségtől messze állt a rendszer, a kormánypártok mindig stabil többséggel rendelkeztek, igazi parlamenti váltógazdálkodás nem jöhetett létre. A szociáldemokrata párt parlamenti tényezővé válhatott, de az ország házában ugyanúgy jelen volt a konzervatív fék szerepét 1927-től betöltő Főrendiház is, melynek tagjait örökös jogon, méltóság, vagy hivatal alapján nevezték ki. A rendszer 1938-ig lényegében sikeresen akadályozta meg a szociális feszültségeket meglovagoló szélsőjobb oldali pártszerveződések politikailag releváns erőkké növekedését.

A Horthy-korszak első felét a keresztény nemzeti kurzus szélsőségeinek háttérbe szorítása után gróf Bethlen István neve fémjelezte. Bethlen 19. századi értelemben vett liberális („nemesi liberális”) volt, de politikáját számos konzervatív politikai filozófiai elem is meghatározta. A szerves fejlődés, a nemzeti hagyományok figyelembe vételével történő lassú változtatások mellett tette le a voksát. Bizalmatlanul tekintett a „nyers tömegek uralmával” fenyegető, széles választójogon alapuló tömegdemokráciákra. Történelmi elitizmus jellemezte, s akárcsak a dualizmus utolsó liberális miniszterelnöke Tisza István, a politikától ő is távol kívánta tartani a felelős döntésekre képtelennek tartott tömegeket: választójoggal a lakosság mindössze 29–27%-a rendelkezett. Rendszere a gazdasági elit, a nagybirtokosság a nagypolgárság, az úri középbirtokosság és a felső katonai-államhivatalnoki csoportok kompromisszumán nyugodott.¹⁹⁴

A szociális kérdés a két világháború közötti kormánypolitika meghatározó területe volt, s a szociálpolitikai szemlélet a korszakban fokozatosan utat tört magának közgondolkodásban is. A világháborút lezáró békeszerződések „Munka” fejezetében a megfogalmazott szociális jogok és alapelvek lépésenként jelentettek a korszak magyar kormányaira nézve is. Az első világháború és az azt követő események (gazdasági instabilitás, infláció, a régi állami keretek összeomlása, a jóvátétel fizetése, majd később az 1929–1933-as világgazdasági válság) nyomán az életszínvonal tömeges csökkenése, a megélhetési gondok növekedése következett be. Mindez

¹⁹⁴ Romsics 2001. 222–224.; Romsics 2012. 10.

nyilvánvalóvá tette, hogy a szociális kérdés nem pusztán munkáskérdés, mint ahogyan azt a dualizmus korában még sokan gondolták. A konzervatív társadalompolitika további fontos jellemzője volt, hogy a szociális problémák hatékony kezelését a társadalmi stabilitás előfeltételeként kezelte, aminek különös súlyt adott a közelmúlt proletárdiktatúrájának az emléke.

A szélsőséges politikai megnyilvánulásokat semlegesítő konszolidációs politika igyekezett a hatalomból kizárt rétegeket társadalompolitikai eszközökkel a rendszer bázisába beépíteni. A gazdasági stabilizáció eredményeinek kibontakozása lehetőséget teremtett a szociális problémák állami szintű kezelésére. Az 1927–1931 közötti időszak a szociális törvényalkotás kora. Ekkor fogadták el a betegség és baleset esetére szolgáló biztosítást (1927: XXI. tc.), az öregség, rokkantság, özvegység árvaság esetére szolgáló biztosítást (1928: XL. tc.) és ratifikáltak mintegy 11 szociális jogokat garantáló nemzetközi egyezményt.

Bethlen népjóléti és munkaügyi minisztere Vass József¹⁹⁵ volt, aki a kormányfő mellett 8 évig töltötte be ezt a tisztséget. A politikus nézetrendszerében a keresztény társadalmi tanításban fogant közösségi szolidaritást állította szembe a liberális individualizmusnak tulajdonított modern élet atomizáltságával. Úgy vélte, az emberi méltóságból következő létfenntartási joghoz kötelezettségek, mindenekelőtt „a munka társadalmában” való részvétel kötelezettsége társul. „Embervédelemre” viszont szükség van, mert a társadalmi különbségek és annak alapja a magántulajdon nem kiküszöbölhető. Meggyőződése volt, hogy az embervédelem és a társadalmi konfliktusok megszüntetésének leghathatósabb eszköze a keresztény szellemű szociálpolitika.¹⁹⁶

Klebelsberg Kuno¹⁹⁷ vallás- és közoktatásügyi miniszter neve fémjelezte az 1926-tól útjára induló, a vidéki népesség körében mutatkozó analfabetizmus felszámolására irányuló népiskolai és felnőttoktatási programot, melynek eredményeképpen mintegy ötezer tanterem és tanítólakás épült, s a harmincas évekre jelentősen javította az írni-olvasni tudás statisztikáit. A kor közgondolkodása eleve összekötötte a tudatlanság és a szociális nyomor fogalmát, de ezen túl a miniszter a közoktatás fejlesztését sajátos ideológiai konstrukcióval is alátámasztotta, amit ő „neonacionalizmusnak” keresztelt el. Konceptiója az volt, hogy az oktatás eszközeivel

195 Vass József (1877–1930): kalocsai nagyprépost, keresztény konzervatív politikus, Bethlen kormányainak népjóléti minisztere 1922–1930 között. Ő hozta létre az Országos Társadalombiztosítási Intézetet (OTI) és nevéhez köthető az 1927–1928 évek szociálpolitikai törvényei. Lex Vass I. megnövelte a betegségi és baleseti járadék összegét a háború előtti időszakhoz képest. A lex Vass II. bevezette az öregségi, rokkantsági, özvegységi és árvasági ellátást.

196 Balogh – Kovrig 1927. 14–15.

197 Klebelsberg Kuno (1875–1932): jogász, művelődéspolitikus, a Bethlen-korszak vallás és közoktatásügyi minisztere 10 éven (1921–1930) keresztül. Kultúrpolitikája két fő területének a népművelést és a magas kultúra fejlesztését tartotta. Német mintára ő honosította meg Magyarországon a tudománypolitika gyakorlatát. Számos gyakorlati alkotással gazdagította a magyar kultúrát. Egységes koncepcióba foglalta a magyar közoktatás rendszerét, 1925-től külföldi forrásokból aktívan fejlesztette a magyar népiskolák hálózatát. Szegeden, Pécsen és Debrecenben egyetemeket építtetett, létrehozta a Testnevelési Főiskolát, több ezer népkönyvtárat alapított, stabilizálta a közgyűjtemények helyzetét, biztosította a Magyar Tudományos Akadémia függetlenségét.

elérhető műveltségbeli fölényrel lehet előkészíteni Magyarország jövőbeni regionális vezető szerepét és a revíziót. Hitt abban, hogy a műveltség emelésén keresztül vezet az út ahhoz, hogy „jómódú” és kulturális fölényünk okán vezető nemzetté váljunk, amihez szívesen térnek vissza az elcsatolt területeken élő nemzetiségek.

A kormányzati társadalompolitikai gyakorlatot a konzervatív gondolkör talajáról is számosan bírálták. Ezek egyike volt Szekfű Gyula történész, aki az 1920-ban megjelent „Három nemzedék” írójaként visszatekintve a közelmúltra a dualizmus egyik első emlékezetpolitikai összegzését adta. Könyvében a Trianon előtti liberális politikusi nemzedékek tevékenységét hanyatlástörténetként ábrázolta, s ezzel mintegy megalapozta a bekövetkezett katasztrófa után nemzeti újjászületést ígérő új korszak hivatalos ideológiáját. 14 évvel később azonban megjelentette a mű átdolgozott és bővített kiadását, amely már a bethleni rendszer konzervatív kritikáját fogalmazta meg. Szekfű szerint az új rendszer elsikkasztotta a nemzeti újjászületés ígérését, s nem volt egyéb, mint formalizmus, „neobarokk dzsentriszkedés”, üres urizálás, amely „a Széchenyi féle reform konzervativizmusból a reform szót kifejejtette a szótárából”.¹⁹⁸ E politika következtében tovább súlyosbodtak a régen megoldásra váró társadalmi problémák, „a magyar élet antinómiái”. Legsúlyosabbnak a földkérdés megoldatlanságát tartotta, érvelve az állami aktív birtokpolitika szükségessége mellett. A forradalmak után végrehajtott birtokreform nem segített, mert – mint írta – a „neobarokk közszellem” érdemi reformmunka helyett a „parasztvédelmet frázissá formalizálta”. Szekfű konzervatív reformprogramjának célja egy „magyarabb magyarság” megteremtése volt, ami szerinte az állam aktív társadalompolitikai szerepvállalása mellett kivitelezhető. Feltétele egy erős paraszti középosztály megteremtése, „az öntudatra ébredt nemzettest tagjainak szaporítása” [...] melynek a fizikai egyéneket alkalmassá kell tennie tudatos nemzeti kultúra befogadására, részben újból kialakítására.”¹⁹⁹

A világgazdasági válság korszakhatárt jelentett a két világháború közötti magyar politika történetében. Bár a parlamentáris rendszer keretei 1944-ig megmaradtak, a 30-as évektől általános jobbratolódás következett be. A Bethlen korszakban hagyományosan konzervatív centrumú, bal- és jobboldali frakcióból álló kormánypárt arculata fokozatosan átalakult. Megnövekedett a jobboldali radikális, fasisztoid csoportok aránya, míg a liberálisok kiszorultak, s a konzervatívok befolyása is jelentősen lecsökkent, a centrum pozícióból balra kerültek. Az összességében a jobbra

198 Szekfű 1935. 420. Szekfű Gyula (1883–1955): történész, publicista, politikus. A Budapesti Egyetem bölcsészkarán szerzett történelem, német, francia szakos diplomát 1905-ben. 1905–1906 között a Nemzeti Múzeum, 1907-től a bécsi udvari levéltár munkatársa. 1916-tól egyetemi magántanár, 1925-től a Budapesti egyetem kinevezett professzora volt. 1925-ben az MTA levelező, 1941-ben rendes tagjává választották. Hóman Bálinttal közösen nagy összefoglaló munkát írt a magyar nemzet történetéről. 1927-től 1939-ig a mérsékelt konzervatív irányzatú Magyar Szemle szerkesztője, 1939-től 1944-ig pedig a németellenes Magyar Nemzet publicistája volt. 1945-től 1948-ig moszkvai magyar követ, 1953-tól országgyűlési képviselő volt, 1954-től bekerült Elnöki Tanácsba.

199 Szekfű 1935. 496.

tolódó kormánypártok viszont erősítették pozíciójukat a parlamenten belül. Az ellenzék arányai is megváltoztak. Az 1919–1921 között hangadó, majd a Bethleni konszolidáció idején átmenetileg visszaszoruló jobboldali radikalizmus a gazdasági válság nyomán újra megerősödött. Az 1939-es választások után összeülő parlamentben a szélsőjobboldal már 49 mandátummal volt jelen, ebből 31-et Szálasi Nyilaskeresztes Pártja birtokolt. A demokratikus ellenzék a jobboldal megerősödéséhez képest egyre csökkenő létszámban tudta képviseltetni magát az országgyűlésben.²⁰⁰

A harmincas évek több módosulást eredményeztek a társadalompolitikai gondolkodásban is. A gazdasági válság nyomán, a fasiszta Olaszország, majd a náci Németország növekvő erejével nőtt a jobboldali radikális nézetek befolyása a politikára és a közgondolkodásra. A hivatásrendiséggel új állam- és társadalomszervezési elvek indultak hódító útjukra, népszerűvé vált a keynesi keresletpótlásra alapozott beavatkozó állami gazdaságpolitika eszméje. A hagyományos baloldal visszaszorulására reagálva Európában és Magyarországon is megjelentek a harmadikutas mozgalmak.

A világgazdasági válságból való kiút keresés eredményeként megnőtt a kereslet a korporatív filozófiai tanok politikában történő gyakorlati alkalmazása iránt, ugyanis többen a munkásmozgalom forradalmi potenciáljának csökkentését remélték tőle. Az első korporatív rendszert a spanyol diktátor, Primo de Rivera hozta létre még az 1920-as években, őt követte az olasz fasiszta államban Mussolini, aki 1927-ben vezette be a hivatásrendi szemlélet fasiszta változatát képviselő Carta del Lavoro-t. Megszüntette az autonóm munkás szakszervezeteket és helyükbe az állam által ellenőrzött rendszerbe kényszerítette a munkavállalókat, majd 1934-ben a munkaadók és munkavállalók közös egységeit is létrehozta, s élükre fasiszta vezetőket ültetett. A hierarchikusan felépített és a társadalom ellenőrzésére alkalmas bürokratikus rendszer csúcsán a korporatív tanács állt.²⁰¹

E folyamattal közel egy időben, a jobboldali radikális eszmékkel konkurálva született meg XI. Pius pápa antietatista korporatív társadalomszervezési javaslata. 40 évvel a korszakalkotó Rerum Novarum után, 1931-ben látott napvilágot a "Quadragesimo anno" kezdetű enciklika, új fejezetet nyitva a katolikus állambölcseletben. XI. Pius szerint az emberhez méltó társadalom a spontán módon létrejövő, autonóm közösségeken (család, hivatásszervezetek, a nemzet) alapul és alulról felfelé építkezik. A kor hivatásrendi szociológiai elméleteivel²⁰² összhangban a pápa úgy vélte, ideális megoldás, ha az azonos hivatáscsoportokhoz tartozó munkaadók és a

200 Romsics 2001. 225–231.

201 Ormos 2009. 128–129.

202 Spann, Messner, Nell-Breuning SJ, Eberle, Schmidt és a domonkosrendi magyar Horváth Sándor az állam túlhatalmának ellenszereit az érdekvédelmi szervezetekben vélték felfedezni. A korporatív társadalomszervezés az osztrák Othmar Spann közgazdász szociológus munkáiban az organikus társadalomszemléletből ered, aminek a foglalkozási áganként rendekbe foglalt társadalomstruktúra felel meg. A bécsi professzor nézetei hatottak Dolfuss kancellárra is. Vö. Ormos. 2009. 86.

munkavállalók közös szervezeteket hoznak létre és így képviselik érdekeiket az állammal szemben. Az állam feladata egyrészt, hogy koordináló, szociálpolitikát szervező tevékenységével járuljon hozzá a társadalom biztonságának és a közjónak megteremtéséhez, másrészt pedig hogy – amennyiben az autonóm közösségek erői elégtelennek bizonyulnak problémáik megoldására – kiegészítse, azaz subsidiumban részesítse őket.²⁰³ Ez utóbbi a szubszidiaritás elve, a gondolatrendszerben a hatáskörök elosztására és a társadalom autonómiájának védelmére szolgált volna. Szemben a fasiszta megoldásokkal – ahol a korporációk végső soron a társadalom ellenőrzésének szervei – az enciklikában a foglalkozások szerint létrejött hivatásközösségek autonóm szervek, a társadalmi öntevékenység alanyai, amelyeket szabadság illet meg a saját ügyeik intézésében. A pápa erről az alapállásról bírálja mind a szocialista-kommunista, mind pedig a fasiszta megoldásokat. „A fasiszta társadalmi rend értékelése és kritikája” címet viselő fejezetben elismeri ugyan, hogy a fasiszta megoldás előnye a szocializmus háttérbe szorítása, de megjegyzi azt is, hogy Olaszországban „az állam, amelynek pedig be kellene érnie a szükséges és elégséges segítségnyújtással, itt bizony a szabad cselekvés helyébe nyomul [...] „inkább partikuláris politikai célokat szolgál, mint egy jobb társadalmi rend megteremtését.”²⁰⁴ XI. Pius nem hagy kétséget a felől sem, hogy bár a magántulajdon szent, annak használata – mivel a magántulajdonnak társadalmi kötelezettségei vannak – az állam által a közjó (bonum commune) érdekében korlátozható.

A két koncepció között nyilvánvaló különbségek ellenére a Quadragesimo anno-t – függetlenül annak antietatista tartalmától – előszeretettel használták saját legitimitációjuk erősítésére az európai autoriter rendszereket, diktatúrákat építő politikusok. Az elméletnek számtalan olvasata született Magyarországon is, ahol a miniszterelnöki székbe 1932-ben kerülő Gömbös Gyula²⁰⁵ Nemzeti Munkaterve olasz mintára, majd Imrédy Béla miniszterelnök (1938–1939) – „a magyar Salazar” – portugál mintára,²⁰⁶ az őt követő Teleki Pál (1939–1941) pedig a portugál és az osztrák viszonyokat alapul véve vette fontolóra a korporatív társadalomszervezés gyakorlati alkalmazását.

203 Petrás 2013. 77–92.

204 Quadragesimo anno 1931.

205 Gömbös Gyula (1886–1936): vezérkari tiszt, politikus, honvédelmi miniszter, 1932–1936 között miniszterelnök. 1919 januárjában a militarista antikommunista Magyar Országos Véderő Egylet egyik megalapítója, a Bethlen féle Antibolsevista Comité tagja. 1920-ban lett először képviselő a Nagyatádi-féle Kisgazdapárt színeiben. Az 1924–1928 között működő, jobboldali ellenzéki Fajvédő Párt alapítója, az első világháború végén az akkor nagy befolyással bíró fajvédő mozgalom politikai vezére. A nagy gazdasági válság nyomán fokozódó feszültségek kezelésére, mint az "erős kéz politikájának" képviselője kap megbízást kormányalakításra. Miniszterelnökként olasz mintára tett kísérletet a politikai rendszer tekintélyelvű átépítésére.

206 Az eredetileg társadalomtudós António de Oliveira Salazar 1933-ban új alkotmányt fogadtatott el az országgal, majd belekezdett hazája politikai- és államéletének átalakításába. Elvben XI. Piusz pápa szociális tanításaira alapozó, az országot foglalkozások szerinti érdekképviseleti csoportokba, vagyis hivatásrendekbe szervező, a parlamentet pedig háttérbe szorító állam kialakítására törekedett. A gyakorlatban viszont egyre jobban a saját kezébe összpontosította a döntéshozatalt, és a következő évtized során lényegét tekintve egy autoriter, diktatórikus rendszert épített ki maga körül, amelyet klerikofasisztának is szokás nevezni.

A Quadragesimo Anno komoly hatást gyakorolt a szociális velleitású laikus katolikus társadalomtudományi gondolkodásra, csakúgy, mint a hivatásrendi elven szerveződő katolikus tömegmozgalmakra. Nyomában megerősödtek a kontúrjai egy új katolikus reformértelmiségi csoportnak, amelynek útja a háború végére a hagyományos politikai katolicizmustól elkülönülő kereszténydemokráciában öltött előbb szellemi, majd pártpolitikai formát. Ez a katolikus progresszió a tradíció és a haladás szintézisét keresve új társadalompolitikai alternatívát dolgozott ki Magyarország politikai és társadalmi kérdéseinek megválaszolására és adott választ arra kérdésre, miként haladható meg a szociális gondoskodás terén a hagyományos katolikus karitás. Körükbe tartozott a társadalomtudós - szociálpolitikus Kovrig Béla, Mihelics Vid, és a második világháború után megalakuló Demokrata Néppárt majdani főtitkára, Barankovics István, de közel került a neokatolikusokhoz az akkor már nagy tekintélynek örvendő történész professzor Szekfű Gyula is.²⁰⁷

A 30-as évektől jelentkező új katolikus reformértelmiségi csoport a szociális feltételek javítása mellett a lelki megújulást is elengedhetetlen feltételnek tartotta. Egyaránt bírálta az állami szociálpolitika elégtelenségét, nem utolsósorban a lényegében elsikkasztott földreform miatt, mind pedig a földreformnak mereven ellenálló egyházat. Politikai szócésövükben a „Korunk szavában” jelent meg 1932-ben Barankovics István²⁰⁸ írása, az „Új földbirtokreform felé”, melyben annak a véleményének adott hangot, hogy a földosztás feltartóztathatatlanul bekövetkezik majd, a kérdés csupán az, hogy az egyház belegyezésével, vagy nélküle. Úgy vélte, ha az egyház nem hajlandó a legprogresszívebb szociális szemléletet képviselni, veszíteni fog spirituális és morális befolyásából.²⁰⁹

Mihelics Vid²¹⁰ „Az új szociális állam” című munkájában az egyház társadalmi tanítása szemszögéből vizsgálta az európai alkotmányok szociális jellemzőit és fogalmazta meg a kívánatos társadalmi berendezkedés alapjait. Meggyőződése volt, hogy az első világháború előtti szabadságcentrikus liberális jogállamot feltartóztathatatlanul felváltja majd az új szociális állam. Míg az első – mint írja – a gazdasági és társadalmi folyamatok passzív szemlélője volt, addig az új szociális állam aktív szereplő a

207 Petrás 2018. 87–88.

208 Barankovics István (1906–1974): kereszténydemokrata politikus, újságíró, az 1947-es parlamentbe legerősebb ellenzéki pártként bekerülő Demokrata Néppárt főtitkára. A két világháború között újságíróként, szerkesztőként dolgozott. Pethő Sándor halála után a Magyar Nemzet főszerkesztője lett. A második világháború után megalakuló kereszténydemokrata párt főtitkárává választották. Miután a Demokrata Néppárt is a kommunista szalámi taktika áldozata lett, emigrációba kényszerült. Tagja lett a Magyar Nemzeti Bizottmány 13 tagú végrehajtó bizottságának, ahol a vallás- és közoktatásügyi tárcát vezette.

209 Petrás 2018. 87–88.

210 Mihelics Vid (1899–1968) szociológus, szociálpolitikus, a katolikus reformértelmiség tagja. A hivatalos politikai katolicizmussal szemben a 30-as években formálódó újkatolikus értelmiségi csoport tagja, újságíró szociológus, szociálpolitikus. 1947-től a Demokrata Néppárt parlamenti képviselője, a párt 1956-os újjáalakulása után annak vezető alakja. Párizsban szociológiát, itthon jogot tanult, mindkettőből doktori fokozatot szerzett, magántanári kinevezést kapott. 1931-től a Magyar Társadalomtudományi Társulat titkárává választották, majd tagja lett a Magyar Szociálpolitikai Társaságnak is. 1938-ban felvételt nyert a Szent István Akadémiába. „Az eszmék és tények professzora” az egyház társadalmi tanításán és a természetjogi gondolkodáson alapuló szociális reformokat sürgetett.

szociális igazságosság képviselője érdekében. Hasonlóképp feladatai vannak a magántulajdonnak is. A magántulajdonhoz a birtoklás és az igazgatás kizárólagos joga kötődik, de a javak végső rendeltetése a szociális jólét előmozdítása és a közjó szolgálata.²¹¹ Mihelics Vid a Quadragesimo anno egyik legmarkánsabb hazai népszerűsítője volt. Az Imrédy Bélától kapott ösztöndíjjal személyesen utazott Portugáliába, hogy tanulmányozza Salazar korporatív rendszerét. A korporációkra úgy tekintett, mint amelyek képesek megvalósítani a felebaráti szeretet őskeresztény elveit. A hivatásrendiséget alkalmasnak tartotta továbbá arra is, hogy a keresztényszocialista szakszervezeteknél hatékonyabb társadalmi jelenlétet biztosítsanak a katolikus egyház számára.

A katolikus reformnemzedék kiemelkedő képviselője volt Kovrig Béla, aki sokoldalú teoretikus és gyakorlati tevékenységével meghatározó módon járult hozzá a hazai szociálpolitika formálásához. A társadalomtudóst és gyakorló szakpolitikust szakmai pályafutása²¹² érzékennyé tette mind a társadalompolitikai, mind a szakpolitikai szemléletmód logikájának képviselőjére: művei e kettős megközelítés jegyében születtek. Írásai kezdetben a klasszikus konzervatív organikus társadalomszemléletet, majd a reformkonzervativizmus megközelítést tükrözték, később hatott rá a Quaragesimo Anno hivatásrendi koncepciója, míg a korszak végére egyre inkább Jacques Maritain perszonalista társadalomelmélete²¹³ határozta meg és kötötte a demokráciához gondolkodását. Kovrig társadalomszemléletét másrésről a saját kora által felvetett megoldásra váró kérdések is formálták: szakmai, közéleti és tudományos munkáiban arra igyekezett választ keresni, miben jelölhető meg a keresztény társadalmi cselekvés szerepe egyrésről a kommunista, másrésről a fasiszta és náci „újpogány” totalitarizmusok elleni küzdelemben. Mert – mint azt már 1934-ben Szegeden megjelent művének vezérgondolata is kétségtelenné tette – meggyőződése volt, hogy a „totális állam és a keresztény álláspont

211 Mihelics 1931. 160–171.

212 Kovrig Béla (1900–1962): egyetemi tanár, szociológus, szociálpolitikus, katolikus közéleti szereplő. A budapesti tudományegyetemen 1920-ban államtudományi, 1921-ben jogi doktorrá avatták. 1923-ban Bethlen István miniszterelnök személyi titkára, majd különböző államigazgatási tisztségeket tölt be. Volt a Népjóléti és Munkaügyi Minisztérium munkatársa, az Országos Társadalombiztosítási Intézet (OTT) aligazgatója, az Imrédy-kormány idején a Miniszterelnökség V. Társadalompolitikai Osztályának, majd Teleki Pál Nemzetpolitikai Szolgálatának vezetője. Ő dolgozta ki többek között az öregségi és rokkantsági biztosításról szóló 1928: 40. törvénycikket. Szociálpolitikus munkája mellett oktatói és tudományos tevékenységet is folytatott. Számos könyv szerzője, a Kolozsvári Egyetem szociológia oktatásának megszervezője, majd az egyetem rektora. Katolikus közéleti szerepvállalásaként a Katolikus Szociális Népmozgalom világi vezetője volt. A 2. világháború után a kommunista titkosrendőrség zaklatásai elől emigrált, a milwaukeei Marquette Egyetem szociológia tanáraként dolgozott. 1956-ban kérdőíves adatfelvételt végzett a magyar forradalom emigránsai körében. Posztumusz munkája a forradalom 60. évfordulóján jelent meg magyar nyelven.

213 Jacques Maritain (1882–1973): a XX. század meghatározó francia katolikus filozófusa, a skolasztikus és a tomista filozófia megújításának talán legjelentősebb képviselője, aki az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatának megalkotásában is részt vett. 1936-ban publikálta "Az igazi humanizmus" című művét, amelyben a liberális demokráciával szemben megfogalmazta saját perszonalista demokrácia koncepcióját. Nézetrendszerének központi kategóriája a „személy” méltóságának tiszteletben tartása, ami kötelezettséget ró mind az államra, mind a társadalom tagjaira.

összeférhetetlen”²¹⁴ A „bolsevik köntösbe bújtatott Oroszország” irányából érkező veszélyre már 1926-ban felfigyelt, majd 1941-ben újabb könyvet szentelt a témának.²¹⁵ A társadalmi reformok elkötelezett híve volt, hitt a Horthy rendszer megreformálhatóságában, ugyanakkor a politikacsínáláshoz közeli gyakorlati szakemberként világosan látta a szociálpolitika mozgásterét behatároló reálpolitikai tényezőket is. Kovrig a szociálpolitika korlátait anyagi és alanyi tényezőkben jelölte meg. Anyagi tényezőkön mindenekelőtt a szociálpolitika fedezetét biztosító nemzetgazdaság teljesítőképességet értette, míg az alanyi korlátokat a politikai kultúra területén kereste. Úgy vélte a szociálpolitikai beavatkozások irányát, a döntéshozók „társadalmi akaratát” mindenekelőtt az határozza meg, hogy milyen világnézetet, „szociálpolitikai szemléletet” képviselnek, „minek tekintik az embert”, milyen értékszempontokat követnek. Ettől függ ugyanis ki mit ért a közjó fogalma alatt, milyennek látja a társadalmi valóságot és hozzá képest miben jelöli meg az elérendő célt, milyen politikai eszközöket kíván használni. „Szociálpolitika annyiféle lehet, ahány világnézet, s illetékesen mindenki csak a maga világnézetének szociálpolitikájáról szólhat”- írta, miközben nem hagyott kétséget a felől, hogy ő maga gyakorlati keresztény szociálpolitikát („christianismus in praxi-t”) művel. Kovrignál a közjó fogalma túlmutat a materiális közjó fogalmán, egyféle „totális közjót” jelent, amelynek keretei között az ember az „igazságosság erényének általános és állandó érvénye révén emberi méltóságának épségében természetes jogai szerint élhet.” Nem individuumokban gondolkodott, mint a liberalizmus és nem osztályokban, mint a szocializmus, hanem – konzervatív módra – „életközösségekben”. Ezek sorában a közösségi kapcsolatrendszer legtermészetesebb formájának a családot tekintette, ezt követte a lakóhelyi életközösség, majd a hivatásközösség, végül a legmagasabb szintű társadalmi szerveződés forma, ami szerinte a „politikai életközösség”, azaz a nemzet. A korporativizmus jegyében születő hivatásközösség esetében azonban élesen különbséget tett a fasiszta állam által felülről szervezett és a társadalmi öntevékenység útján alulról és fokozatosan kialakuló hivatásszervezetek között. Magáévá tette a 30-as évek produktív szociálpolitika gondolatát, az államsegély versus önsegély korábban is felvetődő dilemmájában az utóbbi mellett tette le a voksát és úgy vélte, a passzív támogatás helyett aktív eszközöket kell alkalmazni, a segélyezés mellett mindinkább az önálló életvitelhez szükséges sokoldalú segítséget kell nyújtani a rászorulóknak, s így kell úrrá lenni a munkanélküliség felett.²¹⁶

Kovrig a szociálpolitikát nemcsak „embervédelemnek” és „nemzetvédelemnek”, „a leghatékonyabb állami propagandának” tartotta, de prevenciók célzatú

214 Kovrig 1934. 17. 1934-ben, a Magyar Szemle májusi számában közölt "Új rendiség felé" címmel egy tanulmányt, amelyben megállapította, hogy az olasz fasiszta rendszer korporációi nem felelnek meg a katolikus elképzeléseknek. "Kereszténység és nemzetiszocializmus" című tanulmányában, mint újpogányságtól határolódott el a nemzetiszocializmus eszméitől. Az Imrédy-kormány Társadalompolitikai Osztályán, a Teleki-kormány Nemzetpolitikai Szolgálatának vezetőjeként feladata volt a jobboldali radikális irányzatok befolyásának visszaszorítása is.

215 Petrás 2018. 189–211.

216 Kovrig 2019, 264–286, és Cora 2011. 98–102.

társadalompolitikai beavatkozásnak is tekintette, mint amely hivatott a társadalom rendjét felborító konfliktusok megelőzésére. Ezért a szociális reformok lehetőségeinek és szükségességének tárgyalásánál figyelme kiterjedt olyan tényezőkre is, mint a közgondolkodás szociális érettsége, a szociális védelemre szorulóknak elkeseredettségének mértéke, a munkásmozgalom forradalmisága, avagy reformista iránya, vagy például az, hogy az értelmiség milyen mértékben vállalja fel a szociális reformok ügyét.²¹⁷

Az enciklika inspirálta közegben a katolikus vallás korabeli mobilizációs potenciálja is megmutatkozott. A Horthy korszak gazdasági válságot követő második szakaszában a szocializmussal és a nácizmussal, a nyilas propagandával egyaránt szemben álló új típusú katolikus tömegmozgalmak alakultak ki.²¹⁸ Számos szociális és hivatásrendi egyesület szerveződött, mint például az Egyházközségi Munkásszakosztályok (EMSZO), a Katolikus Agrárfjúsági Legényegyletek Országos Testülete (KALOT), a Katolikus Lánykörök Szövetsége (KALÁSZ), a Keresztény Ifjúságmozgalom Országos Egyesülete (KIOE), a Magyar Dolgozók Országos Hivatásszervezete. Közülük a legsikeresebbnek a KALOT bizonyult. 1935-től 1946-os betiltásáig közel félmillió parasztfiatalnak kínált a valláserkölcsi nevelés mellett politikai és szociális ismereteket, műveltségbeli perspektívát. A népi műveltség terjesztésére és a szaktudás kiszélesítésére 1941 és 1944 között 20 népfőiskolát működtetett, kulturális, vezető- és gazdaképző tanfolyamokkal.²¹⁹

Kovrig mindvégig szoros kapcsolatban állt mind a katolikus reformnemzedékkel, mind pedig a vidék lakosságának egy jelentékeny hányadát a radikális eszméktől sikerrel távol tartó katolikus tömegmozgalmakkal. Széles körben elismert szociológusi-szociálpolitikus tevékenysége is hozzájárult ahhoz, hogy a katolikus politika különböző árnyalatait integráló személyiségként ismerjék el, így az egyház vezetése őt bízta meg a háború utáni katolikus program kidolgozására. Munkájának eredményeit az 1943-ban megjelenő „Merre megyünk?”²²⁰ brosúra, majd az 1944-re elkészülő 3 kötetes „Magyar társadalompolitika”²²¹ foglalta össze. Ebben a nagyszabású vállalkozásban Kovrig a lezáruló korszak szociálpolitikai gondolkodásának, jogalkotásának összegző, elemző értelmezése mellett a magyar társadalmi problémák kezelésére egy „negyedik útnak” elkeresztelt önálló komplex katolikus reformtervet bocsátott közre. A koncepció az ideálisnak tekintett berendezkedés kontúrjait mutatta be. Politikai kereteit az önkormányzatiságra, a szubszidiaritásra erősen építő demokratikus berendezkedés jelenti, ahol az állam nem cél, hanem az emberek kiteljesedését szolgáló eszköz. A szociálpolitika

²¹⁷ Kovrig 1936. 12–20., 73.

²¹⁸ Gergely 1997. 195–237.; Kovrig 2019. 353–399.

²¹⁹ Kollega 1996–2000. 337–386.

²²⁰ Merre megyünk? 1943.

²²¹ Kovrig 1944.

eszközrendszerének alapját egy keresztény etikán alapuló szociális piacgazdaság²²² adja, ahol a szabadság és a magántulajdon elve a szociális igazságossággal ötvöződik, a magántulajdon működésének célja pedig nem a profit, hanem az emberi szükségletek kielégítése.²²³

A Horthy-rendszer baloldali ellenzéke a korszakban defenzívában volt kénytelen politizálni. A hivatalos állami ideológia és hatására a közgondolkodás őket tette felelőssé az első világháború végén bekövetkező nemzeti katasztrófáért, nem utolsósorban az őszirózsás forradalomért és a Tanácsköztársaság miatt. A baloldal irányzatainak vezetői emigrációba kényszerültek (pl. Károlyi Mihály, Jászi Oszkár) és kapcsolataikat mind inkább elvesztették a magyar valósággal. Itthon a liberálisok Rassay Károly vezetésével a szabadelvűség reneszánszát hirdették, Vázsonyi Vilmos pedig a nemzeti demokrácia fogalmába sűrítette elképzeléseit. A dualizmus korában a liberalizmus táborán belül kialakult szociálliberalizmus felismerte ugyan, hogy a szabadságeszmény önmagában nem nyújt védelmet a gazdasági igazságtalanságokkal szemben, de döntő áramlattá válni már nem tudott. Képviselői, mint például Gratz Gusztáv a kor nagy kérdését a szociális kérdésben látták. A baloldali társadalompolitikai gondolkodás egyik kiemelkedő alakja volt Heller Farkas,²²⁴ aki a szociális kérdés tanulmányozásához a közgazdaságtan felől érkezett. Elismerte, hogy az állami szociálpolitika költségeit a gazdaság teljesítményének kell megalapoznia, de azt is hangsúlyozta, hogy ez megtérülő beruházás, mert a fejlett szociálpolitikával rendelkező országokban a nagyobb jólét a termelés nagyobb intenzitását eredményezi. Heller bírálta a társadalmi szolidaritás érzésére és a lelki újjászületésre apelláló konzervatív nézeteket, mert szerinte a gazdaság mozgatórugója a bírvágy és az anyagi javak által biztosított jobb élet reménye. Ezért ha a társadalmi igazságosságot jobban érvényesítő rendszert akarunk létrehozni, azt nem a szellem szférájában kell keresnünk. Olyan berendezkedésre van szükség, ami megtartja a magántulajdont, de kiegészíti azt a nyereségvágy megfékezését szolgáló eszközökkel.

A gazdasági világválság okainak keresése és következményeinek kezelése Európa szerte éles vitákat váltott ki a liberális közgazdasági elméletek között is. E téren a fő törésvonal a klasszikus liberális önszabályozó piac hívei és a válságkezelő beavatkozó

222 A szociális piacgazdaság elméleti és társadalomfilozófiai kereteit Wilhelm Röpke (1899–1966) dolgozta ki a liberális és a kollektivisták és nemzetiszocialista nézetek kritikájaként és a második világháború után először Ludwig Erhard a CDU-s Adenauer-kormány gazdasági minisztere ültette át a gyakorlatba. Röpke „Korunk társadalmi válságáról” írt munkája magyarul „A Harmadik Út” címen jelent meg 1943-ban, jelent meg Barankovics István írt hozzá előszót. A szociális piacgazdaság az emberi méltóság keresztény elvét ötvözte az ordoliberalis gazdaságpolitikai elképzelésekkel. Alappillérei az ember méltóságos élethez való joga, a gazdasági tevékenység szabadsága, az állam által koordinált gazdasági rend, a társadalmi igazságosság, a felelősségteljesen cselekvő ember, a társadalmi szolidaritás, a közjó, a szubszidiaritás, az egyéni teljesítmény és a magántulajdon sérthetetlensége. Részletes ismertetését lásd: Zachar 2018.

223 Tiszai 2014. 61–65.

224 Heller Farkas (1977–1955): közgazdász, egyetemi tanár, akadémikus. A Műegyetemen a kereskedelemügy és az iparpolitika tanára. A József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem, Közgazdaságtudományi Karának első dékánja, majd 1945–1946-ban az egyetem rektora. A Közgazdasági Szemle szerkesztője, 1934-től a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagja. 1949-ben tagságától megfosztották, 1989-ben rehabilitálták.

állam teoretikusai között húzódozott. Nyilvánvaló volt továbbá az is, hogy a szociális szerepvállalás aktív államot feltételez, amire a minimális állam koncepcióját valló liberális felfogásnak valamiképpen reflektálnia kellett. Az állami beavatkozás melletti legnagyobb hatású érvrendszert John Maynard Keynes²²⁵ közgazdász fogalmazta meg, 1934-es „A foglalkoztatás, a kamat és a pénz elmélete” című munkájában. Az általa végrehajtott szemléletváltás lényege az volt, hogy szakítva a liberális éjjeliőr állam koncepciójával az államnak aktív szerepet szánt a piac működését alapvetően biztosító fizetőképes kereslet fenntartásában. Keynes szerint az állam feladata, hogy keresletélénkítő gazdaságpolitikájával hozzájáruljon a foglalkoztatás fenntartásához és a termelés élénkítéséhez, a gazdasági válságok következményeinek enyhítéséhez. Heller Farkas is elismerte, hogy az államnak szerepe van a fogyasztóképeség biztosításában, de ezt csak a piacgazdaság kereteinek megőrzésével tartotta megvalósíthatónak.²²⁶

Hilscher Rezső²²⁷ a Közgazdaságtudományi Egyetem Szociálpolitika Tanszékének tanára elméleti és gyakorlati tevékenységével egyaránt hozzájárult a szociálliberális társadalompolitikai szemlélet fejlődéséhez. 1928-ban publikált „Bevezetés a szociálpolitikába” című művében az emberiség legnagyobb problémájának a szociális béke hiányát nevezte. A szociálpolitika főszereplőjének az államot tartotta, melynek feladata a társadalmi igazságosság megvalósítása. Ebben partnerei lehetnek a helyi közigazgatási szervezetek, a szakszervezetek és az egyesületek. Hilscher szerint a termelés alapvető célja a társadalmi szükségletek kielégítése, tehát egy közösségi cél, ami a történelem folyamán háttérbe szorult. „A termelés ezt a közérdekű célzatát elvesztette az emberi cselekedetek irányításában, az uralomra jutott önzés behatása folytán és végeredményben magáncéllá vált” – írja, majd kifejti, hogy ez kizsákmányoláshoz, az érdekcsoportok uralmához vezetett. A szociálpolitika feladata szerinte, hogy a társadalom egymással viaskodó csoportjai között megteremtse újra a kohéziót.²²⁸ A korszak második felében, a totalitárius tendenciák erősödésével a liberalizmus tábora fő feladatának a polgári parlamentarizmus védelmét tekintette és ennek jegyében az antikommunizmus és antifaszizmus álláspontjára helyezkedett. A liberális gondolkodók 30-as évekbeli teoretikus munkássága a fasiszta, nemzetiszocialista és a kommunista totalitárius rendszerek természetrajzának kimunkálására irányult.²²⁹ A diktatórikus rendszerek születését részben a társadalmi

225 John Maynard Keynes (1883–1946): a 20. század egyik legnagyobb hatású közgazdásza, a láthatatlan kéz klasszikus liberális elméletének bírálója. A tőkés gazdaság működésében a kereslet, azaz fogyasztóképeség jelentőségére hívta fel figyelmet. Úgy vélte, az állam válságok idején munkaalkalmak teremtésével, infrastrukturális beruházásokkal képes mesterséges eszközökkel fenntartani a fizetőképes keresletet.

226 Egresi 2008. 106–107.

227 Hilscher Rezső (1890–1957): jogász, szociálpolitikus. 1920-tól a közgazdaságtudományi kar adjunktusaként vezette a Szociálpolitikai Intézet népvédelmi osztályát. 1944-ben miskolci jogakadémiai tanár, 1949-től 1955-ig a pécsi egyetemen tanszékvezető docens.

228 Hilscher 1928. 4–7.

229 Egresi 2008. 51–52.

konfliktusok feloldatlanságával magyarították és annak ellenére sem kérdőjelezték meg a parlamentarizmus eszméjét, hogy a diktatúrák is kísérletet tettek a szociális kérdés megoldására.

Az 1921 végén megkötött Bethlen-Peyer paktum a szociáldemokráciát parlamenti párttá tette, de cserébe kénytelen volt lemondani a tömegsztrájkok szervezéséről, a forradalmi propagandáról. A párt vezetői kötelezettséget vállaltak a szakszervezetek depolitizálására valamint arra, hogy nem szervezkednek a mezőgazdasági munkások körében. A Magyarországi Szociáldemokrata Párt társadalompolitikai nézeteit részben a parlamenti felszólalásokban, részben az irányzat elméleti folyóiratában, a „Szocializmus”-ban fejtette ki. Az MSZDP a munkásvédő szociálpolitikai intézmények számának gyarapításán, és a munkajogi törvényhozás továbbfejlesztésén túl követelte a „kapitalisták háborúja” után maradt árvák, özvegyek, hadirokkantak ügyeinek rendezését. A társadalom minden rétegének szociális érdekvédelméért lépett fel, összekötve követeléseit a politikai rendszer demokratizálásának programjával, amibe az általános egyenlő és titkos választójog mellett beletartozott az érintettek beleszólási joga a szociális érdekvédelem ügyeinek intézésébe is. Az 1927-es betegség és balesetbiztosítási törvény vitájában például a párt kifogásolta, hogy a törvény a korábbihoz képest csökkentette a munkavállalók arányát a munkásbiztosító pénztár önkormányzatában. Kéthly Anna²³⁰ részben emiatt a korábbi rendelkezéshez képest visszalépésként értékelte az új szabályozást. Emögött mindenekelőtt az állt, hogy a párt felfogása szerint a szociális érdekvédelem alapja a politikai jogok birtoklása volt.

Az MSZDP a Bethlen-kormányt nem tartotta alkalmasnak arra, hogy a kor színvonalán álló szociális törvényhozást valósítsa meg, mint ahogyan általában a kapitalizmust sem arra, hogy a szociális feszültségeket kiküszöbölje. Helyzetértékelése minden esetben Magyarország Európához képest elmaradott viszonyaiból indult ki. Alapvetően üdvözölte a kormány szociális intézkedéseit, de azokat – utalva az állam szűkkeblűségére – csak „népjóléti aprópénznek” tekintette. Vélhetően többen osztották ifj. Szász Bélának a párt elméleti folyóiratában 1924 őszén kifejtett azon véleményét, hogy a szociális állam magasabb létformáját majd csak a szocializmus tudja megvalósítani. A párt meghatározó személyisége Mónus Illés²³¹ még 1934-ben is azt hangoztatta, hogy a szociális problémákat csak egy másik társadalmi rend lesz képes megoldani, s ehhez a termelőeszközök társadalmi tulajdonba vételére, a kirívó jövedelemkülönbségek eltörlésére van szükség. A világgazdasági válság okait a

230 Kéthly Anna (1889–1976): szociáldemokrata politikus, 1922–1948 között parlamenti képviselő, 1922-től a második nő a magyar parlamentben. A két világháború között gyakran szólalt fel a társadalmi igazságtalanságok enyhítése, a nők jogainak kiterjesztése érdekében, oktatási és egészségügyi témákban. Szót emelet a zsidótörvényekkel szemben, a németellenes, a háborúból való kiugrást szorgalmazó politika híve. A háború alatt bujkálni kényszerült, utána az újjászerveződő MSZDP parlamenti frakciójának vezetője, 1945–1948 között a parlament alelnöke. A Rákosi-korszakban életfogytiglani börtönre ítélték, majd házi őrizetbe került. 1956-ban a szociáldemokrata párt elnöke, Nagy Imre államminisztere. A szovjetek bevonulása idején Bécsben tartózkodik és már haza sem tért Magyarországra.

231 Mónus Illés (1888–1944): Szociáldemokrata politikus, közíró, ideológus. A Szocializmus folyóirat és az MSZDP napilapjának, a Népszavának egyik szerkesztője. A nyilasok végezték ki.

kapitalizmus alaptermészetében, a termelőeszközök magántulajdonában vélték felfedezni, aminek napi kemény társadalmi tényei, a növekvő munkanélküliség kézzelfogható bizonyítékot szolgáltatottak a magántulajdonon alapuló gazdaság és a polgári politikai rendszer meghaladását sürgető elméletek létjogosultságára. A Gömbös-kormány hivatásrendi ihletettséggű Nemzeti Munkaközpontjának tervei konkrét veszélyt jelentettek a szociáldemokrata szakszervezetekre nézve, amire a párt a tömegakciók számának gyarapításával reagált és meghirdette a diktatúra elleni harc programját. A fasizmusról megjelent írások a diktatórikus tendenciákat összefüggésbe hozták az uralkodó osztályok elnyomó politikájával és a középosztály bizonytalan helyzetéből adódó radikalizálódással. 1933 után sokan úgy vélték, hogy az MSZDP reformista korszakát le kell zárni, a demokráciát nem szabad fetisizálni és ha „forradalmi helyzet” alakulna ki, akkor a munkásosztálynak vállalnia kell a forradalmat. A harciasság növelése azonban nem hozta meg a tömegtámogatás hanyatló trendjének megfordulását: a Magyarországi Szociáldemokrata Pártnak a háború előtti utolsó választásokra az 1922-es 25 mandátumról 4 főre esett vissza a parlamenti képvisellete. Hasonló tendencia figyelhető meg a liberálisok táborában is, akiknek 5 főre apadt a képvisellete.²³²

A 30-as évek kiűtkeresése kapcsán, a hagyományos baloldal válságára reagálva és az agrár-szociálpolitika komoly hiányosságaira reflektálva, jelentek meg azok az új ellenzéki, harmadik utas mozgalmak, amelyek a nacionalizmust a parasztság iránti szociális érzékenységgel párosították. A harmadikutasság a hagyományos bal-jobb törésvonal helyett szintézisre törekedett: népbarát szemléletű volt, de a szociális kérdést nacionalista alapon képviselte. A harmadikutások – hasonlóan a katolikus reformértelmiséghez – a kapitalizmus és szocializmus között kerestek alternatívát és társadalmi bázisuknak a parasztságot tekintették. A Gaál Gaszton, Tildy Zoltán, Eckhardt Tibor vezette kisgazdamozgalom a nemzeti demokrácia letéteményesének a falu népét tartotta, céljának a rendszer birtokos parasztság érdekei szerinti módosítását, az ország agrárdemokrata jellegének megteremtését tekintette. A párt az 1931-es választásokon 10 képviselői helyet szerezve jutott be a parlamentbe. Bajcsy-Zsilinszky Endre Nemzeti Radikális Pártja²³³ a kisgazdákénál radikálisabb földreformot követelve egyféle utópikus kisparaszti rendben gondolkodott, amely a középosztály szociálisan érzékeny rétegének vezetésével valósul majd meg. A

²³² Egresi 2008. 111–132.

²³³ Bajcsy-Zsilinszky Endre (1886–1944): jogász, újságíró, politikus. országgyűlési képviselő. A korszakban több lap főszerkesztője volt. Az első világháború után nézetei a fajvédőkéhez álltak közel, amikor Gömbös 1924-ban megalapítja a Fajvédő Pártot, ő is belép. Az 1930-as években a harmadikutás mozgalommal szimpatizál, maga is saját pártot alapít. A korszak második felében Bajcsy-Zsilinszky Endre nézeteiben egyre inkább a németellenesség domborodott ki, 1941-ben az általa szerkesztett náciellenes Szabad szó c. lap hasábjain is hangot adott nézeteinek. A Gestapo az ország megszállása után szinte azonnal letartóztatta, de ekkor még szabadon engedték. 1944 novemberében elnöklétével alakult meg a Magyar Nemzeti Felkelés Felszabadító Bizottsága, amely a németekkel és a nyilasokkal szembeni politikai erőket tömörítette. Emiatt a nyilasok elfogták és Sopronkőhidán kivégezték.

harmadikutas irányzatok közül a kapitalizmus és szocializmus nemzeti alapú kritikáját mindennél nagyobb hatással kötötte össze a szociális reformok követelésével a népi mozgalom. Már maga névválasztás sem volt véletlen: a népi jelző azt volt hivatva kifejezni, hogy a mozgalom tagjai társadalmpolitikai célokat követnek, íróként, értelmiségiként szerepfelfogásukba beletartozik a „nép”, érdekeinek képviselője is. Az irodalmárokból, közírókból és publicistákból álló csoport tagjai, kiábrándultan tekintettek a polgári politikai rendszerre, a hatalmi elitet felelőssé tették a nép nyomoráért, mindenekelőtt a paraszti milliók kirekesztettségéért. A hagyományos nacionalizmustól szociális érzékenységük és egy újfajta patrióta nemzetkoncepció választotta el, amelybe a magyar szupremácia hirdetése helyébe már a „vörös és barna népek közé szorult” közép-európai nemzetek történelmi sorsközösségének felismerése, a „tejtestvérek” békés egymás mellett élésének gondolata lépett.²³⁴ A szocializmustól az internacionalizmus létjogosultságának tagadása, a nemzet centrikus gondolkodás, a szélsőjobboldaltól a fajelmélet elutasítása és a társadalmi problémák nagyon is racionális valóságismerete választotta el őket. A rendkívül heterogén, részben baloldali marxizáló, részben a jobboldali értékrendhez, sőt egyes képviselőiben a jobboldali radikalizmushoz kötődő mozgalmat lényegében három társadalmpolitikai célkitűzés kapcsolta össze: a nemzeti önvédelem gondolata, a szociális felszabadítás követelése, az alulról felfelé építkező, önkormányzó demokrácia vágyképe.

A magyar valóság feltárására a népieknek az általuk megteremtett szociográfia műfaja szolgált. A rövid idő alatt terebélyessé váló falkutató mozgalmat Illyés Gyula 1933-ban megjelent „Pusztulás” című baranyai útirajza indította el, amely a parasztság nyomorát összekötötte a magyarság létszámbeli csökkenésének problémájával és telepítési földreformot sürgetett a veszély elhárítására. A sajtó által fölkapott téma nem utolsó sorban azért kerülhetett a közérdeklődés központjába, mert megközelítésmódja régi magyar szorongásokat mozgósított anélkül, hogy a forradalom rémével fenyegetett volna. Egy klasszikus jobboldali kérdésfeltevést – a magyarság fennmaradása – kapcsolt össze a szociális kérdés megoldásának sürgetésével.²³⁵ Németh László 1934-ben induló „Válasz” folyóiratának fő célja a fiatal értelmiségnek a magyar társadalmi problémák feltárására való ösztönzése, egy közösségért felelős értelmiségi generáció formálása mellett a reformjavaslatok kimunkálása volt. Németh szerint egy új tudományra a „magyarság tudományra” van szükség, amely reális társadalomképet alakít ki, felmutatja a társadalom struktúraváltozásait, a társadalmi csoportokhoz tartozó anyagi és szellemi kultúra sajátosságait. A falukutató írók számos tanulmányban és kötetben tárták fel a magyar vidék gazdasági és szociális viszonyait, szócsövük többek között a „Magyarságtudomány” című folyóirat volt. Szinte kivétel nélkül minden alkotásuk bírálta az egészségtelen földbirtokmegosztást és a nagybirtok érdekeit képviselő

234 Bárdi 1997. 52–78.

235 Lackó 1975. 77–78.

rendszer. Munkásságuk felnyitotta számos értelmiségi szemét, akiknek eddig csak a paraszti életet idealizáló, stilizált népszínművek nyújtottak társadalmi tájékozódási pontokat. Egyik jelentős, a gyakorlati szociális munka irányába mutató kezdeményezésük volt a szegedi settlement mozgalom, melynek teoretikus megalapozását Hilscher Rezső egyetemi tanár végezte el. Ebben a körben indult a dél-alföldi parasztság körében végzett valóságfeltáró munkájára Erdei Ferenc²³⁶ is. Falukutató munkájának eredményeként arra a következtetésre jutott, hogy az általa vizsgált paraszti világ önerejéből nem képes a polgárosodás szerves részévé válni, mert sem a politikától, sem a társadalomtól nem kap segítséget, hogy végleg kitörhessen a korábbi zárt világából, a hagyományos paraszti életformából. Kovács Imre²³⁷ a református Pro Christo Diákszövetség munkájában játszott meghatározó szerepet. A falukutatás módszertanának kidolgozásán túl foglalkozott a falusi intelligencia, a népművelő munka vidék életében betöltött szerepével. Radikális változásokat követelt a szegényparasztság felemelése érdekében: az 500 holdon felüli nagybirtok azonnali kisajátítását, szövetkezetek szervezését, a paraszti érdekképviselő jogszabályi kereteinek megteremtését. Úgy látta, céljainak megvalósulásához a művelt parasztságon keresztül vezet az út, ezért szorgalmazta a falusi népfőiskolák felállítását, a mezőgazdasági szakoktatás elindítását. 1937-ben megjelent „Néma forradalom” című könyvében a Tisza-menti telep falvakban gyűjtött anyag alapján írja le a szegénység szubkultúrájának romboló jelenségeit, a szociális nyomor nyomában járó szekták, a nihilizmus, a közöny terjedését, a családalapítási kedv csökkenését. Jól jelzi a falukutató mozgalom heterogenitását, hogy míg Erdei és Kovács nézetei egyértelműen baloldalhoz köthetők, addig a cserkészmozgalomhoz, Teleki Pálhoz és Sík Sándorhoz közel álló Szabó Zoltán²³⁸ a szociológia magyar konzervatív hagyományaihoz, Friedrich La Play francia szociológus nézeteihez nyúlt vissza. Az 1935-ben publikált, Tard község szociográfiáját bemutató kötetében az idealizált paraszti hagyományos életmód és mentalitás megőrzése mellett tette le a voksát, majd az 1938-as „Cifra nyomorúságban” az értelmiség és az úri középosztály társadalmi szerepét bírálta. Szemléletmódja túlmutatott a szociális problémák tüneti kezelésének

236 Erdei Ferenc (1910–1971): népi író, szociológus, nemzeti parasztpárti, majd kommunista politikus. 1949–1953 között földművelésügyi miniszter. 1956 után a szövetkezetesítés egyik vezéregyénisége.

237 Kovács Imre (1913–1980): a népi mozgalom bal szárnyához tartozó író, a Nemzeti Parasztpárt politikusa. Agrár-közgazdasági tanulmányokat folytatott, de nézetei miatt nem kaphatott diplomát. A falukutató mozgalomban Kemsén gyűjtött anyagot az ormánsági egykézés leírására. Dolgozott Györffy István néprajzprofesszorral és gróf Teleki Pállal is. Részt vett a Táj- és Népkutató Intézet munkájában és falukutatóiban. 1939. június 29-én egyik alapítója a Nemzeti Parasztpártnak. A háború alatt részt vett az ellenállási mozgalomban, 1947-ben – látva a kommunisták megerősödését – emigrált.

238 Szabó Zoltán (1912–1984): író, falukutató, a szociográfiai irodalom egyik kiemelkedő képviselője. 1933-ban alapította a Fial Magyarországi Szociográfiai Munkaközösséget, amely cserkészklubok keretében végzett falukutatókat. Több lap, köztük a Magyar Nemzet munkatársa, ahol elindítja a jobboldali radikális befolyással szembeni Szellemi honvédelem rovatot, amit a cenzúra miatt be kellett szüntetnie. A háború után a Nemzeti Parasztpárt vezetőségi tagja. A kommunista fordulat következtében nem tért vissza Magyarországra. 1951–1974 között a Szabad Európa Rádió londoni szerkesztőségében dolgozott.

szükségességén, az egész magyar társadalomszerkezet és mentalitás válságát érzékelte, melyre megoldást csak a politikai együttélési formák gyökeres átalakításában, az ország demokratizálásában látott. Hasonló következtetésre jutott Féja Géza „Viharsarok” című könyvében. A nép felemelkedését biztosító szociális reformok (földosztás, munkaalkalmak teremtése, oktatás fejlesztése) mellett a politikai szabadságjogok biztosítását követelve. Féja²³⁹ úgy vélte, a társadalmi hierarchia Magyarországon kasztszerűen merev, a rendszer előnyeit az arisztokrácia, az úri középosztály, a polgáriás középosztály és a módos parasztgazdák tudják csak kamatoztatni, ők viszont azon fáradoznak, hogy a társadalom alsóbb rétegeinek nyomorúságos valóságát elkendőzzék a közvélemény előtt.²⁴⁰

A falukutatók munkái a rendszer elleni vádiratként hatottak, nem véletlen hogy nézeteik miatt többen közülük – így Kovács Imrét, Szabó Zoltánt, Féja Gézát – nemzetgyalázás címén perbe fogták és több-kevesebb büntetésben részesítették.²⁴¹ Az általuk körvonalazott új társadalom képéhez további adalékul szolgált Német László munkássága. Az író publicisztikájában hangot adott a népiek parlamentarizusból való kiábrándultságának. Németh szerint a kapitalizmus túlélte virágkorát „a tömegek érdekei ellen fordult”, a „parlamentek elnehezedtek”, a szocializmus, amelyben megvan a törekvés, hogy a dolgozókat védelemben részesítse, dogmává merevült, „gépmechanizmussá vált”, a fasizmus pedig a „barbárság betörő kapuja”, könnyen a humanizmus sírásója lehet. Mivel egyik iránytól sem várt túl sok jót – a „tévútra siklott modernitást” elvette. A jobboldali Magyarországot bírálta, de a baloldali alternatívákat sem tudta elfogadni, így eljutott a következtetésig: új politikára van szükség. Konceptiójában ez az új politika a „minőségyszocializmus”, az „új humanizmus” megvalósítója, ahol a „minőség” jelző annyit jelent: nem marxista szocializmus.²⁴² Olyan rendszert keresett, ami az emberi létezést képes minőségivé tenni, ahol megvalósítható az egyén és közösség harmonikus kapcsolata, a kis közösségek önigazgatása, a hierarchikus társadalmi rend helyett a „mellérendelés művészete”. Erről az alapról bírálta a marxizmust, mert az tömegtársadalmat, tömegpolitikát teremtett, elgépiesítette az embert. A vizionált és utópisztikus minőségyszocializmus a szövetkezetek által végzett, belterjes mezőgazdasági munkán alapuló „kertmagyarország” – Németh elképzelései szerint – vegyes tulajdonú gazdaságon nyugodna. Megvalósítója az „új nemesség” a morális értelemben vett „példaadó elit”, azaz a közösség iránt felelősséget érző értelmiség lehetne. Az értelmiség szerepvállalására azért van szükség, mert a fent lévők nem akarják a változást, a lent lévők fellépése pedig tömegforradalomhoz vezetne. Az 1943-as szárszói beszédében – vitázva Erdei Ferenc marxizáló koncepciójával, mely a

239 Féja Géza (1900–1978): író, középiskolai tanár, falukutató. a népi mozgalom mellett közel került Bajcsy-Zsilinszky Endre köréhez is. 1956-ban a fővárosban részt vett a Nemzeti Parasztpárt utódjának a Petőfi Pártnak a szervezésében.

240 Gyurgyák 2007. 416–441.

241 Egresi 2008. 133–150.

242 Németh 1933. 547–548.

szocializmust, mint egyedül lehetséges jövőt vizionálta – a háború utánra vonatkozó társadalompolitikai elképzeléseit Németh László a „harmadik oldal” fogalmába sűrítette és lényegében a magyar érdek, a magyar értékek, a nemzeti önrendelkezés képviselőjét értette alatta. Ezt szembeállította a külső hatalmak által diktált úttal, a „kívülről kinevezett megváltók” akaratával.²⁴³ Az Erdei által képviselt népi mozgalom balszárnya azonban 1943-ra egyre inkább hajlamos volt azt gondolni, hogy a háború után bármiféle polgári társadalom útja járhatatlan lesz, választási lehetőség csak a sztálini út és a fasiszta megoldás között lehetséges, míg Németh László az akkori viszonyok között ezt a reálpolitikainak látszó alternatívát képtelen volt elfogadni és a nemzeti önrendelkezés elve mellett tette le a voksát.²⁴⁴

A társadalompolitika a korszakban kiemelkedő kérdésként kezelte a zsidóság magyar társadalomban való elhelyezkedésének ügyét. Ennek oka részben az első világháború utáni válsághelyzetben felszínre törő antiszemitizmus volt. A korszak kezdetén a korábban látens antiszemitizmus felerősödéséhez hozzájárult a keresztény értelmiség, az állami tisztviselők életszínvonalának látványos csökkenése, a zsidó hadiszállítók meggazdagodása, az őszirózsás forradalom és a Tanácsköztársaság traumája, a baloldali politikai szereplők zsidó származása. Ez utóbbi a „zsidó kommunizmus” magyarországi mítoszát hosszú távon alapozta meg. A társadalmi feszültségeken alapuló bűnbakkeresésnek az első világháború után a leglátványosabban a fajvédő irányzat adott hangot. A fajvédők elitjéhez tartozó Szabó Dezső „Elsodort falujának”²⁴⁵ példátlan sikere jelzi, hogy a zsidó-magyar együttélés regényben vázolt problémái nemzedékek életérzésére adtak egyféle magyarázatot. A fajvédő ideológia a magyar–zsidó etnikai törésvonalra és a szociális kérdés tematizálására épült. Az irányzat képviselői a bekövetkezett nemzeti katasztrófát, a háborúvesztést, Trianont és a baloldali forradalmakat a zsidóság káros hatásának tulajdonították. Politikai, szellemi, társadalmi őrségváltást, a Habsburgoktól, az arisztokráciától, a zsidóktól, a bankároktól nem függő szociálisan érzékeny országot követeltek, ahol az állam biztosítja mindenkinek a munkához való jogot és garantálja a létminimumot. Az antiszemita tematikát az irányzathoz kapcsolódó Ébredő Magyarok Egyesülete látványos zsidóellenes akciók keretében fogantatosította a gyakorlatban. A fajvédők többek között követelték, hogy a zsidók az élet minden területén csak számarányuknak megfelelően vehessenek részt a szakmák gyakorlásában. Követelésükre és részben lecsendesítésükre született meg Teleki

243 Bartha 2017. 40–57.

244 Gyurgyák 2007. 433–440.

245 Szabó Dezső (1879–1945): író, kritikus, közíró, a korszak elején a fajvédők egyik kiemelkedő képviselője. Szabó Dezső (1879–1945): író, kritikus, közíró, magyar-francia szakos középiskolai tanár. Első írásai az 1910-es években a Nyugatban jelentek meg, de később eltávolodik a lap irányvonalától és az első világháború végére már a fajvédők táborához tartozik. 1919-ben megjelent ideológiai irányregénye „Az elsodort falu” kordokumentum, a keresztény nemzeti kurzus egyik nagy hatású programműve. Az alkotás a korabeli irodalmi élet jeles képviselőitől lesújtó kritikát kapott, viszont politikai üzenete páratlan közönségsiker aratott, szerzőjét a korabeli ifjúság szellemi vezérévé tette.

Pál²⁴⁶ miniszterelnöksége idején 1920-ban az arányosító szemléletet tükröző numerus clausus.²⁴⁷ Bethlen István viszont – aki a politikai stabilizáció részeként kezelte a bal- és jobboldali szélsőségek háttérbe szorítását – egyértelműen állást foglalt a fajvédők által javasolt megoldásokkal szemben. “Én ellene vagyok mindenféle lármás antiszemitizmusnak. A jogrendet minden áron fenn fogjuk tartani. [...] A jogegyenlőség olyan alapja, olyan biztosítéka a nemzet életének, amelyet bántani, amelyet érinteni nem szabad. Elismerem, hogy jelenleg van zsidókérdés az országban, de ennek megoldása az, hogy gazdasági téren azok lehessünk nélkülük is, amik velük együtt vagyunk” – adott hangot véleményének. Bethlen a Horthy-korszak második felében – immár exminiszterként – sem értett egyet a zsidóellenes törvényhozással. A zsidótörvényeket gazdasági szempontból felelőtlenységnek, humanitárius szempontból elfogadhatatlannak tartotta. Kultuszminisztere Klebelsberg Kunó sem tekintette megoldásnak a zsidók gazdasági életben való visszaszorítását, ha annak a jogegyenlőség sérelme az ára. Helyette a magyar középosztály minden lehetséges eszközzel – nem utolsó sorban az oktatással – történő polgárosodási pályára állítását tartotta célravezető megoldásnak.

A századfordulón kibontakozó keresztényszocializmus sokkal koherensebb és komplexebb eszmerendszer volt annál, semhogy minden társadalmi probléma okát kizárólag a zsidókra vezessen vissza, de az irányzat politikai gondolkodásába zsidóellenes felhangok is vegyültek. Prominens képviselője Prohászka Ottokár a zsidók beolvadását a magyar társadalomba sikertelennek tartotta, saját feladatát a „keresztény társadalom letörésének” megakadályozásában látta. Az általa is megszavazott numerus clausust „faji önvédelmi eszköznek”, szociális törvénynek tekintette, amely a keresztény középosztály pozitív diszkriminációját alapozza meg. Ugyanakkor álláspontja nem volt disszimilatív: a keresztényszocializmus céljaként jelölte meg „a jóakarató és nemzeti érzésű zsidóság” megtérítését a keresztény műveltség és erkölcs számára. A katolikus reneszánsz másik központi figurája Bangha Béla különbséget tett a „faji antiszemitizmus” és az „elvi-erkölcsi antiszemitizmus” között. Utóbbit a keresztény társadalom ellenmozgalmaként fogta fel, amibe nála is belefért a kereszténységre áttértek befogadása. Bangha zsidókérdéssel kapcsolatos hangneme kétségtelenül radikális, helyenként vulgáris is volt, viszont mindvégig elutasította a faji alapú antiszemitizmust, nem tartotta megoldásnak a vagyonok kisajátítását és befogadó attitűdjéhez még a zsidótörvények idején is ragaszkodott.²⁴⁸

246 Teleki Pál (1879–1941): politikus, két ízben miniszterelnök, földrajztudós. Elismert földrajztudós, egyetemi tanár, rektor, a Magyar Tudományos Akadémia tagja. 1938-ban létrehozta a Magyar Táj- és Népkutató Intézetet. A trianoni béke delegáció tagja volt, az ő irányítása alatt készült Magyarország híres vörös etnikai térképe, amelynek alapján a magyarlakta területek védelmében etnikai elven érvelt a delegáció a békekonferencián. A cserkész mozgalom nagy hatású főszereplője volt. A keresztény nemzeti kurzus első miniszterelnökeként ő terjeszti be a numerus clausust, majd második miniszterelnöksége idején 1939-ben fogadják el a második zsidótörvényt és kezdik el a harmadik zsidótörvény előkészítését.

247 Gyurgyák 2007. 217–253.

248 Gyurgyák 2007. 150–153.

A reformkonzervatív ellenzéki történész és politikai gondolkodó Szekfű Gyula a dualizmus és a Bethlen-korszak történetét áttekintő történetpolitikai esszéjében szintén nem térhetett ki a zsidókérdésben való állásfoglalás elől. Úgy látta, a társadalom meghatározó pozícióit a dualizmusban a zsidóság foglalta el, s ezen a magát kereszténynek és nemzetinek valló első világháború utáni új rendszer sem változtatott. A tőke idegen eredete miatt a világgazdasági válság szociális következményeit még kevésbé tolerálja a magyar társadalom. Ezért van az – írja a nagy gazdasági világválság nyomán megerősödő szélsőjobboldalra utalva – hogy a kilátástalan helyzetbe került emberek „meghallgatják a fajvédő szónokok és tudósok antiszemita előadásait, s az állástalanok él- és rohamcsapatokban látják jövőjüket.” Szekfű szerint azonban mégsem járható út a zsidó vagyonba történő állami beavatkozás, mert ezzel az állam csak a saját létalapját jelentő kapitalizmust tenné kockára. A megoldást a zsidó bevándorlás korlátozásától várta, mert szerinte így az őszintén megmagyarosodott, magyar műveltségű zsidóság és a magyarság közötti viszony közelebb juthatna a végleges megnyugváshoz.²⁴⁹

A világgazdasági válság nyomán gyarapodó szociális problémák felborították a Bethleni konszolidáció időszakában a zsidókérdésben kialakult kényes egyensúlyt. Az antiszemitizmust zászlajukra tűző szélsőjobboldali pártok befolyása megnőtt, a kormányzati politikában a társadalmi reformok ügye mindinkább összekapcsolódott a zsidókérdéssel. 1938-ra a nem zsidók pozitív diszkriminációjának programját felváltotta a zsidók hátrányos megkülönböztetésének programja, ami egy nemzeti alapon történő szociális újraelosztási modellben is testet öltött. A tendencia a három zsidótörvény megalkotásában érhető leginkább tetten, de több olyan törvény és rendelet is született, amelyek fokozatosan növelték a zsidóságra nehezedő nyomást. Imrédy Béla²⁵⁰ Prohászka Ottokár nyomdokain haladt, amikor antiszemitizmusának legfőbb legitimációját a keresztény társadalmi rend védelmében jelölte meg. Társadalompolitikájának jelszava a modernizáció volt, s ez alatt az elavult társadalomszerkezet átalakítását, a társadalmi mobilitás növelését, a szociális szakadék mérséklését értette. Kezdetben – még Darányi gazdaságélénkítő győri programjának kidolgozójaként – a szociálpolitikai újraelosztás volumenének növelését a nagytőkére kivetendő vagyonadóval vélte megoldhatónak, ami a magyar viszonyok között elsősorban a zsidóság vagyonának megsarcolását jelentette. Miniszterelnökként „csodálatos forradalmat” hirdetett, melynek része volt a nagybirtok rovására tervezett gyorsított földosztás, a családvédelmi alap létrehozása, a hivatásrendek felállítása és a „zsidókérdés lezárása” is, ami alatt a 2. zsidótörvény

249 Szekfű 1935. 444–450.

250 Imrédy Béla (1891–1946): politikus, miniszterelnök, a Magyar Megújulás Pártjának vezetője. 1928-tól a Magyar Nemzeti Bank igazgatója, majd elnöke. Gömbös Gyula kormányában pénzügyminiszter, majd 1938-tól miniszter, aki egyre inkább a diktatórikus fordulat hívévé vált. 1939-ben elindította a Magyar Élet mozgalmat, 1940-ben megalapította a Magyar Megújulás Pártját. A háború után népbíróság elé állították, és mint háborús bűnöst kivégezték.

kidolgozását értette. Imrédy politikai gondolkodásában a szociális reform egyben az állam gazdaságirányító szerepének megnövelését, a központosított újraelosztás rendszerének kiépítését is jelentette. A zsidókérdés gazdasági vonatkozásait sorsdöntő kérdésként kezelte, az országban jelen lévő zsidóellenességet „üzleti reakciónak” tekintette. Miniszterelnöksége alatt számos, a mélyszegénységet valóban enyhítő szociálpolitikai intézkedés született (a mezőgazdasági munkanélküliség ellen intenzív mezőgazdasági kultúrák telepítése, a háziipar ösztönzése, Közjóléti Szövetkezeti program, zöldkeresztes kiskert akció), de az intézkedések egy része kifejezetten a zsidóság kárára, egy „arányosításra” törekvő társadalmpolitikai koncepció részeként valósult meg. A negatív és pozitív diszkrimináció összekötésének példája a 10 ezer hektoliter feletti szeszipari üzemek alacsony megváltási áron történő államosítása, ami kifejezetten a zsidó kezekben lévő szeszgyárak kisajátítására irányult. Nem véletlen, hogy vele párhuzamosan rendelet született munkanélküli keresztény fiatalok szeszfőzdevezetői képzésére. A rendelet nem érintette a feltehetően keresztény kézben lévő kisüzemeket és a szövetkezeteket, ahol vélelmezni lehetett, hogy zsidókat nem vesznek be tagnak. Hasonló logika fedezhető fel más területeken is. Így például a zöldkeresztes cukorakció terheit, mely a népegészségügyi problémákat okozó alacsony cukorfogyasztás enyhítésére irányult, fokozódó mértékben hárították a zsidó kezekben lévő cukorgyárakra. Imrédy agrárpolitikájában a középbirtokos parasztságot az arisztokrácia rovására akarta erősíteni, de tervbe vette a zsidó tőke faluból történő kiutasítását is. Később, bukott miniszterelnökként már teljesen azonosult a náci korszakkal, ami elől szerinte nem térhet ki egyetlen ország sem, ezért feladatának egy megmagyarított „konkurens fasizmus” megteremtését tartotta. Ellenzéki pártja a Magyar Megújulás Pártja programjában kifejtette, hogy a zsidókérdést csak „arizálással”, azaz a zsidó tőke keresztény kezekbe juttatásával lehet végérvényesen rendezni. Imrédy 1942-re eljutott a zsidóság elkülönítésének, majd külön államba telepítésének gondolatáig is.²⁵¹

Teleki Pál miniszterelnöksége idején fogadták el 1939-ben az Imrédy által előkészített második zsidótörvényt. Kormányzati ciklusa alatt jött létre az Imrédy által beígért és részben a zsidóság elkobzott vagyonából működő Országos Nép- és Családvédelmi Alap. Teleki már a tízes évek végén úgy vélekedett, hogy a zsidóság és a magyarság között küzdelem folyik, a zsidóság „destruktív” hatását kormányzati eszközökkel kell mérsékelni. Míg első miniszterelnöksége idején a zsidóságot – megkülönböztetve a dualizmus felekezeti besorolásától – nem vallásnak, hanem nemzetiségnek tekintette, addig a második zsidótörvény beterjesztésekor már fajról beszélt. A fő veszélyt a bevándorló keleti zsidókban látta, akikre szerinte nem vonatkozik a jogegyenlőség elve. Az első zsidótörvény (1938: XV. tc. „A társadalmi és a gazdasági élet egyensúlyának hatályosabb biztosításáról”) még felekezeti alapon határozta meg a zsidónak minősülő személyek körét. A hatására a zsidók körében

251 Ungváry 2009. 305–341.

elinduló tömeges kikeresztelkedés nyomán a szélsőjobboldal szigorításokat követelt. A már származási alapon kirekesztő második zsidótörvény faji szemléletét („A zsidók közéleti és gazdasági térfoglalásának korlátozásáról” szóló 1939. évi IV. törvénycikk) Teleki felsőházi beszédében azzal indokolta, hogy a vallás cseréje önmagában nem szünteti meg a zsidósággal való összetartozás tudatát. Elismerte, hogy a törvény sérti a magántulajdon szentségét és a jogegyenlőséget, de úgy vélte magasabb érdekből megengedhető a polgári állam jogrendjének megbontása: „Ez a törvényjavaslat sok tekintetben jogfosztás az egyedekre nézve. [...] De jogfosztás az egyedekkel szemben a nemzet magasabb érdekből [...] az állam, vagy a nemzet jogos önvédelemből mindenkinek korlátozhatja szerzett jogát.”²⁵²

Az állami szociálpolitika részeként 1940-ben elinduló ONCSA társadalompolitikai célja az úgynevezett „kiegyenlítés” volt. Alatta a magyar etnikumhoz tartozó szegényparasztság felemelését értették, bevallottan más nemzetiségek, elsősorban a zsidók rovására.²⁵³ Az ONCSA – amellet, hogy 84 ezer nincstelen családnak biztosított egzisztenciát, lakást megélhetést – az "őrségváltás" antiszemita programjának egyik gyakorlati eszköze is volt. 1942-ben született meg a rendelkezés a zsidók tulajdonában lévő mezőgazdasági ingatlanok kisajátításáról, aminek háttérében az a társadalompolitikai megfontolás állt, hogy a kisajátított javakból finanszírozzák tovább a szociálpolitikai reformokat. Az ONCSA keretében folyósított kölcsönök odaítélésének feltétele a magyarsághoz tartozás mellett a keresztényi szellem, és a politikai megbízhatóság volt. A zsidókkal való házasságot fajbiológiai alapon tiltó 1941-es harmadik zsidótörvény értelmében házassági kölcsönt az ONCSA-n keresztül az kaphatott, akinek a származását előtte ellenőrizték. Hasonló céllal, a zsidó ingatlanok, óvodák, egészségházak céljaira való felhasználását javasolta 1944 nyarán Jaross Andor belügyminiszter állásfoglalása, amelynek kivitelezését szintén az ONCSA-ra bízta volna.²⁵⁴

A fenti példák azt jelzik, hogy a korszak társadalompolitikája a társadalmi egyenlőtlenségekből eredő feszültségeket részben olyan szociálpolitikai eszközökkel kívánta kezelni, amelyek előbb burkoltan etnikai, majd egyre nyíltabban faji szempontok szerint határozták meg a kedvezményezettek és a diszkriminációval sújtottak körét.

Hivatkozott irodalom:

- Balogh Margit: *Quadragesimo anno*. História, 13. évf. (1991) 5–6. sz. 6–7.
Bárdi Nándor György: A minőség fölénye. Korunk, 8. évf. (1997) 11. sz. 52–78.

252 Gyurgyák 2007. 380–382.

253 Hámori 2004. 5–12.; Hámori 2008. 25–55.

254 Szikra 2008. 35–77.

- Bartha Ákos: Bal vagy jobb? Németh László minőségszocializmusa és Bajcsy-Zsilinszky Endre nemzeti radikalizmusa. Forrás, 49. évf. (2017) 2. sz. 40–57.
- Cora Zoltán: A szociálpolitika választójai Magyarországon: a mintakövetés lehetőségei és kényszerei (1938–1950). Doktori értekezés. Szeged, 2011, SZTE.
- Cora Zoltán: Kovrig Béla és a produktív szociálpolitika Magyarországon. http://real.mtak.hu/23348/7/kovrig_bela_es_a_produkativ_szocialpolitika_magyarorszagon.pdf (2018. 08. 18.)
- Egresi Katalin: Szociálpolitika Magyarországon. Nézetek, programok és törvények 1919–1939. Budapest, 2008, Napvilág.
- Gergely Jenő: A katolikus egyház története Magyarországon 1919–1945. Budapest, 1997, Pannonica.
- Gergely Jenő: A keresztényszocializmus Magyarországon 1903–1923. Budapest, 1977, Akadémiai.
- Gyurgyák János: Ezzé lett magyar hazátok. A magyar nemzeteszme és nacionalizmus története. Budapest, 2007, Osiris.
- Hámori Péter: ONCSA. Egy szociálpolitikai és építészeti kísérlet Magyarországon 65 év távlatából. Országépítő, 15. évf. (2004) 2. sz. 5–12.
- Hámori Péter: Utak az Országos Nép- és Családvédelmi Alaphoz. In: Szilágyi Csaba (szerk.) Szociális kérdések és mozgalmak Magyarországon (1941–1945) Budapest, 2008, Gondolat – Barankovics. 25–55.
- Kovrig Béla: Fasizmus – Hitlerizmus. Új államfelfogások – társadalmi szemlélet és politika. Szeged, 1934, Városi Ny.
- Kovrig Béla: Magyar társadalompolitika. Kolozsvár, 1944, Kn.
- Kovrig Béla: Szociálpolitika. Budapest, 1936, Magyar Szemle Társaság.
- Kovrig Béla: Katolikus demokratikus és szociális reformmozgalmak Magyarországon. Budapest, 2019, Barankovics – Gondolat.
- Lackó Miklós: Válságok, választások. Budapest, 1975, Gondolat.
- Kollega Tarsoly Iván (szerk.): Magyarország a XX. században. II. köt. Természeti környezet, népesség és társadalom, egyházak és felekezetek, gazdaság. 4. köt. Egyházak, felekezetek. A Horthy-korszak egyházai. Budapest, 1996–2000, Babits.
- Merre megyünk? Budapest, 1943, EMSZO – KALOT.
- Mihelics Vid: Az új Portugália. Budapest, 1939, Franklin.
- Mihelics Vid: Az új szociális állam. Társadalompolitikai és gazdasági rendelkezések Európa legújabb alkotmányjaiban. Budapest, 1931, Szent István Társulat.
- Németh László: Új politika. In: Németh László: Kisebbségben – a minőség forradalma. Budapest, 1939, Első Kecskeméti Hírlapkiadó és Ny. 547–551.
- Ormos Mária: Politikai eszmék, politikai gyakorlatok. Budapest, 2009, Napvilág.
- Petrás Éva: A nemzeti kommunizmus egy polgári olvasata. Kovrig Béla kereszténydemokrata szociálpolitikus kommunizmus képe. Hét Hárs, 15. évf. (2016) 3. sz. 56–63.
- Petrás Éva: A Vatikán és a magyar katolikus értelmiség. A magyar katolikus értelmiség útja a kereszténydemokrácia felé. In: Feitl István (szerk.): Nyitott/zárt Magyarország: Politikai és kulturális orientáció 1914–1949. Budapest, 2013, Napvilág. 77–92.
- Petrás Éva: Társadalmi tanítás és szociális kérdés. Az egyház társadalmi tanításának recepciója a katolikus értelmiség körében (1931–1944). Egyháztörténeti Szemle, 14. évf. (2013) 2. sz. 1–19.
- Petrás Éva: Kovrig Béla nézetrendszere és tevékenysége a totalitarizmusok szorításában. A Katolikus Szociális Népmozgalom 75. évfordulóján 2018. augusztus 25-én rendezett „Útkeresés két korszak határán” c. konferencián elhangzott előadás szerkesztett változata. (Kézirat.)
- Romsics Ignác: A Horthy rendszer jellegéről. Elitizmus, tekintélyelv, konzervativizmus. Rubicon, (1997) 1. sz. http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/a_horthy_rendszer_jellegéről_elitizmus_tekintelyelv_konzervativizmus (2018. 07. 13.)
- Romsics Ignác: Magyarország története a XX. században. Budapest, 2001, Osiris.
- Szekfű Gyula: Három nemzedék és ami utána következik. Budapest, 1935, Királyi Egyetemi Nyomda.
- Szikra Dorottya: A produktív szociálpolitika és a zsidótörvények. A szociálpolitika másik arca. Fajvédelem és produktív szociálpolitika az 1940-es évek Magyarországon. Századvég, 12. évf. (2008) 2. sz. 35–77.
- Dr. Parassin József – Dr. Gortvay György (szerk.): Társadalompolitikai feladataink. Az 1926. október 24–30-ig tartott közegészségi és társadalompolitikai országos értekezlet munkálatai. Budapest, 1927, Franklin.
- Tiszai Attila: Keresztény szociálpolitika? Szolgatárs, 23. évf. (2014) 3–4. sz. 61–65.
- Ungváry Krisztián: Szociálpolitika, modernitás és antiszemitizmus Imrédy Béla politikájában. In: Romsics Ignác (szerk.): A magyar jobboldali hagyomány (1900–1948). Budapest, 2009, Osiris. 305–341.
- XI. Pius pápa Quadragesimo anno kezdetű enciklikája (1931). https://web.archive.org/web/20100902073658/http://ocipe.hu/_KatSzoc/qa1.htm#T50 (2018. 07. 14.)
- Zachar Péter Krisztián: Az egyház társadalmi tanítása és az emberarcú piaccgazdaság. Jelújság, <http://www.jelujzag.hu/az-egyhazi-tarsadalmi-tanitasa-es-az-emberarcu-piaccgazdasag> (2018. 09. 10.)

2.1.3. A szociálpolitika és a társadalombiztosítás fejlődése a két világháború közötti időszakban (Cora Zoltán)

Az előző fejezetben már említettük, hogy az első világháború során nem került sor lényeges változtatásra sem a társadalombiztosítás, sem pedig általában a szociálpolitika területén. Az 1920-as évek elején sem születtek új törvények, melyben a világháború és az 1920-as trianoni békeszerződés teremtette gazdasági nehézségek is közrejátszottak. Ebben az időszakban inkább megszorító intézkedésekre került sor, mintsem fejlesztésekre. Csak az ország pénzügyi helyzetének megszilárdulása után (1926) kerülhetett sor a társadalombiztosítás további reformjaira. Az 1920-as évek munkajogi javaslatai modern formájukban elbuktak. Ennek az volt a fő oka, hogy ekkor még a 19. századi paternalista munkaviszony-felfogás érvényesült. Ezek a kezdeményezések ugyanakkor hozzájárultak a biztosítás későbbi reformjainak sikeréhez.²⁵⁵

Az új társadalombiztosítási törvény így a modern munkavállalói viszony kialakítása körüli vitába illeszkedett. Kétségtelenül hozzájárult az újabb törvények elfogadásához az is, hogy a konzervatív establishment a szociális biztosítás szélesítésével igazolni szerette volna azt is, hogy az első világháborút követő forradalmakhoz hasonlóan a keresztény-konzervatív kurzus is a „haladó gondolkodást” képviseli. Ezzel a korszakban mindvégig meglévő, szociáldemokratákkal szembeni álláspontjukat is artikulálták.²⁵⁶

Az 1927. évi XXI. törvény, amely 1928. január 1-től lépett életbe, egységes, átfogó rendszerbe foglalta az addigi egészségbiztosítást, és tovább tágította a kötelezően biztosítottak körét.²⁵⁷ Ehhez a törvényhez kapcsolódott az 1928. évi XL. törvény, melyben a kötelező öregségi (és rokkantság, özvegység, árvaság esetére szóló) biztosításról rendelkeztek.²⁵⁸ A kötelezően biztosítottak köre az 1927. évi XXI. törvényben megnevezett foglalkozási ágakban dolgozókra terjedt ki, kivéve a

255 Bódy 2003. 200–212.

256 Bódy 2003. 213.

257 Tulajdonképpen az 1907 és 1927 közötti rendeleteket iktatták törvénybe. 1927: XXI. 1–10. §., illetve 55–60. §. Ebbe beletartoznak az üzemi, ipari, és kereskedelmi alkalmazottakon kívül a bányavállalatok dolgozói, egyes tisztviselői rétegek, valamint a házi és gazdasági cselédek. A törvényjavaslat a Bethlen–Peyer paktumnak megfelelően már 1924-re elkészült, de csak 1927-ben nyújtották be.

258 Az egészségbiztosításhoz hasonló történelmi előzmények után az 1912. évi LXV. tc. rendelkezett az állami alkalmazottak és hozzátartozóik nyugellátásáról. A bányai dolgozók nyugdírbiztosítását pedig az 1925. évi XXXIV. tc. vezette be. A kötelező öregségi (és rokkantság, özvegység, árvaság esetére szóló) biztosítást az 1928. évi XL. törvény írta elő azokra nézve, akik az 1927. évi XXI. törvény értelmében már részesültek egészségbiztosításban. Kivételt csupán néhány foglalkozási csoportot jelelt: 1928: XL. 1–14. §.; A háztartási cselédeket csak 1944-ben vonták be a nyugdíjbiztosításba. A járulékok 5%-ig terjedtek, s napibérosztályok szerint változtak. A nyugdíjkorhatárt 65 évben állapították meg. A várakozási időt az öregségi biztosításnál 400 hétben (hét és fél év), a rokkantsági és özvegyi nyugdíjak esetében pedig 200 hétben állapították meg. Gyáni – Kövér 2006. 369.

kisiparosokat, a kiskereskedelmi alkalmazottakat, az állami és önkormányzati közalkalmazottakat, a mezőgazdasági munkásokat valamint a tengeri hajózásnál dolgozókat és vízi társulatok alkalmazottait.²⁵⁹ A törvény 1929. január 1-jén lépett életbe. Az Országos Munkásbiztosító Hivatalt Országos Társadalombiztosító Intézet (OTI) néven szervezték újjá. A magánalkalmazottak biztosítását a Magánalkalmazottak Biztosító Intézete (MABI) szervezte meg.²⁶⁰ 1928-as nyugdíjtörvénnyel az ipari munkásság lefedettsége szinte teljesen egészében megvalósult.

Az agrármunkásokkal kapcsolatban az 1927. évi XXI. tc. a korszakban domináns konzervatív szociálpolitika szellemiségével összhangban csupán a balesetbiztosítást tartotta indokoltnak.²⁶¹ Ennek megfelelően a korszakban a mezőgazdasági dolgozók biztosítása megoldatlan maradt, hiszen egyes csoportjaik számára is csak 1938-ban hozott létre a kormány kötelező nyugdíjbiztosítást. Ugyanakkor a kötelező társadalombiztosításhoz kapcsolódóan külön hangsúly esett a családtámogatásra: a családi pótlékot igen korán, már 1912-ben bevezették. A családpolitika az 1930-as évek végére az egyik legfőbb népesedéspolitikai eszközzé vált.

Intézménytörténetileg külön ágat képviselt a bányászati dolgozók biztosítását ellátó bányatárspénztárak rendszere. Létesítésüket minden bányatársaság esetében – osztrák mintára – már 1854-ben elrendelte a magyarországi osztrák abszolutista kormányzat. Az 1907. évi XIX. tc. rögzítette függetlenségüket, s 1927-ben már 19 ilyen bányatárspénztár működött a trianoni ország területén.²⁶² A társpénztárak betegségi és nyugdíj szolgáltatásokat nyújtottak, baleset ellen tagjaik az Országos Balesetbiztosítónál, majd az OTI-nál szereztek biztosítást. A 4400/1926. N.M. sz. r. egy rendszerbe vonta össze a bányanyugbér különböző biztosításait, és az Országos

259 1929-re azonban gyakorlatilag a teljes ipari munkásságot, valamivel több, mint 900 000 főt ölelt fel a kötelező magyar társadalombiztosítási rendszer. A közalkalmazottak és köztisztviselők számára 1921-től az Országos Tisztviselői Betegségélyezési Alap (OTBA) folyósított járadékokat. Az OTBA 2%-os járulékokból fedezte a biztosítást, valamint ingyenes házororvosi ellátást, kórházi gyógykezelést, gyógyszerellátást, üdültetést, gyermekágyi és temetkezési segélyt nyújtott. Az OTI-nál és a MABI-nál biztosítottak átlagosan 5%-os járulékokat fizettek, az OTBA-hoz hasonló ingyenes szolgáltatásokat, 55%-os táppénzt, ingyenes szülészeti ellátást, szoptatási segélyt kaptak. A családtagok is részesültek a kórházi, orvosi és gyógyszerészeti ellátásban, ugyanakkor általában csak a teljes biztosítás szolgáltatási idejének feléig. A baleseti biztosítás esetén a járulékot a munkaadó fizette. A baleseti táppénz 20 hétig járt, s ingyenes kórházi és orvosi ellátással egészült ki. A jogosult 20 hét után a bér 2/3-át kitevő készpénzben folyósított táppénzt kapott. A kötelező biztosítási rendszerben temetési segély és a férj jövedelmének 20%-át kitevő özvegyi járadék is járt. Bikkal 1943. 50–52.

260 A MABI-hoz tartozott a tisztviselők, könyvelők, pénztárosok, levelezők, kereskedelmi alkalmazottak és utazó ügynökök biztosítása. A korban ez az intézet adta a legmagasabb társadalombiztosítási szolgáltatásokat. Bikkal 1943. 45–46.; Vörös 1985. 1. 434.

261 „A mezőgazdasági munkásnak az ipari munkással szemben kisebb intelligenciája, ennek folytán munkájánál jóval csekélyebb értéke, életszükségleteinek egyszerűbb köre, a melyek mind lehetővé teszik, hogy a mezőgazdasági munkások ezreire nézve egy meghatározott, nem nagyon magas összegben megállapított segítség csakugyan a baleset alkalmával fizetendő és biztosítandó járadék jellegével bírjon.” 1927. évi XXI. tc. 8. §. A mezőgazdasági munkavállalókon kívül nem voltak kötelezően biztosítva a közalkalmazottak, a Belügyminisztériumi szervek dolgozói, az egyházi szervezetek tagjai, a szellemi szabadfoglalkozásúak, a háztartási alkalmazottak, valamint azon személyek, akik esetében a munka nem megélhetési forrásként szolgált (családtagok).

262 Vörös 1985. 1. 59.

Munkásbiztosító Pénztárba integrálta azokat. Ezt követően a 6100/1928. N.M. sz. r. pedig a bányanyugbérék szintjét az OTI ipari nyugdíjbiztosításainak színvonalához igazította.²⁶³ Ez egyes esetekben a bányanyugbérék alacsonyabb szinten történő nivellálását jelentette, ugyanakkor egy egységesebb és racionalizáltabb társadalombiztosítás felé mutatott.²⁶⁴

A jóléti intézmények keretei az önkormányzatiság elve alapján jöttek létre.²⁶⁵ Magyarországon tehát a némethez hasonló jóléti rendszer épült ki. Az ország gazdasági fejlődése és az elit legitimációs igénye lehetővé tették a kiadások és szociális jogok kiterjesztését, ami a korszak végére az ipari munkásság szinte teljes lefedettségében valósult meg.²⁶⁶ Jóllehet az 1870-es évek magyarországi szegénypolitikájához képest az 1930-as évekre megszilárduló biztosítási rendszer igen lényeges előrelépést jelentett, mégis számos megoldatlan kérdést és területet – például a mezőgazdasági népesség biztosítása, vagy a munkanélküli biztosítás – hagyott az 1940-as évek szociálpolitikája számára. A kormányzati szociálpolitika és a társadalombiztosítási rendszer alakulását azonban nem csupán a két világháború közötti politikai struktúrák adottságai, hanem a szociális kérdéshez kapcsolódó különböző eszmei áramlatok és mozgalmak, valamint a külföldi minták átvétele is befolyásolta.

Magyarország szociálpolitikájának két világháború közötti hiányosságait illetően a meg nem valósult teljes agrár-társadalombiztosítás és a földreform mellett a munkanélküliség esetére szóló biztosítást említhetjük. Ha a nyugat-európai és a kelet-közép-európai országokat vizsgáljuk, szinte mindegyik állam rendelkezett valamilyen önkéntes vagy kötelező munkanélküliség esetére szóló biztosítással vagy segélyezési rendszerrel. Az európai szociális jogok és társadalombiztosítás fejlődésén belül a munkanélküli biztosítással kapcsolatban azonban fontos néhány szempontot kiemelni. Először is a biztosítások törvénybe iktatásának kronológiai sorrendjét tekintve általában utolsóként vezették be a munkanélküli biztosítást, mely számos esetben nem állt egyértelmű összefüggésben az adott ország vagy régió társadalmi és politikai fejlettségével, valamint a munkanélküliség arányának alakulásával.²⁶⁷ 1914 előtt a szakszervezetek ellenálltak a kötelező rendszer bevezetésének, mivel az állami beavatkozás növekedésével saját befolyásuk háttérbe szorulásától tartottak. Ennek megfelelően a nyugat-európai és skandináv országokban hol önkéntes, hol kötelező

263 A magyar társadalombiztosítás ötven éve 1943. 51–54.

264 Laczkó 1968. 19–20.

265 A biztosítási kifizetéseket helyi szinten a kerületi pénztárak bonyolították, melyből 1941-ben már 52 működött Magyarország területén. Ezekhez részletesen lásd A magyar társadalombiztosítás ötven éve 1943. 62–64., 93–94.; Bikkal 1943. 44–45.

266 A társadalombiztosítási törvényhozással párhuzamosan 1926 és 1927 folyamán Magyarország 11 nemzetközi egyezményhez csatlakozott, melyek elsősorban a baleseti kártalanítások megfelelő és minimális formáit írták elő. Ormos 2006. 157.

267 Alber 1981. 151–153.

munkanélküli biztosításokat léptettek életbe, viszont 1945-re Hollandia, Franciaország és Svájc kivételével a kötelező biztosítás terjedt el.²⁶⁸

Kelet-Közép-Európában a két világháború közötti periódusban – Csehszlovákiát leszámítva – a nyugat-európai rendszerhez hasonló munkanélküliség esetére szóló biztosítás nem létezett, mivel a régióban más államhatalmi felfogás dominált, illetve többnyire hiányzott a biztosítási ág bevezetéséhez szükséges anyagi fedezet.²⁶⁹ A biztosítás helyett így többnyire a szegénygondozás, ínségmunkák vagy közmunkák rendszerét alkalmazták. 1918 után az Osztrák-Magyar Monarchia területén újonnan megalakult országokban teljes pénzügyi dezintegráció következett be, így az 1920-as évek közepéig a rekonstrukció miatt is igen komplikált lett volna a munkanélküli biztosítás megvalósítása. E jóléti program megindítását ugyanakkor Vass József népjóléti és munkaügyi miniszter már 1922 óta napirenden tartotta. Vass szerint a biztosítást a munkaadók által fizetett kétszeres járulékok hozzájárulásaiból kellett volna fedezni. A gazdasági konszolidációban résztvevő nagytőkés körök – elutasítva a további munkaadói adóztatást – azonban az államra hárították volna a fedezet előteremtését, melyet a kormánynak közmunkák formájában kellett volna biztosítania.²⁷⁰ A Bethlen-kormány azonban – jóllehet a NEP 1922-es választási programjában szerepelt a munkanélküliség esetére szóló biztosítás – az állam gazdasági nehézségei mellett és a konszolidációs program más kötöttségei miatt ennek aligha tudott eleget tenni az 1920-as évek első felében.²⁷¹

A munkanélküli biztosítás negligálásához további politikai tényezők is hozzájárultak. Az 1920-as évek első felében a 1918–1919-es forradalmak szociálpolitikai törekvései „nemkívánatos” váltak, mivel a Horthy-rendszer velük szemben határozta meg magát. Az 1926-os Vass-féle javaslat 4%-os, munkáltató által fizetett járulék mellett vezette volna be a Munkanélküli Biztosítási Alapot, mely 13 hétig fizetett volna járadékot az állását vesztett munkavállalónak. A minisztériumi tárgyalások és a Magyar Közgazdasági Társaság ankétjain levezetett, igen kemény hangvételű munkaadói – főként a GYOSZ részéről megnyilvánuló – és munkavállalói viták miatt azonban Vass végül a javaslatot levette a napirendről. A társadalombiztosítás kiterjesztésének 1926-os parlamenti vitájában pedig ennek megfelelően a kötelező

268 A nyugat-európai és skandináv országok közül önkéntes rendszert hozott létre: Franciaország (1905), Norvégia (1906), Dánia (1907), Hollandia (1916), Finnország (1917), Belgium (1920), Svájc (1924), Svédország (1934). A Nemzetközi Munkaügyi Hivatal (ILO – International Labour Office) 1919-ben megfogalmazott Munkanélküliségi Ajánlásában (Unemployment Recommendation) minden országot hatékony munkanélküliségi rendszer bevezetésére bízta. Részben ennek köszönhető, hogy az első világháború után több ország a kötelező rendszert választotta. Számos önkéntes biztosítással rendelkező ország áttért a kötelező biztosításra: Nagy-Britannia (1911), Olaszország (1919), Ausztria (1920), Írország (1923), Németország (1927), Norvégia (1938), Belgium (1944), Hollandia (1949), Franciaország (1967), Svájc (1976). Alber 1981. 154–155.

269 Kovrig 1944. 12–13.

270 Ugyanakkor hozzá kell tenni, hogy a munkaadói érdekek a munkanélküliség fenntartásából hasznot is húzhattak, mivel így a béreket alacsonyabb szinten tarthatták. Béremelés-követelések esetén a dolgozókat a munkaadók elbocsáthatták, s alapbérért helyükre munkanélkülieket vehettek fel. Továbbá a munkaadók sztrájkok esetén a munkanélkülieket sztrájktrókként fel tudták használni. Laczkó 1968. 136–138.

271 Ormos 2006. 155.

munkanélküli biztosítást a súlyos gazdasági implikációkra hivatkozva leszavazták, habár a szociáldemokraták és több konzervatív politikus is támogatta, például Apponyi György, Kovrig Béla vagy Dréhr Imre.²⁷² Emiatt a munkanélküli biztosítás kimaradt az 1927-1928-as társadalombiztosítási törvényhozásból. A gazdasági válság idején, illetve azt követően az egyre határozottabb követelményeket megfogalmazó szociáldemokrata interpellációkra pedig – Károlyi Gyula igen rövid kísérletét leszámítva – csupán kormányígéretet születtek.²⁷³

Gazdasági és politikai okain túl a munkanélküli biztosítás elvetése társadalomfilozófiai megfontolásokra épült. A szociáldemokrata és szociálliberális megfontolásokkal szemben a domináns keresztény-konzervatív szociálpolitika – a gazdasági nehézségek mellett – erkölcsi érvekre hivatkozva utasította el a biztosítás bevezetését.²⁷⁴ A munkavállalásra vonatkozó hagyományos 19. századi liberális felfogás szerint a munkanélküliség eleve az egyén erkölcsi hibájából fakad, így a munkanélküli élethelyzet morálisan degradáló. A munkanélküli biztosítás bevezetése külön megélhetési forrást ad, s ezáltal nem serkenti a munkavállalást, sőt „ránevel” a munkanélküli létre.²⁷⁵

Ennek megfelelően a korszakban a munkanélküliek felkarolása elsősorban az ínségmunkákban és segélyezésben merült ki. Rendszeres támogatást csupán egyes szakszervezetek nyújtottak, a nagyobb városokban, legfőképp Budapesten rászorultsági elven nyugvó segélyakciókat szerveztek.²⁷⁶ A munkanélküliség megítélésénél a magyarországi szociálpolitikában hármass csoportosítást alkalmaztak: munkaképtelenek, munkanélküliek és munkakerülők.²⁷⁷ Az első két csoportnál lehetséges segélyezés ellenszolgáltatás fejében történt: az állami hatóságoknál vagy valamilyen közszervezetnél kellett közmunkát végezni. Utóbbi leginkább a magas munkanélküliségi rátával rendelkező, s főképp frissen diplomázott értelmiségi

272 A kötelező munkanélküli biztosítás fő támogatói a szociáldemokraták voltak, akik főképp a korábbi ínségmunkák és segélyek stigmatizáló hatását szerették volna megszüntetni az új biztosítási ág bevezetésével. Az MSZDP politikusai gyakran hivatkoztak az 1919-es párizsi békeszerződések munkaviszonyra vonatkozó klauzuláira, ahol a társadalombiztosítás kiterjesztését jelölték meg a jövő szociálpolitikájának fő irányaként. 1924-ben az MSZDP és a szakszervezetek kampányt indítottak a biztosítás bevezetése érdekében, mely az 1926-os vitákban kulminált. Egresi 2008. 80–81., 281–282.; Ormos 2006. 156.; Kovrig 1944. 14–15.

273 Ormos 2006. 158., 171.

274 Az ellenzökhöz csatlakozott ugyanakkor Kovrig Béla és Dréhr Imre konzervatív szakértők. Propper Sándor szociáldemokrata szociálpolitikus szerint ugyanakkor a munkanélküli biztosítás bevezetése már társadalmi minimum kérdése. Propper 1933. 75–83. Ugyanerre az álláspontra helyezkedett Hilscher Rezső is. Hilscher 1928. 41–42.

275 Ladik 1940. 5–8.; Tegzes 1941. 42.

276 Bódy 2005. 1457–1475.

277 123 800/1929. PÜM sz. rendelete 3.§. 1. a-b. pontja munkakerülés esetén megtiltotta a segélyezést. Ferge 1986. 115.

réteget érintette, míg a nem rentábilis közmunkákat többnyire más társadalmi csoportokkal végeztették.²⁷⁸

Jóllehet a meg nem valósult munkanélküli biztosítás a korszak magyar szociálpolitikájában hiányosságként jelent meg, bevezetésének elhalasztását pontosabban ítélnéljük meg, ha a kelet-közép-európai régióban működő munkanélküliség elleni rendszerekkel vetjük össze. 1929-ben a kelet-közép-európai térség országaiban még viszonylag alacsony volt a munkanélküliség aránya, viszont 1931-re Romániát leszámítva mindegyik országban többszörösére nőtt a munkanélküliek száma. Ekkor a térség országai közül Magyarországon volt a legnagyobb a munkanélküliség: 1931–1932-ben 560 000–610 000 között mozgott a regisztrált munkanélküliek száma.²⁷⁹ Ezzel szemben Ausztriában, Csehországban, és Lengyelországban csupán 200 000–300 000 munkavállaló volt munka nélkül. Ugyanakkor az 1930-as évek végéig – a nyugat-európai csökkenő tendenciától eltérően – mindegyik kelet-közép-európai országban magas maradt a munkanélküliség szintje, melyet csak a háborús gazdasági konjunktúra volt képes csökkenteni.²⁸⁰

Így az 1930-as években a munkanélküli biztosítás felértékelődött. Magyarországon e jóléti program kiépítését még indokoltabbá tette, hogy az 1930-as években a reálbérek nem emelkedtek, egyes foglalkozási csoportok esetében pedig még csökkentek is, és csupán az 1930-as évek végén nőttek újra.²⁸¹ Ugyanakkor a kelet-közép-európai térségben csupán Csehszlovákiában került sor a munkanélküliségi biztosítás hivatalos bevezetésére.

A Csehszlovák Köztársaságban a 267/1921. sz. törvény értelmében az ún. genti rendszert honosították meg. Ez azt jelentette, hogy a munkanélküli segélyeket a szakszervezetek folyósítják a munkavállalóknak a munkabérekből levont járulékok alapján. A járadékok azonban nem haladhatták meg a munkabér legfeljebb kétharmadát. A munkanélküli segélyezést 1933-tól állami hozzájárulás egészítette ki (161/1933. Korm. sz. r.), mely igen méltányos juttatást jelentett a térség más

278 Az ínségmunka megítélése céljából környezettanulmányt végeztek, azaz a rászorultsági elvet érvényesítették. A munka idejére a rászorulókat „ínséges igazolványt” kaptak. Az ínségbérek azonban nem haladták meg a korabeli napszámbéreket, így egy többtagú családnak legfeljebb a létminimum körül mozgó életszínvonalat garantálhattak. A rendszerből minden esetben ki voltak zárva az „érdemtelenek”: az önhibájukból munkakerülők és a cigányok. A munkanélküli biztosítás bevezetését a gazdasági válságot követően a 181 635/1931. NM sz. rendelettel meg is tiltották. Ferge 1986. 116–120.

279 Ferge Zsuzsa számításai szerint Magyarországon ez az adat 1932-ben 24%-os munkanélküliséget takart, s az 1929-es életszínvonal 70%-át. A munkanélküliségi ráta alakulása szerinte a következőképp alakult: 1929: 13%, 1932: 24%, 1935: 17%, 1941: 11%, 1942: 5,5%. Ferge 1986. 35.

280 Tomka 2009. 289–291.

281 A munkások és alkalmazotti állások többségénél a reálbér stabilitása mutatható ki, a tisztviselők esetében viszont 1936-ban az 1929-es szintnek már csak 80%-át érte a fizetés. Az 1930-as évek második feléig tehát legfeljebb a reálbérek stabilitásáról beszélhetünk. Ugyanakkor 1937-től a reálbérek növekvő tendenciát mutattak, s a háborús konjunktúra következtében az életszínvonal emelkedése csökkenő munkanélküliséggel párosult. Egresi 2008. 224–228.

országainak ínségmunka-rendszereihez képest.²⁸² Habár Jugoszláviában is létezett egy kezdetleges munkanélküli biztosítás (1938. január 1-től), ez viszont csak a bányászati és kohászati dolgozókra terjedt ki. Romániában a magyarországi rendszerhez hasonlóan közhatósági munkákat végeztek az „ínségesekkel”, melyet az egészségügyi és népvédelmi alapból finanszíroztak. Habár Csehszlovákiában, Jugoszláviában, Romániában és Magyarországon intézményileg különbözőképp oldották meg a munkanélküli segélyezést, azt mindig valamilyen közmunkarendszer egészítette ki.²⁸³ Fontos tehát, hogy e segélyezési rendszerek eltérő formáitól függetlenül az alapelv azonos maradt: munkanélküli segélyezés csak munkavégzés ellenében adható.

A munkanélküli biztosítás két világháború közötti Magyarországi helyzetét vizsgálva tehát arra a megállapításra juthatunk, hogy bár a nyugat-európai programok átlagos bevezetési időpontjához képest a magyar munkanélküli biztosítás „késésben” volt, a kelet-közép-európai térség más országaihoz viszonyítva sem anyagi feltételeit, sem pedig politikai döntéshozatali mechanizmusait tekintve nem lehet elmaradottnak minősíteni. A konzervatív szociálpolitikát megvalósító kelet-közép-európai országokban ugyanis a munkanélküliséget a munka hagyományos erkölcsi megítélése alapján értelmezték, ezért magas arányát a rendszer pozícióját potenciálisan veszélyeztető tényezőnek tekintették. Tulajdonképpen e miatt kapcsolták a többnyire létminimum szintje alatt mozgó munkanélküli segélyezést közmunkavégzéshez.²⁸⁴ Kétségtelen azonban, hogy Magyarországon és a régióban Nyugat-Európaéhoz viszonyítva hiányterületnek minősíthető a munkanélküli biztosítás.

A két világháború közötti munkanélküliség külön vetületét képezi, hogy az enyhítésére tett intézkedések egy részénél, például új állások létesítésénél elsősorban az értelmiségi munkanélkülieken kívánt segíteni a kormányzat. A Gömbös-kormány 1936-os statisztikai összeírása alapján 34 500 volt az értelmiségi munkanélküliek száma. Azonnali kormányintézkedéseknek megfelelően ebből 1350-et sikerült elhelyezni az állami közigazgatásban és pénzügyintézeteknél, ugyanakkor számos átképzési tanfolyamot indítottak meg, melyeknek az is célja volt, hogy „a magángazdasági szektort [...] képzett keresztény fiatalokkal” töltsék fel.²⁸⁵ A keresztény értelmiség munkához juttatását szolgálta a 4.600/1937. M.E. sz. rendelet

282 A csehszlovák munkanélküli biztosítás értékét emelte, hogy családost munkavállalóknak az állami pótlék 2–3-szorosát utalták ki. Kovrig 1944. 16.

283 A jugoszláv biztosítás azonban anyagi fedezet híján a második világháborús konjunktúra 1939-től való kibontakozásáig gyakorlatilag nem volt képes folyósításokra. Romániában 1938-tól – szintén e konjunktúrának köszönhetően – nagyobb lendülettel indult meg a közmunkaszervezés. Kovrig 1944. 17., 30–31.

284 Ormos Mária hasonló következtetésre jut, mivel a munkanélküliség tekintetében az 1930-as évek európai szociálpolitikája szerinte sem tekinthető „jólétinek”. Ormos 2006. 196–197.

285 A trianoni Magyarország területére a határon túli területekről igen nagy számú tisztviselő és értelmiségi érkezett, miközben az 1920-as, 1930-as években a honi értelmiség is állásgondokkal küszködött. 1936-ban 850 főiskolai végzettségű munkanélkülit ideiglenesen az állami közigazgatási szektorban helyeztek el. További 500 felsőfokú képesítésű munkanélkülinek a GYOSZ-nál, valamint a Takarékpénztárak és Bankok Egyesületénél hoztak létre munkahelyeket. Bikkal 1943. 79–80.

is, mely az időközben átképzettek részére Nemzeti Önállósítási Alapot hozott létre.²⁸⁶ Az Alap olyan helyre irányította a „frissen végzetteket”, ahol munkaerőhiány jelentkezett, s kétségtelenül a zsidóság visszaszorításának eszközül szolgált.²⁸⁷

A korábbi fejezetben bemutattuk, hogy a magyarországi társadalombiztosítási rendszer néhány további hiányossággal is rendelkezett. Nem létezett mezőgazdasági betegbiztosítás, a meglévő baleseti és öregségi járadékok (átlagosan 60 P) a létminimum (átlagosan 100–120 P) alatti szinten mozogtak. Nem volt továbbá munkanélküli biztosítás sem, mivel a korszak társadalompolitikája és a „produktív szociálpolitika” munkahelyteremtéssel és önálló egzisztenciák létesítésével kívánta megoldani a munkanélküliség problémáját. Ezen túlmenően több kisebb társadalmi csoport csupán az önkéntes biztosítás lehetőségével rendelkezett. A magyarországi társadalombiztosítási rendszer tehát 1941-ben a szolgáltatások esetében nem garantált létminimumot, s a szociális jogok tekintetében sem nevezhető univerzálisnak, azaz nem állampolgári jogon juttatott járadékokat, hanem a munkavállalás alapján s elsősorban az ipari munkásoknak és alkalmazotti rétegeknek.

Ugyanakkor Tomka Béla kutatásai igazolták, hogy a magyar jóléti állam a két világháború közötti periódusban európai összehasonlításban összességében konvergált Nyugat-Európa jóléti fejlődési tendenciáihoz.²⁸⁸ Ennek az volt a legfőbb oka, hogy a bismarcki rendszerben a foglalkoztatáson alapuló biztosítás bővítésével egy olyan fejlődési logika érvényesült, mely a hasonló rendszerrel rendelkező országokban is jóléti expanziót eredményezett.²⁸⁹ Ezt a tendenciát jól reprezentálja, hogy a térség két, magyarországihoz hasonló jóléti berendezkedésű országa, Csehszlovákia és Lengyelország társadalombiztosítási fejlődése nem sokban tért el a magyarországitól.²⁹⁰

Csehszlovákia, amint azt már a munkanélküli biztosítással kapcsolatban részben már bemutattuk, összességében fejlettebb szociálpolitikát épített ki, mint Magyarország. Az Osztrák-Magyar Monarchia részeként kiépülő kötelező társadalombiztosítási rendszert a Csehszlovák Köztársaság az első világháborút követően továbbfejlesztette. A nyugdíjbiztosítást már 1909-ben kiterjesztették a köztisztviselőkre, majd 1924-ben minden munkavállalóra.²⁹¹ További különbséget

286 A 2 000 000 P-vel rendelkező Alap önállósítási segélyigénylési feltételei közé tartozott, hogy az igénylő legfeljebb 40 éves lehetett, rendelkezett a megfelelő képzettséggel, s erkölcsileg feddhetetlen életet élt. Az igénylőnek hajlandóságot kellett mutatnia az Önállósítási Tanács utasításainak végrehajtására, valamint ellenőrzésének elfogadására. A segély összege változó volt, 10 év alatt kellett törleszteni. További sajátosság volt, hogy a szidó származásúak nem igényelhetek az Alaptól. A Nemzeti Önállósítási Alap a kereskedelem szolgálatában (1941) Semmelweis Orvostörténeti Könyvtár és Levéltár (a továbbiakban SOL), 286. f.

287 Bikkal utalt is az órségváltás fontosságára. Bikkal 1943. 82.

288 Tomka 2003. 41–42., 61–62., 81–82.; Tomka 2004. 110–117.

289 Kovrig 2011. 1. 123–129.

290 Ezt az támasztja alá, hogy 1945 előtt a térségben német és osztrák minta alapján transznacionális diffúzió ment végbe, s ennek megfelelően e jóléti rendszerek fejlődési trendjei is hasonlóságokat mutattak. Tomka 2004. 122.

291 A fejlett nyugdíjbiztosítás további előnye volt, hogy 1929-től nem kötötték hozzájárulásokhoz. Dixon – Macarov 1992. 79.; Tomka 2004. 123.

jelentett, hogy Csehszlovákiában létezett munkanélküli biztosítás, míg Magyarországon ezt nem vezették be a korszakban. Ennek ellenére a biztosítási rendszer azonos elvek alapján épült ki, mely a felvidéki területek társadalombiztosítási reintegrálódását is elősegítette.²⁹²

Lengyelországban is hasonló elvek szerint épült ki a korai jóléti állam. Az 1920-ban bevezetett Társadalombiztosítási Törvény betegségi biztosítást, ingyenes egészségügyi ellátást, anyasági és temetkezési segélyeket vezetett be. Az 1923-as Jóléti Törvény e mellé társadalmi segélyprogramokat hozott létre, majd az 1924-ben bevezetett baleset- és munkanélküli biztosítás tovább szélesítette a társadalombiztosítási rendszert.²⁹³ Az igen dinamikus lengyel fejlődés következő lépcsőfokát az 1927-ben bevezetett nyugdíjbiztosítás jelentette, mely teljessé tette a munkavállalók társadalombiztosítását. Ezt követően 1933-ban egységesítették a biztosítási járulékokat, s a biztosítást kiterjesztették a nem alkalmazott munkavállalókra is.²⁹⁴ 1933 és 1939 között, a gazdasági világválságot követő években nem történt lényeges változás, az addig elért szintek fenntartására törekedtek. 1939 és 1945 között a háborús viszonyok között a jóléti politika szinte teljes egészében szünetelt, s csupán „jóléti önkéntesek” láttak el szolgálatot.²⁹⁵

A térségben tehát a kötelező társadalombiztosítási rendszer expanziója általános jelenségnek tekinthető. Így a csehszlovák és lengyel fejlődéssel párhuzamosan a magyarországi társadalombiztosítás második világháborút megelőző fejlődésének három meghatározó tendenciája állapítható meg: a szociális jogok kiterjesztése, a kötelező biztosításba bevontak számának növekedése, valamint a társadalombiztosítási szolgáltatások bővítése. Ennek megfelelően vizsgáljuk a társadalombiztosítás lefedettségének alakulását, s részletesen elemezzük a biztosítottak körének bővülését is. Ehhez szorosan kapcsolódik a színvonal és szolgáltatások alakulásának tárgyalása. A társadalombiztosítás lefedettségének e fejezetben történő elemzését elsősorban az indokolja, hogy a második világháború idején jelentősen bővült a biztosításba vontak száma. A társadalombiztosítás vizsgálata során elsőként a biztosítottak számának alakulását elemezzük, melyet az itt következő két táblázatban tüntettünk fel (1–2. táblázat).

292 A különbségek közé tartozott még, hogy a csehszlovák biztosítás csak négy hétre biztosított ingyenes kórházi ellátást, míg a magyar 1 évig. A kisebb hasonlóságokhoz és különbségekhez lásd Kovrig 1944. 277–281.

293 A szegénységélyezést a magyar rendszerhez hasonlóan a lengyel is a helyi közösségek és hatóságok kezelésében hagyta. Dixon – Macarov 1992. 156–157.

294 Dixon – Macarov 1992. 157.; Tomka 2004. 123.

295 Mint például a Lengyel Vöröskereszt, vagy a Jóléti Főtanács. A háború folyamán a lengyel lakosság 20%-a odaveszett, a nemzeti vagyon 38–40%-a pedig megsemmisült. Dixon – Macarov 1992. 158.

1. táblázat: A magyar társadalombiztosítás lefedettségének alakulása (1930–1943)

Kategóriák	1930		1940		1942–1943	
	Betegségi	Nyugdíj	Betegségi	Nyugdíj	Betegségi	Nyugdíj
Összes biztosított száma	1 197 784	927 775	1 327 598	1 298 602	1 971 000	** 1 980 000
Magyarország lakossága (1940-től a visszacsatolt területekkel)	8 688 319		11 070 435*		14 843 279	
Gazdaságilag aktívák száma	3 999 242		4 297 402		5 000 000 (becsült adat)	
Biztosítottak aránya a gazdaságilag aktívákhoz viszonyítva (%)	30	23	31	30	39	40
Biztosítottak száma a teljes lakossághoz viszonyítva***	14	11	12	12	13	13

*Erdély nélkül

** A biztosítottak létszáma az évi ki- és bejelentések váltakozása miatt 1,8 és 2 millió fő között ingadozott 1942–1943-ban (mindhárom biztosítási ágra vonatkozóan).

***A biztosítottak családtagjai a hozzátartozó jogán rendelkeztek bizonyos jogosultságokkal, tehát az ebben a sorban közölt adatok csak a teljes biztosítási szolgáltatásokkal rendelkezőket tüntetik fel.

Forrás: Az 1930. évi népszámlálás. I. rész. 1932, 3.; Az 1930. évi népszámlálás. II. rész. 1934, 10., 50–53., 60–63., 68–77., 89.; Az 1941. évi népszámlálás. 1. kötet. 1975, 15.; A magyar társadalombiztosítás ötven éve 1943. 3–4., 44., 50., 58.; Magyar Statisztikai Évkönyv. 1931. 35–36.; Magyar Statisztikai Évkönyv. 1940. 54.; Magyar Statisztikai Évkönyv. 1941. 53–56.; Bikkal 1943. 36–37., 50–52., 57.; Magyar Nemzeti Levéltár (a továbbiakban MOL) P 1240/4. OTI Elnökségi Iratok 1940–1941.; Politikatörténeti és Szakszervezeti Levéltár (a továbbiakban PII), 274. f., 12. cs., 134. ö.e. Az OTI jelentése az MKP Állampolitikai Osztályának a magyar társadalombiztosítás helyzetéről. (1945).

2. táblázat: Kötelező társadalombiztosítás lefedettsége a gazdaságilag aktívák arányában Nyugat-Európában és Magyarországon (1900–1940)

Betegségi biztosítás	Nyugat-Európa	Szikra Dorottya	Tomka Béla	Prónai Borbála	Saját számítások
1900	17, 20	8, 89	-	3	-
1910	27, 28	13, 13	-	6	-
1920	39, 72	12, 80	25	-	-
1930	48, 00	18, 02	27	24	30
1940	56, 83	21, 53	27	31	31
Öregségi nyugdíjbiztosítás					
1900	-	-	-	-	
1910	-	-	-	-	
1920	-	-	-	-	
1930	60, 22	10, 51	16	24	23
1940	67, 50	16, 13	30	31	30

Forrás: A nyugat-európai adatokhoz lásd, Flora – Alber 1982. 75–76.; Prónai 2008. 57.; Szikra 2000. 18–19.; Tomka 2003. 10–12. táblázat. A saját számításaink a gazdaságilag aktívák és a biztosítottak 1. táblázatban közölt adatain alapulnak.

A mind a nyugat-európai trendhez viszonyítva, mind pedig a magyar társadalombiztosítás fejlődésén belül a táblázatok adatai egy növekvő tendenciát mutatnak. A betegségbiztosítási ágban 1930-ban 1 197 784 főre, 1940-ban 1 327 598 főre, 1943-ban pedig 1 971 000 főre terjedt ki a kötelező társadalombiztosítás. A nyugdíjbiztosítás is hasonló fejlődést mutat: 1930-ban 927 775 fő, 1940-ban 1 298 602 fő, 1943-ban pedig már közel 2 000 000 fő volt biztosítva. Mindenekelőtt feltűnik – mind a betegség, mind pedig a nyugdíjbiztosításnál – az 1940 és 1943 közötti növekedés. Ez egyrészt annak köszönhető, hogy a visszacsatolt területeken számos magyar lakos, aki foglalkozás szerint jogosulttá vált, ekkor kapcsolódott be a magyar társadalombiztosítás rendszerébe. Ez elsősorban a Délvidékre és Erdélyre értendő, mivel Csehszlovákiában már meglévő biztosításokat vett át az OTI, tehát az már az 1940-es adatban is megjelent. Másrészt 1940 és 1943 között több kiterjesztést hajtottak végre, melyeket e fejezetben részletesen elemzünk. Ugyanakkor meg kell említeni, hogy a gazdasági válság hatásai miatt 1931-től a társadalombiztosítási rendszerben megszorításokat is bevezettek, melyeket csak 1934 és 1939 között számoltak fel.²⁹⁶ Ennek következtében nagyobb bővítésekre eleve csak 1940-től kerülhetett sor.

Ha 1943-ban a teljes lakosság számához (14,8 millió fő) viszonyítjuk a biztosítottak számát, akkor közel 13%-os eredményt kapunk (családtagokkal együtt 28%, több mint 4 millió fő), ha a gazdaságilag aktívakéhoz (5 millió fő), akkor viszont már 39%-os eredményt kapunk.²⁹⁷ Különösen jelentős a biztosítottak számának alakulása a gazdaságilag aktívak arányában: míg 1930 és 1940 között a betegség és baleseti biztosításnál alig volt növekedés, addig 1940 és 1943 között, alig több mint 2 év alatt 9%-al nőtt a biztosított arány annak ellenére, hogy Magyarország – a felvidéki területeket nem számítva – alapvetően fejletlenebb társadalombiztosítással rendelkező területeket kapcsolt vissza az anyaországhoz.²⁹⁸ A növekedés tehát egyrészt a jogkiterjesztésekhez kapcsolódott. A nyugdíjbiztosítottak számának 1930 és 1940 közötti nagyobb növekedése elsősorban a mezőgazdasági öregségi biztosítottak 1939 utáni megjelenésének köszönhető. Az OMBI-nál 1940. december 31-én 556 000 járadékost regisztráltak 1941. december 31-én viszont már 722 052 főt.²⁹⁹

296 Amint már a tanulmány korábbi fejezeteiben elemeztük, az 1930-as éveket szanalási problémák jellemezték. Csupán 1939-re sikerült a deficit rendezése. A magyar társadalombiztosítás ötven éve 1943. 29–34.

297 Kádár 1944. 169.

298 Joggal jelentette ki Keresztes-Fischer Ferenc a társadalombiztosításról "A magyar társadalombiztosítás ötven éve 1892–1942" című munka előszavában: „50 évvel ezelőtt még idekenkedéssel nézett törekvések mostoha sorsában osztozott és lekicsinyléssel találkozott, megérte azt, hogy a nemzet egyeteme által figyelemmel kísért közfeladattá emelkedett.” A magyar társadalombiztosítás ötven éve 1943. 4.

299 Bikkal 1943. 57–58.

Az 2. táblázat adatai ezzel kapcsolatban a nyugat-európai fejlődési trendhez képest mutatják be a magyar társadalombiztosítás lefedettségének alakulását több kutató számításai alapján. Tulajdonképpen saját számításaink közelebb állnak Tomka Béla és Prónai Borbála adataihoz, míg Szikra Dorottya – habár a növekedési tendencia nála is kiolvasható – viszonylag alacsony lefedettségi adatokat közöl. Az eltérések alapvetően a különböző források használatából erednek. Míg Prónai Borbála számításait nagyrészt az általunk is használt források alapján végezte el, addig Tomka Béla, bár a Statisztikai Évkönyv és a Statisztikai Füzetek adatait is felhasználta, inkább az ILO kiadványaira támaszkodott. Ezzel szemben Szikra Dorottya jórészt csupán az OTI hivatalos statisztikáit használta, mely nem kielégítő, hiszen például épp a mezőgazdasági biztosításnál következett be jelentős létszámbővülés. Kétségtelen, hogy a magyarországi biztosítottak jelentős hányada az OTI-nál nyert biztosítást, ugyanakkor más biztosítóintézetek is folyósítottak járadékokat (MABI, OMBI, MÁVBBI, stb.), melyek viszont nem kerültek bele Szikra számításaiba.³⁰⁰ Mindezek alapján kijelenthető, hogy a lefedettségi arányokat tekintve Magyarország a nyugat-európai tendenciákat megközelítő ütemben fejlesztette kötelező társadalombiztosítási rendszerét a gazdasági világválság és a második világháború befejezése közötti időszakban.

Magyarországon a 20. század első felében az ipari dolgozókat tulajdonképpen teljes egészében, az alkalmazotti munkavállalókat és mezőgazdasági népességet pedig részlegesen sikerült a társadalombiztosítási rendszerbe integrálni. Ennek ellenére a magyar társadalomnak az 1940-es évek elején még mindig több olyan jól elkülöníthető nagyobb csoportja volt, amely vagy csak részleges vagy semmilyen biztosítással nem rendelkezett.³⁰¹ Nyilvánvalóan így a nem biztosított csoportok családtagjai sem részesültek a biztosítások szolgáltatásaiból, kivéve, ha magánalkalmazotti, ipari vagy egyéb, kötelező biztosítás alá eső foglalkozást űztek. A 2. táblázat adatai alapján láthattuk, hogy Magyarország lakosságának több mint 60%-a számára még 1944-ben is csak az önkéntes biztosítás jelentett védelmet a tartós keresésképtelenség, vagy az öregkori munkaképtelenség esetére.³⁰²

A magyar kormányok azonban csak 1941-től fogva mutattak nagyobb fogékonyságot a mellőzött társadalmi csoportok bevonására. A háborút megelőzően elsősorban a gazdasági világválság teremtette szűkös anyagi helyzet, valamint a konzervatív

300 A forrásbázisok részletes adataihoz lásd a 2. és 3. táblázat forrásainál megjelölt könyvészeti és levéltári adatokat.

301 A csak részlegesen biztosított csoportok között a már említett agrárlakosságon kívül kiemelkedik a közalkalmazottak társadalmi csoportja, akik az OTBA révén rendelkeztek igen korlátozott egészségügyi és nyugdíjuttatásokkal. Ugyanakkor a 7850/1937. M.E. sz. rendelet országos szinten rendezte a vármegyei, városi és községi tisztviselők és egyéb alkalmazottak, valamint hozzátartozóik öregségi, rokkantsági, özvegységi és árvasági ellátását. Ha helyi szinten az OTBA nem tudta ezt ellátni, akkor biztosításuk a MABI vagy az OTI kerületi szerveihez került. Rajtuk kívül ugyanakkor nem bírtak kötelező biztosítással a kis- és középkereskedők sem, valamint a vidéki iparosok rétegei, továbbá számos szervezet és testület tagjai. A magyar társadalombiztosítás ötven éve 1943. 47.

302 Néhány szakma esetében létesülek önálló és vállalati nyugdíjpénztárak, ezek azonban a magyar társadalomnak csak igen szűk rétegeit érintették, körülbelül 20 000–25 000 főt. Bikkal 1943. 52–54.

szociálpolitikai attitűd, – amely mindenekelőtt egy már elért színvonal megtartását tartotta szem előtt –, volt a fő oka a kiterjesztés hiányának. A háborús részvétel azonban a hatalmi csoportok nagyobb fokú legitimálási igényéből kifolyólag, a szakmai véleményformálók és a politikai ellenzék nyomására, illetve a háborús viszonyok teremtette szükséghelyzet következtében a biztosítások kiterjesztését eredményezte. A magyar társadalombiztosítás szolgáltatásait a visszacsatolt területekre is egységesen kiterjesztették.³⁰³

E lassú bővítés első fázisa az 5.960/1941. M.E. sz. rendelet, mellyel egyes társadalombiztosítási juttatásokat növeltek.³⁰⁴ Utóbbihoz kapcsolódott a 7.200/1942. M.E. sz. rendelet, mely a betegbiztosítási szolgáltatásokat a biztosítási jogviszony egész időtartama alatt ingyenessé tette, a családtagokét pedig 28 napról 42 napra emelte. E rendelkezés 1945 előtt egyedülállóan szolidárisnak tekinthető a térség más országainak betegségebiztosítási szolgáltatásaihoz képest.³⁰⁵ E nagyobb szolgáltatásbeli bővítésekhez kapcsolódóan további rendeletek kisebb kiterjesztéseket hajtottak végre 1941–1942-ben.³⁰⁶ A 3. táblázatban összefoglaltuk, hogy 1940 és 1944 között mely foglalkozási csoportok kerültek a kötelező társadalombiztosítás rendszerébe.

303 A Felvidékre a 11 770/1939. sz. M.E. sz. r., Kárpátaljára a 300/1941. M.E. sz. r., Erdélyre és a Partiumra a 200/1941. M.E. sz. r., a visszafoglalt Délvidékre pedig a 850/1942. M.E. sz. A magyar társadalombiztosítás ötven éve 1943, 29.

304 Így tehát már nemcsak az egyházközségek és egyházi intézmények által foglalkoztatott munkavállalók, hanem testületi tagjaik is teljes biztosítást nyertek. Hozzájuk hasonlóan ugyanez a rendelet a magántitkárokat a MABI biztosítottjainak körébe sorolta, ugyanakkor minden eddigi társadalombiztosítási jogosultságot a tényleges szolgálati járandóság alapján határozott meg. A rendelet ugyanakkor megemelte az anyagi segélyeket, a minimális táppénzt 55%-ban, a táppénzpótlékot pedig 15%-ban maximálta. A napibérek és napibérosztályok meghatározását pedig minden esetben a Belügyminisztérium hatáskörébe utalta. A magyar társadalombiztosítás ötven éve 1943, 29.

305 Kovrig 1944. 277–285.

306 Az 5960/1941. M.E. sz. rendelet a nyugdíjak járadéktörzsét 120 P-re emelte, s a fokozódó pójtáradék minimum szintjét 30 P-ben állapította meg. A gyermekpótlékot a járadék 10%-ra emelte. A 300 300/1941. és 262 000/1942. B.M. sz. rendeletek a pótlék szintjét emelték. Ennek következtében az már a járadék 30%-a lett. A 7200/1942. M.E. sz. rendelet annyiban fejlesztette ezt tovább, hogy a nyugdíjbiztosítási járulékok utólag, részletekben is fizethetőkké váltak.

3. táblázat: A kötelező társadalombiztosítás rendszerébe vont új foglalkozási csoportok 1940–1944

Foglalkozási csoport / Típus	Bevezetést előíró rendelet	Biztosítási forma	Szolgáltatásai
Házfelügyelők	6.000/1940. M.E. sz. r.	teljes biztosítás*	OTI
Egyházi testületek tagjai	5.960/1941. M.E. sz. r.	teljes biztosítás	OTI
Egységes bányanyugbér**	300/1942. B.M. sz. r.	nyugdíjbiztosítás	OTI
Katonai szolgálatosok	7.200/1942. M.E. sz. r.	nyugdíjbiztosítás	OTI
Háztartási alkalmazottak	3.000/1944. M.E. sz. r.	nyugdíjbiztosítás	OTI
Sztójay-nyugdíjasok***	2.500/1944. M.E. sz. r.	nyugdíjbiztosítás	OTI

*Teljes biztosítás alatt a betegségi, baleseti és nyugdíjbiztosítás együttes meglétét értjük.

** A bányanyugbéreknél 1940-re 158 millió P-s deficit gyűlt össze, így az állam a bányanyugbéreket csak államosításukkal tudta megmenteni. A szanálást elősegítette, hogy az 5.555/1941. M.E. sz. rendelet a bányatermékekre maximum 4%-os bányanyugbérfelárt vetett ki. Az 1942-es új bányanyugbér az OTI ipari nyugdíjbiztosításának megfelelő szolgáltatásokat adta, s kiterjedt a bánya- és kohóüzemekkel területi és termelési kapcsolatban álló ipari üzemekre is.

*** A nyugdíjkorhatár 60 évre csökkentése nőknél és férfiaknál egyaránt.

Forrás: A magyar társadalombiztosítás ötven éve 1943, 29., 53–54.; Bikkal 1943. 9–10.

E bővülések közül kettő jelentős mértékű volt. A 3.000/1944. M. E. sz. rendelet, melyben – már létező betegségi biztosításuk mellé – a háztartási alkalmazottak kötelező öregségi, rokkantsági és árvasági biztosítását vezették be. Ennél jelentősebb intézkedésnek bizonyult a nyugdíjjogosultság 1944-es módosítása: a Sztójay-kormány népszerűségének növelése érdekében 5 évvel leszállította a nyugdíjkorhatárt.³⁰⁷ A korábbi kormányok fokozatos nyugdíjjáradék-bővítéséhez képest ez azért tűnt váratlannak, mivel az új jogosultságok pénzügyi fedezetével kapcsolatban a kormány csupán annyit közölt, hogy ezt a bővítést az elmúlt 17 év vagyoni gyarapodása, valamint egy jövőbeli állami támogatás teszi lehetővé.³⁰⁸ A magyar szociálpolitika anyagi viszonyai azonos színvonal garantálása mellett azonban nem tettek lehetővé ilyen mértékű bővítést.³⁰⁹ Az új nyugdíjbiztosítás pénzügyi fedezetét tovább terhelte, hogy ezzel párhuzamosan 1944 októberétől 120 P-ről 480 P-re emelték a járadéktörzset, mely valorizációs szempontból vált szükségessé, ugyanakkor a biztosítottak létszámának megugrásával kettős pénzügyi nehézséget teremtett.³¹⁰ Az infláció és a tartalékvagyon pusztulása mellett az 1945 utáni nyugdíjbefagyasztásokhoz, ahogy látni fogjuk, ez a kormányzati döntés is hozzájárult.

A honvédelmi intézkedések köréhez köthető társadalombiztosítási rendelettel a katonai szolgálatosokat is bevonták a jogosultak körébe: 1941-ig a szolgálati évek

307 Laczkó 1968. 151.; Ormos 2006. 334–335.

308 Hindy 1944. 273–274.

309 Az eredeti, 1928-ban bevezetett nyugdíjbiztosításban 400 hét volt a várakozási idő. 8 évre volt ugyanis szükség, hogy a várományfedezeti rendszerben a befizetett járulékokból képzett tartalékalap elérje azt a szintet, melyből az OTI és a MABI képessé vált a biztosítási járadék folyósítására. Viszont ezzel a gyors kiterjesztéssel egyik napról a másikra számos új nyugdíjas lépett be a biztosítási rendszerbe, mely így óriási anyagi terheket volt kénytelen felvállalni.

310 Laczkó 1968. 151.

nem számítottak bele a nyugdíj várakozási idejébe. A 7.200/1942. M.E. sz. rendelet értelmében azonban az egész katonai szolgálatot be kellett számítani a nyugdíjra jogosító munkaévek számába.³¹¹ A 2. magyar hadsereg 1942. áprilisi mobilizálása tehát szociálpolitikai intézkedéseket is szükségessé tett. Kötelező társadalombiztosításukon kívül a hadbavonult munkavállalók szociális védelmét további rendeletekkel is elősegítették: munkaviszonyukat nem lehetett felfüggeszteni, s a hadbavonult családtagjairól a munkaadónak kellett gondoskodni.³¹² Tulajdonképpen kettős hatásmechanizmussal állunk szemben. Már a katonaság biztosítása is egy közvetlen harci helyzetből adódó szükségszerűséget fejezett ki, ugyanakkor a háborús rekvirálások sok szempontból a társadalombiztosítási ellátások folyósítását is érintették. Korabeli értelmezésben a „népháború” része volt a „szociális igazságért való küzdelem” is, mely azt jelentette, hogy a szociális szolgáltatások kiterjesztését a hadigazdálkodás és a termelés szempontjaival egyeztetették össze, s például a hadbavonultak családi pótlékának juttatását a családtagok termelésbe való minél nagyobb arányú bevonásával kötötték össze.³¹³

Ugyanakkor e bővítéseknek természetesen nagy költségkihatásai voltak, melyeket a belügyi és a honvédelmi tárca fedezett.³¹⁴ A szolgáltatások szintje 1943 első felében, amint azt már korábban elemeztük, stagnált, ugyanakkor bizonyos egészségügyi anyagokat és gyógyszerkészleteket a hadsereg lefoglalt, illetve azokra takarékosági intézkedéseket rendeltek el. 1943 második felétől azonban gyógyszerekben, kötszerben és gyógyászati segédeszközökben nőtt a hiány.

Ennek fő oka a magyar gyógyszeripar helyzetében keresendő. A visszacsatolt területeken szinte sehol nem volt gyógyszergyár, Erdélyben 1920 és 1940 között semmilyen ilyen típusú vállalat nem létesült, bár Romániának például rendelkezésére álltak a megfelelő alapanyagok. A román kerületi munkásbiztosítók csupán 7 házi gyógyszertárat vettek korábban igénybe, melyből a Belügyminisztérium csupán kettőt használt fel. Így jórészt a trianoni területeken létesült vállalatokat tudták csak igénybe venni. E vállalatok azonban alapanyagaikat jórészt külföldről szerezték be. A külföldi import viszont erőteljesen visszaesett a külkereskedelem kiszámíthatatlansága, valamint a nemzeti autarkiakra való berendezkedés következtében. Ezt a helyzetet tovább súlyosbították az egyre gyakoribbá váló

311 A biztosítással a katonai szolgálatosok családtagjai is jogosulttá váltak az OTI szolgáltatásaira. Prónai: A kötelező társadalombiztosítás szolgáltatásai a két világháború közötti Magyarországon, 59.

312 7800/1938. M.E. sz. r., 7400/1939. M.E. sz. r., 5777/1941. M.E. sz. r., 940/1942. M.E. sz. r., 1900/1942. sz. r., 6800/1942. M.E. sz. r. A tartási hozzájárulás 1941-től vált közelezővé: a munkaadó a hadbavonult munkavállaló javadalmazásának 50%-át fizette a családnak. Ez az összeg minden egyes eltartott után 10%-kal emelkedett. A hadbavonultak családja 1942-től a jegyrendszer esetében is elsőbbséget élvezett, és havi 100–180 P összegben hadisegélyt is igényelhetett. Bikkal 1943. 87–90.

313 S bár 1942-ben az ONCSA tevékenységét úgy kívánták fokozni, hogy a szociális gondozásban az OSZF vezetésével korporatív átszervezést hajtanak végre, ez a már megkezdett ONCSA építkezések befejezésén túl nem valósult meg. Tegzes 1942. 126–129.

314 Új rendelkezések a társadalombiztosításban 1943. A költségvetési kiegyenlítésről és a gyógyászati segédanyagok ellátásának romlásáról.

katonai rekvirálások. Az ellátási nehézséget a Belügyminisztérium a gyógyszerköltségek hatósági szubvencionálásával, s új házi gyógyszertárak létesítésével próbálta – kevés sikerrel – ellensúlyozni.³¹⁵

Bár formálisan csak 1946-tól vált a társadalombiztosítás részévé, a családi pótlék rendszerét is bővítették a háború folyamán. Magyarországon Európában negyedikként vezettek be családi pótlékot 1938-ban. A szomszédos országokban csak a háború kitörése után, 1941-től került sor elsőként folyósítására, tehát a magyar szociálpolitika e családvédelmi programja a térségben egyedülállónak tekinthető.³¹⁶ Magyarországon 1941-ben már 331 953 gyermek után fizették a pótlékot, s a következő évben a pótlékok összegét is jelentős mértékben emelték: a korábbi havi 5 P helyett 7 P-re emelték az alapösszeget, mely progresszíven növekedett.³¹⁷ Ugyanakkor a köztisztviselők családi pótléka jóval magasabb volt, mint a többi munkavállalóé: a korábbi havi 12 P helyett 1941-től a köztisztviselői családoknál gyermekenként havi 48 P járt, szintén progresszív alapon.³¹⁸

Ugyanakkor az infláció miatt a családi pótlékok szintjeit is valorizálni kellett, így 1943 decemberében Bornemissza Géza iparügyi miniszter a gyermeknevelési pótlék emelésére és kiterjesztésére tett javaslatot. Bornemissza javaslata igen generózusnak tekinthető, mivel a pótlék megemelt szintjét (havi 12 P) már a kisiparosokra és a mezőgazdasági dolgozókra is ki kívánta terjeszteni.³¹⁹ Jóllehet a folyósítás 1944-ben a magyar szociálpolitika összeomlása után már nem kezdődhetett meg, ugyanakkor fontos kiemelni, hogy a tulajdonképpen már univerzálisnak tekinthető családi pótlék kiterjesztésére vonatkozó javaslat már a Horthy-korszak utolsó éveiben megszületett.

315 A kötszerekhez és gyógyászati textíliákhoz szükséges gyapotot Angliából, a szemüveg- és optikai lencsákat pedig Németországból szerezte be Magyarország. Az anyagok jó részét a magyar honvédség foglalta le, így az egészségügy csak igen kis mennyiségű utánpótlásban részesülhetett. További nehézséget jelentett, hogy a legmodernebb műszerek beszerzése és javíttatása is a külföldről függött. Új rendelkezések a társadalombiztosításban 1943. A költségvetési kiegyenlítésről és a gyógyászati segédanyagok ellátásának romlásáról.; A magyar társadalombiztosítás ötven éve 1943. 110–111.

316 Slovenskóban 1941. szeptember 24-én vezették be a családi pótlékot 14 éves korig, a betegségi biztosítás jogosultjai számára. 1942-ben 260 000 gyermek után fizettek pótlékot. Cseh-Morvaországban 1941. november 21-től folyósították rászorultsági elven működő közsegély formájában. Horvátországban a szlovák rendszerhez hasonlóan biztosítási alapon vezették be 1942. április 25-től. Bulgáriában 1942-től létezik gyermeknevelési pótlék. Azonban még a kelet-közép-európai országokkal valamelyest párhuzamba vonható Spanyolországban és Portugáliában is csak 1938 végén kezdték meg a családi pótlékok folyósítását. Tóth 1943a. 380–381.; Tóth 1943b. 457.

317 A 7310/1942. M.E. sz. rendelet értelmében egy gyermek után 7 P, két gyermek után 16 P, három gyermek esetén 27 P, négy gyermek után pedig 40 P járt havonta. További bővülést jelentett, hogy a családi pótlék minden igazoltan eltartott gyermek után járt (törvényes, örökbe fogadott és törvénytelen). A jogosultság feltételei nem változtak: a munkavállalónak minden hónapban legalább 15 munkanapot igazolnia kellett. Ha a munkaviszony önhibáján kívül szűnt meg, akkor további három hónapig járt a pótlék. Bikkal 1943. 26.

318 8500/1941. és 6500/1942. M.E. sz. rendeletek alapján a köztisztviselő felesége után havi 48 P, első és második gyermeke után további havi 48–48 P pótlékot kapott. Harmadik gyermeke után már 58 P, negyedik esetén 68 P, további születések után pedig már 78 P járt. További előnyt jelentett a nem köztisztviselői munkavállalókkal szemben, hogy a gyermekszületést követő hónapban a járadékosok a havi összeg ötszörösét kapták. Bikkal 1943. 27–28.

319 Tóth 1943b. 457.

A társadalombiztosítás háború alatti fejlesztéseit a várományfedezeti rendszer alapján létrejött feltőkésített tartalékalapok tették lehetővé. Ezeket a biztosító intézetek részben értékpapírokba, részben pedig ingatlanokba fektették be. Mivel a magyarországi biztosítási szisztéma pénzügyi alapját alkották, így a tartalékalapok sorsa döntően befolyásolta a magyar jóléti rendszer anyagi viszonyait. Részletes elemzése azért is szükséges, mivel a háborús front a magyarországi, s főként a budapesti ingatlanvagyonban nagy károkat okoz majd, s így a társadalombiztosítás vagyonát is érintette. Ezen túlmenően a háborús pénzügyi költségvetésre jellemző infláció a magyar államkötvényeket és értékpapírokat is elértektelenítette, tehát a biztosítók vagyonát a háború egy másik szempontból is károsította. A 4. táblázatban az 1943 végi állapot alapján rekonstruáltuk a magyarországi társadalombiztosítók tartalékalapjainak és befektetéseinek anyagi viszonyait.

4. táblázat: Az OTI és a MABI vagyona, 1943. december 31. (millió P)

Beruházási kategória	OTI	MABI
Egészségügyi	14,9	4,8
Nem egészségügyi	5,9	1,4
Belügyminisztérium lekötött összege	3,4	-
Szállodák	1,5	-
Dunahídalap	12,5	-
Értékpapírok	13,5	-
Egyéb befektetés	75,5	10*
Budapest Székesfőváros beruházásai	51,5	9
Mátravidéki villamostelep	5,3	-
Ipari Munkaszervező Intézet	22,8	11
Országos Lakásépítési Hitelszövetkezet	8,6	12
Községi orvosi lakások építése	-	1
Saját ingatlan beruházás	84,4**	7
Nem befektetett pénzvagyon (készpénz, pénztárjegy, vagy betét)	110,6	35
Összesen	410,4	91,2

* Nemzeti Beruházási Kölcsön

** 1930 és 1942 között.

Forrás: A magyar társadalombiztosítás ötven éve: 1943. 156–162.; Bikkal 1943. 43–44.; Hindy 1939. 497–500.; Lengyel 1942. 397.

A táblázat adataiból látható, hogy mindkét intézet esetében a befektetések domináltak. Az OTI teljes vagyonának 75%-át fektette be valamilyen formában, a több mint 410 millió P-ből csupán 110,6 millió maradt készpénzben vagy betétekben. A MABI esetében ez valamivel alacsonyabb: teljes vagyonának 62%-a volt valamilyen értékpapírban, kölcsönben vagy ingatlanban elhelyezve. Ezek a beruházások nem csupán a magyar társadalombiztosítás, hanem az egész magyar hitelezés és beruházási rendszer szempontjából is igen jelentősek voltak, mivel – egy 1936-os

adat szerint – az összes magyar hitelintézet teljes beruházási tőkéje nem haladta meg a 840 millió P-t.³²⁰ A magyar társadalombiztosítási rendszer megalkotásakor azért döntöttek a várományfedezeti tőkeelhelyezés mellett, hogy rentábilis befektetéseket biztosítsanak, illetve hogy a politikai és gazdasági válságok csak a vagyon egy részét érinthessék. A korszakban ez a tőkeallokációs megoldás a bismarcki típusú társadalombiztosítási rendszereknél igen gyakori volt, melyet az 1938-as bécsi társadalombiztosítási szakértők kongresszusa is megerősített.³²¹ Ennek következtében a bélyegrendszert és a felosztó-kirovó elvű járulékolást, mint általános finanszírozási alapsémát, elvetették.³²² Ugyanakkor e pénzügyi megfontolások miatt olyan társadalmi csoportok biztosítása, mint például az agrár-munkavállalók, kivitelezhetetlennek tűnt, hiszen a szezonális munkák miatt nem lehetett a rendszeres járulékbefizetésekre alapozni. Másrészt a várományfedezeti alapok befektetéseinek kidolgozásakor, jóllehet politikai válságok esetén viszonylag biztos vagyon-elhelyezési módnak látszott, nem számoltak azzal, hogy az infláció vagy a fizikai megsemmisülés ugyanúgy tönkretelthették e tőkevagyonot.

Összegzés

Összefoglalva megállapítható, hogy a munkanélküli és agrár-biztosítás bevezetésének hiánya adta a két világháború közötti magyar szociálpolitika legfőbb gyengéit. Az első világháború utáni szűkös földosztás és a telepítések elégtelen volta nem teremtett megfelelő számú önellátó paraszti egzisztenciát – a létminimumon vagy az alatt élő agrármunkások száma még 1938-ban is a 3 millió főt közelítette. Ez önmagában is felértékelte a szociálpolitika és a kötelező mezőgazdasági társadalombiztosítás jelentőségét. Az 1920-as, 1930-as évek magyarországi szociálpolitikájának legjelentősebb hiányossága e ponton ragadható meg: csak Darányi Kálmán kormánya vezetett be igen korlátozott nyugdíjbiztosítást néhány tízezer agrárcsalád számára a már létező, szintén meglehetősen szűkös balesetbiztosítás mellé. Ez egyrészt az ipari munkásság szociálpolitikai „felértékeléséhez” köthető, mely az elit politikai legitimálásához, a korszakban elterjedt ipari biztosítás és a bismarcki minta követéséhez kapcsolódott, másrészt – kisebb mértékben – az agrárrétegek irányában megnyilvánuló közömbösségből, valamint az ország Trianont követő igen súlyos gazdasági nehézségeiből eredt. Ugyanakkor az 1930-as évek végére az első bővítési

320 Nagy 2001. 91–92.

321 Horvát 1938. 313–324.

322 Bélyegrendszer működött Angliában, Franciaországban, Romániában s a német társadalombiztosítás egyes ágaiban. A várományfedezeti rendszer előnyeit bemutató irodalom a bélyegrendszer kritikáját emelte ki. E szerint a bélyegalapú kötelező biztosítás „fakultatívvá válhat”, s ellenőrzése roppant nehéz, s óriási költségeket emészt fel. A bélyegrendszerben sok lehetőség nyílik a visszelésekre – fennáll a bélyeghamisítás veszélye –, a halasztásra és mulasztásra. A túlságosan cizellált és sokféle bélyegtípus nehezíti a biztosítási rendszer átláthatóságát. További hátrány, hogy nincs lehetőség a munkaadói tartozások utólagos ellenőrzésére sem. Ezzel szemben a várományfedezeti rendszer egyszerű, rendszeres és pontos ügykezelést tesz lehetővé, mivel a várományi lapokat az Intézet kezeli, összesíti, ezért a munkahelyváltoztatás esetén a biztosítottat is ő utalja új helyiszervhez. A magyar társadalombiztosítás ötven éve 1943. 46.

javaslatok is megjelentek, melyek már a külföldi – elsősorban csehszlovák – példákat és a lehetséges revíziót is figyelembe vették.

A teljes agrárbiztosítás mellett a munkanélküli biztosítás is hiányzott a magyarországi társadalombiztosítási rendszerből. Ennek hiánya valamelyest eltérő összefüggésekre vezethető vissza. Habár Nyugat-Európához viszonyítva tényleges lemaradás tapasztalható e szociális jog tekintetében, ugyanakkor a magyarországi ínség- és közmunkarendszer, mint a biztosítás alternatívája, a kelet-közép-európai államok szociálpolitikájával összehasonlítva egyáltalán nem nevezhető fejletlennek. Mindazonáltal a munkanélküli biztosítás problémája annyiban tekinthető sajátosnak, hogy a biztosítás bevezetésének lehetőségét az 1930-as évek végén fellépő gazdasági konjunktúra munkaerő felszívó ereje jórészt okafogyottá tette.

Az európai gazdasági fellendülés, a gömbösi reformkísérlet, a külföldi minták, valamint a háborúra való készülődés az 1930-as évek végére, 1940-es évek elejére megteremtették egy új, teljesebb jóléti modell kialakításának esélyeit. Ugyanakkor ezek a fejlemények mind a demokratikus rendszerű, mind pedig a totális berendezkedésnek alárendelt szociálpolitika lehetőségét is magukban hordozták. Ez a bismarcki minta alapján kiépített rendszerből való továbblépést jelentette, ugyanakkor éppen a korábban megindult jóléti programok „fejlesztési imperatívusza” teremtett egyfajta kényszert a jóléti állam kereteinek tágításához.

Az Imrédy- és Teleki-kormány szociálpolitikája meghatározta és formálta a produktív szociálpolitika kialakulását és fejlődését. Az 1930-as évek végét, 1940-es évek elejét a keresztény-konzervatív szociális gondolkör hatására és a korábbi magyar jóléti tradíciók folytatásaként, részben pedig a korabeli korporatív államszervezések mintául vétele következtében növekvő társadalmpolitikai aktivitás és állami expanzió jellemezte. E folyamat tulajdonképpen több politikai, gazdasági és társadalmi igénynek is megfelelt. A produktív szociálpolitika és az e köré felépült munkaügyi rendszer a magyar, főként anyaországi tisztviselői csoportnak nyújtott új hatáskört, kapcsolatokat és pénzügyi lehetőségeket, tehát egy társadalmi réteg sajátos érdekét szolgálta. Ugyanakkor meghatározóvá vált az alsóbb társadalmi rétegekre, főként a szegényparasztoakra koncentráló népesedéspolitika és családvédelem is, hiszen az ONCSA elsősorban sokgyermekes szegény családoknak nyújtott kedvezményes hiteleket. Ennek hátterében az állt, hogy az agrár-munkavállalók többségére nem terjedt ki a kötelező társadalombiztosítás, így e társadalmi csoport ellátatlansága szociális és – a hatalmi elit számára – egyben legitimitási problémát teremtett. Másrészt a korabeli faji-nemzeti elgondolásoknak megfelelően a szegényparasztság „polgárosítása” révén a falusi népességben látták a magyarság hosszú távú felemelkedésének zálogát.

Ennek jegyében a korszak szociálpolitikáját, az uralkodó keresztény-konzervatív világnézettel összhangban, az alapvetően erkölcsi tanításokat megfogalmazó, keresztény-nemzeti aspektus határozta meg. Ez jórészt a keresztényszocialista hagyományok, ugyanakkor a Ruskin-féle liberális idealista settlement tradíció magyar öröksége is. A vizsgált periódusban két közös gyökerű, ám különböző megoldási

kísérlettel találkoztunk. Imrédy Béla egy radikális, korporativista tervbe kívánta integrálni a szociálpolitikát (radikális modell), sajátos technokrata szemlélet alapján szabályozva azt, akár a korábbi gazdasági-társadalmi struktúrák gyors lebontása révén. Ebben a törekvésében a kor meghatározó szociálpolitikusa, Kovrig Béla is támogatta. Teleki Pál ezzel szemben a magyar alkotmányjogi hagyományhoz jobban igazodó, a politikai struktúrákkal számoló szociálpolitikai koncepciót képviselt (reformista modell), mely végül az ONCSA keretében vált valóra. Az eszmei alapokon túl mindkettejük kormányzati szociálpolitikájának közös eleme, hogy a hivatásrendiség valamilyen formáját – úgy, mint például a Hangya, a Magyar a Magyarért vagy az Erdélyi Szociális Szervezet – beépítették a jóléti programokba. Kétségtelen, hogy e szociálpolitikák antiszemita jegyeket is tartalmaztak, azonban ezek nem voltak meghatározók a jóléti programok hosszú távú expanziójának egészét tekintve.

A közegészségügy, népesedéspolitika, és családvédelem második világháborút megelőző összefüggései a vizsgált periódusban tulajdonképpen a produktív szociálpolitika elképzeléseihez kapcsolhatóak, mivel ezek a politikák és politikai diskurzusok a munkaképes, önálló, erkölcsiben megerősített társadalom megteremtésére törekedtek. Ugyancsak lényeges tényező a közegészségügy és szociálpolitika összefüggését tekintve, hogy a szociális jogok fejlődése nem csupán az élet- és munkavégzés kockázatai ellen nyújtott védelmet, hanem a biztosítottaknak kórházi ellátást is garantált. Így a több mint 3 millió biztosított és családtagjaik nagy része a kötelező biztosításon keresztül jutottak alapvető közegészségügyi szolgáltatásokhoz, melyet korábban nem tudtak volna megfizetni. Ugyanakkor a mezőgazdasági munkavállalók elégtelen egészségügyi ellátása részben éppen a társadalombiztosítás hiánya miatt vált tartóssá a korszakban, mely további érvekkel szolgált a kötelező agrár-társadalombiztosítás kiépítésének szükségességéhez.

Mindazonáltal kétségtelen, hogy az orvosok és kórházi ágyak számának bővülése, az egészségvédelem fejlődése a második világháború előtt fontos materiális és intézményi bővülést jelentett. Noha a hozzájutás esélyeinek társadalombiztosításon keresztül történő javulása legalább olyan lényeges tényezőnek tarthatjuk a korszakban. Ez utóbbi gondolatot támasztja alá a körzeti orvosi rendszer és a társadalombiztosítás – különös tekintettel a mezőgazdasági biztosítás – összekapcsolását előrevetítő, Johan Béla által kidolgozott jóléti program is. E program egyben a két világháború közötti magyar szociálpolitika igen fontos állomása s a háború alatti szociálpolitika egyik fő kontinuitási tényezője.

A „revolúciós” Imrédy-féle megoldással szemben a Teleki és a Keresztes-Fischer-féle „evolúciós” szociálpolitikai modell sokkal jobban illeszkedett a fent körülírt társadalompolitikai célhoz. Tulajdonképpen a vármegyei szociális szolgálat megindulása is e tendenciához tartozott, hiszen a nép- és családvédelmi bizottságok megszervezése és az egységként kezelt család gondolata már az ONCSA megalakulása előtt is létezett. Az ONCSA „evolúciós” szociálpolitikája azonban nem sajátjogú fejlődést vetített elő, hanem államilag koordinált társadalomfejlesztést, melyet a közjóléti szövetkezetek széleskörű szabályozó tevékenysége képviselt. Tanulmányunk szempontjából igen lényeges, hogy ebben az értelemben a produktív

szociálpolitika és előzményei a bismarcki mintájú magyarországi szociálpolitikai tradíciókhoz illeszkedtek, s ezáltal – az útfüggőség egyfajta megnyilvánulásaként – a már meglévő jóléti rendszer kapott új jelentőséget. Az ONCSA ebben a tekintetben egyfajta katalizátor szerepét töltötte be. Habár a vizsgált periódusban – a szociális lakáspolitikai két világháború közötti 20000-es lakásszáma mellett – felépült 17000 ONCSA ház mérsékelt eredménynek tekinthető, az Alap az agrár-társadalombiztosítás mellett egy alternatív szociálpolitikai megoldást jelentett: önálló és rentábilis kisparaszti gazdaságok és egzisztenciák létrehozásával számos szegénységből eredő szociális probléma felszámolása lehetségessé vált. Másodsorban az ONCSA a szociális állam, a modern nemzetállamiság és a társadalmi emancipáció programjával hozzájárult a jóléti állam demokratizációjához is. Ugyanakkor a produktív szociálpolitika gyakorlati funkciói révén (felügyelet, erkölcsi nevelés) megint csak a hagyományos, bismarcki mintán alapuló magyarországi szociálpolitika modelljét erősítette, s ezáltal egy újabb kontinuitási tényezőt képezett.

A produktív szociálpolitika gyöngyei – mint például az anyaországiak előnyben részesítése, a több esetben hiányos forrásgazdálkodás és rossz elosztás, a területi egyenlőtlenségek – főképp a visszacsatolt országrészekben, különösképp Észak-Erdély esetében váltak nyilvánvalóvá. Ennek ellenére nem túlzás, ha azt állítjuk, hogy Magyarország második világháborús részvételét megelőzően már rendelkezésre állt egy szociális munkatapasztalattal rendelkező tisztviselői és szociális gondozói réteg, néhány alaposan megtervezett, bővítésre alkalmas szociálpolitikai projekt, valamint egy bővülő társadalombiztosítási és egészségvédelmi rendszer. Ezek a fejlemények megteremtették egy modern jóléti állam alapjait, melyet a korszakban többen – például Kovrig és Bikkal a társadalombiztosítással, Johan Béla pedig a közegészségüggyel kapcsolatban – a konzervatív elit ellenállása ellenére a közeljövő elérendő céljainak tekintettek.

A második világháború szociálpolitikájának elemzése alapján számos következtetést vonhatunk le. A magyar jóléti állam két jól működő programja, a kötelező társadalombiztosítás és a produktív szociálpolitika strukturális adottságai összességében nem változtak a második világháború idején. A produktív szociálpolitika fő exponensének tekinthető ONCSA építkezései a háború idején is folytatódtak, s főképp a visszacsatolt területek tekintetében hoztak igen jelentős előrelépést. Ugyanakkor fontos megemlíteni, hogy a háborús évek közül 1944-ben Magyarország hadműveleti zónává vált. Így új szociálpolitikai tevékenység nem indulhatott meg, s a kormányok többnyire csak a juttatások szintjeinek inflációhoz való igazításáról, illetve a háborús állapotoknak megfelelő szociálpolitikai szükségintézkedések meghozataláról gondoskodhattak. Ez önmagában a jóléti rendszer háború előtti állapotának kontinuitását jelentette. Ugyanakkor a második világháború szociálpolitikája számos ponton már az 1945 utáni jóléti expanzió során megvalósuló programok kidolgozásába kezdett. Ezzel tulajdonképpen a modern jóléti állam alapjait már a világháború alatt lefektette.

A társadalombiztosítás finanszírozása terén a várományfedezeti rendszer maradt a fő pénzügyi forrás, ugyanakkor az új biztosítások bevezetésénél számos szociálpolitikus már a felosztó-kirovó rendszer alkalmazását javasolta. Ennek az volt a fő oka, hogy a gyors kiterjesztések költségigényét – nagyobb mértékű vagyonadó kivetése nélkül – a tőkeakkumulációra építő várományfedezeti rendszerrel csak hosszabb távon lehetett finanszírozni. Az 1928-ban bevezetett nyugdíjrendszernél ez logikus lépés volt, hiszen a 8 éves várományfedezeti idő leteltével a tőkealapokból az OTI és a MABI képessé vált a folyamatosan bővülő nyugdíjrendszer finanszírozására. Egy gyorsabb és igen széles társadalmi csoportokat érintő társadalombiztosítási kiterjesztésnél azonban viszonylag rövid idő alatt vált szükségessé a járadékok folyósítása. A finanszírozás kérdésének adott nagyobb hangsúlyt a társadalombiztosítás lefedettségének bővülés is: míg 1939-ben a gazdaságilag aktívaknak csupán 30%-a rendelkezett kötelező társadalombiztosítással, addig 1943-ban ez az arány 39%-ra emelkedett. E növekedés a visszacsatolt területekkel megemelkedett biztosított létszámmal, valamint a háború alatt bevezetett kisebb kiterjesztésekkel magyarázható. Mindazonáltal a társadalombiztosítási programok stabilitása és mérsékelt bővülése az átmenet vizsgálatának szempontjából az útfüggőség erős érvényesülését mutatja: a bismarcki „pathról” Magyarország nem tért le a második világháború idején sem.

Hivatkozott irodalom:

- A magyar társadalombiztosítás ötven éve: 1892–1942. Budapest, 1943, Országos Társadalombiztosító Intézet.
- Alber, Jens: Government Responses to the Challenge of Unemployment: The Development of Unemployment Insurance in Western Europe. In: Flora, P. – Heidenheimer, A. J. (eds.): *The Development of Welfare States in Europe and America*. New Brunswick – London, 1981, Transaction Books. 151–186.
- Az 1930. évi népszámlálás. I. rész. Demográfiai adatok községek és külterületi lakott helyek szerint. Magyar Statisztikai Közlemények, 71. kötet, Budapest, 1932, KSH.
- Az 1930. évi népszámlálás. II. rész. Foglalkozási adatok községek és külterületi lakott helyek szerint, továbbá az ipari és kereskedelmi nagyvállalatok. Magyar Statisztikai Közlemények, 86. kötet, Budapest, 1934, KSH.
- Az 1941. évi népszámlálás. 1. kötet. Foglalkozási adatok községek szerint. Budapest, 1975, KSH Könyvtár és Dokumentációs Szolgálat – Magyar Országos Levéltár.
- Bikkal Dénes: Magyar szociálpolitika. A dolgozó társadalom szociális védelme Magyarországon. Budapest, 1943, Danubia.
- Bódy Zsombor: Egy társadalmi osztály születése: a magántisztviselők társadalomtörténete: 1890–1938. Budapest, 2003, L'Harmattan.
- Bódy Zsombor: Szociálpolitika és szociáldemokrácia Magyarországon az I. világháború idején. Századok, 139. évf. (2005) 6. sz. 1457–1475.
- Dixon, John – Macarov, David (eds.): *Social Welfare in Socialist Countries*. London – New York, 1992, Routledge.
- Egresi Katalin: Szociálpolitika Magyarországon. Nézetek, programok és törvények 1919–39. Budapest, 2008, Napvilág.
- Ferge Zsuzsa: Fejezetek a magyarországi szegénypolitika történetéből. Budapest, 1986, Magvető.
- Flora, P. – Alber, J.: Modernization, Democratization and the Development of Welfare States in Western Europe. In: Flora, P. – Heidenheimer, A. J. (eds.): *The Development of Welfare States in Europe and America*. London – New Brunswick, 1982, Transaction Books. 37–80.
- Gyáni Gábor – Kövér György: Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig. Budapest, 2006, Osiris.
- Hilscher Rezső: Bevezetés a szociálpolitikába. Budapest, 1928, Szövétnék.
- Hindy Zoltán: A járuléktökéek elhelyezése a Magánalkalmazottak Biztosító Intézeténél. Munkügyi Szemle, 13. évf. (1939) 11. sz. 497–500.
- Hindy Zoltán: Az öregségi-rokkantsági ellátás javulása. Jó egészséget! MABI Tudósító, 3. évf. (1944) 10. sz. 273–274.

- Horvát István: A társadalombiztosító intézetek tartalékalapjai tőkének beruházása. *Munkügyi Szemle*, 12. évf. (1938) 6. sz. 313–324.
- Kádár Mihály: Megjegyzések a mezőgazdasági betegségi biztosítással kapcsolatban. *Országos Orvoskamari Közlöny*, 8. évf. (1944) április 15.
- Kovrig Béla: A munka védelme a dunai államokban. Kolozsvár, 1944, Universitas Francisco-Josephina.
- Kovrig Béla: *Magyar társadalmpolitika (1920–1945)*. I. köt. Budapest, 2011, Gondolat.
- Laczkó István: A magyar munkás- és társadalombiztosítás története. Budapest, 1968, Táncsics.
- Ladik Gusztáv: *Jóléti intézményeink*. Budapest, 1940, Attila Ny.
- Lengyel Ervin: Az OTI szervezete és működése. In: Keresztes-Fischer Ferenc – Mártonffy Károly (szerk.): *A mai magyar egészségügyi közszolgálat*. Budapest, 1942, BM.
- Magyar Statisztikai Évkönyv. Budapest, 1931, Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal.
- Magyar Statisztikai Évkönyv. Budapest, 1940, Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal.
- Magyar Statisztikai Évkönyv. Budapest, 1941, Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal.
- Nagy Péter Tibor: A társadalmpolitika új elemei az 1930-as évek Magyarországon. *Világosság*, 42. évf. (2001) 7–9. sz. 85–104.
- Ormos Mária: *Magyarország a két világháború korában 1914–1945*. Budapest, 2006, Csokonai.
- Prónai Borbála: A kötelező társadalombiztosítás szolgáltatásai a két világháború közötti Magyarországon. In: Szilágyi Csaba (szerk.): *Szociális kérdések és mozgalmak Magyarországon (1919–1945)*. Budapest, 2008, Gondolat. 55–75.
- Propper Sándor: *Új ipari forradalom*. Budapest, 1933, Népszava Könyvkereskedés.
- Szikra Dorottya: Modernizáció és társadalombiztosítás a 20. század elején. In: Augusztinovics Mária (szerk.): *Körkép reform után: tanulmányok a nyugdíjrendszerről*. Budapest, 2000, Közgazdasági Szemle Alapítvány. 11–27.
- Tegzes László: Az önkéntes társadalmi munka. *Nép- és Családvédelem*, 1. évf. (1941) 10. sz. 42.
- Tegzes László: Háború és szociálpolitika. *Nép- és Családvédelem*, 2. évf. (1942) 4. sz. 126–129.
- Tomka Béla: *Szociálpolitika a 20. századi Magyarországon európai perspektívában*. Budapest, 2003, Századvég.
- Tomka Béla: Wohlfahrtsstaatliche Entwicklung in Ostmitteleuropa und das europäische Sozialmodell, 1945–1990. In: Kaelble, Hartmut – Schmid, Günther (Hg.): *Das europäische Sozialmodell. Auf dem Weg zum transnationalen Sozialstaat*. Berlin, 2004, WZB–Jahrbuch. 107–139.
- Tomka Béla: *Európa társadalomtörténete a 20. században*. Budapest, 2009, Osiris.
- Tóth Béla/a: Családi segély. *Nép- és Családvédelem*, 3. évf. (1943) 10. sz. 380–381.
- Tóth Béla/b: Szociális biztosítási tervek. *Nép- és Családvédelem*, 3. évf. (1943) 12. sz. 457.
- Új rendelkezések a társadalombiztosításban. *Jó egészséget! MABI Tudósító*, 2. évf. (1943) 1. sz. 1.
- Vörös Károly et al. (szerk.): *A magyar állam szervei 1944–1950*. I. köt. Budapest, 1985, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.

2.2. SZÖVEGEK A HORTHY-KORSZAK TÁRSADALMÁRÓL

2.2.1. Társadalomtörténet

Doros Gábor: Családvédelem. Küzdelem a születéscsökkenés ellen

Budapest, 1938, Magyar Családvédelmi Szövetség. 37–47.

① Doros Gábor (Székelyudvarhely, 1892. március 24. – Budapest, 1980. február 15.) orvos, egyetemi tanár. Orvosi diplomát 1915-ben szerzett a Budapesti Egyetemen. Részt vett az I. világháborúban. 1920 és 1927 között a Nékám-klinikán volt gyakornok, majd tanársegéd. 1926 és 1944 között tagja volt Budapest székesfőváros törvényhatósági bizottságának. 1927 és 1945 között az OTI Pestújhelyi kórházának főorvosa volt. 1939-ben kapott egyetemi magántanári, 1941-ben pedig nyilvános és rendes tanári kinevezést. A II. világháború időszakában jobboldali radikális nézetek hatása alá került. 1945 után a budapesti XIV. kerületi Bőr és Nemibeteg-gondozó Intézet osztályvezető főorvosaként és az Országos Bőr- és Nemi-kórtani Intézet munkatársaként dolgozott. 1962-től 1973-as nyugdíjazásáig a GANZ-MÁVAG szakrendelő intézet bőrgyógyászati osztályát vezette. Munkája során nagyszámú szakcikket és egészségpolitikai témájú írást publikált.

A Családvédelem. Küzdelem a születéscsökkenés ellen című írás európai összehasonlításban vizsgálja a korszak egyik fő demográfiai trendjét, a születések számának csökkenését. A magyarországi helyzet okait kutatva kiemeli a megélhetési nehézségeket, de még nagyobb hangsúlyt helyez a társadalmi és gondolkodásbeli tényezőkre, az individualizációra, a hagyományos erkölcsi szemlélet átalakulására.

A gyermek-nemakarás persze rendkívül sokrétű körülményre vezethető vissza és a népességben társadalmi osztály, foglalkozás, vagyoni állapot, lakóhely stb. szerint más és más okokból táplálkozik. Mindezeknek a körülményeknek azonban közös tulajdonságuk, hogy a két legfontosabb depopulációs indok, éspedig a) az erkölcsi, vagy b) a gazdasági jellegű depopulációs okok csoportjába beilleszthetők. Emellett közös jellemvonásuk az is, hogy az okok az esetek többségében egymással összefolynak és csak ritkán képzelhető el pusztán egyféle indító ok fennforgása. Az erkölcsi és gazdasági fő okok változó arányú megoszlásban, de úgyszólván mindig együtt találhatók.

A lelki motívumokban rejlő erkölcsi okok között első helyen áll a vallástalanság terjedése és a keresztény erkölctan szellemének és tanulságainak sajnálatos elhalványulása. [...] A vallásos hit elhalványulása és a vallásellenes propaganda elősegíti, sőt egyenesen táplálja az erkölcsi hiányosság folyamatát, amely a születéscsökkenés keletkezésében jut kifejezésre. A másik jelentékeny probléma a városiasodás fejlődésével együttjáró lelki átalakulás. A városok és főként a nagyvárosok kialakulása, ahol a körengetegben összezsúfolt népesség erkölcsi dekadenciára hajlik, nem kedvez a natalitásnak. A szexuális élet lezülése a városi rétegeket éles szögben eltéríti a családi élet tisztaságától, s a szexualitás valódi céljától: a fajfenntartástól.

A városi születéscsökkenés megítéléséhez tartozik az élet léhább felfogása, a mulatni vágyás, az ifjúság zománcának megőrzésére való törekvés és a jövedelemmel arányban nem álló életmód folytatása. Nem tagadható, hogy a nőemancipáció is erkölcsi ellensége az anyaságnak. Az a női típus, amelyik élete céljául a férfiével azonos munka vállalását tűzte maga elé, nem ér rá a fajfenntartás örök időket óta legfontosabb anyai feladatát teljesíteni. A városi gyermektelenség terjedésében fontos szerepet játszik az önálló életre törekvő, vagy önálló keresettel bíró nők rohamos szaporodása, akik nagyrészt erkölcsi felfogása az önálló szexuális életbeosztás elvéhez áll közelebb, mint a gyermeknevelés magasztos, de fáradtságos munkájának vállalásához. [...]

Ott, ahol a városi lakosság gyermekáldás részese, betegesen rabjává válik az utódokra vonatkoztatott utilitarisztikus szellemiségnek. Ez a körülmény eredményezi azt, hogy ma az emberek nagy része többet akar nyújtani az utódjának, mint amennyit a sors neki juttatott. Sikert, karriert akar mindenki a gyermekének, hogy többet érjen el az apjánál és – amint képzelik – „boldog” legyen. Nem a gyermek lelki kincsei és benső boldogsága, hanem előrejutása, a törtetés, az anyagiakban és címekben való dúskálódás képezi a szülők hiú álmát, s miután ez nagyobb gyermekszám mellett nem valósítható meg, a dilemmán csak a születéskorlátozás segít.

Emellett mindinkább lábra kap a pesszimizmus, a jövőtől való félelem és sorsunk további kialakulásába vetett bizalom megrendülése. Szaporodnak az emberek, akik nem mernek nősülni és gyermekeket nemzeni, mert – úgymond – minek kitenni a családot és a gyermeket a jövő bizonytalanságának, korunk veszélyeinek. Nem lesz-e az utód sorsa még rosszabb a szüleinél, vajjon érdemes-e egyáltalán élni és életet adni? Egyesek politikai és gazdasági pesszimizmusukban meggyőződéssel, sőt másokat vádoló módon hangoztatják, hogy felelősségteljes ember csak az esetben házasodjék és neveljen gyermekeket, ha azok felnevelését biztosítani tudja, mert ellenkező esetben lelkiismeretlenséget követ el utódaival szemben. [...]

Természetesen el kell ismerni, hogy bőven vannak esetek, ahol a születéskorlátozást komoly gazdasági nehézségek előzik meg, ámde erkölcsi okok több-kevesebb mértékben ilyenkor is szerepet játszanak. Nem kell elfelejteni, hogy éppen a városokban is a születéscsökkenés folyamata a felső rétegeknél, magasabb rangú hivatalnokoknál, katonatiszteknel és a jómódú polgároknál kezdődött. Hogy pedig a városi munkásréteg szaporasága lényegesen megcsappant, arra vonatkozólag is alaptalanul hozzák fel érvül a nehéz gazdasági és kereseti viszonyokat, – hiszen éppen a szervezett munkásság az, amely a mai nehéz viszonyok dacára sokkal jobb anyagi színvonalon él, mint félévszázaddal ezelőtt, az általános bőség korszakában. A jelzett körülmények mindenesetre azt bizonyítják, hogy a gazdasági teória egymagában nem ad kielégítő magyarázatot a városi szaporodáscsökkenésre, s e kérdésnél mindazokat a szempontokat mérlegelni kell, amelyek a lelki és erkölcsi okok komplexumát ölelik fel. [...]

Eközben a családi erkölcsök hovatovább romlanak és a városokban ijesztően szaporodik a kétes életű nők száma. Különösen aggályos, hogy míg régebben a züllött

életű nők rétegét a tisztességes polgári társadalomtól élesen el lehetett választani, addig napjainkban az elválasztó falak kezdenek leomlani. Az erkölcsi felfogás lazasága lassanként beszivárog a társadalom legszélesebb rétegeibe és megfertőzéssel fenyegeti a nemzet egész állományát. A prostitúció hovatovább terjed, és erkölcsi kórképét rányomja a magyar nagy- és középvárosok utcáira. [...]

Áttérve a falusi népesedéscsökkenés okainak felkutatására, Itt a városihoz képest sok hasonlatosságot, de sok eltérést is találunk. A hasonlatosság főként az erkölcsi momentumoknál mutatkozik, az eltérés pedig a gazdaságiaknál. [...] A lelki indítóokok között igen fontos helyet foglal el a közvélemény nyomása és a helybeli divat parancsoló szava. Az évszázadok óta ugyanazon rögön élő ormánysági, sárközi lakosság pl. rendkívül konzervatív és a népszokásokat áthághatatlan és megváltozhatatlan parancsnak tekinti. Az évszázadok óta kórosan kialakult születéscsökkentő irányzat a helybeli lakosságnak megfellebbezhetetlenül írja elő az egy-gyermeket, és jaj annak a fiatal asszonynak, aki az előírást forradalmár módjára meg próbálná szegni. Az öregek súlyos büntetése és az egész falu megvetése üldözné a vakmerőt. [...]

Hogy a föld birtoklása, illetve annak hiánya a születéskorlátozás és egyke kérdésével közvetlen összefüggésben van, az tagadhatatlan. Csakhogy ez az összefüggés egészen más és bizonyos vonatkozásban pontosan a fordítottja annak, mint amit egyes falukutatók feltételeztek. A dolog úgy áll, hogy maga a birtoklás ténye, valamint a földbirtok megőrzésére, s az egyetlen örökösnek osztatlanul való átszarmaztatására való törekvés az egy-gyermek rendszer legfőbb kútforrása. A nagy születéscsökkenést mutató vidékeken azt látjuk, hogy a jómódú gazda örökölt és összegyűjtött vagyonát féltékenyen őrzi a szétaprózástól, ami az ő és utódja életszínvonalát lecsökkentené és a család elért vagyoni tekintélyét aláásná. Elődei még megelégedtek a két gyermekre való korlátozással, ma már az egykénél tartanak, és ha ezt az Isten magához veszi, eljutnak a vigasztalan „egy se”-ig. A legfőbb szempont a földnek egy kézben való mohó tömörítése, lehetőleg egykés örökös fiúnak vagyonos egykés leánnyal való összeházasítása, az anyagi jólétnek az utódban való kiélése és a család további meggazdagítása. [...]

A születéskorlátozás és egyke kérdésében határozott törvényszerűség mutatkozik, amelyet Simontsits Elemér igen szemléltetően és szellemesen formulázott meg: „Ahol a gyermek keresőtárs, ott sok a gyermek; ahol fogyasztótárs, ott kevés.” A városi lakosság, különösen minden ipari centrum és metropolis lakossága olyan körülmények között él, amelyek mellett a szülő a gyermeket általában a keresete fokozására nem tudja felhasználni. A városi gyermek tehát a szülő szempontjából nem keresőtárs, hanem ellenkezőleg éppen a szülő keresetét fogyasztja. Ennek megfelelően a városi lakoságnál általános rendszer a születéskorlátozás, és minél nagyobb valamely város, ott a nőtlenség, a gyermektelen házasság és az egyke annál fokozottabb mértékben üti fel a fejét. A falusi lakosság tekintetében azonban a helyzet egészen más, amennyiben itt a népesség oly módon oszlik meg, hogy egyik részénél a gyermek keresőtársként, a másiknál fogyasztótársként jelentkezik, s így egyik részénél bő gyermekáldást, a másiknál katasztrofális születéskorlátozást látunk.

Kovács Alajos, Thirring Lajos és más szerzők munkáiból tényként megállapítható, hogy az összes foglalkozási ágak, de a szorosan vett földműves kategóriák között is a gazdasági cselédek és a mezőgazdasági munkások, szóval a földnélküli földművesek családjai a legtermékenyebbek. A mezőgazdasági munkásrétegnek a munkaerején kívül egyebe nincsen és létfenntartásának egyetlen eszköze a munka. Az alacsony munkabérek miatt azonban a családfő keresete távolról sem elegendő a család eltartására, a munkában a feleségnek és a gyermekeknek is részt kell vennie. Annál jobban él a család, minél többen hordják haza a családi tűzhelyhez a munkabért. A gyermekek már ökölnyi korban baromfi-pásztorok, majd mind több és több részt vesznek a munkában és megnősülésükig, illetve férjhezmenetelükig a családi közösség részére keresnek. A szegődményes gazdasági cselédeknel a béren felül a saját haszon- élvezetre kapott földrész megműveléséhez is feltétlenül népes család, sok munkáskéz szükséges, mert enélkül a gazdasági cselédnek a földbirtokos részére vállalt köteles munkát, vagy a haszonélvezetre kapott föld megművelését kellene elhanyagolnia. Emellett közismert, hogy a gyermekek a nincstelen falusi szülők részére életbiztosítást is jelentenek, mert azok felnövekedve, a szülőket, munkaképtelen öregségük idején eltartják. Mindebből kétségtelenül megállapítható, hogy a felsorolt nincstelen földműves néprétegeknél a gyermek kívánatos és szükséges keresőtársként jelentkezik.

Kovács Alajos: Magyarország népe és népesedésének kérdése

Budapest, 1941, Magyar Statisztikai Társaság. 40–43.

- ① Kovács Alajos (Gyöngyöspüspöki, 1877. január 6. – Budapest, 1963. április 14.) jogász, statisztikus, demográfus. Egerben érettségizett a ciszterciánknál, majd a Budapesti Tudományegyetem jogi diplomát. 1898-ban a Központi Statisztikai Hivatalnál helyezkedett el. Részt vett az 1900-as és az 1910-es népszámlálás lebonyolításában. Jelen volt az I. világháborút lezáró béketárgyalásokon, mint a magyar küldöttség szakértője. Ő irányította az 1920-as népszámlálást. 1923-ban Genfben, a Népszövetség egészségügyi szekciójánál folytatott tanulmányokat. 1924-ben kinevezték, a Statisztikai Hivatal aligazgatójának, majd néhány hónappal később helyettes államtitkári rangban a Hivatal igazgatója lett. A KSH vezetését 1936-os nyugállományba vonulásáig látta el. Tudományos tevékenysége elismeréseként már 1920-ban az MTA levelező tagjává választották. 1926-ban a szegedi Ferenc József Tudományegyetem tiszteletberi doktorává avatta. A következő években a Magyar Statisztikai Társaság elnökének, az Országos Statisztikai Tanács másodelnökének, a Magyar-Német Társaság társelnökének posztját töltötte be. 1930-ban kitüntették a Corvin-koszorúval, 1936-ban államtitkári címet kapott. Az Imrédy-kormány időszakában statisztikus szakértőként közreműködött a bécsi döntés szakmai megalapozásában, valamint a zsidótörvény előkészítésében. A nemzeti kérdésben vallott álláspontja az asszimilációt, a névmagyarosítást szolgálta. Jobboldali politika megnyilatkozásai miatt 1948-ban megfosztották minden címétől, MTA tagságától, és teljes vagyonekobzás mellett 5 év börtönre ítélték, amit később 2 évre mérsékeltek.

A Magyarország népe és népesedésének kérdése című munka a trianoni Magyarországon bekövetkezett népességváltozásokat elemzi, elsősorban nemzetiségi szempontból, vagyis a magyarság döntő többségbe kerülésének okait, és az ebből eredő következményeket.

A magyar statisztika a nemzetiségek számának megállapítására 1880 óta következetesen az anyanyelvet használja, mint a nemzetiség legfőbb ismertetőjelét. Kétségtelen, hogy az anyanyelv nem mindenben fedi a nemzetiség fogalmát, de minthogy az anyanyelv meghatározása bizonyos szubjektív elemet is visz a fogalomba – „az a nyelv, amelyet magáénak vall, és a legjobban és legszívesebben beszél” – mindenesetre igen közel áll a nemzetiség fogalmához. Némi kétség csak a több nyelvet beszélőknél merülhet fel, ezek azonban a statisztika tanúsága szerint a lakosságnak trianoni területen kb. csak 18%-át teszik.

A történeti Magyarországon (Horvát-Szlavónország nélkül) a világháború előtti utolsó magyar népszámlálás szerint a népességnek 54,5% vallotta magát magyar anyanyelvűnek, a magyarság után legszamosabban voltak a románok, 16,1%, azután a tótok 10,7, a németek 10,4%-kal. A rutének és a szerben arányszáma már csak egyaránt 2,5% volt, a horvátoké pedig 1,1%, a többi 2,2% a még kisebb nemzetiségek (vendek, bunyevácok, cigányok stb.) között oszlott meg. A magyarság tehát számban jóval túlhaladta a többi nemzetiségek együttes számát, azon kívül a magyar nyelvnek az az előnye is megvolt, hogy azt a nem magyar nemzetiségeknek is 22,5%-a beszélte, az összes népességnek tehát közel 2/3 része (64,7%) tudott magyarul. Ez az arányszám a városok népességében és általában a kulturáltabb és gazdaságilag erősebb rétegekben, és emellett mindenütt a férfinépességben jóval magasabb volt, ami a gazdasági és társadalmi érintkezést igen megkönnyítette.

A trianoni országmegcsonkítás azzal, hogy a nemzetiségeknek legnagyobb részét elszakította Magyarországtól, habár azzal együtt a magyarságnak is kerek harmadrészét idegen uralom alá juttatta, mindenesetre megjavította a nemzetiségi viszonyokat, amennyiben a megmaradt területrészen a magyarság arányát jelentékenyen felemelte, úgyhogy az 1930. évi népszámlálás a trianoni területen már 92,1% magyar anyanyelvűt talált. A németek arányszáma 5,5, a tótoké 1,2%-ra csökkent, a többi nemzetiség arányszáma pedig csak 0,1–0,3% körül mozgott. Legnagyobb számmal a németek maradtak a trianoni területen, számuk 1930-ban 478 630 volt, a tótoké pedig 104 819. Mindkét nemzetiség erősen megfogyott az utóbbi évtizedben részint az elcsatolt területekre való átköltözés, részint pedig főképp a városokban történt beolvadás folytán. A németek a Dunántúl északnyugati és délkeleti részén vannak nagyobb számmal, különösen Moson, Baranya és Tolna megyékben azután az Alföld déli részén, a megmaradt Bács-Bodrog megyében, végül a fővárosban és környékén. Számuk azonban éppen Budapesten csökken a legnagyobb mértékben. A tótok az ország északi részeiben, ahol a legközelebb lennének fajrokonaihoz, csak kis számmal fordulnak elő, legnagyobb tömegük az Alföld délkeleti részében lakik, ahová a török kiűzése után, a 18. század folyamán települtek az északi vármegyékből. A többi jelentéktelen nemzetiség is területileg csak egészen kis részben függ össze elszakított fajrokonáikkal, nagyobb részük a magyarság etnikumában szétszórta él.

A magyarság a trianoni terület minden megyéjében abszolút többségben lakik, a legtöbb közigazgatási egységben aránya a 80-90%-ot meghaladja, még Baranya és Bács-Bodrog megyében is, ahol a németek legnagyobb számmal vannak (34,7, illetőleg 25,7%), eléri a 60,5%-ot, illetőleg a 66,4%-ot. Tolna megyében pedig, ahol 24,8% német van, a magyarság aránya 74,9%-ra emelkedett. A tótok az egyetlen Békés megyében laknak említésre méltó arányban, ahol 13%-ot tesznek.

Nagy erőssége a magyarságnak, hogy a kulturális és gazdasági élet gócpontjain, a városokban jóval erősebben van képviselve, mint a falvakban. A tj. városokban 94,8% a magyarság arányszáma, a megyei városokban még ennél is több, 95,8%. Ezzel szemben, a főképp mezőgazdasági jellegű falvakban 91,5%-os a magyarság, ugyanitt a németek aránya 6,9%, holott a városokban csak 2,8. A városok között egyetlen egy sincs, amelyben a magyarság aránya ne lenne több 50%-nál. Még Sopronban is, ahol a németesség a legerősebb (41,6%) valamennyi város között, 56,6% a magyarság aránya. Viszont a tótok Békéscsabán, ebben a közel 50 ezer lakosú városban már csak 38,3%-kal szerepelnek a magyarság 61%-ával szemben. Még a 10 ezer léleknél több lakossal bíró 59 község között is csak négy akad, ahol a magyarság aránya nem éri el az 50%-ot.

Kétségtelen, hogy a magyarság Magyarország trianoni területén olyan elhatározó többséggel bír, ami mellett a többi nemzetiség száma eltörpül, és minthogy a többi nemzetiség legnagyobb része a magyarság etnikumába van beékelve, falvai sok helyen körül vannak véve magyar falvak által, emellett népfellegük állandóan elfolyik a még erősebb magyar többségű városokba, nem lehet csodálni, hogy számuk

azoknak az intézményeknek dacára, amelyeket a magyar államhatalom a nemzetiségeknek nyelvük megtartására biztosított, mégis fokozatosan csökkenőben van. Egy-egy községben alig mutatkozik változás a nemzetiségek hátrányára, a falvak lakossága azonban alig szaporodik, a városokba tóduló nemzetiségi fiatalság pedig, amely ott megtelepszik, legnagyobb részt elvesz saját fajtája számára. Ugyanaz a jelenség ez, mint minden más államban, ahol az államalkotó fajnak túlnyomó többsége van, a nemzetiségek pedig szórványokban laknak, egyformán mutatkozik. Kivétel ez alól a szabály alól csak ott lehet, ahol az államalkotó fajtától különböző nemzetiségek, nemcsak nyelviileg különböznek a többségtől, de vallási, társadalmi és gazdasági korlátok is erősen elválasztják őket. Magyarországon ilyen korlátok nincsenek.

Vallás tekintetében pl. a nagyobb számban megmaradt nemzetiségek, mint a németek és a tótok, éppen úgy megoszlanak a katolicizmus és a protestáns felekezetek között, mint maga a magyarság. A magyarságnak 64,1%-a tartozik a római katolikus egyházhoz, 22,5%-a református, 5,2%-a evangélikus. A németek közül 82% római katolikus és 14,2% evangélikus. A tótok már túlnyomóan evangélikusok, 60,9%-ban, köztük a római katolikusok aránya csak 36,8%. A németek és a tótok tehát jóval nagyobb százaléka evangélikus, mint a magyaroknak, mindamellett a magyarság többsége az evangélikusok között még így is elhatározóan nagy (75,2%). A legnagyobb vallás, a római katolikusok soraiban 91,1% a magyarság aránya, a görög katolikusok között már felmegy 96,9%-ra, a reformátusok között pedig éppen 99,6%-ra. Még a magyarságtól legidegenebb görög keleti vallásúak közt is relatív többségben van a magyarság (39%), a többi 61% megoszlik a románok (32,7%), szerbek (15,8%), bolgárok és még apróbb nemzetiségek közt. Az izraelita vallásúaknak 97,4%-a vallotta a magyar anyanyelvet, 2,2%-a pedig a németet. A német anyanyelvű zsidók száma 1920-tól 1930-ig több mint 10 ezerrel megfogyott, részben ez is magyarázza a németek számának jelentékeny csökkenését.

Olay Ferenc: Kisebbségi népoktatás

Budapest, 1935, Magyar Nemzeti Szövetség. 12–16.

Olay Ferenc, nemes, dr. (Budapest, 1887. március 3. – Budapest, 1936. augusztus 7.) kultúrpolitikus, közíró. A Budapesti egyetem jog- és államtudományi karán végzett, 1910-ben államtudományból doktorált. Ezt követően a Vallás és Közoktatásügyi Minisztérium népiskolai ügyosztályán dolgozott. Részt vett az I. világháborúban, 1918-ban huszár főhadnagyként szerelt le. Visszatért a VKM-be, ahol az elnöki majd a művelődéspolitikai ügyosztályon szolgált, 1923-tól miniszteri osztálytanácsosi besorolásban. 1935-től miniszteri tanácsosként az egyetemi és külföldi tudományos kapcsolatok ügyosztályának (IV.) vezetője volt. Közben, 1931-ben magántanári címet kapott a szegedi egyetemen. Tagja volt a Magyar Külügyi Társaság elnöki tanácsának, a Műemlékek Országos Bizottságának, illetve a Magyar Nemzeti Szövetség választmányának. Jelentős szakmai tevékenységet folytatott, a trianoni békeszerződés okozta kulturális károk feltárásában és közismertté tételében, az elcsatolt területek magyar lakossága kulturális problémáinak megoldása érdekében. Mintegy 230 szakmai írása és 130 hírlapi cikke jelent meg, közöttük a Magyar kultúra válságos éve, 1918–1927 és A magyar kultúra kálváriája az elszakított területeken, 1918–1928 című könyv.

A Kisebbségi népoktatás című munka ismerteti azokat az intézkedéseket, amelyek korábban a dualizmus időszakában a magyar nemzetiségi népoktatásra vonatkoztak, és amelyek 1919 és 1934 között születtek, és azt igazolják, hogy a magyar kisebbségpolitika megfelel az európai elvárásoknak. Majd áttekinti a többi európai ország és az utódállamok kisebbségi oktatással kapcsolatos lépéseit.

Az összeomlás és a rákövetkező két forradalom után, a trianoni békeszerződést jóval megelőzve a kegyetlenül megcsonkított és sok sebből vérző Maradék-Magyarország az ezeréves létét alapjaiban fenyegető viszonyok ellenére is egyik legelső feladatának tekintette, hogy újból megerősítse, a változott világhelyzetnek megfelelően a lehetőség határáig kiterjessze a nemzeti kisebbségei egyenjogúságát is az iskolázás és különösen a népoktatás terén. A forradalmak után megalakult első polgári kormány (Friedrich István miniszterelnök vezetése alatt) már az 1919. év őszén a 4044/1919. M. E. számú szükségrendelettel sietett az első kisebbségi intézkedést megtenni (12. és 13. §§-ok). Ez a miniszterelnöki rendelet azonban csak keret-rendeletnek tekinthető, s ezt mihamarább a kisebbségek védelmének újabb jogi rendezése követte, amely a részletekig pontosan szabályozta a nemzeti kisebbségek jogait.

Azokban a városokban és kerületekben, ahol jelentékeny arányban élnek olyan magyar állampolgárok, akik faji, vallási vagy nyelvi kisebbségekhez tartoznak, ezeknek a kisebbségeknek méltányos részt kell biztosítani mindazoknak az összegeknek az élvezetéből és felhasználásából, amelyeket közvagyon terhére állami, községi vagy más költségvetésben nevelési, vallási vagy jótékonyági célokra fordítanak. Az 1921. évi XXXIII. t. c.-be iktatott trianoni békeszerződésben a nemzeti kisebbségek védelmére vállalt kötelezettséget a III. rész, 6. címének 54–60. cikkei foglalják magukban, amelyekből közvetlen iskolai vonatkozásúak az 58–59. cikkek.

Az említett 58. cikk ötödik bekezdése szerint, „azok a magyar állampolgárok, akik faji, vallási vagy nyelvi kisebbségekhez tartoznak, jogilag és ténylegesen ugyanazt a bánásmódot és ugyanazokat a biztosítékokat élvezik, mint a többi magyar állampolgárok. Nevezetesen: joguk van saját költségükön jótékonyági, vallási vagy szociális intézményeket, iskolákat és más nevelőintézeteket létesíteni, igazgatni és azokra felügyelni, azzal a joggal, hogy azokban saját nyelvüket szabadon használhatják, és vallásukat szabadon gyakorolhatják.” Az 59. cikk pedig ezeket mondja: „olyan városokban és kerületekben, ahol nem-magyar nyelvű állampolgárok jelentékenyszámban laknak Magyar Kormány a közoktatásügy terén megfelelő könnyítések fog engedélyezni avégből, hogy ily magyar állampolgárok gyermekeit az elemi iskolákban saját nyelvükön tanítsák. Ez a rendelkezés nem akadályozza a Magyar Kormány abban, hogy a agra nyelv oktatását az említett iskolákban is kötelezővé tegye.”

A 4044/1919. M. E. számú szükségrendeletnek kiegészítése a 209 494/1919. vallás- és közoktatásügyi miniszteri rendelet, amely a nemzeti kisebbségek nyelvének a népoktatás terén a legteljesebb érvényesülést biztosítja, sőt kelleténél tovább is megy, mert a nem-magyar oktatási nyelv bevezetését a nem-magyar ajkú községekben kötelezővé teszi. Mivel ez a rendelkezés sok helyen ellenzésre talált, oly módosítása vált szükségessé, hogy a lakosságnak joga van az eddigi tanítási nyelvet megtartani. A trianoni békeszerződés kisebbségi kötelezettségeinek végrehajtását tárgyazza a 4800/1923. M. E. számú rendelet is, amely a kisebbségi jogok szabatos, kibúvók nélküli meghatározása, és nem általánosságban szabályoz, hanem a részletekbe hatolva intézkedik.

E rendelet az oktatásügyet illetően kimondja a szabad iskolaválasztási jogot, minden korlátozás nélkül. Községek, egyházak, egyesületek, magánosok szabadon állíthatnak és tarthatnak fenn iskolákat, ezekben az oktatás nyelvül lakosaik, hívóik, tagjaik, illetőleg a maguk anyanyelvét szabadon használhatják. Iskolájuktól a nyilvánossági jog nem tagadható meg és állami segélyezés szempontjából azonos elbírálás alá esnek a nem állami jellegű magyar tanítási nyelvű iskolákkal. Az állami és községi elemi iskolákban, ott ahol a lakosság többsége valamely nyelvi kisebbség, vagy ahol a kisebbségi tankötelesek száma legalább 40, az érdekeltek (szülők, helyi iskolai, vagy önkormányzati szervek) kívánságára az illető kisebbség anyanyelve egészben, vagy részben anyanyelvül alkalmazandó. A kormány gondoskodik a kisebbségi iskolák tanítóinak képzéséről. [...]

16. §. A nyelvi kisebbségekhez tartozó magyar állampolgárok nem korlátozhatók abban, hogy tanulmányaikat a törvényeknek megfelelő fajú, fokozatú és jellegű tanintézetek közül milyen tanítási nyelvű intézetben folytassák.

17. §. Az iskolafenntartás joga az ide vonatkozó törvényes rendelkezések szerint minden fokozaton megilletvén a községeket, az egyházakat, az erre a célra alakult egyesületeket és magánosokat, ezek az általuk fenntartott tanintézetekben az oktatás nyelvül, a magyar nyelv kötelező oktatására vonatkozó törvényes intézkedések sérelme nélkül – a községek e mellett a 18. §. korlátain belül – lakosaik, hívóik tagjaik, illetőleg a maguk anyanyelvét vagy az állam hivatalos nyelvét szabadon

használhatják. Ilyen intézetektől, ha a törvényes intézkedéseknek mindenben megfelelnek, a nyilvánossági jog nem tagadható meg, azok az azonos fajú és fokozatú magyar tanítási nyelvű nem állami intézetekkel állami segélyezésük feltételei tekintetében is teljesen egyenlő elbánásban részesítendőek.

18. §. Az állami és községi népoktatási intézetekben, ahol az egy és ugyanazon nyelvi kisebbségeket tartozó tankötelesek száma 40-et eléri, vagy ahol a magyar állampolgárok egy és ugyanazon nyelvi kisebbségekhez tartozó része a lakosság többségét teszi, a helyi iskolai vagy közigazgatási önkormányzati szervek, vagy a nyelvi kisebbségekhez tartozó 40 tanköteles gyermek szülőjének, gyámjának kívánságára az illető kisebbség anyanyelve (a magyar nyelv kötelező oktatására vonatkozó törvényes rendelkezések sérelme nélkül) megfelelő számú osztályban egészben, vagy részben tanítási nyelvül alkalmazandó.

A tanítás sikerének biztosítása szempontjából a vallás- és közoktatásügyi miniszter rendeletileg fogja megállapítani, hogy ott, ahol az előző bekezdésben említett szervek, illetve a szülők kívánsága arra irányul, hogy a kisebbségi nyelv részben érvényesüljön, a tanításnál az előbb nevezett érdekeltség a tanítási nyelv szempontjából milyen típusú iskolák között választhat. A kormány a felmerült szükséghez képest gondoskodik arról, hogy az általa kijelölendő polgári iskolákban és középiskolákban a nyelvi kisebbséghez tartozó tanulók számára a tanítás erre a célra létesített párhuzamos osztályokban egészen vagy részben a tanulók anyanyelvén történjék.

Ugyancsak megfelelő módon gondoskodik a kormány arról, hogy az ezen rendelkezések végrehajtására szükséges tanerők kellő számban kiképeztesse. Az ország területén élő nyelvi kisebbségek nyelve és irodalma számára legalább egy tudományegyetemen tanszéket kell fenntartani.

A végrehajtási utasítás népiskolai rendelkezéseinek szempontjából, az 1923. évi augusztus hó 24-én kelt 110 478/1923. VKM számú rendelet ezután még részletesebben szabályozta. Mindebből kitűnik, hogy a rendelkezések által a felekezeti iskolák régi joga az állami és községi iskolákra is kiterjesztett, mert az állam minden kérelem nélkül taníttatja az állami iskolákban a helyi többség anyanyelvét.

Rézler Gyula: A magyar gyári munkásság

In: Rézler Gyula (szerk.): Magyar gyári munkásság. Szociális helyzetkép. Budapest, 1940, Magyar Közgazdasági Társaság. (7–47). 16–21.

Rézler Gyula (Miskolc, 1911. május 31. – Budapest, 2001. október 29.) szociológus. A budapesti Pázmány Péter tudományegyetemen tanult, tagja volt az Eötvös Kollégiumnak. 1935-ben szerzett történelem–földrajz szakos tanári diplomát. 1938-ban Szegeden társadalomtörténetből, majd 1941-ben Pécsen államtudományokból doktorátust szerzett. 1938 és 1941 között munkatársa volt a Miniszterelnökség Gazdaságkutató osztályának 1943-ban alapítója és első igazgatója a Magyar Munkatudományi Intézetnek. Elsősorban munkás- és üzemszociológiai kutatásokkal foglalkozott. 1945 és 1948 között az Újjáépítési Minisztérium szaktanácsadója volt. 1948 novemberében Ausztriába emigrált, majd 1952-től az Egyesült Államokban élt. Egyetemi tanárként dolgozott New Yorkban, Chicagóban. Széleskörű szakmai tudását 1976-tól munkaügyi döntőbíróként kamatoztatta. Szakmai írásaiban a technikai fejlődés és az automatizálás munka világára gyakorolt következményeivel, illetve a munkaügyi viták rendezésének kérdéseivel foglalkozott. 1998-ban visszakapta korábban elvesztett magyar állampolgárságát és az MTA külső tagjává választották.

A magyar gyári munkásság című tanulmány bemutatja a nagyipari dolgozók társadalmának szerkezetét, tárgyalja a munkaidő és a munkabér alakulásának kérdését, kitekint a munkásság általános megélhetési viszonyaira, a gyári termelés hasznából és a nemzeti jövedelemből való részesedésére, áttekinti a munkásszervezeteket és a hivatalos, illetve magán munkásjóléti intézmények rendszerét.

A függőleges tagozódás szempontjából a munkásosztályon belül csak két állandó réteget találunk, amelyeket egymástól élesebb és nehezebben átléphető határvonal választ el. E két egymás mellett elhelyezkedő réteg a tanultmunkások és a tanulatlan munkások, vagy napszámosok rétegei. Amint a két réteg megnevezéséből is kitűnik, az elválasztás döntő szempontja a szakértelem. Ez az a tényező, amely a szakmunkást nélkülözhetetlenné teszi. Nehezebben való pótolhatósága jelenti számára a nagyobb bért és az ennek az alapján előálló kedvezőbb gazdasági és kulturális életkörülményeket.

A munkásság rétegződésének számszerű vizsgálatakor induljunk ki ismét az 1939. évi gyáripari statisztikában szereplő 333 750 munkásból. Ezeknek – ha a szakmunkásokká leendő tanoncokat is hozzájuk számítjuk – kerekén 35%-a a tanult és szakmunkás, a fennmaradó 65%-a pedig a tanulatlan munkás, napszámos. A szakmunkások soraiból kiemelhetjük a munkásság legjobban kereső részét, az előmunkásokat. akik azonban a foglalkoztatott gyári munkásságnak mindössze csak a 3%-át jelentik. A napszámos réteg nagyjából azonos összetételű, nagyobb különbségek e rétegen belül nem mutatkoznak.

A szakmunkások és napszámosok közötti megoszlás természetesen iparáganként különböző. Legnagyobb a szakmunkások részesedése a nyomdaiparban (79,5%), a ruházati iparban (64,5%), a gépiparban (54,7%) és az áramszolgáltató telepeknél (53,4%). Legmagasabb a tanulatlan munkások (segédmunkások) aránya a textiliparban (88,5%), a vegyészeti iparban (81,1%), a bőriparban (75,6%) és a kő-,

anyag- és üvegiparban (75,3%). A szakmunkások és napszámosok aránya egyúttal az illető iparág munkásságának kultúrfokát is jelzi.

Ha vizsgálódásaink keretét kibővítjük és nemcsak a statisztikai értelemben vett gyári munkásság, hanem az egész munkásosztály függőleges irányú rétegződését nézzük, a szakmunkások aránya sokkal kedvezőbbé válik. Amíg a kihagyandó idénymunkások a napszámosok számát csökkentik, a felveendő és jelenleg a kézműiparban foglalkoztatott munkások túlnyomó része, szakmunkás. A tanult és tanulatlan rétegek előbbi 35:65-ös aránya megváltozik, mégpedig a tanultak javára, akik ezzel a számítással a munkásosztálynak kb. a fele részét alkotják. A munkásosztály tehát két, hasonló létszámú rétegből tevődik össze. Természetesen a tanult réteg a munkásosztályon belül számánál sokkal magasabb mértékű társadalmi és kulturális súllyal rendelkezik. [...]

Az 1939. évben foglalkoztatott gyári munkásoknak kétharmada férfi és egyharmada nő. Ha a munkásosztály egyes rétegeit nézzük ebből a szempontból, azt látjuk, hogy a női szakmunkások aránya csekély, az összes szakmunkásoknak csak a 12%-a. Annál nagyobb a számuk a tanulatlan munkások körében. A tanulatlan munkások 45%-a tartozik a női nemhez. A fenti arányok egyébként iparáganként különbözők. A ruházati ipar szakmunkásainak 40%-a, a textilipariaknak 25%-a, az élelmezési iparban foglalkoztatott tanult munkásoknak pedig a 20%-a női munkás. Az áramszolgáltató telepek szakmunkásai között viszont egy nő sem szerepel. Elenyésző a nők aránya a többi iparág szakmunkásainak sorában is. Ezzel szemben számos iparágban a napszámosok többsége nő. Így elsősorban a textiliparban, a ruházati iparban, a papiros iparban. Majdnem eléri az 50%-ot az élelmezési iparban és a nyomdaiparban. De a többi iparágban is – az áramszolgáltató telepek kivételével – a női napszámosok száma a foglalkoztatott napszámosoknak 15-40%-ára rúg.

A fenti arányokból következik, hogy a nő a munkástársadalomban a férfihez hasonló jelentőségű tényező. A nő, ha talán kisebb szakértelemmel is, sokszor ugyanazt a természetű munkát végzi, mint a férfi. Talán ez a körülmény magyarázza meg, hogy az a különbség, amely a legtöbb társadalmi osztályban a nő és férfi munkájának értékelésben észlelhető, a munkásságnál nincs meg. Ugyancsak ebből következik, hogy a férfi és a nő politikai egyenlősítését célzó mozgalmak a munkásosztály soraiból szereztek legnagyobb számban tagjaikat. [...]

A munkásosztály tagjai közül egyesek tehetségük, anyagi helyzetük szüleik áldozatkészsége folytán a munkásosztályból kiemelkednek és a felsőbb társadalmi osztályokba jutnak be. Mások viszont keresetnélküliségük és egyéb tényezők következtében a munkásosztályból kiválnak és az alatta lévő városi proletariátus tagjai lesznek.

Jelentősebb mértékű felemelkedés csak a magasabb osztályokban megkívánt képzettség elérése után történhet. Épp azért a munkásosztályból való felemelkedés mértékét is az egyes közép- és felsőfokú iskolák munkásszármazású növendékeinek arányán keresztül ítélnélhetjük meg. A polgári iskolák tanulóinak 1938-ban 15%-a volt munkásszármazású. A polgári iskolai képzettséggel látogatható tanítóképzők

diákjainak 2,9%-a és a felsőkereskedelmi iskolákénak pedig 6,8%-a volt munkás eredetű. A gazdasági és ipari szakiskolák hallgatói közül 8,3% született ipari munkáscsaládban. A társadalom magasabb rétegeiben való elhelyezkedésre jogosító középiskolák tanítványainak 3%-a volt munkásgyermek. Hasonló arányban látogatták munkásszármazásúak az egyetemeket is. [...]

A munkásosztályba való leszállást legfőképpen azoknál a kisiparos mestereknél figyelhetjük meg, akiket önállóságuktól akár a gyáripar versenye, akár az általános gazdasági helyzet megfosztott. Munkaerejüket, szakképzettségüket a gyáriparban kénytelenek hasznosítani. Ezeknek a száma azonban csekély és a gazdasági helyzet szerint változik. A középosztályból is történnek szórványos leszállások. Különösen akkor, ha a középosztályra vagy egyes részeire az anyagi helyzetet súlyosan érintő tényezők hatnak. Nagyobb számban helyezkedtek el a középosztálybeliek a munkásosztályban a 20-as ével elején a B-listák idejében. Ehhez hasonló mozgalmat láthatunk napjainkban a zsidótörvények hatására. Az elbocsájtott, másutt elhelyezkedni nem képes zsidó kishivatalnokság nagy számban szállja meg a számára nyitva álló, könnyebb testi munkát igénylő gyáripari ágazatokat.

Nagymértékben egészíti ki a gyári munkásosztályt a közvetlen alatta elhelyezkedő kézműipari segédek és napszámosok rétege. Már a munkásosztály kereteinek meghatározásakor a munkásosztályhoz tartozónak vettük azt a kb. 200 000 iparossegédet, akik felváltva hol a gyárakban, hol a kisiparos műhelyekben dolgoznak és a gyári munkásság állandó és legbiztosabb tartalékának tekinthetők. Az utánpótlás szempontjából azonban figyelembe kell venni azt a 180 000 kisiparos segédet és napszámost, akik már a számba vett kb. 200 000 iparossegéden kívül a kisipar dolgozóinak sorában foglalnak helyet. Ezeknek ugyan a gyári munkássággal szorosabb kapcsolataik nincsenek, mégis munkájuk rokonsága folytán alkalmasak kedvezőtlen életkörülményeik hatása alatt pedig készek a gyáriparban munkát vállalni. [...]

A tanulatlan munkásság soraiban mutatkozó hézagot viszont a mezőgazdasági munkásságnak a városba kívánczó, vagy munkanélküli része egészíti ki. Sok mezőgazdasági munkás ugyanis, akinek egyébként termelési ágában megfelelő munkalehetősége van, az ipari bérek hatására a gyárakban próbál elhelyezkedni. A gyári munkás átlagos jövedelme 1939-ben 1266 pengő volt, míg a mezőgazdasági munkásé még ennek a fele sem.

Szekfű Gyula: Három nemzedék és ami utána következik

Budapest, 1935, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda. 410–421.

Szekfű Gyula (Székesfehérvár, 1883. május 23. – Budapest, 1955. június 29.) történész, publicista, politikus. A Budapesti Egyetem bölcsészkarán szerzett történelem, német, francia szakos diplomát 1905-ben. 1905–1906 között a Nemzeti Múzeum, 1907-től a bécsi udvari levéltár munkatársa, közben 1908–1910 között gyakornokként az Országos Levéltárban is dolgozott. Bécsből 1924-ben települt haza. 1916-tól egyetemi magántanár, 1925-től a Budapesti egyetem kinevezett professzora volt. 1925-ben az MTA levelező, 1941-ben rendes tagjává választották. Hóman Bálinttal közösen nagy összefoglaló munkát írt a magyar nemzet történetéről. A korszak elismert történésze volt, munkásságát 1930-ban Corvin-koszorúval díjazták. 1927-től 1939-ig a mérsékelt konzervatív irányzatú Magyar Szemle szerkesztője, 1939-től 1944-ig pedig a németellenes Magyar Nemzet publicistája volt. 1945-től 1948-ig moszkvai magyar követ, 1953-tól országgyűlési képviselő volt, 1954-től bekerült Elnöki Tanácsba.

A Három nemzedék és ami utána következik című munkája egy korábbi írása folytatása volt. 1920-ban jelent meg a Három nemzedék, amely 3 kiadást ért meg. 1934-ben Szekfű egy új fejezettel bővítette ki a munkát, így született meg ez a könyv, amit a következő évben újra kiadtak. A mű utolsó fejezete a Trianon után kialakult társadalmi viszonyok kritikáját adja, kiemelve a „neobarokk társadalom”, a „reform nélküli reform-konzervativizmus” főbb problémáit.

A vidéki nemesség, nagy többségében elszakadva a földtől, csak külsőségeiben tudta magát a többi társadalmi osztálytól megkülönböztető, magasabb színvonalon tartani; haza és nemzet fogalmaival éppoly állandó, de inkább külsőleges kapcsolatban volt, és érdekükben éppoly kevés áldozatot hozott, akár csak a ma vagy tegnap megmagyarosodott zsidó vagy német polgári osztály tagjainak többsége. Az osztályöntudat igazolására alkalmas lelki tulajdonságok lehulltával – melyek pedig oly nagyra emelték a múlt század negyvenes éveinek nemesi társadalmát – maga az osztály- öntudat is lesüllyedt egyszerű hatalmi instrumentummá. Az úgynevezett úri társadalom ily módon inkább csak abban különbözött a többi osztálytól, hogy uralkodni akart és az uralom eszközeit lehetőleg csak olyanok kezére bízta rá, akik az ő osztályöntudatát örökölték, vagy pedig sikerrel magukévá tették. Igen sok esetben ez a kiválasztódás bizonyára nem szántsándékkal történt, hanem ösztönösen és öntudatlanul, – mást szinte képtelen volt tenni az úri társadalom öntudatos tagja, annyira mélyen ült lelkében a társadalmi, osztályszolidaritás elemezhetetlen érzése.

A vezető réteg, az intelligenciának hatalommal és emberi méltóságot és életmódot biztosító jövedelemmel ellátott része ily módon aránylag szűk körből rekrutálódott, szinte azt kell mondanunk, hogy talán még szűkebb körből, mint a harmadik nemzedéknek a háború előtti virágzása korában. Akkor Magyarország nagy, kiterjedt területet foglalt magában, melynek népessége még a legmagasabb és legszűkebb társadalmi rétegekben sem ismerte egymást úgy, mint ahogyan most jóformán mindenki ismeri egymást. [...]

Nem kell külön említenünk, hogy az így egymással összekovácsolt úri társadalom származásilag csak kis mértékben függ össze a XIX. század vidéki nemességével, azzal a dzsentrivel, mely tudvalevőleg a vármegyei gazdag középbirtokosság, a bene possessionati köréből alakult ki. Az igazi dzsenti-családok virágzásuk korában, 48 előtt, egy-egy vármegyében szinte ujjainkon voltak elszámolhatók, s mind összevéve is alig tettek ki az országban néhány ezerét. A második és harmadik nemzedék vizsgálatánál láttuk, miként gyarapodott ez a réteg a bocskoros kis nemesség tagjaiból, s ma már odajutottak a dolgok, hogy a dzsenti eredeti fogalma teljességgel elhomályosult, s az uralkodó masszában régi előkelő birtokos családok, meg paraszti gazdálkodást folytató egytelkes nemesek, komposzszeszorok és mondjuk, mezővárosi csizmadia-nemesek utódai egész a felismerhetetlenségig összehasonultak és egybevegyültek. Az a kevés dzsentrivér, mely ebben a társadalmi osztályban még egyenes leszármazója a 40-es évek nagy nemzedékének, rég lemondott ezen családi hagyományainak újabb és újabb átéléséről, szerényen beilleszkedve az uralkodó osztályba, melynek többsége távol áll a dzsenti nagy tradíciótól. [...]

Ha „eszmei javak szolgálatát“ nem kereshetjük is e rétegben, annál inkább feltűnik az egész neobarokk ismertető jeleként a régi, 48 előtti nemességhez való külsőleges csatlakozás vágya. Bár a városi megmagyarosodott német és tót polgárság, gyakran zsidó elemekkel vegyítve, már a harmadik nemzedékben is szinte elérte a nemesi – közép- és kismemesi – származásúak arányszámát, s így tulajdonképpen az egész osztály számára megvolt a lehetősége annak, hogy a tartalmatlanná vált, belsőleg üres nemesi helyett polgári életformát öltson magára. S bár Trianon óta az újonnan csatlakozó nem-nemesi: polgári és paraszti elemek kétségtelenül kisebbségbe szorították a másikat, nemesi félt: mégis győzött a tradíció, melynek értelmében az újonnan feltörekvő elemek mindenképpen megpróbálják a régi nemesi formák felvételét. Ennek sokféle lehetősége van, nem utolsó a név vagy előnév felvétele vagy megváltoztatása, nemesi névvé vagy pedig olyanfélévé, [...]

A szelekciónak ilyen elvei és gyakorlata mellett nem kell csodálkoznunk, hogy vezető rétegeink többé-kevésbé képteleneknek bizonyulnak azon intenzív nemzeti munka végzésére, melyet pedig a Trianon határai közt maradt nyolcmillió magyar számára valakinek el kell végeznie. Kivételek mindenkor, sőt nagy számmal is lehetnek. De amikor egy átlagember számára a felemelkedés útjához saját polgári vagy paraszti egyéniségéről, családi hagyományairól lemondás ajánlkozik, helyesebben, ezen az úton lehetséges a könnyű és sikeres emelkedés, akkor az ilyen múltjukhoz nem ragaszkodó elemekből alakult vezető réteg tulajdonképpen a folytonos változás, új és új alakulás bizonytalanságában tántorog, és aligha alkalmas azon reformmunka elvégzésére, mely az ősi értékekből indul ki és konzervatív, szerves átalakulásra törekszik.

Tántorog, de mégis itt áll és vezet, még akkor is, ha hibákat halmoz egymásra, és ha késedelmességével a nemzet életére döntő akciókat mulaszt is el. Hatalmi állása biztosított, miután a törekvő elemek nagy részét magába illesztette s miután a fiatalság soraiból alig, vagy nagyon kevésbé, utólag kap kiegészítést. Az a józan gondolkodásmód, mely a társadalmi felemelkedésért sok mindenre hajlandó, bizonyára nem sajátja az ifjúságnak s még a „modern“ ifjúság erősen racionalisztikus

soraiban is a többség képtelen ilyen gyors átalakulásra. Az ily szempontból romlatlan, vagy, mondjuk, fegyelmezetlen, ön javára még fel nem ébredt ifjúság erős betódulása a vezető rétegbe, kétségtelenül nagy változást hozna annak mind összetételében, mind pedig nézeteiben. De itt van az, amit a szellemi pályák túlsúlyosságának nevezünk, s ami a Trianon óta kifejlődött szelekciónak egyik segítő eleme, anélkül, hogy ez a tény bárhol is tudatosan felismertetnék. Az utóbbi évtized fiatalsága alig képes állásokba jutni, s aki mégis bejut, az ezt inkább családi összeköttetéseinek köszönheti, tehát nála előre is megvan a garancia a fiatalos gondolkodástól eltávozásra – vagy pedig ha máshonnan emelkedik fel, ezt már többnyire az uralkodó gondolkodáshoz való csatlakozásnak, megbízható „exteriőrjének“ és nem kevésbé megbízható lelkiességének köszöni. A kormányzás és közigazgatás kapui előtt ott ácsorognak ezek az ifjak éveken át, s unalmukban maguk is politikát, államot, hasonló komoly dolgokat játszanak, egyesületekben vagy csak olyanfélékben. A mozgalomban, a nézetek súrlódásában előbb-utóbb megmutatkoznak a konzervatív vagy mozgékonyabb, radikális lelki alkatok, minek következtében a vezető réteg könnyen emelhet saját soraiba egy-egy ily „konzervatív“ fiatal, aki talán korábban, ártatlan gyermekségében radikális újitónak mutatkozott – de ezzel még idejében felhagyott.

A szelekció ily megoldásán kívül a tekintély elve az, ami e neobarokk társadalom állandóságát biztosítja. [...] Miután az oktobrizmus és bolsevizmus minden korábbi tekintélyt lerombolt, a tekintély fogalmát a reájuk következő első keresztény évek hozták vissza, hozzákötve nemcsak az állami rend képviselőjéhez, hanem veszedelmesen egyszerűsítő módon minden politikai és kulturális kiemelkedéshez, sőt ezeknek minden, a nagyságtól mégoly távoli látszatához is. Ennek folytán tekintélye van annak, akinek hangja és állása van, ami helyes és legalább is az esetek többségében biztos szelekció esetén rendben is lett volna, azonban a szelekciónak fent rajzolt módja mellett inkább a tekintély elvének leszállításához vezetett. Miután a dolgok természete szerint állás és méltóság igen sokféle van, így a tekintélyeknek is valóságos bonyolult rendszere fejlődött ki, melyben a tekintélytisztelő a legjobb akarattal is alig tudta magát többé kiismerni. Egyszerűbb lelkek, amilyenek az élni akaró tömegek, úgy segítettek magukon, hogy válogatás nélkül megadták minden Tekintélynek azt, amit ez magáénak vélt. [...]

E tekintélytisztelet több szembeszökő jelenségéről, minő a napilapokban is közölt „előkelő“ gyermekek képei, a címkórság, a méltóságos és kegyelmes címek beteges kívánása és ezzel tökéletes lejáratása – koldusok ma minden „úriembert“ méltóságosnak titulálnak, mintha csak spanyol koldusok volnának – ezek tulajdonképpen külsőségek, melyek az anyagiakban folyvást lejjebb szállított középosztályt gyermekes módon akarják megnyugtatni s kielégíteni. Sokkal fontosabb a nemzeti élet szempontjából, hogy a Tekintély hódolatba burkolóznán és egyszerre igen sok tekintély lévén – minden két-három négyzetméterre jut egy – az igazmondás, az őszinteség nyílt szava kezdett kimenni a divatból s helyét látszólag hódolat és tisztelet elfogódottsága, valóban alakoskodó suttogása foglalta el.

Weis István: Hazánk társadalomrajza

Budapest, 1942, Országos Közoktatási Tanács. 77–91.

Weis István (Munkács, 1889. július 10. – ?) 1920-ban a Népjóléti és Munkaügyi Minisztériumba került. 1921-től miniszteri titkárként dolgozott, majd a törvényelőkészítő osztályon osztálytanácsosi beosztásban alkalmazták. Az 1930-as években már a közegészségügyi osztály helyettes vezetője volt. 1933-ban kinevezték az Országos Társadalombiztosítási Intézet vezérigazgatójává. 1936-tól tanított a József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetemen, majd 1940 és 1944 között az Erzsébet Tudományegyetem Jog- és Államtudományi Karán. Közben, 1941-től államtitkári beosztásban ellátta, az Országos Közellátásügyi Hivatal vezetését. Tudósként számos államtudományi, közigazgatási és közegészségügyi, illetve társadalompolitikai munkát publikált.

A Hazánk társadalomrajza című munka egy ún. nemzetismereti kiadvány, amely leírja a különböző magyar településtípusokat, az egyes társadalmi rétegek fő jellemzőit, a főbb foglalkozási ágakat. Külön tárgyalja az 1938 és 1941 között lezajlott revíziót. Kitér a magyar szellemi élet, a kultúra értékeire, illetve a magyar mentalitás, gondolkodásmód sajátos vonásaira.

Két világháború változásai ellenére lényegében ma is a dualizmus korának társadalmi életét éljük. Döntő jelentőségű tehát az, hogy amikor a vezető középnemesi réteg letűnt, nem állott rendelkezésre olyan másik társadalmi csoport, amely szerepét átvéve, új középosztályt alakíthatott volna ki. A városi polgárság művelt rétege számban is gyöngye volt; e mellett hatottak rá a köznemesség vonzó egyéni és osztálytulajdonságai, a régi középnemesi életforma szépsége és az ezzel járó tekintély. Kísérletet sem tettek tehát polgári középosztály kialakítására és a köznemességet utánozták azokban az esetekben is, amikor a polgárság tagjai eredeti hivatásuknál maradtak, még inkább akkor – és ez vált tömegjelenséggé – amikor a kereskedelemnek és az iparnak hátat fordítottak.

A hanyatló köznemesség egészen sajátos módon törekedett arra, hogy legalább a látszatot fenntartsa. Akkor, amikor az anyagi alap kicsúszott alóla, nem új alap után nézett, hanem ma már alig érthető lelki folyamattal arra az álláspontra helyezkedett, hogy a lelki függetlenség, a szép hagyományok megfelelő anyagi lehetőségek nélkül is elegendők a középosztálybeli hivatás teljesítésére. Míg a régi nemesi középosztálynak igen egészséges érzéke volt az élet anyagi oldala iránt, a dualizmus évtizedeiben az vált köztudattá, hogy nem úri dolog az anyagi mozzanatoknak gondos figyelembevétel. Az eddigi nemes öntudat helyébe ez a téves úri öntudat lépett. [...]

A helyes megoldás az lett volna, ha a földjét veszített vagy egyébként rossz anyagi helyzetbe került köznemesség a nálunk akkor kezdődő kereskedelmi és ipari kapitalizmus lehetőségeivel élt volna és az ezeken a pályákon működött városi polgársággal egybeolvadva teremtette volna meg az új és egészséges középosztályt. Ennek a rétegnek a fiai sokkal nehezebb helyeken is megállták helyüket, tehát többségük a kereskedelemben és az iparban is gyökeret verhetett volna. E helyett az úri elzárkózásba és bizonyos, urasoknak elismert, szerény jövedelmet biztosító pályákra tódult, a korai kapitalizmus minden előnyét pedig átengedte a szabadságharc utáni évtizedekben keletről nagy tömegekben beözönlő zsidóságnak.

Így alakult ki azután az a fonák helyzet, hogy a zsidóság csaknem egészében a középosztály helyét foglalta el. A kereskedelem és a bank-ügy jóformán teljesen, a nagyipar túlnyomó részben az ő kezükbe került. [...] Ez a térfoglalás mindenképpen káros volt. A zsidóság még akkor is bajt okozott, amikor mellékcélok nem vezették, mert a szellemi élet irányítását nem a magyar sajátosságok figyelembevételével végezte. Még nagyobb hátrány volt az, hogy a második, legfeljebb harmadik nemzedék mohóságával és türelmetlenségével vetették rá magukat a magyar életre, követésükre akarták kényszeríteni a magyar népet: azt kívánták, hogy a jóról, szépről, hasznosról alkotott fogalmait az ő ízlésük szerint változtassa meg. A zsidóság nyugtalansága, felfele törekvése és önzése komoly társadalmi ellentéteket váltott ki; magasabb életszínvonalra törekvésük, vagyongyűjtési szenvedélyük éles fényt vetett a tömegek szűkölködésére még akkor is, ha a tömegek nyomorának nem közvetlenül ők voltak az okai. Középosztály-politikai nézőpontból pedig ennek a milliós tömegnek a felső és alsó osztály közé ékelődése annyit jelentett, hogy vízhatlan réteg keletkezett, amely megakadályozta a középosztálynak utánpótlását a népből. [...]

Bekövetkezett tehát a hivatalnok-középosztály teljes elszegényedése és az a bűvészkedés, hogy függő helyzetben, csekély jövedelemmel hogyan lehet a látszatot fenntartani. A középső rétegből indul ki a magyar közéletnek az a betegsége, hogy mindenki a valóságnál többnek akar látszani és a valódi helyzet leplezésére törekszik. El kell ismernünk, hogy a túlnyomó nagy részében hivatalnokokból álló középső réteg még a világháború és a Trianon utáni években is műveltebb, olvasottabb, mint más nemzetek hasonló rétegei. Ebben a tekintetben legfeljebb a legifjabb nemzedék mutat rosszabb képet. Azt is meg kell látnunk, hogy ez a réteg egyéb nélkülözések árán törekszik a régi életszínvonal látszatának fenntartására és a társas érintkezés formái többnyire olyan elő- kelők, hogy ilyeneket külföldön csak a felső osztálynál lát a megfigyelő. Azt sem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy ez a réteg az egyéni és köztisztesség magas fokán áll, családi élete és nemzeti érzése töretlen. Mindez azonban bűvészkedés eredménye és végeredményben a családayák ügyességén, önfeláldozásán múlik.

A hibás tájékozódásnak az elszegényedésen és a látszathajhászásán felül harmadik káros következése az, hogy ez akadályozta meg a jó közigazgatás kifejlődését. Bármennyire különbözött is, még az utolsó években is, a magyar köztisztviselő egyes szomszédos államok hivatalnokaitól megbízhatóság és tisztesség tekintetében, mégis számolnunk kell azzal a ténnyel, hogy a tisztviselői pályára szorult középosztály egyes tagjainak boldogulásánál nemcsak a szolgálati érdemek játszanak döntő szerepet, hanem az összeköttetések is. [...]

A mindenki szemében gyűlöletes, de eddig ki nem irtott protekciós rendszernek azután két súlyos következménye van. Az egyik az, hogy a tisztviselők jelentékeny része nem a jobb képzettségben, a több és jobb munkában látja emelkedésének alapját, hanem összeköttetések után szaladgál, mert azok birtokában valódi vagy vélt előnyökhöz jut. Ez aláassa a munkafegyelmet, a tisztviselői erkölcsöt, kedvetlenséget vált ki a jobbaknál.

A másik káros következmény az, hogy ebben a rendszerben több tisztviselőt kell tartanunk, mint amennyire tulajdonképpen szükség van. Mihelyt a köztisztviselői pálya úri foglalkozássá vált, a hivatal is úri társaskörre alakult át, ahonnan csak jellemhiba miatt lehet valakit eltávolítani és nem tehetséghiány, vagy csökkent munkakedv miatt. Így azután az igazán komoly tisztviselők mellett van jelentékeny létszámú olyan tisztviselő is, aki foglalkozik az ügyekkel, de nem a lényegre nézi, formaságokba merül el és ezek akadályozzák a közigazgatás korszerű átalakítását, vagy hiúsítják meg a gyakorlatban a már majdnem célt ért reformtörekvéseket. Éppen a hivatalok úri mivolta hozza magával azt is, hogy a vezetők nem mindig a legtehetségesebbek, hanem éppen úgy, mint a társaskörökben, azok, akik vagyon, előkelőség vagy életkor tekintetében elől vannak. [...]

Mindaddig ugyanis, amíg a középosztály helyén levő réteg úrnak képzele magát és az uraságot nem erkölcsi értelemben veszi, vagyis nem önfegyelmzésre, fokozott kötelességteljesítésre, nagy eszmék és gondolatok fenntartására törekszik, hanem külsőségek után fut, középosztály utánpótlásról, igazi középosztály kialakulásáról még abban az esetben sem beszélhetnénk, ha ennek a rétegnek mostani nagyon is ingó anyagi alapja megerősödnék.

Megállapításunk szerint a középosztálynak az lenne a feladata, hogy közvetítsen felfele és lefele. Felfele a középosztály ezt a szerepét egyáltalában nem teljesíti. A túlnyomó többségében függő helyzetben levő hivatalnok tehát vakon fogad el mindent felülről: divatot, politikai nézeteket, gazdasági eszméket. Saját osztálytudatának hiánya és az uraság látszata a legtöbbet közülük arra bírja, hogy felfele megalázkodják, minden körülmények között keresse az érintkezést a felsőbbekkel. Nemzeti hibáink legnevezetesebbje: a tegeződés felülről jött a középső rétegbe, de azt mérgezi meg legjobban; a hivatalnok vagy más középső rétegbeli ember boldog, ha a felsőbb osztálybeli tegezi: ezért cserébe minden szolgálatra kész, a felsőbb osztályt kiszolgálja. Viszont középsőosztálybeli emberre alig van lesújtóbb tapasztalat, mintha a felsőbb osztálybeli megtagadja tőle a baráti érintkezés formáját és a nyugat-európai országokban szokásos udvariassági keretek között érintkezik vele. Legfeljebb ilyenkor jelentkezik a középosztálytudatnak valami halvány visszfénye visszahatásként. [...]

Nem alkalmas azonban ez a középső réteg arra sem, hogy lefele közvetítsen és az alsó osztályokkal értesse meg az állami és társadalmi összetartozás szükségességét és az erre a célra hozandó áldozatok kikerülhetetlen voltát. A régi magyar középosztály közvetlen kapcsolatot tartott fenn a néppel és nem egy tagja nagy népszerűségnek örvendett. Ezekkel a személyes összeköttetésekkel vette el az élet sok elhibázott intézkedésnek, mentett meg sok kényes helyzetet. A hivatalnok-középosztály nem vegyülhetett a nép közé, mert ez az úri mivolttal nehezen lett volna összeegyeztethető. A néppel érintkezés a szociáldemokrata párttitkároknak és a zsidó kereskedőknek, ügynököknek fenntartott működés volt. A népnek sem igen volt bizalma a hivatalnok urak iránt: a magyar paraszt irtózik a hivataloktól, a hivatalos ténykedésektől és nem rokonszenves előtte az, aki ezekben részes.

2.2.2. Társadalompolitika

Balás Károly: Társadalmi politika

Budapest, 1924, Centrum Kiadóvállalat Rt. 113–119.

Balás Károly (1877–1961) közgazdász, egyetemi tanár a Kassai Jogakadémián, a budapesti egyetem magántanára. 1909-ben megalapította a Kassai Magyar Társadalomtudományi Egyesületet. Népesedési és jövedelemelosztási kérdésekkel, szociálpolitikával, valamint pénzügytannal foglalkozott. 1939-ben a Magyar Élet Pártja programjával országgyűlési képviselővé választották.

Szimpatizált az olasz fasizmus eszméivel. Balás Károly azok közé a szakemberek közé tartozott, akik Mussolini rendszerét példaként állították a magyar szociálpolitika elé. Munkáiban élesen bírálta a kommunista nézeteket, mert azok felrobbantják a társadalom hagyományos szerkezetét, s mert a rendszer képtelen a társadalmi szükségletek kielégítésére szolgáló javak újratermelésére. A munkásmozgalom sztrájkjára, mint a közérdeket veszélyeztető tényezőre tekintett, amit ezért az államnak joga van megakadályozni saját szakszervezetek (a hivatásrendek) kiépítésével.

A modern állam közérdekű gondoskodásának kell tárgyát alkotnia a munkásvédelem körének is. Értjük ezzel mindazt, ami a dolgozók és hozzátartozóik testi, etikai és gazdasági érdekvédelmét illeti. Ezt az érdekvédelmet a modern államnak kell megvalósítania, természetesen mindig a közérdeknek mértékadó tekintetei szerint és nem szabad az „osztályharc” hatáskörébe engedni át ennek a közérdekű érdekvédelemnek a megvalósítását. A dolgozók védelmét ugyanis nem sajátíthatja ki a maga számára egyetlen társadalmi réteg, még kevésbé egyetlen társadalompolitikai párt, vagy csoport, illetőleg annak vezetősége sem. A dolgozók védelmének a társadalom legnagyobb érdekei szerint kell alakulnia, nem pedig osztályharc, vagy osztálytörekvések monopóliumává, tehát egyoldalú érdekek tőkéjévé válnia. Megvalósítása, tette váltása tehát állami feladat is, különösen állami feladat pedig annak biztosítása, hogy megvalósulása igazán a társadalom legnagyobb érdekei szerint alakuljon legyen mondható. Nem valami „államszocializmust” akarunk ezzel érteni és célul kitűzni, mint inkább a társadalmi vagy humanitárius érdekek osztályharc nélkül és annak kiküszöbölésével való érvényesítésének a gondolatát hangsúlyozni és a XX. század nagy társadalmi céljai között kiemelni. Könyvtárakat írtak már össze a munkásvédelem címén, részletekig menően számtalanszor végigszántott területe ez a szociálpolitikának, de a dolgozók érdekvédelmének osztályharc és forradalmi tendenciák nélkül célként való kitűzése a maga társadalmi jelentőségéhez mért problémaként és kultúrfeladat gyanánt eddig még nem érvényesült. Az új n. „osztályérdekeknél” és forradalmi eszmekörnél magasabb szempontú szociálpolitikai gondolkodásmódnak kell ezt tehát felismernie és magáévá tennie. Nagyon is benne élünk azonban a forradalmi áramlatok, a valósággá tett osztályharc, az alacsonyabb tömegindulatokra építő szociálpolitikai irányok s ezzel a

tömegelektani barbarizmus fokozódásának időszakában, hogy a szellemi és anyagi termelés efficienciájának megoltalmazásában ne tartanók szükségesnek és elkerülhetetlennek ezeken a tereken a technikai önvédelem erélyes és eredményes lefolytatását és a támadótól a védekezésre kényszerített küzdelemnek a győzelemig és az efficiens közérdek biztosításig való végigcsinálását is. Az érdekeinek intenzív tudatára jutott modern társadalomnak ezt megtennie mindennél nagyobb kötelessége, mert e nélkül csak gyors szellemi és gazdasági dekadencia várhat rá. Hogyha a termelés eredményességéhez nagy érdekei fűződnek a társadalomnak, akkor ugyanezek az érdekek fűződnek a termelés hatályosságának és eredményességének megoltalmazásához is. A szellemi és technikai termelés kellően eredményes volta annyira kimagasló társadalmi, kulturális, nemzeti stb. és nem csupán „gazdasági” érdek, hogy efficiens voltát senkinek sem szabad veszélyeztetnie, még magának a munkásosztálynak, vagy azok egy részének sem. Minél nagyobb tömegű valamely társadalmi réteg, annál nagyobb jelentőségű rá nézve a termelés eredményessége, hogy a tömeg javak és azon felül a népesség nagy tömegeinek is rendelkezésére álló berendezések, intézmények, technikai alkotások megfelelő mennyiségben és állapotban állhassanak rendelkezésére. A legnépesebb társadalmi rétegek elsősorban a tömegfogyasztók, a termelés eredményességének megcsökkenése pedig elsősorban a tömegfogyasztás tárgyainak megcsökkenését jelenti. De nemcsak a tömegfogyasztás és tömegfogyasztási tárgyak oldaláról nézett szempontjai vannak a termelés efficienciájának, elválaszthatatlanul egybefügg vele minden jóléti és kultúrabéli eredmény és állapot is. A szellemi és technikai termelés efficienciája tehát maga a jólét és kultúra. Veszélyeztetése a jólétnek és kultúrának veszélyeztetése, még pedig olyan értelemben, hogy ez a veszélyeztetés annál intenzívebb, minél népesebb aránylag valamely társadalmi réteg. A termelés efficienciáját ekként a jólét, kultúra és civilizáció érdekein sarkaló társadalmi és társadalompolitikai kötelességnek kell felfognunk és ilyen természetű fontos célnak kell kitűznünk. Meg kell azt tehát védelmeznünk mindenkivel szemben, belső és külső ellenséggel szemben egyaránt. Meg kell védenünk egyénnel szemben éppen úgy, mint csoportokkal, társadalmi rétegekkel s azoknak „osztályharcaival” szemben is. Egyetlen társadalmi rétegnek sem lehet meg a joga ahhoz, hogy a társadalmat tudatosan vagy elfogultságból szegényebbé, kultúrában, civilizációban dekadensebbé tegye. Az u. n. osztályharc, mely termelési eredmények megakadályozását veszi fel harci eszközei közzé, éppen ezeknek a legmagasabb érdekeknek szempontjából nézve megengedhetetlenül káros és ennél fogva leküzdendő, megakadályozandó dolog. Megállapíthatjuk ekként, hogy a társadalmi termelés szellemi, vagy technikai eredményességét veszélyeztető minden eljárás, mozdalom, vagy taktika igazi és nem csupán a szavak értelmével játszó minden állami és társadalmi rendben meg nem engedhető és ezért olyan visszaélés, melyet meg kell tiltani, meg kell akadályozni és le kell győzni.

De ki tiltsa, akadályozza meg, és győzze le? A felelet, ha jól megfigyeljük a dolog mibenlétét, nagyon egyszerű: a társadalom ama részének, azoknak az egyéneknek kell végeredményben az erőt és a szankciót megadniuk e megtiltáshoz, megakadályozáshoz, illetőleg győzelemhez, amelyekben az erre vonatkozó közérdekű

meggyőződés él és ébren van. Ha az államhatalmat ilyen meggyőződésű és kötelességtudású elemek gyakorolják, akkor az államra vár egyszerűen a szellemi és technikai termelés megoltalmazásának feladata. Az állam azonban olyan erős, amilyen erős tömegek, szervezetek és rétegek állnak mögötte, ha kenyértörésre kerül a dolog. Amikor tehát a társadalom, vagyis a népesség egyik része szembehelyezkedik és szembe is száll az állammal, akkor csak a társadalom másik részében lehet azt az erőt és hatalmat keresni és remélni, amely a tilalmat szankcionálni, a megakadályozást valóvá tenni és így a veszélyeztetést legyőzni tudja. [...]

Ezért a szabotázs, a munkaeredményt veszélyeztető szakszervezeti terror, a sztrájkkényszer ellen való efficiens védekezést életbevágóan fontos szociálpolitikai eszköznek kell tekintenünk a modern társadalom legnagyobb javai és jövőbeli érdekei tekintetében, amelytől a termelés szellemi és anyagi eredményességének és vissza nem süllyedésének kérdése függ nagymértékben, sőt lehet, hogy függni fog elsősorban. A mai állapotoknak nyomorúságát és a demokratikus államok nevetséges gyöngeségét ma is a legélénkebben jellemzi a legtöbb országban, hogy azoknak a munkáknak, szükséglet kielégítéseknek biztonsága, melyek a népesség túlnyomó többsége szempontjából életbevágó fontosságúak, állandóan hajszálon függ és úgyszólván a forradalmi osztályharc vezérkarának csak egy intésén múlik, hogy mikor bénuljon meg. Társadalmi rendünk bénaságát, s ennek a problémának a rendelkezésre álló szomorú tapasztalatok dacára való könnyelmű kezelését mindennél jobban mutatja, hogy a legtöbb országban bármikor kitörhet egy-egy olyan általános, politikai, vagy hasonló sztrájk, mely akár valamely váratlan incidens, akár bérmozgalom okaiból, akár szak-, vagy pártszervezeti presztízskérdésből, akár tudatos osztályharcbeli célzattal a közlekedést, világítást, élelmezést, vízzel s a legfontosabb közszükségleti cikkekkel való ellátást, vagy mindezt együttesen megakasztja. Szégyene a mai társadalmi és állami „rendnek”, hogy mindezeknek a legfontosabb közérdekű szükséglet kielégítéseknek a funkcionálása s annak meg nem akadása úgyszólván a szocialista forradalmi pártok és szervezetek intézőségének kegyeitől és szándékaitól függ, szégyene az egész keresztény európai társadalomnak, hogy minden civilizált állam nem építette ki ezzel szemben az eddigi tapasztalatok alapján a védekezésnek, s ha kell az önvédelmi ellenforradalomnak efficiens tényezőit. A fasiszta Olaszországot kivéve, elegendő mértékben nagyszabású, komoly és tervszerű következetességgel meg is valósított védelmet nem igen látunk megszervezve a támadó forradalmi osztályharcnak a társadalmi munka, termelés és forgalom megzavarására irányuló állandó veszélyeztetésével szemben. [...]

Ezért a fenntartó társadalomnak magának kell megcsinálnia a maga szakszervezeteit, le kell győznie a forradalmi szakszervezeteket és a maga szervezetei számára kell elvonnia azok értékes tömegeit, úgy, mint Mussolini mutatta meg rá a példát, ennek a példának további tökéletesítésével és fejlesztésével az idő s viszonyokhoz képest. E nélkül ne álmodozunk győzelemről az „osztályharcban”. Hiszen, ma ott tartunk a legtöbb európai országban, hogy pl. a forradalmi irányok vezetősége a nekik nem tetsző irányú gondolatközlést is megakadályozhatja egy igen primitív eszközzel: a szedők által gyakoroltatott cenzúrával. Tőlük függ, hogy mit szedjenek ki és mit nem a velük

ellentétes világnézetűek gondolatai közül. Nem szégyen-e tehát ilyen körülmények között, hogy ezek az ellentétes, nem forradalmi világnézetűek eddig még arról sem tudtak efficiens módon gondoskodni, hogy nyomtatásbeli gondolatterjesztésüket kellően biztosítani tudják a társadalmi küzdelem fellángolása esetén? [...]

A munkás népességnek olyan szakszervezetekbe, vagy hasonló, de nem szolgailag lemásolt intézményekben való tömörítésére van szükség, melyek ugyanoly, vagy jobb közvetlen érdekvédelmet, de emellett efficiensebb kötelességérzetet és munkamorált, fenntartó, nemzeti és nem robbantó forradalmi szellemet jelentenek, s amelyek nem pusztán valamely csoport- vagy „osztályérdeket”, hanem, mint valamikor a céhek tették, a közérdeket képviselik s igyekeznek biztosítani. Ilyen munkásszervezetek méltóbbak az európai kultúrához és társadalomhoz s ennek a társadalomnak talán legfontosabb érdekét: a termelés efficienciáját valósítanák meg.

Gr. Bethlen István: A jobb- és baloldali radikalizmus ellen

In: Bethlen István gróf beszédei és írásai. II. köt. Budapest, 1933, Genius Könyvkiadó Rt. 24–26.

Gróf Bethlen István (1874–1946) politikus, 1921–1931 között miniszterelnök. Tiltakozva az első világháború után bekövetkező baloldali fordulat ellen 1919-ben megalapította a Keresztény Nemzeti Egyesülés Pártját, majd az Antibolsevista Comitét. Kiemelkedő szerepe volt a háború, a forradalmak és a területi veszteségek miatt válságba jutott politikai rendszer stabilizálásában, a szociáldemokráciának a politikai rendszerbe integrálásában. Az általa létrehozott kormánypárt, az Egységes Párt számára kényelmes többséget biztosított. A gazdasági stabilitás megteremtése után kormánya aktív szociálpolitikát valósított meg: kötelező nyugdíj- és betegbiztosítást vezetett be, fejlesztette a népiskolai és közegészségügyi hálózatot, a törpebirtokok számát növelő, erősen korlátozott földreformot hajtott végre. Exminiszterelnökként Horthy politikai tanácsadója volt, a Főrendiház tagjaként vett részt a politikai életben. A világgazdasági válság kezelésére Keynes állami beavatkozásra nyugvó, munkaalkalmak teremtésével történő keresletpótló politikáját javasolta. Szemben állt a politikai rendszert jobbra tolni kívánó németbarát politikai erővel, a jogrend fenntartásának fontosságát hangsúlyozva ellenezte a zsidótörvények meghozatalát. 1944-ben az oroszok elfogták, a Szovjetunióba deportálták.

A forrás, az 1925. március 10-én a Vigadóban tartott beszéd organikus társadalomszemléletet tükröz, a miniszterelnök a forradalmak során megbomlott egység helyreállítójaként legitimálja saját politikai programját.

Békét hirdetem a társadalmi osztályok, a felekezetek és a magyarok között. (Lelkes éljenzés és taps.) Azt hirdetem, hogy felemelkedésünk nem jelszavak és egymás közti harc árán és segítségével, hanem kizáróan produktív munkával érhető el. Ennek a politikának a kiindulási pontja a faluban feküdt és a munkát ott indítottuk meg, mert a forradalom hullámai a falut csak távolabbról érintették, mint a fővárost. Ott a lelkek megnyugvása hamarabb térhetett vissza és ez a politika ott hamarabb található elismerésre. A forradalmak és az azután bekövetkezett események a magyar lelkeket

a legmélyén rázták meg. Társadalmi osztályt társadalmi osztály ellen állítottak, bevitték a lelkekbe a gyűlöletet. Atomizáltak, részeire bontották a magyar társadalmat. Annak a politikának, amely újra akar építeni, a lelkek gyógyításán és összeforrasztásán kell megkezdenie a munkát. Hiszen, ha végignézünk, faluhelyen is sikerült a különböző kategóriákat szembeállítani. Ha a szétbontott társadalmi rétegeket egy újabb nemzeti szintézisbe akarjuk összefogni, akkor a munkát ott kell megkezdeni, hogy megadjuk minden társadalmi rétegnek a magáét, de ne kockáztassuk azt, ami a nemzeté. Az, hogy faluhelyen a maga méltó képviseltetéséhez juttattuk a kisemberek osztályát, részeltetjük a politikai hatalomban, hogy a mezőgazdasági munkásnak tanyát és földet adtunk, az ennek a szintézisnek egy etapéja, amely faluhelyen bizonyára azt fogja eredményezni, hogy a lelkek összeforradása előbb-utóbb bekövetkezik. De ugyanez az állapot a városokban. A forradalmak szembeállították a középosztályt a proletár rétegekkel. Detronizálták a középosztály vezető szerepét a városi közélet terén. A középosztály a forradalmak következtében és az azután bekövetkezett események folytán gazdaságilag is tönkrement. A mi feladatunk az volt, hogy az egyensúlyt a társadalmi osztályok között politikai téren újból helyreállítva, arra törekedjünk, hogy most már a magyar állam pénzügyeinek szanálásával kapcsolatban a középosztály gazdasági bajainak a szanálását is fokozatosan elérjük. De nemcsak az egyes társadalmi osztályokat állította a forradalom egymással szembe. Szembeállította a várost a faluval. A városnak a bajait orvosolni akarta a falu gazdasági szabadságának a megkötésével, holott a városi elemeknek is az az érdekük, hogy a falu prosperálhasson, mert a városok közjóléte a falvaknak a jólétéből fakad. Szembeállították végre a forradalmak a felekezeteiket olyan formában, hogy gyűlöletet vittek be a lelkekbe, amely majdnem lehetetlenné tette most már éveken keresztül, hogy ugyanazt akaró magyarok egymásra találjanak. Háromévi munka után a falvakba kezd visszatérni a nyugalom. De döntő súllyal bír az, hogy most, az utolsó órában a kibékülésnek, a konszolidációnak azt a politikáját, amelyet az imént vázolni bátor voltam, meg lehet-e teremteni a városban is és elsősorban a főváros talaján is. Önök összegyűltek azért, hogy itt tanácskozzanak a főváros jövője felett, hogy maguknak irányt szabjanak és irányt vegyenek, hogy határozzanak azon kérdések felett, amelyek a főváros jövőjét eldöntik. Én azt hiszem, önöknek, akkor, amikor ezt az alapvető kérdést vetik fel, dönteniük kell a felett, hogy politizálni kell-e a fővárosnak, vagy pedig egyszerűen becsületes, puritán munkát végeznie. (Taps és éljenzés.) Vannak a magyar közéletben számottevő tényezők, akik azt hirdetik, hogy a világnézeti kérdések elintézése nélkül, hogy a nagy elvi problémák elintézése nélkül, nem lehet eredményes munkát végezni. (Közbeszólás: Nem is lehet.) Mindjárt be fogom bizonyítani, hogy lehet. (Hosszantartó, szünni nem akaró taps és éljenzés.) Azt mondják, hogy ezen kérdések eldöntése nélkül nem lehet eredményes munkát végezni, mert nincsenek kitűzve a célok, amelyek felé haladni akarunk.

Két irány van, amelyik ezt hirdeti. Az egyik azt mondja, hogy a zsidókérdés világnézeti kérdés, amelynek elintézése nélkül eredményes munkát a fővárosban végezni nem lehet. A másik irány pedig azt mondja, hogy a szélső radikális demokráciának

megvalósítása nélkül nincs meg az az alap, amelyből kiindulva, sikeresen lehessen a főváros ügyeit szanálni. Legyen szabad nekem röviden ezzel a kérdéssel foglalkozni. Én azt hiszem és azt a tételt állítom föl és bizonyítani kívánom, hogy az első iránynak azért nincs igaza, mert a zsidókérdés nem világnézeti kérdés. Én nem ismerhetem el azt, hogy az én keresztény világnézetem üldözést parancsoljon bármivel szemben. (Úgy van! Úgy van! Hosszantartó taps.) Az én világnézetem azt parancsolja, hogy igenis, a bűnt, a hitványságot, a gyalázatot, a becstelenséget, az árulást és mindazt, amit rossznak nevezünk, üldözünk, bárki kövesse azt el, legyen az keresztény, vagy másvallású. Az én keresztény világnézetem csak egyet tilt: azt, hogy érdem nélkül jutalmazzuk embereket, hogy fölemeljük üresfejű embereket. Ha zsidók követik el a bűnöket, meg kell fegyelmezni őket, nem azért, mert zsidók, hanem azért, mert bűnöket követtek el. És ha keresztények követik el a bűnöket, akkor nem szabad fölmenteni őket azért, mert keresztények és semmi egyéb. Ha keresztény felebarátainknak segíteni kívánunk, – amint kívánom és ezt a politikát követni fogom ezen túl is, – ennek útja nem az, hogy másokat üldözzek, hanem puritán, becsületes munkával igyekezzek hónuk alá nyúlni, igyekezzek mindazt megtenni, amit a keresztény szolidaritás velük szemben nekem előír. (Lelkes helyeslés.) De ott van a másik tábor, amely azt mondja, hogy csak radikális demokratikus intézmények realizálásával, a meglévő intézmények fölforgatásával, az erre vonatkozó világnézeti kérdések elintézésével lehet megteremteni azt az alapot, amelyen azután eredményes gazdasági munkát lehet folytatni. A politika nem mindig alkotómunka. Az alkotómunka, az egyúttal mindig helyes politika. A politika lehet eszmei harc, amely eszméket kíván tisztázni, lehet harc, amely azt célozza, hogy elavult és az időknek meg nem felelő intézmények megszüntetessenek és leromboltassanak, de csak azért, hogy felettük más, megfelelő intézmények építtessenek fel. Végeredményben ez a politika építőmunkát is végzett. Azt a politikát, amely kizáróan rombolásra tör, politikának nem ismerhetem el, az sem nem építés, sem nem alkotás, az tisztán és kizáróan rombolás. (Úgy van! Úgy van!) Vannak a történelemben pillanatok, amikor az eszmei harc, az eszméknek a forrongása közepette a pártok között az összecsapás nagy, alapvető problémák körül fontos és a nemzetre nézve kívánatos. Vannak pillanatok, amikor viszont elavult intézmények megszüntetése és lerombolása az egyedüli út, amely megnyitja a kaput az előrehaladásnak. Kérdezem azonban, hogy ma ilyen pillanatok élünk-e? Én azt hiszem, hogy a viszonylagos jólét, a viszonylagos külső és belső béke az az idő, amikor az ilyen politikai harcoknak a kora következett be. De olyan pillanatokban, amilyeneket ma élünk, amikor romokban hever ebben az országban minden, amit ezer éven keresztül őseink alkottak, amikor romokban hevernek ezeréves határaink, amikor romokban hever ezeréves alkotmányunk, amikor tönkrement az állam pénzügyileg, amikor a társadalomnak legfontosabb és életerős vezető osztályai pusztultak el, amikor nincs ennek a nemzetnek pénzügyi téren hitele, amikor romokban hevernek kulturális épületeink, amikor romokban hevernek városaink és házaink, akkor elvi harcot felidézni és azt kívánni, hogy meddő politizálással töltsük az időt, ahelyett, hogy hozzáfogjunk együttes erővel az építéshez, az nem politika, hanem könnyelmű játék a nemzet érdekeivel. (Hosszantartó, szünni nem akaró lelkes taps és éljenzés.) Ilyen időkben, amikor minden politikával vagy jelszavakkal eltöltött perc veszteség a nemzet életében, ilyen időben

azt mondani, hogy nem boldog a magyar, mert például az emigránsok tömege, még nincs idehaza, vagy nem boldog a magyar, mert közéletünk fontos kérdéseinek elintézését még egy pár ezer analfabéta, aki nincs benn a választójogban, a maga részéről nem intézheti, vagy hogy nem boldog a magyar azért, mert akad egy miniszterelnök, aki a parlamentben kurjongató legények között rendet teremt. (Hosszantartó, lelkes éljenzés és taps.) – ezt elhiszik elvakult, fanatizált, tudatlan tömegek, de a polgárság józan része sohasem hiszi el. Nekünk nem világnézeti harcokra van most szükségünk, hanem alkotó munkára. Evvel nem azt akarom mondani, hogy ne legyen saját magunknak világnézetünk. Sőt ellenkezőleg. Megfelelő világnézet nélkül ki sem lehet tűzni a célokat, amelyek felé a politika halad. Azt sem akarom mondani, hogy már most mindenkivel kezét foghatunk, akinek más világnézete van. Ilyen messze mennünk nem szabad. Azokkal nem haladhatunk együtt egyfelől, akik a keresztény világnézet ürügye alatt visszavonást, üldözést, kiirtást hirdetnek. Ezekkel mi nem mehetünk együtt, mert hiszen más céljaik vannak és nem a valódi építő munka az, amely őket vezeti. Nem mehetünk együtt azokkal a szélsőbaloldali politikusokkal sem, akik a maguk részéről, amint már azt kifejtettem, olyan szélső jelszavak megvalósítása révén látják a magyar jövőt maguk előtt lehetőknek, amelyeket sem nem osztunk és időszerűnek sem tartunk. De én csak annyit mondom, hogy fertőzött ágyba mi nem feketünk bele. Mi világnézeti salto mortalékat nem csinálhatunk. Mi a polgári társadalom Ocskay brigadérosaival³²³ kezét nem foghatunk. Nem foghatunk kezét a szociáldemokrata párttal. Nem foghatunk kezét ezzel a párttal azért, mert ez a párt lejtőre került. Amikor annak idején 1921-ben velük tárgyaltam, megmutattam azt az utat, amelyen haladva, ebben az országban hasznos tényezővé válhattak volna. De ennek előfeltétele az volt, hogy szakítsanak a kétértelműség politikájával, amelynek szemtanúi voltunk 1919-ben. Ha akartak volna ebben az országban újból tényezővé válni, férfiasan és bátran ki kellett volna mondaniuk, hogy szakítsanak ezzel a kétértelműséggel, de szakítsanak a nemzetietlenséggel is, (Úgy van! Úgy van!) szakítsanak idebenn a pártban azokkal, akik nem szociáldemokraták, hanem kommunisták, szakítsanak az emigránsokkal, (Úgy van! Úgy van!) szakítsanak a forradalmi tendenciákkal, mert a mai időben Magyarországot forradalmasítani még kétszeres bűn azzal az idővel szemben, amikor ezt tették. (Úgy van! Úgy van! Lelkes taps.) Ők akkor feltételeimet elfogadták. Becsaptak engem. Nem engem csaptak be egyedül, hanem önmagukat is. Mert ha most vannak nehézségeik a saját pártjukban, hogy azokat az elemeket kiközösítsék onnét, akik nem hozzájuk valók, és akiket velem szemben megtagadni mertek, a nyilvánosság előtt azonban védőszárnyaik alá vettek. [...]

323 Értsd: árulóival. Ocskay László kuruc brigadéros II. Rákóczi Ferenc hadseregében, aki 1708 nyarán átállt a császári seregbe és ott ezredesi rangot kapott. Volt társai azonban két év múlva elkapták, haditörvénység elé állították és halálra ítélték.

Ezekben voltam bátor röviden vázolni azt a szituációt, amelyet a választások előestéjén, Budapesten látok. Önök tudják legjobban, hogy milyen politikát kövessenek, kikben bízzanak, kik azok a férfiak, akik egy egész élet munkásságával bebizonyították, hogy rendületlenül állottak a polgárság mellett, (Felkiáltások: Éljen Ripka Ferenc!) akiknek élete nem politizálással, hanem komoly alkotó munkával telt el. Én bízom abban, hogy a magyar főváros polgársága megőrzi józanságát és követni fogja azt az utat, amelyet becsületes, dolgozó férfiak neki mutatnak. Mert én előttem a fővárosról egy más kép lebeg, mint amelynek szemtanúi voltunk ezelőtt öt évvel. Én nem szeretném, hogy még egyszer mondható legyen a fővárosról az, hogy bűnös főváros, előttem a főváros a magyar nemzetnek, magyar államnak, országunknak, jelenünknek és jövőnknek reklámplakátja kell, hogy legyen. Ez a reklámplakát fénylő betűkkel dicsőítse ennek a nemzetnek józanságát, becsületességét, munkaképességét és a magyar nemzet géniuszát.

Gr. Bethlen István 1926. november 27-i, debreceni díszpolgárrá választása alkalmából elmondott beszéde

In: Bethlen István gróf beszédei és írásai. II. köt. Budapest, 1933, Genius Könyvkiadó Rt. 157–162.

A proletárdiktatúra bukása magával rántotta a nagy múltú szociáldemokrata pártot is, amiből az 1921 decemberében titkosan megkötött Bethlen–Peyer paktum hozta vissza a legális politikai életbe az MSZDP-t. A paktum értelmében indulhattak az 1922-es képviselőválasztásokon, ígéretet kaptak munkásvédő szociális törvények meghozatalára, de le kellett mondaniuk az osztályharc klasszikus eszközeinek egy részéről. Így például a megegyezés értelmében a szakszervezetek nem folytathattak politikai tevékenységet, törölniük kellett programjukból a köztársaság visszaállítására való törekvést. A forrásrészlet Bethlen Istvánnak a munkáskérdésben vallott nézeteit tükrözi. A miniszterelnök beszédében annak a szándékának ad hangot, hogy a munkásosztályt szociálpolitikai eszközökkel integrálja a polgári társadalmi rendszerbe. Ennek legnagyobb akadályát a szociáldemokrata pártban látja, amely szerinte "politikai rabszolgájává" tette a munkástömegeket és elfordította őket a nemzettől.

Szükségünk van a társadalmi békére is. Ezt a társadalmi békét megbontották annak idején a forradalmak. Széttört a magyar társadalom békéje azokon a forradalmi cselekményeken, amelyeknek szemtanúi voltunk 1918-ban és azután. Helyre kell állítanunk ezt a társadalmi békét. Istápolnunk kell azt a törekvést, hogy a munkás és a polgári társadalomhoz tartozó rétegek összeforrjanak a nemzeti érzésben, az előrehaladás vágyában és abban a törekvésben, hogy mint egy egységes nemzet szolgálja ennek az országnak minden polgára osztály és foglalkozási különbség nélkül a haza javát. Ennek előfeltétele az, hogy a munkástársadalom ne az osztályharcban keresse boldogulását, és hogy nemzeti alapra helyezkedjék, mi viszont ezt a munkástársadalmat édestestvérként kezeljük, szociális bajain segíteni törekedünk és orvosoljuk azokat a bajokat, amelyek orvoslására önerejéből képtelen. (Élénk

helyeslés.) Én azt hiszem, hogy nincs érdekellentét az egyes társadalmi osztályok között és nincs érdekellentét a munkástársadalom és a nemzet egyeteme között. Meggyőződésem szerint az ország előrehaladása, közállapotaink javulása a munkástársadalomnak éppolyan érdeke, mint a polgári társadalom egyéb rétegeinek. Sőt tovább megyek: azt állítom, hogy a munkástársadalomnak legerősebben érdeke az, hogy az ország ügyeiben ne álljon be zavar. De állítom azt is, hogy nem ellentétes a munkás érdeke a munkaadó érdekével sem. A munkásnak is érdeke, hogy jól menjen a sorsa annak a vállalatnak, amelyben dolgozik, érdeke, hogy a gyáros új tőkét fektethessen bele a vállalatába és ezen a réven új munkáskezeket foglalkoztathasson, érdeke, hogy a gyárban technikai javítások történjenek, amelyek a munkás munkájának produktivitását emelik. De szolidáris a munkás érdeke a munkaadó érdekével azon a ponton is, hogy a dolgozó tőkék szaporodása a gazdasági életben új munkaalkalmat jelent a munkásnak, márpedig a munkásnak legjobban attól kell félnie, hogy a népszaporulat feleslegei elhelyezést nem találnak és a régi munkásoknak konkuráló munkanélküliek lenyomják a béreket. Mikor azt látom, hogy mindezekben a nagy érdekekben közös a munkás érdeke a társadalom egyéb rétegeinek érdekével, akkor kérdem önöket: van-e abban igazság, hogy a munkás egész politikai egzisztenciája, egy olyan tantételre alapíttassék, amely ezzel érdekellentétben van, nevezetesen arra a tételre, hogy a munkás csakis ez osztályharc és a nemzetköziség alapján boldogulhat? Nem az osztályharc és nem a nemzetköziség az, ami a munkásosztályt boldogíthatja. (Igaz, úgy van!) Én, belátva ez igazság erejét, 1920-ban, illetően 1921-ben kísérletet tettem arra, hogy a szociáldemokrata párttal együtt keressük a kibontakozást annak ellenére, hogy nem ismerem el a szociáldemokrata pártot a munkásság kizárólagos képviselőjéül, mert azt tartom, hogy minden becsületes magyar képviselő nemcsak a polgári társadalmat, hanem egyúttal a munkástársadalmat is képviseli. Én ezekből a megfontolásokból indultam ki akkor, amikor helyreállítottam a szakszervezeti szabadságot. Lehetővé tettem a szakszervezetek kebelén belül a gyülekezési jogot és hozzájuttattam a szociáldemokrata pártot a parlamenti képviselőkhöz. (Egy hang: Kár volt!) Majd beszélünk erről. (Derűtség.) Ezt én egy feltételhez fűztem: ahhoz, hogy ők is becsületesen részt vegyenek Magyarország újjáépítésének munkájában, hogy lemondjanak – ha már másra nem képesek, legalább arra az időre, amíg ez az újjáépítő munka tart – az osztályharc kiélezéséről és hogy lemondjanak arról, hogy Magyarország nemzetközi érdekei ellen állást foglaljanak, sőt törekedjenek arra, hogy nemzetközi kapcsolataik segítségével Magyarország külpolitikai érdekeit ők is előmozdítsák, és előbbre vigyék. Én tehát nem voltam munkásellenes és nem akarok a jövőben sem munkásellenes lenni. De egyet akarok és ez az, hogy visszaadassék a munkástársadalomnak is a szabad politikai véleménynyilvánítás joga. (Élénk helyeslés.) Hiába hivatkoznak a szociáldemokraták azokra a szabadságjogokra, amelyekkel állítóan nem bírnak: a munkástársadalom véleménysszabadságának egy elnyomója van és ez a szociáldemokrata vezetőség (Igaz, úgy van.) Ez a vezetőség a szakszervezetek által nyújtott szociális előnyöket arra használja fel, hogy a munkástársadalmat politikai rabszolgájává tegye. (Igaz, úgy van!) Elég, ha egy konkrétumra hivatkozom. A munkás, aki a szakszervezetnek tagja, köteles belépni a

szociáldemokrata pártba, köteles megfizetni a pártadót. Köteles előfizetni a Népszavára, valamint a szaklapokra, mert ha ezt nem teszi meg, akkor vét a pártfegyelem ellen és akkor vagy nem kap munkát, vagy ha munkában van, akkor bojkott alá helyezik, úgyhogy elveszíti munkáját és más helyet nem talál. Gondoljuk el, mit jelent a munkásra nézve, ha nem részesül a szakszervezet segélyeiben, amelyek ellenértékét ő befizette a saját munkabéréből, a saját zsebéből. És ha a munkás kilép a szociáldemokrata pártból, akkor elveszíti a befizetett hozzájárulásokat és többet nem élvezheti azokat a szociális jótéteményeket, amelyekre rászolgált saját befizetéseire. Itt két megoldás lehetséges. Meg kell védeni a munkást magában a szakszervezetben azon politikai terror ellen, amelyet egyesek vele szemben gyakorolnak, vagy ha ez nem volna lehetséges, akkor lehetővé kell tenni, hogy a munkás olyan szakszervezeteket alkothasson, amelyek mentesek a politikától és tisztán szociális célokat követnek. Ha az utóbbi utat választják, én, mint kormányelnök, azon a nézeten vagyok, hogy ezt a mozgalmat elő kell segíteni és kormányzati eszközökkel is alá kell támasztani. (Élénk helyeslés.) De tovább kell mennünk. Fel kell karolnunk a szociális biztosítás rendszerét. A nyugati államokban a szociális biztosításnak kifejlett rendszere van érvényben. Mi, mint szegény ország, ahol az iparos munkásság eddig a lakosság összességének csekély hányadát tette, ezen a téren hátra vagyunk. Meg kell tennünk, mint következő lépést az aggkor és rokkantság elleni biztosítás bevezetését. Ez lenne az első lépés. Az általános munkaközvetítést is az állam kezébe kell letennünk. Ez az az eszköz, amelynek segítségével a szakszervezeteket mentesíteni lehetne a politikai túlkapasoktól. Be kell vezetni a békéltető és döntő bíraskodást bérviszály esetére. A független bíró bizonyára; honorálni fogja, ha a munkás jogos kívánságokkal jön, de a politikai sztrájkok nincsenek a munkásság érdekében; azok csak ama vezetők érdekét szolgálják, akik a munkástársadalmat és a szakszervezetet magát fejőstehénnek nézik. (Élénk helyeslés.) [...]

Bajcsy-Zsilinszky Endre: A nemzeti radikalizmus szociálpolitikai programja

In: Bajcsy-Zsilinszky Endre: Nemzeti radikalizmus. Budapest, 1930, Stádium. 103–110.

Bajcsy-Zsilinszky Endre (1886–1944) jogász, újságíró, politikus, országgyűlési képviselő. A korszakban több lap főszerkesztője volt. Az első világháború után nézetei a fajvédőkéhez álltak közel, amikor Gömbös 1924-ben megalapítja a Fajvédő Pártot, ő is belép. Az 1930-as években a harmadikutas mozgalommal szimpatizál, maga is saját pártot alapít. A korszak második felében Bajcsy-Zsilinszky Endre nézeteiben egyre inkább a németellenesség domborodott ki, 1941-ben az általa szerkesztett náciellenes Szabad szó c. lap hasábjain is hangot adott nézeteinek. A Gestapo az ország megszállása után szinte azonnal letartóztatta, de ekkor még szabadon engedték. 1944 novemberében elnökletével alakult meg a Magyar Nemzeti Felkelés Felszabadító Bizottsága, amely a németekkel és a nyilasokkal szembeni politikai erőket tömörítette. Emiatt a nyilasok elfogták és Sopronkőhidán kivégezték.

Bajcsy-Zsilinszky Endre 1930-ban alapította meg a Nemzeti Radikális Pártot, amelynek képviselőjeként be is jutott a parlamentbe. Pártja elérendő célként egy kisparaszti társadalmi berendezkedést vizionált, amely a középosztály vezetésével valósul meg. Később a párt beolvadt a kiszgazdamozgalomba.

IX. Szociálpolitika.

Általános elvek. 187. A szociálpolitika egészen ki kell, hogy nőjön különböző jótékonysági gyermekcipőiből. A helyes szociálpolitika elsősorban önvédelem: az egyén, a foglalkozási ág, az osztály szervezett önvédelme minden gazdasági és szellemi kizsákmányolás és elnyomás ellen; tehát elsősorban társadalmi funkció és csak másodsorban a nemzetrészek külön önvédelmeinek összehangolása, kiegyenlítése, ami már állami feladat. A nemzeti szociálpolitika alapvető elve: a nemzet minden tagja, apraja, nagyja az egészért, a nemzet egyeteme pedig minden fiáért. A szervesen összefonódott társadalmi és állami szociálpolitika van arra hivatva, hogy minden csírázó magyar erő, minden megtermett magyar érték, minden születendő magzat és megszületett gyermek, minden dolgozni akaró magyar férfi és nő, minden elhanyagolt, védtelen és gyámoltalan szerencsétlen számára intézményesen helyet, napot, levegőt és kenyeret, sőt tisztességes megélhetést vívjon ki; a munka kizsákmányolásának, a gyengeség és védtelenség kihasználásának szellemét és eszközeit kiirtsa, a megtörtént kizsákmányolás megtorlását előkészítse, a néppusztító szélsőségeket szegénységben és gazdaságban, nélkülözésben és tobzódásban megszüntesse, vagy a lehetőségig enyhítse és kiegyenlítse, s minden magyar állampolgár számára boldog hazát biztosítson.

Munkavédelem. 188. Minden nemzeti szociálpolitika legfőbb alapja és feltétele a dolgozó osztályok mindegyikének jogos érdekeit közvetlenül védő, minél tökéletesebben kiépített érdekképviselési rendszer. Az állam minden szociálpolitikai jó szándéka és erőfeszítése hiábavaló marad, ha nem az arányosan kiépített érdekképviselési hálózatba ágyazódik. A legfőbb szociális kérdés: a munkaviszony

rendezése és a munkavita eldöntése munkaadó és munkavállaló között, valamint a munka kizsákmányolás megtorlásának előkészítése az érdekképviselői és az azokkal összefüggő bírói és kormányzati szervekre hárul. A munkaadónak a szerződéses munkaviszonyból folyó felmondási és végkielégítési kötelezettségét alapvető kereteiben törvény állapítsa meg. A felmondási és végkielégítési jog bizonyos ideig kifogástalanul és egyfolytában teljesített szerződéses munka után, minden munkavállalót megillet. A végkielégítés kötelezettsége, illetőleg joga egyévi megszakítatlan munkaviszonynál kezdődik. Betegség vagy baleset a munkaviszonyt jogilag nem szakítja meg, s a munkaviszony egyoldalú felbontásának okául nem szolgálhat. A betegség vagy baleset egy évig csak felfüggeszti a munkaviszonyt s erre az időre a munkás ellátását a társadalom veszi át, kivéve azt az esetet, amikor a munkaadó gondatlansága vagy mulasztása az oka a balesetnek és betegségnek. Ilyenkor a büntető következményeken túl a munkaadóra nemcsak a kártérítés kötelezettsége hárul, hanem a gyógyulásig a teljes munkabér fizetése is. Minden munkavállalót, aki egyfolytában legalább egy évet tölt valamely munkahelyen, 14 napi teljes munkabéres szabadságidő illet meg. Ez a szabadság 5 év alatt fokozatosan 21 napra, 10 év alatt 30 napra emelkedik. [...]

Társadalombiztosítás. 191. Minden munkavállaló, kinek keresete bizonyos, törvényben számszerűen megállapítandó közepes mértéket meg nem halad, betegség, baleset, rokkantság és öregség ellen az Országos Társadalombiztosító Intézetnél kötelezően bebiztosítandó. A biztosítási díjakat egyharmad részben a munkavállaló, egyharmad részben a munkaadó és harmadik harmadában az állam fizeti. A társadalombiztosítás adminisztrációja, a mai túlzottan központos és túlzottan bürokratikus, éppen ezért drága és tökéletlen rendszerrel szemben, túlnyomó részben a szakegyesületekben és a magasabb érdekképviselői alakulatokban, e szervek felelős közreműködésével bonyolódik le. A társadalombiztosításnak ez az új elgondolása tehát maga után vonja a mai rendszer teljes átépítését az egyetemes érdekképviselői gondolat szellemében és hálózatának felhasználásával s magába-öleli az egész munkavállaló társadalmat.

Egészségvédelem. 192. A nemzet minden tagjának egészsége a jól szervezett társadalombiztosítás kereteiben is függ azoktól a berendezésektől és rendszabályoktól, amelyek munka közben védik az ember egészségét s biztosítják a gazdasági élet higiéniáját, valamint azoktól az intézményektől és lehetőségektől, melyek a beteg dolgozót ismét visszaadják az egészségnek, a munkának, a nemzetnek. A betegség megelőzését szolgálják a mezőgazdasági, ipari és kereskedelmi egészségvédelmi rendszabályok a lakásra, műhelyre és általában a munkahelyre vonatkozólag; az egészség helyreállítását szolgálják a kellő számban, arányosan elhelyezett és jól felszerelt kórházak, üdülők, szanatóriumok, gyógyfürdők, a megfelelő számú és minden beteg számára megtalálható orvos és gyógyszertár. A megelőzés érdekében az ipartörvény és iparfelügyelet teljes revízió alá veendő és megalkotandó a ma teljesen hiányzó mezőgazdasági egészségvédő törvény is, valamint a nagyvonalú mezőgazdasági felügyelet. Az egészségügyi felügyelet az egész vonalon az érdekképviselői szervek bevonásával valósítandó meg. A megrongált egészség helyreállítása pedig az új kórházak, szanatóriumok, üdülők, főleg a

népbetegségek (pl. a tuberkulózis, a szegénység betegsége) leküzdésére, ott helyezendők el elsősorban, ahol ma leginkább hiányzanak: a falvakban, a falvak népe számára. Ugyan e célból minden községnek kivétel nélkül meg kell, hogy legyen a maga orvosa s a falu nagyságához mérten a maga néhány betegszobája. Különös gond fordítandó a városok és falvak portalanítására, valamint a lakóházak építésére. Az egészségtelen lakások fokozatosan egészségesekkel pótolandók, az egészségpusztító és túltömött mezőgazdasági cselédlakások és városi nyomortanyák eltörlendők a föld színéről.

Családvédelem. 193. A nemzet sejtje a család. A nemzet egészének lelki és testi egészsége a magyar család egészségén épül fel. Ezért a család, benne minden magyar anya és áldott méhének gyümölcsei, a csecsemő, a gyermek, a nemzeti szociálpolitika, társadalom és állam különös szeretetét és gondoskodását élvezze. Az életük, egészségük, egészséges fejlődésük biztosítására szolgáló közintézmények úgy alakítandók meg és úgy helyezendők el, hogy egyetlen magyar anya, csecsemő és gyermek ne maradjon védelem híján. Az a körülmény, hogy valaki jó apja vagy gondos, szerető, kifogástalan anyja ellátatlan gyermekeinek, a tehetség, munkakészség és becsületesség mellett súllyal essék latba úgy az állások elnyerésénél, mint hivatali előlépéseknél. A gyermekek száma ezen kívül kedvezményt jelentsen az adó megállapításoknál és számottevő családi pótlékot minden köz- és magántisztviselő fizetéséhez. Családi házak építéséhez minden állami segítség, kedvezmény és gazdasági erőforrás, elsősorban az olcsó és kényelmesen törleszthető kölcsön, megadandó.

A Gömbös-kormány Nemzeti Munkaterve

Budapest, 1932, Digitalizált Törvényhozási Tudástár. 1–8.

Gömbös Gyula (1886–1936) vezérkari tiszt, politikus, honvédelmi miniszter, 1932–1936 között miniszterelnök. 1919 januárjában a militarista antikommunista Magyar Országos Véderő Egylet egyik megalapítója, a Bethlen féle Antibolsevista Comité tagja. 1920-ban lesz először képviselő a Nagyatádi-féle Kisgazdapárt színeiben. Az 1924–1928 között működő, jobboldali ellenzéki Fajvédő Párt alapítója, az első világháború végén az akkor nagy befolyással bíró fajvédő mozgalom politikai vezére. A nagy gazdasági válság nyomán fokozod  fesz ltsegek kezelésére, mint az "erős k z politikájának" képviselője kap megbízást kormányalakításra. Miniszterelnökként olasz mintára tett kísérletet a politikai rendszer tekintélyelvű átépítésére. Az osztályharc kiküszöbölésére tervbe vette az érdekképviselet korporatív átszervezését. Kísérletének számos pontja azonban kudarcot vallott és a politikai bukástól csak betegsége miatt bekövetkezett halála mentette meg.

Gömbös kormányprogramja a Nemzeti Munkaterv a "nemzeti öncélúság" megvalósítását ígérve a lelki, kulturális és politikai egység megteremtésének lépéseit k rvonalmazta. Lényegében egy, a magántulajdonon alapuló nemzeti kapitalizmus vízióját tartalmazta, amelyet erős központi akarat vezet.  g rte az adóterhek igazságosabb elosztását, a kisegzisztenciák védelmét, a munkanélküliség leküzdését, az egészségesebb birtokmegosztás elősegítését. A munkaterv szociális passzusair l azonban hamarosan kiderült, hogy az nem több szociális demag gi n l.

I. Politikánk célja. Politikánk célja a magyar nemzet megerősítésű, felvirágoztatása, a nemzet minden tagja részére az elérhető legnagyobb erkölcsi és anyagi jólét biztosítása. Mivel ez a cél csakis szilárd alapokon nyugvó, határozott célkitűzésekkel dolgozó s erőteljes alkotmányos központi akarat által irányított független nemzeti állam keretén belül valósítható meg, politikánk közvetlen feladatául az öncélú nemzeti állam kiépítését tekintjük.

7. Az egyéni szabadság elvének biztosítása. Az egyéni szabadság elvének teljes érvényesülésére törekszünk, addig a határig, ameddig ez a szabadság a nemzeti k z s g érdekeit nem veszélyezteti. Ezt az elvet a munkaviszony szabályozása tekintetében is irányadónak tartjuk.

24. A közterhek arányosítása. A túlzott közterhek az állampolgárok és vel k a nemzet további elszegényedését id zik elő. Ezért a viselendő közterheket helyes arányba kívánjuk hozni a nemzeti jövedelemmel. Ezt azonban nem lineáris cs kkent sekkel, hanem az állami funkciók és intézmények körének helyes kiválogatásával kívánjuk elérni.

37. A termelés és a fogyasztás összhangja. Termel s nk és fogyaszt s nk összhangba hozását és nemzetünk megélhetési viszonyainak javítását nem a tömegek életszínvonalának les llyeszt s vel, hanem olyképp akarjuk megoldani, hogy az összes termelő erők serkentésével, helyes szervezésével és tevékenységünknek a szükségletekhez igazodó irányításával minél több valódi értéket produk ljunk. Sem a fukarság, sem a pazarlás nem ideálunk. A jövedelmi és vagyoni viszonyokon fel l való k ltekezésnek széles rétegekben lábra kapott szokását kiküszöbölni kívánjuk.

38. A nagy tömegek megélhetését biztosító termelési ágak kezdeményezése. A nemzet minél szélesebb rétegeit kívánjuk a nemzeti termelő munka szolgálatába állítani. Olyan termelési ágakat fogunk tehát kezdeményezni, amelyek aránylag nagyobb tömegeknek biztosítanak megélhetést.

39. A kis- és középegzisztenciák szaporítása. Mind a mezőgazdaságban, mind az iparban minél több gazdaságilag egészséges, termelő kis- és középegzisztencia életfeltételét kívánjuk biztosítani.

42. Az érdekképviselői rendszer kiépítése. Az érdekképviselői szervezetek szerves, okszerű kiépítését szorgalmazzuk a gazdasági élet minden vonalán. Ez érdekképviselői szervezetek összehangzott együttműködésével kívánjuk előmozdítani az egyes termelési ágak egyensúlyát.

43. Szociálpolitika. Az érdekképviselői rendszer kiépítése kapcsán meg akarjuk oldani a dolgozó társadalom erkölcsi és anyagi érdekeinek megvédelmezésére és gondozására hivatott szociálpolitika összes időszerű feladatait. A munkaközvetítés, a munkabíráskodás, a betegség, rokkantság, öregség s a munkanélküliség elleni biztosítás ügyének szerves és intézményes rendezését ez érdekképviselői rendszer keretein belül szorgalmazzuk. A társadalombiztosítási intézmények reformját szükségesnek tartjuk.

44. A munkanélküliség leküzdése. Addig, amíg a gazdasági élet válsága tart, a munkanélküliség leküzdése céljából állami feladatnak ismerjük el a munkanélküliek foglalkoztatásának irányítását. A munkaközvetítés kérdését véglegesen rendezni kívánjuk.

45. Munka és nem segély. Munkaképes emberek munkanélküliség címén való segítőzésének elvi ellenségei vagyunk, s a munkanélkülieket csak munka ellenében támogatjuk.

51. Telepítési politikánk. A birtokmegosztás egészséges kialakításának előmozdítása végett egészséges telepítési politika kezdeményezésére és végrehajtására fogunk törekedni. Ebbeli törekvésünkben magasabb nemzeti érdeket tartva szem előtt, vigyázni fogunk arra, hogy a termelés folytonossága és eredményessége csorbát ne szenvedjen.

52. Telepítési alap létesítése. Birtokpolitikai és telepítési célokra az állami elővásárlási jog gyakorlása kapcsán megfelelő telepítési alapot kívánunk létesíteni.

53. A hitbizományi rendszer reformja és kiterjesztése. A hitbizományi rendszert megfelelő korrektívumoknak kívánjuk alávetni. Ki akarjuk azonban terjeszteni ezt a rendszert a kis- és középbirtokra is.

54. A szövetkezeti önszolgálat előmozdítása. A falu. Elősegíteni óhajtjuk a szövetkezeti önszolgálat minden életre való, reális formáját. Különös súlyt helyezünk a falusi nép hitelét, gazdálkodását, fogyasztását, termelését és értékesítését előmozdító szövetkezeti mozgalom kifejlődésére. Az Országos Központi Hitelszövetkezet és a kötelékébe tartozó hitelszövetkezetek működési körét főként a mezőgazdasági

kisbirtok hitelgényeinek fokozottabb kielégítésére kívánjuk korlátozni. Megfelelő szerv útján gondoskodni kívánunk arról, hogy a szövetkezetek működése és irányítása az igazi szövetkezeti szellem és a valódi altruizmus jegyében történjék.

83. Magyar faji sajátságokban gyökerező kultúrpolitika. Magyar faji sajátságokban gyökerező, keresztény erkölcsön és világnézetben felépülő nemzeti kultúrát akarunk.

89. Iskolapolitikánk. Az iskolákban az oktatás terén tapasztalható túlterhelés megszüntetésével kapcsolatban minden fokon nagyobb hangsúlyt adunk a nevelő munkának. A nép minden rétegének gazdasági érdekét érintő tankönyv- és tanszerügyet a jogosulatlan üzleti érdekek figyelmen kívül hagyásával az olcsó tankönyv és olcsó tanszer irányában kívánjuk végleg megoldani.

90. A népművelési és testnevelési intézmények átszervezése. A nép széles rétegeinek művelését és nemzeti nevelését erőteljes közművelődési politikával kívánjuk előmozdítani, s evégből népművelési és testnevelési szervezetünket, az e körbe tartozó intézmények korszerű átszervezésével és fejlesztésével kapcsolatban, szélesebb alapokra helyezzük.

94. A népegészségügy felkarolása. A népegészségügy felkarolását és különösen a falusi egészségügyi szolgálat organikus kiépítését fontos feladatunknak tartjuk. A vidéki orvos hálózat és beteggondozás megszervezésénél különös figyelemmel leszünk a fiatal magyar orvos generáció érdekeire.

95. Egészségügyi politika. Egészséges nemzedékek nevelése érdekében a gyermekvédelmet, az anya és csecsemővédelmet erősen ki fogjuk építeni. Ezek igazgatását egységesíteni akarjuk. A gyámügyi igazgatást megfelelően fogjuk átszervezni. Az orvostársadalom érdekeinek törvényes képviselőjére orvosi kamarát fogunk létesíteni.

Minden program és így ez a munkaterv is annyit ér, mint amennyit megvalósítanak belőle. Erős elhatározásunk, hogy célkitűzéseinket szem előtt tartva, tervszerű munkával munkatervünket a nemzet javára mielőbb valóra váltjuk.

Halla Aurél: Politika a szociálpolitikában

Szociális Szemle, 1. évf. (1939) 2. sz. 58–61.

Halla Aurél (1880–1959) jogász, közgazdász. 1921-től a Kereskedelmi Minisztériumban előbb osztálytanácsos, majd a törvényelkészítési osztály vezetője, miniszteri tanácsos. Komoly szerepe volt a Trianon utáni Magyarország kereskedelmi életének újjászervezésében. 1936–1938 között a Magyar Királyi Kereskedelem- és Közlekedésügyi Minisztérium államtitkára. Közreműködött az érdi KALOT iskola létrehozásában. A Rákosi-korszakban internálták, csak 1956 után került haza.

A Szociális Szemle hasábjain megjelenő írás a politika, a társadalompolitika és a szociálpolitika viszonyát tárgyalja. A szerző amellettt érvel, hogy az állami beavatkozás elvét tagadó liberalizmus lényegéből eredően volt képtelen érdemi szociálpolitikára, ami szerinte csak a liberalizmustól való különböző nagyságú eltérés mértékében valósítható meg. Az eltérés mértékének megállapítása azonban már politikai feladat. Következtetése, hogy a szociálpolitikát nem lehet politikamentesen művelni: a szociálpolitikai irány és keret meghatározása politikai kérdés. Példának a szakszervezet vs. munkáskamara kérdésében kialakult korabeli vitát mutatja be.

Aki a szociálpolitikai törekvéseknek mintegy másfél évszázados történetét szemügyre veszi, egyebek között két tényt állapíthat meg. Egyik tény, hogy minden szociálpolitikai célkitűzés mélyén – burkolózzék bárminő jelszavakba vagy törvényszerűségekbe – gyakorlatilag az a törekvés rejlik, hogy egyes támogatni kívánt társadalmi rétegek megélhetése közületi beavatkozás útján biztosíttassék. Ennek oka: mert a hatályos magánjogi jogrend közületi beavatkozás nélkül az illetők megélhetését nem tudja biztosítani. A másik tény, hogy minden ilyen törekvés, bárminő erkölcsi mázzal vonassék is be, elvileg ellentétes a XIX. és az eddig lepergett XX. század társadalmi szervezeteinek – mondhatni – máig legfőbb elvével: a liberalizmussal. Nincs az a logikai mesterkedés, amely elvileg és logikailag elfogadhatóvá tudná tenni, hogy a „be nem avatkozás” társadalmi rendjében bárki javára közületi „beavatkozás” történjék. A viszonyok pedig különböző módokon kikényszerítették a beavatkozást. Egyrészt a legfőként érdekeltek: a munkások szervezkedése; másrészt a be nem avatkozásnak különféle általános káros következményei, minők a népesedésben s ezzel kapcsolatosan – a honvédelmi tekinteteket mellőzve – a munkáslétszám csökkenésében rejlő gazdasági hátrányok, a közegészségügynek a védtelen szegénység közbetegségei által a jobb módúak felé is történő veszélyeztetése s egyéb hasonló körülmények a szociális beavatkozás szükségének belátásához vezettek. De ez a belátás nem a szociálpolitikai célkitűzéseknek a liberalizmussal való összhangját, hanem a liberalizmus egy és más eszközökkel ki nem küszöbölhető olyan szervi hiányait igazolja, amelyek a liberalizmus módszerével, a be nem avatkozással nem orvosolhatók. A szociálpolitika eszerint a liberalizmus, mint az uralkodó társadalomszervező elv ellenére fejlődött ki, s hogy elismerésre talált, az voltaképpen annyit jelent, hogy a még korunkban is uralkodónak számító társadalomszervező elvtől, a liberalizmustól, minden társadalom, amely szociálpolitikát alkalmaz, – és melyik nem alkalmaz? – többé-

kevésbé elfordulni kényszerült. Ebből következik, hogy a XIX. század individualizmusában, liberalizmusában, kapitalizmusában nem szabad a társadalmi fejlődés dicsőséges végeredményét látni, hanem csak átmeneti állapotot. Ennek további fejlődése, különféle behatások alatt, különféle irányban történhetik. Következésképpen a szociálpolitikai kutatások egyik alapvető követelményének annak tárgyilagos megállapítását kell tekinteni, mennyire fordult el egy társadalom a maga alapvető szerkezeti elvétől, a liberalizmustól? Az elfordulási szög szárai között fejtheti ki a szociálpolitika a maga gyakorlati működését. A totális és diktatórikus államok teljesen kiszorították társadalmi szemléletükből a liberalizmust. Ott tehát a szociálpolitikának nevezett tevékenység és működés, elvileg és fogalmilag, a régi bevett értelemben teljesen megszűnik, mert közigazgatás jogi vagy közjogi berendezkedés problémájává válik. Nem vitás ugyan, hogy elképzelhető az egész szociálpolitikának közigazgatás jogi felfogása – ez idő szerint azonban liberális társadalmi berendezkedés mellett, a szociálpolitika nem közigazgatás jogi fogalom. Ez idő szerint a szociálpolitika olyan törekvéseket jelent, amelyek a magánjogi módszerekkel ki nem elégíthető megélhetési követelményeknek közületi beavatkozással történő kielégítésére irányulnak. Amivel de lege ferenda nem ellentétes a szociálpolitikának a Szociális Szemle beköszöntőjében adott magas fokú célkitűzése. A világ nem diktatórikus és nem totális államai, köztük hazánk is, társadalmi berendezkedésükben és jogrendjükben általában még a liberalizmusnak hódolnak, ezekben tehát szociálpolitikai tevékenységre tág tér nyílik attól függően, hogy az illető állam mennyire tér el a liberalizmustól és enged beavatkozást a társadalmi viszonyokba. Ennek az eltérésnek, az eltérés mekkoraságának megállapítása azonban már nem szociálpolitikai, hanem politikai feladat, mert a meglévő jogrendtől való eltérésre irányuló akarat elhatározást követel. Már pedig a politikát, Concha Győző³²⁴ gyakorlati értékű meghatározása szerint (Politika V.) a nemzeteknek és országoló férfiaknak (politikuskoknak) akaratirányzó ténykedései teszik. Téves ennél fogva azoknak a szociálpolitikuskoknak az álláspontja, akik szerint a szociálpolitikai kérdéseket politikamentesen kell megoldani. A gyakorlati kivétel lehet politikamentes; bár a gyakorlatban sem az. Elég egy-egy szociális jótékonyági akció szövevényébe bepillantani, hogy megszűnjék az az illúziónk, mintha ezekből hiányoznák a pártpolitika, a pártösszeköttetés, mondjuk egy-egy közösség kiosztásnál a protekció. A szociálpolitikai irány és keret meghatározása mindenesetre politikai kérdés. Vizsgáljunk ennek bizonyítására gyakorlati példákat: A részvényjog reformja általános felfogás szerint tiszta közgazdasági; nemzetekölcsi vonatkozásban azonban szociálpolitikai kérdés is. A reformra a szaktudomány megállapításai szerint évtizedek óta szükség volna. Kormányprogram is volt már néhányszor, teljesen elkészült a javaslat is, mégis lekerült a napirendről – politikai okokból. A reform ugyanis a kisérvényesek igazságosnak megállapított érdekeit is kívánta szolgálni – ebben a vonatkozásban szociális is – de a részvénytársaságoknál

324 Concha Győző (1846-1933): konzervatív felfogású jogász, egyetemi tanár, a Magyar Tudományos Akadémia tagja.

nemcsak kisztrésvényesek vannak s ezek politikai ereje elnyomta a kisztrésvényesek politikai erejét. Másik kitűnő példa az ipari munkás szakszervezeti kérdés. Az ipari munkásszakszervezetek, éppen úgy, mint általában a szociálpolitika is, a liberális társadalmi rend hiányainak visszahatásaként keletkeztek, s többé-kevésbé tömörítették magukba egy-egy iparág munkásságának zömét. A liberális jogrendnek megfelelően természetesen csak az önszegély alapján és keretében. Azt a körülményt, hogy többféle irányú: szociáldemokrata, keresztényszociális, stb. szakszervezet volt és van, nem kívánom kiélezni; úgy veszem, mintha egységesek lettek volna, hiszen működésük lényegében (munkabér, munkaidő, munkaalkalom közvetítése, stb.) tényleg egységesek is voltak, csupán világnézet, tehát nem szakszervezeti lényegű maguk tartása tekintetében különböztek. Kezdetben a szakszervezetek az egyesületi jog szabályai alatt állottak és sok államban még ma is állnak, de valóságos erejük ettől függetlenül, a kölcsönös érdekközösség felismerésében és a felismerés erkölcsi követelményeinek levonásában rejlett és rejlik. Ez viszont a tagoknak, a munkásoknak nyújtott bizonyos előnyök: munkaközvetítés, munkanélküliségi segély, stb. hasonló eredményes ténykedés függvénye gyanánt jelentkezett. A munkás ugyanis azért ragaszkodik szakszervezetéhez, mert felismeri, hogy a szervezet előnyöket biztosít neki. Ezért nevezik magukat a szervezett munkások „öntudatos” munkásoknak. A fejlődés folyamán az állam fokozatosan beavatkozott a szakszervezetek működésébe. Nem úgy, hogy a szakszervezeteket megszüntette, vagy közvetlenül irányította, hanem úgy, hogy működési területüket és lehetőségüket okszerű eszközökkel szűkítette. Kezdődött ez – bár ez még nem volt szoros értelemben vett szakszervezeti ügykör – az ipari munkásság betegség- és balesetbiztosításával. Folytatódott a munkaviszonyok bizonyos szabályozásával (női és gyermekmunka stb. tekintetében), majd öregségi és rokkantsági biztosítással, általános munkaidő- és munkabér szabályozással. Ha az állam majd szükségét látja annak, hogy a munkaközvetítést és a többi feladatkört is kivegye a szakszervezetek kezéből és esetleg munkanélküli segélyt is nyújt: akkor a szakszervezetek egyenlővé válnak más kultúregyesületekkel, amelyeknek különösebb szociálpolitikai jelentőségük nincsen. (V. ö. Munkajog című tanulmányomat: Mai Magyar Közigazgatás című gyűjtemény II. köt. Korszerű Közszolgálat Útja 640.)

Annak ellenére viszont, hogy a szakszervezetek nagy jelentőségre tettek szert, jogi értelemben nem tekinthetők érdekképviselőnek. A szakszervezetek mellett érdekképviselőül egyes államokban a munkáskamarák alakultak. Nálunk azonban sem a szakszervezetek hatásköre nincsen az egyesületi jog keretein túlmenően szabályozva, sem törvényes érdekképviselő az ipari munkásságnak nincsen. Pedig ez annál inkább hiányolható, mert a magyar társadalom jelentékeny részének van már jogilag szervezett és elismert érdekképviselő. Utalok az ügyvédi, orvosi, közjegyzői, mérnöki, ipari és kereskedelmi kamarákra. Még az egyébként annyira elhanyagolt mezőgazdasági munkásság is törvényesen elismert érdekképviselőt nyert a mezőgazdasági kamarákban. A társadalomszervezés politikai iránya tehát azt mutatja, hogy hovatovább jogilag intézményesített, általános hivatásbeli érdekképviselői rendszer érvényesül. Föl kell tehát tételezni, hogy előbb-utóbb sor

kerül az ipari munkásság törvényes érdekképviselőjének rendezésére is, ami társadalomszervezési, – közigazgatás jogi s általában jogi tekintetben – esetleg teljesen megszüntetné a szakszervezetek eddigi fogalmát, működését és keretét. Mi történjék ez esetben, de lege ferenda,³²⁵a szakszervezetekkel, illetve visszamaradó vázokkal? Történelmi hivatásukat betöltötték. A liberalizmus elleni harcaikat megvívták. Tevékenységi körük közigazgatás jogi feladattá válik. A liberális jogrendszer olyan-amilyen fenntartása mellett egyesületként tovább is működhetnek. Megmaradjanak-e tehát továbbra is, mint legalább a munkásérdekek tudatosításának tényezői? Nem inkább a jogilag intézményesítendő érdekképviselő keretében kell-e kifejleszteni a hatékonyabb öntudatosítási körülményeket? Hiszen az emberek ugyanazok maradnak, akik a szakszervezetekben voltak, van-e tehát szükség arra, hogy esetleg érzelmi okokból igyekezzünk mumizálni a szakszervezeteket? E folyóirat első számában megjelent idevágó tanulmány³²⁶ is azt mutatja ki, hogy a szakszervezetek azokban az államokban, melyekben a törvényes munkás érdekképviselő hatékonyabb szervezetet kapott, elsorvadtak. A mi történelmünk is ismer erre példát: az 1872. évi VIII. törvény nem törölte el a céheket, csak nem hagyta meg a hatáskörüket és a céhek nyom nélkül elenyésztek. E gyakorlati jelenségek és tapasztalatok után joggal feltehető az a kérdés is: „Szakszervezet vagy munkáskamara? A kérdés ilyen feltevése nem jelent ellenséges hangulatot vagy érzületet a szakszervezetekkel szemben. Nem helytálló, sőt a közérdekre veszélyes az olyan általános kijelentés is, mely szerint a kérdés ilyen feltevése távol állana a szakszervezet vagy a munkáskamara rendeltetésének ismeretétől. Ilyet csak fiatalos túlbuzgóság vagy túlzott öntudat doktrinersége mondathat. Nem, a kérdés ilyen feltevése nem rokonszenv vagy ellenszenv, esetleg tudatlanság kérdése, hanem a nagy általános politikától függő célszerűségi és gyakorlati kérdés, ami a szociálpolitikának jellemzője. Maga a munkásság is így fogja fel a szakszervezeti kérdést, hiszen – legalább a szociáldemokrata jellegű szakszervezeteknél, amelyek a munkásság túlnyomó részét tömörítik – a politikai párt hivatalosan nem egyéb, mint a szakszervezeti törekvések politikai biztosítására szolgáló szervezet. Tisztára politikai kérdés az is, vajon munkáskamara, munkakamara, vagy valamilyen más elegendőleg legyen-e az esetleg elkövetkező munkásérdek képviselője. A döntés attól függ, vajon a szabályozás idejében mit kíván a nemzet érdeke. Ami tisztán politikai kérdés. A szabályozásnak kizáróan ennek az érdekek szempontjából kell történnie. Ha a nemzet érdekeinek megfelel, vagy a nemzeti érdekek szempontjából közömbös a szakszervezeteknek jelenlegi alakjukban való működése, akkor a szakszervezetek működésének megszüntetésére vagy hatáskörüik szűkítésére nincsen szükség. Ha azonban ez nem közömbös, sőt a nemzet érdeke más irányú működést kíván, s az ipari munkásság törvényes érdekképviselői szervének felállítására tényleg sor kerül, akkor válaszút elé kerülhet a szakszervezetek fennmaradása. Tény, hogy e téren különböző szélsőséges és kevésbé szélsőséges felfogások nyilvánulnak meg. A

325 a meghozandó törvény szerint

326 Hilscher Rezső: Munkáskamara – munkakamara, 10 s köv. 1. 59 (lábjegyzet az eredeti szövegben)

szélsőséges álláspont a szakszervezetek feloszlatását követeli. A kevésbé szélsőséges álláspont megelégszik olyan szabályozással, mely a szakszervezetek hatáskörét, vagyonát kisajátítva, azt más, megfelelőbbnek ítélt szervre ruházza, ami által a szakszervezetek lassú elsorvadásra volnának ítélve. Mindez tiszta politikai kérdés. Ebben a pillanatban a feladat az, hogy a különböző nézetek, megoldási módozatok részletes megvitatásban részesüljenek azért, hogy majd a döntés idején a pro és kontra érvek és feltehető erők ismerete rendelkezésére álljon a döntésre hivatott szervnek, aki ezeket gondos mérlegelés tárgyává téve, a nemzet érdekeinek legmegfelelőbb megoldást választhassa – az ő politikai felfogása szerint. A munkás-, illetve munkakamara intézményének, továbbá a szakszervezetek eszmei és valóságos történetét összehasonlítva a hazai viszonyokkal, arra a következtetésre jutok, hogy nálunk kombinált megoldás volna megfelelő, amely beleilleszkedik általános fejlődési vonalunkba, s egyben a különböző célokat is egyesíti. Gondolok ugyanis arra – Hilscher tanulmánya is ezzel zárul, bár nem fejt ki a gondolatot – hogy a mindenesetre módosított szervezetű kereskedelmi és iparkamarákba lehetne a munkás érdekképviselőt beépíteni. A kamarákban létesíthető volna a munkáskamarákhoz hasonlóan széles hatáskörű és önálló ipari munkásszakosztály, természetesen megfelelő szakmai és helyi csoportokkal. Ez a szakosztály egy kamara kebelében lévén a munkaadó érdekeltségek ugyancsak önálló szakosztályaival, ez a megoldás egyúttal egyesítené magában a munkakamarai feltételeket is. Ferenczi Imrének több mint harminc évvel ezelőtt megjelent Sztrájk és szociálpolitika című munkája Új-Zélandtól Európán át Kanadáig a különféle szervezeti formák nagy számát közölte már; a forma tekintetében tehát óriási választék áll rendelkezésre, de éppen a választék óriási volta azt mutatja, hogy a megjelenési forma nem túlzottan jelentős. A kereskedelmi és iparkamarai megoldás mellett megjelenik az a kérdés is, vajon a szakszervezetek nem volnának-e alsó fokú tagozat gyanánt fenntarthatók és felhasználhatók? Ez esetben a szakszervezetek súlya már jogi elismerésben is részesülne és talán a munkásság érzékenységét és ragaszkodását is kielégítené egy ilyen megoldás. A kereskedelmi és iparkamarákban történő megoldás mellett pénzügyi okokból foglalkozni állást. Minden szervezés költséggel jár, s minden ilyen szervezés kapcsán jelentkező költség lényegileg negatív kiadás. Olyan szegény országban, mint a miénk, minden negatív kiadást a legcsekélyebb összegre kell leszorítani. A kereskedelmi és iparkamarák már megfelelő helyiségekkel, épületekkel, kitűnő szakérőkkel, gazdag könyvtárakkal rendelkeznek. Ezeket az intézményeket csekély költséggel át lehet szervezni úgy, hogy a paritásos ipari munkás érdekképviselő igényeit is megfelelően kielégíthetik. De ez a megoldás illeszkednék bele legjobban jogfejlődésünk irányába is. Ugyanis a mezőgazdasági munkásság érdekképviselője is a mezőgazdasági kamarákban szerveztetett meg a munkaadókéval együtt. Miért kellene ettől az iránytól az ipari munkás érdekképviselő kérdésében eltérni? Mindez azonban politika. Annyira politika, hogy nem kell bővebben bizonyítani.

Liberális társadalmi rendben, aminő eddig a miénk is, még a megélhetés jogának biztosítása is politika, mert a liberalizmus csak az élethez való jogot biztosítja, a

megélhetéshez való jogot nem. A megélhetéshez való igény – nem jog, csak igény – kielégítését rábízta a gazdasági erők játékára. A szociálpolitikának feladatai közé tartozik ennek az álláspontnak megdöntése, mert ez ellenkezik az általános keresztény erkölcsi elvekkel. De a magyar szociálpolitikának különös feladata elismertetni a megélhetéshez való jog abszolút voltát, mert ezt már a vérszerződésbe foglalt jogszabályaink is a nemzeti gondolat integráns elemének hirdetik. Ezt a magyar nemzet nem teheti politikai vita tárgyává, de magának a nemzeti gondolatnak tudatosítása is politikai feladat legalább annyiban, amennyiben tudományos történelmi feladat is. Következik ebből az, hogy a szociálpolitika csak kisebb részében nemzetközi jellegű, nagyobb részében a nemzeti gondolat alapján emelkedik. De következik az is, hogy a nemzeti gondolat tekintetében politikamentes, mert a nemzeti gondolat természete, hogy minden irányzat tekintetében egységes. Ez a végső célkitűzés. A magyar szociálpolitikának végső célkitűzése e szerint az a tétel, hogy a nemzet tagjai közül senki annak a nemzeti jövedelemnek élvezetéből ki nem zárható, amelyet a nemzet közös munkája gyümölcsözött. Ez politikamentes célkitűzés és kiindulási alap. Ennek a célnak, egész magyar társadalmunk megélhetése biztosításának, a nemzeti jövedelem szaporításának és megosztásának és a kapcsolatos egyéb kérdéseknek tömege azonban már élő politika, mert a miként tekintetében a helyzet állandóan változik és az állandó változás eredménye csak politikai megítélésen keresztül vonható le. Jó régen olvastam egy szellemes svéd regényt. Hajótöröttekről szólt, akik nem Robinzonként ugyan, hanem nagy társaságban egy elhagyott szigetre vetődtek és ott berendezkedtek. Valamennyien képzett, bölcs emberek voltak, telve voltak tudással, azonban mihamarabb rájöttek, hogy tudományuk a világtól való elzárkózottságuk mellett nem használható. Új tudományra van szükség, – adták ki a jelszót, s alkottak egy új tudományt, a – tobozológiát, amely abból állott, hogy a nagy kiterjedésű fenyőerdők tobozait pikkelyeik tizedmilliméteres hosszúságai szerint osztályozták. Persze, ennek a tudománynak sem vették hasznát. A szociológia sem régi tudomány, még kevésbé az a szociálpolitika, s egyben a leggyakorlatibb modern tudomány, amely az életben él és a politikában érvényesül. Ha elveszti az élettel és a politikával való kapcsolatait és pusztá kategorizálássá válik, megszűnik jelentősége is. Fogalom meghatározásokra kétségtelenül van szükség, de csak fenomenológiai értelemben, nem pedig lényeg tekintetében. Semminek a lényegét nem ismerjük, csak megjelölni tudjuk, de azért használni tudjuk. Nem tudjuk, mi az elektromosság, de világítani tudunk vele. Nem azon fordul meg a szociálpolitika eredményessége, hogy vajon egy társadalmi jelenség fogalmát miként töltjük meg szótartalommal, hanem azon, hogy a szociálpolitika mennyiben tudja a politikával a maga nemzeti gondolatban gyökerező ama követelését elfogadtatni alapelvül, hogy mindenkinek megélhetését biztosítani kell és erre milyen módszereket ajánl.

Mihelics Vid: Pápai enciklikák és szociális fejlődés

Szociális Szemle, 1. évf. (1939) 2. sz. 49–55.

Mihelics Vid (1899–1968) a hivatalos politikai katolicizmussal szemben a 30-as években formálódó újkatolikus értelmiségi csoport tagja, újságíró szociológus, szociálpolitikus. 1947-től a Demokrata Néppárt parlamenti képviselője, a párt 1956-os újjáalakulása után annak vezető alakja. Párizsban szociológiát, itthon jogot tanult, mindkettőből doktori fokozatot szerzett, magántanári kinevezést kapott. 1931-től a Magyar Társadalomtudományi Társulat titkárává választották, majd tagja lett a Magyar Szociálpolitikai Társaságnak is. 1938-ban felvételt nyert a Szent István Akadémiába. „Az eszmék és tények professzora” az egyház társadalmi tanításán és a természetjogi gondolkodáson alapuló szociális reformokat sürgetett.

Mihelics a "Quadragesimo anno" enciklika szellemében szimpatizált a neokorporatív szemlélettel. A hivatásrendi eszme felülvizsgálatára a történelmi események készítették, miközben kezdettől és következetesen elutasította a fasiszta és a bolsevik totalitárius megoldásokat. Cikkében abból indul ki, hogy a szociálpolitika is világnézeti kérdés, következésképp a pápák társadalometikai nézeteinek nemcsak helye van a kérdéskör tárgyalásakor, de a katolikus egyház fejének egyenesen hallatnia kell a szavát a szociális kérdésben, hiszen az a legfőbb erkölcsi törvényeket is érinti. Mihelics szerint az enciklikák fő üzenete: a társadalmi igazságosság érvényesítéséhez a magántulajdonnak teljesíteni kell a közösség felé irányuló kötelezettségeit.

A katolikus egyház legfőbb pásztorai gyakran illették korholással, vagy dicséréttel koruk társadalmi viszonyait, s ezt a világ meg is szokta tőlük. Ki-ki persze a maga vallási meggyőződése szerint hallgatta és értékelte a Rómából időnként feléje hangzó szózatokat. Amikor azonban idestova ötven évvel ezelőtt, 1891-ben, XIII. Leó kiadta Rerum Novarum kezdetű körlevelét, amely a szociális kérdésre vonatkozóan nem egy-két odavetett észrevételt, hanem módszeres és rendszeres tanítást nyújtott, még a hívő katolikusok táborában is sokan horkantak fel, mondván, milyen alapon igényli magának effajta ügyekben a beavatkozásra való illetékességet a pápa, aki csupán a hit, egy tételekbe foglalt vallás őrzőjének tekintheti magát. Természetesen, még tartózkodóbb magatartást tanúsítottak azok, akik kívül állottak a katolikus egyházon, vagy csupán anyakönyvileg voltak katolikusok. Ennek ellenére már kezdetben is sűrűn történtek hivatkozások a Rerum Novarum enciklikára. Nemcsak a katolikus egyházi életben, hanem vallásilag közömbös fórumokon is, mint például a nemzetközi munkaügyi értekezleteken. A Rerum Novarum és az azóta megjelent pápai körlevelek, elsősorban az 1931. évi Quadragesimo Anno és az 1937. évi Divini Redemptoris szerepeltek már parlamenti vitákban, sőt idézeteket találhatunk belőlük szociálpolitikai törvények indokolásaiban. Érdemes tehát vizsgálódnunk abban az irányban, hogy ezek a szociális enciklikák valóban a bölcsesség olyan termékei-e, amelyek javára váltak és válnak az emberiségnek. Ez a kérdés egyértelmű annak taglalásával, hogy a társadalmi viszonyok fölött a pápák által gyakorolt bírálatok megegyeznek-e az idevágó szaktudományok megállapításaival, a körlevelek tanításában kellőképpen visszatükröznek-e a korszerű követelmények s végül, hogy a bennük foglalt indítások ráirányították-e a figyelmet arra az útra, amelyet később a fejlemények helyesnek, vagy éppenséggel egyedül járhatóknak mutattak?

Mindenekelőtt néhány szót kell ejtenünk arról a problémáról, amellyel tanulmányunkat bevezettük, nevezetesen a pápák beavatkozási illetékességéről. Minthogy az enciklikák nem szociálpolitikai programokat, hanem társadalombölcseleti és társadalomerkölcsi tanításokat tartalmaznak, a kérdés eldöntése azon fordul meg, hogy a gyakorlati szociálpolitika körébe tartozó feladatokat tisztán szaktudományos alapon kell-e és lehet-e megoldani, vagy világnézeti állásfoglalás is szükséges hozzá. S itt nyugodtan állíthatjuk, hogy amíg a pozitívizmus idejében a szociálpolitikai feladatokban kizárólag szaktudományos problémákat láttak, s minden bölcseleti szempontot kiküszöbölhetőnek vélték – ezért tekintették kételkedéssel még katolikusok is az első enciklikát – addig ma hovatovább általánosan elfogadott tétel, hogy a szociálpolitika végeredményben és gyökerében világnézeti kérdés. [...] Ma különben már senki sem vonja kétségbe, hogy a „klasszikus” közgazdák is koruk uralkodó világnézetéből, az individualizmusból indultak ki. S míg a múlt században egy ilyen ténymegállapítás bizonyos megrovással is párosult volna, ma ezt magától értetődő jelenségnek tartjuk. Hiszen már annak a felfogásnak is szaporodnak hívei, hogy ítéleteinknek, ha lényegeset akarunk mondani, s a tudományos munkát előbbre akarjuk vinni, az intuicionális elem nélkülözhetetlenségénél fogva szükségképpen szubjektíveknek is kell lenniük. Ha pedig a nézetek ekként alakulnak, akkor nyilvánvaló, hogy a nyugati kultúrvilág legnagyobb és legegységesebb egyházának, a katolikusnak, szükségszerűen hallatnia kellett szavát, amikor a szociális bajok orvoslásával, kapcsolatban olyan kérdések is tömegesen jelentkeztek, amelyek bölcseleti elvekkkel és erkölcsi törvényekkel állnak összefüggésben. [...]

A szociális igazságosság lényegében az egyén, a kisebb közösségek és az állam egymásközi viszonyának helyes rendezettségét jelenti. Maga a meghatározás tehát semmit sem mond mindaddig, amíg nem tisztázzuk, hogy mit értünk a rendezettség „helyességén”. Ezért vetik fel az enciklikák kivétel nélkül az egyén és a közösség viszonyának problémáját. Már a *Rerum Novarum* szorgos bíráló alá vette a liberalizmus és a szocializmus közös társadalomszemléletét, az individualizmust, s vele szemben az ember szociális lényűségéből kisarjadó, szolidarisztikus társadalomszemlélet mellett szállt síkra. Szerzője, XIII. Leó felújította a tomizmust, tehát a keresztény szellemmel áthatott arisztotelészi bölcseletet. Ennek a tanításnak lényege tudvalevően az, hogy a társadalomban való élest a konkrét emberi természet kívánja meg, de a társulási hajlamnak a valóságba való átvitelénél, tehát a társas közösségek kibontakozásában az ember tudatos akaratának is szerepe volt. Minthogy pedig a társadalmi lét az emberi természet folyománya, következik, hogy a természetjognak kell szabályoznia a társadalmi jogokat és kötelességeket, intézményeket és törvényeket. Így az állam sem mindenható, hanem köteles alkalmazkodni a természeti jogrendhez, vagyis figyelembe kell vennie, hogy ő, az állam, a keletkezés rendjében később következett az egyénnél és a kisebb közösségeknél, azoknak a feladatoknak ellátása érdekében, amelyeket az előbbiek megoldani nem tudtak. Egy-két mondatra egyszerűsítettük le az enciklikák társadalomszemléletét, amelyből mindenesetre kitűnhetett, hogy a pápák tanítása

szerint sem az egyén nem szigetelheti el magát a közösségektől, sem a közösségek nem nyomhatják el az egyént. [...]

Az idevonatkozó tanítások áttekintése világítja meg legélesebben azt a kölcsönhatást, amelyet az enciklikák és a szociálpolitikai fejlődés között észlelhetünk. S bárki arról is meggyőződhetik, hogy az enciklikák bámulatos éleselméjűséggel vágnak elébe a szociális eseményeknek. Az enciklikák szerint a magántulajdonhoz való jog reális jog, de távolról sem abszolút. A földi javak ugyanis mindenki számára szólnak, ezek a javak az egész emberiségé és csak azért vonhatók magántulajdonba, hogy közrendeltetésüket jobban betölthessék. A magántulajdonnak tehát kettős vonatkozása van: egyéni és társadalmi. Használatánál nemcsak az egyéni érdeket, hanem a közjót is tekintetbe kell venni. Az idevágó köteleességeket – mondja a *Quadragesimo Anno* – az állam jogosult a jelentkező szükségletek szerint közelebbről körülírni. Az enciklikákra épülő katolikus tulajdonjog elmélet szerint a magántulajdon meg van terhelve a munkaképtelenek eltartásának s a munkaképesek foglalkoztatásának köteleességével. A magántulajdon érinthetlensége tehát csak addig terjed, amíg e köteleességektől való mentessége. Végszükségben a javak használata közössé válik. E tanítás alapján nagy tér nyílik a szociálpolitika és a gazdaságpolitika előtt. Nincs például akadálya annak, – a *Quadragesimo Anno* kifejezetten említi – hogy a társadalom által szükségesnek ítélt bizonyos javak köztulajdonba vétessenek, vagy egy-egy tulajdonoshoz tartozó részük mennyiségileg csökkentessék. A köztulajdonba vételt és a korlátozást egyenesen meg kell követelni, amikor az egyéni birtoklás már hatalmi funkciót is jelent (pl. a földnél), mert hatalmi funkció kifejtésére csak az állam hivatott. Mindebből korántsem következik tőkeellenesség, mert az enciklikák csak a tőke öncélú gyümölcsöztetését ostorozzák, egyébként, minthogy a vagyon munkaalkalmak nyújtásával és a munkaképtelenek eltartásával a közjót szolgálja, nem kárhoztatják a tőkegyűjtést és szaporítást, csak ne járjon ez fősvénységgel, vagyis a gazdasági javak visszatartásával és elvonásával a természetes használat elől. Éppen a közelmúlt gazdasági válság mutathatta meg, mennyire igazuk van az enciklikáknak, amikor a tékozlást még mindig kisebb szociális bajnak minősíti, mint a fősvénységet.

Csak hogy a reformot nem a munkások terhére kell kezdeni. Osztályharc helyett békés együttműködés a közjó érdekében – ez az az eszmény, amelyet már XIII. Leó a korporatív szervezkedés útján vélt megvalósíthatónak. Nyíltan emellett foglalt állást a *Quadragesimo Anno*: „a rendiség helyes felújítása a szociálpolitikai célkitűzés.” Néhány évvel később a *Divini Redemptoris* teljes tudományossággal okolja meg ezt a célkitűzést, mondván, hogy nélküle az igazságos munkabér és az igazságos munkafeltételek nem érhetők el. Nemcsak a munkásoknak kell ugyanis kiküszöbölniük egymás között a versenyt, hanem a munkaadóknak is meg kell szüntetniük azt a versenyt, amely „nem fér össze a munkások iránt tartozó igazságossággal”. Mint látjuk, a gazdasági és szociális korporativizmus, mint egy kívánt társadalmi reform, teljesen ésszerűen folyik az enciklikákból. Azt is fölösleges bizonyítanunk, hogy maga az élet ebben az irányban halad. Az a szociálpolitika, amely a szociális igazságosságot hirdeti, szükségszerűen tér rá a kamarai rendszerre, arra az

útra, amelyet XIII. Leó oly régen kijelölt. Hangsúlyozottan ki kell emelnünk, hogy az enciklikák tanítása szerint ez a gazdasági és szociális korporativizmus nem jelent politikai rendiséget is. Az úgynevezett rendi állam ugyanis azonos szabályok szerint bírálendő el, mint az államforma általában. A pápák, legalább is a modern korban, soha nem igényelték maguknak azt az illetékességet, hogy az államforma megválasztására akárcsak célzást is tegyenek. „Az emberek szabadon választhatják az államformát, – hangoztatja a Quadragesimo Anno – csak az igazságosság és a közös érdekei legyenek megóvva.”

Teleki Pál: Szociális Magyarország

In: Teleki Pál: Magyar politikai gondolatok. Budapest, 1941, Stádium. 101–105.

Teleki Pál (1879–1941) elismert földrajztudós, egyetemi tanár, rektor, a Magyar Tudományos Akadémia tagja. 1938-ban létrehozta a Magyar Táj- és Népkutató Intézetet. A cserkész mozgalom nagy hatású főszereplője volt. Politikai pályájának megítélése ellentmondásos. Ennek legfőbb oka, hogy 1920–1921 között a keresztény nemzeti kurzus első miniszterelnökeként ő terjeszti be a numerus clausust, majd második miniszterelnöksége idején 1939-ben fogadják el a második zsidótörvényt és kezdik el a harmadik zsidótörvény előkészítését. A trianoni béke delegáció tagja volt, az ő irányítása alatt készült Magyarország híres vörös etnikai térképe, amelynek alapján a magyarlakta területek védelmében etnikai elven érvelt a delegáció a békekonferencián. Teleki politikai gondolkodása a konzervatív értékvilágon alapult, szemben állt a szélsőséges irányzatokkal, támogatta az állami szociálpolitika fejlesztését, miközben néhány kérdésben maga is radikális álláspontot vallott. Szociális érzékenysége antiszemitizmussal párosult. A revízió elszánt híve volt, de hamar felismerte a német veszélyt, miközben németellenessége az adott politikai viszonyok között nem volt sokáig fenntartható. 1941 tavaszán öngyilkosságot követett el. "Magyar politikai gondolatok" kötetét Kovrig Béla rendezte sajtó alá, még Teleki maga is javította, de már csak halála után látott napvilágot. Benne a "Szociális Magyarország" címet viselő beszéde világnézetének katolikus társadalometikai alapvetését tükrözi. Ez Teleki Pál egyik arca.

Ami a szociális Magyarországot illeti, ebben a mi feladatunk lényege és alapgondolata olyan szempont, amelyet a politikában nagyon ritkán szoktak hangoztatni. Talán különösnek fogják tartani, hogy én politikai irányelvből tűzöm ki ezt a szempontot, amely nem más, mint a szeretet. Sokféle emberi együtttest, testületet, szervezetet láttam már, fiatalokét és öregekét, mindenfélét. Láttam olyant, amelyet felülről érkező fegyvelmezés irányít, láttam olyant, amelyet pillanatnyi fegyvelmezés ösztökél, de csak ott találtam meg a valóságos és messzemenően eredményes, helyes irányú fejlődés zálogát, ahol szeretetet is láttam. A liberális kornak is megvolt a maga szociális munkája. Ebben a korban is találunk szociális megoldásokat, de ezek – azt mondhatnám – opportunizmusból, vagy a szükségletek mérlegeléséből eredtek és rendszerint inkább a jótékonyság képét viselték. A valódi szociális munka, a valódi szociális kapcsolat összetartást, szeretetet és egyöntetűséget jelent. Éppen abban egyöntetűséget, amiben a liberális korszak, amiben a szocializmus, a kommunizmus nem látták és nem valósították ezt meg. A liberális korszakban osztályharcot vívtak

azért, hogy az emberek egyformák legyenek. Ámde mindig csak a külsőség egyformaságát keresték, legfőképpen anyagi téren, továbbá a külső formák, címek, tekintélyek, stb. terén. Nem keresték a kapcsolatot és a megértést a szívekben. Mi őszintén és céltudatosan, valójában szociális irányban akarunk haladni és ezt csak nevelés útján érhetjük el. Azt nem fogjuk elérni, hogy az emberek között ne legyenek különbségek, ne legyenek olyanok, akik jobban, vagy akik kevésbé boldogulnak, olyanok, akik magasabb pozíciókat töltenek be és olyanok, akik alacsonyabbakat. A szociális haladást csak akkor biztosíthatjuk, ha neveléssel több szeretetet viszünk gyermekeinkbe és önmagunkba. Én egyszer már betöltöttem a miniszterelnöki tisztséget, aztán a cserkészletben foglalatostkodtam. Nemcsak azért tettem ezt, mert szeretek a gyermekekkel lenni, hanem azért is, mert amit, mint miniszterelnök nem találtam meg, azt megtaláltam közöttük. Ezért igyekeztem mindig átvinni nemcsak a gyermekek, hanem a felnőttek társadalmába is azt, hogy az emberek érzésben együvé tartozók legyenek. Ha az élet útján külön is járnak, ha egyébiránt más-más osztályhoz, vagy embercsoportokhoz tartoznak is, mindig érezzék együvé tartozásukat, tudjanak együtt dolgozni, meg tudják egymást érteni. Ennek útja csak az a nevelési módszer lehet, amely az ember szívéből fakad, szabad akaratból, önkéntes társulásból keletkezik. A mi szociális feladatunk csak az lehet, hogy összefogjuk a magyar társadalmat, a széthulló és egyéni érdek után szaladó embereket. Éppen ez az, amit egy kormány magára hagyva nem tud megteremteni. Ezt a munkát mindazoknak kell elvégezniük, akik a nemzet élén járnak. Ilyenformán nemcsak hivatalos, hanem társadalmi feladataink is vannak. Mint miniszterelnök is ilyen szellemben szeretném betölteni feladatomat. Egyetértésre és több szeretetre igyekszem nevelni a társadalmat. A keresztény nemzeti és szociális irányú politikának ezek az ország építő feladatai. Amit elmondtam, és amit elmondani akarok, nem ígéret, hanem felhívás a munkára. Mindenki tudja, hogy nem szoktam ígérni sem egyeseknek, sem az emberek csoportjainak. Igyekszem a magam dolgát elintézni. Az elmúlt húsz esztendő alatt én is vénültem. Most már az öregebb nemzedékhez tartozom. Hosszra professzori múlt is áll mögöttem. De amint a nemzet érdekében ezt a helyet kötelességből elvállaltam, úgy megkívánom mindenkitől, teljesítse a maga helyén kötelességét. Munkát kívánok és tudom, hogy kívánhatok, mert a magyar nemzetnek és a magyar embernek igen nagy képességei vannak.

Szociális feladatok alatt én nemcsak a szegények megsegítését és munkaalkalmak nyújtását, igazságos adóztatást és hasonló dolgokat értem. Még csak nem is a szociális igazság megteremtését általában, hanem értem azt, hogy a bizalmatlanság és az irigység helyébe bizalmat és szeretetet ültessünk az emberek lelkébe. Keresztény Magyarországon ez nem is lehet másképpen. Mindig azt tapasztaltam ugyanis, hogy ahol az emberek között szeretet van, ahol az emberek szeretettel kapcsolódnak egymáshoz, onnan alkotó lendület, vállalkozási szellem indul ki. Abból olyan önzetlen szellem fakad, amelyre az országnak és a nemzetnek szüksége van. A szociális fejlődésnek és átalakulásnak ilyen szolgálata a kereszténység legmélyebb értelmében felfogott feladat. Ebben az értelemben kell az államnak a társadalmat támogatnia és ebben az értelemben kell mindnyájunknak, akik a társadalom tagjai vagyunk,

vállalnunk és gyakorolnunk a szociális feladatot. Itt van például a sokgyermekes családok megsegítésének problémája. Ide tartozik a Nép- és Családvédelmi Alap felállítása, – erről már gondoskodás történt – az ifjúság felkarolása, anyagi és lelki istápolása. Húsz év óta foglalkozom az ifjúsággal, sokan ismerik véleményemet, nem hiszem, hogy itt részletesebben kellene erről nyilatkoznom. Mindezek a problémák részben anyagi kérdések is és éppen ezért vetik fel sokan a kérdést, hogy a hadsereg felszerelésének befejezésével hol helyezzük el a munkástömegeket, mi történik majd a munkássággal. Megnyugtathatok mindenkit, felkészültünk arra, hogy megoldjuk ezt a kérdést is. Gondoskodunk a munkásság megfelelő anyagi helyzetéről és szellemi vezetéséről is. A magyar ipari munkásokat át kell vezetni a keresztény nemzeti társadalomba. Az állami feladatokat csak a társadalmi feladatokkal karöltve tudom látni. A kétféle feladatkör tulajdonképpen egymásba folyik, egyik a másik nélkül életképtelen. A gazdasági élet rendjének helyreállítása nemcsak anyagi, hanem lelki kérdés is. Mint idegen szóval mondani szoktuk: szociális probléma. A szociális gondoskodásnak teljes egészében kell törvényalkotásunkban is megnyilvánulnia. De meg kell nyilvánulnia a helyes közigazgatásban és a társadalmi szervezkedésben is.

Merre megyünk?

Budapest, 1943, EMSZO – KALOT.

Kovrig Béla (1900–1962) egyetemi tanár, szociológus, szociálpolitikus, katolikus közéleti szereplő, a katolikus reformnemzedék tagja. A budapesti tudományegyetemen 1920-ban államtudományi, 1921-ben jogi doktorrá avatták, majd Berlinben és Párizsban hallgatott előadásokat. 1923-ban Bethlen István miniszterelnök személyi titkára, majd különböző államigazgatási tisztségeket tölt be. Volt a Népjóléti és Munkaügyi Minisztérium munkatársa, az Országos Társadalombiztosítási Intézet (OTI) aligazgatója, az Imrédy-kormány idején a Miniszterelnökség V. Társadalompolitikai Osztályának, majd Teleki Pál Nemzetpolitikai Szolgálatának vezetője. Nézetei hatást gyakoroltak a korszak szociálpolitikájának alakulására. Ő dolgozta ki többek között az öregségi és rokkantsági biztosításról szóló 1928:40 törvénycikket. Szociálpolitikusi munkája mellett oktatói és tudományos tevékenységet is folytatott. Számos könyv szerzője, a Kolozsvári Egyetem szociológia oktatásának megszervezője, majd az egyetem rektora. Katolikus közéleti szerepvállalásaként a Katolikus Szociális Népmozgalom világi vezetője volt. A második világháború után a kommunista titkosrendőrség zaklatásai elől emigrált, a milwaukeee-i Marquette Egyetem szociológia tanáraként dolgozott. 1956-ban kérdőíves adatfelvételt végzett a magyar forradalom emigránsai körében. Poszthumusz munkája a forradalom 60. évfordulóján jelent meg magyar nyelven.

Kovrig mindvégig szoros kapcsolatban állt mind a katolikus reformnemzedékkel, mind pedig a vidék lakosságának egy jelentékeny hányadát a radikális eszméktől sikerrel távol tartó katolikus tömegmozgalmakkal. Széles körben elismert szociológusi-szociálpolitikus tevékenysége is hozzájárult ahhoz, hogy a katolikus politika különböző árnyalatait integráló személyiségként ismerjék el, így az egyház vezetése őt bízta meg a háború utáni katolikus program kidolgozására. Ennek első összefoglalása a *Merre megyünk?* brossura. Kovrig ennek alapján írja meg *Magyar Társadalompolitika* című művét, amely a háború utáni kereszténydemokrácia társadalomképét és politikai programját alapozta meg.

Katolikus erőtényezőként együttthatók akarunk lenni a háború utáni magyar életben azért is, mert a francia forradalomtól a bolsevizmusig terjedő XIX. század európai történetének ismeretében nem nehéz elképzelnünk mi vár az Egyház szabadságára, a katolikus iskolákra, a vallásoktatásra, az Egyház intézményeire és általában Egyházunk emberalkotó művére és népvédelmére, ha a háború utáni magyar élet társadalmát és formáját elsősorban a laicizmust és antiklerikalizmust kiváltó ilyen értelmű liberalizmus, a még ezt is eltúlzó, gyökereiben keresztényellenes polgári radikalizmus, és a kereszténységgel eleve összeférhetetlen marxizmus határozná meg.

Természetesen mikor, mint katolikusok akarunk együttthatói lenni a háború utáni magyar életnek, a katolicizmust, mint annak a természetjognak az őrzőjét és tanítóját említjük, melyből következik minden meghirdetett elvi állásfoglalásunk. [...]

Mit akarunk? [...]

4. Az alapvető természetes emberi jogok elismerését! A termelés tényével az emberi természetbe ojtott természeti jog tekintélyének helyreállítását, az alapvető természetes emberi jogok az elismerését és érvényesülését akarjuk! Ezek az alapvető jogok:

a.) Az emberi méltóság elismerése. Közelebbről: az ember erkölcsi személyiségének, becsületének, személyi tulajdonainak, hagyományos, tisztos szokásainak, kultúrártékeinek, szerzett jogainak, nevének, anyanyelve korlátlan használatának tiszteletben tartása. Az istentisztelet, a vallás, a gondolatközlés, a tanítás és a tanulás, a közjóra ártalmatlan egyesülés és gyülekezés szabadsága. Társadalmi önkormányzatok kialakításának, működésükben – autonóm hatáskörben, rendezett feltételekkel – való részvétel szabadsága. Az állam és egyéb köztestületek önkormányzatában való alkotmányos közreműködés joga.

b.) Az emberi képességek kibontakozásának, közösségi hagyományok ápolásának, öröklött és elsajátított kultúrártékek gyarapításának korlátlansága, megbecsülése és elősegítése.

c.) Az egészség és testi épség minden felismert lehetőséggel való védelme.

d.) A legteljesebb életközösség a család alapításának megkönnyítése, természetes rendeltetésként tartós fennmaradásának elősegítése, hivatásának védelme.

e.) Magántulajdon szerzése, a közjót nem sértő hasznosításának védelme.

f.) Munkához való jog.

g.) A munkateljesítménnyel és a családi állapottal arányos, tisztos megélhetést biztosító munkabérré és egészséges családi és hasznos állampolgári életet elősegítő egyéb munkafeltételekre (pl. munkaidő) való jog.

h.) Az önhibájukon kívül keresőképteleneknek és azok családjainak – minden ember született méltóságának megfelelő – közösségi eltartásának joga.

Íme, ezek a minden embert megillető természetes jogok! Elismerésüket mindenkitől, érvényesítésüket az államtól várjuk, és minden közülettől kívánjuk. Mindezekben a jogokban kötelességek is rejlenek. Kötelességek a társadalom irányában, hogy az egyén megadja a közösségnek, ami az övé. [...]

6. Minél több magyarnak magántulajdont! A magyarság tömeggé válásának, a gyökértelen, létbizonytalanságban tengődő proletariátus elhatalmasodásának megelőzése érdekében arra törekszünk, hogy minél több önálló, termelő gazdálkodó magyar család legyen. A pápaság útmutatását megfogadva minél több magyar családnak legyen a tulajdonában annyi föld, termelő eszköz, vagy egyéb tőke, amennyinek szorgos, becsületes munkával történő hasznosításával tisztes megélhetést biztosíthat magának és családjának. A magántulajdonhoz való jogot tiszteljük tehát és érvényesíteni kívánjuk. (...)

A magántulajdon felhasználása és hasznosítása azonban nem lehet korlátlan és tervszerűtlen, mert nem csak magán, de közügy is, hogy mi történik a magyar földdel és hova vezetik a magyar tőkét. A magántulajdon felhasználása, gyümölcsöztetésének módja, használatának hova fordítása közügy. A tőkeképződés és a magánkezdeményezés ösztönzése érdekében hagyjuk meg a kezdeményezés lehető legnagyobb szabadságát, de kívánjuk meg felügyeletét és ellenőrzését nem a hatóságok, hanem a hivatásrendi gondolatnak megfelelően átszervezett kamarák – hivatásrendek – részéről. [...]

8. Emberre alapított gazdasági életet! A gazdasági rendszerrel, a nép megélhetési alapjával nem kísérletezünk! Az emberrel, az étellel, a családdal senki ne kísérletezzék. Az ember nem fehér egér és nem tengerimalac, hogy vele kísérletezni lehessen.

Nekünk nem kell olyan gazdasági rendszer, melyben békés viszonyok között egy irdatlan állami központi hatalom évekre kitervelt plánum szerint maga állapítaná meg, hogy legfeljebb miből mennyit szabad fogyasztani minden gazdaságnak, üzemnek: mikor miből mennyit kell termelnie, milyen foglalkozásban kell dolgoznia, kinek-kinek a fizetéséből, béréből legfeljebb mennyit és mit szabad vásárolnia, legalább mennyit kell megtakarítania és jövedelmének megtakarított részét mibe kell befektetnie. Nekünk nem kell ilyen gazdasági rendszer, mert ebben az esetben a gazdasági életet, fogyasztást is egy minden ismertnél hatalmasabb és ezért nehézkes bürokrácia irányítaná, szabályozná, ellenőrizné és tömegesen büntetné azokat, akik ellene szegülnének az élet ilyen beskatulyázásának, megmerevítésének.

Nekünk azonban nem kell olyan gazdasági rendszer sem, melyben eszeveszett, nyaktörő versenyben tombol a féktelen önzés, a bírvágy és esztelenül tömérdek pénzt pocsékolva, szüntelen bizonytalanságban tartja a családok életét. Nekünk nem kell eszeveszett verseny, sem gazdasági monopóliumok hatalmaskodása, az értékarányok spekulációs meghamisítása, a gazdasági önzés féktelen garázdálkodása.

Nekünk nem kell tehát sem életdermesztő bürokratikus szocialista tervgazdálkodás, sem liberális korlátlan versenyzgazdálkodás. Mi nem állunk elő a világbolondítás

jelszavával, sem ilyen látszatot keltő gazdasági gyógy javallatokkal. Mi nem állítjuk, íme, az egyedül üdvözítő, embert boldogító új gazdasági rendszer.

Mi ezt mondjuk:

Előttünk a gazdasági világ századok során nőtt, összefonódott hatalmas erdeje, helyenként vadona. Ebben vannak életerős vihart álló tölgyek, tápláló gyümölcsfák, de van értéktelen bozót, parazita repkény, buja dögletes ingovány is. Ezzel a rengeteggel küzd, ebben él a dolgozó ember. Melléje állunk és szervezeti erőnkkel széles utat akarunk vágni az életnek ebben a sűrűjében az ember számára, hogy minél bőségesebben hasznosíthassa, minél kevesebb kockázattal gyümölcsöztethesse ennek a roppant eleven rengetegnek minden értékét.

Itt van a fejlődő, szüntelenül átalakuló gazdasági mag és itt van a lelkes-szellemes ember. Mi az ember imént újólag meghirdetett méltóságának és minden természetes jogának akarunk érvényt szerezni a gazdálkodás világában is. Ami ezt sérti, gátolja, azt intézményesen el kell hárítanunk, ha szükséges megsemmisítenünk, legyen az az emberi természet kibontakoztatásának akadályja, akár erkölcstelenség, akár monopóliumát féltő magánhatalmasság, akár idejétmúlt jogintézmény, akár a létező igazságtalanságból járadékot húzó közérdekellenesen szervezett érdekeltség.

Vállaljuk az ember ügyét, a magyarét!

Érvényesíteni akarjuk az ember ügyét, a magyarét mindaddig a határig, ameddig újításaink, szociális intézményeink terhe alatt még nem roskadozik a nemzetgazdasági szempontból értékes, hasznos vállalkozás, míg nem csökken a magángazdaság népfenntartó és népfoglalkoztató képessége. Hogy az ember ügyét előrevive minél később érkezzünk ehhez a határhoz, az természetes érdekünk. Mert minél később érkezzünk a magánvállalkozás erejének határhoz, annál több embervédelmet tudunk megvalósítani, a legtöbbet pedig akkor, ha az embervédelem teljes megvalósításakor se érkezzünk el ehhez a határhoz. Hogy ez megvalósulhassék, erősíteniünk kell az embervédelemmel együtt a magán vállalkozást és pedig a tőkegyűjtés feltételeinek szabadságával, a tőkeporlasztó adóformák mellőzésével, a mezőgazdasági, ipari és kereskedelmi szociális kiegyensúlyozást is célzó hitel és valutapolitikával.

Tiszteletben tartjuk az elkerülhetetlen fokozatosság elvét, ezért az építés ürügyével nem rombolunk, hanem mindent humanizálunk, emberségessé teszünk. „Megkereszteljük” a gazdálkodást, mert mindent meg kell keresztelnünk.

9. Hivatásrendi gazdasági rendszert akarunk!

Ne egy diktátor, ne lenyűgöző gazdasági hatalom írja elő, hogy a gazdálkodás humanizálása során mikor meddig haladhatunk előre, hol van a különböző foglalkozásokban és tájegységekben a határ, melyet átlépve a gazdálkodás néptartó, népfoglalkoztató képességét már sértenénk. A gazdálkodás humanizálásának hitelét, módját, lehetőségét és határát a foglalkozásonként hivatásrendbe szervezett, gazdálkodó társadalom maga ítélje meg.

Az értékteremtő dolgozók szervezett közreműködésével valósuljon meg az ember érvényesítésének és ennek a szolgálatába állított irányított gazdálkodásnak a politikája, nehogy az értéktermelés megbénuljon, nehogy a termelési érdeket hamisan kijátsszák az emberi érdekek ellen. Ezért akarunk hivatásrendiséget.

Nem rendi államot, ami kevesek oligarchájának önkényuralmához, egy kisebb nagyobb csoport parancsuralmához vezet. Nem álkorporativizmust, ami csupán a rendiségre átmázolt állami, gazdasági és munkaügyi közigazgatás, eltérbélyesedett szakbürokrácia. [...]

A hivatásrendiség megvalósulásával a társadalmi öntevékenységeknek a kiépítésével az állam tehermentesítését, a túlzott, egészségtelen etatizmusnak, az ésszerűtlen, nehézkes és költséges központosításnak a leépítését kívánjuk elérni. [...] Az állam egészségtelen felpuffadásától erőtlenné válna az államhatalom, melyet emberi és nemzeti érdekből erősíteni kívánunk. Az ilyen kóros, minden alkotmányos életet lényegéből kiforgató, azt csupán látszatra szavazó gépezetnek meghagyó etatizmusnak, ennek a névtelen, kollektív és ezért felelőtlen abszolutizmusnak legtermészetesebb ellenszere a természetes közösségek fejlesztése, a családok, a hivatásrendek, a tájegységek szervezett formáinak erősítése.

Csak így háríthatjuk el a társadalom eltömegesülését, öncélú egyedekre való szétesését, akiket ugyan látszatra összefogna a középszerűség diktatúrája, de szerves, egymást hivatásukban kiegészítő közösségek hiányában nem lenne az valóságos társadalom. De nem lenne szerves és szellemteljes a magyar nemzet sem – legfeljebb csak kevesekben élne eszmeként. Mert társadalom és nemzet is csak ott van, ahol életerős, tevékeny, szerves közösségekből szüntelenül épül és – az életviszonyok változásához rugalmasan alkalmazkodva – szüntelenül újjáépül a még legtágabb formában is elismerhető, jellegzetes egyéni stílusú emberi együttélés, melyben jól tagolt hierarchia van, élén pedig olyan vezetőréteg, nemzeti elit, melyet a társadalom az erkölcsi értékek és a kimagasló teljesítmények minőségének megbecsülésével választott ki. Szerves közösségeket, aránytartó hierarchiát, értékes elitkiválasztást akarunk, mert egészséges magyar társadalomban kívánunk élni.

2.2.3. Szociálpolitika

Az 1940. évi XXIII. törvénycikk az Országos Nép- és Családvédelmi Alapról

Magyar törvénytár. 1940. évi törvénycikkek. Budapest, 1941, Franklin Társulat. 174–177.

1940. évi XXIII. törvénycikk az Országos Nép- és Családvédelmi Alapról. Kihirdetve: 1940. VIII. 14.

1. § Szociális és családvédelmi célokra Országos Nép- és Családvédelmi Alap létesíttetik. 2. § (1) Az Alap célja a leginkább támogatásra szoruló néprétegek gazdasági, erkölcsi és szellemi felemelése útján az életviszonyok javítása és a társadalmi kiegyenlítődés elősegítése; továbbá a népesség szaporodásának előmozdítása. (2) Az Alap feladata különösen: a) a sokgyermekes családok intézményes támogatása; b) gondoskodás a gyermekvédelem feladatainak ellátásáról; c) a megélhetésükben veszélyeztetett - főként mezőgazdasággal foglalkozó - családok boldogulásának szerves megalapozása házhoz juttatás, kedvezőbb gazdasági viszonyok közé telepítés vagy egyéb gazdasági megsegítés (közjóléti szövetkezetek, különböző termelési, értékesítési intézmények és vállalkozások elősegítése stb.) útján; d) kellő anyagi feltételekkel nem rendelkező, arra, érdemes családok részére az anyagi eszközök biztosítása a végből, hogy az állam, vagy más közület gazdaságpolitikai tevékenységének részesei lehessenek. (3) Az Alap a nyújtott juttatás visszatérítését pénzben, munkában vagy természetben igényelheti. 3. § (1) Az Alap bevételei: a) az állam illetékekből befolyó bevételének 27%-a, b) a jelen § (3) bekezdésében foglaltak alapján szedendő nép- és családvédelmi pótdadó. c) az Alap részére juttatott adományok és hagyományok. (2) Az Alap részére az (1) bekezdés a) pontjában biztosított állami javadalmazás évi összege nem lehet kevesebb 1940-ben 28.000.000 pengőnél, 1941-ben 41.000.000 pengőnél, 1942-től kezdődően pedig 46.000 000 pengőnél. (3) Az 1922:I. tc. 29. §-ában foglalt felhatalmazás alapján a nyomor enyhítése céljából a törvényhatóságok és községek (városok) által szedhető díjak és járulékok helyett a jövedelemadó, a társulati adó, a tantiémeadó és az általános kereseti adó fizetésére kötelezettek terhére nép- és családvédelmi pótdadót kell kivetni. E pótdadó kulcsait, valamint kivetésének és kezelésének részletes szabályait a pénzügyminiszter a belügyminiszterrel egyetértve rendelettel állapítja meg. (4) A belügyminiszter az egyes törvényhatóságoknak és megyei városoknak a területükön a (3) bekezdés alapján kivetett pótdadó hozadékát, részben vagy egészben, meghatározott szociális célra átengedheti. 4. § Az Alapot a belügyminiszter kezeli; annak kezelésére, kiadásainak és bevételeinek elszámolására és ellenőrzésére a fennálló törvényes rendelkezések irányadók. 5. § (1) A minisztérium felhatalmaztatik, hogy Netjogtár 2. oldal Frissítve: 2018. október 9. 14:06 Magyar joganyagok. 1940. évi

XXIII. törvénycikk az Országos Nép- és Családvédelmi Alapról a) az Alap szervezetét és működésének módját rendelettel állapítsa meg és ezt a rendeletet a szükséghez képest módosíthassa, b) a közszolgálat egyes ágazataiban való alkalmazás előfeltételeként rendelettel előírhatja annak igazolását, hogy a pályázó meghatározott ideig szociális munkát végzett, c) a hazai egyetemek mellett és azokkal kapcsolatban szociális tanfolyamokat szervezhessen, azok sikeres elvégzését a közszolgálat egyes ágazataiban az alkalmaztatás előfeltételeként - az egyes jogszabályokban előírt előfeltételeken túlmenően is - rendelettel megszabhatja és a tanfolyamokon való részvételt a már közszolgálatban állók vagy azok egyes csoportjai részére is kötelezővé tehesse. (2) A minisztérium rendelettel állapítja meg, hogy az előző bekezdés b) pontja szempontjából milyen tevékenységet kell szociális munkának tekinteni. 6. § A 2. § rendelkezésein alapuló bármilyen juttatásban részesítés iránt előterjesztett beadványok, valamint a juttatással kapcsolatosan kiállított okiratok illetékmentesek; ez a mentesség azonban váltóra, utalványra, csekkre és ügyvédi meghatalmazásra nem terjed ki. 7. § (1) A jelen törvény hatálybalépésének napját a belügyminiszter állapítja meg; a hatálybalépéssel egyidejűleg az 1922:I. tc. 29. §-a hatályát veszti. (2) Ezt a törvényt a belügyminiszter az érdekelt miniszterekkel együtt, hajtja végre.

Esztergár Lajos: A szociális munka vázlatja

In: Esztergár Lajos (szerk.): A magyar szociálpolitika feladatai. I. köt. Pécs, 1940, Kultúra. 9–23.

Esztergár Lajos (1894–1978) Az erdélyi Abrudfalván született Esztergár Lajos a trianoni békekötést követően menekültként érkezett Budapestre, majd a szerb megszállás megszűnte után került Pécsre. Rendőrfogalmazóként, majd jogügyi és népjóléti tanácsnokként dolgozott. A gazdasági világválság alatt bízták meg a város szociálpolitikájának megszervezésével. Nevéhez fűződik a karitatív támogatáson alapuló hagyományos szegénygondozás („Egri norma”) meghaladása („Pécsi norma”), a produktív szociálpolitika kidolgozása. (Lásd Molnár Margit tanulmányát ugyanebben a számban.) Megszervezte a város szociális és egészségügyi rendszerét, beindította szociális tanfolyamokat, oktatót az egyetemen, könyvei és tanulmányai jelentek meg. 1940-ben Pécs polgármesterévé választották. Sokoldalú, eredményes munkálkodását 1944 őszén a nyilas hatalomátvétel szakította meg. Utána még rövid időre elfoglalhatta hivatalát, de 1945 nyarán távozni kényszerült. 1949-ben egyetemi állását is fel kellett adnia. Nevét ma utca, emléktábla és szociális intézmény viseli a városban. Születésének századik évfordulóján konferenciát rendeztek. (Vargha Dezső: Esztergár Lajos életútja. Pécsi Szemle, 5. évf. 2002 4. sz. 64–70.)

A gazdasági eltolódás a magyar társadalom életében a feszültséget állandósította. Kinövéseket idézett elő, amelyek nem maradhattak következmények nélkül. A „lesz ahogy lesz” elve, mint társadalmi szemlélet, az idők sodrát nem bírta el. A magára hagyott egyén a szükségletek kielégítésének hiánya miatt nehéz sorsba jutott, az egyének azonos okokból fakadó szenvedése, azonos nélkülözései a társadalmi

osztályok ellentétét kiélezték. A hiányok és a rétegekbe, osztályokba tömörülés társadalmi szakadékokat okoztak, amelyek egymástól elválasztották a nemzet ereje szempontjából nem nélkülözhető és a nemzetbe szorosan együvé tartozó alkotó részeket. Az individualizmus elve a háború utáni viszonyok kialakulásában éreztette káros hatását. A háború során öntudatra ébredt társadalmi rétegek és osztályok nagy számuk és erejük tudatában nem voltak többé hajlandók a háború előtti állapotba visszasüllyedni, követelték minden téren életlehetőségüket.

[...] A szükségletek kielégítését szolgáló javak biztosításán kívül módot kell nyújtani a kevesebb ismerettel rendelkező egyéneknek arra, hogy a boldogulásuknak útját megtalálják. Ezenkívül az eszközök megszerzési lehetőségét is meg kell nyitni, melyek segítségével az egyén a nincstelenségből kikerüljön és a legégetőbb hiányok kielégítésén túl abba a helyzetbe jusson, hogy mint önálló existencia a nemzeti vagyon, a nemzeti erő szaporításának alkotó tényezőjévé váljék.³²⁷

[...] Amíg az egyén létfenntartásához szükséges elemek hiányával küzd, addig nem lehet tőle építő munkát várni. Minden építő munkához eszközök és akarat szükséges. A nincstelen nélküli az eszközöket, akarata is csak a kiáltó hiányok, az elsőrendű szükségletek kielégítésére irányul. [...]

Az individuális, liberális irányzat szelleme kihatott a kiadott jogszabályok végrehajtására is. Megjelentek a jogszabályok, kiadták az utasításokat, a közfelfogást azonban úgy irányították, hogy annak az írott malasztól kívül jelentős hatása nem maradhatott. A nemzeti érdekek szolgálatát ellátó szociálpolitikai koncepció hiányzott. Egyes adott esetekben, kiáltó hiányok orvoslására kiadtak – jobbra álhumanisztikus szempontok figyelembe vételével – utasításokat, ezek azonban légüres térben mozogtak, mert az intézkedések a megvalósításnak „nervum rerum”-járól [a dolgok idegszála – szerk. megjegyzése], az anyagiak biztosításáról megfeledeztek. A közfelfogás pedig minden ilyen irányú kiadást a közjótékonyság számlájára, társadalmi önkéntes adakozásra utalt. [...]

A helyzet javítására tett intézkedések a külső és belső feszítő erő eredőjeként jelentkeztek. A hibák javítására megértek. A nemzetközi helyzet alakulása szempontjából követőleg jelentkezett a nemzeti erő fokozása, amelye csak kiegyensúlyozott gazdasági és társadalmi körülmények között biztosítható. A társadalmi és gazdasági kiegyensúlyozás munkája úgy minőségileg, mint mennyiségileg kinőtt az individuális-liberális karitatív pepecselés keretei közül. Ma már a szociális munka nem maradhat közjótékonyság szeretetköpenyeg alatt, nem maradhat az alamizsnálkodás módszerénél. Az összes körülmények és függőségek egybevetése, a gazdasági lehetőségek kihasználása, a társadalmi rétegek helyzetének a többi rétegre és a jövőre való kihatása szabja meg az intézkedéseket. Ezt pedig nem lehet dilettáns munka keretében elvégezni, sőt szakképzett, jól felkészült, széles

327 A dőlttel szedett szövegrészek az eredeti szövegben is dőlttel szerepelnek.

látókörű, a körülményekkel, a lehetőségekkel számoló és azokat kihasználni tudó ügyszerető, lelkiismeretes irányító és végrehajtó tisztviselőkre van szükség. [...]

Az élet sokoldalú problémáinak egy részét a közigazgatás oldja meg, másik része az egyházi és harmadik része a társadalmi munka keretében megoldandó feladat. Egyik tényező sem hiányozhat, mikor a munkaeredmény biztosítása érdekében a nemzet jövője szempontjából az egyes feladatok megvalósulásra kerülnek. [...]

A szociális problémák csak módszeres munka keretében oldhatók meg. A teljes áttekintés nyújtja a megbízható megoldás lehetőségeit, ez azonban feltételezi, hogy azokkal a problémákkal, amelyek a szociális munka fogalmához kapcsolódnak, tisztában legyenek azok, akik a szociális munkára vannak hivatva. [...] A szociális munka felöleli az egész magyar életet, tehát a megoldások megkívánják, hogy a hozzákapcsolódó társadalmi rétegek és azok gazdasági helyzetét figyelembe vegyék. A szociális munka pontosan működő gépezethez hasonlítható, amelyben megvannak az alkotó részek, s amelyeknek mozgásban tartása az a céltudatos államhatalmi törekvés, amely a szociális helyzet megjavítására irányul. [...]

A társadalmi munka megszervezése rendkívül fontos és nagyjelentőségű egyrészt a benne rejlő hatalmas munkaenergia miatt, amely a feladatok igen tekintélyes részének megoldásához elegendő volna, másrészt a szervezett társadalmi munka hatalmas nemzetnevelő és nemzetépítő munkát végezhetne el és végül, de nem utolsó sorban a jelentősége kidomborodik abba az anyagi erőben, amit a társadalom juttat a felszínre kerülő problémák enyhítésére. Mindezek az energiák, hatalmas lehetőségek, a szervezetlenség következtében nem fejthetik ki hatásukat. Az átrendezési munka megindítása az államhatalom kezdeményezésére a közigazgatás közreműködésével sürgősen megoldandó.

[...] Tehát szükség van az általános szociális kultúrára, kell ismerni a társadalom szerkezetét, ezeken túlmenőleg nélkülözhetetlenek a szociális munkánál az általános gazdasági ismeretek, a szakismeretek és végül ismerni kell a helyzetet és az egyént, az embert, akinek helyzetén a szociális munka segíteni akar.

A szociális munka legjelentősebb tényezője a gazdasági eszközökben rejlik. Gazdasági eszközök közé kell sorolni a karitatív segélyezést, munkaalkalmak szervezését és a szövetkezetek, pénzügyintézetek közreműködését – a szociális problémák megoldásának szolgálatában. – E három tényező együtt alkotja a szociálgazdasági feladatkört, amelynek további tagozódásában a munkaközvetítés, szabadidő felhasználás, telepítés, gazdálkodás, tagosítás, értékesítés, beszerzés, hitel és közlekedés feladatai szerepelnek.

A szociális problémákat bőségesen ontja a munkakereslet és munkakínálat mikénti kialakulása, illetőleg a kínálat és kereslet kiegyenlítetlensége. A kínálat és kereslet kiegyenlítődése, egészséges egyensúlyba hozása, a gazdasági életet is védi a megrázkódtatásoktól. A nagy munkástömegeknek a munkalehetőségek területén szükségük van tájékozódásra. A szociális munkának egyik igen jelentős tényezője a helyes tájékoztatás megszervezése, a munkák terén mutatkozó különbségek

kiegyenlítése, mert ez az egészséges és igazságos munkabér kialakításának erős támpontja.

A szabadidő felhasználás részben a munkahiány következtében előálló szabadidő, részben pedig a munkaidővel kapcsolatos szabadidő kihasználásnak feladatait öleli fel. A munkaszünetek gazdaságos felhasználása nagy szervezési feladatot ró az illetékesekre, viszont az anyagi és morális előnyök, amelyek benne rejlenek, a nemzet szempontjából felbecsülhetetlenek. A munkanélkülieknek jóirányú foglalkoztatása, a gazdasági életbe való visszavezetése nemcsak a nemzeti vagyok növelése szempontjából rendkívül nagy jelentőségű, hanem egészséges munkás lelkületnek, munkamorálnak a kialakítását is elősegíti. [...]

A hitel szerepe a társadalmi helyzet megjavítása szempontjából ott emelkedik ki jelentőségében, mikor a hitel az önálló existenciák megerősítése, illetőleg kialakítása szolgálatába áll. A hitel tehát nem lehet kizárólag egyoldalú pénzüzlet, hanem tekintetbe kellene vennie azokat a gazdasági hatásokat, amelyek a hitelhez kapcsolódnak, tehát a hitelnek biztosítani kell azt a szerepet, hogy a jobb gazdálkodásfejlődést szolgálja. Nem döntheti el a hitel nyújtását kizárólag csak a kölcsönt felvevő hitelképessége, hanem figyelembe kell venni azt a célt is, amelyre igénybe veszik. Ha az az általános gazdasági keretekben nem biztosítja a társadalmi megerősödést, akkor folyósítani nem szabad. Ezen kívül a hitel kérdését rendezni kell, különösképpen a bankszerű fedezetet nem nyújtó kisexistenciák hitelkielégítése terén, ahol ez idő szerint fedezet hiánya miatt, személyi hitel formájában az uzsora vámszedői teszik nehezzé a nincstelenek és kisexistenciák életét. [...]

A szociális munka felsorolt vázлата mutatja azt a széleskörű feladatot, amelynek központjában az államhatalom, illetőleg a közigazgatás áll. A hajtóerőt, mozgatóerőt a közigazgatásnak kell adnia. A közigazgatás ebben a feladatkörben csak akkor teljesítheti hivatását, ha az egész területet utalja. Látnia kell a problémákat, tudnia kell, hogy mit írnak elő a jogszabályok, látnia kell, hogy a végre nem hajtott jogszabályok alkalmazásával mit lehetne pótolni, ezen kívül milyen intézkedésekre volna szükség a problémák megoldása érdekében. Ezek együttesen felölelik azt a lehetőséget, hogy a viszonyok megoldása érdekében új jogszabályok kiadását kezdeményezze, a megnyitható gazdasági forrásokat kiépítse. A szociális munkát irányító közigazgatásnak látnia kell, hogy mit lehet ezek közül a feladatok közül szervezéssel és mit lehet gazdasági eszközök igénybe vételével megoldani. Feltétlenül pontosan uralnia kell a szociális munka területét a munkamegosztás szempontjából is, hogy az egyház és a társadalomra váró munkarészt kioszthassa, elvégeztethesse.

Hilscher Rezső: Bevezetés a szociálpolitikába

Budapest, 1928, Szövétnek. 9–14.

Hilscher Rezső (1890–1957) jogász, szociálpolitikus. Budapesti jogi tanulmányok után Újpest város szolgálatába lépett. 1920-tól a közgazdaságtudományi kar adjunktusaként vezette a Szociálpolitikai Intézet népvédelmi osztályát. 1944-ben miskolci jogakadémiai tanár, 1949-től 1955-ig pedig a pécsi egyetemen tanszékvezető docens. A Bevezetés a szociálpolitikába c. munkájában Hilscher Rezső rendszerezi a szociálpolitika elméleti alapjait, valamint áttekintést nyújt a szociálpolitika korabeli feladatairól.

I. A szociálpolitika lényege, feladata és irányai.

A szociális kérdést rendszerint csak a munkásságot érdeklő problémának szokták tekinteni s habár igaz, hogy a jelenlegi körülmények mellett a kérdésnek ez a része a legkiáltóbban szembetűnő, mégis, annak ilyen egyoldalú beállításával és a társadalomnak csupán egy csoportjára való vonatkoztatásával, nem merítjük ki a szociális kérdés egész fogalmát.

A szociális kérdés nem csupán egy társadalmi csoport, hanem az egész társadalom problémája és értjük alatta a társadalomban élő egyeseknek, vagy csoportoknak megakadályozottságát, vagy evvel való fenyegetett voltát olyan nivójú erkölcsi, szellemi és fizikai élet kiélésében, amelyhez minden embernek, társadalmi tagságánál fogva, joga van.

Az élet bizonytalanságai minden ember irányában hatnak, csak a veszélyeztetettség fokában vannak különbségek. A tőkének birtokában lévők veszélyeztetettsége, természetesen, kisebb fokú, mint a tőkét nélkülöző s tisztán szellemi vagy testi munkaerejükre utalt tömegeké, de azt nem lehet mondani, hogy az előbbi kategória a szociális kérdés határvonalán kívül esik.

A szociális kérdés tulajdonképpen a termelés és fogyasztás valamennyi vonatkozásának az erkölcsi, a szellemi és anyagi javak eloszlásával kapcsolatos kérdése és a szociális kérdés megoldottságán, vagy megoldatlanságán múlik az, vajon az ember kiélheti-e rendeltetésszerű életét, vagy sem.

Ha most a termelés és fogyasztás valamennyi vonatkozásának az erkölcsi, szellemi és anyagi javak eloszlásával kapcsolatos kérdésébe oly módon kívánunk beleavatkozni, hogy az ember számára az őt, emberi mivoltánál fogva, megillető életet, a társadalom lényegének és céljának megfelelően, biztosítsuk, ezt a szociális politika eszközeinek igénybevitelével érhetjük el.

Ebből láthatjuk, hogy a szociális kérdés erkölcsi kérdés és a megoldására törekvőtevékenység tulajdonképpen erkölcsi funkció.

Az előadottak alapján, a szociálpolitikának feladata az, hogy az erkölcsi, szellemi és gazdasági javak olyan eloszlását valósítsa meg, amely a társadalom igazi céljai elérésének szolgálatában, minden ember számára, valamennyi életviszonylatban,

emberi létéhez méltó, s őt, társadalmi tagságánál fogva, megillető életnívót biztosít, s az ember számára lehetővé teszi rendeltetésének betöltését.

A szociálpolitikának így meghatározott kerete igen tág és ebben a tág értelmezésben körébe vonhatjuk valamennyi, a társadalmi kérdés megoldására törekvő irányzatot s így a szocializmus gyakorlati megvalósulásra igyekvő rendszerét is, hiszen például akár az erfurti, akár a görlitzi programot nézzük, az nem egyéb, mint ebben az értelemben vett szociálpolitikai célkitűzés. A szociálpolitika azonban a mai társadalmi rend keretén belül kívánja kitűzött céljait megvalósítani, míg a szocializmus gyakorlati irányai új társadalmi rend létrejöttéért küzdenek.

A szociálpolitika igen nehéz tudomány. Éppen azért, mert a társadalom egységes komplexum és élete az egymásra való hatások tömegéből áll és e hatások legkisebb megváltozása, megzavarása nem múlik el nyomtalanul, hanem újabb kedvező, vagy kedvezőtlen, esetleg közömbös hatásokat vált ki, a szociálpolitikának vigyáznia kell arra, hogy e hatásoknak a kitűzött célnak megfelelő, tervszerű megnyilvánulását érje el, mert másként önmagával kerülne ellentétbe.

A szociálpolitikus számára hosszas előtanulmányok szükségesek, hogy e hatások irányítását biztos kézzel elláthassa, tisztába kell jönnie a szociális kérdés minden apró részletével s ezt másutt, mint a való életben, nem sajátíthatja el. A szociálpolitikus laboratóriuma maga az élet és ezért vérszegények, eredménytelenek azok a szociálpolitikai alkotások, amelyek elméleti elgondolások, hivatal-szobai megfogalmazások alapján készültek.

A szociálpolitika az elébe szabott feladatnak csak akkor tud megfelelni, ha a különböző és a szociális kérdés egész területére kiterjedő munkaágai egységes szervezetben futnak össze és a tevékenységek egymásból folynak, egymást kiegészítik. Ezért csonka, eredménytelen azoknak az államoknak szociálpolitikája, amelyek egyes ötletszerűen kiragadott szociálpolitikai intézményeket valósítanak meg.

Eredményes szociálpolitika csak ott lehet, ahol előbb annak szilárd alapot létesítenek, s ezen épül fel, a szükségletek sorrendjének figyelembevételével, a szociálpolitika szervezete.

A szociálpolitika bár külön, önálló tudomány, felöleli az élet valamennyi viszonylatát és igen sovány lenne az az eredmény, amely csupán a külön szociálpolitikai intézmények munkájának konzekvenciájában mutatkoznék meg, hiszen a szociálpolitikai célzatnak benne kell lennie valamennyi törvényben, valamennyi törvényes intézkedésben, hogy nagy távlatokat mondjunk: az adópolitikaiban éppen úgy, mint a vízrendészetiben, vagy az igazságszolgáltatásiban. Benne kell lennie az államigazgatás szerveinek munkájában, a társadalom életének minden megnyilvánulásában, a társadalom és az egyén magatartásában, mert másként a szociálpolitika kitűzött céljához: a társadalmi igazságosság megvalósításához sohasem juthat el.

A szociálpolitika nem teóriáknak az életre való erőszakolásával dolgozik, hanem realitásokkal, amelyek mindig a lehetőségekhez alkalmazkodnak és éppen ezért egyedül alkalmas a szociális kérdés megoldására, amihez lépésről-lépésre, fokról-fokra juthat el.

A szociálpolitika legfőbb szerve az állam, amely a kezében tartja az államilag szervezett társadalomban a szociálpolitika egységes szervezését és irányítását, amiben és különösen a részfeladatok, a speciális feladatok elvégzésében kisebb közületek, tartomány, megye, város, község stb. továbbá a különböző társadalmi csoportok és intézmények, szakszervezetek, egyesületek stb. segédkeznek neki. Különösen nagyszerű és úttörő munkát végez a szociálpolitika terén a kollektív szerződésekből megnyilvánuló társadalmi törvényhozás.

Amiként azonban az egyes államok társadalmi szerves részei az egész emberi társadalomnak és az egyes államok társadalmának erkölcsi, szellemi, gazdasági vonatkozásai szerves szállal kapcsolódnak egymásba, így az állam szociálpolitikai szervezettségének túl kell mennie a saját országhatárán és, nemzetközi megállapodások formájában, valamely állam szociálpolitikájának szervei lehetnek idegen államok is. Különösen élesen látható ez a munkapiac kérdésével kapcsolatban, a nemzetközi munkásvándorlások államközi szervezésénél.

A szociálpolitika a fejlődés tudománya s kizár a maga köréből minden konzervativizmust. A szükségletek alakulásával, fejlődésével együtt halad és tevékenysége az ezek által támasztott követelményekhez képest alakul. Csak így teljesítheti az elébe szabott feladatait.

A szociálpolitika az erkölcsi, szellemi és anyagi javak olyan mennyiségét óhajtván minden ember számára biztosítani, az emberi társadalom fejlődése és tökéletesedése érdekében, amely az igazságosságnak és az emberiségnek megfelel, tevékenysége hat főirányban bontakozik ki: általános politikai, kultúrpolitikai, egészségügypolitikai, népesedéspolitikai, gazdaságpolitikai, és a maga legszűkebb értelmében vett szociálpolitikai irányban. Ez irányok tartalma azonban annyira egymásban gyökeredzik és egymással oly szorosan kapcsolódnak, hogy a különböző szociálpolitikai tevékenységi ágakat, merov elzártsággal, egyik vagy másik főirányba beleszorítani, csak önkényesség alkalmazásával lehetne. A főirányok megkülönböztetése csupán a végső célt egyöntetűen szolgáló különböző munkafeladatok jellemzése érdekében történik.

Az általános politikai irány célja: olyan erkölcsi atmoszférának megteremtése az állami és a társadalmi életben, amelynek a megléte nélkül a kultúrpolitikai, egészségügypolitikai, népesedéspolitikai, gazdaságpolitikai és a maga legszűkebb értelmében vett szociálpolitikai irányzat munkája a legtökéletesebb megszervezettség mellett sem érvényesülhet.

Az általános politikai irány keretébe tartozó feladatok legelsőbbje: annak biztosítása, hogy a társadalom életének irányításában, az elérendő célok érdekében követendő teendők sorrendjének megállapításában, azok keresztülvitelében a társadalom minden érett tagja egyenlő joggal és egyenlő kötelezettséggel részt vehessen, mert

csak így lehet az egyéni és csoportérdekeknek a közösség igazi érdekeit elnyomni kívánó érvényesülését megakadályozni.

Az ember erkölcsi javainak egyik legértékesebbje a szabadság, amelynek megsértése: tagadása az ember társadalmiságának. Az ember csak a szabadság birtokában lehet igazán emberré, igazán erkölcsi lényé a társadalomban. A szabadságban fokozatok nincsenek. A szabadság egyformán, egyforma mértékben minden embernek társadalmiságából folyó sajátja. De az egyén szabadsága éppen azért, mert az ember társadalmiságával áll összefüggésben, nem lehet anarchisztikus és csak addig élheti igazi lényegét, amíg más ember szabadságát nem veszélyezteti. Tehát ahhoz, hogy a szabadságot minden ember egyformán, egyenlő mértékben élvezhesse, kötelező társadalmi határvonalak szükségesek. Ennek a szabadságnak e határvonalak megállapításával való megvalósítása és biztosítása az első feladata a szociálpolitika általános politikai irányának. Igen érdekes kísérlet erre az új Németországnak és az S. H. S. államnak alkotmánya.

Az általános politikai irány további főfeladata az, hogy az etikát az állami és társadalmi élet alaphangjává tegye. Ez a feladat részben benne van az előbbiben. Csak az a társadalom haladhat a társadalmi célok megvalósításának útján, amelynek élete az etika jegyében folyik, és amelynek intézményeit a tökéletességre igyekvő etikai szellem hatotta át. Ide erősen belefoglalódik a kultúrpolitika tevékenységi köre is.

A szociálpolitika kultúrpolitikai irányának szintén az ember társadalmiságának alapszempontjából kell kiindulnia.

Minden embernek nem csupán társadalmi joga, de kötelessége bizonyos alapfokú műveltség megszerzése, de minden embernek joga és egyben kötelessége, ha nagyobb szellemi képességei erre predesztináltak, e képességeinek megfelelő kultúrjavakat megszerezni, a társadalom érdekében, mert a kulturális képességek tervszerű ökonómiaja: lendítőereje a társadalmi fejlődésnek. Ahhoz, hogy a szociálpolitika törekvései eredménnyel járhassanak, céltudatos, intenzív s az egész társadalmat átfogó kultúrpolitikai tevékenység szükséges.

Etika és kultúra nélkül nincsen fejlődés. Ehhez a kettőhöz kapcsolódik az egészségügyi és népesedési politika, valamint a gazdaságpolitika és a szorosabb értelemben vett szociálpolitika, amelyek csak ezeknek szilárd talaján épülhetnek fel. Etika és kultúra nagyobb gazdasági termelékenységet jelent, s evvel együtt: nagyobb szociálpolitikai lehetőségeket. Az analfabétizmus, a műveletlenség társadalomellenes tény, egyben társadalomellenes tény az olyan kultúrpolitika is, amely a kultúra kincseihez való hozzájutást anyagi lehetőségekhez köti.

Az egészségügyi politikában a közegészségügynek a társadalom egészére egyformán azonosított érdeke domborodik ki. Az egészségügyi politika eredményessége ugyancsak erősen kihat a gazdasági életre. Egészségük, erejük teljes birtokában lévő egyének munkája produktívabb, mint a satnyáké, betegeskedőké, elgyengülteké. A munkaerő védelme: a nagyobb produktivitás biztosítása s emellett sine qua nonja a szociálpolitika tökéletesebb eredményeinek. Mert a korán megrokkant, a társadalmi

munkából korán kikapcsolódó egyén a szociálpolitika intézményei számára, különben elkerülhető, terheket jelent s viszont az eredményesebb termelés a szociálpolitika számára szélesebb körű kiterjeszkedést biztosít.

A népesedéspolitikai irány feladatköre benne van az elnevezésben. A népesedés kérdését nem lehet a vak véletlenre bízni, mert ez a végletek uralomra juthatásának elősegítésével lenne egyértelmű. Elnéptelenedés, vagy túlszaporodás: mindkettő katasztrofális veszedelmet rejt magában a társadalom irányában. Helyes, tervszerűen felépített népesedéspolitika feltétele a többi irányzat eredményes érvényesülésének. Gondoljunk arra, mit jelent egy nemzet gazdaságpolitikájára, ha széles területeken nem akad, az elnéptelenedés folytán, munkás kéz, mely a parlagon álló földeket megművelje, vagy az ipari termelésben közreműködjék, vagy mit jelent a tervszerűtlen és levezetés nélküli túlszaporodás által állandósított munkanélküliség, amely úgy a gazdaságpolitikai, mint a szorosabb értelemben vett szociálpolitikai irány céltudatos munkáját akadályozza.

A gazdaságpolitikai irány az emberi gazdálkodás egyetemes társadalmi célját segíti megvalósulásra. Ez az irányzat különösen sok helyen egybefolyik a szorosabb értelemben vett szociálpolitikával.

A szorosabb értelemben vett szociálpolitikai irány a tisztán, vagy legnagyobb részben szellemi, vagy testi munkaerejükből élők speciális védelmével foglalkozik amellest, hogy alapfeltétele az első öt irányba tartozó feladatoknak tökéletességre igyekvő megvalósítása, tevékenysége szoros összefüggésben áll a gazdaságpolitikával. Innen van az, hogy sokan tagadják a szociálpolitikának önálló tudomány voltát és a gazdasági politika keretében skatulyázzák el.

Mi a következőkben a szociálpolitikának evvel a szorosabb értelemben vett feladatkörével fogunk foglalkozni, fenntartván a lehetőséget, hogy az előző öt irányzatot külön tanulmány alakjában részletezhessük.

A szegényügy és jótékonyosság.

A szociálpolitikát és a szegényügyet együtt szokták emlegetni s még az 1926. év őszén, Budapesten rendezett társadalompolitikai kongresszus is a szociálpolitikai témák között vette be a tárgyalások anyaga közé. [...] Ezzel szemben meg kell állapítanunk, hogy a szegényügy, abban a formájában, amelyben ma mindenütt szerepel, a szociálpolitikával merev ellentétben áll. A szociálpolitika, ha tökéletes berendezkedés, elsorvasztja, elpusztítja, feles legessé teszi a szegényügyet.

A szegényügy terjedelme fordított arányban áll a szociálpolitika tökéletességi fokával. Az a körülmény, hogy szegényügy van, hogy szegényügyre még szükség van, az emberiség szégyene. A szegényügy teljesítései a közvéleményben, mint ellenszolgáltatás nélküli szolgáltatások, jelennek meg, sőt e teljesítésre szorultak szemében is ilyeneknek tűnnek fel. Hogy a törvényhozás is így fogja fel a kérdést, bizonyítja az, hogy a szegényügy teljesítéseit igénybevevőket politikai jogaikból kizárja. Ez a felfogás helytelen, mert az egyén, akkor, amidőn a termelési folyamatban, a munkamegosztás egyik szerveként, részt vesz, akkor, amidőn adózik, katonáskodik, amikor részt vesz a társadalom egyéb tevékenységében, olyan funkciókat végez,

amelyekért, rászorultsága esetén, a szegényügy teljesítései nagyon szerény ellenértékek.

Tehát az egyén akkor, amikor bajba jut, mikor, legtöbbször egy egész élet közérdekű munkája után, a közületre szorul, a szegényügy teljesítéseiben az általa már előzőleg nyújtott szolgáltatások ellenszolgáltatását élvezi. Minthogy azonban a törvényhozás és a közvélemény előtt ez az egyetlen helyes álláspont idegen maradt, a szegényügy körzetébe sodródottaknak megalázottság jut osztályrészül.

Hogy milyen súlyos erkölcsi hátrányokat jelent ez az adóra és az elfogadóra egyaránt, nyilvánvaló, nagyon aláássa a társadalmi szolidaritás gondolatát és egyéb karos hatásai mellett elhomályosítja azt az etikai kapcsolatot, mely az egyén és társadalom között fennáll.

A magyar szegényügy körébe utalt tevékenység három részre tagozódik: az 1886. évi XXII. t.-c. 145. szakasza alapján történő segélyezésre., az 1888. évi XXI, t.-c. 8. szakasza, illetve az 5180/1926. M. E. sz. rendelet 13. szakasza alapján történő szellemi és testi, beteggondozásra, továbbá az állami gyermekvédelemre.

Az 1886. évi XXII. t.c. 145. szakasza szerint, »amenynyiben a jótékony intézetek segélye és az egyesek közadománya a község szegényeinek ellátására elegendő nem volna, az illetőségi község köteles, a helyi viszonyokhoz képest, gondoskodni a községben illetékes szegények eltartásáról, akik magukat közsegély nélkül eltartani nem képesek.«. Az illetőségi községek ezt a kötelességüket főképpen koldulási engedély kiadás, pénzbeli segélynyújtás, vagy természetben történő támogatás, vagy szegényházi ellátás útján teljesítik.

Arra szót sem kell vesztegetnünk, hogy a koldulási engedély kiadása helyes-e vagy sem. [...] A pénzbeli segélynyújtással a község nem meríti ki törvényszerinti kötelezettségét, mert az egy-egy egyén részére folyósított segély havi összege átlagban 4–20 pengő között mozog, amely összeg létfenntartási alapnak nem tekinthető, tehát a segélyezett még a hatóság által hallgatólag túrt koldulásra kényszerül.

A természetben történő támogatás: lakás, élelmiszerek, tüzelőanyag, esetleg ruházat nyújtása által történik a legtöbb esetben. Erre a segélyezési módra is áll az, amit a pénzbeli segélyezésnél említettünk, hogy elégtelen és nem számol a segélyezendő teljes szükségleteivel.

Ehhez a segélyezési módhoz tartozik az az eljárás, amikor a segélyezendő kezébe dátumozott névsort adnak, amelyből kitűnik az, hogy a hónapnak melyik napján, melyik falubeli lakosnál ebédelhet. Hogy milyen elbánásban van az ilyen segélyezettnek része, mindenki tapasztalhatta.

A szegényházi ellátás még a legjobb teljesítő módja a szegényről való gondoskodásnak, bár az a körülmény, hogy a község minden eszközzel az ellátási költségek leszorítására igyekszik, az ellátás minőségét károsan befolyásolja és súlyos

kifogásokra ad okot, nem is szólva arról az elhanyagoltságról, amelyben a kisebb szegényházak lakói szenvednek.

Az 5180/1926. M. E. sz. rendelet 13. szakasza az intézeti ápolásban nem részesülő, tehát gyógyíthatatlan betegek, hülyék, siketnémák, vakok és nyomorékok gondozását az illetőségi község kötelességévé teszi, amely azután, a fent már említett segélyezési módok között, gondoskodik róluk. Itt még súlyosabban háttérbe szorulnak az emberiesség követelményei. A gyógyíthatatlan betegek fokozott szükségletei fokozott figyelmet kívánnak, amivel csak a legritkább helyeken gondolnak, s ez a pénz- és természetbeli segélyezés esetében annál súlyosabb, mert az ilyen beteg még koldulással sem szerezheti meg a létfenntartásához szükséges összeget. A szegényházi ellátás pedig csaknem valamennyi kisebb szegényházban uniformizálva van, nem törődnek a gyógyíthatatlan betegek speciális igényeivel, ugyanazt az élelmezést kapja a dietikus étkezésre szorult gyógyíthatatlan beteg, mint az egyéb szempontból ellátott egyén. És még egyet: a gyógyíthatatlan betegek igen sok szegényházban egy szobában fekszenek az egészségesekkel és ezek nyugalmát, egészségét veszélyeztetik. Magam tapasztaltam, hogy a gyógyíthatatlan tuberkulotikus, a tabeses ágya ott van az egyszerűen szegénységi okból szegényházi gondozásra szorult ágya mellett. S ami még sötétebbé teszi a képet, a kisebb szegényházakban nincsen bentlakó orvos, holott, különös tekintettel a gyógyíthatatlan betegekre, ez ott nélkülözhetetlen lenne.

Hasonló visszasságok vannak a hülyék, siketnémák, vakok és nyomorékok szegényházi gondozásánál. Ezek is uniformizált elbánásban részesülnek, holott szellemi és testi hátrányaik speciális foglalkozást kívánnak meg. De még a legjobb rossz az, hogy az ilyenek szegényházba kerülnek. Gondoljunk csak arra, hogy csaknem minden falunak megvan a maga bolondja, aki többnyire ilyen, a község által »gondozott« nem közveszélyes elmebeteg s aki a falubeli gyermekek gaudiumára szolgál, aki az egykori népszínművek »Bolond Pistá«-jában elevenedett meg a városi ember szeme előtt.

A magyar szegényügy által ellátandó feladatok sorába tartozik az állami gyermekvédelem is. Ez az állami gyermekvédelem nagyon távol áll a probléma helyes megoldásától, mert újabban ismét a családszétbontó rendszer alapjára helyezkedett, amellyel már egy ízben szakított. A hiba ott van, hogy az elhagyottá nyilvánított gyermeket, ha életének második évét betöltötte, elveszik családjától és idegen községben, idegen nevelőszülőknél helyezik el, s ezáltal megölik a gyermek lelkében a család gondolatát, elidegenítik szüleitől, eltekintve attól, hogy az idegen nevelőszülők túlnyomó része nem embertársi szeretettől, de anyagi haszon reményétől vezetettve, vállal magához ilyen menhelyi kötelékben álló gyermeket. Az idegen nevelőszülők alkalmazásának helytelenségét maga a népjóléti és munkaügyi minisztérium is megállapította, mégis érthetetlenül, ismét nagyrészen visszaállította ezt a rendszert. [...]

A szegényügy a már bekövetkezett szegénység, nyomorúság súlyát igyekszik enyhíteni, benne a praevencio nem nyilatkozik meg, ellentétben a szociálpolitikával, mely a megelőzés eszközeivel dolgozik. [...]

A közjótékonyság szervezetlen, munkamegosztás, az egyes szükségletek szerint, nincsen ezen a téren. A rendszertelenségen felül, igen sok a visszaélés. Számos olyan jótékonyági egyesület van, amely parazitája az emberi jóérzésnek. Hangzatos jelszavak és jóhiszemű előkelőségek igénybevételével, élelmes üzletemberek dolgoznak itt a háttérben. [...] A társadalmi jótékonyság révén befolyó adományok pedig önkéntes adóknak lennének tekintendők, amelyek elosztása és felhasználása hatósági irányítás és ellenőrzés alá tartoznának. [...] A társadalmi jótékonyság feladata az, hogy kiegészítse a szegényügy hiányait, kitöltse annak hézagát, a tényleges szükséglet által megkívánt munkamegosztás alapján.

Kerék Mihály: Milliók a milliókért. Új magyar szociálpolitika

Budapest, 1940, Hungária. 5–13.

Kerék Mihály (1902–1990) szociográfus. A budapesti Közgazdasági Egyetemen szerzett mezőgazdasági oklevelet, majd agrárpolitikából doktorált. 1924-ben kezdte pályáját a Magyar Mezőgazdák Szövetségénél. 1930-ban a Faluszövetséghez, 1933-ban a Magyar Gazdaszövetséghez került. Közben állami ösztöndíjjal tanulmányutat tett külföldön a német, lengyel és balti államok agrárviszonyait és birtokpolitikáját tanulmányozta. 1936-ban a Pénzügyi Központozhoz nevezték ki. Az 1930-as években a Magyar Szemle munkatársai közé tartozott, itt jelentek meg tanulmányai a földreform szükségességéről, végrehajtási módjairól. Tanulmányai jelentek meg a Kelet Népében, a Válaszban, a Magyar Statisztikai Szemlében. 1937 nyarán előadást tartott a Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiuma keretében szervezett dudari szociográfiai találkozón. 1938-tól 1944-ig a Belügyminisztériumban Pest vármegye szociális teendőit látta el. Részt vett a felvidéki földbirtokrendezési ügyek kormánybiztosa mellett a felvidéki földreform lebonyolításában. 1939-től belső munkatársa volt a Magyar Nemzet c. napilapnak. 1945-ben a Független Kisgazdapárt képviselőjeként részt vett a földreform kidolgozásában, majd az Országos Földhivatal elnöke lett. 1949-től állástalan, 1954-től nyugdíjazásáig az Akadémiai Kiadó Lexikonszerkesztőségének munkatársa volt. A magyar földkérdés c. munkája az agrárirodalom alapművei közé tartozik (Forrás: Magyar Életrajzi Lexikon)

Az Országos Nép- és Családvédelmi Alap jelentősége

A magyar szociálpolitika a múltban inkább esetenként megindított kisebb-nagyobb segítőakciókban merült ki, amelyek jelentékeny anyagi eszközök felhasználásával is aránylag csekély eredményt értek el. A jószándék tehát nem hiányzott, a megoldás azonban kevésbé volt célrevezető. A tapasztalatok azt mutatják, hogy az időben és térben szétszórt szociális akciók, amelyek között nem volt meg az összhang, a szerves kapcsolat és hiányzott a megfelelő szervezet is, gyakran az ellenkező hatást váltották ki, mint amit elérni akartak. Csak példaként megemlíthetjük a harmincas évek gazdasági válsága alatt életrehívott nyomorenyhítő akciót, amely elég nagyarányú és jelentős anyagi eszközökkel folytatott tevékenység volt. Eredményről alig lehet beszélni, ezzel szemben a visszahatás annál érezhetőbb volt, mert a tömegeknek nem tudott

értelmes munkás és elfogadható keresetet nyújtani, ellenben hozzászoktatta őket a segélyekhez, a népkonyhához, az ellenszolgáltatás nélküli juttatáshoz, ami aztán széles területen nagymértékben rontotta a munkaerőkölcsöt és egyéb morális bajokat is okozott.

Éppen az ínségakcióval szerzett kedvezőtlen tapasztalatok adták meg az első lökést arra, hogy a szociálpolitikai tevékenységet egészen új csapásokon kell megindítani. Mindenekelőtt szükség van megfelelő anyagi eszközökre, amelyekkel az egész országra kiterjedő szociális tevékenységet lehet folytatni. Másodsor: a szociális tevékenység különböző ágazatai között összhangot kell teremteni, mert így kisebb áldozattal is nagyobb eredményt lehet elérni, tehát lényegesen növelni lehet a szociális munka hatásfokát. Harmadsor: az ingyenes juttatások, vagyis a jótékonyság körét a maga területére kívánja visszaszorítani és a szociális munka súlypontját a szegénysorsú lakosság széles rétegeinek gazdasági megerősítésére, életszínvonalának emelésére és önállósodásának előmozdítására kell helyezni. Végül, hogy mindez megvalósítható legyen, szükség van megfelelő szervezetre, mely gondoskodik a támogatás különböző módjainak kimunkálásáról és ügyel arra, hogy a támogatottak megfelelően éljenek a nekik juttatott javakkal.

Ezeken az elveken alapul az Országos Népi- és Családvédelmi Alapról (ONCSA) szóló 1940. évi XXIII. t.c., amely az Alap céljaként „a leginkább támogatásra szoruló néprétegek anyagi, erkölcsi és szellemi felemelése útján az életviszonyok javítását, a társadalmi kiegyenlítődéssel elősegítését, valamint a népesség szaporodásának előmozdítását jelöli meg. A törvény főleg gyermekes családok intézményes támogatásának fontosságát hangsúlyozza. A szegények és elesettek helyzetén nem, többnyire romboló hatású segélyekkel akar javítani, hanem anyagi eszközökkel: házhoz, földhöz, kishaszonbérlethez, haszonállathoz juttatás útján, háziiparral, különböző munkaalkalmak teremtésével. Ezek a juttatások az ellenszolgáltatás elvén alapulnak, másszóval senki sem kap ingyen anyagi javakat, mindent vissza kell fizetni, a törlesztés feltételei azonban annyira kedvezőek, hogy a legszegényebb család is megerőltetés nélkül teljesítheti. Senkinek sincs jogigénye a támogatásra. Ilyenben még a sokgyermekes családok közül is csak az részesülhet, akiről feltehető, hogy szorgalmas, törekvő és becsületes életmódjával a juttatott javakat jól használja fel és a maga erejéből is arra törekszik, hogy nyomott helyzetéből minél előbb kiemelkedjék.

Az Országos Népi- és Családvédelmi Alap a sokgyermekes családok gazdasági irányú megsegítésén kívül egyéb szociális munkát is végez: gondoskodik a gyermekvédelem feladatainak ellátásáról és egyéb karitatív irányú tevékenységet is kifejt. Ezzel azonban most nem foglalkozunk.

Az Országos Népi- és Családvédelmi Alap feladatának megvalósítására külön szervezetet létesített. Központi szerve az Országos Szociális Felügyelőség, amely a belügyminiszter legfőbb irányítása alatt működik. A Felügyelőség gondoskodik arról, hogy a törvény és az eddig kiadott rendeletek szellemében folyják a közjóléti tevékenység és a végrehajtás szerveinek megadja a szükséges irányítást. Az Országos Népi- és Családvédelmi Alap gazdasági irányú tevékenységének a vármegyei és városi közjóléti szövetkezetek a hordozói. Ezek a szervezetek voltaképpen a közigazgatás

segédszervezetei kereskedelmi formába öltöztetve. Könnyebben mozognak, rugalmasabbak, gyorsabban tudnak intézkedni, mintha a különböző gazdasági műveleteket a közigazgatási hatóságoknak kellene lebonyolítaniuk. A szövetkezetek elnökei az alispánok és polgármesterek, ami már önmagában is biztosítja a legszorosabb együttműködést a közigazgatási hatóságokkal. Forgótőkéjüket az Országos Nép- és Családvédelmi Alapból kapják, s évenként összeállított és az Országos Szociális Felügyelőség által jóváhagyott üzletterv alapján dolgoznak. Munkakörük mindent felölel, ami alkalmas arra, hogy a sokgyermekes családok megélhetését könnyebbé tegye és szociális felemelkedésüket előmozdítsa. Ma már két törvényhatóság (Somogy és Szabolcs vármegye) kivételével mindenütt működnek közjóléti szövetkezetek, igen sok megyei városban is. [...]

A kölcsönök kamatmentesek és azokat az összeg nagyságához, a juttatás tárgyához és a támogatásban részesített egyéni körülményeihez képest megállapított idő alatt természetben, vagy pénzben kell törleszteni. [...]

Kertes családi házak építése

Az Országos Nép- és Családvédelmi Alap tevékenységének tengelyében a kertes családiházak építése áll.

Köztudomású, hogy Magyarországon igen nagy a lakásínség, nemcsak a nagyvárosokban, hanem a felvakban is. Az évi lakástermelés nincsen arányban a lakosság szaporodása támasztotta szükséglettel. Ennek következtében népünk helyenkint igen kedvezőtlen lakásviszonyok között él s olyan nagy a túlszűfoaltság, hogy nem ritka, ahol két-három család szorong egy családnak is szűk helyiségben. Különösen kedvezőtlen a sokgyermekes családok helyzete, mert a háztulajdonosok általában idegenkednek attól, hogy népes családoknak adják bérbe házukat. A hatóság ugyan egy belügyminiszteri rendelet alapján néhol igénybe veheti az üres és nélkülözhető lakásokat, azonban ezzel a lakásínség nincs megoldva. A világháború után végrehajtott házhelykiosztással kapcsolatban nagyarányú lakásépítési tevékenységet fejtett ki az Országos Falusi Kislakásépítési Szövetkezet, ennek működése azonban ma már csak korlátozott keretek között mozog és nem is mindenben felel meg a kívánalmaknak. A falusi néprétegek: földművesek és kisiparosok lakásszükségletének kielégítésére a Nép- és Családvédelmi Alap munkáján kívül nagyobb arányú kezdeményezésről nincs tudomásunk. Ezért az Alapra, illetőleg ennek szerveire igen nagy feladat hárul, hogy a különösen kedvezőtlen lakásviszonyok között élő sokgyermekes családok mielőbb korszerűen felépített és az egészségügyi követelményeknek is megfelelő saját otthonhoz jussanak.

Hangsúlyozom, hogy saját otthonról és nem csupán kislakásról van szó. Ma már nagyobb városban is lehetőleg arra törekszünk, hogy a munkáscsaládnak olyan hajléka legyen, amelyet magáénak mondhat, még sokkal inkább szükséges ez falun, ahol a család élete – a munkában eltöltött időn túl – majdnem kizárólag otthon játszódik le, ezért minden falusi embernek legfőbb vágya, hogy minél előbb egy kis családi házra tegyen szert.

Az Országos Nép- és Családvédelmi Alap a szegény embereknek ezt a törekvését igyekszik előmozdítani. Amikor szerte az országban kertes családiházakat épít, abból indul ki, hogy a szegénysorsú sokgyermekes családok legtöbbször egész életük megfeszített munkájával sem tudnak annyit megtakarítani, hogy emberi lakásra alkalmas saját otthont építhessenek maguknak.

A gyermekek nevelése legtöbbször a család egész jövedelmét felemészti, megtakarításról tehát szó sem lehet. Aki ily áldozatot hoz, megérdemli, hogy az állam elsősorban támogassa a saját otthon megszerzésére irányuló törekvésében, annál is inkább, mert nehezebben jut megfelelő lakáshoz, mint a gyermektelen család. Továbbá kívánatos, hogy a népes családok kerüljenek mindenek előtt az egészségügyi követelményeknek is megfelelő környezetbe.

Az Országos Nép- és Családvédelmi Alap házai nemcsak sokgyermekes családok befogadására, hanem az építészeti ízlés fejlesztésére is alkalmasak. Nincs szó fényűzésről, a házak egyszerű kivitelben épülnek, túlnyomórészt egy 5*5 méretű lakószobából, egy 4x4 méteres konyhából s egy kétszer három méteres kamrából állanak. A legtöbb gyermekes családok részére újabban kétszobás házak is épülnek, amelyeknél az egyik szoba a konyhából nyílik és részben azt a célt szolgálja, hogy ha a család valamely tagja megnősül, vagy férjhez megy, a fiatal párnak átmenetileg legyen hol meghúzódnia. Ennek a jelenlegi lakásínség mellett különösen nagy jelentősége van. A házak természetesen szilárd alappal épülnek, a felmenő falak azonban gyakran vályogból, ami olcsóbb (ma már ugyan nem mindig az) és könnyebben be is szerezhető, mint a téglá és a célnak tökéletesen megfelel. Az Országos Szociális Felügyelőség műszaki osztálya nagy gondot fordít arra, hogy az új házak a magyar építészeti szokásoknak megfelelően épüljenek és alkalmazkodjanak a környezethez. Nem enged tehát olyan családi házakat építeni, amelyek túlságosan kiütnek a falusi környezetből erőltetett városias jellegükkel, hanem már a tervezésnél arra törekszik, hogy a házak belső beosztásában a célszerűség és egészségügyi követelmények érvényesüljenek, külső formájuk pedig a magyar nép romlatlan ízlését és a táj építészeti hagyományait őrizze.

Kovrig Béla: *Hogy életünk emberibb legyen*

Budapest, 1940, Nemzeti Könyvtár. 7–19.

Kovrig Béla (1900–1962) Politikus, egyetemi tanár, szociológus. A budapesti Tudományegyetemen 1920-ban államtudományi, 1921-ben pedig jogi doktorrá avatták. 1923-ban Bethlen István miniszterelnök személyi titkára, majd a miniszterelnökség nemzetiségi és kisebbségi osztályán fogalmazó. 1927-től a Népjóléti és Munkaügyi Minisztériumban dolgozott, majd az Országos Társadalombiztosítási Intézet (OTI) aligazgatója volt. A társadalombiztosítás megalkotójának tekinthető, ő dolgozta ki az öregségi és rokkantsági biztosításról szóló 1928: 40. törvénycikket. 1935 és 1938 között meghívott szakelőadó a budapesti Műszaki Egyetemen. Teleki Pál miniszterelnök megbízásából a lélektani hadviselést irányító V. osztályt vezette a miniszterelnökségen (1939–1940), 1940 és 1944 között a kolozsvári Tudományegyetem tanára, 1941–1942-ben a közgazdaságtudományi kar dékánja, az egyetemi tanács elnöke, 1942–1943-ban rektora volt.

Kovrig Béla 1943-tól meghatározó szerepet játszott abban a katolikus reformfolyamatban, ami előbb a Kereszténydemokrata Néppárt, majd a Barankovics István vezette Demokrata Néppárt megalakulásához vezetett. Egyik szellemi vezére volt a Katolikus Szociális Népmozgalomnak, ennek keretében dolgozta ki a magyar társadalmi problémák megoldására irányuló programját. A "Magyar társadalompolitika"-t azonban a nyilas hatalomátvétel után már csak illegálisan lehetett terjeszteni. Kovrig emellett meghatározó szerepet játszott egy, a katolikus reformpolitikát képviselő párt létrehozásáért folyó küzdelemben. A kereszténydemokrata párt alakuló ülésén döntés született arról, hogy a pártprogram alapjául Kovrig Béla Magyar társadalompolitika címet viselő 1944-es könyvének irányadó gondolatait fogadják el. E mű alapján készült el a Merre megyünk? címet viselő első modern kereszténydemokrata politikai program. 1948-ban kivándorolt az Amerikai Egyesült Államokba, ahol 1949–1962-ben a milwaukee-i Marquette Egyetemen a szociológia tanára volt. Kovrig történelmi jelentőségű műve, a Magyar társadalompolitika 1954-ben New Yorkban a szintén emigrációban élő Barankovics István által szerkesztett Kis Magyar Könyvtár 4. köteteként jelent meg.

A léthez való jog sarkalatos elvéből és az értékeknek ebből az eszmerendszeréből fakad a katolikus szociálpolitika mint az ember oldaláról kiinduló ama törekvés összessége, amelyek a legtökéletesebb társadalmi belső egységnek, a hierarchikus társadalmi feltételeként elismert és kívánt közjó állapotának megvalósítására irányulnak. [...]

Minden eszmerendszernek, ideológiának bukását a benne rejlő igazságnak – egyetlen életelvként való – eltúlzása idézi elő." [...] „vajon a szocializmus lényege-e a marxi tan? Ezt tagadásba kell vennünk, ha elismerjük, hogy az élet valóságát csak határozott politikai akaratot kifejező társadalmi irányzat formálhatja. A marxi szocializmus pedig elsősorban tagadás: tagadása a jelennek, államának, társadalmának, emberének, a ma életének. A változás bizonyosságát akarja belevinni, tudatossá tenni a tömegek életében. [...]

[...] célként kitűzött társadalmi állapot – a közjó – nem biológiai, vagy anyagi, tehát gazdasági eszmény, hanem az értékek összességét, az emberi méltóságot és életjogot garantáló társadalmi valóság. [...] Minden szociálpolitika, társadalomszemléletre és

vallási felfogásra tekintet nélkül, közvetlenül a társadalom egységének megőrzésére, a társadalmi összműködés fejlesztésére, tartalmasságára törekszik. A természet feletti tények elismerésétől, a valóság mikénti látásától függ azonban, hogy minek látjuk a szociális valóságot, mit tekintünk a társadalmi egység és fejlődés eszményének, végül, hogy minő eljárásokat tartunk célszerűnek a vágyott társadalmi állapot megközelítése érdekében. [...]

A munka az ember alkotó személyiségének kibontakozása a közjó érdekében. Az élethez való jogból következik minden munkaképes embernek munkára való joga, amely csak akkor valósulhat meg, ha a társadalom életében a jogok és kötelességek egyen arányban érvényesülnek. Munkaöröm szabadságot, magas értékű teljesítmény emberi méltóságot feltételez. Ez minden, mert egy keresztény társadalompolitika minden egyéb értékes tétele és módszere ebből a néhány egyszerű alapelvből következik. [...]

[...] a lerongyolódott szűkös magyar életben egy tétova szociálpolitikai lépéssel már a rentabilitás sorompójánál vagyunk.

Kovrig Béla: Korfordulón. Eszmék forrongása. Új formák keresése. Az emberi együttélés mai válságában

Budapest, 1940, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda. 287–299.

Kovrig Béla (1900–1962) Politikus, egyetemi tanár, szociológus. A budapesti Tudományegyetemen 1920-ban államtudományi, 1921-ben pedig jogi doktorrá avatták. 1923-ban Bethlen István miniszterelnök személyi titkára, majd a miniszterelnökség nemzetiségi és kisebbségi osztályán fogalmazó. 1927-től a Népjóléti és Munkaügyi Minisztériumban dolgozott, majd az Országos Társadalombiztosítási Intézet (OTI) aligazgatója volt. A társadalombiztosítás megalkotójának tekinthető, ő dolgozta ki az öregségi és rokkantsági biztosításról szóló 1928: 40. törvénycikket. 1935 és 1938 között meghívott szakelőadó a budapesti Műszaki Egyetemen. Teleki Pál miniszterelnök megbízásából a lélektani hadviselést irányító V. osztályt vezette a miniszterelnökségen (1939–1940), 1940 és 1944 között a kolozsvári Tudományegyetem tanára, 1941–1942-ben a közgazdaságtudományi kar dékánja, az egyetemi tanács elnöke, 1942–1943-ban rektora volt.

Kovrig Béla 1943-tól meghatározó szerepet játszott abban a katolikus reformfolyamatban, ami előbb a Kereszténydemokrata Néppárt, majd a Barankovics István vezette Demokrata Néppárt megalakulásához vezetett. Egyik szellemi vezére volt a Katolikus Szociális Népmozgalomnak, ennek keretében dolgozta ki a magyar társadalmi problémák megoldására irányuló programját. A "Magyar társadalompolitika"-t azonban a nyilas hatalomátvétel után már csak illegálisan lehetett terjeszteni. Kovrig emellett meghatározó szerepet játszott egy, a katolikus reformpolitikát képviselő párt létrehozásáért folyó küzdelemben. A kereszténydemokrata párt alakuló ülésén döntés született arról, hogy a pártprogram alapjául Kovrig Béla Magyar társadalompolitika címet viselő 1944-es könyvének irányadó gondolatait fogadják el. E mű alapján készült el a Merre megyünk? címet viselő első modern kereszténydemokrata politikai program. 1948-ban kivándorolt az Amerikai Egyesült Államokba, ahol 1949–62-ben a milwaukee-i Marquette Egyetemen a szociológia tanára volt. Kovrig történelmi jelentőségű műve, a Magyar társadalompolitika 1954-ben New Yorkban a szintén emigrációban élő Barankovics István által szerkesztett Kis Magyar Könyvtár 4. köteteként jelent meg.

A nemzeti munka szervezése

A Gondviselés a magyarságnak ismét – ki tudja mennyire rövid – moratóriumot adott, hogy az állandóan kísértő nagy történelmi próbatétel előtt megszervezze életerőit és kialakítsa a nemzeti társadalom korszerű életformáját. A nemzet erőinek tervszerű mozgósítása mindig egyértelmű a munka emberies és gazdaságos, a legmagasabb rendű nemzeti teljesítmény kiváltására alkalmas rendjének kialakításával. Nem szabad szem elől tévesztenünk ugyanis, hogy még a természeti erőforrásokban leggazdagabb országok esetében is a nemzetnek emberi munkaerőben rejlő vagyona mintegy ötszöröse a természeti, illetőleg a dologi javakban rejlő nemzeti vagyok értékének. Ha ilyen meglepő arány mutatkozik például az Északamerikai Egyesült Államok közösségi életében, akkor kétségtelenül a munka értékének a javára még kedvezőbb az arány olyan országok nemzetgazdaságában, amelyek, miként hazánk, természeti javakban nem bővelkednek. Kétségtelen tehát, hogy nemzeti vagyonosodásunk a magyarság megélhetési alapja, szélesedésének a lehetősége,

társadalmi megerősödésünk anyagi feltétele, következésképpen a magyarság biológiai értékállományának alakulása elsősorban attól függ, mennyire céltudatosan, gazdaságosan tudjuk megszervezni a nemzet munkaerejét, milyen mértékben tudunk olyan magyar munkarendszert kialakítani, amely a mindenkor létező adottságok közepette elérhető legmagasabb nemzeti teljesítményt biztosítja.

A magyar társadalom életét és munkáját megfigyelve, a legtárgyilagosabban meg kell állapítanunk, hogy a nemzeti munka megszervezésének eszmei követelményeihez viszonyítva a magyar munka szervezetlen. Szociálpolitikánk s az ezzel összefüggő munkaügyi szervezet fejlődése nem tart lépést sem kultúrpolitikánk, sem gazdaságpolitikánk alakulásával, de a korszerű honvédelem politika szociális igényeinek fokozódásával sem. Sokaknak tetszik az állam átfogó történelmi szerepével ellentétes értelmű munkaállam elképzelése, de megfelelnek arról, hogy a munkaügy országos megszervezése terén még annyi sem történt, ami nem egy divatos munkaállam szerepéből, hanem egy olyan államiságból következne, amely természetes hivatáskörében megelégszik a közjó állapotának észszerű kialakításával. Totális háborúk lehetőségével számolva, higgadtan mérlegelve a magyar nemzettest rovására érvényesülő idegen népi erők munkáját, nem papírosmunka-alkotmányokat, nem pusztán elméleti értékű szociális chartákat sürgetünk, hanem olyan nemzeti munkarendszert, amely meghatványozza a magyarság történelmi teherbíró képességét. Ezzel a gyakorlatias célkitűzéssel nem becsméljük az elméleti elgondolásokat, mert időtálló, nem csupán múltó politikai divatokat kifejező irányelvek nélkül széthull minden konstrukció, mert a tengely hiányzik a szerkezetből.

Egy keresztény nemzet munkarendszerének elméleti alapvetése ugyancsak egyszerű: a munka az ember alkotó személyiségének kibontakozása a közjó érdekében. Az élethez való jogból következik minden munkaképes embernek munkára való joga, amely csak akkor valósulhat meg, ha a társadalom életében a jogok és kötelességek egyenarányban érvényesülnek. Munkaöröm szabadságot, magasértékű teljesítmény emberi méltóságot feltételez. Ez minden, mert egy keresztény társadalompolitika minden egyéb értékes elve és módszere ebből a néhány egyszerű alapelvből következik.

Nemzeti munkaszervezet elképzelhetetlen a társadalom munkaerejének számbavétele, működésének, életmegnyilatkozásának, belső forgalmának állandó szemmeltartása nélkül. Ezért minden szerves munkaügyi politikának előfeltétele, hogy megteremtse a pártoktól, részérdekek szolgálatára rendelt intézményektől független, pártatlan, szakszerű, az államtól irányított országos munkaközvetítő szolgálatot. Három évtizede minden magyar szociálpolitikus követeli, sürgeti ennek a magyar közintézménynek mielőbbi megszületését. Világszerte az országok sora megvalósította ezt és ezzel növelte a nemzetgazdaság teljesítőképességét. Hol vannak azok a titkos rúgók, hol érvényesülnek azok a fékező erők, amelyek minden ésszerű megfontolás, korszerű követelmény és megannyi külföldi tapasztalat ellenére megakadályozza azt, hogy legyen jól szervezett magyar munkapiac, hogy végre valahára kialakuljon az az intézmény, amely előfeltétele minden jól átgondolt tanoncpolitikának, minden szociális tartalmú iparpolitikának, minden nagyvonalú

közmunkapolitikának és minden stílusos munkaökonómiának? Erre az intézményre kell reáépíteni a pályaválasztási tanácsadást, amely előfeltétele a munkásutánpótlás szociális és gazdaságos irányításának. Ezzel kell kapcsolatba hozni a munkafolyamatokat megfigyelő, elemző munkaügyi laboratóriumokat, amelyek nélkül nem lehet a magyar ember életkörülményeire és természeti adottságaira figyelemmel szabályozni a munkaütemet, a munkanap beosztását, a munkaszünetek és a munkaközi pihenők olyan elrendezését, amely a kimerülés megelőzésével optimális mértékre fokozza az egyéni munkateljesítményeket.

Nézzünk más összefüggéseket. Az állam országos munkapiaci szervezete nélkül nem lehet érvényesíteni és ellenőrizni a kollektív szerződéseket. Ez utóbbiak hiányában pedig elképzelhetetlen nyugalmi helyzetet teremteni a munkafeltételekért vívott küzdelmekben. Ezért, ha nem akarunk mindent köztörvénnyel szabályozni, hanem a társadalom belső erejének szabad fejlődése érdekében szerepet akarunk szánni a társadalmi öntevékenységnek, intézményesen meg kell teremteni az autonóm munkajog kifejlődésének és érvényének tárgyi feltételeit. Ezért a kollektív szerződések ügyével együtt rendeznünk kell az ilyen szerződések megkötésére alkalmas jogalanyoknak, a hivatásszervezeteknek évtizedek óta húzódozó, sokat vitatott kérdését. Ezzel a kérdéstömeggel függ össze a termelés békéjének minden intézményes biztosítója. A viták egyeztetésének módszere, a döntőbírósi eljárás, a termelésben dúló kollektív viták, küzdelmek megelőzésének és semlegesítésének intézményes megoldása. Ezt mind meg kell oldani, ezzel mind törődni kell, nem azért, hogy a szakértők jókedvére kialakuljon egy testes munkaügyi törvénykönyv, hanem, hogy a jól megalapozott munkarendszer a nemzet testét, a népet erősítse.

A szabály, a jog, az intézmény azonban édeskeveset ér, ha nincsen szellem, amely életet ad a jognak és lendületet visz a megkövesedésre annyira hajlamos intézmények életébe. Ezt a szellemet csak a hivatástudat, a közért minden áldozatra kész szakmunka, a teljesítmény etikai jelentőségét értékelő társadalom tudja kialakítani. A szabad verseny, mindenkinek mindenkivel folytatott gazdasági harca, a kollektív érdekkellentétek, az osztályharc az egyéni és a csoportegoizmust táplálja, bomlasztását idézi elő annak, amit nemzeti életrendszernek, közösségi munkateljesítménynek nevezünk. Ezért erősítenünk kell minden olyan apró életmegnyilatkozást, amely szerves élet fejlődését jelzi, ami arra vall, hogy valami természetes úton saját egyéniségének érvényesítésével utat tör és minden mesterséges képződménnyel, ha lassan is, de mindenkor sikerrel megbirkózik. Ezért kell elősegítenünk a hivatástudat gyarapodását, a foglalkozási közösségek kialakulását, a hivatásrendek szerves fejlődését, hogy a lehetőség szerint a társadalom maga termelje ki közösségi munkájának minden életformáját.

A keresztény állam azonban nem várhat időtlen időig, amíg az etatizmustól agyongyámoltott és ezért ellustult társadalom öntevékenyen kifejleszti a maga munkarendjét. A nemzet politikai sorsát látó és irányító államnak ismernie kell a történések irányát és ütemét, tudnia kell tehát, hogy a társadalmi munkarend öntevékeny kialakulásának a ritmusa nem egyszer sokkal lassúbb a nemzet felé

viharzó történelmi sors járásánál. Ilyenkor az államnak kell sürgetnie a társadalmi fejlődést. Az államnak kell elhárítani az optimális nemzeti munkarend kifejlődésének akadályait. Az államnak kell megtörnie ama magángazdasági hatalmasságok, görcsösen védett monopóliumok erejét, amellyel maguk a gazdaságilag gyengébb népcsoportok még olya nagy igazságukkal aligha tudnak megküzdeni. Ma az államon a sor, hogy a nemzet munkarendjének megteremtése érdekében valóra váltsa mindazt, amit a mainál könnyebb élet idején a társadalom maga is elvégezhet. Az állam azonban nem akkor teremt maradandót a nemzet munkarendjének formálásával, ha az etatizmusnak merev elgondolásait kényszeríti a belső feszültségektől meggyengült társadalomra, hanem ha elébe siet a társadalom munkájának és megkönnyíti azoknak a szervezeti formáknak a kialakítását, amelyeken a társadalom maga már dolgozik, de ezt a feladatát erőtlenségénél fogva csak lassan és tökéletlenül tudja megoldani. Az államnak tehát a társadalmi elvet kell érvényesítenie. Azt kell tennie, ami a társadalom természetéből következne, ha ez elég erős lenne. Az államnak erősítenie, nem pedig etatizálnia kell a társadalmat. Ez a szerves munkaügyi politika, ez nem a mának, hanem a hosszú, a szinte örökkévalónak elképzelt nemzetélet alakításának az útja. A nemzeti munka megszervezésének a politikáját valakinek akarnia kell. Valakiben összpontosulnia kell az eszmének, az elgondolásnak, az akaratnak és a hatalomnak. Nem az a fontos, hogy ki csinálja a nemzeti munkaügyi politikát, a múlthatatlan lényeg: legyen egyetlen tényezője ennek a politikának. A tervszerűtlen, az elszigetelt, az ötletszerű kezdemények és a taktikus látszatalkotások ideje régen lejárt, hiszen ezekből a nemzet máris kiábrándult. A társadalompolitikai szintézist, a nemzeti munka tervszerű egységét valakinek hordoznia kell, mert az érzelemnek, eszmének, akaratnak és a hatalomnak egyetlen személyben való összpontosulása nélkül nem lesz magyar munkarendszer, nem lesz szerves belső életerejében hatalmas magyar társadalom.

Társadalompolitika és reform

A szociálpolitika válságáról írnak az aggodalmaskodók, csődjéről pedig mindazok, akik a közhatalmi beavatkozást csak akkor tartják megengedhetőnek, sőt legfőbb közérdeknek, ha ők maguk lehetnek annak haszonélvezői. Már pedig a szociálpolitika nem lehet válságban, sőt csődbe sem juthatott, legfeljebb bizonyos szociálpolitikai irány, illetőleg egy szociális kurzus futhat holtvágányra. Tagadjuk a szociálpolitika csődjét, mert ennek beismerése az ember csődjének meghirdetésével lenne egyértelmű. Gyakorta vicinális utakra és politikai zsákutcába tévedt a szociálpolitika és képviselői a szociális gondolat professzionistáinak, bürokratáinak vagy kufárainak bizonyultak. Mind igaz. Ám az eszmék értéke nem szószólóik nemességétől, hanem tartalmuk igazságától függ. Így a szociálpolitikai gondolatok és törekvések önmagukban hordozzák értéküket, függetlenül attól, hogy minő hatalmi szervezet vagy egyéni érdek állította a szociálpolitikumot a maga részérdekeinek szolgálatába.

A szociálpolitika „sui generis” célja az optimális, a mindenkor létező adottságok közepette elérhető legtökéletesebb társadalmi lét kialakítása. Nyilvánvaló, hogy a társadalomnak azokat az életkörülményeit nevezhetjük optimálisnak, amelyekben a társadalom természetének teljessége megnyilatkozhatik. Minthogy pedig bárminő létezőnek természete akkor valósulhat meg, ha gátlás nélkül betöltheti célját és

rendeltetését, a társadalom természete akkor teljeseedik be, ha biztosítja a maga keretében az emberi természetből folyó társas igények kielégítését. A társadalom éppen azért csakis a benne élő emberek élethez való jogából származtathatja saját létjogát, amiből viszont az következik, hogy a létezés joga olyan mértékben illeti meg a társadalmat, amilyen mértékben benne és általa az ember létjoga érvényesül.

A léthez való jog sarkalatos elvéből és az értékeknek ennek megfelelő rendszeréből fakad a keresztény szociálpolitika, mint az ember oldaláról kiinduló ama törekvéseknek összessége, amelyek a legtökéletesebb társadalmi belső egységnek, a hierarchikus értékrend uralma társadalmi feltételként elismert és kívánt közjó állapotának megvalósulására irányulnak. A keresztény szociálpolitikának ez az elgondolása két mozzanatot fejez ki. Egyik az, hogy törekvései az élethez való jog alapján társadalmi igényeket támasztó ember oldaláról indulnak ki, a másik az, hogy a célként kitűzött társadalmi állapot – a közjó – nem biológiai, vagy anyagi, tehát gazdasági eszmény, hanem az emberi méltóságot és életjogot garantáló és maradéktalanul megvalósító társadalmi valóság.

A keresztény szociálpolitika, amikor szembeszáll az ember létjogát megsemmisüléssel fenyegető dologi világgal, beleütközik ennek a világnak gazdasági erőviszonyaiba. Ez a sorsa különben minden szociálpolitikának: kereszténynek, fajeszmenyesnek, anyagiasnak egyaránt. Az ember princípiuma, a lelkes ember létjogának védelmében, összeütközik a gazdálkodásnak nem ritkán emberezrek életének rovására ható elveivel. Egykoron a kötöttség, céhszabályzatok, röghözkötöttség volt a gazdálkodásnak olyan elve, amely taposta a létjogokat. Ma ezt rentabilitásnak, jövedelmezőségnek hívjuk. Ez a tőkének hatalmi elve, a tőke létjogának modern formálója s így két létjog kel birokra: a tőkéé meg az emberé. Ezt jelenti a tőke rentabilitásának és az ember élethez való jogának elvi ellentéte. A pusztán holnapig tekintő vállalkozó spekulációjától átfogott időtartamot, a „pillanatot” tekintve, az ember elve és a tőke elve kizárja egymást. A napjainkban mindinkább pótolható, sőt nélkülöző ember megvédésének elve a rentabilitás rovására érvényesül, amikor érvényesül, mert hiszen a jövedelmezőség annál nagyobb, minél intézményesebben és eredményesebben védekeznek a tőke az ellenelv igényével, annak szervezett vagy szervezetlen támadásával szemben. És ha a szent, mert transzcendens eredetű emberi princípium a maga igaza mellet a tömegelőkön felül erkölcsi erőket is mozgósít, a tőke hangja racionálisan kioktat. Hangoztatja, hogy rentabilitás nélkül nincs tőkegyűjtés, tőkeképződés nélkül nincsen foglalkoztatásra lehetőség; ha közhatalmi beavatkozás, vagy más szervezett hatalom – mint pl. a szakszervezet – megghiúsítja a rentábilis termelést, a holnap kenyere válik kérdésessé, mert ha a tőke nem reprodukálja önmagát, nem lehet felújítani és kiterjeszteni a termelő berendezést, nem lehet foglalkoztatni a munkaerőt és megghiúsul a szükségletfedezés. Szent tehát a rentabilitás elve – mondja –, mert ez a tőkeképződés elve, a holnapi és holnaputáni élet biztosítóka. És az emberi princípium képviselője zavarban van, mert úgy érzi, hogy vele és az ő szerény, múltó, mai életjogával szemben a tőke az egész jövőnek, a következő munkás és nemmunkás nemzedékek életjogának ad hangot. Szinte úgy tűnik fel, hogy a szociálpolitikát követelő emberi elv antiszociális princípium, mert

hiszen a mai nagyobb kenyérért évszázadok nemzedékeinek megélhetését veszélyezteti. Ezzel szemben a rentabilitásnak, a tőkeképződésnek elve hatalmas rendező gondolatnak látszik, hiszen érvényesítésétől a jövőbeli megélhetés, a holnapok és holnaputánok munkáltatásának mérték függ.

Ekként jutottunk el a rentabilitás elvének sorompójához, amelynek figyelmeztetése így hangzik: idáig szociálpolitikát, de ne tovább, mert különben holnap nem lesz szociálpolitika, de termelés sem. És az emberiség valóban sokat kérdezte, hogy vajon mindig csak holnapra lesz-e aktuális a lét jogának valóra váltása. Mindig vártuk a holnapot, az ígéretet, megálltunk a rentabilitás tilalomfájánál és tiszteltük azt. Vártunk. Vártunk a holnapra, ámde ez a holnap nem egyszer még kevesebb ember számára jelentette az életjog valóra váltását. A szociálpolitika elment a tőke rentabilitásának határáig. Útja rövid volt, a lerongyolódott szűkös magyar életben egy tétova lépéssel máris a rentabilitás sorompójánál vagyunk. Az ember oldaláról kiindulva csak egy lépés és már a szociálpolitika gazdasági lehetőségének határához érünk és kimerítettünk minden lehetőséget. Utána már tehetetlenül veszteglünk.

Ezek szerint kár minden írás-beszéd: a szociálpolitika csódba jutott, így hangzik az elvi ellenvetés. A „rentabilitás” jelszóra megáll a szociális haladás szekere. Igen keveseknek jut eszükbe, hogy mögéje tekintsenek e varázslatos elvnek és kétkedve megkérdezzék: mi mindennek a rentabilitása állíthatja meg parancsolóan az emberi elv térhódítását? Mitől is függ a nemzeti termelésben egy-egy magángazdasági siker mértéke? Szabad-e az emberérvényesítés abszolút határának azt tekinteni, ha a magángazdaság rentabilitását nem a munkabér magassága, a szociális védelem fejlettsége, az üzemi demokrácia intézményessége teszi kérdéssé, hanem a tőke árának magassága, a hitelszervezet hibás üzletvitele, a spekulációs kockázatoknak oktalan vállalása?

Igen, mit feleljen erre a szociálpolitikus? Nos, mondja ki nyíltan, hogy a szociális védelem elhanyagolásával nem lehet a kizárólag munkaértékükre utaltakat büntetni azért, mert a vállalkozó kereskedelmi műveletlensége, vagy könnyelmű hitelezése, technikai járatlansága, az üzem telephelyének hibás kijelölése, a piacnak ügyefogyott áttekintése, az üzemtípus elavultsága és millió egyéb ok miatt veszedelemben forog valamely vállalat rentabilitása. A szociálpolitikus csak olyan vállalatok sikerét vagy sikertelenségét fogadhatja el mérték gyanánt, amelyek nemzetgazdasági nézőpontból hasznos iparok, társadalmi és technikai szempontból egyaránt értékes üzemtípusok, vezetésükben nem levantinus szellem és konjunkturális spekulációs nyereség utáni vágy érvényesül, hanem közgazdasági műveltség, pallérozott, észszerű kereskedelmi szellem, technikai tudás és emberökonómiai felkészültség. Ilyen vállalatok rentabilitásának határánál valóban önmagukban is szociális jellegű, embereltartó, népfenntartó intézmények. De ha egy spekuláns, uzsorának számító hitelfeltételekkel, idegen tőkét kapar össze, hogy azután pinceüzemekben, minden munkásvédelmi előírásnak fittyet hányva, reggeltől napestig összezsugorított béren dolgoztasson átmeneti konjunkturális helyzetek kiaknázása céljából – nem, az ilyen vállalatok rentabilitásának nincsen erkölcsi jogosultsága. A szociálpolitika lehetőségének határát a nemzetgazdasági szempontból hasznos vállalatokban dolgozó tőkék rentabilitásában kell látnunk. Törekvésünk tehát arra irányuljon, hogy tárgyilagosan

meg tudjuk jelölni az ilyen vállalatok gazdasági sikerének komoly feltételeit, amelyek közé a gazdaságilag még elfogadható szociálpolitika is tartozik.

Az eljárási mód szerintük az, hogy a közhatalom termelési áganként, ezen belül pedig iparáganként a méreteknél minden kategóriájából válasszon ki több olyan tipikus vállalatot, amelyeknek tevékenysége nemzetgazdasági szempontból hasznos, telephelyük az átlagos jónak megfelel, idegen tőkék igénybevétele észszerű feltételekkel történt, képzett vezetés alatt állnak és technikai felszerelésük az átlagosan megkívánható. Az üzemi és az üzleti titok szigorú megtartásával teljesen tárgyilagos, elismert magángazdasági szaktekintélyek vizsgálják meg az ilyen üzemek önköltségszámítását és ennek alapján bírálják el, hogy a tipikus közhasznú vállalatok még milyen mértékű szociális terhet tudnak rentabilitásuk veszélyeztetése nélkül elviselni. A rentabilitás előfeltételeinek és határának ilyen megállapítása alapján azután meg lehet egy-egy iparágra vonatkozólag jelölni a szociálpolitika fejlődésének gazdasági határait. Ennek az eljárásnak természetesen áldozatul esnek több kontáruv vezetett, rossz telephelyű vállalat, de senki sem róhatná a szociálpolitika terhére, ha következményei megsemmisítik a vállalatoknak salakját és a termelés élősdijeit.

A szociálpolitika határa a vállalkozó tőkéjének rentabilitása, de nem a parazita vállalatoké, hanem azoké, amelyeknek működése közhasznú, nemzetgazdasági és társadalmi szempontból egyaránt. Előfordulhat, hogy a típusként kiválasztott közhasznú vállalatok önköltségszámításának ellenőrzése kimutatja: az adott körülmények között nincs szociálpolitikai fejlődésre lehetőség. Legtöbb esetben ez akkor áll elő a társadalomgazdaságban, ha nem a gazdálkodásban rejlő, ezen kívül ható tényezők következtében a viszonylagos optimális feltételekkel termelő magángazdaságok sem lehetnek rentábilisok. Ezek a gazdasági szempontból külsőnek minősített tényezők legtöbbször külpolitikai vagy belpolitikai mozzanatok. Kétségtelen például, hogy a történelmi magyar nemzetgazdasági egység szerkezetének megbontása szintén ilyen, a hazai magángazdálkodás rentabilitását gátló külpolitikai mozzanat. Ha tehát ebből az okból kérdéses a magyar magángazdaságok többségének a rentabilitása és ezt már parányi szociális előrehaladások is kizárta tehetik, akkor a szociálpolitika fejletlenségének oka nem a benne rejlő emberi elvnek erőtlensége és gyakorlatiatlan volta, hanem az a hatalmi politika, amely a tőle kiváltott európai szerkezeti változásokkal megsemmisítette a „humanum” érvényesítésének gazdasági előfeltételeit. Ennek az állapotnak bekövetkezése éppen ezért nem is a szociálpolitikának, hanem a hatalmi politikának a csődje.

Mindazok a gátlások, amelyek a szociálpolitika fejlődését késleltetik, azt mutatják, hogy az ember oldaláról kiinduló szociálpolitika mindenütt rövidesen a gazdasági életnek olyan tényeibe ütközik, amelyek megghiúsítják az emberérvényesítés munkájának teljes sikerét. Ha tehát nem akarunk lemondani a dologi világ erőrendszerében vergődő lelkes ember létjogáról, akkor meg kell kerülnünk a szociálpolitika útjait keresztező sorompókat. Ha a szociálpolitika egyenes útjait járva nem tudunk eljutni a közjónak, társadalmi eszményként vágyott állapotába, akkor

bele kell nyúlnunk a társadalomgazdasági erők összefüggéseibe, hogy új irányító elvek alkalmazásával új közgazdasági képletek kialakulását egyengessük. Nem a vagyonok és jövedelmek új arányairól szólunk, nem a piaci jelenségek és az ezekből adódó jövedelemmegoszlási tények szükségszerű módosításának időszerűségét hirdetjük. Tovább megyünk: ha a szociálpolitika célhoz nem ér, akkor az emberérvényesítésre nincsen más lehetőség, mint új kapcsolatokba igazítani a gazdasági erők munkáját.

A nemzetgazdálkodás jelenségeit kiváltó gazdasági erőknek az emberi létjogból kiinduló új arányba igazítása ma: szociális reform. Ha a rentabilitás a szociálpolitika gazdasági sorompója, akkor a szociális reformnak egyik célja éppen az legyen, hogy a rentabilitás megszűnjék a gazdasági siker jegye lenni. Hátba kell támadni – és pedig a gazdasági siker és sikertelenség eredményeit kiváltó termelés erők hatásterületéről elindulva – a szociálpolitikát visszatartó rentabilitási elvet. Ilyen szociális reform egyértelmű a gazdálkodás étoszának, a tulajdon értelmének, a munka étoszának, a gazdasági jognak, a gazdálkodás céljának és a fogyasztási szokásoknak, az egyéni és társadalmi életformáknak megújításával. Részleges, tétova, át és végig nem gondolt gyáva megoldások e téren mind, külön-külön és együtt kudarcba fulladtak. Ezért hiúsul meg minden stílustalan reformterv félénk végrehajtása. Csak szervesen összefüggő és átgondolt szociális reform indulhat meg a siker reményével. Az eddig szerkesztett ötéves tervek és racionális tervgazdasági elgondolások közös hibája, hogy a materializmusnak és a naturalizmusnak posványába fulladtak, mert bár rendet kerestek a termelésben és a fogyasztásban, meg e kettőnek egybehangolásában, de nem kísérelték meg összeegyeztetni a rendet és a gazdálkodás anyagi követelményeit a szabadsággal, a lét materiális kereteit a lelkes ember színes egyéniségével. A keresztény szellemű szociális reformnak éppen ez a célja: elvégezni azt, amit a rentabilitás elvétől korlátolt szociálpolitika el nem érhet, embert érvényesíteni a rend és a szabadság eszméinek koordinálásával, a lelkes ember metafizikai igényeinek kielégítéséhez szükséges anyagi előfeltételek megteremtésével és nem pusztán egy anyagelvű tervgazdálkodás valóra váltásával.

Ha már most a szociális reform ilyen széles távlatokat tár elénk, miért pepecselünk a szociálpolitika mindennapos „Kleinarbeit”-jében, miért nem vetjük azt sutba, hogy teljes erővel és lendülettel munkálhassunk a szociális reformnak ugyancsak a közjében kicsúcsosodó ügyét?

A szabadság és egyenlőség Isten gondolatai az emberről – úgymond Prohászka Ottokár –, a szociális reform isteni gondolatok útját egyengeti. Egyéni és társadalmi életformák átalakulására irányul ez a reformgondolat, tehát sikerének első és legfontosabb feltétele a gondolatformák, a közmeggyőződések, a szellemi magatartások, az élet-, kiváltképpen a szellemi életszükségletek, röviden az emberek reformja. Kő- és jogintézmények reformját végrehajtja a társadalmi hatalmak parancsszava. Az emberi felfogás reformja azonban csak a hitbeli élményekről áthatott évtizedes szociálpedagógiai munkásságnak lehet mindennél értékesebb eredménye. És csak a korszerű embertípusra, a társadalom iránt nagyfokú és őszinte felelősségérzettel telt lelkeknek új közösségére lehet felépíteni a szociális reformnak gazdasági és jogi rendszerét. Mi történeik addig az emberrel, ha a megkövetelt, a

halaszthatatlan, de nemzedékek munkáját igénylő szociális reformnak évtizedei alatt nincsen az emberi jogot még oly tökéletlenül, de mégis csak elmélyítő szociálpolitika?

Éppen ezért a szociálpolitika, amely a közjó állapotának társadalmi előfeltételeit és a lelkes emberek létjogait érvényesíti, nem szünetelhet a szociális reformkorszak alatt sem. A szociális reform célja, a közjó társadalmi állapota sohasem teljesedhetik be, ha a szociálpolitika hiányában méltóságukat elvesztett, erkölcsi és biológiai értékállományukban megfosztott tömegek elvadult állatias ösztöneikkel átgázolnak az emberi jogok területén, megsemmisítvén minden szociális reformnak emberi feltételét.

Szociálpolitikát vagy szociális reformot? – hangzik napjaink kérdése. Feleletünk: embervédelmet, amelynek nagy gondolatában a szociálpolitika a történelmi és társadalmi adottságoktól feltételezett irányban és iramban teremtsen meg a szociális reform emberi előfeltételeit, utóbbi pedig fokozatosan szüntesse meg az emberérvényesítő szociálpolitikának ma még húsba vágó gazdasági korlátjait.

Magyary Zoltán: Társadalomjóléti köztestületek

In: Magyary Zoltán: Magyar közigazgatás. Budapest, 1941, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda. 240–244.

Magyary Zoltán (Tata, 1888. – Héreg, 1945.) jogász, közigazgatással foglalkozó tudós. Katonatiszti családban született Tatán. A piaristáknál folytatott középiskolai tanulmányait követően államtudományi oklevelet (1910), majd jogtudományi (1912) doktorátust szerez. Kiváló adottságainak köszönhetően végigjárja a köztisztviselői ranglétrát. Pályájának első fele a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumhoz és a Klebelsberg Kúnó által irányított tudománypolitikához kapcsolódik. Az 1930-as évektől egyetemi tanári és az általa alapított/vezetett közigazgatástudományi intézetben végzett kutató munkássága válik meghatározóvá. Ekkorra már nemzetközi híré közigazgatási tudós. Több nyelven beszélt, saját képességeit folyamatosan fejlesztette (pénzügytan, szervezéelmélet, gyorsírás), több külföldi tanulmányúton vett részt (Németország, Olaszország, USA, Szovjet-Oroszország). Feleségével, dr. Techert Margit filozófussal a szovjet front elől menekülve 1944-ben Tatára, majd Héregre az erdészházba költöznek. 1945. március 24-én – az átvonuló szovjet csapatoktól elszenvedett atrocitások hatására – az önkéntes halált választják.

113. Társadalomjóléti köztestületek:

- a. Országos Társadalombiztosító Intézet (OTI). 1925: XXXIV., 1927:XXL, 1928: XL. tc.
- b. Magánalkalmazottak Biztosító Intézete (MABI). 1925: XXXIV., 1927: XXL, 1928: XL. tc.
- c. Országos Mezőgazdasági Biztosító Intézet (OMBI). 1900:XLV, 1902: XIV., 1912: VIII., 1913: XX., 1936: XXXVL, 1938: XII., 1939:XVI. tc.
- d. Országos Ipari és Bányászati Családpénztár. (1938: XXXVLtc.)

A társadalomjóléti támogatást az állam már a világháború előtt kezdte saját alkalmazottain felül más társadalmi rétegek számára is biztosítani. Így az 1900: XVI. t.-c. a mezőgazdasági munkások és cselédek, az 1907: XIX. tc. az ipari és kereskedelmi alkalmazottak biztosítását szervezte meg baleset és az utóbbi törvény betegség esetére is. Az állam saját alkalmazottai részére 1912-ben új, előnyösebb nyugdíjtörvényt alkotott (1912: LXV. tc.) és bevezette a családi pótlék intézményét (1912: XXXV. tc). A világháború után külföldi államok példájára a társadalomnak további rétegeire terjesztették ki a biztosítás újabb ágazatait. Így az 1928: XL. tc. a betegség és a baleset elleni biztosítást kiterjesztette az öregség, rokkantság, özvegyesség és árvaság elleni biztosításra is, a biztosítottak körét pedig az 1927: XXI. tc. az ipari és kereskedelmi alkalmazottakról azokra, akik a törvényben felsorolt belföldi vállalatok, magán- és közüzemek, (állami, törvényhatósági és községi) hivatalok, köztestületek, egyesületek és társulatok, alapok, alapítványok és foglalkozások körében, mint munkavállalók munkabér fejében szolgálatot teljesítenek. Ezért az Országos Államalkalmazotti Biztosító Intézet nevét Társadalombiztosító Intézetre kellett megváltoztatni (1928: XL. tc. 101. §). Nem terjed azonban ki ennek az intézetnek a hatásköre a mezőgazdaságra és az erdei termelésre, az állattenyésztésre, a halászatra, a kert- és szőlőművelésre, a selymeszetre és a méhészetre. Ez utóbbiak biztosítását

viszont az Országos Mezőgazdasági Biztosító Intézet látja el, amely az 1900. évi XVI. tc. által létesített és az 1913: XX. tc. által átszervezett Országos Gazdasági Munkáspénztárból alakult akkor, amikor annak feladatkörét a gazdatisztekre is kiterjesztették (1936: XXXVL tc). Az OMBI feladatköre a gazdasági munkavállalóknak (munkás, segédmunkás, napszámos, cseléd, 1. 1938: XII. tc. 2. §), valamint a gazdatiszteknek öregség, rokkantság és özvegység esetére való biztosítására terjed ki. Betegség esetén a cselédek elhelyezéséről a gazda tartozik gondoskodni. (V. ö. alább, c. alatt.)

Legújabbban az iparban (kereskedelemben), valamint a bányászatban és a kohászatban foglalkoztatott munkások (munkás, napszámos, szolga, altiszt, továbbá a kereskedősegéd kivételével iparossegéd és más hasonló alkalmazott) gyermekei után gyermeknevelési pótlék rendszeresítése tágította a szociális támogatás körét olyan irányban, amely eddig csak a közszolgálatban volt kiépítve. Ennek fizetésére a szakmai családpénztárak és az Országos Ipari és Bányászati Családpénztár vannak hivatva (1938: XXXVI. tc). (V. ö. alább, d. alatt.)

Mindezeknek a szolgáltatásoknak igazgatása nem bürokratikus szervekre, hanem az érdekeltek részvételével alakult köztestületekre van bízva.

a. Az Országos Társadalombiztosító Intézet tagjai egyrészt a biztosításra kötelezettek, másrészt mindazok a munkaadók, akik ezeket foglalkoztatják. Az OTI, mint tagjaiból alakult testület, jogi személy. Jogokat szerezhethet és kötelezettségeket vállalhat és a törvény és az alapszabályok értelmében hatáskörébe utalt ügyeket önkormányzati alapon intézi. Az önkormányzatban a biztosításra kötelezettek és a munkaadók egyenlő számú képviselő útján vesznek részt (1927: XXI. tc. 97. §).

Az OTI részint központja, részint helyi szervei útján látja el feladatait. Helyi szervei az intézet kerületi és vállalati pénztárai, továbbá a Debreceni Kereskedelmi Betegsegélyező Pénztár. A kerületi székhelyeken kívül kirendeltségek létesíthetők.

Az OTI alá tartozó vállalati pénztárt alakíthat az a munkaadó, aki vállalatában vagy üzemében legalább ezer biztosításra kötelezettet foglalkoztat, ha ezeknek legalább kétharmad része hozzájárul a vállalati pénztár alakításához.

A betegségi biztosítást különállóan teljesítik a következő intézetek:

1. a Magánalkalmazottak Biztosító Intézete (MABI);
2. a m. kir. Posta Betegségi Biztosító Intézete;
3. a m. kir. Államvasutak Betegségi Biztosító Intézete;
4. a közforgalmi magánvasutak betegségi biztosító intézetei;
5. a m. kir. Postatakarékpénztár Betegségi Biztosító Intézete;
6. a m. kir. Dohányjüvedék Betegségi Biztosító Intézete;
7. a bányatárspénztárak, ideértve a diósgyőri m. kir. állami vas- és acélgyár, valamint a komlói m. kir. kincstári kőszénbánya társpénztárát is;

8. a Magyar Hajózási Betegségi Biztosító Intézet;

9. a Rabmunkások Biztosító Alapja.

Akiknek biztosítását ezek az intézetek teljesítik, azok az OTI-nak nem tagjai.

Az OTI önkormányzatát részint központi, részint helyi önkormányzati szervei útján gyakorolja.

Az önkormányzat központi szervei: a közgyűlés, az igazgatóság, az elnökség, a kártalanító bizottságok és az alapokat ellenőrző bizottság.

Az önkormányzat helyi szervei: a kerületi pénztári választmányok, a vállalati pénztári választmányok és a Debreceni Kereskedelmi Betegségélyező Pénztár választmánya.

A közgyűlés tagjait és póttagjait az OTI-nak a választói jog gyakorlására jogosult, biztosításra kötelezett és munkaadó tagjai mindkét érdekeltségből egyenlő számban választják meg. A választást mindkét érdekeltségen belül, külön-külön választócsoporthoz saját kebelükben gyakorolják, mégpedig a munkaadó-érdekeltségen belül a gyári, kézműipari, a kereskedelmi és a háztartási munkaadók, a biztosításra kötelezettek érdekeltségén belül pedig a munkások, a tisztviselők és a háztartási alkalmazottak csoportjában. A szavazás titkos.

Az OTI önkormányzata széleskörű: kiterjed az alapszabályok és a költségvetés megállapítására, az igazgatóság és bizottságok megválasztására, a szolgáltatásokkal kapcsolatos kérdések szabályozására, amennyiben azokról a törvény nem rendelkezik, a tartalékalapok gyűjtésére és felhasználására.

A köztestületi jellegű bizonyító vonások a következők:

1. Az intézet elnökét és alelnökeit a minisztérium előterjesztésére az államfő nevezi ki; bármikor felmenthetők. Tisztségük nem fizetéses, de az állami költségvetés terhére tiszteletdíjban részesülnek. Az elnök az önkormányzat minden központi szervének elnöke és a központi szervek érvényes határozatot csak az elnöknek vagy helyettesének elnöklete alatt hozhatnak.

2. Az OTI kinevezett, illetőleg felvett alkalmazottai intézeti alkalmazottak, de közhivatalnokok. Képesítésükre, jogaikra, kedvezményeikre és kötelezettségeikre, fizetési osztályaikra és szolgálati viszonyukra, valamint az alkalmazottaknak és özvegyeiknek és árváiknak ellátására, ideértve a Közigazgatási Bíróság hatáskörét is, az állami tisztviselőkre és egyéb állami alkalmazottakra vonatkozó szabályokat kell megfelelően alkalmazni. Az OTI alkalmazottait az államfő, illetve a belügyminiszter nevezi ki éppúgy, mint az állami alkalmazottakat. Az OTI alkalmazottainak illetményei és az alkalmazottaknak, valamint özvegyeiknek és árváiknak nyugellátási díjai az intézetet terhelik. Központi vagy kerületi szolgálati beosztásuk iránt a belügyminiszter intézkedik. Az alkalmazottak az önkormányzati szervek határozatait a törvényes korlátok közt foganatosítani kötelesek.

Az OTI a biztosítottak orvosi ellátását az erre szerződéssel vállalkozó orvosok útján teljesíti (1927: XXI. tc. 92–117. §).

Az alkalmazottak tekintetében az OTI helyzete tehát fordított, mint a vármegyéké. A vármegyék maguk választják alkalmazottaikat, de azok fizetésüket az állami költségvetés terhére élvezik. Az OTI alkalmazottait, az orvosok kivételével, az állam nevezi ki, de illetményeik az intézetet terhelik. Mégis mindkét esetben joggal beszélünk önkormányzatról, mert annak nem az a lényeges követelménye, hogy az autonóm testület alkalmazottait maga válassza és maga fizesse, hanem az, hogy legyenek alkalmazottak, akikkel az önkormányzat rendelkezhetik és akik a határozatait végrehajtják. Ez pedig mindkét esetben biztosítva van, többek közt azáltal is, hogy az önkormányzat az alkalmazottak ellen fegyelmi eljárást rendelhet el és abban alsó fokon saját szerveivel bíraskodik.

3. Az OTI-nak a törvény alapján járó szolgáltatások közadók módjára behajthatók. A törvények megsértése számos esetben kihágásnak minősül.

b. A Magánalkalmazottak Biztosító Intézete (MABI, 1. 1927: XXI. tc. 180–182. §, 1928: XL. tc. 101. §) önkormányzatára, elnöksége és alkalmazottai jogállására és a felette gyakorolt miniszteri felügyeletre az OTI-ra vonatkozóhoz hasonló rendelkezések érvényesek. A MABI biztosításra kötelezett tagjai azok, akik Budapest, Budafok, Kispest, Pestszenterzsébet, Rákospalota és Újpest területén levő vállalatokban, üzemekben, hivatalokban és foglalkozásokban, mint munkavállalók dolgoznak.

c. Az Országos Mezőgazdasági Biztosító Intézet (OMBI).

Az OMBI önálló jogi személy, amelynek önkormányzata van. Központi igazgatósága 12 tagból áll. Az Országos Mezőgazdasági Kamara a tíz kataszteri holdat meghaladó birtokkal rendelkező birtokosok érdekeltségi csoportjaiból együttvéve két tagot, a munkavállalói érdekeltségi (első) csoportból négy tagot, az Országos Magyar Gazdasági Egyesület és a Magyar Földbérők Országos Szövetsége tagjaik sorából egy tagot, végül a Magyar Gazdatisztek és Erdőtisztek Országos Egyesülete tagjai sorából négy tagot küld az igazgatóságba (1936: XXXVI. tc. 22. §). A kiküldetés három évre szól. A központi igazgatóság elnökét a földművelésügyi miniszter szintén három évre nevezi ki. Az intézet ügyvitele élén a vezérigazgató áll, akit szintén a földművelésügyi miniszter nevez ki.

Az intézet az összes állami, törvényhatósági és községi adók alól mentes. Bélyeg- és illetékmentességet is élvez.

Az intézet bevételei: a. a biztosított munkavállalók járulékai; b. a munkaadók járulékai (1900: XVI. tc. 8. §), illetve a földadó alá eső ingatlanok tulajdonosainak (haszonélvezőinek, javadalmasainak) hozzájárulása (1938: XII. tc. 18. §, 1939: XVI. tc. 6. §); c. az állam hozzájárulása; d. a törvényhatóságok hozzájárulása; e. adományok és büntetéspénzek. Az a. és b. alatti járulékok közadók módjára hajthatók be.

Az intézet ügykezelése a földművelésügyi miniszter felügyelete és ellenőrzése alatt áll.

Az intézethez a földművelésügyi miniszter kormánybiztost nevez ki, aki az üléseken részt vesz és a határozatok ellen óvást emelhet. Az intézet ügyrendjét a földművelésügyi miniszter állapítja meg.

Ad a.-c. Minden olyan per, amely a fenti társadalombiztosító intézetek valamelyike és a munkaadó vagy a biztosított közt, akár a munkaadó és a munkavállaló közt, vagy két munkavállaló közt keletkezik, a társadalombiztosítási bíraskodás útjára tartozik. A társadalombiztosítási ügyekben első fokon a kir. járásbíróságok, második és végső fokon a budapesti kir. ítélőtábla járnak el (1932: IV. tc).

d. Az Országos Ipari és Bányászati Családpénztár (1938. évi XXXVI. tc.).

Az iparban, kereskedelemben, valamint a bányászatban és kohászatban foglalkoztatott munkások gyermekei után fizetendő gyermeknevelési pótlék minden gyermek után havi öt pengő. Ennek fedezésére a munkaadók kötelesek alkalmazottaik számával arányos járulékot fizetni. A gyermeknevelési pótlékre való igényjogosultság megállapításával, valamint a gyermeknevelési járulék befizetésével és a pótlék kifizetésével járó teendőket a szakmai családpénztárak látják el. Nyolc szakmai családpénztár van, amelyek a következők: I. sz. a vas-, fém- és gépiparra; II. sz. a kő-, föld-, agyag-, azbeszt-, üveg- és építőiparra; III. sz. a fa-, csont-, papír- és sokszorosító iparra; IV. sz. a bőr-, sörte-, szőr-, toll- és vegyészeti iparra; V. sz. a fonó-, szövő- és ruházati iparra; VI. sz. az élelmezési iparra; VII. sz. a bányászatra, kohászatra és közhasznú villamos üzemekre; VIII. sz. a kereskedelem- és közlekedésügyi miniszter hatáskörébe utalt ipari (kereskedelmi) szakmákra.

A szakmai pénztárak jogi személyek (1938: XXXVI. tc. 13. §). Felállításuk és igazgatásuk költségét a munkaadók viselik. Az egyes szakmai pénztárak élén az igazgatóság áll, amelynek tagjait az iparügyi miniszter az érdekelt munkaadók és munkavállalók, valamint ezeknek a körén kívülálló szakférfiak sorából egyharmad-egyharmad arányban három év tartamára nevezi ki. Az alkalmazottakat az igazgatóság meghallgatásával a miniszter nevezi ki. Ugyanő állapítja meg az ügyviteli szabályzatot.

A szakmai pénztárak működésének ellenőrzésére az Országos Ipari és Bányászati Családpénztár van hivatva, amelynek ügyvitelét állami és egyéb alkalmazottak az állami költségvetés terhére látják el. Az ügyvitel élén az igazgató áll. A 21 tagú felügyelőbizottság elnökét a kormány, tagjait az iparügyi miniszter három évre nevezi ki.

Mind az országos, mind a szakmai családpénztárak közdók és illetékek alól mentesek. A törvény megsértése több esetben kihágást alkot.

A törvény alapján felmerülő vitás ügyekben első fokon az illetékes szakmai családpénztár, másod- és végső fokon az Országos Családpénztár igazgatója jár el. [...]

2.2.4. További ajánlott irodalom

Társadalomtörténet:

- Boldizsár Iván: A magántisztviselők szociális helyzete. Magyar Szemle, 12. évf. (1938) 1. sz. 330–338.
- Erdei Ferenc: A magyar társadalom a két világháború között. In: Erdei Ferenc: A magyar társadalomról. Összegyűjtött művek. Budapest, 1980, Akadémiai. 291–346.
- Féja Géza: Viharsarok. Budapest, 1980, Szépirodalmi.
- Fellner Frigyes: Csonka-Magyarország nemzeti jövedelme. Budapest, 1930, MTA.
- Illyefalvi Lajos: A főváros polgári népségének szociális és gazdasági viszonyai. Budapest, 1935, Budapest Székesfőváros Statisztikai Hivatala.
- Laky Dezső: A kereskedők szociális és gazdasági viszonyai Budapesten. Budapest, 1930, Székesfővárosi Házinyomda.
- Laky Dezső: Az iparosok szociális és gazdasági viszonyai Budapesten. Budapest, 1930, Székesfővárosi Házinyomda.
- Matolcsy Mátyás: Az életszínvonal alakulása Magyarországon 1924–1944. Budapest, 1944, Magyar Ipari Munkatudományi Intézet.
- Ottlik László: Nemzet és nemzetiség. Lugos, 1930, Húsvéth – Hoffer Ny.
- Szabados Mihály: Földmunkáskérdés, munkástelepítés, munkaalkalmak. Budapest, 1936, Földmunkás-szövetkezeti Központ.
- Thirring Lajos: Népünk foglalkozása. Magyar Statisztikai Szemle, 25. évf. (1944) 6. sz. 191–209.
- Weis István: Mai magyar társadalom. Budapest, 1930, Magyar Szemle Társasága.

Társadalompolitika:

- A társadalomtudomány és a munkásság. Budapest, 1940, MSZDP.
- Angyal Béla: Dokumentumok az Országos Keresztényszocialista Párt történetéhez, 1919–1936. Dunaszerdahely, 2004, Fórum Kisebbségkutató Intézet – Lilium Aurum.
- Balás Károly: A szociálpolitika fő kérdései. Budapest, 1929, Pallas Rt.
- Gömbös Gyula: Egy magyar vezérkari tiszt bíráló megjegyzései forradalomról és ellenforradalomról. Budapest, 2017, Attraktor.
- Haller István: Keresztény politika. Budapest, 1926, Apostol Nyomda Rt.
- Hilscher Rezső: Az üzemi szociálpolitika. Szociális Szemle, 1. évf. (1939) 1. sz. 194–197.
- Hilscher Rezső: Bevezetés a szociálpolitikába. Budapest, 1928, Szövétnek.
- Illyés Gyula: Pusztulás. Budapest, 1933, Nyugat.
- Klebelsberg Kuno: Jöjjetek harmincas évek. In: Klebelsberg Kunó beszédei, cikkei, törvényjavaslatai 1916–1926. Budapest, 1927, Athenaeum.
- Klebelsberg Kunó: Világváltságban. Budapest, 1941, Athenaeum.
- Németh László: A minőség forradalma – Kisebbségben. Politikai és irodalmi tanulmányok, vitairatok. Budapest, 1992, Püski.

Szabó Dezső: A magyar középosztály megteremtése. Budapest, 1935, Ludas Mátvás.

Szekfű Gyula: Három nemzedék és ami utána következik. Budapest, 1935, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda.

Teleki Pál: Magyar politikai gondolatok. Sajtó alá rendezte: Kovrig Béla. Budapest, 1941, Kn.

Weltner Jakab: Forradalom, bolsevizmus, emigráció. Budapest, 1929. Világosság Ny.

Szociálpolitika:

A magyar társadalombiztosítás ötven éve: 1892–1942. Budapest, 1943, Országos Társadalombiztosító Intézet.

Esztergár Lajos: A magyar szociálpolitika feladatai. I. köt. Pécs, 1940, Kultúra.

Kovrig Béla: Magyar társadalompolitika (1920–1945). I–II. köt. New York, 1954, Kis Magyar Könyvtár.

Magyary Zoltán (szerk.): A szociális vármegye. Budapest, 1941, Magyar Közgazdaságtudományi Intézet.

Mihelics Vid: A szociális állam. Budapest, 1931, Szent István Társulat.

P. Oslay Oswald: Az egri norma. Budapest, 1931, Egri Ferences Szegénygondozó Nővérek.

Vass József: Az 1927–1928-as társadalombiztosítási reform törvényjavaslatai (parlamentari vita). Képviseiőházi Napló (1927–1928).

2.3. KIEMELT TÁRSADALOM- ÉS SZOCIÁLPOLITIKAI KÉRDÉSEK

2.3.1. Trianon társadalmi hatásai

Földes Béla: A trianoni békeparancs hatása a magyar közgazdaságra

In: Apponyi Albert et. al: Igazságot Magyarországnak! A trianoni békeszerződés következményeinek ismertetése és bírálata. Budapest, 1928, Magyar Külügyi Társaság. (258–309). 205–209.

Földes Béla (1881-ig Weisz) (Lugos, 1848. szeptember 25. – Budapest, 1945. január 18.) közgazdász, statisztikus. 1867 és 1971 között végezte egyetemi tanulmányait a pesti, a bécsi és a lipcsei egyetem jogi és közgazdasági fakultásain. 1872-ben a pesti egyetemen jogi és államtudományi doktori címet szerzett, és a Fővárosi Statisztikai Hivatal munkatársa lett, ahol az igazgatóhelyettesi posztig jutott. 1873-tól tanított a budapesti Kereskedelmi Akadémián, 1875-től a Budapesti Egyetemen, 1879-től a nagyvárad Jogi Akadémián. 1896–1897-ben és 1912–1913-ban a bölcsészkar dékánja, majd 1917–1918-ban rektor volt a Budapesti Egyetemen. 1885-ban a Nemzetközi Statisztikai Intézet, 1891-ban a brit Statisztikai Társaság tagjává, 1893-ban az MTA levelező, 1901-ban rendes tagjává választották. 1883 és 1886, illetve 1900 és 1917 között a Nemzetgazdasági Bizottság jegyzője és előadójaként tevékenykedett. 1905-től függetlenségi párti, 1909-től Justh-párti országgyűlési képviselő volt. 1917 és 1918 között, az Esterházy- és Wekerle-kormányban tárca nélküli miniszterként működött. 1918-ban titkos tanácsosi címet kapott, 1923-tól a Statisztikai Társaság tagja, 1926-tól a Társadalompolitikai Társaság és a Munkanélküliség Elleni Küzdelem Egyesületének elnöke, valamint a Magyar Külügyi Társaság szakosztályi elnöke volt.

A trianoni békeparancs hatása a magyar közgazdaságra című írása a Magyar Külügyi Társaság által kiadott reprezentatív kötetben jelent meg, hogy az 1927-ben fellendülő revíziós propaganda alátámasztására szakmai és politikai érvekkel szolgáljon a békeszerződés okozta anyagi és társadalmi problémák bemutatására. Bár Apponyi Antal, Földes Béla és a többi szerző írása alapvetően politikai indíttatású, tényszerűen mutat rá a békediktátum következtében kialakult helyzet súlyos nehézségeire.

Magyarország megcsonkításának egyik oka az a körülmény, hogy a felülmaradt nagyhatalmak arra törekedtek, hogy a világ összes nagy értékeinek, összes gazdasági lehetőségeinek, különösen pedig összes nyersanyagainak lehető nagy részét megszerezzék, vagy legalábbis azok felett ellenőrzést gyakorolhassanak. Úgyszintén gyakorolhassanak ellenőrzést a gazdasági forgalom és annak irányai felett, nehogy az olyan irányokat kövessen vagy keressen, amelyek amaz államok érdekeivel ellenkeznek és melyek a közép-európai államok érdekeit szolgálják. Nemcsak Magyarország területe, nemcsak Magyarország népessége, nemcsak nemzeti vagyona mint olyan kellett, hanem kellett a fa, a vas, a szén, a földgáz, a só, a vízierő, a hasznos állat stb. és ezen gazdagságoknak a győztesek szellemében az érdekeiknek megfelelően való felhasználása. Mert függőségben akarják tartani, megadóztatni az egész világot. Hozzá természetesen gazdagítani akarják mindazokat az államokat,

melyek a Nagyhatalmaknak súlyos milliókkal tartoznak, mely milliók visszafizetését így talán mégis remélhetnék. Magyarország megfosztva természeti kincseitől, megfosztva nemzeti vagyonának és nemzeti jövedelmének nagy részétől, megfosztva a lehetőségtől nemzeti érdekeinek megfelelő közgazdasági politikát követni, lassú halálra van ítélve, mert semmi oly erőforrása nincs, amelyből elegendő életerőt meríthetne. Magyarország, melynek búzáját, lisztjét, fáját, állatait és állati termékeit, borát, cukrát a nemzetközi piacokon ismerték és keresték, a trianoni parancs lehetetlen intézkedései folytán páriává vált. [...]

Trianon súlyos következményei hatásaként megállapítható a középosztály pusztulása, mely még az elsőrendű életszükségletek kielégítésére sem képes. A napi krónika hajmeresztő képet festett az uralkodó nyomorról. Sok ember hajléktalanná vált és százezrek tódultak az elszakított részekből hazájukba, ahol azonban csak nyomor várt rájuk. Sokaknak pusztulását ideig-óráig elodázta a régi vagyontárgyak eladása, mire még olyanok is rákényszerültek kik valamikor gazdagságban, jómódban éltek. Ezer és ezer ember vagonokban lakott. Ha a nyomor egy részét a háború következményének kell tekinteni, egy nagy része azonban mindenesetre a trianoni parancssal függ össze. Feltétlenül áll ez a menekültekre nézve. Ezeket Trianon juttatta koldusbotra, kiűzvén őket ősi lakóhelyeikből, vagyonukból, állásaikból. Ezeknek száma pedig eléri a 4-500 000-et, kiknek fenntartása nem csekély pénzügyi terhet jelent a köz szempontjából. [...]

Az emberek kisodortattak életpályájukból és kétségbeesetten kapkodtak a kínálkozó keresethez essék az bármilyen távol régi foglalkozásuktól, régi társadalmi helyzetüktől, jobb neveltetésüktől, magasabb műveltségüktől. A pap megy matrónának, a tanító megy kocsis tisztitónak, az egyetemi hallgató megy plakátragasztónak. Szét vannak szakítva mindazok a finomabb kötelékek, melyek a társadalomban magasabb, tartósabb egységeket teremtettek. Az emberek ide-oda dobatnak, ma itt vannak, holnap másutt. Veszendőbe megy a foglalkozáshoz való ragaszkodás, annak hivatásként, életfeladatként való felfogása, annak önönmagának való becslése. Egy széthullott kéve, egy szerteszt szaladó nyáj képe a társadalom, mert Trianon óta bizonytalanná vált minden, bizonytalanná vált elsősorban a mindennapi kenyér. [...]

Míg Nagy-Magyarország népsűrűsége 1910-ben négyzetkilométerenként 64,2, addig Csonka-Magyarországnak népsűrűsége 91; tehát majdnem 50%-kal nagyobb, mint abban a Magyarországnak, mely egy konszolidált, gazdaságilag gyarapodó államszervezet volt. A népsűrűség tudvalevőleg különösen a foglalkozási rendszer kialakulására van jelentékeny befolyással. Sűrűbb népesség csak az iparban és kereskedelemben talál megfelelőbb alkalmazást, esetleg a kivándorlás sem kerülhető el. Ma, midőn a régi bevándorlási államok elzárkóznak ez utóbbi expériens alig kínálkozik. Az ország gazdasági sorvadása mellett viszont az ipar és a kereskedelem megfelelő felszívóképességgel nem bírnak, hiszen minden téren személyredukció, elbocsátás következett be. [...]

A trianoni békeszerződés által okozott megcsonkítás alapján megrendítette az ország gazdasági struktúráját. Magyarország úgy nyersterményeinek gazdagsága, mind magasabb gazdasági kultúrfokánál fogva arra volt predesztinálva, hogy agrár-

indusztriális állam legyen. Ez irányban a háború előtt egészséges haladást találunk. Ezáltal keresetet is bírt nyújtani az ország népessége azon részének, mely fukarabb területen lakott. Agrárterményeinek feleslegével képes volt a külföld iparcikkait megvásárolni. A népesség egészséges szaporodást mutatott, a jólét emelkedett, a városok kultúrközpontokká váltak. Mindez a trianoni parancs következtében megváltozott. Magyarország elvesztette azokat a piacokat melyeken eddig agrárterményeinek feleslegét elhelyezte és ezáltal mezőgazdasága igen súlyos helyzetbe került. Másfelől az ország ipara elvesztette nyersterményeit, melyeket most kénytelen külföldről behozni. [...]

A kereskedelmi mérleg kedvezőtlen alakulása pedig az ország fokozatos eladósodásához vezet, ami továbbá kedvezőtlenül befolyásolja az ország fizetési mérlegét és a nemzetközi árfolyamokat. Ehhez még hozzá kell venni, hogy az ország számos városa, 139-ből 92 elveszett, mindmégannyi intenzív gazdasági kultúrával, erős iparral és kereskedelemmel, munkaképes és fogyasztóképes, gazdaságilag aktív népességgel. Egy ennyire gazdaságilag aláaknázott országban a társadalmi és politikai helyzet is labilissá válik, az elégedetlenség és szegénység remédiumot keres, és kalandos utakra terelődik. Így tette tönkre a trianoni parancs az ország gazdasági struktúráját, mely azon az úton volt, hogy egy erős, harmonikus gazdasági egységet képezzen Európa közepén. [...]

Súlyos csapást jelent a trianoni paktum a munkásosztályra nézve is. Nagyon megszőkült a munkapiac. A munkásnak, aki azelőtt egy nagy haladó ország számtalan lehetőségeit látta maga előtt, ma egy szegény, csonka, a fejlődés kevés tényezőjével rendelkező országban kell keresni munkaalkalmat, megélhetést. A munkabérek alakulása is ezen kedvezőtlen mozzanatok hatása alatt áll. Természetesen sínyli a munkás egyúttal mindazokat a káros hatásokat, melyek Trianon a nemzet minden fiára gyakorol. A közélet nehéz küzdelmei is hatnak a munkásra, ki ma a közügyek iránt érdeklődik, és aki tudja, hogy sorsa és emelkedése szorosan összefügg az ország sorsával és emelkedésével. A családi élet meggyengülését is különösen a munkás érzi, ki nem a családon kívül keresi a boldogság iránti vágy kielégítését. Az idősebb munkás nehezen tud az új viszonyokhoz alkalmazkodni, már nemigen cserélheti foglalkozását és munkahelyét, és elsorvad. A fiatalabbakat az elégedetlenség teljesíthetetlen ábrándok felé kergeti, melyek a társadalom nyugalalmát, rendjét veszélyeztetik. [...]

A trianoni parancs olyan pénzügyi terheket rótt az országra, amelyek az elviselhetetlenségig kegyetlenek. A jóvátétel többrendbeli akut alakja, a nyugdíjterheknek a menekült tisztviselők által okozott katasztrofális megduzzadása, bizonyos adóságoknak terhes valorizációja, a zsoldoshadsereg tartása, a sokféle külföldi bizottságoknak magas illetményei és költségei, a természetben való szolgáltatások, vasúti, hajóanyagnak kiszolgáltatása és sok más trianoni átkos intézkedés oly helyzetbe sodorták az állam pénzügyeit, mely végromlással fenyeget. Amellett elvesztette az ország jövedelmi forrásainak jelentékeny részét, adóalapjainak széles területeit, adóalanyainak millióit, pénzügyi szervezetének

összeműködését, gazdasági életképességét. Csak a bevételek kíméletlen fokozása és a kiadások kíméletlen csökkentése útján lehet a Trianon által ásott sírt elkerülni. De a bevételek ily mértéktelen fokozása nem volt lehetséges anélkül, hogy a magángazdaság érdekei veszélyeztessenek, a mezőgazdaság, az állattenyésztés, az ipar és kereskedelem létérdekeiben megtámadtassanak. Másfelől, a kiadások leszállítása csak nagy gazdasági, kulturális és szociális érdekek veszélyeztetésével volt lehetséges.

Székfű Gyula: Három nemzedék és ami utána következik

Budapest, 1935, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda. 244–251., 312–338.

Székfű Gyula (Székesfehérvár, 1883. május 23. – Budapest, 1955. június 29.) történész, publicista, politikus. A Budapesti Egyetem bölcsészkarán szerzett történelem, német, francia szakos diplomát 1905-ben. 1905-1906 között a Nemzeti Múzeum, 1907-től a bécsi udvari levéltár munkatársa, közben 1908–1910 között gyakornokként az Országos Levéltárban is dolgozott. Bécsből 1924-ben települt haza. 1916-tól egyetemi magántanár, 1925-től a Budapesti egyetem kinevezett professzora volt. 1925-ben az MTA levelező, 1941-ben rendes tagjává választották. Hóman Bálinttal közösen nagy összefoglaló munkát írt a magyar nemzet történetéről. A korszak elismert történésze volt, munkásságát 1930-ban Corvin-koszorúval díjazták. 1927-től 1939-ig a mérsékelt konzervatív irányzatú Magyar Szemle szerkesztője, 1939-től 1944-ig pedig a németellenes Magyar Nemzet publicistája volt. 1945-től 1948-ig moszkvai magyar követ, 1953-tól országgyűlési képviselő volt, 1954-től bekerült Elnöki Tanácsba.

A Három nemzedék és ami utána következik című munkája egy korábbi írása folytatása volt. 1920-ban jelent meg a Három nemzedék, amely 3 kiadást ért meg. 1934-ben Székfű egy új fejezettel bővítette ki a munkát, így született meg ez a könyv, amit a következő évben újra kiadtak. A mű az 1848-as, az 1867-es, a századfordulós és a Trianon utáni magyar társadalmi, politikai folyamatokat foglalta össze, elutasítva a revolúciót, kiemelve a középosztály problémáit és a zsidóság hazai térfoglalását.

A magyar kapitalizmus 67 körül az osztráknak fiókvállalkozása. A magyar iparvállalatok megállapíthatólag osztrák tőkével alakulnak, még akkor is, midőn az intézmények élén ősi magyar nevek kápráztatják a közönséget. Első vasutjaink egytől-egyig idegen kézen vannak, alkalmazottjaik nagy többsége osztrák-német, kiknek Baross Gábor által történt ukázszerű megmagyarosítását nemzeti eseménynek kell tartanunk. Persze a külföldi tőke óvakodik a gyarmat kezelésében oly rendszabályoktól, melyek saját otthoni vállalatait érintenék, azoknak komoly konkurenciát teremtenének. Az új magyar vállalatok nem a legmagasabb fokú gyártmányokat termelik, megelégszenek a nyersterményék első feldolgozásával, félgyártmányokkal, melyek külföldre szállítva, az osztrák üzemekben nyerik a 245 tökélyt és magas értéket, hogy azután mi újra visszavásároljuk. Egyetlen példa: finom bőrárunk nem nálunk készülnek, holott mi, állattenyésztők, volnánk arra hivatottak, hanem Bécsben, melynek mi adjuk feldolgozásra a nyersanyagot s tőle megvesszük a kész árucikket.

Ez a helyzet a már ismert gazdasági viszonyokból természet szerint adódott, s mint ilyen, következése volt a Mária Teréziától kezdve gyakorolt osztrák iparpolitikának, nem pedig a 67-es kiegyezés közös vámterületének. Elég két század fejlődését egyváltóban áttekinteni s rögtön látjuk, hogy a helyzet éppen 67 óta javult, gyarmati függésünk a 48, sőt 67 előttihez képest folyton könnyebb lón. Külön vámterület esetén talán kizárhattuk volna az osztrák tőkét, de akkor maradtunk volna vagy szegény tőkélen országnak, megfúltunk volna saját zsírunkban, vagy pedig máshonnan kaptunk volna idegen tőkét, mely aztán fejletlenségünket éppen úgy kihasználta volna, mint Ausztria. Bajunk százados hátramaradás eredménye lévén, rajta egyszerre, törvényekkel, vámvonallakkal nem lehetett segíteni. Mint legutóbb fejlődő ország, mely nyugati szomszédjai után lép be a kapitalizmus közösségébe, természetes hátrányban voltunk a fejlettebbekkel szemben. E hátrány csak lassan volt paralizálható. És mi sem természetesebb, minthogy e tőkét nekünk az az állam adja, új fellendülésünket az fölözze le, melyre mi nyersterményeink eladása végett leginkább rá voltunk utalva. Ausztria és Magyarország közt a do ut des elve érvényesült, mégpedig, mivel mi voltunk a gyöngébbek, nem egyszer úgy, hogy túlfizetésre kénytelenítettünk.

Hirtelen változást csak az a körülmény eszközölhetett volna, ha az eddig harcos és jogász nemzet egyszerre, máról holnapra, kereskedelmi és ipari tehetségnek bizonyul. Ez azonban nem történt meg. Ellenkezőleg, gazdasági életünk lassú bontakozásának egyik oka az, hogy a magyarság ez új korszakban is húzódozott e pályáktól. Az alacsony műveltségű osztályokat, a paraszti tömegeket nem érheti itt szemrehányás, őket eléggé elfoglalta a szabad birtok, az újonnan megnyílt önálló agrárpálya, de a kiváltságos osztályok nem menthetők fel bizonyos felelőség alól. Mint fentebb láttuk, a korábbi közbirtokosok és középnemesek tekintélyes hányada volt kénytelen jobbágyfelszabadítás és abszolutizmus nyomása miatt házi tűzhelyét elhagyni, új egzisztenciát keresni. Csekély éleslátással megtalálhatta volna ezt, ha a kapitalizmus győzelmes szekérébe kapaszkodik, ha földes uraság helyett ipari és kereskedelmi pályára megy. Így a föld terményei a magyar földművelőtől magyar kézen át, magyar közvetítéssel jutottak volna el a hazai vagy külföldi fogyasztóhoz. Sajnos, az ősi szenvedélyek nem engedték ezt. A volt privilegizált osztályok görcsösen ragaszkodtak az „úri“ pályákhoz, s inkább végkép leszállottak, fokról-fokra csúszva, a társadalmi létrán, semhogy hirtelen kiragadják magukat megszokott körükből és az ipari produkció vagy kereskedelem szolgálatába álljanak. A tönkrement agrár családot fiaik városokba tódultak s ott megszállották az állami, megyei, városi hivatalokat, le egészen az írnostáig, mert ezen helyeken, korlátolt látókörük és világot nem ismerő felfogásuk szerint továbbra is „urak“ – más nyelvre ily értelemben le nem fordítható szó! – maradhattak. Az ősi földről elszakított magyarság így indult neki a tévelygésnek, miután az első lépést, a hivatalba állást már megkönnyíté neki Tisza protekciós politikája, s az államhivataloknak tőle eszközölt szaporítása. Legújabb történetünkre fontos tény ez: az új kapitalizmusban a magyarság nemcsak tőkével nem, de vezető szellemmel, ipari és kereskedelmi üzembeli munkával sem vett részt. [...]

A nemesség hatalma, vezető szerepe nem is a birtokon alapul. Már a második korszakban is láttuk, hogy azon osztály, mely Tisza Kálmán hagyományaihoz képest vármegyei és parlamenti közéletünkben uralkodott, csak kis részben állott földbirtokos nemesekből. Hozzá tartozott és tartozik az új korszakban is a régi nemességnek megyei és állami szolgálatba lépett vagyontalan tömege, hozzá a városi életbe vonult józan polgári érzésű nemesség, valamint az egész vidéki városbeli intelligencia, mely polgári és parasztszármazás ugyan, de életfelfogásban, politikai és nemzeti érzésben asszimilálódott a nemesség hivatalviselő tömegeihez, kik a központi hivatalokban ülve, a vidék előkelőbb államhivatalait, reprezentációs helyeit, minő például a törvényszéki elnökség, vármegyei hivatalokat tartósan megszállva, sorsukat az államéhoz kötötték, s így az állami omnipotencia korszakában túlnyomó befolyást, egyéb rétegekre olvasztó hatást gyakorolnak. E birtoktalan nemességnek vagyona semmi vagy csekély, de van konnexiója a központi hivatalokban és van szorgosan ápolat atyafisága a középnemesség birtokos maradványaival. E rokoni viszony szabja meg életmódját s egyúttal azon nemfémes intelligenciáét, mely vele napi érintkezésben lévén, szokásait híven átveszi. Innen az a különös jelenség, hogy megmagyarosodott polgárcsaládok fiain gyakran a legszorgosabb kutatással is alig fedezhetünk fel polgári erényeket, de annál szembeötlőbbek rajtuk azon tulajdonok, melyeket a pusztuló és szegényedő, de a gazdag atyafisággal minden áron lépést tartó hivatalnoknemességtől vettek át. A szegény hivatalnok-nemes külsőleg él, hogy lássák, s ahelyett, hogy a lelki műveltség terjedésével a külső életről leszokott volna, még utánczókra tesz szert, s életmódját, melynek pusztulásra ítélt osztálynál megvan a természetes jogosultsága, egy újonnan feltörekvő rétegre is kiterjeszti. Innen vidéki városaink közismert sivár életmódja, a folytonos külsőségkeresés, a lelkieknek tökéletes elhanyagolása. Hogy csak egy drasztikus jelenséget említsek: vidéki kávéházak éjjeli életében cigányszó (magyar áfium!), kártya és betört tükrök mellett nemcsak a lehanyatlott nemesek: megyei aljegyzők, huszártisztek ifjúsága hervadt nem egyszer sivár, lélektelen férfikorrá, de még inkább, nagyobb számban a polgári és parasztcsaládokból feltörekvő új értelmiség; általában utánozták a kiháló nemesség jó és rossz szokásait, polgári légkör sehol ki nem alakult. [...]

A Kárpátok hágóit átlépve a galíciai és orosz zsidó, ki az ázsiai állapotok közt, honnan jött, emberszámba is alig ment, kellemes csodálkozással vette észre, hogy íme csak nemzeti ruháját kell levetnie, csak a közönséges érintkezésre szükséges magyar beszédet kell elsajátítania, máris éppen olyan jó magyar, tagja új magyarországi nemzeti közösségének, mint generációk óta bentlakó zsidó polgártársai, vagy akár a magyar föld autochtonai, ősi családok nemes vagy paraszt leszármazói. Az idegen elemeket a belső átalakulás kötelessége alól a magyar közhangulat elvileg, változhatatlan érvénnyel felmenté: a határt akadálytalanul átlépő galíciai hosszabb-rövidebb tanyázás után rutén-tót vidéken, az Alföld magyar városaiba megérkezve, már magyar-számba ment és joggal elhihette magáról, a közhangulat hatása alatt, hogy éppoly jó magyar, mint bárki más ez akkor még széles országban. Az államilag szervezett névmagyarosító akció segélyével eldobja nevét, újat vesz fel, boltot nyit, kis házat szerez, ezzel a magyar illúziók: az állam és nemzet formalisztikus felfogása

szerint valóban és egészen magyarrá vált, gyarapítá a magyarság számát. Eggyel megint többen vagyunk, mondtuk, ráfér szegény, testvértelen fajtánkra.

A közhangulat azonban illúziókba burkolózva, örömet szemlélte a magyarság illetően rohamos gyarapodását, melyet siettetni és nagy arányokra növelni mindent megtett azon értelmiségi réteg, mely az illúziók szolgálatában a magyarság számbeli gyarapodását, a magyar impérium fantomját tette meg élete feladatainak. [...]

Ez a milliónyi zsidóság, a magyar állam és közvélemény illuzionárius intézkedéséhez alkalmazkodva, magyarnak vállalá magát és egyetlen magyar zsidó réteget képezett, melyben régi honosok és ma érkezettek közt senki sem tett különbséget. A galíciai menekült ebben a rétegben egyszerre részesévé lőn mindazon előnynek, melyet a honos zsidóság a magyar faj antikereskedelmi és antikapitalista talentuma folytán élvezett. A kapitalizmus hirtelen fellendüléséhez, az industrializmus és pénzület szédületes kifejlődéséhez a zsidóság szolgáltatta az agyvelőt és embert, míg testi munka nélkül lehetett működni. Így a nyereség is az övé volt, azaz a galíciai menekültek a zsidó kapitalizmus segélyével már az első és második generációban felemelkedtek a középosztályba, a magyar középosztályba. Közrejátszott itt a zsidó faj szeretet, a családi érzés is, mely nem nyugszik addig, míg az utódokat kényelmesebb életmódba, székbeli foglalkozások körébe nem emeli.

A zsidó rétegnek szellemi pályák felé kisugárzása pedig annál valószínűlenebb mérveket öltött, minél inkább elszegényedtek a magyar értelmiségi rétegek, melyek a kapitalizmus napjában nem sütkérezhettek, s minél inkább tartózkodott az itt-ott még vagyonosabb dzsentrivel a produktív szellemi munkától. A zsidóság élénk gyakorlati érzékével meg sem kísérté a dzsentrivel a harcot felvenni, meghagyta neki a minisztériumok és vármegyék cifra nyomorúságát, fenn az ernyő, nincsen kas tekintélyét, de annál nagyobb erővel veté magát a jobb keresettel kecsegtető pályákra, minő az ügyvédi, orvosi és mindennemű ipari és kereskedelmi értelmiség. Statisztikai adatokra itt nincs szükség, inkább azt kell meggondolnunk, hogy a zsidóság térfoglalása, mely e pályákon nem egyszer annyira ment már, hogy a keresztények számát megközelíti, sőt felülmúlja (például orvos volt 1900-ban 4807, ebből zsidó 2321, tehát 48%), nem hosszú fejlődésnek eredménye, hanem néhány évtized alatt, hirtelen, kivédhetetlen betörésszerűen jött létre. Mikor tehát mi a modern Magyarország kulturális haladását dicsőítettük, ez alapján véve nem volt egyéb, mint az értelmiségi pályáknak a zsidósággal való átítatása. Az ügyvédi kar száma például 1890 és 1900 közt 7.2%-kal, de a zsidó ügyvédek száma ugyanekkor 68.6%-kal szaporodott. Tehát a magyar kulturális pályákon működő egyének számának gyarapodása összeesik azzal, hogy a magyar elem a zsidó előtt háttérbe szorul. Mikor azután ezen jobb keresetet nyújtó pályák annyira megteltek a zsidó tömegekkel, hogy meg-élhetési esélyeik a túltömöttség és konkurencia folytán leszállottak, csak ekkor térj észte ki figyelmét a zsidóság a rosszabbul fizetett tanári, bírói és egyéb pályákra.

Klebelsberg Kuno: Neonacionalizmus

Budapest, 1928, Athenaeum. 134–139.

Klebelsberg Kunó (1875–1932) jogász, művelődéspolitikus, a Bethlen-korszak vallás és közoktatásügyi minisztere 10 éven (1921–1930) keresztül. Kultúrpolitikája két fő területének a népművelést és a magas kultúra fejlesztését tartotta. Német mintára ő honosította meg Magyarországon a tudománypolitika gyakorlatát. Számos gyakorlati alkotással gazdagította a magyar kultúrát. Egységes koncepcióba foglalta a magyar közoktatás rendszerét, 1925-től külföldi forrásokból aktívan fejlesztette a magyar népiskolák hálózatát, rövid idő alatt több ezer tanyasi tantermet építtetett. Küzdött az analfabetizmus felszámolásáért, az 1930-as évekre a 6 éven felüli felnőtt lakosság 90%-a írt és olvasott. Tudománypolitikája is maradandót alkotott: Szegeden, Pécsen és Debrecenben egyetemeket építtetett, létrehozta a Testnevelési Főiskolát, több ezer népkönyvtárat alapított, stabilizálta a közgyűjtemények helyzetét, biztosította a Magyar Tudományos Akadémia függetlenségét.

Klebelsberg önmagát neonacionalistának vallotta, aki az oktatás eszközeivel készíti elő Magyarország jövőbeni regionális vezető szerepét és revíziót. Hitt abban, hogy a műveltség emelésén keresztül vezet az út ahhoz, hogy „jómódú” és kulturális fölényünk okán vezető nemzetté váljunk, amihez szívesen térnek vissza az elcsatolt területeken élő nemzetiségek.

Abban a körlevélben, melyet az összeomlás gyászévének tizedik szomorú megújulása alkalmával Magyarország összes oktatóihoz intéztem, egy új fogalmat igyekeztem megkonstruálni, amelyet neonacionalizmusnak neveztem el. Ez a körlevelem és néhány cikkem, amellyel a körlevélben foglalt vezetőgondolatok fonalát továbbfűztem, oly nagyérdemű egyéniségek figyelmét vonta magára, mint Bárczy István, Kállay Tibor, Mátray Rudolf, Rákosi Jenő, Somogyi Szilveszter, Surányi Miklós, Tormay Cecile, Ugron Gábor és Voinovich Géza, ezért egyfelől felébred bennem a remény, hogy szeretettel ápoltd kedvenc eszmémet a nemzet magáévá teszi, másfelől kötelességemmé vált, hogy eleinte csak vázaltszerűen odavetett gondolataimat jobban kifejtsem.

Darányi Ignác, aki a kiegyezés korának egyik legnagyobb minisztere volt, alapos összeállítást dolgoztatott ki Nagy-Magyarország vízierőiről. Akkor még megvolt a Kárpátok öve, amelyről források és vízesések, patakok és folyók nagy eséssel gyorsan száguldottak lefelé a Duna és Tisza medencéjébe és e közben a turbinák százezreit lehetett volna beiktatni, hogy így előállítsuk a hektowattok milliárdjait. A rengeteg vízierő kihasználatlan maradt és Darányi Ignác nekem még élete végén is nem minden keserűség nélkül emlegette, hogy egyik legkedvesebb kezdeményezését közöny fogadta s így azt nem tudta tette váltani. Nyugaton a víznek, mint erőforrásnak olyan jelentőséget tulajdonítanak, hogy elnevezték fehérszénnek, mely számos téren kezdi a fekete kőszén korábbi egyeduralmából kiszorítani. Én úgy érzem, hogy ugyanolyan kihasználatlan erkölcsi erőforrás, erkölcsi fehérszén nálunk a magyar hazafiság, a magyar nacionalizmus, mint ahogy a fizikai világban kihasználatlanul maradtak a Kárpátok vízierői. Mert sem a természeti, sem az erkölcsi erők nem végeznek termékeny alkotó munkát szükségképpen, ahhoz, hogy nagy eredményeket hozzanak létre, irányítani és vezetni kell. A neonacionalizmus lényege az, hogy a magyar hazafiságot, az ősrégi patriotizmust öntudatosan kitűzött olyan

célok felé vezessük, amelyektől a magyar faj megerősödését és hazánk feltámadását várhatjuk.

Ez mind szép – vethetik nekem ellen, de miért nevezed ezt a nacionalizmust neonacionalizmusnak, hiszen a nemzeti érzés nálunk, magyaroknál olyan régi, ősi érzés? Csak át kell lapozni III. Béla névtelen jegyzőjének könyvét az 1200-as évek legelejéről és jóformán minden oldalon örömmel látjuk azt az egészséges nemzeti büszkeséget, mondhatni sovinizmust, amely a mi csodálatos Anonymusunk rejtélyes lelkéből fakadt. Többi krónikásaink is tele vannak a saját faj értékének tudatával és a más népektől való idegenkedés jeleivel. Szabad neonacionalizmusról beszélni oly országban, ahol ilyen régi a nacionalizmus? Valóban, ha a nacionalizmusunk nem lett volna az ezeréves történet velejárója, annyi ellenség között nem maradhatott volna fenn ez a maroknyi nép.

A nemzeti érzés csak motorikus erő, amely változó korokban más és más nagy célok felé irányul s e szerint belső természetében is lényeges változások állnak be. A mai generáció - különösen azok, akiket már férfikoruk delelője után ért a nagy katasztrófa – sokszor nem is látja egész tisztán, hogy micsoda óriási változás állott itt be 1918–1919-ben. Négyszáz évig tusakodtunk Ausztriával állami önállóságunkért és nemzeti sajátosságunk védelmében. 1918-ban elszakadtunk Ausztriától és ezzel az az óriási politikai eszmeanyag, amely az imént még a legnagyobb aktualitás volt, egyszerre történelmi alakult át. A XVIII. század végétől kezdve az egész XIX. század folyamán és azután növekedő vehemenciával századunk két első tizedében a nemzetiségi kérdés izgatott bennünket, ideszámítva viszonyunkat Horvátországhoz és Fiuméhez. Mindez nemzetiségeink elszakításával szintén tárgytalanná vált. Talán nem túlozok, ha azt állítom, hogy egész politikai műveltségünk, amely az imént említett pár főkérdésre volt beállítva, elvesztette aktualitását s itt álltunk tanácstalanul és azt tapasztaljuk, hogy még ma is nagy a bizonytalanság nemzeti fő célkitűzéseink tekintetében.

Új, nagy célokat keres, kíván, követel a magyar nacionalizmus. De ez a célkeresés teljes kielégülést csak akkor találhat, ha nemcsak egyes össze nem függő nemzeti célokat tűzünk ki, hanem közelebbi nemzeti céljainkat nagy rendszerbe foglalva össze, ezzel biztosítjuk a magyar neonacionalizmus végső célját, a területi épség helyreállítását. A neonacionalizmusnak ma még csak végső célja van meg, egy politikai rendszer azonban a nemzet életében gyakorlati értékkel csak akkor bír, ha a közbeeső célokat is tervszerűen ki tudjuk tűzni. És ennek rendkívüli a fontossága. Mert módjában van-e az egyszerű magyar hazafinak ma mindennapi életében a területi épség helyreállításán közvetlenül dolgozni? Nyilván nem. Úthet az óra, mikor a haza nagy erőfeszítéseket és nagy áldozatokat követel majd minden egyes fiától. De ezek csak rendkívüli idők lehetnek. A nemzet élete azonban hétköznapiakon hömpölyög tovább és meggyőződésem szerint éppen ezeken a hétköznapiakon nincs kihasználva a magyar hazafiság a nemzet megerősítése érdekében, mert nincsenek azok a közbeeső kisebb célok kitűzve, amelyek elérésén a maga módja szerint mindenki és napról-napra állandóan dolgozhat. Attól tartok, ha mindig csak a területi épséget emlegetnők, az után sóvárognánk, és az elveszettért gyászolnánk, a magyar

patriotizmus érzelgessé zsugorodnék össze és elvesztené feszítő erejét. A nemzet helyzetét gondosan kell tanulmányozni és ebből frázismentesen meg kell állapítani valódi szükségleteinket. Az ilyen alapon kitűzött egyes célokat szerves, összefüggő rendszerbe kell foglalni, hogy minden tervszerűen és koncentrikusan törjön a nagy végcél felé, mert különben nagy erővesztéssel dolgoznánk. De minden ilyen törekvésnek és célnak sajátos nemzeti színnel, zamattal kell bírnia s a reálpolitikai megfontolások ridegségét a nemzeti érzés melegének kell ellensúlyoznia. Csak a nemzeti érzés melege forraszthatja össze szétbonthatatlan egésszé: egy nagy nemzeti programmá az egyes részletes célokat.

A válások számának, a családok felbomlásának ijesztő szaporodása, s ami ezzel jár, a gyermekszoba nyugalmanak a szülők által való feldúlása, az egyke, mind arra mutatnak, hogy a nemzet organizmusának alapsejtjei egészségükben vannak megtámadva. A házasságok tisztasága és tartóssága, a magyar gyermek, a magyar élet védelme a neonacionalizmusnak egyik legközelebbi célja, mely sorsdöntő problémára, mint vallásügyi miniszter, közelebb visszatérek. Ezért tartom oly veszedelmesnek a túlnépesedés jelszavának beledobását a köztudatba és ezért bámulom Mussolinit, aki az olasz külpolitika expanzivitását az olasz anya termékenységével, az olasz nemzet bámulatos természetes szaporodásával indokolja. A szerbek és románok jól szaporodnak, mi lesz hát velünk, ha a magyar család bomlásának, züllésének következtében a természetes szaporodás versenyében elmaradunk?

A magyar neonacionalizmus második célja a magyar ember eszményének további kialakítása. Magyarország összes oktatóihoz intézett körlevelémnek egy lényeges része, hogy oldjuk fel azt a korábbi szónokló, vitatkozó és ellentmondó típust, amely főleg a negatívumokra volt beállítva és helyébe állítjuk a dolgozó, szerző, családjának helyzetét emelni és biztosítani igyekvő magyar ember pozitív alakját, mert csak ilyen egyénekből álló új nemzedéktől várhatjuk a magyar neonacionalizmus végcéljának, a területi épségnek helyreállítását.

Teleki Mihály: Trianon hatása mezőgazdaságunkra

Budapest, 1933, Kovács – Szegedi Ny. 1–5.

Teleki Mihály gróf (Budapest, 1896. április 20. – London, 1991. augusztus 20.) földbirtokos, politikus. 1932-től az Pest Vármegye Mezőgazdasági Bizottsága és az Alföldi Zöldmező Szövetség alapító elnöke volt. Az 1930-as évek első felében a Duna-Tiszaközi Mezőgazdasági Kamara alelnöke, majd 1935-től az Országos Mezőgazdasági Kamara alelnöki posztját töltötte be. Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye törvényhatósági bizottságának tagja és 1935-től kormánypárti országgyűlési képviselő volt. 1938-ban földművelésügyi államtitkárrá nevezték ki. 1938 és 1940 között földművelésügyi miniszteri feladatot látott el. 1944-ben a német megszállás után a Magyar Élet Pártja elnökeként, valamint a Magyarország főszerkesztőjeként tevékenykedett.

A Trianon hatása mezőgazdaságunkra című írás az 1933. november 16-i Zöldmező Kongresszuson elmondott előadás szerkesztett változata. Teleki kiemeli, hogy a területi változások milyen súlyos gazdasági és társadalmi problémákat idéztek elő a lakosság felének megélhetését biztosító mezőgazdaságban.

Csonka hazánk egyetlen foglalkozási ágát, egyetlen néprétegét sem sújtotta olyan súlyosan a trianoni igazságtalanság, mint a mezőgazdaságot, a földműves társadalmat. A világegés bekövetkezte előtt védett piaca volt agrárterményeinknek, egy körülbelül 40 milliós birodalomnak Magyarország volt az éléskamrája, s így természetesen aránylag elég prosperitásnak örvendezhetett mezőgazdaságunk, de emellett a szükséges iparcikket is olcsón szerezhette be. Akkor még nem nyomta rá bélyegét az egész világgazdaságra a kartelluralom. A hitelfeltételek is arányban voltak a mezőgazdaság jövedelmezőségével, s ámbár már a háború előtt el volt adósodva a gazdatársadalom, ez korántsem jelentett olyan veszélyt, mint most. 1914-ben magyarországi pénzügyintézeteknél a földbirtok jelzálogos terhe 2487 millió korona volt, mely összeg a háború folyamán successive csökkent, majd az infláció alatt teljesen elenyészett. [...]

Egy ezeréves virágzó országot, melyben a különböző termelési ágak tökéletes harmóniában voltak, tépett szét a gyűlölet és a valódi helyzet nem ismerése! Az ország kétharmadát vették el tőlünk, elrabolták úgyszólván össze erdőnket, minden sóbányánkat, megbontván mezőgazdaságunk eddigi ideális, a termelési ágak szerinti arányos tagozódását. Csonka hazánknak nincsenek földrajzi vagy etnikai határai, hanem csak tisztán politikaiak; integer Magyarországnak csak a szíve maradt meg, az ezeréves hazának természetes, centripetális központja, hol a lakosság száma négyzetkilométerenként a legsűrűbb, vagyis 82,1. Ennek következtében a mezőgazdaságunknak a háború után elsősorban a lakosság élelmezéséről kellett gondoskodnia. Dacára annak, hogy a csonka-országban csökkent a földműveléssel foglalkozók arányszáma az integer országhoz képest, mégis szaporodott a birtoktalanok és törpebirtokosok száma, megváltozott a kisbirtok kárára szántóföldjük aránya a nagybirtokkal szemben, pedig a kisbirtokos osztály vagyonosodása, gazdasági fejlődése a nemzet létérdeke. [...]

A háború gyászos befejezése után egy darabig élelmiszer-mizériákkal kellett küszködnünk, búzát, zsírt kellett importálnunk lakosságunk ellátására, most meg már hihetetlen energiával és szorgalommal kiverekedtek a magyar gazdák, hogy csonka hazánk Európa legnagyobb búzaexport állama. Az összeomlás, a román megszállás után a magyar gazdaközönség hihetetlen szorgalommal, ambícióval látott neki a romok eltakarításának, s az új élet megalapozásának. Az első pár év konjunktúrája és az infláció segített is, mert pár év alatt megszabadult a földbirtok összes terheitől. A többtermelés jelszavától áthatva állandóan intenzívebben gazdálkodtak, a műtrágyafogyasztás óriás mértékben fokozódott, az átlagtermések 1–2 rossz évtől eltekintve állandóan emelkedtek, az egész mezőgazdaság fejlődése erősen felfelé ívelő tendenciát mutatott. Az ország búzatermése 1925-től kedve majdnem minden évben elérte a 20 millió métermázsát úgy, hogy tetemes mennyiségeket lehetett exportálni; ugyanakkor az állattenyésztés is minőségi szempontból nagy fejlődésen ment keresztül, sajnos azonban mennyiségileg állandó csökkenés tapasztalható, ami nagy veszélyt rejt magában.

A gépmunka 1925-től kezdve fokozódik, úgyhogy pár éven belül kb. 4200 traktor dolgozott, de ezzel együtt sok más investíciót is végzett a mezőgazdaság, s így megindult egy újabb eladósodási processzus, mely azonban sokkal súlyosabb a háború előttinél, mert magasabbak a kamatterhek, a föld jövedelmezősége pedig állandóan csökken. A most megjelent gazdaadóság rendelet nagy könnyítést jelent ebből a szempontból, de sajnos, csak átmeneti intézkedésnek tekinthetjük, pedig a kérdést csak végleges radikális intézkedésekkel lehet megoldani.

A magyar mezőgazdaság helyzete sajnos nap-nap után romlik, s csakis az ősi rög szeretete, a jobb jövő iránt rendíthetetlen bizalom tartja a gazdáknak a lelket. A trianoni béke után inaugurált iparpártolást mind a mezőgazdaság fizette meg, s fizeti most is, a mezőgazdasági exportból befolyó valuta szolgál az ipari nyersanyagok megvásárlására, s csak a hivatalos kurzust kapják az őket jogosan megillető valutáért, ezáltal több mint 30%-kal kapunk kevesebbet exportált terményeinkért!

Adózási szempontból is rendkívül hátrányos a gazdák helyzete, mert a pénzügyi kormányzat egyáltalában nem veszi tekintetbe a gabonaneműek, állatok áresését, s most is úgy adózik a föld, mint amikor 30 pengőnél is drágább volt a búza, sőt a nagyobb birtokosok, ha kimutatható jövedelmük nincs is, vagyonuk után 2 ezrelék jövedelemadót fizetnek. Ezt a kulcsot a múlt évben megduplázták, úgy, hogy most már majdnem 0,5%-ot tesz ki ez az igazságtalan adó, mely már közel áll a vagyonek kobzás fogalmához.

Ilyen körülmények között nem is csodálatos a gazdák gyors eladósodása, hisz a gazdálkodás nem olyan mesterség, melyet, ha nem jövedelmező, egyszerűen abba lehet hagyni, máséhoz fogni. A földet nem szabad parlagon hagyni, sőt szociális szempontból minél több munkaalkalmat kell rajta teremteni! A mostani eladósodás üteme legalább háromszor olyan gyors, mint a háború előttié, hiszen ha nézzük a statisztikai adatokat, 1928-tól 1931-ig, láthatjuk, hogy e négy év alatt a föld adósága 80%-kal emelkedett, 1928-ban 1 160,5 millió pengő volt, s ez 1931-ben már 2 291,4 millióra nőtt. Ez a rendkívüli eladósodás, az agrárrolló egyre tágabbra nyílása, a

kartellirozott iparcikkek megfizethetetlen ára folytán, a magyar mezőgazdaság tragikuma.

A különböző kormányok mindig belátták a gazdák nehéz helyzetét, de nem a betegség csíráinak elpusztításával igyekeztek segíteni, hanem különféle kisebb-nagyobb akcióval. Volt itt műtrágya, vetőmag, selector, traktor akció, utóbbi révén 771 darab került a gazdaközönség kezébe, az utolsó pár évben pedig a boletta révén igyekezett segíteni, ezek az injekciók sajnos a beteg meggyógyítására nem elegendők, hanem csak életben tartására. Heroikus erőfeszítéssel dolgozott a gazdaközönség az utolsó pár esztendőben, magától mindent megvonva, küzdött a mostoha sorssal, mely a trianoni békediktátummal reászakadt.

A háború befejezése után állatállományunk nagyon megcsökkent, pedig a mezőgazdasági termelés egyik legfontosabb pillére mindenkor az állattenyésztés volt, ezt kell nekünk most elsősorban megerősítenünk. Ha az idejű állatösszeírás adatait összehasonlítjuk az 1911. évivel, szomorúan tapasztalhatjuk az óriási visszaesést; míg akkor a mostani csonka ország területén 2 148 000 darab szarvasmarha volt, addig ez év tavaszán csak 1 689 793 darab: a visszaesés körülbelül 25%, ennyivel lett mezőgazdaságunk szegényebb. A veszély nemcsak az elszegényedésben rejlik, hanem még abban a szomorú tényben is, hogy ez által a talajerő fenntartása sincs biztosítva, ezt a hiányt pedig egyoldalúan ható műtrágyákkal pótolni nem lehet, csakis szerves trágyával. Ha tekintetbe vesszük, hogy 1895-ben nagy általában csak évi 20 q trágya jutott a szántó mindenegyes katasztrális holdjára, úgy világosan látható a mostani depekorációban rejlő roppant veszély. Gondoljunk csak arra, hogy a szőlőkre, rétekre, legelőkre is kellene trágyának jutni, mert csak utóbbiak jókarban-tartásával lehet a termelést olcsóbbítani. [...]

Mezőgazdaságunkat csak úgy leszünk képesek megmenteni, ha a termelési költségeket a minimumra redukáljuk, s legkitűnőbb minőséget állítjuk elő. A regie apasztása azonban legnagyobbbrészt nem tőlünk függ; hisz az főleg az adóval, az iparcikkek drágulásával van összefüggésben, mégis helyes gazdálkodással, holdankénti termés hozam emelésével, vagyis a talajerő fenntartásával és gazdagításával szintén csökkenthető, ezért mezőgazdaságunk átszervezésénél nagy gond fordítandó az állatállomány emelésére, olcsó nevelésére és ezzel kapcsolatban a rétekre, legelőkre. Szántóföldi termelésünknel a túlzott búza- és rozstermelést okvetlen csökkenteni kell, azoknak ára az egész világ túl produkciója következtében a termelési költségeket sem fedezi, fokozhatjuk ellenben takarmánytermő területeinket, a tengerit, melyből rossz termés esetén még behozatalra is szorulunk, s behozatalunkat tanulmányozva, annak útmutatása szerint különféle olajos magvakat.

Mezőgazdaságunk átállításánál tekintetbe kell vennünk külkereskedelmi forgalmunkat, s az ott észleltekt tekintetbe vételével neki látni az átszervezésnek, mely feltétlenül az irányított gazdálkodás jegyében kell, hogy végbemenjen; hisz a mostani termelésünk csupa rendszertelenség és kapkodás.

Bikkal Dénes: Társadalombiztosítás a Felvidéken

Munkaügyi Szemle, 12. évf. (1938) 1. sz. 549–560.

Bikkal Dénes (Mosonmagyaróvár, 1896. október 06. – ?) szociálpolitikus, társadalombiztosítási szakértő. Az OTI vezetőségének tagja. Azok közé a szociálpolitikai szakpolitikusok közé tartozott, akik a legtöbbet írtak a társadalombiztosítás kérdésköréről. Bikkal kezdetektől fogva támogatta a népbiztosítás gondolatát, illetve elsősorban a mezőgazdasági népesség teljes körű társadalombiztosításának megszervezését.

A Felvidék magyarlakta területeinek visszacsatolása számos megoldásra váró kérdést vetett fel. Ezek között – a szociális problémák nagy jelentősége folytán – nem utolsó helyet foglal el a visszacsatolt területek társadalombiztosítási kérdéseinek rendezése. Az elénk meredező kérdések időszerűvé teszik annak megismerését, hogy a visszacsatolt területeken a cseh uralom alatt mily törvényes rendelkezések alapján látták el a lakosság szociális biztosítását. Mielőtt a kitűzött feladat felvázolásához hozzáfognánk, kiindulópontul szükségesnek tartunk néhány statisztikai számot lerögzíteni.

Csehszlovákia lakosainak száma 1930. évi népszámlálás szerint 14,229,536 lélek volt. Ebből a számból az elszakított magyar területekre 4,055,150 lélek esik. A 14,729,536 főből álló lakosság az utolsó tíz év átlagában a betegségi biztosítási kötelezettség alá eső munkavállalók száma mintegy 2,200,000 fő volt, vagyis az összlakosságnak kb. 15%-a. Ugyanakkor a Felvidék 4,055,000 főnyi lakosából a biztosítottak száma kb. 380,000 fő volt, vagyis a lakosság 9,5%-a. Ha a Magyarországhoz visszacsatolt területen élő lakosság számát kerekén 1,100,000 főben vesszük alapul, akkor az említett százalékarányok figyelembevételével a visszacsatolt magyar területeken lakó biztosítottak számát megközelítőleg 105,000–125,000 főre becsülhetjük. Ezek előrebocsátása után lássuk, hogy a csehszlovák uralom alatt a felvidéki lakosság mily társadalombiztosítási védelemben részesült. [...]

A Felvidéken a trianoni béke után néhány éven át az 1907: XIX. magyar törvény rendelkezései maradtak érvényben és a magyar kerületi munkásbiztosító és a vállalati pénztárak látták el a betegségi biztosítást. Csak 1924-ben került sor az addig megtartott osztrák és magyar törvényeknek hatályon kívül helyezésére s az egész Csehszlovákia területén egy egységes és általános érvényű betegségi biztosítási törvény meghozatalára. Az említett törvény időközben módosításokon ment keresztül s jelenleg Csehszlovákiában a társadalombiztosítást az 1934. augusztus 7-én kiadott egységes szövegű betegségi és öregségi biztosítási törvény szabályozza. [...]

A csehszlovák törvényen nyugvó betegségi biztosítással kapcsolatban megállapíthatjuk a következőket. A magyar törvényhozás kereteit meghaladva a csehszlovák törvények a mezőgazdasági népességre is kiterjesztik a betegségi biztosítási védelmet. Szolgáltatások szempontjából a magyar törvények nem egy segélynem tekintetében értékesebb szolgáltatásokat nyújtanak (kórházi ápolás időtartama, családtagok, stb.) Egészségesebb a magyar rendszer a járulékulcs egységessége tekintetében, mely jobban kifejezi a nemzeti szolidaritást s ugyancsak

megnyugtatóbb a biztosítottak – különösen a vándormunkások – szempontjából az egész ország területén egységes jogszabályok és alapszabályok alkalmazása.

Hosszú Károly: A cseh- és szlovák szociálpolitika

Nép- és Családvédelem, 2. évf. (1942) 1. sz. 16–22.

Hosszú Károly cikkében a cseh- és szlovák szociálpolitika produktív fordulatát elemzi, kiemelve a korábbi hiányosságokat. Igen részletesen számba veszi a különböző intézkedéseket, és arra is felhívja a figyelmet, hogy különösen a szlovák szociálpolitika a magyarországi megoldásokat tekintette mintának és egyfajta igazodási pontnak. Ez természetesen annak is köszönhető, hogy az első bécsi döntést követően visszakerült felvidéki területeken a magyar állam bevezette produktív szociálpolitikai intézkedéseit, amelyeket így a szlovák állam is tanulmányozhatott.

A cseh és szlovák szociálpolitika

A produktív segélyezés mai magyar rendszerét lényegében igazolja az új Szlovákia³²⁸ szociálpolitikája, mely eddig szükségszerűen visszatükrözte azokat a hatásokat, amelyeket a fejlett és sajátos jellegű csehszlovák szociálpolitika húsz év alatt rányomott. Az új állam sok tekintetben felszámolja a csehszlovák szociálpolitika intézményeit és elhagyja módszereit, melyen nem számoltak a köztársaság keleti részének a többitől egészen elütő adottságaival. A szlovák szociálpolitika új utakat keres, módszerei csak most kezdenek kibontakozni. Mivel ez szociálpolitika a való helyzetből indul ki s nem a tőle idegen, számára használhatatlan mintákból veszi indítékait, azt vesszük észre, hogy egyre jobbak közeledik a magyar szociálpolitika alapelveihez. Mi sem bizonyítja jobban a magyar szociálpolitika helyességét, mint az a tény, hogy a Kárpát-medencében egy másik állam, bár azelőtt homlokegyenest ellenkező volt szociálpolitikája, végül is természetes földrajzi, társadalmi és gazdasági adottságok folyamányaként hasonló módszereket vesz fel. [...]

Mielőtt a mai Szlovákia szociálpolitikájával foglalkoznánk, röviden ismertetjük a volt Cseh-Szlovák köztársaság szociálpolitikai viszonyait, amelyeknek gerince a munkanélküli segélyezés és lakáspolitikája volt. Különösen az 1930-as évektől vezetett a fejlődés oda, hogy a munkanélküli segélyezés és a rendszeres jóléti gondoskodás teljesen egybefonódott. A nyugati országrészekben olyan óriási tömegeket segélyeztek, hogy rendszerint az állam által nyújtott összeg nem volt elég a munkanélküli segélyezésre és ezért a törvényhatóságok saját háztartásukból voltak

³²⁸ A továbbiakban Szlovákia névvel az 1938-ban alakult új szlovák államot, Szlovenszkó névvel pedig a Versailles-i békekötés által létesített Cseh-Szlovák köztársaság Magyarországtól elcsatolt vármegyéinek területét jelöljük.

kénytelenek a hiányt pótolni s ezzel nagy összegeket vontak el a rendszeres szociális gondoskodástól. [...]

Nem célunk hosszabban tárgyalni a cseh-szlovák munkanélküli segélyezés módszereit és fogatkozásait, elegendő rámutatni két nagy hibájára: egyrészt elvonta a rendszeres jóléti gondoskodástól a pénzt és azt improduktív módon szétforgácsolta, másrészt ugyanazokat a módszereket használván Szlovenszón, mint Cseh- és Morvaországban, nem hozott olyan módszereket ebbe a szerkezetileg teljesen elűtő országrészebe, amelyek itt eredményesek lehettek volna.

Ugyanezeket a hibákat megtaláljuk Cseh-Szlovákia másik erősen szociális vonatkozású tevékenységénél, a szociális lakáspolitikájánál. Alig volt állam Közép-Európában, amely annyit költött és költhetett lakásépítésre az első világháború után, mint a Cseh-szlovák Köztársaság. A célt rögtön az első években megjelölték: a szociálisan gyenge néprétegek lakásvizonyait megjavítani. A világháború alatt kiesett lakástermelés pótlása és az iparosodás által egyes vidékeken létrejött lakáshiány kiküszöbölése érdekében nagyfokú munka indult meg. [...]

Az elmaradt építkezések nagyobb iramban történő pótlására 10 millió koronás alapot létesítettek. 1941-ben ennek segítségével a kormánypárt vidéki szervei vezetésével az építőszövetkezetek ma mai nehéz körülmények között 1000 házat építettek vidéken. Ha figyelembe vesszük, hogy a cseh-szlovák köztársaság idejében 20 év alatt összesen 4575 ház épült állami támogatással, az eredmény igen figyelemre méltó. Egyes akciókkal, melyek produktív jelleggel bírnak, most kísérleteznek. Ezeknek célja, hogy a megadott segélyen túl olyan legyen a juttatás, hogy az ne csak pillanatnyi segítséget jelentsen, hanem hogy az önálló egzisztenciákat erősítse, a gazdasági színvonalat és termelést emelje. Ilyen akciók közé tartozik a párt szociális ügyosztálya által 1940 őszen megkezdett tevékenység, amellyel 7000 trágyatelepet létesítettek. Hasonló akció a kútépítés, amelyet az említett építő szövetkezetek létesítenek a belügyminisztérium irányításával. További akciók az állatjuttatás, a háziipar elősegítése Modra, Gyetva, Csicsmány vidékén. Ezek az akciók egyes vidékeken, egy-két vármegye egy-egy járásában erősebb iramban folynak, hogy a kísérletek után levonva a tanulságokat, az egész államban egységesen dolgozzanak.

2.3.2. A zsidókérdés

Haller István: A zsidókérdés és a keresztény térfoglalás végleges megoldása

Budapest, 1938, Szerzői kiadás, 4–12.

Haller István (Mezőpetri, 1880. november 18. – Budapest, 1964. február 8 (5).) újságíró, keresztényszocialista politikus, miniszter. Négy évig növendék volt a szatmári papnevelő intézetben, de elhagyta az egyházi pályát. 1905-től az Igaz Szó, 1909-től az Új Lap főszerkesztője. Közben, 1908-ban a Katolikus Népszövetség főtítkárává választották, 1918-ig töltötte be ezt a posztot. 1919. augusztus és november között a Friedrich-kormány propagandaügyi miniszteri posztját töltötte be. Ezt követően vallás- és közoktatásügyi miniszterként tevékenykedett a Huszár Károly, a Simonyi-Semadam Sándor és a Teleki Pál vezette kormányokban. Kidolgozója és betervezője volt a numerus clausus törvénynek. 1920-ban a Keresztény Nemzeti Egyesülés Pártja elnökévé választották. 1927-ig nemzetgyűlési, majd 1931-ig országgyűlési képviselő volt. Ezt követően gazdasági vállalkozásokkal foglalkozott.

A zsidókérdés és a keresztény térfoglalás végleges megoldása című könyvében a szerző az 1938-ban megalkotott első zsidótörvény, indoklottsága és időszerűsége mellett érvel, a gazdasági életben játszott szerepük korlátozása érdekében. Ugyanakkor elutasítja, hogy a további radikális korlátozásokat, a zsidóság teljes kirekesztését, amely szerinte csak súlyos gazdasági és társadalmi problémákat okozna.

Az asszimiláció helyett a disszimiláció folyamatának megindítása katasztrofális következményekkel járna. Hova vezetne, ha a 100-200 év óta itt élő, minden hazafias kötelezettségének lelkiismeretesen megfelelő polgárban állami intézkedések keltenék fel a kételyt aziránt, hogy teljes jogú állampolgár-e, magyar-e, vagy olyan ember, aki minden igyekezete mellett sem érheti el, hogy százszázalékos magyarnak legyen elismerve, akinél családfakutatás nyomán megfogják állapítani, hogy bár soha életében más állami és nemzeti kapcsolata nem volt csak a magyar, mégsem lehet minden fenntartás nélkül magyarnak elismerni. [...] Minden megengedhető súlyos szociális problémák megoldása érdekében, az államfenntartó nép fejlődésének és jövőjének biztosítására. A legradikálisabb intézkedésekre, gazdasági és társadalmi struktúrába való legmélyebb belenyúlásra is *salvus conductus* adhat a minden tételes törvény fölött álló életjog. De nem lehet mentséget találni olyan intézkedésre, amely a nemzetet károsítja, a nemzetet gyarapodását kockáztatja. A kisszámú magyar népnek életszükséglete, minden kitermelhető fillér és minden vércsepp, amely az ezeréves haza fölvirágoztatására és megvédésére használható. Nem bánhatunk tehát könnyelműen elvekkkel és státútumokkal, elméletekkel és rendszerekkel, amelyek homogénebb összetételű nemzeteknél az erőfokozására alkalmasak, nálunk azonban destruáló és dekomponáló hatásúak. Ezer év igazolta szent István politikai vezető gondolatát, hogy a kisszámú magyarságnak iparkodnia kell magába olvasztani az itt talált és természetesen a később idejött népelemeket is, mert csak így tudja létét és fönmaradását biztosítani ezen a viharterületen, ahol

minden elődje elpusztult. Az államfenntartó magyar faj hegemoniáját a kulturális gazdasági és politikai téren meg kell óvni, ha elveszett, helyre kell állítani. Ez jogos, sőt szükséges törekvés, amelyet el kell ismernie mindenkinek, aki a magyar állam területén él. Azt azonban, akiben meg van az erre való készség, aki hajlandó magát minden tekintetben alárendelni ennek a hegemoniának, aki bele akar olvadni a magyar nemzeti közösségbe, nem szabad elutasítani, nem szabad elkülönülésre, kiválásra kényszeríteni. [...]

A magyar kormány olyan országnak áll az élén, amely nem a korlátlan lehetőségek hazája, ahol nem veszedelmes a legnagyobb vagyoni ellentét fenntartása sem, mert emellett minden életrevaló ember teremthet még magának nyugodt egzisztenciát, hanem egy olyan országnak, amelyben nagyon is szűkre szabott határok között az emberek jóformán egymás gyomrába látnak, minden falatot és minden fillért számon tartanak, amelyben csak úgy jut mindenkinek még a létminimum is, ha senki sem vesz el túlságosan nagy részt az egészből a maga számára. Ebben az országban, Csonka-Magyarországon a szociális igazság szolgálata, a gazdasági egyensúly megóvása, ha meg van zavarva, helyre- állítása az államalkotó faj eltartását és az állam fenntartását 9 jelenti. Ezt a programot vallja a magyar-kormány. Lényegében Darányi bemutatkozó beszédétől kezdődőleg egészen a győri manifesztációig, a megalkotott törvények és kiadott rendeletek csaknem mindegyike a szociális helyzet javítását, a gazdasági ellentétek kiegyenlítését célozták, az evolúció útját egyengették, a népi emelkedés akadályait és korlátaikat bontogatták. Ebben a munkában szükségképpen el kellett jutnia a magyar értelmiség problémájához, amely éppenséggel nem új, nem a legkisebb és nem a legnagyobb probléma a sok közül. Részletprobléma, ahogy részletprobléma mindaz, ami ezzel kapcsolatban felmerül, vagy megoldásra kerül.

1920-ban terelték az események a törvényhozás és államvezetés figyelmét először a magyar értelmiségi osztályra. Egy nagy mulasztás és egy szörnyű nemzeti katasztrófa következményével találta ekkor magát szembe. Veszedelmes méreteket öltött az értelmiségi munkanélküliség. Ez a veszedelem mértani haladványban nőtt volna tovább, ha azt nem mérsékeli és nem odázza el a törvényhozás, az egyetemi zártszám, a numerus clausus bevezetésével. A kormány évek óta a maga auktoritásának latba vetésével el tud helyezni évi 2–3000 embert, ezzel állandóan csökkenti azt a kontingenst, amely munkára és pedig értelmiségi munkára vár. Mindezek dacára mégis mintegy 15.000 főnyi értelmiségi pályára kvalifikált ifjúság keres ma is elhelyezkedést és hangoztatja mind türelmetlenebbül ahhoz való erkölcsi jogát, hogy annak az államnak a területén találjon megélhetést, amelyben született és amely igénybe veszi véradóját, ha a körülmények ezt megkövetelik. Legalább ötszöröse volna a mainak ez a szám, ha nem lettünk volna elég előrelátók és elszántak arra, hogy korlátozzuk az egyetemi hallgatók számát és ezzel ifjúságunk egy részét idejében más pályára tereljük. Ma egy teljesen megoldhatatlan problémával állnánk szemben. Lényegében az úgynevezett zsidótörvényt, helyesen a keresztény népelemnek a gazdasági életben való erősebb részesedését biztosító törvényt is az tette szükségessé, hogy a) a numerus clausus nem volt elég szigorú és nem lett teljes egészében betartva, b) elmaradt annak a tervnek a realizálása, amely már 10 akkor minden szerzett jog sérelme nélkül, ahogy ezt az egyetemi numerus clausus törvény

is tette, biztosította volna a keresztény intelligenciának átképző tanfolyamokon megadott gyakorlati képzés után a gazdasági életben való elhelyezkedést. Még mindig több diplomát gyártunk, mint amennyinek birtokosát mai gazdasági nívónkon a nemzet termelő rétege eltud tartani, kiváltképpen, amikor a gazdasági téren uralkodó rétegben olyan tendencia is megnyilvánul, hogy az alkalmazásnál lehetőleg mellőzze. A munka nélkül tengődő és sorsa fölött kétségbeesett keresztény intelligenciáról való gondoskodás kényszere azonban az egyetemi zártszám statuálása nélkül kétségtelenül sokkal hamarabb beállott volna és a megoldás sokkal nehezebb – felfogásom szerint – teljesen lehetetlen volna. [...]

Periculum in mora. A kormány tehát jött egy a társadalmi és gazdasági élet egyensúlyának hatályosabb biztosításáról szóló törvénnyel, amelyben továbbfejleszti a zártszám rendszerét és ezen belül az arányosítás gondolatát. Ennek a törvénynek indoka éppúgy nem lehet a bosszú, nem a felekezeti, vagy faji elfogultság, nem az antiszemitizmus, mint ahogy nem volt az az egyetemi numerus claususnak. Csak járulékosan, kihatásaiban érintette a zsidóságot kedvezőtlenebbül, mint a többi felekezeteket, mert, ha egyszer az államrezon megkövetelte a korlátozást, az alól kivételt éppen a jogegyenlőség elvénél fogva nem lehetett tenni senkivel, a zsidósággal sem. A pozíció pedig, amelyet a korlátozás életbelépte előtt a zsidóság az egyetemeken elfoglalt, kivételesen domináló volt és a népességben képviselt arányszámot többszörösen túlhaladta. Ha a zsidóság nem lépte volna túl ezt az arányszámot, úgy mint a többi felekezet nem lépte túl, a numerus clausus ránézve sem jelentett volna semmivel sem többet, mint más felekezetek számára. Akcidentális dolog volt, hogy többet jelentett. Ugyanez a helyzet azokon a területeken, amelyeken az Imrédy-kormány az egyensúlyt a zártszám bevezetésével akarja helyreállítani. Ez a javaslat tehát szintén nem a lényege és tendenciája, hanem pusztán 11 kihatásai alapján nevezhető zsidótörvénynek, mert a magyarság gazdasági térfoglalása – ez a lényeg és cél – csak azok rovására történhetik, akik ezt a területet ez idő szerint túlzott mérvben tartják elfoglalva, itt-ott szinte monopolizálva. [...]

Ennek a törvénynek nem szabad félmegoldást hoznia. Úgy a zsidóságnak, mint a magyar nemzetnek eminens érdeke, hogy a megoldás végleges legyen, megnyugvást hozzon és kivonja azt a méreganyagot, amely a társadalomba ennek révén beszívódott, hogy béke s nyugalom biztosítsa a gazdasági élet egyensúlyát és mindazok zavartalan tevékenységét, akik ebbe bekapcsolódtak. A magyarság számára vissza kell szerezni a gazdasági és szellemi életben a vezetést, úgyhogy a zsidóság ennek kiegészítője és szerves része legyen, megtalálja a munkálkodásnak a magyarsággal egyenlő feltételeit, védelmet és biztonságot, de ne uralkodjék fölötte és ne nyomja rá arra saját bélyegét. A törvénynek nem szabad túlzásba esnie, nehogy egy olyan folyamatot indítson meg, amely a nemzeti egység kifejlődésének feltétlenül szükséges processusát hátráltatja, vagy egyenesen megakasztja, de viszont el kell érnie azt, hogy egyrészt levezesse és pedig záros határidőn belül azt az izgalmat és nyugtalanságot, amelyet a kenyértelen keresztény intelligencia szaporodása és elégedetlensége okoz, másrészt elindítsa a keresztény magyarságot a gazdasági pozíciók meghódításának útjára, a gazdasági élet irányításának megszerzésére.

Stern Samu: A zsidókérdés Magyarországon

Budapest, 1938, Pesti Izraelita Hitközség. 21–25.

Stern Samu (Nemesszalók, 1874. január 5. – Budapest, 1946.) üzletember, bankár, zsidó vallási vezető. Két évig járt vallási iskolába, majd kereskedelmi tanulmányokat folytatott. Eredményes vállalkozásai révén az I. világháború előtt már a budapesti élelmiszerkereskedelem meghatározó szereplőjévé vált. 1914-ben kinevezték a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank igazgatójává, ebben a minőségében a hadsereg élelmiszerellátásának egyik fő közreműködője lett. A Tisza István által felkínált képviselői mandátumot azonban elutasította. 1929-től a Pesti Izraelita Hitközség vezetője volt, 1932-től pedig a magyarországi neológ zsidóságot összefogó Magyar Izraeliták Országos Irodájának elnöki posztját is betöltötte. Asszimiláció párti, anticionista, konzervatív közéleti személyiségként igyekezett fellépni az antiszemita jelenségek ellen, személyes kihallgatáson emelt szót ebben az ügyben Gömbös Gyula és Imrédy Béla kormányfőnél, illetve Horthy Miklósnál. 1944-ben a Magyarországot megszálló német hatóságok által felállított Zsidó Tanács vezetője lett. A háború után tevékenységét sokan vitatták, de hivatalos eljárás nem indult ellene.

A zsidókérdés Magyarországon című munka az egyre erősödő antiszemita megnyilvánulásokra reflektálva a magyarországi zsidóság történetét, a gazdasági és társadalmi életben játszott szerepét mutatja be, részletes adatokkal igyekszik cáfolni a keresztényeket fenyegető zsidó térfoglalással kapcsolatos nézeteket, hangsúlyozva a zsidóság gazdasági teljesítményeit és állampolgári lojalitását.

Valóban, 1925-től kezdve nemcsak kormánynyilatkozatokban, hanem kormány cselekedetekben is az enyhülés jelei mutatkoztak. Az izraelita felekezetet megillető államsegélyeket némileg újból rendezték, a numerus clausus törvényét ügy módosítottak, hogy az – legalább látszólag – elvesztette a zsidó vallás ellen irányuló jellegét, noha a gyakorlatban továbbra is a zsidó vallású ifjak ellen irányul, új törvényekkel képviselőket biztosítottak az izraelita felekezet számára a magyar felsőházban, – forma szerint tehát közjogilag a zsidóság helyzetében további rosszabbodás nem következett be. De ha forma szerint nem is, lényegileg és főként gazdaságilag egyre rosszabb lett a zsidóság helyzete, ami szomorúan tükröződik vissza a statisztika számaiban is, mert a magyarországi izraeliták száma 1920-ról 1930-ra 473 000-ről 444 000-re csökkent, tehát 6%-kal fogyott a zsidóság ugyanakkor, amikor az ország lakossága jelentős mértékben, 8.1%-kal emelkedett.

Még jellemzőbb adatokkal szolgálnak a hazai zsidóság helyzetének leromlásáról a születési és halálozási számadatok. 1930-tól 1935-ig a zsidó születéseknek 4883 léleknyi évi átlagszámával 6207 léleknyi évi halálozási állagszám áll szemben, – jelül annak, hogy a zsidóság természetes szaporodása nemcsak megszűnt, hanem a halálozások 21%-kal múlják felül a születések számát, ugyanakkor, amikor 1931-től 1935-ig általában, tehát a z összes felekezeteket egybefoglalóan, a születések száma 58 433 lélekkel, vagyis 42%-kal múlja felül az elhalálozások számát. Mégis, e meg nem cáfolható szórnom tényadatokkal szemben is egyre erősbül Magyarországon az agitáció, amely a zsidóság rovására akarja rendezni a magyarság minden gazdasági és szociális problémáját, többek között az állásnélküliség és keresetnélküliség általános problémáját.

Röpiratok, röpcédulák, népgyűlések mind sűrűbben terjesztik a hangzatos szólamokat hogy: „a zsidóság a magyar gazdasági életnek legjobb pozícióit foglalja el, a nemzeti jövedelemből aránytalanul nagy részt szerez meg, és céltudatos mesterkedéssel tartja távol a keresztény elemeket a gazdasági élettől.” Ezek és ezekhez hasonlóak azok a vádak, amelyekkel a magyarországi nyilaskeresztes mozgalmak és azok, akik e mozgalmak szellemével közösséget vállalnak, és akik a politikai érvényesülés céljából minden eszközt megengedhetőnek tartanak, agitációjukat német minta nyomán alátámasztani próbálják. [...]

Vádat kovácsolnak a hazai zsidóság ellen abból, hogy arányszámán felül jutott érvényesülésre a gazdasági életben. Dehát nem a magyarországi zsidóság történelmi fejlődése hozta-e magával, hogy a magyar zsidók főleg közgazdasági téren helyezkedtek el? És volt-e vajon évszázadokra visszamenően más pálya nyitva a zsidóság számára, mint a gazdasági pálya? Avagy akadtak-e a magyar nemzetnek másvallású fiai, akik kereskedelmi pályára menni akartak volna?! Nem állapítja-e meg Szekfű Gyula közismert történelmi műve is, hogy a rendi Magyarországon nemes ember nem akart foglalkozni kereskedelemmel, és hogy amikor a nemesi középosztály tagjai birtokaikból kicsöppentek, azok inkább a megyei, vagy állami hivatalokban kerestek elhelyezkedésüket, semhogy gazdasági pályákra mentek volna?!

A keresztény társadalom tagjai még a háború előtt való években sem tartották „úri” foglalkozásnak a gazdasági pályát és inkább mentek akár a legkisebb közhivatali állásba is, semmint hogy a pult mellé vagy valamely gazdasági vállalat íróasztala mellé szegődtek volna. Ilyen körülmények között: ha már mások e pályákra nem mentek, nem volt-e helyes, hogy a zsidóvallása polgárok vették kezükbe, számarányukon felül e téren a munkát és nem volt-e hasznos a hazai zsidóság munkája a gazdasági életben?! Nem töltötte-e be hivatását a hazai zsidóság e téren oly híven és értékesen, hogy kereskedelmi életünk, iparunk, vállalataink, bankjaink éppen a hazai zsidóság tevékeny közreműködésével emelhették a nemzeti értéktermelési arra a színvonalra, amelyről azt a trianoni katasztrófa sem tudta egészen ledönteni?

A magyar ipar és kereskedelem elismert pozíciót szerzett az egész világon ennek az országnak és nem lehet azt mondani, hogy a keresztény társadalom tagjai csak úgy „átengedték” a kereskedelmi és gazdasági pályákat a hazai zsidóságnak. „Átengedni” csak azt lehet, ami már valakié volt, de a hazai zsidók a magyar gazdasági munka úttörői között szerepeltek. És nem lehet mondani azt sem, hogy a magyar gazdasági pozíciók csak úgy maguktól alakultak ki. A kereskedelemnek, iparnak s általában a gazdasági életnek minden egyes pozíciója generációk fejlődésének eredménye, amibe nem lehet csak úgy egyszerűen, egyik óráról a másikra beülni, ehhez nem elég a gumibot vagy a fokos, amivel el lehet kéregetni azt, aki benne ült valamely pozícióban, hogy helyébe aztán üljön más. Ehhez – mint ahogy ezt régi, patinás, keresztény cégek és vállalatok példája is igazolja – szorgalom, munka, tudás, apáról fiúra szálló tapasztaltság, generációknak ráneveltségéből fakadó rátermettség szükséges. [...]

Amíg azonban közgazdasági intézményeink minél erőteljesebben igyekeztek hivatásukat a gazdasági élet terén teljesíteni, addig – és erre rá kell mutatni a zsidóellenes agitáció jelszavaival szemben, – magának a zsidóságnak helyzete a gazdasági élet terén egyre romlott az összeomlás óta. Amíg például az iparban 1920-ban az önálló iparosok száma összesen 227.868 volt s ezek között a zsidó 28.090, vagyis 12.3%, addig 1930-ra az önálló iparosok száma általában 216.516-ra szállt le, a zsidóké pedig 23.866-ra, vagyis 11.02%-ra. Még szembetűnőbb a leromlás a kereskedelmi és hitel-élet terén, ahol az önállóak száma 1920-ban 75.149 volt s ezek között zsidó 40.275, vagyis 53.7%, ezzel szemben 1930-ra az önállóak száma általában 83.995-re emelkedett, viszont a zsidóké 38.295-re szállt le, tehát 45.5%-ra.

Rá kell mutatni továbbá arra, hogy a zsidók elhelyezkedése a köztisztviselői pályán 1910-től 1930-ig 5%-ról 2.92%-ra szállt le, azóta pedig ez az arányszám tovább is még erősebben csökkent. S ha vádként hánytorgatják fel, hogy egyes pályákon a hazai zsidóság arányszámán felül is szerepel, nem lehet szemet hunyni afölött sem, hogy az őstermelés terén viszont ez az arányszám az 5.1%-os országos arányszámmal szemben mindössze 0.33%.

De visszatérve az iparban, bankban, kereskedelemben, általában a gazdasági életben való elhelyezkedésre, az bizony igen kevés ember számára jelent vagyoni vagy jövedelmi szempontból kivételes pozíciót. Mert amikor megállapítjuk, hogy a zsidóság egy bizonyos percentje az iparban helyezkedett el – itt nem néhány gyártulajdonos, vagy nagyobb jövedelmű ipari vezető ember pozíciójáról van szó, hanem ez azt jelenti, hogy az iparból élő mintegy 140.000 zsidónak legalább 95%-a bizony a kisiparos, gyári munkás vagy segéd, legjobb esetben kishivatalnok nehéz munkával megszolgált szűkös kenyerét eszi. És bizony a pozícióra törtetőik nem ezekre a szerény állásokra pályáznak, hanem a nagy javadalmazása pozíciókra, amikből pedig vajmi kevés van.

S ha azt mondjuk, hogy a zsidóság 43%-a a kereskedelemről él, akkor ne arra a néhány – számban mindegyre összezsugorodó – nagykereskedőre gondoljunk, kiket tehetség és szerencse kivételes pozícióhoz juttatott, s akik különben is áldozatoság tekintetében minden oldalról állandóan igénybe vannak véve, hanem arra a túlnyomó tömegre, mely szegényes boltokban tengeti életét, szorítva a szövetkezeti versenytől, köztehertől s újabban egy féktelen agitációtól, mely talán el tudja érni, hogy a zsidó kereskedő szegénysége nyomorrá váljék, de e révén új kereseti lehetőséget, kívánatos existenciát senki számára teremteni nem tud. Csak egy pillantás a budapesti 1930-iki statisztikára, meggyőzhet arról, hogy – nem szólva az albérletre, vagy hónapos ágyra kényszerülőkéről – 8.000 zsidóvallású fővárosi kereskedő közül 4.800, tehát 60% lakik pusztakonyhás, vagy egyszobás, illetve legfőleg kétszobás lakásban, jeléül annak, hogy a zsidóvallású kereskedők legtöbbször a legszerényebb viszonyok között él.

És így van ez a gazdasági élet egyéb területein: az irigyelt nagyjövedelmű állások száma rendkívül csekély, aminthogy csekély a mezőgazdasági szegénység számához viszonyítva a nagybirtokosok száma és csak a lelkiismeretlen agitáció merészeli úgy beállítani a dolgot, hogy a zsidóellenes tendenciák érvényesítése széles rétegek

boldogulását jelenti. Ez az agitáció meghozhatja egyikét agitáló vezér jobb elhelyezkedését; egészben véve, azonban súlyos igazságtalanságot, nagyobb nyomort jelent, anélkül, hogy szociális problémáink megoldását a legkisebb részben is elősegítené.

Szabó Dezső: Az elsodort falu

Budapest, 1919, Táltos. I. köt. 254–255., II. köt. 35–36.

Szabó Dezső (1879–1945) író, kritikus, közíró, magyar-francia szakos középiskolai tanár. Első írásai az 1910-es években a Nyugatban jelentek meg, de később eltávolodik a lap irányvonalától és az első világháború végére már a fajvédők táborához tartozik. Társadalomszemlélete faji alapokon nyugodott, a magyar sorskérdések mögött a fajok versenyét vélte felismerni. Az ország katasztrófájának okozóját nem utolsósorban az individualizmusban és a szabad versenyes kapitalizmusban látta, amit szerinte a zsidóság tudott jobban kihasználni. A szociálisan érzékeny író szerint a válsághelyzet feloldása egyféle faji szocializmus lehet, amelynek csakis a magyar faji tulajdonságokat hordozó parasztság felemelésével van esélye sikerre. 1919-ben megjelent ideológiai irányregénye „Az elsodort falu” kordokumentum, a keresztény nemzeti kurzus egyik nagy hatású programműve. Az expresszionista regény a háború éveiben összeomlott magyar társadalom és az azt megelőző liberális politika átfogó bírálatát adja. Az alkotás a korabeli irodalmi élet jeles képviselőitől lesújtó kritikát kapott, viszont politikai üzenete páratlan közönségsikerrel aratott, szerzőjét a korabeli ifjúság szellemi vezérévé tette. A választott szemelvény „Az elsodort falu” egyik szereplőjének, Farkas Miklósnak a regényéről szól, akinek alakjában a kortársak Ady Endrét vélték felismerni.

Miklós meggyújtott két magas gyertyát, leültette Jánost. Azután a szekrényhez ment, valamit kivett onnan. Kézirat volt. Elkezdte olvasni. Egy már majdnem bevégzett regény kézírata volt. János, mindjárt a második oldalánál, egész élete odahajlásával figyelt. Miklós hangja eleinte hideg és rekedt volt, azután átizzott, nagyszerű ércek csengtek ki belőle és távoli zokogás. A regény a századok nagy megraboltjának, Európa Hamupipőkéjének, a magyar fajnak regénye volt. Egy mesés arányú, János féle hősből bogozta egybe a mesét. Volt benne kétségbeesett roppant humor, kilüktető zokogás s kihullott jajszó. Hatalmas, világító típusokban ontotta elé, mint egy megtárt bányából, a faj csodálatos gazdagságát. Gyors rohanásban villantotta át a tragikus küzdelmet az óriásokkal, akiket legyőz s a piszkos, ravasz törpékkel, akik megeszik. Egy faj mélyének viharos, sodró előáradása volt ez a regény, egybeölelő, felkiáltó nagy fájdalom. [...]

Miklósnak utolsó regénye, amit azon az éjszakán Jánosnak felolvasott, nagyon sok keserűséget hozott. A regény kétségbeesett kiáltás volt a pusztuló magyar fajért. A magyar fajért, melynek vérének csapra ütötték, a földet kihúzták alóla, gyermekei pusztulnak az éhségtől. Magára hagyva, idegenül, mint egy vak Sámson tántorog idegen középosztály, idegen sajtó, idegen irodalom és idegen élvezők előtt. Bemutatta azt a tragikus utat, amelyet a magyar faj tett a zsidó faj fejlődése mellett. A magyar fajt

a demokrácia úgy érte, mint az úszni nem tudót a hirtelen áradás. Sem múltjában, sem képességeiben, sem moráljában nem volt elkészülve a szabad versenyre. A nyugati nemzeteknek a kifejtett polgárság, erős ipari és kereskedelmi élet kitűnő előiskola volt, hogy teljesült ügyességgel és ránevelt izmokkal kezdjék meg a demokrácia lihegő futását. Nálunk egész életmódunk, egész morálunk, az élet felé nyúló minden szervünk úgy alakult, hogy halálosan képtelenek legyünk a versenyzésre, a vérnek, húsnak ösztönös, elundorodó képtelenségével. És most jött a demokrácia, beszabadította a versenybe a zsidóságot, ezt a nagyszerű fajt, mely annyi erejével érdemli meg, hogy részt vegyen a történelem szabad építésében. És ez a faj, mely minden sajátságával a szabad versenyre született, az új éhesek tátott mohóságával vetette magát az életnek, s kápráztató iramban foglalta el a gazdasági, politikai, irodalmi, ipari, kereskedelmi, művészi élet: az egész magyar lélegzés minden stratégiai pontját. A magyar orron ütve, erőit eldugva, félre kullog a vad demokratikus rohanásból s belezüllik valami halálíg tartó önpusztításba. És most az a faj, mely minden szabadsággal tette magát az élet urává, még mindig a régi elnyomás, vad, elkeseredett összetartozásával érzi különálló védő és dacoló egységnek magát. Az a faj, mely az egyetemes ember, a nagy emberi összeölelkezés nevében lépett be az európai futók közé, most a megkülönböztető tollat viselő ős törzsek gőgjével, félelmével és gyűlölködő szeretetével húsosodik egybe mindenki és minden ellen. A faj, mely a századok szabadgondolkodóinak kaszájával tört utat, a legprimitívebb ősi törzsbabona acél abroncsaival köti el magát a többi emberektől s az a nép, melynek az emberi elfogultságok elleni küzdelem adott történelmi jogot, a legádázabb elfogultság bástyájaként sötétlik. A demokrácia, melynek szabad versenye beteg botorkálás, mindennapi vereség és folytonos megraboltatás a szerencsétlen magyarnak, az életet meghódító, engedelmes, rettentő gépezet, lett e bámulatos faj kezében, mely össze tudta egyeztetni a két külön világot építő ellentétet s élethódító karmaivá tudta tenni a legforradalmibb gondolatokat s a legősibb elfogultságokat. És Miklós odakiáltotta az eltiprott faj kétségbeesett kiáltását: itt baj van, itt egy nagy igazságtalanság, egy nagy kitagadás történik, mely mindkét faj rettentő végzetévé lesz. Itt nem a gyűlölet, nem az ököl, nem a fogak vad csattogása segít. Nem új ádáz harapásokkal kell beleharapni az ügyis megharapott kis országba. A szabad verseny átkos, gyilkos, dögletes demokráciája ellen kell megkezdeni a nagy kereszties háborút. És a zsidó látóknak, a hajnalló faj kakasainak kell felrikoltani a nagy veszedelmet. Hogy a zsidóság most önmagán ugyanazt a kritikát, ugyanazt a nagy emberi érvágást, ugyanazt az igazságtételt végezze el, amit a magyar faj önmagán végzett, mikor a zsidóságot asztalához ültette s visszaadta neki az elrabolt testvérjogot. Ők maguk irtsák ki a fajból a szabad verseny sakál morálját, ők maguk hasonítsák bele fajukat Európa nagy egységébe a becsület, a tiszta élet, az egyetemes emberszeretet újjáfürdetésében.

A regény, mely a legjogosabb fájdalom s a legszélesebb emberi ölelkezés volt, mindenfelé csak felemelt öklökre talált. A konzervatívok, a magyarkodó magyarok, az érdek keresztények, akik régen gyűlölték Miklóst merész művészi újításaiért – mert sunyi, ostoba hecc antiszemitáságuk nem értette meg a könyvet – mint forradalmárt, zsidó barátot, mint átkos nyugati kultúrát ütötték. Régi tábora: kilencven percentben zsidó írók, újságírók, művészek és olvasók, a visszanyelt csalódás hidegével fázódtak

el tőle. Innen, eleinte, még nyílt támadás nem érte. Kritikák jöttek, melyekben elismerték minden eddigi nagyságát, de – fájdalommal – megállapították, hogy új könyve már dekadens mű, visszahullása egy merész ívbe törő tehetségnek. Hogy eltért a tiszta művészetől, tendenciákba vakult s veszélyes nehézkedéssel dűl elfogult irányok vezércikkei felé. Miklós csak most látta, hogy lángeszének üzleti általánosítása mennyire zsidó barátainak kezében volt. Könyvét alig vették s erről a hatalmas feltámasztó kúrtról alig tudtak. A régi meleg bámulat helyébe valami hideg udvariasság került. Azok az irányok, melyeknek eddig harci lobogója volt, mint elveszett emberről kezdtek róla beszélni s tüntetőén fájdalmas, hideg udvariassággal bántak vele. Ha valahol szerepelt vagy megjelent, a sajtó elhallgatta vagy egy pár sablonos sorban tudatta. Miklós lassanként Pesten, az ő Pestjében, idegennek, egyedül valónak érezte magát. Hiúsága, gőgje felordította csendjét, s mint megtalált vadkan elcsörtetett falujába, hogy jó meleg falusi békével párnázza ki a kapott sebeket.

Írók, művészek, tudósok deklarációja a magyar társadalomhoz és a törvényhozás tagjaihoz

Pesti Napló, 89. évf. (1938) május 5.

1938. május 29-én fogadta el a parlament az 1938 XV. törvénycikket a "társadalmi és gazdasági élet egyensúlyának hatályosabb biztosításáról". A törvény értelmében, a sajtókamarában, az ügyvédi, mérnöki, orvosi kamarában, valamint egyes vállalatok értelmiségi munkaköreiben a zsidók aránya nem haladhatta meg a 20 %-ot. Az első zsidótörvény meghozatalának szükségességét a beterjesztő Darányi-kormány azzal indokolta, hogy a zsidók a gazdasági és társadalmi életben túl nagy befolyásra tettek szert és az indoklás reményét fejezte ki, hogy meghozatala enyhíteni fogja az antiszemitizmust. Ezt a parlamenti vitában felszólaló liberális Rassay Károly azzal utasította vissza, hogy maga a kormány sajtó szítja a zsidóellenességet. Rassay rámutatott annak az elvnek a káros gazdasági hatására, hogy a jövedelem alapja ezután már nem a teljesítmény, hanem a születés adta előny lesz. Az első zsidótörvénnyel Németország és Románia után nálunk is állami szintre emelkedett az antiszemitizmus.

A magyar baloldali és jobboldali értelmiségiek egy csoportja a Pesti Napló (és a Magyar Hírlap) hasábjain tiltakozását fejezte ki a jogfosztó intézkedésekkel szemben. Kezdeményezésük azonban jórészt visszhangtalan maradt.

A magyar irodalom, tudomány és művészet művelőinek egy csoportja az állampolgári jogegyenlőség elvének védelmében a következő deklarációval fordul a magyar társadalomhoz és a törvényhozás tagjaihoz.

Mi, magyar írók, művészek és a tudomány munkásai, különféle világnézetek és pártállások szószólói, különféle társadalmi rétegek szülöttei és tagjai, akik a legkülönbözőbb hivatásokban és munkakörökben dolgozunk, akik valamennyien az évezredek magyar művelődés megtartásának és gyarapításának rendeltetését vettük örökbe, mi, akik valamennyien keresztény családok leszármazottai vagyunk, az

emberi becsületérzés és igaz kereszténység, a józanság és hazafiasság magától értetődő egységével és szilárdságával emeljük föl szavunkat az állampolgári jogegyenlőség elvéért, melyet az úgynevezett "társadalmi egyensúly hatályosabb biztosításáról" szóló törvényjavaslat" megvalósulása esetén törölné a magyar alkotmányból.

Ez a javaslat a társadalmi egyensúly biztosítását ígéri, de egy szava sincs a legszegényebb, gazdaságilag lelegelettebb és legárvább rétegek sorsának jobbra fordításáért.

Ez a javaslat még a zsidóságot sem alázza meg annyira, mint amennyire megsérti a keresztény középosztály fiait, amikor azt teszi fel róluk, hogy - az állampolgári jogegyenlőség megszentelt alapelveinek semmibe vételével - jogfosztástól, megszegyénítő gyámkodástól, kényszeralkalmazástól várják megélhetésük biztosítását. S felteszi róluk azt az erkölcsi eltévlyedést, hogy polgártársaik egy részének vallása miatt való megbélyegzése, polgári jogai teljességéből való kiforgatása árán akarnak érvényesülni és boldogulni.

Ez a javaslat a zsidók közül is elsősorban a szegényeket veszi célba, azokat, akik leginkább vannak kiszolgáltatva munkaadóik kénye-kedvének, s még ezek közül is kivált a fiatalokat sújtja, akiket egyetemlegesen megbüntet amiatt, hogy nem lehettek katonák a háború alatt. Lelkiismeretünkkel nem tartjuk összeegyeztethetőnek, hogy a világi hatóságok a megkeresztelések között dátum szerint tegyenek különbséget, holott a keresztiséget különbségtevés és fenntartás nélkül adja meg az egyház a kebelébe térőnek, az Isten előtti egyenlőség és keresztényi testvériség jegyében.

Minket keresztény hitünk, hazafias meggyőződésünk, az ország európai hiteléhez és nemzeti függetlenségünkhöz való ragaszkodásunk készítet arra, hogy soha ne tágítsunk az állampolgári jogegyenlőség elvétől, melyet történelmünk legszebb korszakában, az európai magyarság legnagyobb elméi vívtak ki.

Minden erejére szüksége van a mai válságos történelmi időkben a magyarságnak. A megszállott területek urai statisztikai mutatókkal igyekeznek elválasztani a magyar néptörzstől azokat a zsidó vallású magyarokat, akik elenyésző kivételektől eltekintve, a kisebbségi sorsban is rendületlenül kitartanak a magyar sorsközösség mellett. Szabad-e nekünk akaratlanul is ezt a példát követni és kiközösíteni a magyarságból 400 000 polgárunkat?

Elfeleedtük volna, hogy ezek a polgártársaink a kultúrtörténelem megdönthetetlen tanúsága szerint nemcsak egyszerűen résztvevői, de támaszai és építői is voltak a magyar kultúrának? Tagadjuk le önmagunk előtt, hogy ezt a sorsközösséget 1848 szabadságharcában és a világháborúban vérükkel pecsételték meg? Valljuk, hogy magyarok ezek a polgártársaink és magyarságukat annál kevésbé engedjük vitássá tenni, mert csíráznak ma nyugtalan hajlandóságok, melyek már végleg megmagyarosodottnak hitt és a vezető rétegekbe emelkedett állampolgárokat hajlítanak el a magyarságtól.

Ezért tiltakozunk lelkiismeretünk minden erejével és hisszük, hogy szavunk nem marad hatás nélkül abban a hazában, amely minden dicsőségét a hit- és

gondolatszabadságért, az emberi jogok teljességéért vívott hősi harcainak köszönhetően. E belső parancsra fordulunk a magyar törvényhozás mindkét házának tagjaihoz, a keresztény egyházakhoz, a foglalkozások, a gazdasági ágak kamaráihoz, szakszervezetekhez és egyéb érdekképviselőkhöz, a politikai, társadalmi és kulturális egyesületekhez, az egész ország józan és hazafias népéhez azzal a kéréssel: tegyenek bizonyosságot önérzetükről, bátorságukról, önzetlenségükről és lépjenek sorompóba a mindannyiunkat sértő javaslat ellen.

Gondolja meg minden kortárs, mekkora felelősség terheli, ha a lelkiismereti tiltakozás ellenére is megszületik egy törvény, melyre valamikor minden magyarnak szégyenkezve kell gondolnia!

Gróf Apponyi György, Bartók Béla, Bárczy István, Berda József, Berecz Sándor, Bernáth Aurél, Blaskó Mária, Bóka László, Csécsy Imre, Csók István, Darvas József, Erdős Jenő, Eszenyi Jenő, Győri Farkas Imre, Ferenczy Noémi, Féja Géza, Fodor József, Földessy Gyula, Földessyné Hermann Lula, Gáspár Zoltán, Hertelendy István, Horváth Béla, Pálóczy Horváth György, Kárpáti Aurél, Kernstok Károly, Kmetty János, Dernői Kocsis László, Kodály Zoltán, Kozma Erzsébet, Kun Zsigmond, Lovászy Márton, vitéz Makay Miklós, Márffy Ödön, Mátyás Ferenc, Mihályfi Ernő, Molnár Farkas, Molnár Kálmán, Móricz Zsigmond, Zugligeti Pintér József, Polner Ödön, Rab Gusztáv, Rados Gusztáv, Remenyik Zsigmond, Riedl Margit, Schöpflin Aladár, Simándy Pál, Somlay Artúr, Supka Géza, Szabó Zoltán, Szakasits Árpád, Szász Zoltán, gróf Széchenyi György, Szimonidesz Lajos, Tersánszky J. Jenő, Tóth Aladár, Vaszary János, Vikár Béla, Vilt Tibor, Zilahy Lajos.

Teleki Pál: A keresztény nemzeti irány és a zsidókérdés

In: Teleki Pál: Magyar politikai gondolatok. Budapest, 1941, Stádium. 79–89.

1939. május 5-én jelent meg az 1939. évi IV. tc. „a zsidók közéleti és gazdasági térfoglalásának korlátozásáról”, közismert nevén a második zsidótörvény. A törvényjavaslatot még Imrédy Béla kormánya nyújtotta be, de már Teleki Pál kormánya tárgyalta. A törvény faji alapra helyezkedve korlátozó intézkedéseket vezetett be az élet szinte minden területén és ezzel közel félmillió magyar állampolgárt diszkriminált. A különböző foglalkozási ágakban a zsidók arányát 20%-ról 12, vagy 6, vagy 0%-ra szorították le. Teleki – meggyőződéses antiszemitaaként – képviselte a törvény szellemiségét a magyar nemzeti érdekre hivatkozva. Parlamenti beszédének főbb gondolatai bekerültek a halála után szerkesztett emlékkötetbe is, ahonnan a forrás is származik. Ez Teleki Pál másik arca.

De mit jelent a keresztény nemzeti irány a politikában és mit jelent a társadalomban? A keresztény nemzeti gondolat a politikában azt jelenti, hogy pótoljuk azokat a mulasztásokat, helyreállítsuk azoknak a rombolásoknak a következményeit, amelyeket a XIX. század materializmusa okozott, a liberalizmus és a kapitalizmus,

különösen pedig ezeknek túltengése. Intézményesen kell biztosítanunk, hogy a keresztény magyarság – idetartoznak az idegen nyelvű magyar állampolgárok is – visszanyerje, illetve elnyerje azokat a helyeket a gazdasági életben és egyebütt is, amelyek őt megilletik. Erre a nemzet további élete és fejlődése érdekében feltétlenül szükség van. A magyarság e fontos helyeket azért nem tudta elfoglalni, azért vesztette el, mert a török hódoltság és az Alföld pusztulásának korszakát túl gyorsan követte a világ fejlődésében a kapitalizmus, minden kinövésével együtt. [...]

A keresztény gondolat mindezekon kívül módszert is jelent és pedig mindenkivel szemben. Nyíltan megmondom, hogy a zsidósággal szemben is. Ez azonban nem jelenti a gyűlölködés rendszerét, mert amit teszünk, nem gyűlölségből tesszük. Nem szabad, hogy cselekedeteinket gyűlölködés fűtse. A nemzet megújítása érdekében kell végrehajtani cselekedeteinket. [...] A zsidótörvény történelmi szükségesség. Már a liberális gazdasági jólétben élő korszak eltévelyedései, mondhatnám könnyelmű élete után is keresztény politikát hirdettünk, a keresztény Magyarország visszaállításának szükségességét. Két évtizeddel ezelőtt megmondtam, hogy a hazai zsidóság azon részének, amely valóban idetartozónak érzi és vallja magát, kötelessége volna élesen és határozottan szembefordulni az újonnan bevándoroltakkal. Sajnos, ez nem történt meg. Ha egyesek részéről talán meg is történt, általánosságban semmi esetre sem. Ezért aztán le kellett vonnunk a következményeket. Gondolatvilágunk akkor is ugyanaz volt és az egymást követő kormányok ugyanezt a felfogást igyekeztek érvényre juttatni, különösen a legutóbbi időkben. Ezt szolgálta annakidején, első miniszterelnökségem alatt a numerus clausus és ezt szolgálta az első zsidótörvény is, amelyet bizonyos okokból meg kellett változtatnunk. [...]

Nem szabad a szentistváni gondolatot jelszóként alkalmazni, legkevésbé annak egyes kiszakított részeit. A szentistváni gondolat, nézetem szerint, mindenesetre védekezést sürget azzal a veszéllyel szemben is, amellyel a zsidóság óriási, legnagyobb részét még csak felületesen beolvadt tömegei fenyegetik a magyar nemzetet, a magyar nemzet jellegét. A zsidótörvény nem nemzetiségi törvény és nem alkalmazható az országban élő, német, szlovák, román, ruszin vagy más nemzetiségekre. Ezek a nemzetiségek az európai keresztény életközösség népeiből valók és évszázados, sok tekintetben azonos fejlődés részesei. Nem kívánom itt hosszasan részletezni a fejlődés elemeit, de mindannak, ami a humanizmus, a reneszánsz, a lovagkor gondolatvilágát alkotta és sok mindenféle egyéb korszaknak ők éppen olyan részesei az európai életközösségben, mint mi. Ezek nem is különböztethetők meg olyan élesen az európai emberiség egészétől, mint a zsidóság, mert sokkal kevésbé fajtiszták, sokkal kevésbé önállóak, különállóak. Nem helyénvaló tehát az összehasonlítás a nemzetiségi problémákkal. A kettő között nincs semmi kapcsolat, nincs alapja az összehasonlításnak.

A zsidótörvény egyesek szerint a faj és a vér idegen eszméjét hozta be a magyar törvényalkotásba és gondolkozásba. Meg kell állapítanom, semmi idegenszerűség nincs abban, ha faji összetartozandóságról, faji kapcsolatokról beszélünk. Ezt az álláspontot tudományosan és társadalmilag immár régóta vallom és több mint húsz éve írom és hirdetem, tehát jóval előbb kezdtem ezt, semmint hogy ebben a tekintetben külső új befolyások hathattak volna rám. [...]

Kifogás tárgya volt az is, hogy a törvény keresztényeket zsidóknak minősít. Ezzel kapcsolatban csak azt kívánom megjegyezni, hogy az ember lelki világa nemcsak vallási meggyőződésből áll, hanem ezen kívül nemzeti érzésből, mindenféle hagyományoknak lelkünkben való hordozásából tevődik össze. Velünk bármily alapon rokonembereknek és embercsoportoknak szeretetéből, a velük való együttérzésből. A vallási érzés, a vallási rész lelkiségünknek csak egyik eleme. [...]

Többször tették szóvá a jogfosztás kérdését is. Természetesen áll az, hogy a zsidótörvény sok tekintetben jogfosztás az egyebekre nézve. Ez világos. De mindenesetre a nemzet magasabb érdekéből történt jogfosztás. A törvény jogos önvédelemből korlátoz jogokat, hogy védelmet biztosítson a nemzetnek idegen elemekkel való túlzott átítatásával szemben. Megengedem, hogy ez a jogkorlátozás messzemenő sokak szempontjából, de mások szempontjából nem elég messzemenő. Vajon ez az első törvény-e, amely akár nálunk, akár a külföldön meglévő jogokat korlátoz? Kivételes idők, amilyen a mai is, kivételes intézkedéseket kívánnak. Az ilyen kivételes intézkedések során rengeteg jogfosztás történt, például a nyugdíjasoknál, a B-listásoknál. De már a mai kort megelőző szabadelvű korszaknak is voltak – enyhébben szólva – jogszigorításai, amelyeket az érintett emberek magukra nézve jogfosztásnak érezhették. Azt hiszem, az 1881. évi XLI. törvénycikk az ingatlantulajdonossal szemben megszorítja a magántulajdon fölött gyakorolt szabad rendelkezés jogát. [...]

Arról is esett szó, hogy a zsidótörvény nem felel meg alkotmányunknak, abba új elemet visz. Ne tévesszük azonban szem elől, hogy az alkotmány nem rideg, holt és mozdulatlan valami. A magyar alkotmány azoknak a törvényeknek a foglalata, amelyek átmentek a nemzet vérébe, gondolkodásába. Ebből következik, hogy néha a meghozott törvény válik hosszabb-rövidebb idő múltán a nemzet közfelfogásává, közérzésévé és ezzel az alkotmány részévé. Máskor – ugyanolyan természetesen – évtizedek alatt kialakult közfelfogásokat; közzsükségleteket visszatükröző érzések jelentkeztek. Ezek az érzések, mint a méreganyagok ellen védekező antitoxinok érlelődnek ki a nemzetben és gyökeres változásokat, megfelelő törvényalkotásokat kívánnak. Ha tehát az alkotmány azoknak a törvényeknek a foglalata, amelyek a nemzet vérébe mentek át, ugyanúgy a nemzet – nézetem szerint – azoknak az embereknek a foglalata, akik egész lényükkel beleolvadtak a magyar nemzetbe. Hogy ezt a zsidóság tömegeiről nem lehet elmondani, azt már a zsidótörvény indokolásában kifejtettem. [...]

A zsidóság számaránya nálunk olyan nagy, mint általában a tőlünk keletre lévő országokban. Ezekben viszont egész más módszerrel kezelte a zsidóságot az állam és a társadalom. Nálunk hatszorta nagyobb a zsidóság arányszáma, mint a Nyugat európai országokban. Mi azonban a folytonosan és sokszor nagy tömegben bevándorló keleti zsidóságot nyugati módszerek szerint kezeltük, így bántunk vele. Ez a keleti zsidóság idegen anyaggal szőtte át a nemzet élő testét. Itt nem is annyira a vérre, mint inkább a lelkiségre célzok. Még veszedelmesebbé teszi ezt a folyamatot a beözönlés állandósága, és hogy az elkeveredés csak bizonyos társadalmi

csoportokban, osztályban vagy rétegben folyt le. Ez veszedelmet rejt magában a nemzeti jelleg és jellemvonások épségben tartásának szempontjából. Mindenki tudja, hogy én ezt a nézetet nem most vallom először, nem is akkor kezdtem vallani, amikor Európában erre felfigyeltek. Vallottam régen, már nagyon régen önmagamban és nyilvánosan is, mindjárt a háború után. Már akkor kértem, hogy a zsidóság maga vessen gátat a folytonos keleti beözönlésnek. Ez nem történt meg és ma már olyan erősen nyilatkozik meg a nemzeti akarat, hogy a törvényt aligha lehetne mérsékelni. [...]

Ez a kérdés: magyar kérdés, amely megoldásra vár, mert itt egy zárkózottságban töltött hosszú élet folytán erősen különböző, minden más fajnál, vagy nemzetiségnél beolvashatatlanabb embercsoportról van szó. A cél – mint mondtam – nem az üldözés, hanem a jogos és indokolt védekezés. Azt is nem egyszer hangsúlyoztam, hogy ez a törvény fájdalmas operáció. Fájdalmas az élet különböző terén velünk együttműködő egyes emberekkel szemben, de a törvény megszavazását halaszthatatlanul szükségessé tette – úgyszólván a tizenkettedik órában – a nemzet magasabb létérdeke. Szükségessé tette a nemzet jellegének megóvása, különösen azokban a rétegeiben, amelyeket a nemzet, mint vezetőrétegeket termel ki magából. Ismétlem, ez a törvény nem gyűlöletből és hasonló érzésekből származik, aminthogy Magyarországon ilyen törvényt nem kísérnek és nem is fognak soha törvényes formákon túlmenő jelenségek kísérni.

Johan Béla: A közegészségügyi szolgálatunk krízisének okai, különös tekintettel az orvoskérdésre. Javaslatok ennek megoldására vonatkozólag (1941. május 11.)

Semmelweis Orvostörténeti Könyvtár és Levéltár (a továbbiakban SOL). 119. f. Belügyminisztériumi iratok.

Dr. Johan béla (1889–1983) 1889-ben született Pécsen, ahol édesapja tisztii főorvos volt. 1907-től Budapesten élt, orvosdoktori oklevelét 1912-ben a Budapesti Egyetem Orvosi Karán szerezte meg. Figyelme az első világháború alatt fellépő járványok hatására a bakteriológia felé fordult, közreműködött a hadseregnek gyártott kolera és hastífusz oltások készítésében. 1925-ben a törvénnyel megalapított Országos Közegészségügyi Intézet (OKI) igazgatójává nevezték ki. Ezt követően Rockefeller ösztöndíjasként az Egyesült Államokban és több európai országban tanulmányozta a központi közegészségügyi intézmények rendszerét, 1927-ben kezdte meg igazgatói munkáját. Felhívta a kormány és a társadalom figyelmét a falvak súlyos egészségügyi helyzetére és a fennálló állapot javításának halaszthatatlan szükségességére. Meggyőződése volt, hogy elsősorban jól képzett egészségügyi személyzetről kell gondoskodni, ezért létrehozta az OKI 20 fiókállomását, beindította a fertőzőbeteg jelentési rendszer működését, megreformálta a tisztiorvosi képzést és elindította a védőnők – a Zöldkeresztes Egészségvédelmi Szolgálat tagjainak – képzését. 1935-ben belügyminisztériumi államtitkárrá nevezték ki, de ezután is mindennap bejárt az OKI-ba. Johan személye lehetővé tette, hogy a Minisztérium és az OKI tevékenysége egymással szoros összhangban legyen. 1936-ban a hatósági orvosi tevékenység egységes irányítására megvalósította a tisztiorvosi szolgálat, később a közegészségügyi (kórorvosi és védőnői) szolgálat államosítását, tevékenyen részt vett a szükséges jogszabályok megalkotásában. Tudományos munkájának elismerését jelenti, hogy a Budapesti Egyetem orvosi karán 1919-ben egyetemi magántanári, 1927-ben nyilvános rendkívüli tanári címet kapott, az MTA 1942-ben levelező tagjává választotta. 1943-ban államtitkári feladati mellett újból átvette az OKI főigazgatói teendőinek ellátását, 1944-ben a német megszállást követően megfosztották állásától, majd internálták. A háború után nem jutott méltó szerephez a közegészségügyben. A Phylaxiánál antibiotikus kutatással és a hazai penicillin termelés előkészítésével foglalkozott. 1945 után ugyanis az amerikai szakemberek vele vették fel a kapcsolatot és hozzá jutatták el azt a penicillintörzset, amely a hazai gyártás alapját képezte. E kapcsolata az 1950-es években gyanúsnak minősült, ezért Kistarcsára internálták, valamint megfosztották akadémiai levelező tagságától is. Később a Kőbányai Gyógyszertárban helyezkedett el, ahol még 90 éves korában is dolgozott, és a hazai B12 vitamin kutatásában és gyártásában szerzett el nem múló érdemeket. Munkáját „Kiváló újító” és a „Vegyipar kiváló dolgozója” címmel ismerték el, 1972-ben pedig rehabilitálták, s megkapta a „Munka Érdemrend arany fokozatát”. Egészségügyi koncepciója időtállóan bizonyult. 1989-ben születésének 100. évfordulóján az MTA visszaállította akadémiai tagságát.

Az állások betöltésénél mutatkozó nehézségeknek háromféle oka lehet, vagy 1./ nincs elég orvos az országban, vagy 2./ az orvosok eloszlása nem megfelelő, vagy 3./ bizonyos állások betöltésére az orvosok nem vállalkoznak.

E három sokszor hallott kérdést részletesebb vizsgálat tárgyává tettem, hogy megismerjem a jelenlegi nehézségek valódi okát. Eddig is már sokat írtak ezekről a kérdésekről, de inkább csak általános impressiók alapján, esetleg bizonyos célok szolgálatában. Így például a zsidó érdekeltségek állandóan cikkeznek az

orvoshiányról – mert így remélik, hogy a zsidó orvosok munkához esetleg álláshoz juthatnak, viszont a keresztény sajtóban a cikkek – éppen ellentétes céllal – azt törekedtek bizonyítani, hogy elég az orvos.

Méltóztassék megengedni, hogy vizsgálataim legfontosabb adatait az alábbiakban bemutassam, s ezek alapján az egyes kérdéseknél mindjárt a helyzet javítására vonatkozó javaslataimat is megtehessem. [...]

Az orvosoknak – a népességhez viszonyított arányszáma tehát emelkedett. Ez az emelkedés a 10 évvel ezelőtti arányszámhoz viszonyítva Budapesten 32%-os, az egész országban 22%-os. Ezekkel az arányszámokkal argumentálnak azok, akik szerint az országban elég az orvos.

Ez az emelkedés valóban tekintélyes, s hogy emellett – az orvosi állások betöltése szempontjából – ma mégis orvoshiány mutatkozik, ez három körülménnyel magyarázható: egyrészt a nagyobb orvosszükséglettel, másrészt az 1939. IV. t.c. hatásával, végül az ország területének megnagyobbodásával. Ezeket közelebbről vizsgálva a következőket találjuk.

A fentebb kimutatott orvostöbbletet a közegészségügyi munka fejlődése elnyelte. Az addig elhanyagolt vidéki közegészségügyi szolgálat fokozatos fejlesztése, az egészségvédelem különböző ágainak (anya- és csecsemővédelem, iskolaegészségügyi munka, tuberkulózis-nemibetegségek, malária, stb. elleni küzdelem) kiépítése természetszerűleg mindig több és több orvosi állás megszervezéséhez, s ezzel kapcsolatban több orvos lekötéséhez vezetett.

Az 1939. IV. t.c. hatása is mindinkább mutatkozik. Azok, akik azt állítják, hogy hazánkban (a külföldre viszonyítva is) elég orvos van, azok ezzel nem számolnak. A trianoni országterületen az 1940. év közepén lévő 10,279 orvoskamarai tag közül 3036, vagyis 29,5% zsidó. Az említett orvos létszámból 1940-ben 6516 állott közszolgálatban, s ezek közül 815 (12,5%) volt zsidó. Ugyanakkor 3763 nem állott semmiféle közalkalmazásban, s ebből 2221 (59%) volt zsidó.

Ha a zsidókat leszámítjuk, akkor a közalkalmazások szempontjából a trianoni ország területén 7243 orvos jöhet tekintetbe. Az orvosi magángyakorlat (tehát az orvosi ellátottság) szempontjából ezek mellett számolni kell és lehet a zsidó orvosokkal is, – de ez csak Budapestre és a nagy városokra áll, míg ritkább népességű területeken, ahol csak az az orvos tud megélni, akinek valamilyen fix fizetéssel egybekötött állása is van, zsidó orvos nem igen fog megmaradni. Kivételt képeznek majd azok a helyek, ahol a körorvosi állások – keresztény pályázó hiányában – hosszabb ideig betöltetlenek lesznek. Ilyen helyeken zsidó orvosok fognak letelepedni. Ezek talán ott meg is tudnak majd élni – sőt esetlen jól is fognak ott keresni. A körorvos ugyanis a község szegény betegeit ingyen, a fizetni képeseket pedig a szabályrendeletileg megállapított – meglehetősen alacsony – díjért köteles kezelni. Viszont a magánorvosnál az orvos díjazása szabad egyezkedés tárgya, – s így félő, hogy az ott letelepedő zsidó orvos ki fogja használni helyzetét és a megszorult lakosságtól magas díjakat fog kérni.

Ha a zsidó orvosok leszámításával vizsgáljuk 100,000 lakoshoz viszonyítva az orvosok arányszámát hazánkban és ezt más országok teljes orvosarányszámával hasonlítjuk össze, úgy a következőket kapjuk. [...]

Ezek a számadatok az illető országok egész területére (város és vidék) vonatkoznak épp úgy, mint Magyarország adatai. Míg azonban nálunk az orvosok eloszlási aránya Budapest és vidék között ez utóbbi hátrányára nagyon rossz, addig minél magasabb egy állam általános kultúrnívója, s minél gazdagabb egy nép, annál kisebb az orvos eloszlás aránytalansága nagyváros és vidék között. Reá kell mutatnom arra is, hogy minél szétszórtabban lakik egy ország lakossága, illetőleg annak egy tekintélyes része (tanya rendszer), és minél rosszabb az úthálózat és így a közlekedés, annál több orvosra van ott szükség.

Közbevetőleg megemlítem, hogy ha a keresztény orvosok fentebb említett számából (7243) levonom a budapesti keresztény orvosok számát (3055), úgy – Budapest leszámításával – a trianoni ország területére csak 4188 keresztény orvos jut, ami 100,000 lakosra számítva 52-es arányszámnak felel meg.

Minden szükségletet egybevetve – hozzávetőleges számításaim szerint – a meglévő keresztény orvoslétszámmal: 100,000 lakosra kb. 80 orvossal, a trianoni országterület egészségügyi szolgálatát el lehetne látni, még ha kórházak, a nagyobb városok stb. nagyobb szükségletét is tekintetbe veszem. Megemlítem, hogy a szükségletet illetően pontosabb számításokat végezni egyelőre nem tudok, mert nem ritkán tölt be egy orvos több közszolgálati állást, tovább kisebb állások összevonhatók stb. Megemlítem, hogy a trianoni területen 1940 nyarán az orvosi kamarák kimutatása szerint 6516 orvos állott közszolgálatban (a „közszolgálat” szót elég tágan értelmezve), ami már egymaga is 100,000 lakosra számítva 71 orvost jelent, tehát a fentebb 80-ban megállapított orvos-arányszám nem mondható soknak.

Megváltoztatta azonban a fentebb ismertetett helyzetet az ország területének megnagyobbodása. A visszakerült területek orvoslétszámára vonatkozólag végleges – és a zsidó orvosok számaránya szempontjából is megbízható és feldolgozható – számadatok még nem állnak rendelkezésemre. [...]

A visszacsatolt területek tehát erősen lerontották hazánk orvos-ellátottságát. Még rosszabb a kép, ha leszámítjuk az 1939. IV. t.c. értelmében közalkalmazásba nem vehető orvosok számát. Erre nézve pontos adataink még nincsenek. Az érsekújvári orvosi kamara törzslapjai szerint ott a tagok 36%-a, a kassai orvosi kamara nyilvántartó lapjai szerint pedig a tagok 73%-a zsidó. Bizonyos adatok szerint Erdélyben az orvosok kb. 50-51%-a zsidó. Nem túlzok tehát, ha a fentebb felsorolt, – a visszacsatolt területeken lakó együttvéve; 1964 orvos 40%-át veszem zsidónak. Így az eddig visszacsatolt területekkel együtt (mindig a déliek kivételével vizsgálva) legfeljebb 8422 keresztény orvossal számíthatunk. Ebből a számból kiindulva, a keresztény orvosok számaránya hazánk jelenlegi területén 100,000 lakosra kiszámítva: 62.

Fentebb 100,000 lakosra számítva legalább 80 (keresztény) orvosban jelöltem meg azt a legkisebb létszámot, amellyel az ország közegészségügyi szolgálatát megfelelően el lehet látni. Ez együttvéve 10,832 keresztény orvost jelentene. Hogy ezt a számot a megnagyobbodott országban elérhessük, legalább még 2410 illetve felfelé kikerekítve kb. 2500 keresztény orvosra lenne szükségünk.

Petres József: A zsidó kérdés orvosi és társadalmi szempontból.

MONE Orvostársadalmi Szemle, 16. évf. (1939) 1. sz. 2–3.

Petres József: A Magyar Orvosok Nemzeti Egyesületének alelnöke, szociálpolitikus. Számos állásfoglalása ismert nem csupán a szociálpolitika vagy a közegészségügy kérdéseiben, hanem az általános népesedéspolitika témakörében is.

A MONE két évtized óra megalkuvás nélkül küzdött a magyarságot mind társadalmi, mind orvosi és tudományos téren veszélyeztető zsidó uralommal szemben és soha nem mulasztott el egyetlen alkalmat és lehetőséget sem, hogy céljához közelebb jutva hasznára legyen a magyarságnak. Most is a legerélyesebben szállt síkra az 1938. évi XV. t.c. olyan revíziója érdekében, ami a magyar nemzeti eszmét a lehető legjobban szolgálja.

A m. kir. miniszterelnökhöz és mindazokhoz, kiknek a kérdés előkészítésében, kidolgozásában és végrehajtásában hathatós részük van, a MONE elnöksége már hónapokkal ezelőtt emlékirattal fordult, melynek bevezető szavai a következők:

Javaslat

a társadalmi és gazdasági élet hatályos biztosításáról szóló 1938. évi XV. t.-c. orvosi vonatkozású részeinek módosítása tárgyában

A Magyar Orvosok Nemzeti Egyesületének tagjai osztatlan örömmel vették tudomásul a kormány azon ténykedését, mely az ú. n. zsidótörvény mielőbbi és jelentős módosítására irányul. Ezen törekvés, valamint a vele járó nagy és felelősségteljes munka megkönnyítése s minél tökéletesebbé tétele céljából mint a gyakorlati élet alapos ismerői úgy érezzük, hogy kötelességet mulasztanánk el akkor, ha alanti javaslatainkat nem hoznánk az Illetékesek nagybecsű tudomására.

Az orvos hivatásánál fogva az összes foglalkozási ágak közül a legközelebb áll az egyes emberhez s éppen ezért annak lelkületére, ily módon a magyarság nagy tömegeire, jelentős befolyást gyakorolhat. Hogy Hazánkban a nagy tömegek lelkülete nem minden tekintetben felel meg azoknak a követelményeknek, melyek a magyar nemzet élet fontos érdekei szempontjából kívánatosak és szükségesek volnának, abban nagy szerepe van annak, hogy a zsidóság úgyszólván megszállva tartja az orvosi pálya jelentős őrhelyeit: uralják teljesen a magángyakorlatot, hatalmas kórházak, gyógyintézetek és charitatív intézmények tulajdonosai, vagy alkalmazottai, orvosai s így a lakosság millióinak látszólag «az elesettségben jótevői». Fájdalom,

hogy e látszatot bizonyos hivatalos támogatás is megerősíti, pl. azáltal hogy a Társadalombiztosító Intézetek (OTI, MABI, Posta, Hajózási BBI, OTBA stb.) állandó szerződő felei a zsidó egyházi vagy magántulajdonban lévő gyógyintézeteknek és kórházaknak s ezres tömegekben utalnak be keresztény betegeket ezekbe a zsidó intézményekbe, ahol azok a sajátjukkal ellentétes világszemlélet hatása alá kerülnek, kóser kosztot esznek, szombatot ünnepelnek.

A szenvedéstől megszabadult ember válogatás nélkül hálás azzal szemben, aki rajta segített. Hálás tehát a biztosított magyar is a zsidó intézménnyel és zsidó orvossal szemben, azokat erkölcsileg és anyagilag támogatja s eszébe sem jut, hogy legalább ilyen jó helyzetbe juthatott volna akkor is, ha történetesen az OTI, MABI, OTBA stb. nem zsidó, hanem magyar intézménybe, kórházba utalta volna be a saját két keze munkájával megszerzett és befizetett biztosítási járulékaik ellenében.

Javaslatunkkal elsősorban azt óhajtjuk elérni, hogy a magyar nemzet milliós tömegei felszabaduljanak a leghatásosabb zsidó propaganda alól, mely eddigelé valóságos hatósági támogatásban részesül, másodsorban pedig gazdasági és erkölcsi szempontból illő és megfelelő helyet kívánunk biztosítani a zsidókkal szemben a magyar orvosok világszerte ismert és becsült társadalmának.

A kétségtelenül revízióra szoruló ú. n. zsidótörvény figyelmen kívül hagyta a beteg ember sorsát, nem védte meg a zsidóság anyagi és erkölcsi befolyásától, propagandájától a népi tömegeket. De intézkedései az orvosok szempontjából sem bírnak valami különösebb jelentőséggel, esetleg előnyei csupán évtizedek múlva jelentkezhettek. Éppen ezért a törvény olyan revízióját óhajtjuk és kérjük, aminek hatása azonnal és erőteljesen jelentkezik, hasznára van az egész magyar társadalomnak és ebben a betegnek, orvosnak egyaránt s eredményes gátat emel a zsidó hatalommal, befolyással szemben. [...]

A MONE módosított javaslata a következő

1. Olyan kórházba, szanatóriumba, gyógyintézetbe, üdülőbe, fürdőbe, vizsgáló vagy kezelő intézménybe, melynek a zsidó egyház, zsidó közület, zsidó magánszemély, egészben vagy részben zsidó személyek tulajdonában lévő Rt. vagy Kft. a tulajdonosa, keresztény ember az Állam, Vármegye és Községek, más közhatóságok, Betegségi Biztosító Intézetek és Vállalati Pénztárak, nem zsidó jellegű társadalmi és jótékonyági egyesületek, intézmények, vállalatok által vizsgálatra, véleményezésre, gyógykezelésre, üdülésre be nem utalható. Az ily célból kötött szerződések és megállapodások érvénytelenek.

2. Zsidó vezetősége, tisztviselője, orvosa, ápolói és egyéb személyzete csak az olyan kórházaknak, szanatóriumnak, gyógyintézetnek üdülőnek, fürdőnek, vizsgáló vagy kezelő intézménynek lehet, melynek tulajdonosa a zsidó egyház vagy zsidó jellegű közület.

3. Közalkalmazott-orvos zsidó nem lehet. A zsidó közalkalmazott orvosok azonnali hatállyal végelbánás alá vonandók.

4. Olyan orvos, aki 1919. évi augusztus 1-e után is tagja maradt valamely hazai vagy külföldi szabadkőműves páholynak, vagy ilyenbe azóta felvételét kérte, illetve ilyenbe belépett, az Orvosi Kamara tagja nem lehet. Az ilyen egyének orvoskamrai tagokként fel nem vehetők, amennyiben pedig tagjai valamely orvosi kamarának, a tagok sorából haladéktalanul törlendők.

5. Az Orvosi Kamara tagjául zsidó orvos mindaddig fel nem vehető, de felvételre elő sem jegyezhető, amíg a kamara zsidó tagjainak száma a 6% alá nem csökken. Ennek megtörténtével is csak annyi zsidó orvos jegyezhető be az orvosi kamara tagjául, amennyi a 6%-ból hiányzik.

Az orvosi kamarák választmánya évenként két ízben, és pedig minden év január és július hónapjában foglalkozhatnak zsidó orvosoknak a kamarába való felvétele iránti kérelmével. A kamarába való felvételre jelentkezettek sorrendje akként állapítandó meg, hogy melyik zsidó orvosnak a családja, illetve egyenesági ősei tartózkodnak régebben a jelenlegi magyar állam területén s a felvehető 6%-a ezen sorrendnek megfelelően választható ki.

Az Orvos Kamara keresztény és zsidó tagjainak százalékos arányszáma az 1938. évi március hó 1-i állapotnak megfelelően megállapítandó, külön a magánorvosok és külön a közalkalmazottak csoportjában. Amennyiben az így megállapított számérték a 6%-nál alacsonyabb volna, ez a szám rögzítendő és a keresztények kárára semmi körülmények között sem emelhető.

6. Az Orvosi Kamara elnökségének és tisztikarának zsidó származású vagy zsidó családi kapcsolattal rendelkező orvos a tagja nem lehet. Az ilyenek megbízatása azonnali hatállyal megszűnik.

7. Az Orvos Kamara választmányának és küldöttközgyűlésének a kamara összes tagjainak számához viszonyított 6%-nál több zsidó választott tagja nem lehet. A 6%-ot meghaladó zsidó tagok megbízatása azonnal megszűnik.

8. Az Orvosi Kamara, valamint azok az egyesületek és intézmények, melyek orvosok anyagi támogatásával, segélyezésével foglalkoznak – kivéve a kizárólagosan zsidó alakulatokat –, a segélyezés céljaira szolgáló összegből csupán 6%-ot fordíthatnak zsidó orvosok vagy hozzátartozóik segélyezésére.

9. A Magyar Országos Orvos Szövetség Nyugdíjintézete nem folyósíthat zsidó orvosnak nagyobb nyugdíjat, mint amennyit a legutoljára élvezett fizetése volt a tényleges szolgálatában.

10. Az olyan nem zsidó jellegű intézményeknél, Betegségi Biztosító Intézeteknél, amelyeknél az orvosi érdekképviselő szerveként orvosi tanácsok működnek (OTI, MABI, Posta, stb.), a tanácsba zsidó orvos csak a százalékos számarányának megfelelő mennyiségben, de legfeljebb 6%-nyi mennyiségben választható meg. Amennyiben ezidőszent a zsidó tanácsstagok száma ezen szabályban előírt mennyiségnél magasabb, azok megbízatása azonnali hatállyal megszűnik. Az Orvosi Tanács elnökségében és tisztikarában zsidó orvos helyet nem foglalhat.

11. Az Orvosi Kamarák és a Betegségi Biztosító Intézetek, valamint a nem zsidó jellegű orvosokat foglalkoztató intézmények fegyelmi (választott) bíróságának zsidó tagja nem lehet.

12. A nem zsidó jellegű szövetségek és egyesületek választmányában a zsidók a tagok összlétszámához viszonyított számuk arányában, de legfeljebb 6%-ig vehetnek részt. Az elnökségnek és tisztikarnak zsidó tagja nem lehet. Ez a rendelkezés azonnal végrehajtandó.

13. Az orvosi kamarák, orvosi tanácsok (igazságügyi orvosi tanács, a közigazgatási bíróság orvosi tanácsa, a betegségi biztosító intézetek orvosi tanácsai stb.), orvosi érdekképviselői, tudományos és társadalmi, valamint nyugdíj-, segélyezőegyesületek (intézetek és intézmények), a betegségi biztosító intézetek és vállalati pénztárak, betegségi és rokkantsági biztosítással és gyógyítással foglalkozó mindennemű egyesületek, intézmények és vállaltok, kórház- és szanatórium-egyesületek elnökségének, tisztikarának, igazgatóságának zsidó vagy zsidó családi kapcsolattal rendelkező személy a tagja nem lehet. Az említett testületek választmányába és képviselői közgyűlésébe zsidó 6%-nál nagyobb mennyiségben be nem választható. A választást a zsidók teljesen elkülönítve bonyolítják le.

A kizárólagosan zsidó alakulatokra, melyeknek csakis zsidó tagjai lehetnek és onnan keresztények jogszerűen ki vannak zárva, ezen rendelkezés nem vonatkozik.

A rendelkezés azonnal hatályba lép.

A MONE nem csupán bízik, de hisz is abban, hogy a magyar nemzet érdekében benyújtott fenti javaslata az intézkedő körök és az érdekelték előtt a legmagasabb szempontnak mindenben megfelelő meghallgatásra, megértésre és a legerélyesebb támogatásra talál.

2.3.3. Agrárpolitika

Heller András: Cselédsor

Budapest, 1937, Szent István Társulat. 12–17., 164–167.

Heller András (1945-től Hellei) szociálpolitikus, egyetemi tanár. 1934-ben közigazgatási gyakornokként dolgozott Fejér vármegyébe, majd 1939-ig szolgabírói pozíciót töltött be. 1939-ben a KSH munkásstatisztikai osztályára került. 1940 és 1943 között a budapesti Kertészeti Akadémia tanára volt, oktatott annak jogutódján, az 1943-ban felállított Kertészeti és Szőlészeti Főiskolán is. Tagja volt az Országos Mezőgazdasági Szociálpolitikai Tanácsnak. 1945-től dékán-helyettesi, 1946–1947-ben dékáni pozíciót töltött be az Agrártudományi Egyetemen. Több agrárpolitikai könyvet publikált és számos szakmai cikket közölt a Népegészségügy, a Gazdák Szemléje, a Magyra Statisztikai Szemle, a Közgazdasági Szemle, az Agrártudományi Szemle és más folyóiratokban.

A Cselédsor című munka a mezőgazdasági cselédség helyzetét, élet és munkakörülményeit tárgyalta, a székesfehérvári járásban 1935-ben tapasztalható viszonyok részletes bemutatásával. A szerző számos sürgős teendőt emelt ki a cselédség sorsának javítása érdekében, a bérek indokolt növelése mellett a lakáskörülmények javítását, az egészségvédelmet és a munkavállalói jogokat szolgáló intézkedéseket.

Hatszáz ezer magyar él ebben az országban, akinek sorsa a közvéleményt nem érdekli. Mezőgazdasági cselédsorban lévő népünk élete, problémái sem az irodalomban, sem a gazdaságpolitikánkban, sőt a szociális gondoskodás terén sem vonták magukra eddig a figyelmet. Az 1930. évi népszámlálás a gazdasági cselédség létszámát (beleértve a tehenészetben, a juhászatban foglalkoztatottakat is) 217 016 kereső és 382 441 eltartottban – összesen 599 457 főben állapított meg. 1935-ben pedig 296 016 volt az Országos Mezőgazdasági Munkás-pénztárnál biztosított cseléd-keresők száma.

Ha az egyes népszámlálási adatokat összevetjük, megállapíthatjuk, hogy két-három emberöltő előtt tipikusan földművelő országunk lassan agrár-indusztriális állammá alakul át. A népességének 51,8%-a 1930-ben még földművelésből élt. Csonka-Magyarország földtulajdonnal rendelkező lakosságának száma ugyan az utóbbi években a földreform, örökségek, parcellázások következtében 1 282 035 főre emelkedett, (43,7%), de azok, akik az öt holdas megélhetési minimumig jutottak és így bizonyos fokig önálló és független földműveseknek vagy birtokosoknak tekinthetők, alig érik el agrárnépességünk egyharmadát (30,8%). A földműves nép mintegy háromötöd része „nincstelen”. Ezek közül a statisztika az eltartottakkal együtt 1 250 348 mezőgazdasági munkást, illetve napszámot mutat ki, akiknek fele számát megközelíti a cselédség tömege. Az utóbbiak száma 1920 óta 606 073-ról esett vissza, ami a földbirtokreform, a birtokelaprózódások és a gazdasági válságnak köszönhető.

Számszerű súlyukat talán jobban érzékelhetjük, ha összehasonlítjuk őket a magyar társadalom egyéb néposztályaival. Jóval meghaladják ugyanis a kereskedelem és hitel

(469 059), – a közlekedés (338 875), – a polgári és egyházi közszolgálat összes keresőinek és eltartottjainak (434 782) tömegeit. Sőt az izraelita és ág. h. evangélikus felekezetű honpolgárok számát (444 567, illetve 534 165) is túlszárnyalják. [...]

A mai irodalomban a falukutatás, a földművelő népesség viszonyainak boncolása – divat. Annál meglepőbb, hogy a mezőgazdasági cselédség helyzete, céljai a kellő érdeklődést, tudományos megvitatást még most sem vívhatták ki maguknak. Az érdektelenségnek egyik fő oka kétségen kívül viszonyaik általában ismeretlen és hozzáférhetetlen volta. Illyés Gyula említett könyve megkapó képekben tárja elénk ezt a megközelíthetetlen, különös, zárt világot. A cseléd a pusztát ritkán hagyja el, „lakhelyén hozzáférni pedig a nagy távolság, a rossz utak, a különleges hazai viszonyok miatt, de a nép ősi bizalmatlansága miatt is, nehezebb vállalkozás, mint egy közép-afrikai törzs tanulmányozása”. Anyagilag és szellemileg furcsa, de erőt adó közösségben él a nép, a falusi rátartisággal szemben engedelmes, sőt vérmérsékletből alázatos, tiszteletadó. A magántulajdonról, a családi életről, a feleség, az anya helyzetéről a parasztétől eltérő véleménye van. Illyés megkapó képest fest szokincseről, szokásairól, babonáiról, életkörülményei által alkotott és a többi földműves osztálytól annyira eltérő világnézetéről, melyet „megismerni megismerhet esetleg más is, érteni csak az tud, aki belőlük származott”. De tényleges megismerésüktől gyakran még az értelmiségnek az a rétege is idegenkedik, amely hivatásszerűleg egész életében velük bajlódott.

Az alábbiakban elsősorban az uradalmak cselédeiről írunk. Kisbirtokon cselédsorban lenni általában véve nem az egész életre szóló hivatás. Itt a béreslegény legtöbbször „bentkosztos”, munkaadója asztalánál vagy konyháján étkezik és gyakran csak gabona- vagy mérsékelt pénzfizetést kap. Alvóhelye rendszerint az istálló. A cselédlakás és a nagyobb jövedelem hiánya kizárja a családalapítást, s ha fészekrakásra kerül a sor, más munka után néz a kisbirtokos béreslegénye.

Az uradalmak világa már jobban magához láncolja cselédeit. A cselédsorban lévők – mint látni fogjuk – a gazdaságok legdrágább munkaerői. Felügyeletükre vagy gondozásukra a munkaadó nagy élő és holt leltári értékeit bízta. Ezért egész munkaerejüket leköti, állandóságukat, zavartalan családi életüket többé-kevésbé igyekszik biztosítani.

A gazdálkodás rendje, a pusztá élete a cselédsorban lévők sokszínű rétegződését teremtette meg. Közülük emelkedtek ki a parancsolók, akiknek fiatalabbja már alsóbb fokú gazdasági iskolát is végzett. Némelyik uradalmi gazdára szinte intézői teendőket bíznak. A parancsolóknak az uradalmak világában, az ottani kis társadalom magaslatán álló kiváltságos, de felelősségteljes rendjébe a pusztagazdán, béresgazdán, csirás (tehenes) gazdán kívül a pásztorok számadói is beletartoznak. A magtáros, a hajdú (aki régen a béresek munkájára vigyázott, abrakot osztott), a kertész, a vincellér és a csósz, parancsoló voltak ellenére a ranglétra második fokán állnak. Velük egyenrangúak a gazdaság szegődményes iparosai, akik segédet, sőt a törvényes követelmények fennforgása esetén tanoncot is tarthatnak. Az uradalmi kovács, gőzekegépész, bognár, s a csak nagyobb birtokon alkalmazott kőműves és ács

felesége "asszonyosság". Ezer apró jel, szokás különíti el őket a tömegetől. A közcselédek munkabeosztása is szinte társadalmi tagozódásra vezet. A kocsisok között nagy különbség van a parádés kocsis (akit a törvény házicselédnek minősít), az első kocsis és a többi igáskocsis között. A csirásnak – a ki a tehenet gondozza, eteti, feji, a tejet hűti – nagyobb tekintélye van, mint a szekeres béresnek. A régi külterjes gazdálkodás idején jelentős pásztornép között első helyen áll a csikós és a juhász, azután jönnek a kanász, tehenes, tinós és legvégül a cselédkanász, akit azelőtt maguk a cselédek fizettek. [...]

Nemcsak kereseti viszonyaik, életkörülményeik, hanem világnézetük, és természetük is más, mint az uradalomba kerülő vándormunkásoké: a falubeli aratóké, napszámosoké, az idegenből toborzott summásoké, a feles dinnyekertészeké, dohánytermelőké.

A cseléd és munkaadójának viszonyát maga a mezőgazdasági munka természete szabja meg. A cseléd a termelésnek sokkal közvetlenebb részese, érdeke gazdája érdekével sok tekintetben összeesik, a közöttük lévő összhang is másképp alakul, mint például az ipari munkában. Ezért nem tudta még teljesen visszafejleszteni a régi patriarkális viszonyokat a modern élet. [...]

A földműves lakosság alsóbb rétegeinek a bizonytalan kenyérű, nincstelen napszámosoknak, sőt az idénymunkások seregeinek is mostohább a sorsa. Számszerűleg nehéz meghatározni, és csak az erkölcsi felelősség tudatában szabad beszélni a magyar koldusok százezreiről, vagy millióiról. Tudjuk, hogy azoké a segítség terén az elsőség, akiket a nyomor tengere elnyeléssel fenyeget. Hisszük, hogy érdekükben történik is valami. Talán gazdasági életünk lassan érezhető dagálya elhozza megváltásukat. De tőlük függetlenül kell az uradalmi cselédségen segítenünk. Ha a cselédsor jobb, mint más falusiak élete, úgy ez a földbirtokosok legfőbb nemzeti érdeme. Azon tovább is javítani pedig elsőrendű hazafias kötelessége. [...]

A cseléd is álmodik vagyonszerzésről. De ez a tulajdon utáni vágy elsősorban a falusi ház, a gazdasági héttér az öregség idejének gondtalanítására, a munkából kimaradás veszélyének ellensúlyozására szolgál és nem az önálló jószágon való független termelés ideálját hajszolja.

Földbirtokreformunk története igazolja, hogy a felosztott földeknek – bár a törvény módot adott rá – csak aránytalanul kis része jutott cselédkézre. Az Országos Mezőgazdasági Kamara adatgyűjtése szerint a nagyobb birtokok tekintélyes területének kisajátítása következtében szükséges munkáslétszám apasztásakor elbocsájtott cselédek igyekeztek más uradalmakban cselédsorba kerülni. Alig több mint fele részük igényelt csak földet.

Kerék Mihály: A magyar földkérdés

Budapest, 1939, MEFHOSZ. 343–347.

Kerék Mihály (Cegléd, 1902. november 22. – Budapest, 1990. május 8.) közgazdász, agrárpolitikus. 1924-ben szerzett gazdaságtudományi diplomát a Budapesti Egyetemen. Ugyanott agrárpolitikából doktorált. 1924-től a Magyar Mezőgazdák Szövetségénél, 1930-tól a Falu Országos Szövetségénél, 1933-tól pedig a Magyar Gazdaszövetségénél dolgozott. Több szakmai utat tett külföldön, ahol a német, a lengyel és a balti államok agrárviszonyait tanulmányozta. 1936 és 1938 között a Pénzügyi Központ tisztviselőjeként dolgozott. 1938 és 1944 belügyminisztériumi tisztviselő volt, Pest vármegye szociális kérdéseivel foglalkozott. Közreműködött a visszacsatolt Felvidéken végrehajtott földreform kidolgozásában. Közben az 1930-as években a Magyar Szemle, az 1940-es években a Magyar Nemzet munkatársa volt. 1945-ben a Független Kisgazdapárt felkérésére részt vett a földreform-törvény szakmai előkészítésében. Kinevezték az Országos Földhivatal elnökének. 1949-ben a pártállami diktatúra kiépülésekor elveszítette a munkáját. 1954-től az Akadémiai Kiadó lexikon-szerkesztőségének munkatársaként dolgozott.

A magyar földkérdés című könyv részletesen tárgyalja a földbirtok viszonyok alakulását a 19. század második felétől. Kitér az egyenlőtlen birtokmegoszlás korrigálására tett állami lépésekre, a földreform-törvényekre, és azok eredményeikre. Tárgyalja a földbirtok-szerkezet 1930-as évekbeli állapotát, és a földkérdés megoldáshoz szükséges újabb gazdasági és társadalmi reformlépéseket.

Az 1930-as népszámlálás adatai szerint Magyarország 8 688 319 főnyi lakosából 4 499 393 lélek, vagyis 51,8% tartozott a mezőgazdasági foglalkozáshoz. Ezen az alapon tehát az ország agrárjellege kétségtelen, sőt ez hosszú ideig megmarad akkor is, ha már a mezőgazdasági népesség számaránya 50% alá csökkent, mert nem valószínű, hogy a többi foglalkozási ág bármilyen gyors fejlődése esetén is az agrárlakosság relatív többségét veszély fenyegetné. Mezőgazdasági jellegű államban pedig a földbirtok és a népesség megoszlása és ezek egymáshoz való viszonya egészen más értelmezést nyer, mint ott, ahol az agrárfoglalkozás már a második vonalba szorult. Ezt sem szabadna szem előtt téveszteni azoknak sem, akik a gyökeres agrárreform gondolatát elutasítva, az ipari fejlődéstől várják a mezőgazdaság nyomasztó szociális helyzetének javulását. A mezőgazdasági népesség társadalmi rétegződését az alábbi összeállítás mutatja:

	Önálló	Segítő	Eltartott
100 kat. holdon felüli birtokos	5751		
100 kat. holdon felüli bérlő	1682		
50–100 kat. holdas birtokos és bérlő	10 755		
10–50 kat. holdas birtokos és bérlő	168 557		
1–10 kat. holdak kisbirtokos és bérlő	465 006		
1 kat. holdon aluli birtokos és bérlő	25 857		
Részes földműves	17 895		
Kertész	3543		
Egyéb önálló	886		
Összesen:	699 862	536 927	1 372 752
	Nem önálló kereső		Eltartott
Gazdasági tisztviselő	5128		6739
Gazdasági cseléd	218 044		381 678
Munkás 1 kat holdon aluli birtokkal, bérlettel	91 927		-
Munkás birtok és bérlet nélkül	470 601		687 821
Összesen:	785 700		1 076 138

Ez a kimutatás nyers számadataival is megdöbbentő képét mutatja a magyar agrárnépesség struktúrájának. A tulajdonképpeni parasztréteget, a 10–100 holdasokat mindössze 180 000 birtokos és bérlő képviseli, akik családtagokkal együtt 600–620 000 főre, tehát a mezőgazdasági népességnek körülbelül egy negyedére tehető. Ezek kezén – mint láttuk – az összes területnek körülbelül egyharmada lehet, ami azt jelenti, hogy nálunk az egészséges paraszti réteg gyenge kisebbséget alkot számbelileg és birtokállományát illetően egyaránt. Ennek a ténynek szomorú konzekvenciái érezhetők lépten-nyomon a parasztság keserves létküzdelmében, erőtlén politikai magatartásában s végső fokon a mezőgazdasági népesség helyzetének aggasztó leromlásában. Az a közel hét és félezer 100 holdon felüli birtokos és bérlő, akiknek kezén majdnem 7,5 millió kat. hold földterület van, önmagában nem tudja hatásosan képviselni az egész mezőgazdaság érdekeit, ezt látjuk mezőgazdasági termelésünk elmaradottságában és igen kedvezőtlen agrárszociális viszonyainkban. A tíz holdon aluli tömegek pedig noha a földművelő lakosság háromnegyedét teszik, nem rendelkeznek kellő vagyoni súllyal, sőt egy részük szinte koldussorban él, szervezetlenül és elhagyottan. Ilyen agrárstruktúrát ma már nem sokat találhatunk a széles földkerekségen. [...]

A mezőgazdasági cselédek száma (keresők és eltartottak)	599 622
A birtok- és bérletnélküli munkások száma (keresők és eltartottak)	955 621
Az 1 kat. holdon aluli birtokkal vagy bérlettel rendelkező napszámosok	271 767
Az 1–5 holdas törpebirtokosok száma	1 093 030
Az 1–5 holdas törpebérlők száma	52 700
Összesen:	2 972 740

Ha idevesszük – szintén családtagokkal együtt 27 700 főnyi földmunkásokat (kubikus), akik a mai viszonyok között mezőgazdasági munkát is, de aratást mindenestre vállalnak, az agrármunkásság tömege 3 000 440 főre szaporodik. Ez a szám voltaképpen még további kiegészítésre szorulna, mert hiszen az 5-10 holdas birtokkategóriában extenzív viszonyok között gazdálkodók egy része nem tekinthető önálló kisbirtokosnak, mert saját földjén – különösen, ha felnőtt családtagok is vannak – sem elegendő munkaalkalmat, sem teljes megélhetést nem talál s a család részben bér munkára kényszerül. Ezeket azonban mégis számításon kívül hagyjuk, egyrészt, mert számukat alig lehet megbecsülni, másrészt az 5 holdon aluli kisbirtokosok és bérlők önálló elemei (szőlő-, gyümölcs- és zöldséggazdálkodók) ezt a többletet valószínűleg kiegyenlítik. A három millió mezőgazdasági munkás azonban így is ijesztően nagy tömeg: az agrárnépességnek 67, az ország lakosságának 34%-a, amely a kisbirtokok korlátlan eldarabolódása és a munkásrétegnek viszonylag még mindig legerősebb természetes szaporodása mellett az elmúlt 7 év alatt minden bizonnyal tovább növekedett. Aligha tévedünk, ha azt állítjuk, hogy a magyar földművelő lakosságnak ma már 70%-a a munkásosztályhoz tartozik.

Tagadhatatlan tehát, hogy mezőgazdasági népességünk elproletárosodott. Hiszen igaz, hogy nem az egész munkásság birtoktalan – a 3 millióból csak másfélmillió tartozik ebbe a csoportba – a többieknek van némi birtoka, sőt jórészenek saját háza is, ez a tény azonban csak keveset szépít a döbbenetes valóságon. A törpebirtok a mai egyoldalú és extenzív gazdálkodási viszonyaink között, a munkásosztály teljes elszegényedése mellett, termelési és szociális érdekei védelmére képtelen állapotban nagyon csekély hátvédet biztosít a megélhetésért folyó küzdelemben és gyakran inkább nyűg, mint segítség a munkáscsalád számára, de mindenestre ritkán jelent magasabb életszínvonalat és jobb szociális helyzetet.

A mezei munkásság megoszlása vidékek szerint változatos. De koránt sem annyira, mint a birtokmegoszlás. Ennek magyarázatát a belső vándormozgalomban leljük, amely az egész országban élénk és a megélhetését kereső munkásnép többé-kevésbé egyenletes elosztódását idézi elő. Ennek a mozgalomnak három főirányát különböztethetjük meg. Az egyik a nagybirtokról indul ki, ahonnan a népszaporodásnak a gazdasági üzem munkaerő szükségletét meghaladó feleslege vándorol el. A lélekszám itt nagy állandóságot mutat és szigorúan alkalmazkodik a gazdaság kevéssé változó szükségletéhez. Az uradalmi községekben a népsűrűség négy-öt kilométerenként 25 körül mozog és évtizedek óta változatlan. Hiába

szaporodik a cselédség valamennyi néprétegnél erőteljesebben, ott helyben nem maradhat, el kell költöznie. Az uradalmi pusztákról kiszorult népesség egy része a nagybirtokok peremén elhelyezkedő munkásfalvakban telepszik meg, és a gazdaságok olcsó, minden bérért kapható időszakos munkásait és napszámosait szolgáltatja. Ezekben a munkás- és törpebirtokos falvakban hatalmas tömegek zsúfolódnak össze, szinte egymás hegyén-hátán élnek az emberek, s a népsűrűség közel hatszorosa (140) az uradalmi községének. [...]

A múltban különösen frekventált helységek voltak a szülőhelyeikről kiszorult és megélhetési lehetőség híján elvándorlásra kényszerült földművelő elemek számára a nagy alföldi községek és városok. Érdekes, hogy a tanyás határoknak sikerült még aránylag a legjobban megőrizni az egészséges birtokmegosztást, amely viszont csak úgy volt lehetséges, hogy a munkáselem és a deposszedált parasztság ezek gócpontjain húzódott meg. Így árasztotta el a mezei munkásság a nagy alföldi tanyás községeket és városokat, amelyek perifériái ma a legsötétebb tömegnyomor fészkei. A város lakó agrárproletariátus sajátos magyar képződmény. [...]

A mezei munkásság és a kisparasztság ma már – némely vidéken – távolról sem ragaszkodik annyira a röghöz, mint ragaszkodott a múltban. A reménytelen küzdelem, amelyet érte folytatott, fásulttá tették és meglazították azokat az évszázados szálakat, amelyek eddig hozzáfűzték. Különösen a fiatalabb nemzedék mutat erős hajlandóságot arra, hogy örökre elszakadjon ősei foglalkozásától, és felcserélje azt a városi életmóddal. A föld és a mezei munka sokat veszített becsületéből, amelyet elsősorban a helytelen és a parasztság sorsával keveset törődő agrárpolitika ázott alá. De nem kevésbé az a szerencsétlen és semmivel sem menthető különbségtevés, amely az intézményes szociális gondoskodás teljességét juttatta az ipari munkásságnak, míg a mezőgazdasági dolgozóktól mindent megtagadott. Ma már olyan vidéken is, ahol eddig ritkán fordult elő a városba költözés, mind többen válnak meg néhányholdas parcelláiktól, hogy a gyárkérmények közelében keressenek maguknak boldogulást.

Matolcsy Mátyás: Agrárpolitikai feladatok Magyarországon

Budapest, 1934, Soli Deo Gloria. 14–18.

Matolcsy Mátyás (Budapest, 1905. február 24. – 1953. június 23.) közgazdász, politikus. Középiskolai tanulmányait Budapesten, a Lónyai utcai Református Főgimnáziumban végezte. 1926-ban szerzett gépészmérnöki diplomát a József Műegyetemen. Ezt követően tanársegédként dolgozott, és 1929-ben műszaki és gazdaságtani diplomát szerzett. 1930-tól a Magyar Gazdaságkutató Intézet mezőgazdasági szakelőadója volt. 1935-től országgyűlési képviselőként működött. Induláskor a kormányon lévő Nemzeti Egység Pártjában, majd 1936 és 1938 között az ellenzéki Független Kisgazdapártban politizált. 1938-tól különböző szélsőjobboldali pártok tagja volt, 1939-től a Nyilaskeresztes Párt tagja volt. 1942-ben visszatért a kormánypártba (Magyar Élet Pártja). 1944-ben, menekülés közben, Bajorországban amerikai fogságba esett. Kiadatása után a magyar népbíróság 10 év börtönre ítélte.

Az Agrárpolitikai feladatok Magyarországon című munkája részletes statisztikai adatokra támaszkodva mutatta be a magyar mezőgazdaság szerkezetét, üzem típusait. Bemutatta azokat a lépéseket, melyek jelentős mértékben hozzájárulhattak a gazdálkodás hatékonyságának és a társadalmi környezet stabilizálásának biztosításához, a kisüzemek számának szaporításától a technológiai és infrastrukturális fejlesztésen át a szakoktatásig és az agrártermelés menedzseléséig.

Az 1000 kat. holdnál nagyobb kiterjedésű gazdaságok az ország területének 23,7%-át, a szántóföld területnek azonban csak 14,8 %-át foglalják el. A gazdaságok nagyság szerinti megoszlása azonban még nem ad hű képet, mert ily módon nem számíthatnak a nagybirtok kategóriához azon tulajdonosok birtoka, akiknek a község határában fekvő birtoka ugyan 1000 kat. holdnál kisebb, de összes földbirtoka mégis együttesen 1000 kat. holdnál nagyobb. Ha a gazdaságokat nem egy-egy község határában elkülönítve, hanem a tulajdonosok szerint összegezve vizsgáljuk, úgy kitűnik, hogy az 1000 kat. holdnál nagyobb birtokok az ország területének 30,3 százalékát teszik ki.

A nagybirtokok előfordulása vidékenként más és más, miért is az említett országos átlagszámtól nagy eltérések tapasztalhatók, Dunántúl a nagybirtok hazája, ahol a nagybirtokok az összes területnek 32,2%-át foglalják el, de az egyes megyékben a nagybirtokok területi aránya még ennél is jóval nagyobb. Fejér vármegyében pl, 48,8, Somogyban 43,0, Veszprémben 38,2% a nagybirtok részesedési aránya. Az északi 4°mbos vidékeit ez az arányszám 28,2%, Az Alföldön a viszonyok kedvezőbbek, de az átlagos 25,8%-os aránytól természetesen itt is van eltérés és Hajdú vármegyében pl. a nagybirtok a vármegye területének 37,9%-át, Csongrád megyében 33,2%-át és Biharban 29,9%,-át teszi.

A két legkevésbé kívánatos gazdaságnagyság, a törpegazdaság és a nagyüzem jelentős szerepet játszik a magyar mezőgazdasági termelésben. Mindkettő, a helytelen földbirtok-politika következménye. Ha a magyar agrárpolitika a kor követelményeihez igazodott volna, a többi európai országokhoz hasonlóan, a mezőgazdasági nagyüzemek ilyen kirívó túlsúlya nem maradhatott volna meg. És ha a földbirtokreform-céljaira igénybevett, alig 1 millió kat. hold terület legnagyobb részét

nem ép arra használták volna fel, hogy ép a legegészségtelenebb nagyságú – 3 kat. holdnál kisebb terjedelmű – gazdaságok számát majdnem megkétszerezzék, 584 000-ről 978 000-re növeljék, a törpebirtokok elterjedése is kisebb volna. Ezzel szemben a nagygazdaságok területe számottevően nem esőkként, az egészséges kisgazdaságok száma pedig úgyszólván nem változott meg. Ez az oka annak, hogy a magyar földreform, a házhely kiosztástól eltekintve, eredménytelennek bizonyult. Az 1–3 kat. holdas „földreformföldek” ugyanis nem biztosítanak megélhetést a földhöz jutottaknak, különösen ha meggondoljuk, hogy a kisparcellák a falvaktól sok esetben messze esnek és művelésük nem kis nehézségbe ütközik. Az ilyen törpegazdaságok terméseredményei a felszerelés és az állati igaerő híján gyatrább művelés miatt természetesen jóval szerényebbek, mint amit a nagyüzemek ott korábban elértek. Ez azonban nem bizonyítja általánosságban a földreform sikertelenségét, hanem csak azt jelenti, hogy a magyar földreform nem létesített a nagygazdaságoknál produktívabb egészséges kisgazdaságokat. Hanem az volt a vezérelve, hogy miként lehet minél kevesebb nagyüzem felosztásával minél nagyobb számú földigénylőt kielégíteni, s a háború után csaknem minden országban aktuálissá vált földreformtörekvést Magyarországon a „megoldott” problémák tárházába helyezni.[...]

A bérbe adott 2 millió kat. hold birtokterületből mindössze 22.6%, 465 000 kat. hold jutott a 100 kat. holdnál kisebb bérleti gazdaságokra. A nagybirtokoknak nagyobb bérgazdaságok formájában való hasznosításának túlsúlya még inkább kitűnik, ha meggondoljuk, hogy a 465 000 kat. hold kisbérlet földből 107 232 kat. hold a 3 nagy alföldi város – Szeged, Debrecen és Kecskemét – kisbérletek által hasznosított városi birtokaiból telik ki, A kisbérleti rendszer a nagybirtokosok előtt népszerűtlen és ennek főleg két oka van: az egyik az, hogy a nagybirtokosok szívesebben szerződnek nagybérlőkkel, még ha azok csak kisebb, de a nyújtott vagyoni garanciák folytán nagyobb bonitású bért ígérnek, semhogy sok bérlővel vesződjenek. A másik főszenpont viszont az, hogy a nagybirtokosok nem szívesen osztják ki birtokaikat hosszú lejáratú kisbérletek formájában, mert így birtokaik kisüzemekké alakulnak át, s attól félnek, hogy az időnként kiújuló agrármozgalmak során a kiosztott parcellák a földet művelők tulajdonába könnyen átmehetnek. A kisbérleti gazdálkodásnak, annak ellenére, hogy ez kevésbé felel meg népünk gondolkozásának, mert hisz pusztán a föld birtoklása is népünk elsőrendű szükségletei közé tartozik, mégis nagy szerepe lehetne az agrárpolitikai célkitűzések időleges megoldásában.

Az agrárpolitika célkitűzései szempontjából az sem közömbös, hogy a magyar földművelő nép gondolkodásától távol- álló zsidó faj milyen mértékben vesz részi a mezőgazdasági termelésben. 1417 zsidó birtokos kezén 509 764 kat. hold föld van.[...]

Érdekes azt is megvizsgálni, hogy a zsidók mekkora földterületet bérelnek, bár kétségtelen, hogy a nagybérlők magatartása között alig lehet különbség aszerint, hogy azok zsidók-e, vagy más vallásúak, mert a nagybérleti gazdálkodás jellege erősen kidomborítja a hasznosításra irányuló törekvést. A zsidók által bérelt földterület nagysága nem ismeretes. De az 1920. évi népszámlálás szerint 1030, vagyis az e kategóriába tartozó bérlők 35,4%-ában zsidó bérelt 100 kat. holdnál nagyobb birtokot. Miután pedig összesen 2 056 000 kat. hold a 100 holdnál nagyobb

bérgazdaságok területe, a zsidó bérletek területe 700 000 kat. holdnál feltétlenül nagyobb, mert köztudomású, hogy különösen a legnagyobb bérletek tekintélyes hányada van zsidó kézen. Ha tehát még az áttért és ezért statisztikailag ki nem mutatható zsidó birtokosok és bérlők kezén levő birtokokra is tekintettel vagyunk; úgy azt állapíthatjuk meg, hogy zsidók gazdálkodnak hozzávetőlegesen 1.5 millió kat. holdon. Még meglepőbb számokat kapunk, ha meggondoljuk, hogy a 100 kat. holdnál nagyobb tulajdonnal rendelkező földbirtokosok 8 millió kat. holdnyi területéből egyrészt mint saját tulajdon, másrészt mint bérlet, 1.5 millió kat. hold áll zsidó vezetés alatt. De ha az ebbe a kategóriába tartozó 1,7 millió kat. hold erdőgazdaságot számításainkból kihagyjuk – amelyeknek mint előbb láttuk, csak 5%-a van bérlők kezén – úgy arra a meglepő eredményre jutunk, hogy a 100 kat. holdnál nagyobb birtokok körülbelül 23 százalékán zsidó vállalkozók gazdálkodnak, ez az arány még jóval nagyobb, ha az 500 katasztrális holdnál nagyobb birtokokat vizsgáljuk. Ennek azért van nagy jelentősége, mert a kitűnő kalkulatív készséggel megáldott zsidó gazdák rentabilitási számításaitól függ 3 milliónyi magyar mezőgazdasági munkásnép nagyon jelentős részének sorsa. De a nem zsidó vezetés alatt álló nagybirtokok is kapitalisztikus termelésük következtében, közvetve szintén a nemzetközi pénzérdekeltségeknek kénytelenek hódolni. Ezt súlyosbítja az a körülmény, hogy 235 külföldi honos tulajdonában 211,725 kat. hold van. Ezek közül 71 idegen, nem magyar anyanyelvű, akik kezén 118,584 kat. hold magyar föld van. [...]

A jelenlegi birtokmegoszlási viszonyokat a népesedés-politika szemszögéből is vizsgálat tárgyává kell tenni, mert a nagybirtokok túltengése a faj fenntartó magyar nép szaporodására rendkívül kártékony hatást gyakorolt. A nagybirtokok ugyanis lehetlenné teszik azon község lakosságának, amelyeknek határában elterülnek, a fejlődését, a szomszéd községben pedig, ahol esetleg viszonylag több föld van kiscgazdák kezén, a földbirtokok egészségtelen szétforgácsolódását idézik elő, mert a falu természetes úton való szaporodását a nagybirtokokhoz tartozó község elvándorló népe is gyarapítja. Vidéki népességünk egészségtelen eloszlásáról és a fejlődés ma is tovább tartó káros irányáról jellemző képet adnak azok a községek, amelyeknek határában a nagybirtok dominál, különösképpen az u. n. eszmei községek, amelyek területe egy vagy néha több birtokok területével azonos.

Bármilyen áldozat árán meg kell tehát teremteni annak a lehetőségét, hogy földművelő népünk száma és gazdasági ereje gyarapodjék, mert a magyar nemzetre váró nagy feladatokat nem a mezőgazdasági nagyüzemekben generációkon keresztül cselédsorban élők, hanem a magyar földhöz kötött kiscgazdaréteg fogja megoldani. Ezt hangsúlyozza a magyar népesedés politikai kiváló művelője, Laky Dezső, aki a kvalitatív népesedéspolitika fontosságát nem tagadja, de mégis a kvantitatív népesedéspolitika szószólója és a népesedéspolitika középpontjába a születési arányszámnak emelésére irányuló akciókat teszi. Együtt hirdeti Apáthyval, „hogy az egészen független elemek számát kell minden eszközzel szaporítanunk. Azokét, akik szinte csak a maguk, vagy szűkebb családjuk számára dolgoznak és termelnek, mert amellet, hogy a földet megmunkálja és állatot tenyészt, kereskedik, kisebb ipari munkát is elvégez és mintegy ezermestere az életnek.

Weis István: A magyar falu

Budapest, 1931, Magyar Szemle Társasága. 76–79.

Weis István (1889–1973) szociológus, egyetemi tanár, konzervatív szemléletű társadalompolitikai, szociálpolitikai közíró. 1920-tól a Népjóléti és Munkaügyi Minisztériumban dolgozott, majd 1933–1936 között az Országos Társadalombiztosító Intézet (OTI) vezérigazgatója volt. Munkái: A közigazgatás szociális feladatai (1921) A mai magyar társadalom (1930); Hova? A magyar jövő útja (1931) Hazánk társadalomrajza (1942). Jobboldali nézetei miatt már 1945-ben internálták, 1949-ben kényszermunka táborba került, 1954-ben államellenes összeesküvés gyanújával elítélték.

Az 1931-ben megjelent A magyar falu című munkáját a Faluszövetség igazgatójaként írta meg. A szövegrészlet a paraszti mentalitás jellemzése, érvelés amellett, hogy a politikai erők észrevegyék a paraszti társadalomban rejlő lehetőségeket.

A hagyományokhoz való ragaszkodás többé-kevésbé minden vidéki, főleg földműveléssel foglalkozó embernek tulajdonsága. A francia kisvárosi polgárnak, vagy földművesnek pl. sokkal erősebben fejlődött ki ez az érzeke, mint a mienk és ott a hagyományok kötelező ereje sokkal erősebb. A földművelés hosszú időszakokhoz kötött volta, nemzedékek hosszú sora által kipróbált módszerek, cselekvési eljárások bebizonyított hasznossága, az évszakok szabályszerű változása éppen úgy a hagyomány tisztelete felé hajtják a falusi embert, mint környezetének látszólagos változatlansága, amelyben azelőtt, hosszú évtizedeken át, csupán egy-egy házasság, keresztelő, haláleset, tűzvész okozott észrevehetőbb változást. A halálhoz és a születéshez azonban a falusi ember nem fűz oly mélyreható következtetéseket, mint mi, mert a természeti tényezőkkel való állandó foglalkozás ezeket az eseményeket teljesen kivetkőzteti előtte misztikus mivoltukból. A hagyománytisztelet mellett erősen érvényesül a bizalmatlanság is benne. Hosszú századokon át a nemzeti életnek csak szenvedőleges alanya és nem szereplő tényezője volt. Magyarországon ugyan a jobbágy még a Dózsa lázadás után sem süllyedt olyan mélyre, mint a legtöbb külföldi államban és sokkal könnyebb volt egyéni kiválóság révén az egyházi vagy éppen nemesi rendbe emelkednie – ez azonban csak az egyeseken segített, a tömeg megszokta azt, hogy a vele érdekellentétben álló felsőbb osztályoktól ritkán jött valami jó és a hatóságok nagyon hosszú ideig természetesen az egyetemes nemzeti érdeket csak a politikai nemzetet alkotó felsőbb osztályok fogalmazásában ismerték és érvényesítették. Mikor azután a negyvennyolcas átalakulás a politikai válaszfalakat ledöntötte és a jobbágy – elkésve ugyan, de még mindig megfelelő gazdasági és műveltségi előkészítés nélkül – a jobbágytelek urává lett, ismét okot talált arra, hogy az idegenekkel, a kabátosokkal, új intézményekkel és egyénekkal szemben zárkózzon legyen. Egyes magasabb műveltségű, de csekélyebb erkölcsi érzékű tanult egyének megrohanták a falut és, a mi viszonyainkhoz képest túlságosan liberális jogrend hézagait felhasználva, az önállóságra kellően elő nem készített falusi embereket az egész vonalon megrövidítették. A csodás ékesszólással rendelkező, váltókat aláírató

részletügnököktől kezdve a vidéki bankok kamatpolitikájáig, a kis tojástőzséértől addig az ügyvédig, aki a könyvkivonati illetékesség alapján minden tízedik megyében perelte és forgatta ki vagyonából a gazdát. Ez közrehatott abban, hogy a bizalmatlanság szelleme nagyra nőjön a falusi emberben, ami azután szinte katasztrofális hatású volt akkor, amikor a fokozatos fejlődés alapján álló, hagyományokat tisztelő különböző társadalmi rétegeknek a háború vége felé szorosan kellett volna összefogniuk a közös célok megvalósítására. Ezt a hagyománytiszteletet és az újításokkal szemben való bizalmatlanságot, azt a félelmet, hogy „a falu szájára kerülés” szemükben szörnyű sorsát elkerüljék, sokakban azt a vélelmet érlelte ki, hogy a magyar falusi ember, különösen a földműves feltétlenül konzervatív. Tagadhatatlan, hogy vannak bizonyos konzervatív tulajdonságok a falusi emberben, de éppen a konzervatív irányzat lényege: az egyéni érdekek és érvényesülésnek háttérbe szorulása a közönség előtt – csak vidékenként, inkább egyes falvakban és egyes kiemelkedő egyéniségekben található fel. A magyar földművesek többsége szélső individualista, társas érintkezésben, bizalmasai, barátai megválogatásában elfogulatlan, úgyhogy sokkal inkább lehet liberálisnak nevezni. Végzetes reá és az egész Magyarországra nézve, hogy a liberalizmus korszakát osztály kifejlődésének kezdetleges állapotában érte el és így ennek a korszaknak előnyeit nem élvezhette, csupán hátrányai sújtották. A magyar földművest éppen az jellemzi, hogy hagyománytisztelete és bizalmatlansága ellenére hallatlanul tanulékony és alkalmazkodó. Amint hozzászólt a pennsylvaniai bányák munkarendjéhez és a világháború forgatagaihoz, éppen úgy egészen rövid idő alatt változtat életszokásain, termelési rendjén, amennyiben a változtatás előnyéről meggyőződik. A ceglédi, kecskeméti gyümölcs kultúra csupán néhány évtizedes, éppen úgy, mint a nagykőrösi zöldségtermelés. A kerékpár – amelyet eleinte annyira gúnyoltak – éppen úgy polgárjogot nyert, mint az új táncok, a rádió és számos egyéb említett újítás.

Ez az a fogantyú tehát, amellyel a magyar falu fejlődésének irányát szabályozhatjuk. A cél a minél erősebb művelés úgy az ismeretek közlése, mint a gondolkodóképeség serkentése terén; számolnunk kell azokkal a gátlásokkal, amelyeket a hagyományok és a bizalomhiány okoznak, de meg kell győznünk falusi testvéreinket egyes változtatások célszerű, reá nézve hasznos voltáról; ebben az esetben feltétlenül számíthatunk reájuk. Az elmondottak alapján pedig változásokra szükség van, nemcsak azért, mert a nemzet sorsát a nemzet számbeli többségének állapota határozza meg, hanem azért is, mert hibáik, nehézségeik és visszasságaik ellenére a falusi földműves tömegek alkotják a magyar nemzet legértékesebb elemét, bennük nyilvánul meg legjobban a magyar őserő és regenerálódó képesség. Belőlük kell kitermelődnie az új középosztálynak, minthogy a régi az egyoldalú tisztviselő tájékozódás következtében összeroppant és önekik kell adniuk majd azokat a nagy vezető tehetségeket is, akik Magyarországot a múltak ingó pallóján átvezethetik a jobb jövőbe, a megváltozott viszonyokhoz képest átalakítandó új keretekbe.

A falu népe ma vár. Várja azt vagy azokat, akik orvosságot hoznak sebeire és mindenre kiterjedő tervvel lépnek fel gazdasági, szociális, művelődési hiányainak megszüntetésére, bevezetik a politikai és közigazgatási érvényesülés némiképpen

még mindig elzárt fellegrárába. Tulajdonképpen nagy versenyfutásnak kellene lennie a falu népének szervezéséért, irányításáért; azt kellene gondolnunk, hogy a felsőbb társadalmi osztályoknak, különböző élethivatásoknak, politikai pártoknak ez a legfőbb problémája. Igen dicséretreméltó kivételektől eltekintve, ennek éppen az ellenkezőjét látjuk: ismétlések elkerülése végett ezúttal csak egész röviden mutatunk reá arra, hogy még mindig tájékozatlanság uralkodik a falu fölül. A faluprobléma még mindig nem önállósult a legtöbb vezető tényező szemében: elbújik az általános termelési vagy politikai kérdésben.

Németh László: *A magyar élet antinómiái. A föld kérdése*

Válasz, 1. évf. (1934) 2. sz. 117–135.

Németh László (1901–1975) író, drámaíró, közíró, a 30-as években induló népi mozgalom meghatározó alakja. Pályafutása a Nyugaton kezdődött, de hamar eltávolodott a laptól és 1932–1937 között Tanú címmel saját folyóiratot indított, ami a parasztságot középpontba állító harmadik utas mozgalom mérföldkövének bizonyult. Németh László politikai gondolkodásának meghatározó kategóriái a „minőség forradalma”, az „új nemesség” és a „kertmagyarország” eszméje, amit az alábbi szövegben bővebben ki is fejt. A magyar élet antinómiái című írása reflexió Szekfű Gyula Három nemzedék és ami utána következik című könyvére, amelynek egyik fejezete a magyar társadalom nagy ellentmondásai között többek között a földkérdéssel is foglalkozik. Németh egyetértve Szekfű főbb megállapításainak lényegével tovább is gondolja azokat, kiegészítve az "egykézés" megoldásra váró problémájával és a minőségi termelésre való áttérés szükségessége melletti érveléssel.

A termelés ma termények mellett az egész világon elsősorban munkanélkülieket termel; a tökéletesedésnek az a faja, melyet a XIX. század indított meg, egyre több embert rekeszt ki a gazdaságból, úgyhogy a társadalom tagjai, akik hajdan nemesek és jobbágyok voltak, ma még élesebben szétválnak: termelésen belül és termelésen kívül élők. [...]

A magyar problémák legsúlyosabbika: a föld kérdése épp abban áll, hogy a gazdaságoknak ez a humanizálása annál kevésbé tud bekövetkezni, minél nagyobb szükség volna rá. Az ipari munkanélküliséget ismerjük, hiszen itt van a szemünk előtt, s elég határozott: a munkás vagy „sétál”, vagy dolgozik; a mezőgazdasági munkanélküliség távolabb van tőlünk, és lappangóbb is, akinek egy hold földje vagy ötven napszáma van egy évben, az még nem „manifeszt” munkanélküli, annak ellenére, hogy a gazdaságnak legfeljebb a kapuja előtt sündörög. Szekfű ezeknek a nyílt és lappangó mezőgazdasági munkanélkülieknek a számát (óvatosan!) két és fél millióra becsüli: ideszámítva a föld minden földnélkülijét, a háromholdas törpebirtokosig. Két és fél millió ember: a lakosság egyharmada. S hozzá a legmagyarabb harmad, mert míg arisztokráciánk és középosztályunk erős vérkeveredéssel ment át, s idegen nyelvű kisebbségünk városi nép vagy falusi kisbirtokos: ez a földekről az utakra került harmad, éhség és tuberkulózis mezítlásos serege, a sokat emlegetett gyökér, tősgyökér ördögszekérként sodródik ide-oda.

Hova tűnjön ez a két és fél millió ember, miután Kanadába már nem mehet, s a temetőbe ilyen rövid idő alatt nem juthatott el? Boldogabb időkben az ilyen, termelésből kipottyant tömeg átrajzott más, kopárabb vidékekre, s lett földönfutóból gyarmatos. A mi földönfutóink nem találhatnak maguknak gyarmatot: nem a tenger állja útjukat, hanem a törvény. Vannak a magyar földnek aránylag gyéribben lakott részei, melyeken legalább egy részük letelepedhetne, de ezeket az emberben kopárabb szigeteket a magántulajdon szentsége védi: lévén ez az országon beüli Kanada a nagybirtok. Két és fél millió munkanélkülivel szemben ott áll 1600

nagybirtokos, övük az ország negyedrésze, közel négymillió hold. S övük a törvényhozás, amely jogaikból kimozdíthatná őket. Ez az első, végzetes antinómia.

Akinek hatalma van, annak érve is van. A nagybirtok érve idáig az volt, hogy ő többet termel a kisbirtoknál, s így az ország gazdaságot dúlná fel, aki a nagybirtokot felosztaná. Szekfű is elismeri, hogy ez az érv hamis: hamis, mert a gazdaságnak nem az a célja, hogy többet termeljen, hanem hogy minél több embernek legyen fedél és kenyér, de hamis azért is, mert a kisbirtok, ha a majorságát is hozzászámítjuk a fő tevékenységéhez, egyáltalán nem termel kevesebbet: ha a nagybirtokon a termelési index 100, a kisbirtokon 150. A nagybirtok tehát igenis „humanizálódna”: azaz több életet melengethetne, ha kisajátítanák, csak hogy ahhoz kevesebb jognak kellene lennie ebben az országban, s több emberségnek. A nagybirtokos osztály, miután Nagyatádi reformját³²⁹ kivédte, s újrakerítette birtokát a tulajdon szentségével, vadorzásnak kommunizmusnak bélyegzett minden tekintetet, amely a kerítésen átmerészkedett. A két és fél millió földönfutótól mindaddig, amíg a munkanélkülieknek köményleves s a csendőrnek kolbász és oldalas kerül, nem kell tartani. Azoknak a független embereknek a száma pedig, akiknek mint Szekfűnek, kifordul a szájukból e tömegnyomor közelében a falat, és saját közérzetük enyhítésére kezdenek el reformot kiáltani, csekély. Annál csekélyebb, minél iszonyúbb mélyégbé dobhatják őket azok, akiké a jog.

De éppen mivel ilyen csekély ezeknek a független lelkeknek a száma, örülnünk kell, hogy Szekfű a magántulajdon szentségével szembe mert állítani egy nagyobb szentséget: az „ember méltóságát”. [...] A föld antinómiájának a tárgyalásában Szekfű nem megy tovább a néptelenedő nagybirtok és a kerítései alatt hűsölő földtelenek lázító látványánál. Sajnos, a magyar antinómiák sokkal összetettebbek, sem hogy egy kerítésbedöntés, akármilyen valószínűtlen, hogy ennyire is jusson erőnk, megoldhatná őket. Az elmúlt esztendőben számtalanszor hallottuk, hogy a földből élő magyarság harmadik rétege, a kisbirtokosság, legalább az ország egy részén beteg, megtámadta s halálra ítélte az egyke. Az „egyke”: népbetegség, pusztítóbb, mint a tuberkulózis, mert a test s nem is a buksza, hanem a lélek betegsége; akik beléésnek, rendesen anyagi okokkal mentetetik magukat, de az anyagi okok mindig csak másodsorbeliek, elősegítők s nem kiváltók. Az egykéző paraszt megtanulta az úri erkölcsant: az ember azért van a világon, hogy minél könnyebben éljen. A sok gyerek, amely az ép emberhez éppúgy hozzátartozik, mint a nagy légvétel, szabad nyújtózkodás – neki már könnyelműség. Mint négy gyerekért felelős férfi hányszor hallottam én is az érvet: vétkezem a gyermekeim ellen, mikor egyre-másra a világra segítem őket. Hogy nevelem fel őket? Miből élnek meg? Majd átkoznak, ha nem lesz meg mindenük. Az az osztály, amelyben ezek az érvek megfogamzanak, amely családi

329 Az 1920. évi 36. törvénycikk, amit Nagyatádi Szabó István földművelésügyi miniszter terjesztett elő. A törvény házhelyek és kishaszonbérletek juttatását tette csak lehetővé kártalanítással. E célra az ország földterületének 6%-át használták fel, érintetlenül hagyva a nagybirtok pozícióját. Volumene messze elmaradt a z első világháború után a régióban bekövetkezett földreformoktól. A többnyire rossz minőségű földeken 1-2 holdas életképtelen gazdaságok keletkeztek.

vagyonok összeolvasztásával akarja lendület és vállalkozó kedv helyett pátyolt csemetéit kistaffrozni, az az étellel szemben menthetetlenül defenzívába szorult, s hódításra többé nem lesz képes. Minden család, csoport, osztály, nemzet vagy emelkedik, vagy hanyatlik, s az „egyke” tulajdonképp azt jelenti, hogy az a csoport, amely egykézésre vetemedett, nem bízik többé a saját hódító lendületében, hanem abortuszokkal iparkodik megszerzett kényelmében elsáncolódni, amíg lehet. Hogy a magyarság egészében visszaszorul-e más nemzetiségekkel szemben, azon vitatkozhatnak a statisztikusok, a csűrhető-csavarható számok tudósai, de hogy kisbirtokos osztályunk az egykézés felé hajlik, s különösen a Dunántúlon ennek a paraszttársadalomnak a lendülete az utolsó húsz-harminc évben még a leghódítóbb hajlamú községekben, családokban is megtört, azt nekem kiterjedt és hajdan nagyszerző atyafiságom egész terjedelmében s minden ágában bizonyítja. Míg a nagybirtok az ország egynegyed részéről egyre több embert zárt ki, s a lakosság harmada koldus lesz, a kisvagyonos parasztság védi elért színvonalát, s harakirit követ el magán, mint osztályon. A telepítésnek nálunk tehát nemcsak az emberi méltóságból kikopottakat kell méltóságukba visszahelyezni, hanem a kisbirtokosság pusztuló részét is fel kell váltani. Ez a magyarázata, hogy abban a mozgalomban, melyet Illyés Gyula Pusztulás című gyászjelentése kavart fel, mért kapcsolódott össze az egyke elleni harc a nagybirtokra való telepítéssel, annak ellenére, hogy az egyke nem a nagy-, hanem épp a kisbirtok betegsége, s nem annyira az aránytalan birtokelosztás a felelős érte, mint inkább az egész ország közszelleme.

Az Illyés-féle telepítő mozgalom ma még alig egyesztendő, s ha népszerűvé is tette magát a szót, annyira, hogy a kormány népszerűség előtt egy kormánybiztossal adózott, kérdéses, hogy a résen lévő nagybirtok s a vele szövetséges erők megengedik-e, hogy kibontakozzék. [...] Földbirtok-politikusaink a települőket egykementes vidékekről akarják hozatni, lehetőleg sokgyermekes családokat, s a föld bírását is a gyermekszaporasághoz kötnék, ami mindaddig lehetséges is, amíg a települők fölösleges gyermekei új és új „gyarmatokra” rajozhatnának ki. Mihelyt a kirajzások elől a föld elfogyott, s igen hamar elfogyna, a települők nem sokban különböznek a mai kisbirtokosoktól, s egy-két nemzedék alatt éppúgy rászoknának az egykézésre, mint ahogy az én dunántúli atyafiaim is rászoktak, miután a középnemesi birtokokat felfalták, s a tanult rokonok közvetítésével a civilizációba belekóstoltak.

Négymillió hold az ország negyede, s ez a negyed, ha cselédsorban is, ma is eltart egymillió embert, s ezt továbbra is el kell valahogy tartania. Az a föld tehát, amely a két és fél millió gyarmatos előtt megnyílik, gyarmatnak elég kicsiny, amíg a gyarmatosítók mezőgazdasági tudása a mai színvonalon van. A települőknél nemcsak a megszállt nagybirtokra kellene tehát kivándorolniuk, hanem a minőség-földművelésbe is. Az a világrész, amelyet a XVI. század emberfölöslege megszállt, Amerika volt; az a világrész, amely a XIX. század folyamán az emberanyagot megnégyszerezte: a földben lappangó kincsek, a vas és szén kontinense, melyet a gép idézett fel; az a világrész, amelyet a XX. században a tömegtermelés által utcára lökött tömegeknek kell felfedezniük, csak a minőségtermelés lehet. A nagybirtok megszállása nem sokat enyhíthet a mezőgazdasági nyomoron, ha a megszállást nem

követi a föld „elkertesítése”. De hol tanulják meg ezek a mezőgazdaságon kívül lézengő földmunkások a törpebirtokot kihasználó minőségtermelést? S honnan kaphatják meg a hitelt, melyet ennek a magyar Kertországnak a megvalósítása kíván? Münchhausen báró, aki üstökénél fogva emelte ki magát a mocsárból, alighanem az első magyar telepítő volt.

Kétségtelen, hogy van egy intézmény, amely a nagy tömegek gyors mezőgazdasági kiképzésére alkalmasnak látszik, s ez a munkahadsereg. A kötelező katonai szolgálat idejét mi nem használhatjuk ki annyira a népnevelésben, mint amennyire lehetne. Pedig paraszt rokonaimon láttam, hogy a katonaság sokkal hatalmasabb nevelőeszköz lehet, mint a népiskola. Kérdés mármost, hogy rosszabb katonák válnának-e a mi parasztjainkból, ha szolgálati idejüknek csak a felét töltenék el niederekkel és puskapucolással, s a másik felében infanterisztekből³³⁰ kertész, ács és baromfitenyésztő katonákká vedlenének át. Én azt hiszem: nem lennének rosszabb katonák, csak jobb polgárok. A munkahadseregben volna a helye az államsegélyre szorult munkanélküliek egy részének és a hivatalok előtt ácsorgó ifjúságnak is, amely ahelyett, hogy az állam megtelt táblájú villamosára furakodna műveltségével, ott igyekezne kiválni, ahol szervezőkre s vezetőkre igazán szükség van. A munkahadsereg nemcsak iskolája és olcsó munkása lehetne a településnek, hanem szűrője is; kiválogatná azokat, akiket képességük és jellemük az új föld megszállására kijelöl. Parasztságból és értelmiségből valóban egy új osztály forrhatna itt ki, „új nemesség”, mely nevelése és erkölcse révén a szövetkezeti eszmével szemben sem lenne olyan merev, mint a kisbirtokosság, s megteremthetné a magántulajdonnak azt az új, függőbb alakját, mely a függetlenség és terv előnyeit egyesíti. Egy ilyen gazdaságilag műveltebb új osztály s a magántulajdonnak egész más gazdasági illeszkedése nélkül én a telepítést fél munkánk tartom, amely ahelyett, hogy a nagy, szükséges népvándorlást nyitná meg a tömegtermelésből a minőségtermelésbe, a termelésből kizárt tömegeknek csak egy kis részét mentheti át a kisbirtokosságba – a kisbirtokosságba és a kisbirtokosság bűneibe.

Természetes, hogy a mezőgazdaságnak ez az átváltása tömegtermelésről minőségtermelésre, szántóföldről kertre, az ekéről a kapára nem mehetne végbe az igények s ezzel együtt az életeszmény átalakulása nélkül. Ez az átalakulás ma már folyik is. Ha kiszámítanák, hogy egy-egy ember mennyi szántóföldi és mezei árut, tehát szemes terményt és nagy állatot fogyasztott régen és mennyit ma; kiderülne, hogy a zöldségkertek, gyümölcsösök és baromfiak offenzívája korunknak egyik legfontosabb mozgalma; ízlésünk legősibb megnyilvánulásában: az étvágyban rég kertpárti lett. Ez a kertpártiság pedig nem szeszély és véletlen, hanem egy új, művészibb életforma tünete, amelynek a tudatossá és uralkodóvá tétele a szellemi élet egész vonalán éppolyan alapfeltétele a minőségtermelésnek, mint ahogyan a minőségtermelés is okvetlen visszahat ennek az életformának a kialakulására. Csak azért mondtam ezt el, hogy a telepítésben ne lássunk gazdasági rész kérdést, s már

330 gyalogság

ennél az első s legfontosabb antinómiánál leszögezzük, hogy a tisztán gazdasági részmegoldásoknak a sorsa csak bukás lehet a lelkek reformja, az antinómiák igazi megoldására termett új magyar típus kialakulása nélkül.

Somogyi Imre: Kertmagyarország felé

Budapest, 1942, Magyar Élet. 3–7.

Somogyi Imre (1902–1947) mezőgazdasági szakíró, népművelő a „kertmagyarország apostola”. Szegényparaszti sorból önműveléssel szerzett belterjes gazdálkodási ismereteket, amelyeket a szegényparasztság körében népműveléssel oktatott az 1930-as években, miközben Győrffy István munkatársaként néprajzi gyűjtéseket is végzett. A Nemzeti Parasztpárt alapító és vezetőségi tagja, az Ideiglenes Nemzetgyűlésben a párt képviselője. A második világháború után a Földművelésügyi Minisztérium Mezőgazdasági és Újjászervezési Csoportját vezette, és alelnöke volt a Földművesek Országos Gazdasági Szövetségének.

A harmincas évek óta új magyar szellemi front kezd kialakulni. Szellemi téren népi íróink lelkében és a valóságban is kezd kibontakozni a szociálisabb, az emberibb, az igazabb közösségi magyar élet. Az urambátyámok Magyarországa, hála Istennek, kihalófélben van. Eddig úri Magyarország voltunk, ezután népi Magyarországnak kell lennünk. Új szellemi világok, új életformák keletkeznek. Ennek az új Magyarországnak a megálmodói és előharcosai, a fiatal paraszt és népi írók, most rakják le az igazán magyar, mindenkit egyformán értékelő szociális új életforma alapjait. De itt álljunk meg egy percre. A gazdasági élet átalakulása nélkül el sem lehet képzelni az új élet kialakulását. Népi íróink megmutatták a mostani társadalom minden szociális és kulturális hibáját, sőt már azt is elének rajzolták, hogy az új népi, közösségi társadalomnak milyennek kell lennie. Idáig rendben is lenne minden. A hiba csak ott van, hogy a szociális problémákkal a földreformon túl még elméletben sem jutottunk.

Szellemi irányítóink hála Istennek vannak. De az új magyar gazdasági élet nem elégedhet meg a földreformmal. Nem elégedhet meg a javak igazságosabb elosztásával, új gazdasági életformára kell áttérnünk, ha nem akarunk elveszni, ha be akarunk illeszkedni az új népi Európa közösségébe. De olyan gazdasági életre kell berendezkedni, amelyik minden magyar munkáskezet foglalkoztat. A külterjes szemtermelés nagybirtokvédő drága fényűzéséről le kell mondanunk és a magyar földet azoknak a kezébe kell adnunk, akik azon csakugyan dolgoznak is. De nem elég, hogy a földet szétosztjuk. Az nem cél, hogy nagybirtok ne legyen, minthogy az sem cél, hogy minden mezőgazdasági munkásnak földje legyen. Ennek csak eszköznek kell lenni egy olyan életforma kialakításához, amelyben a közösség minden tagja egyformán boldogulni tudjon. Olyan gazdasági életre kell berendezkednünk, amelyekben termelési költség szempontjából versenyezni tudunk más államokkal. Körülbelül tíz esztendővel ezelőttig a hottentottákról, a zulu-kafferekről, az eszkimókról többet tudtunk, mint a legmagyarabb magyarokról, a magyar

parasztokról. A világ minden nagy és kis nemzetéről a kötetek egész sora jelent meg magyar nyelven is. A magyar nép életéről, ősi paraszt-kultúrájáról, szociális problémáiról egészen a közelmúltig alig tudtunk valamit. A magyar parasztot a szomorú emléké nepszínművekből, a kaszárnyából és a kortes hordóról ismerték. A közelmúltig mindig csak azok írtak a magyar népről, a magyar parasztról, akik maguk nem voltak parasztok, azt az életformát soha nem éltek. Tehát nem is ismerhették. Szomorú benne csak az, hogy nem is igen akarták ismerni. Csak váll veregetve, leereszkedni akartak a néphez. Az igazi közeledést szégyelltek. Nem tartották úri dolognak, ha valakinek közeli, vagy még inkább rokonsági kapcsolata volt a néppel. Ezzel a parasztirtózással annyira mentek, hogy a lehető legrosszabbnak tartották parasztnak lenni. Általában szokássá lett nálunk, hogyha valakit nagyon meg akartak bántani, de azért mégis csak úgy, hogy annak törvényes következményei ne legyenek, azt mondták rá, hogy paraszt. Nemcsak a múltban volt így, így van még most is. Nincs a világon még egy állam, ahol egy foglalkozási ágat a többi társadalmi rétegek annyira lenézték volna, annyira lealázónak tartották volna, mint nálunk. Nemcsak az uraink szégyellik a parasztságot, a paraszt kapcsolatot, vagy rokont, de így van ezzel a jelzővel, ezzel a fogalommal maga a parasztság is. Az elmúlt esztendőben az egyik felvidéki szövetkezet, a „Hanza”, az újságjában vitasorozatot indított meg: „Parasztok vagyunk-e, vagy nem vagyunk parasztok?” És a hozzászólások 90%-a tiltakozás volt: nem vagyunk parasztok! Ezt a megbélyegző jelzőt azok vállalták, leginkább, akik már nem, vagy sohasem éltek a paraszt életformát. A nagy tömeg, a parasztság nem vállalja. Sem a szegény, sem a zsíros nyakú. Pógároknak, földműveseknek, gazdáknak, ksigazdáknak, mezőgazdasági termelőknek stb. mondják magukat. A parasztságot nem vállalják. De ez természetes is. Az utolsó évtizedekben a középosztály számottevő tagjait a parasztság szolgáltatta. A leghíresebb orvosok, ügyvédek, mérnökök, stb. a parasztság közül kerültek ki. Legtöbbnek paraszt volt az édesapja, vagy ha az már nem, akkor az öregapja. Ezek a parasztivadékok renegátok lettek. Szégyellték a parasztságot, szégyellik a fajtájukat. A paraszt elnevezést pedig nekünk vállalnunk kell. Ez a jelző csak addig sértő, amíg tagadjuk, amíg szégyelljük. Ha az öntudatosabb parasztság vállalja, hamarosan megbecsülést jelent.

Kerék Mihály: A földkérdés és a szociálpolitika

In: Esztergár Lajos – Somogyi Ferenc (szerk.): A magyar szociálpolitika feladatai. A vármegyei szociális tanácsadók és közjóléti előadók pécsi országos szociálpolitikai értekezletén elhangzott előadások. I. köt. Pécs, 1940, Kultúra. 655–666.

Kerék Mihály (Cegléd, 1902. november 22. – Budapest, 1990. május 8.) közgazdász, agrárpolitikus. 1924-ben szerzett gazdaságtudományi diplomát a Budapesti Egyetemen. Ugyanott agrárpolitikából doktorált. 1924-től a Magyar Mezőgazdák Szövetségénél, 1930-tól a Falu Országos Szövetségénél, 1933-tól pedig a Magyar Gazdaszövetségénél dolgozott. Több szakmai utat tett külföldön, ahol a német, a lengyel és a balti államok agrárviszonyait tanulmányozta. 1936 és 1938 között a Pénzügyi Központ tisztviselőjeként dolgozott. 1938 és 1944 belügyminisztériumi tisztviselő volt, Pest vármegye szociális kérdéseivel foglalkozott. Közreműködött a visszacsatolt Felvidéken végrehajtott földreform kidolgozásában. Közben az 1930-as években a Magyar Szemle, az 1940-es években a Magyar Nemzet munkatársa volt. 1945-ben a Független Kisgazdapárt felkérésére részt vett a földreform-törvény szakmai előkészítésében. Kinevezték az Országos Földhivatal elnökének. 1949-ben a pártállami diktatúra kiépülésekor elveszítette a munkáját. 1954-től az Akadémiai Kiadó lexikon-szerkesztőségének munkatársaként dolgozott.

Mindenekelőtt szükségesnek tartom tisztázni, mi köze a szociálpolitikának a földkérdéshez. Mennyiben illeszthetők be a földbirtok helyesebb megosztására irányuló törekvések a szociálpolitikai feladatok körébe? És hol van az a határ, ameddig ezen a téren el lehet menni?

Egészen bizonyos, hogy néhány évtizeddel ezelőtt – vagy talán nem is kell ilyen messzire menni – a magyar társadalom vezető rétegei határozottan tiltakoztak volna, ha valaki szociális viszonyainkat földreformmal akarta volna megjavítani. Ez természetes volt az akkori magyar közgondolkodás liberális beállítottsága mellett, amely irtózott minden beavatkozástól. A természetes fejlődés elvét tabunak tekintették és azzal egyáltalán nem törődtek, hogy az ilyen fejlődés egészséges-e vagy sem és mennyiben felel meg a közösség érdekeinek. A természetes fejlődés különben merő illúzió volt, mert hogyan fejlődhetett volna az élet természetes úton ott, ahol nem volt politikai szabadság, ahol hiányzott a szervezkedés szabadsága is, ahol kiváltságok és megkötöttségek (hitbizomány, holtkéz, ipari monopóliumok) védték a nagyvagyonokat, hogy egyebekről ne is beszéljünk.

Ha le akarunk végleg számolni egy hamis és kártékony illúzióval, akkor el kell utasítanunk azt a még ma is számottevő körökben vallott felfogást, hogy ám csináljon az állam szociálpolitikát, de lehetőleg ne avatkozzék a fennálló birtokviszonyok rendjébe, hanem bízza azt a szabad fejlődés folyamára. Akik ezt hirdetik, nem tudják vagy nem akarják tudomásul venni azt a szoros összefüggést, amely a föld demokratikusabb megosztására törekvő birtokpolitika és a szociális állam kialakításának szükségessége között fennáll.

Ma már szinte közmeggyőződéssé vált, hogy egy nagyarányú gazdasági és szociális rendszerváltozásnak elengedhetetlen feltétele a nagybirtokrendszer lebontása. Ez

nem csak azért szükséges, hogy a mezőgazdasági lakosság jogos földéhségét ki lehessen elégíteni és kiegyensúlyozottabb társadalmi viszonyokat lehessen teremteni, hanem azért, mert a nagybirtok roppant politikai és társadalmi befolyásával útjában áll a szociális reformoknak. Ha a közhangulat nyomására a kormányoknak időnként mégis sikerült egy-egy szelíd munkástörvényt alkotniok, a nagybirtok ennek végrehajtását mindig meg tudta akadályozni. A közigazgatás emberei előtt nem kell bizonyítani, hogy mit jelent a nagybirtok vétója a vármegyénél, a járásnál, a községnél, tehát a közigazgatásnak azoknál a szerveinél, amelyek a törvények végrehajtását intézik. Bizonyos, hogy ez részben közigazgatásunk antidemokratikus felépítettségének is a következménye, amelyen a már itt elhangzott javaslatok értelmében sokat lehetne javítani, de állítom, hogy teljes értékű átalakulást csak a nagybirtokrendszer lebontásával érhetünk el. Ki tagadhatja, hogy itt nemcsak a birtokviszonyoknak kell megváltozniok, hanem annak a légkörnek is, amely a feudalizmus avult köveiből árad, és sok tekintetben megrontója a közigazgatás szellemének a községtől fel a minisztériumokig? Aki ismeri azt a roppant irányító befolyást, amelyet a nagybirtok egyesülete gyakorol legfelsőbb földművelésügyi igazgatásunkra, igazat fog adni nekem.

A nagybirtok nálunk azzal indokolja elutasító magatartását a mélyebb szociális reformokkal szemben, hogy a föld jövedelmezősége nem bírja el a szociális terheket. Emiatt aztán a legegyszerűbb szociális kezdeményezések is nagy ellenállással találkoznak az érdekeiket makacsul védő földbirtokosok részéről. Ha mégis becsúszik egy-egy reform, mint amilyen az 1907. évi cseléd törvény is volt, abba a Zelenski Róbertek csak azzal a tudattal nyugodtak bele, hogy 'úgysem lesz végrehajtva'. Vagy gondoljunk a szegényteljes cselédlakás-viszonyok megjavítására törekvő intézkedésekkel szemben megnyilatkozó ellenállásra, amelynek eredményeként ez a kérdés ismét holtpontra jutott és a fősztolgabírák által folyamatba tett kihágási eljárásokat felsőbb bizalmas utasításra egytől egyik felfüggesztették.

Tagadhatatlan, hogy a nagybirtok szociális teherbíró képessége nem korlátlan és ebből a szempontból nagy és lényegbevágó különbség van a nagyüzem és a kisüzem között. A jövedelmezőség kérdése, amely szociális nézőpontból is döntő jelentőségű, egészen más megítélés alá esik az egyiknél és a másiknál. Köztudomású, hogy minél nagyobb mértékben termel piacra valamely üzem, annál inkább függ a konjunktúra hullámzásától. Innen nézve, a kis- és nagyüzem egészen más megítélés alá tartozik. Mindkettőnél szerepet játszik ugyan a jövedelmezőség, de lényeges különbség van abban, hogy amíg a nagyüzemnél a prosperitás életet vagy pusztulást jelent, addig a zárt családi parasztgazdaság határáig terjedő kisüzem kimutatható jövedelem nélkül is fenn tudja tartani magát. A nagyüzem, amely százszázalékik a piacra van utalva, nemcsak az értékesítés, de gazdasági szükségleteinek és az emberi munkaerő beszerzése terén is, csak bizonyos határig mehet el a takarékoságban, főleg azért, hogy az intenzitást csökkenti és a munkabéreket leszállítja. Ennek a kettős – és nálunk nem mindig szerencsésen alkalmazott – kényszereszköznek igénybevétele azonban gyakran súlyos visszahatással jár. A belterjesség fokát rendszerint csak érzékeny veszteség árán lehet csökkenteni, a munkabérek leszorítása és általában, a munkáskéz lehető mellőzése pedig – talán mondani sem kell – minő szociális

következményeket von maga után olyan országban, ahol a konjunktúra legszebb napjaiban is állandó munkástartalék nyomja a mezőgazdasági munkapiacot.

Ezzel szemben a másik üzemkategória: a parasztgazdaság sokkal jobban ellenáll a válság hullámveréseinek. Ereje és ellenállóképessége az üzem zártságában, autarchiájában van. Ez ugyan pénzgazdaságban sohasem lehet teljes, még a család munkaerejének és eltartásának legmegfelelőbb birtoknagyság mellett sem, mert a közszolgáltatások teljesítéséhez és a nélkülözhetetlen üzemi beszerzésekhez szükséges pénz előteremtése ezt is piacra kényszeríti, de hasonlíthatatlanul kisebb mértékben, mint a nagyüzemet. Ha tehát nincs is kimutatható jövedelem, a családi parasztgazdaság az igények és az életnívó leszállításával fenn tudja tartani magát, mert el nem mellőzhető készpénzkiadásait, ha másként nem megy, a családtagokra eső munkabér terhére fedezi.

Ezeket az elméletinek látszó megállapításokat a magyar mezőgazdaság a múltfélben lévő válság alatt a példák ezreivel igazolta. A nagyüzem csak úgy tudott valamennyire prosperálni, hogy a legantiszociálisabb munkarendszer minden előnyét élvezhette és olyan munkabérekkel dolgozhatott, amelyet csak egy teljesen szervezetlen és munkáskínálatában bővelkedő munkapiac nyújthat. De még így is sok nagyüzem összeroppant. Mi lesz akkor, ha az elkerülhetetlen szükségszerűség nálunk is súlyos szociális terhek és progresszív adórendszer vállalására kényszeríti a nagybirtokot? Európában sok példát lehetne felhozni annak igazolására, hogy szociális államban a nagybirtok nem tudja fenntartani magát még a mezőgazdaságra kedvező viszonyok között sem. Ahol nem védtek előjogok, nem kímélte az adórendszer, ahol nem volt kiszolgáltatva neki az emberi munkaerő és szükség esetén a köz terhére támogatásban nem részesült, ott el kellett buknia. Vele szemben a kisüzem óriási fölénye abban áll, hogy nem, vagy csak alig szorul idegen munkáskézre és hogy a parasztnak a föld nem üzlet és elsősorban nem jövedelmi forrás, hanem munkaalkalom, maga az élet, egy család foglalkoztatásának és megélhetésének alapja. Ebben van ereje, stabilitása és nagyrészen a konjunktúrától való függetlensége is. A földbirtokpolitika tehát, ha nem válik nagybirtokmentő akcióvá és a viszonyokhoz alkalmazott feltételekkel dolgozik, voltaképpen nem tesz egyebet, mint életképebb üzemek létesítését segíti elő. Ez még válságban is kisebb kockázattal és kisebb áldozattal jár, mint a bajbajutott nagyüzemek szanálása és azok érdekében egy degresszív adó- és antiszociális munkarendszer fenntartása.

Alig vitatható kérdés, hogy a földbirtok eddig nem tett eleget szociális kötelezettségének. [...] nem tudja a rendelkezésre álló munkásokat kielégítően foglalkoztatni, ami végül is katasztrofális munkanélküliség okozója, nem adja meg a munka ellenértékét, tehát uzsorabérért dolgoztat és nem részesíti azokban a szociális szolgáltatásokban sem, amelyek ma már minden valamirevaló államban intézményesen biztosítják a mezőgazdasági munkavállalók szociális gondozását. Munkásnépünk megdöbbentő fizikai állapota, testi, sőt sok helyen lelki egészségének katasztrofális leromlása bizonyítja, hogy így van. Ez alól a munkások egyetlen kategóriája sem kivétel. A gazdasági cseléd, akinek viszonylag stabil a helyzetére

sokszor szeretnek hivatkozni, általában éppen olyan keserves sorsban él, mint el nem szerződött munkástársa, mert amennyivel több kalóriát fogyaszthat (azt sem mindig), bőven ledolgozza a szünet nélküli munkában. Nem is szólva arról, hogy az az életmód, amelyre kényszerül, nem civilizált államba való.

Aligha kétséges, hogy ettől az életsorstól munkásainkat meg kell szabadítani, mert ez ma már nemcsak az ő magánügyük, hanem veszedelmesen kezd közügygé nőni. Szociális reformokat általában nem humanitásból szoktak végrehajtani. A birtokosok [...] a mezőgazdaság gyenge teherbíró képességére hivatkoznak, amely lehetetlenné teszi a létminimumnak megfelelő munkabér, a munkaidő és a szociális biztosítások reformjának megvalósítását. Ebben sok igazság van. Mivel azonban a szociális átalakulás – beláthatatlan veszedelmek kockázata nélkül – tovább nem halasztható, módot kell nyújtani arra, hogy azok a birtokok, amelyek a szociális terheket nem bírják el, átadhassák helyüket életképesebb és teherbíróbb egységeknek. A nyugati államokban mindenütt ez történt. A szociális terhek súlya alatt összeroppant nagyüzemek a parasztgazdaság időt állóbb formáiban olvadtak fel. [...]

A parasztgazdaság nemcsak egész évre munkát és minden körülmények között bizonyos szerény megélhetést biztosít egy családnak, de automatikusan megoldja azokat a feladatokat is, amelyek különben a társadalombiztosításon keresztül az államot és a gazdasági életet terhelnék. Ennek jelentőségét nem szükséges hangsúlyozni olyan országban, ahol a mezőgazdasági népesség kétharmada a munkavállalók csoportjába tartozik és éppen ennek a hatalmas tömegnek korszerű szociális gondozásával járó óriási teher riasztott vissza eddig minden ilyen irányú kezdeményezést. [...]

Fel kell hívni itt a figyelmet a földreform rendkívül nagy társadalompolitikai jelentőségére. Ha minden érv a mai birtokmegosztás mellett bizonyítana is, akkor sem lehetne azt fenntartani. Itt ugyanis arról van szó, hogy meg kell szüntetni a mezőgazdaság s vele a magyar állam proletár jellegét, amely elsősorban a folyamatos birtokpolitika hiánya, másodsorban a paraszti termelés teljes elhanyagolása következtében fejlődött ki. A mai világban semmi sem lehet veszedelmesebb egy nép fejlődésére, mintha lakosságának zöme proletársorban él. Magától értetődik, hogy társadalmi szempontból nem jelentene változást, ha a mezei proletárság kisebb vagy nagyobb részében az ipari proletariátusba menne át. Ez megoldás lehetne a mezőgazdaságra nézve, amelyet megszabadítana nyomasztó emberfeleslegétől, a munkanélküliséget is enyhítené, de a társadalom struktúráján mit sem változtatna. Már pedig nálunk erre is szükség van. Szaporítani az önálló egzisztenciák számát a függő, proletár elem rovására: alig van ma ennél előbbre való feladat Magyarországon. Irtózatosan tévednek azok, akik még ma is azt hirdetik, hogy nem földet, hanem munkát és kenyeret kell adni a népnek. Ez a felfogás, ez a politika, amely különben munkát és kenyeret sem tudott nyújtani, tenyésztette ki a magyar népet proletár nemzeté, történelmének talán legválságosabb periódusában. A kicsinyes osztályönzés még ma sem akarja megérteni, hogy a gazdasági cseléd – ha igaz volna is, hogy több a jövedelme, mint a kiscsászának – nem egyenrangú az önálló paraszttal és osztályhelyzeténél fogva nem lehet hordozója azoknak a magasabb társadalmi és szociális értékeknek, amelyeken egy nemzet szilárdsága és biztonsága

nyugszik. Nem akarja belátni, hogy 2392 nagybirtokos a maga 57 [pontosan 5,7 – CZ megjegyzése] millió kat. holdjával és a rajta élő milliányi munkással – még ha ezek nagyobb része nem koldussorban tengődne is – nem jelenti azt a társadalmi stabilitást és nem nyújtja a nemzetnek azt a biztonságérzetét, mintha azon az 57 [5,7 – CZ megjegyzése] millió holdon, mondjuk félmillió saját portáján gazdálkodó paraszt család élhetne. [...]

A magyar szociálpolitikának mindenestre ügyelnie kell arra, hogy intézkedései mindig produktív jellegűek legyenek és sohasem a termelés csökkenését, hanem a termelés fokozását eredményezzék. Ebből a szempontból – első pillanatra bármilyen ellentmondóan hangozzék is – a kisbirtok rendszerre való áttérésnek igen nagy jelentősége van. [...]

Az elmondottakat összefoglalva megállapíthatjuk, hogy a kisüzemrendszerre minél szélesebb alapon való áttérés fokozza a közgazdaság stabilitását, emeli a föld foglalkoztató és eltartó képességét, növeli széles rétegek életszínvonalát, megszünteti a mezőgazdasági népesség proletár jellegét, és ezzel lényegesen javítja a társadalom szociális egyensúlyát, lehetővé teszi a társadalombiztosítás kiterjesztését az agrármunkásságra, szélesebb létalapot teremt a kisiparnak, kereskedelemnek és szabad foglalkozásoknak egyaránt, végül fokozza a mezőgazdasági termelést, illetve a fogyasztás igényeinek megfelelőbb irányba tereli azt. [...]

1. Az új magyar birtokpolitika legfőbb feladata: éberrel ügyelni arra, hogy a magyar állam területét alkotó föld olyan elemek birtokába kerüljön és maradjon meg, akik ezzel a földdel származásuknál és hivatásuknál fogva összeforrottnak érzik magukat és ennek az államnak minden körülmények között hű és megbízható polgárai. A földhöz tehát nem lehet mindenkinek joga. Ebből következik, hogy az államnak teljesen szakítania kell a szabad és ellenőrzés nélküli birtokforgalom rendszerével és figyelemmel kell kísérnie a földbirtok minden megmozdulását – a legkisebb földbirtokét is – főként olyan vidéken, ahol a nemzeti érdek védelme fokozott követelményekkel lép fel. Ilyen esetekben a szükséges anyagi eszközöket – még a legnagyobb áldozatok árán is – elő kell teremteni.

2. A földreformot elsősorban és a leggyorsabb ütemben az ország nyugati, déli és keleti határvidékén 50km-es mélységben, valamint a fővárost körülvevő hasonló szélességű övezetben, végül az egyke által megtámadott vidékeken kell végrehajtani. Ezekben a területeken a nagybirtokokat minden mellékszempontra tekintet nélkül fel kell osztani olyan sokgyermekes válogatott magyar földművelő családok között, akiknek megbízhatóságára és hűségére ez az ország a történelem bármilyen fordulatában biztosan számíthat. [...]

Szekfű Gyula: Három nemzedék és ami utána következik

Budapest, 2007, Maecenas. 422–423.

Szekfű Gyula (Székesfehérvár, 1883. május 23. – Budapest, 1955. június 29.) történész, publicista, politikus. A Budapesti Egyetem bölcsészkarán szerzett történelem, német, francia szakos diplomát 1905-ben. 1905-1906 között a Nemzeti Múzeum, 1907-től a bécsi udvari levéltár munkatársa, közben 1908-1910 között gyakornokként az Országos Levéltárban is dolgozott. Bécsből 1924-ben települt haza. 1916-tól egyetemi magántanár, 1925-től a Budapesti egyetem kinevezett professzora volt. 1925-ben az MTA levelező, 1941-ben rendes tagjává választották. Hóman Bálinttal közösen nagy összefoglaló munkát írt a magyar nemzet történetéről. A korszak elismert történésze volt, munkásságát 1930-ban Corvin-koszorúval díjazták. 1927-től 1939-ig a mérsékelt konzervatív irányzatú Magyar Szemle szerkesztője, 1939-től 1944-ig pedig a németellenes Magyar Nemzet publicistája volt. 1945-től 1948-ig moszkvai magyar követ, 1953-tól országgyűlési képviselő volt, 1954-től bekerült Elnöki Tanácsba.

Mikor 1920. augusztus 18-án Nagyatádi Szabó István, a gróf Teleki Pál-kormány kiszgazda-földművelésügyi minisztere betérjesztette törvényjavaslatát, „a földbirtok helyes megosztásáról”, akkor már a forradalmak hatása alatt maguk a nagybirtokosok is meg voltak győződve arról, hogy a föld nálunk tényleg helytelen, egészségtelen módon van megosztva. A történelmi Magyarország 49 millió katasztrális holdnyi területéből (Horvát-Szlavonországot nem számítva) 22,47 millió hold volt 100 holdon aluli kisbirtok és 26,58 millió ennél nagyobb közép- és nagybirtok. Ez a 45,8%-nyi kisbirtokosság és 54,2%-nyi közép- és nagybirtokosság arányszáma Trianon következtében még inkább megromlott: a csonkaország 16,15 millió holdnyi földjéből csak 7,14 millió, 44,02% esett a kisbirtokra, a nagyobbakra pedig 9,01 millió hold, az egésznek 55,8%-a. Hogy ez így nem maradhat tovább, azt mindenki elismerte, látva a bolsevizmus alatt a magyar falusi nép imponáló magatartását, mely egyedül akadályozta meg, hogy a bolsevista forradalom a magyar földet is meghódítsa. Az ellenforradalmi publicisztikának gyorsan elhangzott kiáltása: Vissza a magyar röghöz, általánossá tette a kívánságot a magyar paraszt életviszonyainak emelésére, s a földbirtokreformot kívánó mozgalom élére már 1919. november havában a somogyvármegyei nagybirtokosság állott, mely gróf Somssich László elnöklete alatt kimondotta, hogy az idő szelleméhez híven szükségesnek látja a föld arányosabb szétosztását célzó földbirtokreformot.³³¹

Tudjuk, hogy a nemzetgyűlés mind a földbirtokreformra, mind a házhelyekre és kis bérletekre vonatkozó javaslatokat törvényerőre emelte, hasonlóképpen a Horthy Miklós kormányzótól megfogalmazott Vitézi Szék gondolatát, mely végrehajtásában eddig mintegy 60,000 holdot adott 90%-ban legénységi állományú vitézeknek, még pedig kötött kisbirtok, majorátus gyanánt, ezzel legelőször valósítván meg Széchenyi Istvánnak száz esztendőn át semmibe vett kezdeményét. Annyi bizonyos, hogy a

³³¹ Bodrogközy Zoltán: A magyar agrármozgalmak története. 1929, 259–271. l.

földreform megvalósításán állami hatóságok és magánosok nagy jóakarata működött közre éveken át – a földreform pénzügyi biztosítására Bethlen István grófnak sikerült 1928-ban a gyufa-monopóliumra hosszúlejáratú kölcsönt felvenni s ha az eredmény ma, tíz esztendő és egy eddig példátlan agrárkrízis távlatán át mégsem kielégítő, ezért sem személyek, sem pártok nem vonhatók felelősségre. Legfőleg az a neobarokk-közszellem, mely a parasztvédelmet sikerrel frázissá formalizálta, s mely a dolgoknak gyökeréig hatolni ezen a téren sem volt képes. Ne feledjük el, hogy politikusok és államférfiak egyformán függvényei egy-egy adott szociológiai helyzetnek, s ez a szociológiai helyzet, az első évek fellángolása után, semmiképp sem kedvezett annak, hogy Nagyatádi Szabó javaslata csak kezdete, nem pedig egyúttal befejezője is legyen a földbirtok helyesebb megoszlásának.

Az 1930. évi statisztikai adatgyűjtés szerint az 1925–1930 közt lefolyt földreform tényleg nagyban megszorította a kisbirtokosok számát és földterületüket. Egy holdig terjedő gazdaság volt 1925-ben 281 499, 1930-ban már 551 714, a kétholdasok száma megnőzött 184 605-ről 277 391-re, a háromholdasoké 117 702-ről 148 601-re. Az új rendezés következtében egy holdon aluli birtokos kezében már nem 163 000 hold, hanem 286,000 hol föld van, az összes területnek nem 1,1, hanem 1,8%-a. A változás főként az alacsony kategóriákban szemlélhető: a kétholdas gazdaságok területe az összterület 2,1%-áról 2,7-re, a háromholdasoké 2,1-ről 2,4-re, az ötholdasoké (164,000 gazdaság) 3,8-ről 4,1-re, a tízholdasoké (200 000 gazdaság) 9,1-ről 9,2-re emelkedett, viszont a magasabb kategóriájú kiscgazdák száma és birtoka lényegesen alig változott, az 1971 kézben lévő 500–1000 holdas birtokos az összterület 8,7%-áról csak 8,6-ra, s az 1644 birtokos kezében lévő ezerholdon felüli nagybirtok az egész földterület 25,4%-ról csak 23,7%-ra esett le s egyidejűleg, a hivatalos statisztika szerint 3 718 517 holdról lényegtelenül, de mégis emelkedett 3 778 567 holdra. Nagyobb eredményt mutat a statisztika a szántóföldeket illetően, ahol a nagybirtok részesedése 17,5%-ról 14,8-ra hullott le; az ország 9 700 000 holdnyi szántójából 1 434 000 hold van az ezerholdasnál nagyobb birtokosok kezén.

Ha mindehhez az adatok hivatalos feldolgozója azt a tanuságot fűzi, hogy „hazánkban a gazdaságok nagyságmegoszlása nyugodtan mondható egészségesnek és az eltelt öt év adataiból bátran következtethetjük, hogy a további fejlődés bírói beavatkozás nélkül is hasonló egészséges mederben fog lefolyni”,³³² ehhez a felfogáshoz aligha csatlakozhatik az, aki a neobarokk nézetektől elszakadva a magyar földbirtok megoszlásának problémáját a magyar faj jövője szempontjából tekinti.

A továbbiakban is hozhatnánk statisztikákat, de a szemünk előtt álló valóság bizonyára erősebben tud hatni, mint ide vagy oda tologatható számoszlopok. A földreform dicséretreméltóan iparkodott a „nincsteleneket” (Prohászka Ottokár gyakori kifejezése) házhelyhez, kis udvarhoz juttatni, valamint részben 1–2 hold

³³² Sajóhelyi István, Gazdaságaink nagyságmegoszlása 1930-ban, Magyar Statisztikai Szemle 1931, II. 668–670. l.

terjedelmű földszalaghoz. Kérdés, hogy ez a juttatás elég lett volna-e a családok fentartására akkor, ha nem következik be az agrártermékek világszerte végbement nagy áresése, melyért sem a földreform kezdeményezőjét, Nagyatádi Szabót, sem a végrehajtó kormányokat józan ésszel nem lehet felelőssé tenni. Hogy ez a ház, udvar, földszalag megélhetést nyújtson, ahhoz legalább is oly nagymértékű intenziválása lett volna szükséges a törpebirtoki termelésnek, amely az új kisbirtokosok hosszadalmas kioktatása, fegyelmezése, emellett árupiacok biztosítása nélkül lehetetlen volt. Holott a földreform végrehajtásával párhuzamosan folyt le Európa autarchikus örülete következtében mezőgazdasági piacaink elvesztése, s egyúttal az elszegényedéssel kapcsolatban belső fogyasztásunk visszafejlődése. Tehát a viszonyok a földreform megalkotóitól függetlenül is úgy alakultak, hogy a reform hozadéka a juttatottaknak a kicsiny, gyakran egészségtelenül épült ház mellé sok gondot adott, biztos megélhetést nem.

De a lefolyt földreform különben sem érinti az egész magyar parasztságot. 1920-ban volt 1 544 353 mezőgazdasági munkás, az össznépeség 19,3, az őstermelő lakosság 34,7%-a. Ezekből ugyan körülbelül 200 000 a földreform folytán 1–2 holdas parcellához jutott, de a mai – és még sokáig tartó – mezőgazdasági válságban alig van biztosítottabb helyzetben, mint a többi agrármunkás. Pártpolitikai agitáció három, négy, sőt öt millióra is teszi azok számát, akiknek a magyar faluban nincs biztos megélhetésük, de a demagógiát elutasítva is lehetetlen az agrárproletariátusnak megnövekedett nagy tömegei előtt fel nem vetni a magyar faj létének vagy nemlétének problémáját.³³³

Annyi bizonyos, hogy a három holdon aluli törpebirtokosok – majdnem egy millió ember – az 1,300,000-et kitevő szorosan vett agrármunkás, az évek óra munkánélküli kubikosok, a földreform és a krízis következtében elbocsátott mezőgazdasági cselédség két és fél millió embert legalább is kitesz s ez a sok-sok ember, országunk lakosságának majdnem egyharmada biztos munka és jövedelem nélkül, alkalmi jótékonysági akcióknak kitéve tengeti éhező és fázó, tápláló ételment, melegséget és minden kultúrszükségletet nélkülöző életét. Életnívóját pontosan ismerjük és ha statisztikai felvetések alapján készült adatokat olvasunk táplálkozásáról, ruházatáról, gyermekei neveléséről, akkor kifordul az ember szájából a falat és meleg szobában is végigborzong hátán a hideg. Széchenyi István száz év előtt kilenc millió jobbágy sorsán háborgott és állapította meg, az „ember méltósága” nevében is, hogy ez a kilenc millió szegény ember „minden terhek türelmes viselője s egyúttal a magyarság utolsó záloga, reménye, fenntartója”. Az „ember méltósága” ma is végveszélyben van, mint száz év előtt.

Ha mai helyzetünkben tekintetbe vesszük, hogy nemmagyar kisebbségeink nagyrészt városi lakosokból vagy tehetősebb gazdákból, nem pedig nincstelenekből állnak, tehát

333 Ezek a következő adatok Kerék Mihály kutatásainak eredményei: Adatok a magyar mezőgazdasági munkáscsaládok megélhetési viszonyaihoz, Magyar Gazdák Szemléje 1933 és A magyar mezőgazdasági munkás táplálkozása, egészségügye, anyagi helyzete, Magyar Szemle 19. és 20. kötet.

a majdnem három millió földmunkás szinte egészében a magyar faj leszármazottja, dunántúli és tiszai magyar, [...] ha tekintetbe vesszük, hogy a földmunkásokkal szemben középosztályunk az utolsó száz esztendőben, arisztokráciánk legalább kétszáz év óta erős idegen vérkeverésen ment keresztül, s végül [...] ha hisszük, hogy e dunai-tiszai térségeken továbbra is egy különszínű, magyarszínű életnek és kultúrának kell virulnia, legalább is addig, míg egész Európa önásta sírjába nem süllyed: [...] akkor el kell ismernünk, hogy a mezőgazdasági munkásosztály megmentése, emberi méltóságba visszaemelése nemcsak nagy, de talán egyetlen nagy nemzeti feladatunk.

Mellette nyugodtan félre lehetne állítani minden más feladatot, mert ha ez az egy sikerül, akkor mindent elértünk és újra életerős, egészséges, bátor és önálló nemzetté lehetünk, melynek anyagi és lelki fegyverzete, kultúrája egyaránt magától fog jönni, ha egyszer ez a széles, alsó réteg támaszává lesz a nemzeti életnek. [...]

Nem lehet feladatomban bárminemű javaslatokat tenni e viszonyok megváltoztatására. Mint a nemzeti élet összefüggéseinek vizsgálója, legtermészetesebb útnak találhatnám az agrármunkában feleslegessé vált lakosságnak az ipari termelésbe való átvitelét. Ez ment végbe a kiegyezés korában, amikor pl. a 90-es évek veszélyes agrármozgalmai, néhány évi lángolás után, lassankint elcsöndesedtek, mert az akkor meginduló iparosodási akció, a kivándorlással egyesülve, elvándoroltatta és munkához juttatta az agrárnépesség feleslegét. A földművelés, a falun vagy tanyán lakás a magyarságnak épp úgy nem ősi foglalkozása, mint az ipar és a városban lakás sem, s ehhez képest a nemzetre nem jelentene nehézséget az agrárlakosság iparosodása, ellentétben oly romantikus elképzelésekkel, melyek a falut látják egyetlen méltó lakóhelynek, elfordulva a városi élettől. Jól tudjuk azonban, hogy a mai világhelyzetben további nagymérvű iparosodásunk céltalan és lehetetlen, minélfogva éhező agrármunkásságunkat és törpebirtokosainkat ott kell ellátni, ahol ma vannak. Ez az ellátás lehet eleinte ideiglenes és alkalmi, ami hozzáértő szakemberek szerint csak olyképpen történhetné, hogy ők is bevonandók a kötelező szociális biztosításba. Az országos társadalombiztosítás megszervezése az utóbbi években a Bethlen-kormány egyik nagy nemzeti ténye volt, aminek érdemét nem rontja le a törvényhozásnak az a mulasztása, hogy az agrármunkavállalók egész tömegét kirekesztette a biztosításból. Bizonyára igaza volt az agrárbirtokos társadalomnak, mikor ezt a terhet mint túlságos súlyosat, a termelés rendjét végképp felforgatót utasította vissza s bizonyára több dolgok vannak földön s égen, miket állam- és nemzetpolitikában tekintetbe kell venni s nem lehet megvetőleg szólni: „Gazdálkodás, Horatio, gazdálkodás!” – azonban egy dolog van, minél fontosabb nép életében nem lehet, s ez a magának a népnek élete. Amíg három millió magyarnak, fajunk igazi fenntartójának élete nincs biztosítva, amíg gyermekhalandóság és tuberkulózis bántatlanul pusztít benne – tuberkulózishalandóság tekintetében népünk ma is utolsó

Európában, szinte még egyszer nagyobb halandósággal, mint az előtte járók, Szerbia, Spanyolország³³⁴ –, amígy nép erőnk, ez ősi rezervoár meg nem erősítették: addig szükség törvényt bont és az előrelátó államkormányzásnak minden más szempontot félre kell tennie, csak hogy az agrárlakosság életét ismét emberi színvonalra emelhesse. Eléggé szegényletes, hogy bár agrárországnak tartjuk magunkat, a szociális biztosítást épp a mezőgazdasági munkások számára nem alkottuk meg, holott az másutt, Európa elmaradt államait, Spanyolországot és a Balkánt kivéve, valamiképp már megcsinálták. Valóban ez a sajnálatos helyzet: „az ország lakosságának körülbelül egyharmada sem munkaerejének kifejtéséhez, sem megélhetéséhez elegendő földdel, illetve ezzel egyenértékű kereseti lehetőséggel nem rendelkezik; ha megbetegszik, gyógykezelésre és orvosságra nincs igénye, ha rokkantság vagy öregség következtében keresetképtelenné válik, egy egész életen át végzett becsületes munka után hozzátartozói kegyelemkenyerére szorul s ha elhal, árvaságra jutott, keresetképtelen gyermekei a nyomornak néznek elébe”. S igaz mindez alapján az is, hogy nem lehet kiegyensúlyozott társadalom az, amelyben ennyire különböző mértékkel mérnek a népesség egyes kategóriái között.³³⁵

Hasonlóképpen minden más érveket megelőző nemzetbiológiai és legmagasabb humanisztikus szempont kívánja az átmeneti segítségen kívül, a mezőgazdasági szegénység végleges védelmét és elhelyezését is. Társadalmi biztosítás, állam- és közköltségen végzendő közmunkák csak ideiglenes, sürgős mentési akciók lehetnek, a kérdés teljes megoldásában nem nyugodhatik meg a nemzet addig, amíg e ma is sokban földéhes osztály földhöz nem jut, legalább is az a része, mely az agrár bér munkában tartósan feleslegessé vált s más pályákra, ipari életbe nem ültethető át többé.

334 Szél Tivadar, A tuberkulózis halandóság országos statisztikájának legújabb eredményei, Magyar Statisztikai Szemle, 1931. II. 761. l.

335 Kerék Mihály, id. m., Magyar Szemle 20, 26. l.

Czettler Jenő: A falusi szegényügy és a különös védelemre szoruló gondozása

In: Czettler Jenő: Agrárpolitika. III. köt. Mezőgazdasági szociálpolitika. Budapest, 1945, Stephaneum. 224–231.

Czettler Jenő, czétényi (1879–1953) jogász, közgazdász, egyetemi tanár. Budapesten és Berlinben végzett jogot, 1901-ben doktorált, majd a Földművelésügyi Minisztériumban külkereskedelmi kérdésekkel foglalkozott. A magyarországi agrárkérdés és agrár-szociálpolitika egyik legfontosabb elméleti szakembere. 1906-ban részt vett a mezőgazdasági cseléd- és munkástörvény előkészítésében. 1908-ban Berlinben a mezőgazdasági szociálpolitikát, a skandináv államokban a mezőgazdasági szövetkezeteket tanulmányozta. 1914 elején meghonosította a gazdagimnáziumot. Az első világháború idején a hadügyminiszter mellett működő legfőbb gazdasági tanács és a hadsereg-főparancsnokság gazdasági tanácsadó tagja. 1918 után elhagyta az egyetemi katedrát és a Magyar Gazdaszövetség igazgatója lett. A Mezőgazdasági Társaság főtítkáráként részt vett a várható forradalmi mozgalmak elleni szervezkedésben. A Tanácsköztársaság idején eltiltották a tanítástól, annak bukása után újjászervezte a Gazdaszövetséget. A két világháború közötti időszakban tudományos és egyetemi oktatói tevékenységet folytatott. A második világháborút követően rövidesen a kommunista hatalom látókörébe került mint "reakciós". 1950 őszétől az ÁVH megfigyelte, majd 1950. december 18-án letartóztatták, s 1951 folyamán a Grósz-perben zárt tárgyaláson 10 társával Jónás Béla tanácsa a „népköztársaság megdöntésére irányuló szervezkedés kezdeményezése és vezetése” bűnében elsőfokon, majd 1952-ben másodfokon 12 év börtönre, vagyonekobzásra és a közügyektől való 10 éves eltiltásra ítélte. 1953-ban börtönben halt meg.

A falunak gazdasági és társadalmi egységből közigazgatási szervezetté való átalakulása a szegényügyi gondozás terén gyökeres változást idézett elő. Amíg azelőtt a különös gondozásra szoruló faluhelyenbiztosabb egzisztenciát találtak, mint városban, most a társadalmi biztosítás, a kórházi ápolás és a szegényügy hivatásos rendezésére lényeges eltolódást idézett elő a városi szegények javára. A falupolitika ezt a változást a városbatódulás egyik oka gyanánt jelöli meg és ha támogatásra szoruló szegények sorsa humanitárius szempontból nem is érdekelné az államot és a társadalmat, az egyoldalú fejlődés veszedelmei kell, hogy a falusi szegényügy rendezésére felhívják figyelmét, ugyanígy a tudományos vizsgálódás érdeklődését is. [...]

A falusi szegényügy nálunk az 1886: XXII. t.c. szerint községi feladat: ott, ahol a magajólékonyság erre nem elégséges, a községnek kell gondoskodnia az ott illetékes szegények ellátásáról. Szintén a község kötelessége az ott lakó betegek és más ügyefogyottak ápolásáról gondoskodni, visszkeresetét fenntartva, ha ők vagy hozzátartozóik a segílyt megtéríteni képesek. A legtöbb ország törvényben állapítja meg a segílyre való igényjogosultságot, azt az illetőségi helyhez kapcsolja. Az illetőséget, amely a község segítségére jogosít, régebben nehéz volt elnyerni, mert a lakosok vették föl az idegent a község kötelékébe. Ma legtöbb állam néhány évi helybenlakáshoz és adófizetéshez fűzi azt. Megkönnyíti természetesen a község helyzetét, ha az állam a szegények bizonyos kategóriája (gyógyíthatatlanok, vakok,

süketnémák, elmebetegek, elhagyott gyermekek, öregek és rokkantak) számára külön intézeteket létesít. [...]

Ami most már a falu normális szegénygondozását illeti, ennél is a családból kell kiindulni. A feladatkör kezdődik a családalapítás megkönnyítésével, bár amint erre már fentebb utaltunk, falun a kiházásítás szükséges tárgyait még a szegény szülők is a gyermekek keresetéből apródonként beszerzik. Sokkal sürgősebb és egyetemlegesebb megoldást követel a falusi szegény anyák gondozása, az előrehaladottan terhesek megkímélése a nehezebb munkától úgy a szülés előtt, mint azután. A legtöbb falusi anya időnap előtt kénytelen felkelni a gyermekágyból, hogy háztartási kötelezettségeit elvégezhesse, ami kihat egészségi állapotára s ez az oka, hogy a falusi anya a szüléssel járó kellemetlenségeket igyekszik kikerülni, bár a fizikai fájdalomtól nem idegenkedik. Faluhelyen a szülés ugyanabban a helyiségben történik, ahol a felnőttek a gyermekekkel együtt laknak, és ha a szülésznők mai kiképzése mellett a gyermekágyiláz már nem szedi nagymértékben áldozatait, nemcsak a kezelés, de a háztartásvezetés nehézségein legalább a szülést követő tíz napon át a fent ismertetett módszerrel könnyíteni lehetne. Gondoskodni kell továbbá, hogy az anya a gyermeket megfelelő ideig maga táplálja és túl korán el ne válassza, és ha erre kényszerülne, a csecsemő számára tej és cukor biztosítandó. [...]

A magyar falu szegénygondozása egyébként két vonalon indult meg, egy sokkal kisebb rétegre kiterjedő állami akcióval, amelynek hátvéde a költségvetésileg létesített szegénysegélyezési-alap, kezelője pedig az országos szociális felügyelőség. Ügyeit decentralizáltan a vármegyei közjóléti szövetkezetek s a melléjük rendelt előadók, szociális gondozók és a zöldkeresztes védőnők intézik, akik nemcsak a szakminisztériumokkal állanak összeköttetésben, de munkaközösséget szerveztek a törvényhatóság területén működő összes szociális és karitatív egyesületekkel. Tekintélyes összegek felett rendelkeztek, mert a nép- és családvédelmi pótadó révén évente több millió folyt be az alapba. Ennek felhasználása a mezőgazdasági szociálpolitika vezetőivel szerint elsősorban nem az egyént, hanem a családot, még pedig a gyermekek számához mérten támogatta, boldogulásukat pedig nem alkalmi segélyekkel, hanem gazdasági tevékenységük felerősítésével, tehát az önsegítség által igyekezett előmozdítani. Juttatásban csak az részesülhetett, akinek birtoka 10 holdat, vagyonának összértéke 5000 és havi jövedelme a 150 pengőt meg nem haladta. Legfontosabb segédeszköz nem az adomány, de a kölcsönnyújtás volt. A családvédelmi kölcsön kamatmentes, csupán egyszer és mindenkorra legfeljebb 5%-ig terjedhető kezelési költséget kellett fizetni. Elnyeréséhez legalább négy 18 éven aluli gyermek volt szükséges s azt rendszerint nem pénzben, hanem természetben (építő- vagy más nyersanyag, állatjuttatás, stb.) folyósították. Legfontosabb célkitűzés volt a családi házak létesítése, a magyar állam az utóbbi években több mint 10 000 házat épített. Bankszerű fedezetet nem kértek, a család erkölcsi értéke, munkakedve és szorgalma pótolta ezt. Minden gyermek után 10%-ot engedtek el a kölcsönből, összesen azonban az építési költség 70%-át, a törlesztési idő 30 év volt. A közjóléti szövetkezetek segítségének falusi jellege főleg a teleknek gyümölcsös vagy zöldséges kertté való alakításában csúcsosodott ki. De támogatta a kiscgazdákat a tehén-, sertés- és igásállat-beszerzésben is, a munkásoknak pedig baromfit, angóranyalut, kecskét

juttatott, a tulajdonjog fenntartása mellett mindaddig, amíg a gazda a kölcsönt vissza nem fizette (1–5 esztendő). Az ingó-jelzálog szabályait alkalmazták ezenkívül a mezőgazdasági művelés kisebb eszközeinél (eke, szekér, vetőgép stb.) is. A törlesztés vagy készpénzben, vagy természetben (tej, állatszaporulat stb.) történt. A téli munkahiány miatt szűkölködhet a háziipar munkaeszközeivel és nyersanyagbeszerzéssel, továbbá az értékesítés megszervezésével támogatták. A segélyezés és a munkához juttatás kombinációja jellemezte tehát a falusi közjóléti akciót. De utóbbi nemcsak a munka vonalán volt tevékeny és nemcsak a családok megélhetését, keresetét, gazdálkodását mozdította elő, hanem rászorulóknak házasodási kölcsönt is nyújtott, a kisgyermekeket napközi otthon, óvoda stb. létesítésével, étkeztetéssel, tejjel és cukorral való ellátással támogatta; rendkívüli időkben pedig (árvíz, háború stb.) a tehetetlen, vagyonukban tönkrement, vagy kenyérkeresetüktől megfosztott családoknak istápolásával is foglalkozott. A Közjóléti Szövetkezet munkaköre teljesen még nem alakulhatott ki, amikor működését a világháború fejlődésében megakasztotta. A tönkrement magyar államháztartás aligha jut egyhamar abba a helyzetbe, hogy az özvegyek, árvák, öregek és betegek családi gondozását nagyobb arányokban folytathassa. A régi alapítványoknak nagyrészen földbirtokba fektetett vagyonságait felosztották s így sem az államnak, sem a községnek nem lesz módja fűtőanyagot, orvosságot, élelmiszert adni a szegények számára. Az önkéntes adományok a falu általános leszegényedése miatt legfeljebb a kirívó és az általános nyomor méreteit tetézetten meghaladó esetekben ígértek némi enyhítést. A mai viszonyok között tehát még fokozottabban lesz szükséges az esetek egyéni mérlegelésére és a szegénygondozás társadalmi megszervezésére. [...]

2.3.4. Család-, egészség-, oktatáspolitikai

Johan Béla: Gyógyul a magyar falu

Budapest, 1939, Országos Közegészségügyi Intézet. 249–257.

Johan Béla (Pécs, 1889. szeptember 6. – Budapest, 1983. április 11.) orvos, egészségpolitikus. 1912-ben szerzett orvosi diplomát a Budapesti Egyetemen, de már 1909-től dolgozott az egyetem Anatómia Intézetében. 1919-től egyetemi magántanár, egyben a Szent István Korház főorvosa, 1927-től nyilvános és rendkívüli tanár volt. 1922–1923-ban Rokefeller ösztöndíjjal az USA-ban, 1923–1925-ben több nyugat-európai országban tanulmányozta a közegészségügyi és a humán oltóanyag kutatásokat. Közreműködött az Országos Közegészségügyi Intézet felállításában, melyet 1925 és 1935 között igazgatott. Vezetésével építették a ki a Zöldkeresztes hálózatot, a falusi egészségvédelem rendszerét. 1934–1943 között a Népszövetség Egészségügyi Bizottságának tagjai között szerepelt. 1935 és 1944 között a közegészségügyért is felelős belügyi államtitkárként dolgozott. Több törvénytervezetet dolgozott ki, irányította a tisztiorvosi és községi-körorvosi kar állami státuszba helyezését. Ő kezdeményezte a diftéria elleni kötelező védőoltás bevezetését (1938). 1941-ben a Szent István Akadémia, 1942-ben az MTA levelező tagjává választották (1949-től rendes tag). 1945-be döntő szerepe volt a humán-oltóanyagtermelés újraindításában. 1948-ig a Phylaxia Oltóanyagtermelő Vállalat kutatója volt, és eredményei alapján készült az első magyar penicillin-készítmény. 1949-ben rövid időre az ÁVH őrizetbe vette. 1950-től a Chinoin, 1957-től ismét a Phylaxia, majd 1962 és 1980 között a Kőbányai Gyógyszerárugyárban dolgozott kutatóként.

A *Gyógyul a magyar falu* című munkája részletesen ismerteti a magyar közegészségügy működését, intézményrendszerét, városi és falusi vonatkozásban, az irányító és végrehajtó személyzet feladatait. Kitér az általános betegellátás, a fertőző betegségek gondozása, a környezeti higiéné, a népélelmezés és ivóvízellátás kérdéseire, valamint az egészségvédelemre és a szociális ellátásra is.

A zöldkeresztes egészségvédelmi munka a magyar falu különleges igényeihez és lehetőségeihez szabott családi (általános) egészségvédelmi szolgálat. Célkitűzésében nem különbözik más államok ú. n. általános („polyvalens”) egészségvédelmi munkarendszerétől. A keresztülvitel módjában, személyzetében, a munka legfőbb irányításában azonban vannak eltérések. [...]

Az egészségvédelmi tevékenység a városokban vette kezdetét, majd a nagy községekben folytatódott. Eleinte, míg az egészségvédelmi célkitűzések közt csak az anya- és csecsemővédelem és legfeljebb még a tüdőbetegek gondozása szerepelt, az egészségvédelmi ágazatoknak egymástól független helyzete nagyobb nehézségeket nem okozott. Midőn azonban ezek mellé a nemibeteg-gondozás, majd az iskolás gyermekek egészségvédelme is kapcsolódott, a széttagozódás, illetve a kapcsolat hiánya mind érezhetőbbé vált. Különösen akkor mutatkoztak a nehézségek, amidőn az egészségvédelem mind kisebb községeket kezdett bekapcsolni szervezete körébe. [...]

Abban az időben a 6000 lélekszámnál nagyobb községek és városok elég tekintélyes részében már működött az anya- és csecsemővédelem. Tuberkulózisgondozás csak a

legnagyobb városokban és községekben volt. Iskola-egészségvédelmi munka még csak a székesfővárosban és egy-két nagyvárosban indult meg.

A falusi egészségvédelem megszervezésének kérdése, különösen a szervezés rendszere nemcsak hazánk közegészségügyének volt nehéz problémája. A legtöbb országban a mienkhez hasonlóan, egymástól független, önálló szervezetekben indult meg az egészségvédelmi munka. Minél gazdagabb volt egy ország, annál kevésbé illetve annál később érezte meg ennek a specializált egészségvédelmi hálózatnak anyagi terhét.

A pénzügyi szempontok mellett egyéb okok is siettették egy újabb egészségvédelmi rendszer kialakítását. Ezek között említem azt a jól ismert szempontot, hogy a család egészségügyi szempontból bizonyos fokig egy egységet alkot. A család egy tagjának betegsége (pl. tuberkulózisa) nem közömbös a család többi tagjára, pl. a csecsemőre nézve sem. A csecsemővédelem kapcsán foglalkozni kell az egész család egészségi és szociális viszonyaival, ami sokkal könnyebb, ha a család összes tagjainak gondozását egy szervezet végzi. [...]

A falusi egészségügyi központ célja egy bizonyos terület népessége egészségügyi és szociális jólétének előmozdítása. Céljának elérése érdekében a tisztiorvos igazgatása alatt egy házban csoportosítja, vagy más módon koordinálja az illető terület egész közegészségügyi szolgálatát, összekapcsolva azt mindazokkal a jóléti és jótékonyági szervezetekkel, amelyeknek kapcsolatuk van a közegészségügyi munkával. [...]

A kisebb vagy községi („primary”) egészségügyi központ a legalsóbb foka ennek a rendszernek, amelynek feladatköre: a) anyavédelem, b) csecsemő-, kisdéd-, iskolás-gyermekvédelem, c) népszerű oktatás (ennek egyik példája az iskolai zuhanyfürdő), d) környezet-higiéné, e) elsősegélynyújtás.

A központ vezetője jól képzett hatósági orvos („expert medical officer of health”) legyen, de ha ez nincs, úgy jól képzett magánorvos vezesse. A központ nem nélkülözheti a jól képzett egészségügyi védőnőt. A falusi körzetekben ez lehetőleg általános egészségügyi képzettséggel rendelkező („polyvalent”) és ne szakvédőnő legyen. Rendesen 6000–8000 lélekre kell egy ilyen védőnőt számítani. A védőnőt a jól képzett községi bába támogathatja munkájában, akit lehetőleg be kell vonni a központ munkájába. Az egészségőr (fertőtlenítő) az egyszerűbb egészségügyi vizsgálatokkal bízható meg.

A nagyobb vagy járási („secondary”) egészségügyi központ egyrészt egybekapcsolja, másrészt kiegészíti a kisebb központok munkáját. Emellett abban a községben, ahol felállított (esetleg a szomszéd községekben is) ugyanazt a munkát végzi, mint a községi egészségügyi központ. Ezekon kívül feladatköre: a) tuberkulózis elleni küzdelem, b) nemi betegségek elleni küzdelem, c) laboratóriumi diagnosztika.

Vezetője: egész idejét a közegészségügyi szolgálatnak áldozó tisztiorvos, lehetőleg a járásnak a tisztiorvosa, aki mellett megfelelő számú védőnő teljesít szolgálatot. A központ személyzetéhez tartozik még egy egészségügyi mérnök is. A mérnök, aki a járásban végzi a munkáját, esetleg a Központi Közegészségügyi Intézet

személyzetéhez is tartozhat. A laboratóriumi diagnosztikai munkákból csak a legegyszerűbb, mindennapi vizsgálatokat végzi a központ, egyébként csak gondoskodik arról, hogy a szolgálatok a Központi Közegészségügyi Intézet vizsgálatait igénybe vehessék (vizsgálati anyag, tartály-kérdés).

A járási központ felszerelése legyen a nagyobb feladatkörének megfelelő: legyen röntgenkészüléke, zuhanyfürdője, személyszállító automobilja. A járási egészségügyi központ munkáját a hivatalos szerveken kívül egy nem hivatalos közegészségügyi bizottság nagymértékben támogathatja. Legyenek tagjai e bizottságnak: a helyi hatóságok, a helyi orvostársadalom, a társadalombiztosítás, a tanítóság, papság képviselői, a helyi egészségügyi és társadalmi egyesületek kiküldöttei. [...]

Hazánkban e munkának szervezését és irányítását a 41 066-1929. N. M. M. sz. rendelet az Országos Közegészségügyi Intézet igazgatójára bízta. Nevezettet feljogosította, hogy a szervezés dolgában „törvényhatóságokkal, községekkel, társadalmi alakulatokkal vagy más jogi személyekkel közvetlenül tárgyaljon és velük az általam megállapítandó keretek közt megállapodásokat kötelező formában létesíthessen”. A rendelet értelmében az egészségvédelmi szolgálatok „helyi vezetésével és ellenőrzésével mindenütt az illetékes járási, illetve városi tisztiorvos lesz megbízandó, aki ezen szolgálat ellátása tekintetében közvetlenül a nevezett igazgató utasításai alapján jár el”. Továbbá „a beállítandó segédszemélyzet alkalmazása és munkaköre, szabadságolása, illetményei stb. tekintetében az általam megadott utasítások értelmében az Országos Közegészségügyi Intézet igazgatója határoz. Ezen személyzet közvetlen fellebbvalója az illetékes járási vagy városi tisztiorvos”. Ez a széleskörű felhatalmazás lehetővé tette hazánkban a falusi egészségvédelmi munkának bürokráciától mentes kiépítését. Ennek alapelve alig különbözött az 1931. évi genfi értekezlet javaslataitól. A magyar elnevezésben a „health center” mint „egészségház”, míg az ott folyó munka, mint „általános egészségvédelmi” vagy „zöldkeresztes egészségvédelmi munka” ismeretes. A járási s a községi egészségházak feladatköre nagyjából egyezik az „egészségügyi központokénak a népszövetségi értekezleten körvonalazott feladatkörével.

Kornis Gyula: Magyarország közoktatásügye a világháború óta

Budapest, 1927, Magyar Pedagógiai Társaság. 37–40.

Kornis Gyula (1906-ig Kremer) (Vác, 1885, december 22. – Budapest, 1958. április 17.) piarista szerzetes, egyetemi tanár, kultúrpolitikus. Vácon és Kecskeméten végezte középiskolai tanulmányait a piaristáknál. 1907-ben szerzett latin-magyar szakos diplomát a Budapesti Egyetemen. Egyetemi évei alatt Lipcsében filozófiát hallgatott, tanulmányokat folytatott Oxfordban. 1908-ban katolikus pappá szentelték. 1914-ig a budapesti kegyesrendi főgimnázium tanára volt. 1914-től a pozsonyi Erzsébet Tudományegyetemen tanított filozófiát, 1918–1919 dékánja volt a Bölcsészettudományi Karnak. 1920 után a Budapesti Egyetem filozófia, majd pedagógia professzora volt, az 1930-as évek közepén betöltötte a bölcsészkar dékán hivatalát. Tudományos munkássága elismeréseként 1916-ban az MTA levelező, 1927-ben rendes tagjává választották. Bekapcsolódott a kulturpolitika irányításába. Konzervatív, keresztény-nemzeti meggyőződéssel, 1927 és 1931 között közoktatásért felelős államtitkár és az Országos Közoktatási Tanács ügyvezető alelnöke volt. 1931-től kormánypárti országgyűlési képviselőként működött, 1938–1939-ben az országgyűlés alelnöke volt. 1942 és 1944 között felsőházi tagként politizált. 1944 októberében rövid időre őrizetbe vette a Gestapo, majd 1945 januárjában a szovjet haderő. 1948-ban az erősödő baloldali hatalomkiszajátítás elleni tiltakozásul lemondott professzori állásáról és akadémiai tagságáról. 1951-ben kitelepítették Budapestről. Hatósági ellenőrzése 1953-ban szűnt meg.

A Magyarország közoktatásügye a világháború óta című munkájában a szerző képet ad a magyar oktatásügy történelmi fejlődésének főbb sajátosságairól, kiemelve a trianoni békeszerződés nyomán keletkezett veszteségeket. Iskolatípusonként mutatja be a magyar oktatás intézményrendszerét, annak törvényi és szervezeti hátterét, anyagi és személyi feltételrendszerét. Részletesen kitér a tudományos infrastruktúrára a kutatóintézetek, közgyűjtemények helyzetére is.

A régi Magyarország 2958 kisdedóvó jellegű intézetéből Csonka-Magyarországnak 1215 maradt; 16 929 elemi népiskolából elvesztettünk 10.494-et s maradt 6435. A régi Magyarországon 532 polgári iskola volt; ebből az elszakított területekre esett 292, maradt 240. Kilenc óvónőképző intézetből a magyarságra kényszerített békeszerződés elcsatolt négyet, 50 férfi tanítóképzőből 32-őt, 42 tanítónőképzőből 19-et. A felső kereskedelmi iskolákból elvesztettünk 26-ot, megtarthattunk 28-at. Megdőbbentő fiúközépiskoláink veszteségének mérlege: 187 gimnáziumunkból elvettek 99-et, meghagytak 88-at; 34 reáliskolánkból elveszett 18, megmaradt 16. A 43 leányközépiskolából 25 maradt határainkon belül. Veszteségünk mérlegénél figyelembe kell vennünk azt is, hogy a középiskolai tanulók 82%-a magyar anyanyelvű 38 volt. A majdnem félszázados, rendkívül gazdagon kiépített és felszerelt kolozsvári egyetemet a románok még két év a békeszerződés előtt lefoglalták s tanárait a színmagyar erdélyi városból kiutasították. Ugyanígy jártak el a cseh az újonnan (1912) alapított pozsonyi egyetemmel. Selmec ősi bányászati és erdészeti akadémiaja kénytelen volt a megszállók elől menekülni. Kassán és Kolozsvárt kitűnően berendezett mezőgazdasági akadémia hullott a megszállók ölébe. Hasonlóképp esett áldozatul a kassai, nagyváradi, eperjesi és máramarosszigeti jogakadémia.[...]

Amint azonban a nemzet a rettenetes csapásból fel ocsúdott, éppen kulturális téren iparkodott elsősorban ön magát regenerálni s jobb jövője számára utat törni. Gróf Klebesberg Kuno közoktatásügyi miniszter a magyar kultúrpolitikának 1922 óta új fényes korszakát nyitja meg Kezdeményezésére a magyar közoktatásügy valamennyi ága az utolsó öt esztendő alatt alapos reformon ment keresztül. A nemzet szívós művelődési akarata gazdasági elesettsége dacára egyre újabb és újabb kulturális intézményeket teremt, vagy a régebbi intézmények keretét tágítja, hiányait pótolja s beléjük új szellemet lehel. Az új kultúrpolitika egyik főtörekvése, hogy a nagy magyar Alföldön, a tanyavidéken szétszórt lakosság gyermekeinek iskolázását elősegítse. A mezőgazdasági népesség érdekeit szolgáló népiskolák létesítéséről és fenntartásáról szóló 1926. évi VII. t. cikk rövid idő alatt lehetővé teszi, hogy a főképp tanyákon lakó magyarság fiai ezer új tanteremben szerezzék meg a műveltség elemeit, melyektől mindmáig iskola híján apáik meg voltak fosztva (50.1.). A polgári iskolákról szóló új törvény (1927. évi XII. t. cikk) minden község számára, melyben a lakosság lélekszáma 5000-nél nagyobb, négyosztályú polgári iskolát biztosít. Az ország megcsonkítása után 240 polgári iskolánk maradt, ma már 412 van (80. 1.). Az iskolán kívüli népművelés erélyes megindítása, 1500-nál több népkönyvtár megszervezése a földművelő és iparos felnőtt munkásság műveltségi színvonalát, a magyar mezőgazdaság és ipar versenyképességét van hivatva emelni. A mai magyar művelődéspolitikai legfőbb alapelve: a kultúr-demokrácia a legbiztosabb alapja az egészséges politikai demokráciának. Minél műveltebb a társadalom piramisának széles alapzata, annál szilárdabban áll a társadalom épülete, annál fokozottabb és szakszerűbb a termelés, annál virágzóbb a jólét s annál kevésbé kell félni a tömegek forradalmi rázkódásától. Az intenzív és extenzív népoktatás az igazán cselekvő s nem jelszavakba vesző demokrácia.

Az új középiskolai törvény (1924. évi XI. t. cikk), a gimnázium s a reáliskola közé beiktatja a reál-gimnáziumi iskolatípust s ezzel a modern művelődési javak nagyobb mértékű megszerzését teszi lehetővé (92. 1.). Ennek egyik szellemi biztosítékáról gondoskodik a középiskolai tanárképzésnek az 1924. évi XXVII. t. cikktől megszabott új rendje. A magyar középfokú leánynevelés egészséges fejlődése várható a leányközépiskolákról és leánykollégiumokról szóló 1926. évi XXIV. t. cikk életbeléptetésétől (150. l.).

Az egyetemi és főiskolai oktatásügy terén különösen felemelő a nemzet áldozatkészsége. Az 1921. évi XXV. t. cikk a székhelyéről száműzött pozsonyi egyetemet Pécsre, a románoktól kiűzött kolozsvári egyetemet pedig Szegeden állította fel s új épületekkel s felszereléssel látta el. A debreceni egyetemnek a háború alatt megindult nagyszabású építkezése befejezéshez közeledik. Magyarország ezeréves fennállása óta mindig a legsűrűbb érintkezésben volt a nyugat-európai művelődési gócpontokkal; fiatalsága a középkor óta nagyszámban kereste fel a francia, német, olasz, svájci, holland stb. egyetemeket. E hagyomány fennmaradását hatékonyan biztosítja most az 1927. évi XIII. t. cikk, mely nagyszámú ösztöndíjakkal s Collegium Hungaricumok szervezésével a tehetséges, fiatal, tudós nemzedéknek lehetővé teszi a szellemi élet nagy nyugat-európai metropolisáiban a tanulmányokba való elmélyedést s az európai tudományos életbe való közvetlen bekapcsolódást.

A magyar főiskolai oktatás- és ösztöndíjügy erős fellendítésének, mely a nemzettől a legnagyobb anyagi erőmegfeszítést követelte, legfőbb kultúrpolitikai igazolása az a gondolat, hogy az egyetemek, és főiskolák vannak hivatva arra, hogy a nemzetnek a társadalmi és gazdasági élet terén minél több európai látókörrű, vezető szakembereket neveljenek. A kultúra sugarai mindig felülről áradnak lefelé: az egyetemekről a középiskolák, a középiskolákról a népiskolák felé.

Egészen friss élet kering a nagy magyar közgyűjtemények (Nemzeti Múzeum, Szépművészeti Múzeum, Iparművészeti Múzeum, Orsz. Levéltár stb.) ereiben is, mióta az 1922. évi XIX. t. cikk az egyetemek mintájára önkormányzattal bíró Országos Magyar Gyűjteményegyetembe foglalta őket össze. Elvesztvén az ógyallai régi csillagvizsgáló intézetet, Budapest mellett a Svábhegyen új csillagvizsgáló nyert modern felszerelést; a biológiai kutatás céljára pedig a Balatoni tó partján, Tihanyban biológiai kutatóállomás épült. A teljesen lefegyverzett és gúzsba kötött magyar nemzet elsősorban a szellem hatalmában bíz: műveltségének minél erősebb fokozásában és elmélyítésében keresi hajdani szabadsága és régi ereje visszaszerzésének lehetőségét és szilárd biztosítékát.

Scherer Péter Pál: *Így látom én. Alföldi falvaink lakossága és szociális problémái*

Budapest, 1938, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda. 118–126.

Scherer Péter Pál dr. (Budapest, 1899. – ?) a mezőgazdaság fejlesztésének lehetőségeivel és az agrárnépesség helyzetének alakulásával foglalkozó szakíró. Egy időben a Pallavicini uradalom jószágigazgatói posztját töltötte be. Konzervatív, nagybirtok-barát nézeteket vallott.

Az *Így látom én. Alföldi falvaink lakossága és szociális problémái* című munka a magyar falusi lakosság helyzetének társadalmi rétegekre és foglalkozási csoportokra lebontott elemzését adja. Bemutatja az Alföld tanyavilágát. Ismerteti a vidék közigazgatási, kulturális és egészségügyi viszonyait. Részletesen tárgyalja a birtokpolitikai, termelési és értékesítési problémákat.

Az Alföldnek ma (Budapest nélkül) a 4 023 462 lelket kitevő lakosságára összesen 2660 okleveles orvos, 2181 okleveles bába, 20 másodrendű képesítéssel bíró bába, 701 gyógyszerész és 94 kórház esik. Figyelembe kell azonban venni azt is, hogy a 2660 orvostól az Alföld törvényhatósági jogú városaiban (Budapest nélkül) 596 működik, sok a 27 megyei városban és a nagyközségekben, vagyis végeredményben az alföldi falvak részére igen kevés, sőt nagyon, de nagyon kevés orvos marad. Ezért van az, hogy a legtöbb faluban mindössze egy orvos működik, de némelyikben egy sem, hanem kéthárom község tart egy közös orvost. A községek nagy része ugyanis szegény ahhoz, hogy hivatalos orvost alkalmazzon, 118 a fiatal diplomások pedig nem akarnak a kis falvakban „eltemetkezni”. De van hely, ahol az öreg orvos nem is akarja, hogy egy fiatalabb költözzék a falujába, mert félti a kenyerét, legalább is

jövedelmének egy részét, holott különböző címeken egész szép jövedelemre tesz szert. De hát az egyéni gazdagodás csak fontosabb, mint a falu egészségügye és több fiatal orvos megélhetése!

Csodálkozhatunk-e tehát azon, hogy az alföldi falu gyermeke miért satnya és miért pusztít itt annyira a gumókor és a tífusz? Csodálkozhatunk-e azon, hogy nálunk 1000 lakosra 15 halálozás esik, míg Ausztriában, Hollandiában 9, Németországban és Svájcban 11 stb.? Csodálkozhatunk-e mindezekben, amikor a probléma első állomása az orvosi helyzet mostohasága? Itt kezdődik a baj és valljuk be, éppen a kezdet a legsúlyosabb, a legfájóbb. A falu emberének munkája, foglalkozása, ha nehéz is, de egészséges, tehát a betegségeknek nem volna szabad annyi áldozatot szedniök a falvakban, mint teszik, de az emberi korhatárnak is hosszabbnak kellene lenni.

Az alföldi községek szemléltetésénél mindig akáclombos, egészséges utcájú, jó levegőjű falvakról beszélnek és írnak, ami igaz is, de, sajnos, a jó levegőről csak tavasszal vagy télen beszélhetünk, de semmi esetre sem nyáron. Ilyenkor is a feneketlen sár, az átitatott mély homok tengelyig húzza le a kocsit, beragasztja a cipőt és a csizmát. Köves járdája legfeljebb csak a község házának van, vagy egy-két gazdagabb háznak, másutt bizony a gyalogközlekedés nagyon problematikus. Májusban pedig, amikor az akácok virágzása színpompás keretbe öltözteti a községet, a por már átvághatatlan és különösen akkor sűrűsödik sötét felhővé, amikor reggel és estefelé a tehéncorda a legelőre és visszatér. Ez a por órák hosszat úszik a levegőben, úsztatja a sok bacillust, a piszkot és csak a kiadós eső tudja a levegőt egy-két napra tűrhetővé tenni. [...]

Az orvoshiány, a por veszélyes hatása után, tehát az egészséges táplálkozás elmaradása a harmadik ok az alföldi falu egészségügyi krízisének. A szentesi főispán múlt évben jelentette ki, hogy megdöbbenéssel tapasztalta azt vármegyéjében, miszerint a szegény néprétegek élelmezése annyira rossz, hogyha ezen gyökeresen nem segítenek, úgy a szapora és nagyon értékes néposztály teljesen degenerálódik. Kijelentette azt is, hogy nincs megalázóbb és szégyenteljesebb állapot annál, mint amikor az Alföld szívében színmagyar testvéreink ezrei a rossz táplálkozás következtében testileg és szellemileg az elsatnyulás veszedelmének vannak kitéve, amikor a gyermekek tömegeinél hiányzik a táplálkozásnak az a minimális mértéke is, amely szükséges lenne ahhoz, hogy egészséges fejlődésüket biztosítsa. [...]

Az csodálatos, hogy a sok szegény paraszt hiányos ruházkodásával, kevés fehéreneműjével hogy bírja ki egyáltalán a szigorú telet, a nedves, esős őszt. Nyáron is ritkán vált fehéreneműt és ha munkája közben megsebesül, a szennyes ruha legtöbbször súlyos fertőzést, vérmérgezést okoz. Csak a magyar faj példa nélkül álló szívósságának köszönhető, hogy a halál a tömegeit a szegény néposztálynak nem viszi a sírba. A gyenge táplálkozás, a por, a hiányos öltözet erre minden eshetőséget megad.

A falusi betegségek és legyengültség egyik súlyos kútforrása az is, hogy az alföldi lakosságnak csak kb. 5–16%-a ihat megfelelő tisztaságú ivóvizet. A többséget alig pár méter mély poshadtvízű gémeskutak, dinnyehéjakkal, szeméttel teledobált kerekes kutak elégítik ki vízzel, akkor, amikor temérdek jó vizű artézi kút állhatna rendelkezésre, csak meg kellene fúrni a földet. Az Alföldet ugyanis akárhol fúrják meg,

a talaj 500–1000 méter mélységből erősen bő és egészséges, tiszta vizet szolgáltat, azonban még a nagyobb községekben is alig találunk egy-két artézi kutat, némelyekben, sőt sokban egyet sem. Ismerek több 6000–7000 főnyi lakost számláló olyan községet, ahol mindössze egy, esetleg két kút látja el a lakosságot artézi vízzel, úgyhogy ezen falvak lakóinak jó része is piszkos gémeskúti vizet kénytelen inni. A tífusz az ilyen helyeken úgy arat, ahogy akar. A gémeskutaknál is egyik a másik után iszik a piszkos favödörből.

A fokozottabb tisztálkodás, a fürdés szinte ismeretlen fogalom az alföldi paraszt életében. Nyáron – ahol folyó van – megfürödhetne, de a dologidő nem engedi, télen pedig semmilyen fürdő sem áll rendelkezésére. Némely nagyközségben, ahol jobb gőzmalom működik, ott elvétve találunk melegfürdőt, de ez a szegényebb paraszt számára drága és ezért inkább az egészen jómódúak használják, mert fürdőszobát a tekintélyesebb kisgazdáknál sem igen találunk. A parasztcsaládok jó része nagymosás idején fürdik csak meg a teknőben maradt meleg vízben, vízváltás nélkül, egyik családtag a másik után. [...]

A javasasszony még mindig nagy személyiség a falvakban és a „ráolvasással” vagy „gyógylevelekkel” való gyógyítás módját a legtöbb helyen még mindig jobban értékelik, mint az orvosi tudományt. Sok paraszt az orvossal szemben még bizalmatlan és inkább hisz a kuruzsló vénasszonynak, mint a tudományos tanácsnak. Még ha elkerülhetetlen is, hogy orvost hívjanak a házhoz, utána csak meghallgatják a javasasszonyt és rendszerint ennek a tanácsát követik. [...]

Már az 1908. évi XXXVIII. tc. foglalkozik a falusi közegészségügyet szolgáló módosításokkal és rendelkezésekkel. Az általános egészségvédelem intézménye pedig 1934-ben áldásos munkásságát az országban már 285 községre terjesztette ki, összesen 648 510 lélekre. Ha tekintetbe vesszük azonban azt, hogy Csonkaországunknak 3344 községe van, akkor azt látjuk, hogy a törekvés még korántsem mozog abban a széles keretben, mint kellene.

A csecsemővédelem terén a Stefánia Szövetségnek 1935. évben már 282 védőintézete volt és 1320 tejkonyhája működött. A Szövetség keretén belül ebben az esztendőben 3964 előadást tartottak, 213 anyák napját és 440 085 esetben adtak ingyenes orvosi tanácsot, 726 758 esetben pedig védőnői látogatást tettek. Ez sem sok még, de örvendetes, hogy a Szövetség működését a falusi társadalom tehetős osztálya hathatósan támogatja és a még kisterű működés dacára az országban sikerült a csecsemőhalálozási arányszámot az 1923. évi 18.6-ról 15.4-re leszorítani.

Szintén a társadalom és főleg a nagyobb uradalmak hathatós támogatása mellett szép munkát fejthet ki az alföldi falvakban a Vöröskereszt- és a Zöldkereszt-akció, az eredmények itt is szembeötlők. Úgy az állam, mint a társadalom részéről tehát megvan a jóakarata törekvés arra, hogy a falusi közegészségügyet megnyugtató irányban előre vigyék, ki vannak jelölve az utak is, csak a megfelelő és az eddig jól bevált intézményeket, rendeleteket kell kiterjeszteni az alföldi falvak és az alföldi tanyák legtávolabbi részére is. Ha az utóbbi években a falvak csecsemőhalandósága nagymértékben csökkent is, a falu közegészségügye javult, a természetes szaporodás

abszolút hanyatlása hazánkban az utolsó öt év alatt mégis az európai államok között a legnagyobb. A születések száma ugyanis folyamatosan apad, a házasságok termékenysége csökken, viszont a halálozások száma a kielégítő módon nem csökken.

Klebelsberg Kuno: Falusi népiskoláink kiépítése

Nemzeti Újság, 7. évf. (1925) június 25.

Klebelsberg Kunó kultúrpolitikája két fő területének a népművelést és a magas kultúra fejlesztését tartotta. E téren is maradandót alkotott: Szegeden, Pécsen és Debrecenben egyetemeket építtetett, létrehozta a Testnevelési Főiskolát, több ezer népkönyvtárat alapított, stabilizálta a közgyűjtemények helyzetét, biztosította a Magyar Tudományos Akadémia függetlenségét. Amellett, hogy számos más alkotással is gazdagította a magyar kultúrát, legfőbb eredményének az iskolarendszer terén végzett fejlesztéseit tartják. Egységes koncepcióba foglalta a magyar közoktatás rendszerét, 1925-től külföldi forrásokból aktívan fejlesztette a magyar népiskolák hálózatát, rövid idő alatt több ezer tanyasi tantermet építtetett. Küzdött az analfabetizmus felszámolásáért, az 1930-as évekre a 6 éven felüli felnőtt lakosság 90%-a írt és olvasott Magyarországon.

A maradék Magyarország 8 millió lakosa közül kerekén 1 millió a 6 éven felüli korban levő analfabéta. Mit jelent ez? Azt, hogy a több mint 50 évvel ezelőtt törvénybe iktatott általános tankötelezettség a való életben csak hiányosan érvényesült. Rendkívül szomorú és egyúttal fontos ez a tény s így a magyar nemzet méltán elvárhatja, hogy felvilágosítást nyerjen a felől, mi a tagadhatatlan bajnak az oka, és hogy az a férfiú, aki a magyar művelődésért most felelős, mit szándékozik tenni a baj orvoslására. Meglehetősen általánosan el van terjedve az a hit, hogy a szülők számottevő része csak kellestlenül tett eleget annak a kötelességének, hogy a gyermekét iskolába küldje s így voltaképpen a szülők értelmetlensége és lazasága az oka, hogy számos gyermek nem tanult meg írni és olvasni. Az igaz, hogy a háború előtt a szegényebb szülők 11 és 12 éves nagyobb gyermekeiket helyenként nem szívesen küldték iskolába, mert ebben a korban a gyermek már segíthet a mezei, a műhelyi és a házi munkában s így az önzőbb szülők nem szívesen mondtak le a gyermekéről, mint segéderőről. De ez inkább csak a népiskolák V. és VI. osztályának elnéptelenedését okozta s a népiskola alsóbb osztályait nem érintette, pedig a gyermek az írást, az olvasást és a számolás elemeit éppen az alsóbb osztályokban sajátítja el. A háború óta a helyzet e részben is megváltozott, mert a világháború során a nemzet nagy tömegei is meggyőződést szereztek arról, hogy az ismereteknek bizonyos mennyisége nélkül az életben boldogulni nem lehet. Máshol kell tehát a baj forrását keresni. Az általános tankötelezettség pusztán elvi követelmény marad mindaddig, amíg iskolák állításával módot nem nyújtunk mindenkinek arra, hogy tankötelességét leróhassa. És itt van a bökkenő. Iskolahálózatunk ma még oly hiányos, hogy számos szülő részére fizikai lehetetlenség, hogy gyermekét iskolába küldje. Ennek két oka van, az egyik korábbi népoktatási politikánk, a másik a magyar nemzet sajátos települési hajlama.

Nagy-Magyarország nemzetiségi állam volt, lakosságának majdnem a fele idegen ajkú honpolgárokból állott. Ezeknek magyarosítása nem volt a magyar hivatalos kultúrpolitika célja, de az a törekvés igenis teljesen jogosnak látszott, hogy nem magyar ajkú honfitársainknak alkalom adassék az állam nyelvének elsajátítására. Így nemzetiségi vidéken az állami iskolák egész hálózata épült fel, a színmagyar nyelvterületet ellenben meglehetősen elhanyagolták. A trianoni béke következtében a nemzetiségi vidékekkel állami iskoláink nagy részét is elveszítettük, s most itt állunk a népiskolai tekintetben elhanyagolt szintiszta magyar területekkel. De nagy nehézséget okoz népiskolaügyünk kellő megszervezésének az is, hogy minálunk aránylag kevés a 3, 4, 5, 6000 lelket számláló, népes, gazdaságilag teherbíró község, amely képes lenne elemi iskoláját jól benépesíteni és fenntartani. A Nagy-Magyar-Alföld népessége tanyákon szétszórtan él, a dunántúli latifundiumok majorjaiban is decentralizáltan lakik a gazdasági cselédség. Ezen kívül sok a törpe község, ahol a népesség faluban tömörül ugyan össze, de oly csekély számmal, hogy a tanító munkaerejét nem lehet teljesen kihasználni s a csekély anyagi erővel bíró kis népesség nem is képes iskoláját fenntartani. A magyar nemzet sajátos települési viszonyaiból folyó nehézségekkel való megküzdés a magyar népiskolai politika legfontosabb, de egyúttal legnehezebb feladata. Ezt a célt szolgálja népiskolai törvényjavaslatom, melynek az a hivatása, hogy a magyar iskolahálózat teljes kiépítését biztosítsa. Miniszterségem lefolyt három éve alatt is dolgoztunk és színmagyar vidékeken 1200-nál több új tanítói állást szerveztünk oly helyeken, hol iskolahelyiség rendelkezésre állott. De most már új építkezések nélkül tovább menni nem tudtunk volna. Új lendületet ad munkánknak most az a 2 millió aranykorona, amely a kultusztárca 1925/26. évi költségvetésében elemi iskolák építésére be van állítva. Igaz ugyan, hogy ez a 2 millió a mutatkozó óriási szükséglettel szemben elégtelen lenne. Bírom azonban a pénzügyminiszter úr ígéretét, hogy az összeg az évek hosszú során át benn fog maradni a közoktatási budgetben s így szerencsésen megint elérkeztünk egy oly időszakhoz, midőn az állam ismét képessé vált a magyar népoktatás ügyének fejlesztésére. Mindent természetesen nem szabad az államtól várni, a helyi érdekeltségeknek is meg kell tenniük a magukét. Ezekre fog hárulni a telek megszerzése, továbbá írás- és kézi napszám kiállítása. Az épületek egészségesek, világosak, de igen egyszerűek lesznek. Egyáltalában nem ragaszkodom az állami iskolai típushoz. Ott, ahol kellő helyi áldozatkészség nyilvánul meg, készséggel támogatom történeti egyházainkat új felekezeti iskolák létesítésében. A Nagy-Magyar-Alföldön kifejlesztjük a tanyai iskolák típusát s ez az intézmény a tehetséges magyar fajt még inkább képessé fogja tenni világtörténelmi hivatásának teljesítésére.

Illyés Gyula: Pusztulás. Úti jegyzetek. Észak-Baranya, 1933. július

Nyugat, 26. évf. (1933) 17–18. sz. 189–205.

Illyés Gyula (1902–1983) költő, író, drámaíró, lapszerkesztő. Fiatal korában baloldali nézetei miatt emigrációba kényszerült, ahonnan 1926-ban tért haza, majd hamarosan már a Nyugat publikálta írásait. A 30-as években csatlakozott a népi írók mozgalomához. Baloldali nézetei az 1936-ban megalakult Márciusi Frontba vezették, amiért később perbe fogták. A német megszállás után a nyilasok elől bujkálni kényszerült, a háború végén az Ideiglenes Nemzetgyűlés tagja lett. 1945–1946-ban a Nemzeti Parasztpárthoz csatlakozott. 1956-ban szerepet vállalt a Petőfi párt néven újjáalakult parasztpártban. Emiatt csak 1961-től publikálhatott újra, de már 1969-ben a nemzetközi írószövetség, a PEN alelnökévé választotta. Egyik legnagyobb politikai hatású írása a Kádár-rendszerben a Magyar Nemzetben 1977–1978 fordulóján jelent meg "Válasz Herdernek és Adynak" címmel, amelyben elítélte a magyar kormányt, amiért tétlenül nézi a határon túli magyarok ellen folyó „szellemi genocídiumot”. A rendszerváltás után vált széles körben ismertté 1956-ban írt verse az „Egy mondat a zsarnokságról”.

"Pusztulás" című, baranyai úti naplója a saját korában országos érdeklődést váltott ki a vidéki Magyarország kérdései iránt, s egyben a népi írók nívós szociográfiai munkásságának kezdetét is jelentette. Benne a magyar kisbirtokos parasztság körében a vagyonaprózódás elleni védekezés jegyében elterjedt mesterséges születésszabályozás nemzetpolitikai következményeire hívta fel a figyelmet.

A szokásos nyaralási üdvözet helyett B. M.-nek pár mondatban megírtam, amit itt látok. Nem édig nyúló hegyeket, nem gazdag városokat, csak egy nép romlását, de ezt oly hatalmas méretben, annyi változatban, hogy ennél megdöbbentőbbet keresve se találhattam volna, semmi vonatkozásban. Niagaraszerű zuhanás, bukás és erőpazarlás, - évek óta mellette éltem, hogy eshetett meg, hogy csak most riadok arra, ami a magyarsággal évtizedek óta történik? Ma kaptam meg B. M. válaszát; pesszimizmussal vádol. Ő is a múltra hivatkozik, amelyet kiálltunk. [...]

Közben védekezni is kellene, hogy nem vagyok sovinszta, nem vagyok fajvédő, ahogy a politika értelmezi ezt a szót. Ha a magyarság pártján beszélek, azt szinte kozmopolitizmusból teszem. Akármelyik belső-afrikai néger törzs ügyében is megtenném, ahogy Gide tette. A népek íratlan nemzetközi jogára hivatkozom. S mint egykor Vörösmarty, a veszteségre, amely őket is érheti. [...]

Házigazdám tanulmányait és jegyzeteit olvasom erről a «kérdésről», amelynek végzetes súlyosságát csak dunántúli ember érezheti igazán. Az egyke okát ő nem a nép anyagi helyzetében látja, s okfejtése mellett szól valóban, hogy a körülményekhez képest a nép itt meglehetősen jólétben él. Jómódban él, de még jobban akar élni, igényei vannak, s mivel a gyermekek nevelése ebben megakadályozná, inkább a gyermekekről mond le. Itt persze nem lehet határt szabni, az egyikét követi az egy se s mindaz az erkölcsi eltévelyedés, ami az ilyen számításból már önként folyik. A nép erkölcsi élete valóban megdöbbentő.

Közelről még sötétebb, mint Kodolányi parasztregegyeiben. Ez a nép már igazán elveszett, ennek a sötétségnek már nem lesz hajnala. Ezt mondja itt mindenki, aki hozzá mert nyúlni a kérdéshez, ezt mondják maguk a parasztszok is. Kodolányi "A

hazugság öl" című röpiratában a baj okát abban a kettős, kétszínű életben keresi, melybe a társadalom uralkodó rétegei, a kenetteljes bort ivó – vizet prédikáló szellemi és politikai vezetők a népet belekényszerítették. A nép eltévedt és vakságában agyonzúzza magát. [...]

Egyáltalában jogában áll a nemzetnek, hogy ilyen kérdésbe beavatkozzék? Föltétlenül jogában áll, hisz egész életét fenyegeti. Ha az eleven test vérébe valahol méreg kerül, az egész test azonnal védekezésbe fog, mozgósítja mindenünnen a sejtecskéket a küzdelemre, melytől az egész test sorsa függ. A beteg szervezet nem védekezik, nyugodtan, szinte örömmel várja a halált. [...]

A dunántúli magyarok egykések, a velük egy faluban, vagy egy járásban élő németek nem azok. Nem kell magyarázni, mi következik ebből, előttünk a példa. A Duna-menti rácok két nemzedék alatt eltűntek. Nálunk az első generáció már elbukott. A népmozgalmi megfigyeléseknek törvénye, hogy elég magas százaléku csökkenés után a pusztuló nép kihalását már nem lehet megakadályozni. Úgy gyorsul az már akkor az elkerülhetetlen vég felé, mint a föld felé eső test. Ez a mi helyzetünk. Azonos gazdasági feltételek között az itteni németek közt is fölléphet majd az egyke, de akkor mi már nem leszünk. A kiháló németeket más németek fogják helyettesíteni, ha ugyan ők maguk nem védekeznek a baj ellen, nem teremtenek olyan gazdasági helyzetet, melyben egészségesen élhetnek. Eddigi működésük szerint valószínű, hogy nekik lesz erre eszük.

Az egyke oka tisztára anyagi. Nem a szegénység az oka, hanem a szegénységtől való félelem, tehát végeredményben mégis a gazdasági megnyomorítottság. Tehát csupán az felelős érte, aki a gazdasági megnyomorítást okozza. A parasztokat nem lehet hibáztatni. "Szörnyű fertőben" élnek, de ezt a fertőt nem ők készítették. Az egykés vidéken ma már százféle sajátos tünetet lehet megfigyelni, de összetéveszti az okot az okozattal az, aki ebben látja a baj eredetét.

A parasztság itt felvergődött valami színvonalra, megszerezhetett családonkint 20-30 hold földet, esetleg talán százat is, mint itt-ott a Sárközben, megszokott valami módot és természetszerűleg még jobbra törekszik. A gyermekáldás a birtok megosztását jelentené, új küzdelmet, újra azt a látástól-vakulásig tartó állati munkát, melyet csak azok istenítenek oly bukolikusan, akik két kézzel sose próbálták. Mint a mai társadalom minden tagja, ők is csak egyéni érdeküket látják, nem érzik, és nem tapasztalják, hogy valami nemesebb közösség tagjai, amelyért áldozni érdemes. Szó szerint úgy viselkednek, mint az urak, akiknek udvarán szintén nem szaladgál tizenkét gyerek. Kényelmesen, szépen, nyugodtan akarnak élni, egyre kényelmesebben. Ez minden bűnük.

Ez a sors vár tehát minden emelkedő parasztcsaládra? Míg földjeit jó pénzen eladhatja, ez vár rá. Valóságos csapda ez. A parasztokat úgy nevelték, hogy csak parasztok lehetnek; hogy mit jelent minálunk ebből a sorból «kiemelkedni», csak az tudja, aki megpróbálta ezt a kálváriát. Nemcsak a szellemi, de az ipari pályára kerülő parasztfiúnak is már a kezdet kezdetén meg kell tagadni származását és családját,

«úrnak» kell lennie. «Inkább égett volna meg egynapos korában» - mondta egy ilyen ivadékról itt pár napja nekem a saját apja.

«Nem csináljunk kódisokat» - mondta ugyanabból a családból ma a vő, jó másfélórai vitánk befejezéséül. Az ország tele van munkanélkülivel - folytatta, - több ember van, mint kellene, mit akarnak mitőlünk? Adjanak földet, a föld maga megtermi az embert.

Tudom, itt már az sem segítene, ha földet adnának. Az történe, ami a Sárközben, ahol a tízholdas gazdák éppúgy egykések, mint a százholdasok. (Vagy akár az ötszázholdas dzsentrik; vagy mint a hasonló jövedelmű tisztviselők és kereskedők.) A természettel nem lehet tréfálni. Ez a vidék, ez a generáció már elveszett; a kérdés már csak az, hol lehetne megállítani a pusztulást.

Ahol kisbirtok van, ott menthetetlenül megjelenik az egyke. Ez első pillanatra a földosztás ellen szól. A nagy latifundiumok cselédsége még szaporodik, legalább is az egyke-vizsgálói szerint; a cselédeknek nem ád gondot, hogy kire hagyják a vagyont s minden gyerek ingyen munkaerőt jelent.

Már a cselédség sem szaporodik úgy, mint a statisztikusok hiszik. Köztük a gyermekhalandóság pusztít. Azon kívül nekik sincs korlátlan elhelyezkedési területük, a nagybirtokok ma már kevesebb embernek adnak megélhetést, mint ötven évvel ezelőtt. Az emberi munkaerőt egyre nagyobb mértékben helyettesíti a gép, itt ez a fejlődés útja. A háború előtti aratósztrájk-mozgalmak és zsellér-lázongások még elriaszthatták a nagybirtokosokat az aratógépek üzembe helyezésétől (az egész országban nincs tán húsz arató-gép), de a külföldi búzaverseny és a «közbiztosság» további megerősödése előbb-utóbb visszahozza őket. A cselédség szaporasága ma ép annyi, hogy magát fenntartsa és Pest rendőrlegénységét, postásait és háztartási alkalmazottjait kiállítsa.

Az egyke egyetlen megoldása, melyet Ravasz Lászlótól kezdve a kérdés minden vizsgálója felvet, anélkül, hogy csak gondolatban is következetesen végig merné gondolni: egy új örökösödési törvény, alapelveiben hasonló a Nagy Lajos-féle ősiségi törvény-cikkelyekhez, melyek a magyar nemességet négy század vérzivatarai közt valóban fenntartották.

Ennek megvalósítása azonban ma messze vezetne. Érdekes megfigyelni, hogy aki csak fölveti, az első mondatok után, hogy kezd ingadozni, hogy kerülget jobbra-balra, s hogy némul egyszeriben el, mintha valami sötét gyanúsítástól tartana.

Ez a tervezet a magántulajdon szentségét érintené. A föld magántulajdonát.

Magam is tétovázva írok róla. Előbb azt forgatom fejemben, micsoda blaszfémia tulajdonképpen a magántulajdont szentnek nevezni. Hogy ez ellen még egyetlen egyház sem emelte fel tiltakozó szavát. Elsősorban a keresztény egyházak, melyek Jézusa igazán nem volt híve az egyéni vagyonnak. Engem az iskolában hét szentségre tanítottak: első a keresztség, második a bérálás ... a magántulajdon nem szerepel közöttük.

Azután az jut eszembe, hogy noha ez az egyetlen megoldás, semmi remény a megvalósítására, nincs már ebben a népben akkora magát újjáteremtő erő, hogy végrehajtsa; akkor minek emlegetni?

A tervezet röviden ez: készíttessék egy új örökösödési törvény, melynek értelmében minden öröklődő birtok legalább négy részre oszlik; ha az örökhagyónak négy gyermeke van, azok egyenlő részben öröklik; ha három van, csak háromnegyed részét, ha kettő van, csak a felét, ha egy, csak egy negyedét: a többi az államra száll vissza. Ha egyetlen gyermek sincs, az egész az államra száll, amely köteles azonnal új telepéseknek átadni.

Ehhez persze szükséges, hogy minden örökös annyi földet kapjon, amennyiből új családjával megél. Ezt a hiányt a nagybirtokokból kell pótolni, melyre a törvény különben szintén érvényes.

A törvénynek sok ágazata és még több következménye lenne; birtokot csak családok tarthatnának, ez kifejlesztené újra a családi életet, sőt Kodolányi szerint a faluközösséget.

Megmentené a magyar népet, de véget vetne az egyházi és világi nagybirtokoknak. Ószintének kell lennem: erre az új honfoglalásra ez a nép már képtelen.

Még egy kis kimutatás, minden megjegyzés nélkül, ezt is ellenőrizheti mindenki: Magyarországon 1130 nagybirtokosnak, a népesség alig egy ezrelékének tulajdonában 5,400.000 hold van, az ország területének egyharmada. A «földbirtokreform» következtében az ország megművelhető területének csupán 6 százaléka cserélt gazdát. A nagy uradalmak zöme a trianoni határon belül maradt. Az ország lakosságának 56 százaléka él őstermelésből. A mezőgazdasággal foglalkozó lakosság 28 százalékanak egy talpalatnyi földje sincs. Az őstermelő lakosság további 24 százalékanak 10 holdig terjedő törpebirtoka van. A parasztság 80 százaléka tehát fizikailag képtelen a terjeszkedésre s ebből következően a szaporodásra. Ha új birtokot szerez, csak egymástól veheti el, a földállomány nem változik. A földbíró lakosság nemzetiségi aránya azonban évről-évre ijesztő mértékben változik. [...]

A hazafiság a mai magyarok közt, a legjobb értelmű is, enyhe zsidózással kezdődik; ez az előjáték; alapjában nem áll másból, mint csendes sóhajtozásból és mély légvételből, mintha csak a tüdő hangszerelése lenne. Az is. Folytatódik a kapitalizmus elleni sóhajtozással, ami még ugyanaz a terület, majd átcsap a kifakadásokra Pest ellen, aminek semmi köze az országhoz, tehát a magyarsághoz, ahová az adó ömlik, s ahonnan bűdösödik a hal. Így érkezik végre a vidékre, a magyarság sorsához, ahol aztán a töprengés, azaz búslakodás nagy fekete semmibe fordul, a beszélgetésnek szomorú legyintések vetnek véget, jelezve, hogy jobb nem is beszélni.

Tegzes László: Új irányok a magyar nép- és családvédelemben (Országos Nép- és Családvédelmi Alap)

In: Fragó Ede (szerk.): Szociális Magyarország. A magyar szociálpolitika törvény- és adattára. Budapest, 1943, Athenaeum. 79–85.

Országos Nép- és Családvédelmi Alap 1940–1944 között az Országos Szociális Felügyelőség égisze alatt működő szociális szervezet, melynek célja a falusi nincstelenség megsegítése volt. Az ONCSA része volt a kormányzati szintre emelkedő produktív szociálpolitikának, amelynek célja a legszegényebbek termelő munkába való bekapcsolása volt. A szociálpolitikai program keretében több tízezer nincstelent támogattak földdel, állatállománnyal, lakással. A program ugyanakkor magán viselte a társadalompolitikai prioritások számos elemét. A szociálpolitikai program célja a "társadalmi kiegyenlítődés elősegítése és a népszaporulat előmozdítása" volt. Elsősorban "megbízható magyar és keresztény" embereket részesítettek előnyben a támogatások odaítélésekor. A reformok finanszírozására felhasználták a zsidók tulajdonából elkobzott földek egy részét is. Forrásunk a politikai szempontok melletti érvek gyűjteményeként jól érzékelteti a társadalompolitika és szociálpolitika összefüggéseit.

A trianoni csapásban erkölcsileg megalázott, anyagilag megszegényített nemzet a nagy megrázkódtatás után befelé fordult, számba vette hibáit, bűneit és megindult a belső megújulás útján. Nyilvánvaló volt, hogy a nagy összeomlás egyik legfőbb okozója a magyar társadalom egyensúlyában szociális, gazdasági és kulturális téren mutatkozó nagyfokú eltolódás volt.

A kiegyezés után szinte váratlan arányokban meginduló gazdasági, ipari fellendülés a liberális gazdasági és társadalmi rendben meghirdetett szabad verseny veszedelmes hatása alá került. Az erőseknek és nagyoknak ez a szabadsága a korlátlan lehetőségek legtágabb és legellenőrizhetetlenebb területe volt azokkal a gyengébbekkel és kisebbekkel szemben, akik számára a szabadság elvi joga mellett a tényleges versenyhez állás előfeltételei sem anyagi, sem szellemi, sem politikai, sem társadalmi viszonyában nem voltak meg. [...]

Nagy vonalakban ilyen elvi fejlődéstörténeti és szakmai tapasztalatok után született meg az új magyar szociálpolitika egyik legjelentősebb intézménye, az Országos Nép- és Családvédelmi Alapról szóló törvény. A törvényben jelentkező elvek, szociálpolitikai módszerek és eszközök új fejezet megnyílását jelentik a magyar társadalompolitikában. Mindenesetre szakítást jelentenek az előző század egész társadalmi szemléletével szemben.

A törvény 2. §-a ugyanis azt mondja, hogy az Alap célja a leginkább támogatásra szoruló néprétegek gazdasági, erkölcsi és szellemi felemelése folytán az életviszonyok javítása és a társadalmi kiegyenlítődés elősegítése, továbbá a népesség szaporodásának előmozdítása. A továbbiakban a törvény közelebbről is megjelöli a széleskörű célkitűzések megvalósításának legfontosabb gyakorlati módját is, mert az Alap feladatát különösen a következőkben sorolja fel:

a) A sokgyermekes családok intézményes támogatása; b) gondoskodás a gyermekvédelem feladatainak ellátásáról; c) a megélhetésükben veszélyeztetett –

főként mezőgazdasággal foglalkozó családok boldogulásának szerves megalapozása házhoz juttatás, kedvezőbb viszonyok közé telepítés, vagy egyéb gazdasági megsegítés (közjóléti Szövetkezetek, különböző termelési, értékesítési intézmények és vállalkozások elősegítése útján; d) kellő anyagi feltételekkel nem rendelkező, arra érdemes családok részére az anyagi eszközök biztosítása avégből, hogy az állam, vagy más közület gazdaságpolitikai tevékenységének részesei legyenek. Vagyis a törvény a társadalmi kiegyenlítődés elősegítését már nem csupán a szabad erők egymást kiegyensúlyozó játékára bízta, hanem az abban való közreműködést a társadalomból kialakított legfelsőbb rendű közösségi szervre, az államra ruházta. Az állam ezzel azt a magasabb erkölcsi feladatot kívánja vállalni, hogy hivatásánál fogva különös módon gondjaiba veszi és óvja az igazságtalanságtól a társadalom gyöngébb rétegeit és így az erkölcsi mélységekbe alapozva fogja biztosítani a társadalmi élet tartó részeit.

Szakítás ez a törvény az egyoldalú materialista társadalmi felfogással is, mert a társadalmi kiegyenlítődést ez a törvény már a szellemi és erkölcsi erőknek az anyagiakkal minden tekintetben egyforma érvényesülésétől várja. Lényegében tehát a keresztény világfelfogás alapvető nézeteire helyezkedik, amely a test és lélek analógiáját látja a társadalomban is, s azt olyan szerves egészként fogja fel, amelynek ereje és egészsége a testi és lelki, más néven erkölcsi, szellemi és gazdasági erők kiegyensúlyozott működésén alapszik. Más, gyakorlati vonatkozásban ez azt is jelenti, hogy a megsegítésre váró népréteget az anyagiak juttatásán felül egy időben és párhuzamosan erkölcsi és szellemi segítségben is akarja részesíteni.

Elvi szempontból az is jelentős, hogy a törvény az állam feladatának látja a népesség szaporodásának előmozdítását, vagyis a nemzet biológiai megerősítését, amely megint csak erkölcsi és anyagi erők együttes és harmonikus munkásságától várható. Milyen messze van ez a szemlélet és akarat attól a veszedelmesen önző és ugyanakkor kispolgári szemlélettől, amely túlzottan doktriner világnézetével és az életjelenségek összefüggésének meg nem látásával akarva, nem akarva népes nemzetek erkölcsi, egészségi, termelői, fogyasztói erejét aknázta alá és történelmi hivatásuk betöltését szinte öngyilkosság elkövetésével veszélyeztette!

Ha a törvény példászerű felsorolását nézzük további rendkívüli érdekes elvek kidomborodására bukkanunk. A társadalmi kiegyensúlyozás munkájának középpontjában már nem az egyén, hanem a keresztény társadalomtan felfogása szerint a társadalom alapegysége, s a nemzet biológiai erejének egészséges sejtje, a sokgyermekes családok intézményes támogatásai áll. A segítségre szoruló családot, ez a törvény már nem a karitatív szemszögből nézi, hanem mint az állam gazdaságpolitikai tevékenységének részesét, s mint ilyen számára látja feladatának a megfelelő anyagi eszközök biztosítását. A liberális gazdasági és társadalmi rend nem törődött azzal, hogy vajon az ilyen társadalom és nemzet szempontjából egyaránt nagy jelentőségű egységek egyáltalán hozzá állhatnak-e ahhoz a versenyhez, amely éppen az egymásra való tekintet nélkül igen komoly anyagi eszközök, gazdasági erők, főleg tőkék rendelkezésre állását kívánta. Itt mutatkozott meg ugyanis a materialista-individualista nézet tévedése és a természetellenessége. Éppen a társadalomnak az az

értékes egysége nem volt képes a jobb lehetőségek megszerzésére megfelelő indító tőkét szerezni, amely a legtöbb gyermek fenntartását és nevelését vállalta. [...]

Külön meg kell emlékezni a szervezet kapcsán a közjóléti szövetkezetekről. Jelenleg 92 vármegyei és városi közjóléti szövetkezet működik szerte az országban. A közjóléti szövetkezet szervezetében sajátos módon találkozik a közigazgatási tapasztalat és a munka eredményességéhez szükséges nagyobb tekintély az abba bevont társadalmi erők gyakorlati gazdasági ismereteivel. A közjóléti szövetkezeti igazgatás elnökei az alispánok és polgármesterek. Az igazgatóságban azonban helyet foglalnak mindazok a szakigazgatási tisztviselők, akiknek hatáskörét a nép- és családvédelmi célkitűzésnek végrehajtása érinti, így a gazdasági felügyelők, tisztiorvosok, népművelési titkárok stb. Ugyanakkor azonban – s ez a közjóléti szövetkezetek létrehozásában a legszámottevőbb tényező – a közjóléti szövetkezet, mint önálló jogi személy és kereskedelmi társasági forma, a szabályokkal megkötött közigazgatási eljárásoknál rugalmasabb, s a szociális kívánalmakhoz és gazdasági élet követelményeihez sokoldalúbb működést, végrehajtást tesz lehetővé. Mindezen felül a közjóléti szövetkezetekre nevelői hivatás is vár. A juttatásban részesítettek ugyanis tagjai lesznek a közjóléti szövetkezetnek, így a szakszerű vezetés alatt is megismerik az önsegélyben és felelősségben rejtőző hatalmas erkölcsi és gyakorlati értékeket s alkalmassá válnak arra is, hogy talpra állításuk után majd gyámkodás nélkül egyesítsék saját jól felfogott érdekükben a kisebb, de az egyesítés után már a mai fejlettebb gazdasági életben is helyt állni tudó erőket.

Ez a méreteiben jelentős szervezet azonban elvi és gyakorlati okok miatt nem volna megfelelő, ha nem támaszkodhatna olyan hatalmas erkölcsi erőre és munkaerő mennyiségre, amit a társadalom önkéntes részvétele jelent a szociális munkában. Az a társadalom, amely a maga problémáitól és bajaitól úgy kívánna szabadulni, hogy azt egy látszólag rajta kívül álló szervre, az államra s annak szerveire kívánja bízni, lelkületileg életképtelen és meghasadt lenne. Az ilyen magatartás a közösség sorsa iránt való közömbösséget mutatna, amely maga volna szinte a gyógyíthatatlan és legnagyobb szociális betegség. Ezért kétszeresen jelentős társadalompolitikai szempontból az Országos Szociális Felügyelőségnek az a törekvése, hogy a társadalmat a lehető legnagyobb mértékben bevonja a szociális gondozás munkájába, a társadalmat a mai idők szülte szociális tevékenység öntudatos részesévé tegye és ezzel a ténnyel is a társadalmat önismeretre, érzékenyebb szociális lelkületre és öntevékenységre nevelje. Ez a gondolat gyakorlatilag az úgynevezett munkaközösségekben valósul meg. A munkaközösség nem új egyesület, hanem a helyi közigazgatási és társadalmi szociális munkát végző szerveknek, egyesületeknek az egyesítése, a helyi szociális teendők megvalósításában való együttes közreműködésre. A munkaközösség gondolatát a Felvidék szerencsés visszatérése alkalmával az úgynevezett »Magyar a magyarért« akcióban próbálták ki és igazolták. Azóta a magyar városokban és falvakban sorra alakultak meg a munkaközösségek. A munkaközösségek, a karitatív feladatok szervezettebb ellátása és a nép- és családvédelmi teendők körén belül vállalt családgondozói hivatás mellett, új és nagyszerű feladatot kaptak a hadbavonultak hozzátartozóinak gondozása terén. A

magyar társadalom áldozatkészségét és segítőkészségét ebben a vonatkozásban a munkaközösségek a legszebb eredménnyel tükrözik vissza.

Doros Gábor: Az egészséges magyar népszaporodás feltételeinek biztosítása.

MONE Orvostársadalmi Szemle, 16. évf. (1939) 5. sz. 77–80.

Doros Gábor (Székelyudvarhely, 1892. március 24. – Budapest, 1980. február 16.) orvos. Orvosi diplomáját 1915-ben Budapesten szerezte. 1919-ben a régi Szt. János Kórházban Guszman professzor mellett dolgozott, ekkor fordult érdeklődése a bőr- és nemibetegségek felé. 1920-tól 1927-ig a Nékám-klinikán volt gyakornok, majd tanársegéd. 1927-ben nevezték ki az OTI Pestújhelyi Kórházának bőrgyógyász főorvosává, itt tevékenykedett 1945-ig. Közben 1929-ben egyetemi magántanári, 1941-ben rk. egyetemi tanári kinevezést kapott. 1945 után a XIV. ker. Bőr- és Nemibeteg gondozó Intézet szakfőorvosa lett, egyidejűleg az Orsz. Bőr- és Nemikórtani Intézet munkatársa is volt. 1962-től 1973-ig – nyugalomba vonulásáig – a Ganz-MÁVAG Szakrendelő Intézet bőrgyógyász főorvosaként dolgozott. A bőrgyógyászat és a nemibetegségek, köztük a szifilisz mortalitása vizsgálatában jelentős eredményeket ért el, ezt nagyszámú szakcikke is igazolja. 1945 után publikációinak adatait közli a Magyar bőrgyógyászati és venerológiai bibliográfia.

A demográfia tanulságai rámutatnak arra, hogy a magyarság erőteljes népszaporodása az utolsó évtizedek alatt törést szenvedett, miért is az eddigieknél fokozottabb erőfeszítést kell kifejtenünk népesedésünk fokozása és egészségessé tétele érdekében. Ismeretes, hogy a népszaporodás két legfontosabb tényezője a születés és a halálozás adataiból tevődik össze, amelyek egyenlege adja az ún. „természetes népszaporodás” hányadosát. Minél jobbak a közegészségügyi viszonyok, annál alacsonyabb a halálozás relatív száma, ami a „természetes népszaporodás” javára esik. Hazánkban is 1920-tól 1935-ig a mortalitás 21,4-ről 15,3%-ra esett és megvan a remény, hogy a halálozás arányszáma még tovább fog javulni. Az emberi életkor határa azonban a végtelékig nem tolható ki és előbb-utóbb bekövetkezik egy optimális határ, amelynek elérése utána a „természetes népszaporodás” emelése tekintetében már egyedül a születések száma játszik szerepet.

Kultúrállamban tehát, ahol a közegészségügy fejlesztése és a mortalitás lehető lecsökkentése az államhatalom elsősorú feladata, a népszaporodás kialakulását jövőre a natalitás fogja döntően befolyásolni. A natalitás adatait vizsgálva, Magyarországon sajátságos helyzetet látunk, amennyiben hazánk az erős születéscsökkenést mutató nyugati nemzettörzsek és az észak-keleti, keleti és déli bőszejű nemzettörzsek közé ékelve, e tekintetben is válaszfalat alkot a nyugati és keleti Európa között. Nem vigasztalhatjuk magunkat azzal, hogy (1935. évi adatok szerint) a mi 21,2%-os születési arányszámunkkal szemben Anglia csak 15,2%-os,

Dánia 17,7‰-es, Franciaország 15,2‰-es, Németország 18,9‰-es, Norvégia 14,5‰-es, Svédország csak 13,8‰-es születési arányszámot mutatott fel.

Minden nemzet állami létét és sorsát geográfiai helyzete szabja meg! Az egymással szomszédos nyugati és északnyugati európai államok népesedési egyensúlyát fenntartja az a körülmény, hogy natalitás tekintetében úgyszólván mindenik hasonlóan csökkenő tendenciát mutat. Ezzel szemben a magyarságra a sors e téren is súlyos helyzetet rótt, mert északkeleti, keleti és déli szomszédai Európa bővebb szaporaságú nemzettörzsei. Figyelmünket állandóan ezekre a körülményekre kell, hogy összpontosítsuk és egy pillanatra sem szabad szem elől tévesztenünk, hogy (1935. évi adatok szerint) a mi 21,2‰-es születési arányszámunkkal szemben Olaszország 40‰-es. Románia 30,7‰-es és Jugoszlávia 31‰-es születési arányszámokat tüntetett fel. Ha pedig abban bizakodnánk, hogy a szomszédos nemzetek bőséges születési nyereségét a magas halálozás kiegyenlíti, súlyos tévedésbe esnénk, mert a „természetes szaporodás” adatai az ottani magasabb mortalitás dacára azt bizonyítják, hogy míg pl. 1936-ban Magyarországon ezer lakosra 6,0, addig Romániában 11,7, Jugoszláviában pedig 12,9 évi embertöbblet esett. Tagadhatatlanul fennáll az a komoly helyzet, hogy az utódállamokban a népesség szaporodása kétszer olyan mérvű, mint a csonka magyar hazában! [...]

A családvédelem az embervédelemnek legújabb ágazata, amely – eltekintve az ókori ilyen irányú kezdeményezésektől – alig egy-két évtizedes múlttra tekint vissza. Valamilyen mérvű családvédelem ugyan mindig volt, amióta az ember a civilizáció első lépcsőfokára lépett és megalkotta a családi rendszert. Ámde régebben alig mutatkozott hiány a családalapítási hajlandóságban, ellenben a házasságok mindenkor rendkívül gyümölcsözőek voltak. A legutóbbi korszak említett társadalmi rákfeneje, a házasságtól és főként a gyermekáldástól való tartózkodás tette szükségessé, hogy az embervédelem ezen új ágazatát kialakítsuk. A családvédelem, mint a népesedéspolitikai gyakori tényezője, három irányban kell, hogy hatását kifejtsen: 1. a morális családvédelem (a családi eszme megszilárdítása, vadházasságok és válások elleni küzdelem, az egyke-vész erkölcsi okainak megelőzése), 2. a szociális családvédelem (a házasulandók, a családostok és főként a sokgyermekesek anyagi felkarolása) és végül 3. a fajnemesítő családvédelem (a házasság és főként a lennedő utódok eugeniai védelme) területén. A családvédelem célja: elhárítani igyekezni mindazokat a morális és szociális okokat, amelyek a házasságkötéseket és gyermekáldást akadályozzák. A probléma lényegében inkább szociál- és morálpolitikai és nem annyira egészségpolitikai, hiszen – sajnos – a legkitűnőbb közegészségi állapotok sem segítik elő akár a házassági kedvet, akár a gyermekakarást. Még a fajnemesítés is legfeljebb határterület, mert hiszen itt nem az élő egyedről és nem az emberanyagnak fogamzástól-halálozástól terjedő egészségügyi védelméről van szó, hanem a még nem élő, a majdan megfogamzó, jövőbeli teremtmények védelméről. A családvédelem problémáinak társadalmi művelésével is egy olyan szervezet: A Magyar Családvédelmi Szövetség van megbízva (B. M. 179.058/1937-VII. a. sz. rend.), amely a kérdést elsősorban a szociálpolitika és a morálpolitika eszközeivel kívánja előbbre vinni. Ámde emellett a bajokon való segítség tekintetében az orvosi karra hárul a főfeladat, amely természettudományi és

társadalomtudományi képzettségénél fogva az embervédelem minden ágazatában vezetésre hivatott. [...]

A családvédelem gyakorlati feladatainak ismertetése után ki kell emelnünk az eugenia tudományos feladatait és felosztását is, amely a kérdés megvilágítását még teljesebbé teszi.

A pozitív eugenia feladata az erősebb és egészségesebb egyedeket kiválasztani és azok szaporodását elősegíteni. [...] az erősebb és egészségesebb fiatalok korai és kedvező összeházasodását és gyermekeik felnevelését igyekszünk előnyben részesíteni és elősegíteni. Ebbe a feladatkörbe sorozható a vértisztaság védelme és káros faji keveredések kiküszöbölése.

A negatív eugenia feladatai közé tartozik: 1. A házassági szelekció a házassági tanácsadás útján. Ennek mai legcélszerűbb formája a fakultatív tanácsadás, de jövőben a diagnosztika további fejlődése és megfelelő szakintézetek létesítése után az imperatív megoldását is programba kell vennünk. 2. Az internálás, amely főként az elmebetegek, gyengeelméjűek és a bűnözők izolálására vonatkozik és 3. A sterilizálás, mely az örökletesen kóros géneket tartalmazó csírák termelési lehetőségének megakadályozását célozza. Mint ismeretes, több külállam a fakultatív sterilizálást törvényhozásilag engedélyezte és szabályozta. Németország az 1935. évi törvényében kötelezőleg írta elő a sterilizálást olyan esetekre, amikor kb. 50% valószínűséggel az utódok súlyos örökléses betegség áldozatává eshetnének. A probléma kényes és nehéz, aminek megítélésénél hivatkozhatunk Darányi Gyula professzor véleményére, aki úgy véli, hogy a magyar álláspont eldöntése előtt célszerűnek látszanék megvárni a nagyszabású német kísérlet eredményét, s addig legfeljebb a fakultatív sterilizálási eljárás kérdését tenni mérlegelés tárgyává.

Bizonyos, hogy a minőségi népesedésvédelem semmivel sem kevésbé fontos a mennyiségi embervédelemnél. Szomorú, hogy a miközben a demográfia adataiból azt látjuk, hogy születési arányszámunk vészes tempóban zuhan, ugyanakkor minőségileg is romlunk, s a contraselectio következtében a gyengébb értékű és degenerált egyének száma egyre szaporodik. Nem kell erre vonatkozólag egyebet felhoznom, minthogy a vakok, süketek, süketnémák, idióták és elmebetegek száma az országban 1920-tól 1930-ig 36,019-ről 41,648-ra emelkedett. Durva becsléssel 200,000 tuberkulotikus és 100,000 luetikus egyénnel kell a magyarságnak számot vetnie, úgyhogy az örökletes, s időszakonként többé-kevésbé fertőző emberállományunk mennyisége 3–400,000 körül van, akiknek tömege veszélyezteti az eljövendő generációk mennyiségét és minőségét, épségét és életerejét.

Mindezek alapján megállapítható, hogy mindenáron tevékeny, sőt expansív népesedéspolitikát kell folytatnunk, amely azonban figyelembe veszi, hogy a magyar népállomány ne csak mennyiségileg, hanem minőségileg is gyarapodjék, mert csak fajegészségileg kitűnő és nagyszaporaságú magyar generációkkal tudjuk fenntartani a magyarság szupremációját és biztosítani a Kárpátok övezte Dunamedencében nemzetünk örök fennmaradását.

Johan Béla: Zöldkeresztes egészségvédelmi munka

In: Johan Béla: Gyógyul a falu. Budapest, 1939, Országos Közegészségügyi Intézet. 249–266.

Johan Béla (Pécs, 1889. szeptember 6. – Budapest, 1983. április 11.) orvos, egészségpolitikus. 1912-ben szerzett orvosi diplomát a Budapesti Egyetemen, de már 1909-től dolgozott az egyetem Anatómia Intézetében. 1919-től egyetemi magántanár, egyben a Szent István Kórház főorvosa, 1927-től nyilvános és rendkívüli tanár volt. 1922–1923-ban Rokefeller ösztöndíjjal az USA-ban, 1923–1925-ben több nyugat-európai országban tanulmányozta a közegészségügyi és a humán oltóanyag kutatásokat. Közreműködött az Országos Közegészségügyi Intézet felállításában, melyet 1925 és 1935 között igazgatott. Vezetésével építették a ki a Zöldkeresztes hálózatot, a falusi egészségvédelem rendszerét. 1934–1943 között a Népszövetség Egészségügyi Bizottságának tagjai között szerepelt. 1935 és 1944 között a közegészségügyért is felelős belügyi államtitkárként dolgozott. Több törvénytervezetet dolgozott ki, irányította a tisztiorvosi és községi-körorvosi kar állami státuszba helyezését. Ő kezdeményezte a diftéria elleni kötelező védőoltás bevezetését (1938). 1941-ben a Szent István Akadémia, 1942-ben az MTA levelező tagjává választották (1949-től rendes tag). 1945-be döntő szerepe volt a humán-oltóanyagtermelés újraindításában. 1948-ig a Phylaxia Oltóanyagtermelő Vállalat kutatója volt, és eredményei alapján készült az első magyar penicillin-készítmény. 1949-ben rövid időre az ÁVH őrizetbe vette. 1950-től a Chinoin, 1957-től ismét a Phylaxia, majd 1962 és 1980 között a Kőbányai Gyógyszerárugyárban dolgozott kutatóként.

A zöldkeresztes egészségvédelmi munka a magyar falu különleges igényeihez és lehetőségeihez szabott családi (általános) egészségvédelmi szolgálat. Célkitűzésében nem különbözik más államok ún. általános („polyvalens”) egészségvédelmi munkarendszerétől. A keresztülvitel módjában, személyzetében, a munka legfőbb irányításában azonban vannak eltérések.

A zöldkeresztes egészségvédelmi munka kezdete hazánkban egybeesik az Országos Közegészségügyi Intézet felállításával. Az Intézet egyik igen fontos feladata a tisztiorvos képzés. A tisztiorvosoknak a falusi egészségvédelmi munkában való képzése céljából szerveztük meg az 1926–1928. években a gödöllői járásban a családi egészségvédelmi szolgálatot. A Rockefeller Alapítvány támogatott ebben. Az Alapítványnak az amerikai „egészségügyi mintajárási” (public health demonstration district) lebegett szemé előtt, amikor Scholtz Kornél dr. államtitkár közbenjárására itteni megbízottja, W. L. Mitchell dr. javaslatára az „egészségügyi mintajárási”-ok céljára az anyagi eszközöket a magyar kormány rendelkezésére bocsátotta. A Rockefeller Alapítvány először a gödöllői, majd a mezőkövesdi, váci és berettyóújfalui járásban és végül Pécs városában támogatta az általános egészségvédelmi szolgálat kiépítését. [...]

A magyar zöldkeresztes egészségvédelmi munkának egysége az „egészségvédelmi körzet”. Ennek lélekszáma régebben 6000-8000 volt; ma ezzel 4000–6000-re, – sőt esetleg ez alá –, szállunk le. Általában arra törekszünk, hogy a „közegészségügyi kör”

mindenütt összeessék az „egészségvédelmi körzet”-tel. Az 1908. évi XXXVIII. t.-c.-ben használt „orvosi kör” elnevezést az 1936. évi IX. t.-c. éppenezen elgondolás alapján változtatta „közegészségügyi kör”-re. Ma – az 1939. évi új közegészségügyi körbeosztás óta – a közegészségügyi körök átlagos lélekszáma: 4900. Ez igen megfelelő az egészségvédelmi munka szempontjából is, márcsak azért is, mert ilyen lakosszámú körnek összes egészségügyi védőnői teendőit egy védőnő igen jól el tudja látni. Célszerű ez azért is, mert arra törekszünk, hogy az egészségvédelemnek a községi-, illetőleg a körorvos legyen a vezetője. [...]

Az egészségvédelmi körzetek költsége fejenként és évenként átlag 50–90 fillér. Tehát egy 5000 lélekből álló egészségvédelmi körzet évi költségüksége körülbelül 2500–3000 pengő. Ebben az összes személyi és dologi kiadások benne foglaltatnak. Ezeket a költségeket közösen viselik: az állam, a törvényhatóság és az érdekelt községek. Az állam fizeti mindig a zöldkeresztes védőnőt, viszont a tanácsadóhelyiségekről, a védőnői lakásról a községnek, illetőleg községeknek kell gondoskodniuk. [...]

A falusi egészségvédelmi munka fejlődését nagyban elősegítette a tisztiorvosi karnak 1936. július 1-jén végrehatott államosítása és a magángyakorlattól eltiltása (1936. évi IX. tc.). A kiadott végrehajtási utasítás (670/1936. B. M. sz. rendelet) megengedi a tisztii főorvosoknak és tisztiorvosoknak, hogy az egészségvédelmi intézményekben szolgálatot vállaljanak. A tisztiorvosok tehát nemcsak irányítói és ellenőrzői az egészségvédelmi szolgálatoknak, hanem – ha erre megfelelő képzettségük van – a szolgálatnak valamelyik tanácsadását (például a tüdőbeteggondozót) is vezethetik. Rendszeresen a tisztiorvosok végzik az iskolásgyermek egészségvédelmével kapcsolatos vizsgálatokat. Az egyes egészségvédelmi tanácsadásoknak vezetői – amennyiben az ilyenek az illető községben vannak – szakorvosok.

2.3.5. További ajánlott irodalom

Trianon társadalmi hatásai:

Borsody István (szerk.): Magyarok Csehszlovákiában 1918–1938. Budapest, 1938, Az Ország Útja.

Hantos Elemér: Magyarország gazdasági integritása. Budapest, 1932, Athenaeum.

Jeszzenszky Erik: Földbirtokviszonyok alakulása Magyarországon. Korunk, 11. évf. (1936.) 3. sz. 206–213.

Jócsik Lajos: Iskola a magyarságra. Budapest, 1939, Nyugat.

Laky Dezső: Csonka-Magyarország megszállásának közgazdasági kárai. Budapest, 1923, MTA.

Olay Ferenc: Csonka-Magyarország ellenséges megszállása és kulturális káraink. Budapesti Szemle (klnyt.). Budapest, 1929, Franklin.

Ottlik László: Új Hungária és Keleti Svájc. Magyar Szemle, 3. évf. (1929) 10. sz. 113–124.

Szvatkó Pál: A trianoni magyarság húsz éve. Budapest, 1938, Révai.

- Balás Károly: A szociálpolitika fő kérdései. Budapest, 1929, Pallas.
- Joó Tibor: A nemzetiség. In: Keresztes-Fischer Ferenc – Mártonffy Károly (szerk.): A mai magyar egészségügyi közszolgálat. Budapest, 1942, Belügyminisztérium. 529–550.
- Csizmadia Andor: Kolozsvár társadalma. Nép- és Családvédelem, 2. évf. (1942) 1. sz. 1–9.
- Konkoly Thege Gyula: A magyar Felvidék visszacsatolt részének statisztikája. Magyar Statisztikai Szemle, 15. évf. (1938) 11–12. sz. 1007–1008.
- Kovrig Béla: A munka védelme a dunai államokban. Kolozsvár, 1944, Universitas Francisco-Josephina.
- Szalay Zoltán: Az 1941. évi népszámlálással kapcsolatban végrehajtott iparstatisztika első eredményei. Magyar Statisztikai Szemle, 20. évf. (1943) 5–6. sz. 268–284.

A zsidókérdés:

- Laky Dezső: Adalékok Budapest társadalmának összetételéhez. Budapest, 1932, Székesfővárosi Házinyomda.
- Lengyel Miklós (szerk.): Kereszténység, nyilaskereszt, zsidóság. Budapest, 1938, Ige.
- Matolcsy Mátyás: Magyarország jövedelem- és adóteher-megoszlása. Budapest, 1938, Magyar Gazdaságkutató Intézet.
- Mórocz János: A zsidókérdés egy magyar nemes szemszögéből. Budapest, 1938, Adler és Práder.
- Neubauer Gyula: A magyar társadalom osztálytagozódása. Budapest, 1941, Kn.
- Szabados Mihály: Magyarok hazatelepítése – zsidók kivándorlása. Budapest, 1942, Egyesült Keresztény Nemzeti Liga.
- Zentay Dezső: Napjaink problémái. Népek és népcsoportok. Budapest, 1939, Franklin.

Agrárpolitika:

- A kishaszonbérleti törvény vitája (1939. okt.1.). In: Képviselőházi Napló, XX. köt. Budapest, 1940, Athenaeum. 267–268.
- Adorján János: A magyar föld korszerű problémái. Budapest, 1937, Arany János Ny.
- Bikkal Dénes: A mezőgazdasági munkavállalók betegségi biztosítása. Nép- és Családvédelem, 3. évf. (1943) 11. sz. 419–420.
- Bikkal Dénes: A mezőgazdasági munkavállalók öregségi biztosítása (I.). Munkaügyi Szemle, 12. évf. (1938) 3. sz. 143–149.
- Bikkal Dénes: A mezőgazdasági munkavállalók öregségi biztosítása (II.). Munkaügyi Szemle, 12. évf. (1938) 4. sz. 200–205.
- Csergő Károly: Az Alföld problémái. Szentes, 1931, Stádium.
- Eckhardt Tibor: Javaslat a földbirtokmegoszlás rendezésére. Budapest, 1939, Független Kisgazdapárt.
- Ecseri Lajos: A magyar földműves nép munkája. Szentes, 1930, Rónai Ny.
- Erdei Ferenc: Vita a parasztság körül. Társadalomtudomány, 21. évf. (1941) 1. sz. 124–132.
- Gyertyámosi János – Bakay Lajos: A Budapesti Orvosi Kamara felirata a mezőgazdasági betegbiztosítás törvénytervezete tárgyában. Országos Orvoskamrai Közlöny, 8. évf. (1944) január 15. 15–20.
- Illyés Gyula: Puszták népe. Budapest, 2005, Osiris.
- Kaán Károly: Az Alföld problémája. Pécs, 1929, Dunántúl Pécsi Egyetemi Kiadó.

- Kádár Mihály: Megjegyzések a mezőgazdasági betegségi biztosítással kapcsolatban. I–II. rész. Országos Orvoskamarai Közlöny, 8. évf.(1944) április 15. 160–174., május 15. 204–218.
- Kerék Mihály: A földreform útja. Budapest, 1942, Magyar Élet.
- Kerék Mihály: A magyar falu élete. In: Hóman Bálint (szerk.): Mai magyarságunk életrajza. Nemzetismeret. Székesfehérvár, 1939, Csitány G. Jenő Könyvnyomdája. 46–59.
- Kerék Mihály: Adatok a magyar mezőgazdasági munkáscsaládok megélhetési viszonyaihoz. Budapest, 1933, Stephaneum Ny.
- Kovács Imre: A gazdasági cselédek kereseti és megélhetési viszonyai. (1935). In: Kovács Imre: A parasztéletforma csődje. Budapest, 1940, Bolyai Akadémia.
- Matolcsy Mátyás: Új élet a magyar földön. Budapest, 1938, Cserépfalvy.
- Szabados Mihály: Földmunkáskérdés, munkástelepítés, munkaalkalmak. Budapest, 1936, Földmunkásszövetkezeti Központ.
- Szabó Dezső: Az elsodort falu. I–II. köt. Budapest, 1919, Táltos.
- Szabó Zoltán: Tardi helyzet, Cifra nyomorúság. Budapest, 1986, Akadémiai – Kossuth – Magvető.

Család-, egészség-, oktatáspolitikai:

- Áfra Nagy János: A magyar iparitanonc-oktatás története. Budapest, 1937, Ipari Tanfolyamok Országos Vezetősége.
- Csík László: A teljes magyar nemzeti állam egészségügyi rendszere a MONE megvilágításában. MONE Orvostársadalmi Szemle, 16. évf. (1939) 4. sz. 52–59.
- Doros Gábor: Családvédelem. Küzdelem a születéscsökkenés ellen. Budapest, 1938, Magyar Családvédelmi Szövetség.
- Fekete Sándor: A tanyai csecsemővédelemről. Budapest, 1928, Pesti Ny.
- Johan Béla: Az egészségügyi és szociális gyermekvédelmünk bírálata. Székfoglaló értekezés. A Szent István Akadémia IV. Osztályának Értekezéseiből, 4. köt. (1942) 1. sz. 2–17.
- Kerbolt László: A beteg falu. A magyar falu szociális és közegészségügyi rajza. Pécs, 1934. Dunántúl Pécsi Egyetemi Könyvkiadó.
- Kornis Gyula: Nők az egyetemen I–II. Napkelet, 3. évf. 1925. 1. sz. 60–69., 2. sz. 149–184.
- Máday István: Az egyke-kérdés. Budapest, 1935, Studium.
- Mészáros Gábor: Kórházügy. In: Keresztes-Fischer Ferenc – Mártonffy Károly (szerk.): A mai magyar egészségügyi közszolgálat. Budapest, 1942, Belügyminisztérium. 212–222.
- Nagy Miklós: Agrárnépesedési vizsgálódások Magyarországon. Szeged, 1936, Árpád Ny.
- Petres József: Társadalombiztosítás és közegészségügy. In: Keresztes-Fischer Ferenc – Mártonffy Károly (szerk.): A mai magyar egészségügyi közszolgálat. Budapest, 1942, Belügyminisztérium, 1942. 398–406.
- Scholtz Kornél (Grósz Emil): A trianoni Magyarország egészségügye. Budapest, 1941, Athenaeum.
- SOL. 119. f. Belügyminisztériumi iratok. Johan Béla: A közegészségügyi szolgálatunk krízisének okai, különös tekintettel az orvoskérdésre. Javaslatok ennek megoldására vonatkozólag (1941. május 11.).
- Szabó Zoltán: A fajbiológia alapvonásai. In: Keresztes-Fischer Ferenc – Mártonffy Károly (szerk.): A mai magyar egészségügyi közszolgálat. Budapest, 1942, Belügyminisztérium. 521–528.

Szádeczky-Kardoss Tibor: A világháború hatása Magyarországon népesedésére. Budapest, 1924, Magyar Tudományos Társulatok Sajtóvállalata.

Tegzes László: A közjóléti szövetkezetek szerepe a magyar társadalompolitikában. I–IV. rész. Nép- és Családvédelem, 3. évf. (1943), 6. sz. 202–207., 8. sz. 281–286., 9. sz. 330–335., 10. sz. 374–379.

IRODALOMJEGYZÉK

Felhasznált szakirodalom

- XI. Pius pápa Quadragesimo anno kezdetű enciklikája (1931).
https://web.archive.org/web/20100902073658/http://ocipe.hu/_KatSzoc/qa1.htm#T50 (2018. 07. 14.)
- A magyar társadalombiztosítás ötven éve: 1892–1942. Budapest, 1943, Országos Társadalombiztosító Intézet.
- A polgári radikalizmus és az agrárkérdés.
http://multunk.com/index.php?title=A_polgári_radikalizmus_és_az_agrárkérdés
(2018. 08. 12.)
- A. Sajti Enikő: Impériumváltások, revízió, kisebbség. Magyarok a Délvidéken 1918–1947. Budapest, 2004, Napvilág.
- Ajtay József: A nemzetiségi kérdés. Budapest, 1914, Pesti Könyvnyomda.
- Alber, Jens: Government Responses to the Challenge of Unemployment: The Development of Unemployment Insurance in Western Europe. In: Flora, P. – Heidenheimer, A. J. (eds.): The Development of Welfare States in Europe and America. New Brunswick – London, 1981, Transaction Books. 151–186.
- Anka László: A magyar agráriusok és eszméik. Valóság, (2013) 1–4. sz. 1–13.
- Az 1930. évi népszámlálás. I. rész. Demográfiai adatok községek és külterületi lakott helyek szerint. Magyar Statisztikai Közlemények, 71. kötet, Budapest, 1932, KSH.
- Az 1930. évi népszámlálás. II. rész. Foglalkozási adatok községek és külterületi lakott helyek szerint, továbbá az ipari és kereskedelmi nagyvállalatok. Magyar Statisztikai Közlemények, 86. kötet, Budapest, 1934, KSH.
- Az 1941. évi népszámlálás. 1. kötet. Foglalkozási adatok községek szerint. Budapest, 1975, KSH Könyvtár és Dokumentációs Szolgálat – Magyar Országos Levéltár.
- Az 1941. évi népszámlálás. 3. köt. Összefoglaló adatok. Budapest, 1978, KSH.
- Az 1941. évi népszámlálás. 3/a. köt. Anyanyelv, nemzetiség, nyelvismeret. Budapest, 1983, KSH.
- Balla Antal: A liberalizmus története, gazdasági politikai tanításai. Budapest, 1922, Légrády.
- Balogh Margit: Quadragesimo anno. História, 13. évf. (1991) 5–6. sz. 6–7.
- Bárdi Nándor György: A minőség fölénye. Korunk, 8. évf. (1997) 11. sz. 52–78.

- Barta Róbert: Egy történelmi osztály hanyatlása. Arisztokrácia és a politikai elit 1919 után. In: Papp Klára – Püski Levente (szerk.): Arisztokrata életpályák és életviszonyok. Debrecen, 2009, Debreceni Egyetem. 191–204.
- Bartha Ákos Bal vagy jobb? Németh László minőségyszocializmusa és Bajcsy-Zsilinszky Endre nemzeti radikalizmusa. Forrás, 49. évf. (2017) 2. sz. 40–57.
- Beer Iván: Vázsonyi Vilmos, az igazi demokrata. In: Landesmann György – Deutch Róbert (szerk.): Hetven év. Emlékkönyv dr. Schweitzer József születésnapjára. Budapest, 1992, Budapesti Zsidó Hitközség. 19–32.
- Beksics Gusztáv (Censor): Társadalmunk és nemzeti hivatásunk. Budapest, 1884, Zilahy Sámuel.
- Beluszky Pál: A polgárosodás törékeny váza – városhálózatunk a századfordulón. In: Kövér György (szerk.): Magyarország társadalomtörténete I. Budapest, 2002, Nemzeti Tankönyvkiadó. 201–221.
- Berend T. Iván: Kisiklott történelem. Közép- és Kelet-Európa a hosszú 19. században. Budapest, 2003, História – MTA.
- Bikkal Dénes: Magyar szociálpolitika. A dolgozó társadalom szociális védelme Magyarországon. Budapest, 1943, Danubia Könyvkiadó.
- Bódy Zsombor: A „szociális kérdés” kezelésének alternatívái a 19. század végén. Korall, 2. évf. (2001) 5–6. sz. 72–93.
- Bódy Zsombor: A „társadalom kora”. Munkásbiztosítás és munkásügy Magyarországon a 19. és 20. század fordulóján. Aetas, 19. évf. (2004), 1. sz. 5–30.
- Bódy Zsombor: Egy társadalmi osztály születése: a magántisztviselők társadalomtörténete: 1890–1938. Budapest, 2003, L'Harmattan.
- Bódy Zsombor: Népesedés, életmód és a nők helyzetének változásai Magyarországon az I. világháború után. In: Tomka Béla (szerk.): Az első világháború következményei Magyarországon. Budapest, 2015, Országgyűlés Hivatala. 227–256.
- Bódy Zsombor: Szociálpolitika és szociáldemokrácia Magyarországon az I. világháború idején. Századok, 139. évf. (2005) 6. sz. 1457–1475.
- Borbándi Gyula: Népiesség és népiek. Budapest, 2000, Püski.
- Böhm Antal: A XX. századi magyar társadalom. Budapest, 1999, Korona.
- Böhm Vilmos: Szociálpolitikai kongresszusok. In: Jemnitz János – Schlett István (szerk.) Szocializmus (1906–1938) Budapest, 1984, Kossuth. 547–554.
- Cieger András: A hatalomra jutott liberalizmus és az állam a dualizmus első felének magyar politikai gondolkodásában. Századvég, 6. évf. (2001) 1. sz. 95–118.
- Cora Zoltán: A szociálpolitika válaszútjai Magyarországon: a mintakövetés lehetőségei és kényszerei (1938–1950). Doktori értekezés. Szeged, 2011, SZTE.

- Cora Zoltán: Kovrig Béla és a produktív szociálpolitika Magyarországon. http://real.mtak.hu/23348/7/kovrig_bela_es_a_produkativ_szocialpolitika_magyarorszag.pdf (2018. 08. 18.)
- Czettler Jenő: A magyar állam mezőgazdasági szociálpolitikája. A Magyar Gazdaszövetségnek Budapesten rendezett II. szociális kurzusán tartott előadása. In: Czettler Jenő: Mezőgazdaság és szociális kérdés. Tanulmányok és parlamenti beszédek. Szerk. Tóth Pál Péter. Budapest, 1995, Századvég. 88–107.
- Czettler Jenő: Magyar mezőgazdasági szociálpolitika. Budapest, 1914, Pátria Ny.
- Csernák Józsefné: Házasság és válás Magyarországon. In: Kovacsics József (szerk.): Magyarország történeti demográfiája 896–1995. Budapest, 1997, KSH. 341–362.
- Dániel Arnold: Föld és társadalom. Budapest, 1911, Athenaeum.
- Dixon, John – Macarov, David (eds.): Social Welfare in Socialist Countries. London – New York, 1992, Routledge.
- Dobszay Tamás – Fónagy Zoltán: Magyarország társadalma a 19. század második felében. In: Gergely András (szerk.): Magyarország története a 19. században. Budapest, 2005, Osiris. 397–459.
- Doros Gábor: Családvédelem. Küzdelem a születéscsökkenés ellen. Budapest, 1938, Magyar Családvédelmi Szövetség.
- Dr. Parassin József – Dr. Gortvay György (szerk.): Társadalompolitikai feladataink. Az 1926. október 24–30-ig tartott közegészségi és társadalompolitikai országos értekezlet munkálatai. Budapest, 1927, Franklin.
- Ecseri Lajos: Az alföldi munkáskérdés és a mezőgazdasági válság. Budapest, 1898, Lampel.
- Egresi Katalin: Szociálpolitika Magyarországon. Nézetek, programok és törvények 1919–1939. Budapest, 2008, Napvilág.
- Erdei Ferenc: A magyar társadalom a két világháború között. In: Erdei Ferenc: A magyar társadalomról. Budapest, 1980, Akadémiai. 291–346.
- Esping-Andersen, Gosta: Social Welfare Policy. In: Smelser, Neil J. – Baltes, Paul B. (eds.): International Encyclopedia of Social and Behavioral Sciences. Amsterdam – New York, 2001, Elsevier.
- Faragó Tamás: Csecsemőhalandóság Magyarországon a 18–20. században. In: K. Horváth Zsolt – Lugosi András – Sohajda Ferenc (szerk.): Léptékváltó társadalomtörténet: tanulmányok a 60 éves Benda Gyula tiszteletére. Budapest, 2003, Hermész Kör – Osiris. 446–474.
- Fekete Bálint: A Horthy-kori filmhíradók kutatása és használata az oktatásban. Médiakutató, 15. évf. (2014) 4. sz. 13–23.
- Fekete György: A magyar belvízi hajózás a két világháború között. Közlekedéstudományi Szemle, 46. évf. (1996) 4. sz. 143–149.

- Ferge Zsuzsa: Fejezetek a magyarországi szegénypolitika történetéből. Budapest, 1986, Magvető.
- Flora, Peter – Alber, Jens: Modernization, Democratization, and the Development of Welfare States in Western Europe. In: Flora, Peter – Heidenheimer, Arnold J. (eds.): The Development of Welfare States in Europe and America. New Brunswick – London, 1981, Transaction Books. 37–80.
- Flora, Peter – Heidenheimer, Arnold J.: The Historical Core and Changing Boundaries of the Welfare State. In: Flora, Peter – Arnold J. Heidenheimer (eds.): The Development of Welfare States in Europe and America. New Brunswick – London, 1981, Transaction Books. 17–36.
- Fónagy Zoltán: Modernizáció és polgárosodás. Debrecen, 2001, Csokonai.
- Földes Béla: A trianoni békeparancs hatása a magyar közgazdaságra. In: Apponyi Albert et al.: Igazságot Magyarországnak! A trianoni békeszerződés következményeinek ismertetése és bírálata. Budapest, 1928, Magyar Külügyi Társaság. 258–309.
- G. Fodor Gábor: „Jásziság” II. Az exoterikus szövegek – az új Magyarország programja. In: G. Fodor Gábor – Schlett István: Lú-e vagy szobor? Tanulmányok tudományról, politikáról, politikatudományról. Budapest, 2006, Századvég. 232–255.
- G. Fodor Gábor: „Ugrás közben megkövült oroszlán”- a szociáldemokrácia, mint politikai mozgalom (1900–1919). In: G. Fodor Gábor – Schlett István: Lú-e vagy szobor? Tanulmányok tudományról, politikáról, politikatudományról. Budapest, 2006, Századvég. 255–278.
- Gardiner, Juliet – Wenborn, Neil (eds.): The History Today Companion to British History. London, 1995, Collins & Brown.
- Gergely Jenő: A katolikus egyház története Magyarországon 1919–1945. Budapest, 1997, Pannonica.
- Gergely Jenő: A keresztényszocializmus Magyarországon 1903–1923. Budapest, 1977, Akadémiai.
- Gergely Jenő: A napbaöltözött ember. Budapest, 1994, Gondolat.
- Gergely Jenő: A politikai katolicizmus Magyarországon. 1890–1950. Budapest, 1987, Kossuth.
- Gerő András: Az elvesztett magyar „aranykor”. In: Markó György – Schmidt Mária (szerk.): Európai testvérháború 1914–1918. Budapest, 2014, Közép- és Kelet-Európai Történelem és Társadalom Kutatásáért Közalapítvány. 51–66.
- Gerő András: Elsőprő kisebbség. Budapest, 2017, Közép- és Kelet-Európai Történelem és Társadalom Kutatásáért Közalapítvány.
- Giesswein Sándor: Társadalmi problémák és keresztény világnézet. Budapest, 1907, Szent István Társulat.

- Glennerster, Howard: *British Social Policy. 1945 to the Present.* Oxford, 2007, Blackwell.
- Gratz Gusztáv előadása a liberalizmusról. In: *A társadalmi fejlődés iránya. A Társadalomtudományi Társaság által 1904-ben rendezett vita. Huszadik Század (klnyt.).* Budapest, 1904. Porlitzer Zsigmond. 1–20.
- Gratz Gusztáv: *Magyarország a két világháború között.* Budapest, 2001, Osiris.
- Gunst Péter: *A paraszti társadalom Magyarországon a két világháború között.* Budapest, 1987, MTA TTI.
- Gyáni Gábor – Kövér György: *Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig.* Budapest, 2006, Osiris.
- Gyáni Gábor: *A városi munkásság szerkezete Magyarországon 1910–1941 között.* In: Valuch Tibor (szerk.): *Hatalom és társadalom a XX. századi magyar történelemben.* Budapest, 1995, Osiris – 1956-os Intézet. 553–557.
- Gyurgyák János: *Ezzé lett magyar hazátok. A magyar nemzeteszme és nacionalizmus története.* Budapest, 2007, Osiris.
- Hajdú Zoltán: *A közigazgatási térfelosztás változásai Magyarországon.* *Tér és Társadalom*, 10. évf. 1996. 1. sz. 5–21.
- Hámori Péter: *A magyarországi agrár-szociálpolitika kezdetei.* In: Hámori Péter: *„Szegények mindig lesznek veletek...” Tanulmányok a szociálpolitika történetéből.* Budapest, 2006, PPTE 29–35.
- Hámori Péter: *ONCSA. Egy szociálpolitikai és építészeti kísérlet Magyarországon 65 év távlatából.* *Országépítő*, 15. évf. (2004) 2. sz. 5–12.
- Hámori Péter: *Utak az Országos Nép- és Családvédelmi Alaphoz.* In: Szilágyi Csaba (szerk.) *Szociális kérdések és mozgalmak Magyarországon (1941–1945)* Budapest, 2008, Gondolat – Barankovics. 25–55.
- Hanák Péter: *A századforduló.* In: Pölöskei Ferenc – Gergely Jenő – Izsák Lajos (szerk.): *20. századi magyar történelem.* Budapest, 2001, Korona. 33–60.
- Heller András: *Cselédsor.* Budapest, 1937, Szent István Társulat.
- Hilscher Rezső: *Bevezetés a szociálpolitikába.* Budapest, 1928, Szövétnek.
- Hindy Zoltán: *A járuléktőkék elhelyezése a Magánalkalmazottak Biztosító Intézeténél.* *Munkaügyi Szemle*, 13. évf. (1939) 11. sz. 497–500.
- Hindy Zoltán: *Az öregségi-rokkantsági ellátás javulása. Jó egészséget! MABI Tudósító*, 3. évf. (1944) 10. sz. 273–274.
- Hoóz István: *Népesedéspolitika és népességfejlődés Magyarországon a két világháború között.* Budapest, 1970. Akadémiai.
- Horvát István: *A társadalombiztosító intézetek tartalékalapjai tőkéinek beruházása.* *Munkaügyi Szemle*, 12. évf. (1938) 6. sz. 313–324.

- Horváth Ferenc: A MÁV utolsó nagy vasútépítő munkája Szeretfalva–Déda között 1940–1944. In: Mezei István (szerk.): Vasúthistoria Évkönyv 1998. Budapest, 1999, MÁV. 104–147.
- Horváth Sándor: A grádistyei horvátok XVI–XX. századi asszimilációjának példái. Kisebbségkutatás, 14. évf. (2005) 2. sz. 181–193.
- Ilonszki Gabriella: Képviselők és képviselet Magyarországon a 19. és 20. században. Budapest, 2009, Akadémiai.
- Juhász Annamária: Prohászka Ottokár kora szociális problémáiról. Valóság, 52. évf. (2009), 8. sz. 16–45.
- Kádár Mihály: Megjegyzések a mezőgazdasági betegségek biztosításával kapcsolatban. Országos Orvoskamarai Közlöny, 8. évf. (1944) április 15.
- Kamarás Ferenc: A születési mozgalom és a termékenység jellegzetességei az elmúlt 125 évben. In: Kovacsics József (szerk.): Magyarország történeti demográfiája 896–1995. Budapest, 1997, KSH. 317–340.
- Kaposi Zoltán: Magyarország gazdaságtörténete 1700–2000. Budapest – Pécs, 2002, Dialóg Campus.
- Katus László: A demográfiai átmenet kérdései Magyarországon a 19. században. In: Kövér György (szerk.): Magyarország társadalomtörténete I. köt. Budapest, 2002, Nemzeti Tankönyvkiadó. 142–160.
- Kelemen Elemér: A magyarországi népoktatás a dualizmus korában. In: Donáth Péter – Farkas Mária (szerk.): Filozófia – Művelődés – Történet. Budapest, 2001, Trezor. 57–72.
- Kerék Mihály: A magyar földkérdés. Budapest, 1939, MEFHOSZ.
- Klinger András: Magyarország népessége a népszámlálások alapján. In: Kovacsics József (szerk.): Magyarország történeti demográfiája 896–1995. Budapest, 1997, KSH. 295–316.
- Hilscher Rezső: Bevezetés a szociálpolitikába. Budapest, 1928, Szövétnek.
- Kocsis Károly: Adalékok a kárpát-medencei magyar nemzeti kisebbségek demográfiai-etnikai földrajzi helyzetéhez. Kisebbségkutatás, 6. évf. (1997) 1. sz. 5–15.
- Kollega Tarsoly Iván (szerk.): Magyarország a XX. században. II. köt. Természeti környezet, népesség és társadalom, egyházak és felekezetek, gazdaság. Egyházak, felekezetek. A Horthy-korszak egyházai. Budapest, 1996–2000, Babits.
- Koloh Gábor: Magyarország demográfiája és az első világháború. In: Bódy Zsombor (szerk.): Háborúból békébe: a magyar társadalom 1918 után. Konfliktusok, kihívások, változások a háború és az összeomlás nyomán. Budapest, 2018, MTA BTK TTI. 9–46.

- Kornis Gyula: Magyarország közoktatásügye a világháború óta. Budapest, 1927, Magyar Pedagógiai Társaság.
- Kovács Alajos: Magyarország népe és népesedésének kérdése. Budapest, 1941, Magyar Statisztikai Társaság.
- Kovacsics József: Magyarország népessége 1787–1870. In: Kovacsics József (szerk.): Magyarország történeti demográfiája 896–1995. Budapest, 1997, KSH. 249–270.
- Kovalcsik József: A kultúra csarnokai. Budapest, 2003, EPL.
- Kovrig Béla: A munka védelme a dunai államokban. Kolozsvár, 1944, Universitas Francisco-Josephina.
- Kovrig Béla: Fasizmus – Hitlerizmus. Új államfelfogások – társadalmi szemlélet és politika. Szeged, 1934, Városi Ny.
- Kovrig Béla: Katolikus demokratikus és szociális reformmozgalmak Magyarországon. Budapest, 2019, Barankovics – Gondolat.
- Kovrig Béla: Magyar társadalompolitika (1920–1945). I. köt. Budapest, 2011, Gondolat.
- Kovrig Béla: Magyar társadalompolitika. Kolozsvár, 1944, Kn.
- Kovrig Béla: Szociálpolitika. Budapest, 1936, Magyar Szemle Társaság.
- Kövér György: Iparosodás agrárországban. In: Kövér György (szerk.): Magyarország társadalomtörténete I. köt. Budapest, 2002, Nemzeti Tankönyvkiadó. 264–286.
- Kugler József: Lakosságcsere a Délkelet-Alföldön. Budapest, 2000, Osiris – MTA.
- L. Nagy Zsuzsa: Iparosok, kereskedők és kispolgárok a két világháború közötti Magyarországon. Budapest, 1991, MTA TTI.
- Lackó Miklós: Válságok, választások. Budapest, 1975, Gondolat.
- Laczkó István: A magyar munkás- és társadalombiztosítás története. Budapest, 1968, Táncsics.
- Ladik Gusztáv: Jóléti intézményeink. Budapest, 1940, Attila Ny.
- Láng Lajos: Társadalmi deficit. Budapest, 1881, Kilián.
- Lengyel Ervin: Az OTI szervezete és működése. In: Keresztes-Fischer Ferenc – Mártonffy Károly (szerk.): A mai magyar egészségügyi közszolgálat. Budapest, 1942, BM.
- Litván György – Varga F. János (szerk.): Jászi Oszkár publicisztikája. Budapest, 1982, Magvető.
- Magyar Statisztikai Évkönyv. Budapest, 1931, Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal.
- Magyar Statisztikai Évkönyv. Budapest, 1940, Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal.

- Magyar Statisztikai Évkönyv. Budapest, 1941, Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal.
- Majdán János: Közlekedéspolitikai és hálózatfejlesztések 1920 és 1944 között Magyarországon. In: Miklós Péter (szerk.): Újragondolt negyedszázad. Tanulmányok a Horthy-korszakról. Szeged, 2010, Belvedere. 16–31.
- Manherz Károly (szerk.): A magyarországi németek. Budapest, 1998, Útmutató.
- Matolcsy Mátyás: A magyarországi jövedelem- és adóeloszlás. Budapest, 1938, Universitas.
- Merre megyünk? Budapest, 1943, EMSZO – KALOT.
- Mihelics Vid: Az új Portugália. Budapest, 1939, Franklin.
- Mihelics Vid: Az új szociális állam. Társadalompolitikai és gazdasági rendelkezések Európa legújabb alkotmányában. Budapest, 1931, Szent István Társulat.
- Mocsáry Lajos: Néhány szó a nemzetiségi kérdésről. Budapest, 1886, Singer és Wolfner.
- Nagy Mariann: A nemzetiségi régiók a magyar (mező)gazdaság térszerkezetében a 20. század elején. In: Csibi Norbert – Schwarczwölder Ádám (szerk.): Modernizáció és nemeztállam-építés. Haza és/vagy haladás dilemmája a dualizmus kori Magyarországon. Pécs, 2018, Kronosz. 213–236.
- Nagy Péter Tibor: A társadalompolitika új elemei az 1930-as évek Magyarországon. Világosság, 42. évf. (2001) 7–9. sz. 85–104.
- Németh László: Új politika. In: Kisebbségben – a minőség forradalma. Budapest, 1939. Első Kecskeméti Hírlapkiadó és Ny. 547–551.
- Oltvai Ferenc: A Csongrád vármegyei szerb optánsok ügye. In: Zombori István (szerk.): A szerbek Magyarországon. Szeged, 1991, Móra Ferenc Múzeum. 137–198.
- Ormos Mária: Magyarország a két világháború korában 1914–1945. Budapest, 2006, Csokonai.
- Ormos Mária: Politikai eszmék, politikai gyakorlatok. Budapest, 2009, Napvilág.
- Pethő Sándor: Világostól Trianonig. A mai Magyarország kialakulásának története. Budapest, 1925, Enciklopédia Rt.
- Petrás Éva: A nemzeti kommunizmus egy polgári olvasata. Kovrig Béla kereszténydemokrata szociálpolitikus kommunizmus képe. Hét Hárs, 15. évf. (2016) 3. sz. 56–63.
- Petrás Éva: A Vatikán és a magyar katolikus értelmiség. A magyar katolikus értelmiség útja a kereszténydemokrácia felé. In: Fejtl István (szerk.): Nyitott/zárt Magyarország: Politikai és kulturális orientáció 1914–1949. Budapest, 2013, Napvilág. 77–92.

- Petrás Éva: Kovrig Béla nézetrendszere és tevékenysége a totalitarizmusok szorításában. A Katolikus Szociális Népmozgalom 75. évfordulóján 2018. augusztus 25-én rendezett „Útkeresés két korszak határán” c. konferencián elhangzott előadás szerkesztett változata. (Kézirat.)
- Petrás Éva: Társadalmi tanítás és szociális kérdés. Az egyház társadalmi tanításának recepciója a katolikus értelmiség körében (1931–1944), Egyháztörténeti Szemle, 14. évf. (2013) 2. sz. 1–19.
- Petrássevich Géza: Magyarország és a zsidóság. Budapest, 1895, Szent Gellért Ny.
- Pölöskei Ferenc – Gergely Jenő – Izsák Lajos (szerk.): 20. századi magyar történelem. Budapest, 1997, Korona.
- Prohászka Ottokár: Kultúra és terror. <http://mek.niif.hu/05400/05479/05479.htm> (2018. 08. 15.)
- Prónai Borbála: A kötelező társadalombiztosítás szolgáltatásai a két világháború közötti Magyarországon. In: Szilágyi Csaba (szerk.): Szociális kérdések és mozgalmak Magyarországon (1919–1945). Budapest, 2008, Gondolat. 55–75.
- Propper Sándor: Új ipari forradalom. Budapest, 1933, Népszava Könyvkereskedés.
- Pulszky Ágost: A munkáskérdés. Budapest, 1890, Eggenberger.
- Püski Levente: A Horthy-korszak parlamentje. Budapest, 2015, Országgyűlés Hivatala.
- Rácz Erika: Az egyházi viszonyok alakulása a Mura menti területeken 1945-ig. Kisebbségkutatás, 14. évf. (2005) 1. sz. 76–80.
- Réz Mihály: Magyar fajpolitika. Budapest, 1905, Kilián Frigyes.
- Rézler Gyula: A magyar gyári munkásság. In: Rézler Gyula (szerk.): Magyar gyári munkásság. Szociális helyzetkép. Budapest, 1940, Magyar Közgazdasági Társaság. 7–47.
- Rézler Gyula: A magyar nagyipari munkásság kialakulása 1867–1914. Budapest, 1945, Faust.
- Ritter, Gerhard: Der Sozialstaat. Entstehung und Entwicklung im internationalen Vergleich. München, 1991, Oldenbourg Verlag.
- Romsics Ignác: A Horthy rendszer jellegéről. Elitizmus, tekintélyelv, konzervativizmus. Rubicon, (1997) 1. sz. http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/a_horthy_rendszer_jellegerol_elitizmu_s_tekintelyelv_konzervativizmus (2018. 07. 13.)
- Romsics Ignác: Magyarország története a XX. században. Budapest, 2010, Osiris.
- Salamon Konrád: Népi mozgalom – népi gondolat. In: Miklós Péter (szerk.): Újragondolt negyedszázad. Tanulmányok a Horthy-korszakról. Szeged, 2010, Belvedere. 154–160.
- Sárkány Mihály – Szilágyi Miklós: Magyar néprajz VIII. Társadalom. Budapest, 2002, Akadémiai.

- Sasfi Csaba: Reprodukció és mobilitás. A középfokú oktatás társadalmi funkciói a dualizmusban. *Korall*, 15. évf. (2014) 56. sz. 96–117.
- Scherer Péter Pál: Így látom én. Alföldi falvaink lakossága és szociális problémái. Budapest, 1938, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda.
- Schlett István: A politikai gondolkodás története Magyarországon. II. köt. Budapest, 2010, Századvég.
- Stein Kuhnle: The Growth of Social Insurance Programs in Scandinavia: Outside Influences and Internal Forces. In: Flora, P. – Heidenheimer, A. J. (eds.): *The Development of Welfare States in Europe and America*. New York – London, 1981, Transaction Books. 125–150.
- Stern Samu: A zsidókérdés Magyarországon. Budapest, 1938, Pesti Izraelita Hitközség.
- Szalay Sándor: Városi cselédkérdés. Budapest, 1909, May János.
- Szarka László: Duna-táji dilemmák. Nemzeti kisebbségek – kisebbségi politika a 20. századi Kelet-Közép-Európában. Budapest, 1998, Ister.
- Szarka László: Kisebbségi léhelyzetek, közösségi alternatívák. Budapest, 2004, Lucidus.
- Székely Gábor: A kereszténydemokrácia Németországban. *Múltunk*, 18. évf. (2007) 3. sz. 202–236.
- Szekfű Gyula: Három nemzedék és ami utána következik. Budapest, 1935, Királyi Egyetemi Nyomda.
- Szikra Dorottya: A produktív szociálpolitika és a zsidótörvények. A szociálpolitika másik arca. Fajvédelem és produktív szociálpolitika az 1940-es évek Magyarországon. Századvég, *Új folyam*, 12. évf. (2008) 2. sz. 35–77.
- Szikra Dorottya: Modernizáció és társadalombiztosítás a 20. század elején. In: Augusztinovics Mária (szerk.): *Körkép reform után: tanulmányok a nyugdíjrendszerről*. Budapest, 2000, Közgazdasági Szemle Alapítvány. 11–27.
- Szikra Dorottya: The Thorny Path to Implementation: Bismarckian Social Insurance in Hungary in the late 19th Century. *European Journal of Social Security*, Vol. 6. (2004) No. 3. 255–257.
- T. Kiss Tamás: A dualizmus kori Magyarország kultúr/politikai problémája: az analfabetizmus. *SZÍN*, 17. évf. (2012) 2. szám. 25–44.
- T. Kiss Tamás: Állami művelődéspolitikai az 1920-as években. Budapest, 1998, MMI – Mikszáth.
- Takáts József: Modern magyar politikai eszmétörténet. Budapest, 2007, Osiris.
- Tallián Béla: Törvényjavaslatok munkások- és cselédek sorsának betegség, baleset, rokkantság és aggkor esetére való biztosításáról. Budapest, 1896, Pátria Nyomda.

- Tálos, Emmerich: Sozialstaat – Sozialpolitik. In: Forum Politische Bildung (Hg.): Informationen zur Politischen Bildung. Sozialpolitik im internationalen Vergleich, 14. (1998) 5–14.
- Tegzes László: Az önkéntes társadalmi munka. Nép- és Családvédelem, 1. évf. (1941) 10. sz. 42.
- Tegzes László: Háború és szociálpolitika. Nép- és Családvédelem, 2. évf. (1942) 4. sz. 126–129.
- Teleki Mihály: Trianon hatása mezőgazdaságunkra. Budapest, 1933, Kovács-Szegedi Ny.
- Thirring Gusztáv: A magyarországi kivándorlás és a külföldi magyarság. Budapest, 1904, Kilián.
- Tiszai Attila: Keresztény szociálpolitika? Szolgatárs, 23. évf. (2014) 3–4. sz. 61–65.
- Tomka Béla: A jóléti állam Magyarországon és Európában a 20. században. Budapest, 2008, Corvina. 56–57.
- Tomka Béla: Az első világháború és a trianoni béke gazdasági hatásai Magyarországon. In: Bódy Zsombor (szerk.): Háborúból békébe: a magyar társadalom 1918 után. Konfliktusok, kihívások, változások a háború és az összeomlás nyomán. Budapest, 2018, MTA BTK TTI. 47–80.
- Tomka Béla: Európa társadalomtörténete a 20. században. Budapest, 2009, Osiris.
- Tomka Béla: Gazdasági változások és a fogyasztás alakulása a huszadik századi Magyarországon. In: Kovács Kiss György – Romsics Ignác (szerk.): A mi 20. századunk. Kolozsvár, 2011, Komp-Press – Korunk. 101–179.
- Tomka Béla: Szociálpolitika a 20. századi Magyarországon európai perspektívában. Budapest, 2003, Századvég.
- Tomka, Béla: Wohlfahrtsstaatliche Entwicklung in Ostmitteleuropa und das europäische Sozialmodell, 1945–1990. In: Kaelble, Hartmut – Schmid, Günther (Hg.): Das europäische Sozialmodell. Auf dem Weg zum transnationalen Sozialstaat. Berlin, 2004, WZB-Jahrbuch. 107–139.
- Tóth Béla: Családi segély. Nép- és Családvédelem, 3. évf. (1943) 10. sz. 380–381.
- Tóth Béla: Szociális biztosítási tervek. Nép- és Családvédelem, 3. évf. (1943) 12. sz. 457.
- Tóth Zoltán: A népesség gyarapodása és polgárosodása. In: Gergely András (szerk.): 19. századi magyar történelem 1790–1918. Budapest, 1998, Korona. 405–416.
- Tókéczki László: Vázsonyi Vilmos eszmei politikai arca. Budapest, 2005, XX. Század Intézet.
- Új rendelkezések a társadalombiztosításban. Jó egészséget! MABI Tudósító, 2. évf. (1943) 1. sz. 1.

- Ungváry Krisztián: A Horthy-rendszer és antiszemitizmusának mérlege. Diszkrimináció és társadalompolitika Magyarországon 1919–1944. Budapest, 2016, Jelenkor.
- Ungváry Krisztián: Szociálpolitika, modernitás és antiszemitizmus Imrédy Béla politikájában. In: Romsics Ignác (szerk.): A magyar jobboldali hagyomány (1900–1948). Budapest, 2009, Osiris. 305–341.
- Veress Jenő: Herbert Spencer erkölcsstana. http://epa.oszk.hu/02300/2360/00031/pdf/EPA02360_theologiai_szakla_1910_03_190-225.pdf (2018. 08. 12.)
- Vobruba, Georg: Korszerűség, modernizáció, szociálpolitika. Esély: társadalom- és szociálpolitikai folyóirat, 2. évf. (1991) 6. sz. 3–11.
- Vörös Károly et al. (szerk.): A magyar állam szervei 1944–1950. I. köt. Budapest, 1985, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- Weis István: Hazánk társadalomrajza. Budapest, 1942. Magyar Szemle.
- Wetzel Tamás: A bevándorlás kérdése Magyarországon. Budapest, 2011, Publikon.
- Wittmann Ernő: A nemzetiségek önrendelkezési jogának múltja és jövője. Budapest, 1918, Franklin.
- Zachar Péter Krisztián: Az egyház társadalmi tanítása és az emberarcú piacgazdaság. Jelűjság, <http://www.jelujzag.hu/az-egyhazi-tarsadalmi-tanitasi-es-az-emberarcu-piacgazdasag> (2018. 09. 10.)
- Zigány Zoltán: Népoktatásunk reformja. Budapest, 1918, Új Korszak.

Idézett és ajánlott források

1891. évi XIV. törvénycikk az ipari és gyári alkalmazottaknak betegség esetén való segélyezéséről. <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=89100014.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D33> (2018. 08. 31.)
1898. évi II. tc. Magyar Törvénytar. Budapest, 1899, Franklin Társulat.
1898. évi II. törvénycikk indoklása a munkaadók és mezőgazdasági munkások között jogviszony szabályozásáról. Képviselőházi Irományok. Budapest, 1896/1901. X. köt. 271. sz. 59–75.
1907. évi XIX. törvénycikk az ipari és kereskedelmi alkalmazottaknak betegség és baleset esetére való biztosításáról. <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=90700019.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D36> (2018. 08. 31.)

1907. évi XLV. tc. és 1907. évi XLVI. tc. Magyar Törvénytár. Budapest, 1908, Franklin Társulat.
1907. évi XLVI. törvénycikk a gazdasági munkaházak építésének állami támogatásáról. <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=90700046.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D36> (2018. 08. 31.)
- A Gömbös-kormány Nemzeti Munkaterve. Budapest, 1932, Kn.
- A kishaszonbérleti törvény vitája (1939. okt.1.). In: Képviselőházi Napló, XX. kötet. Budapest, 1940, Athenaeum. 267–268.
- A magyar társadalombiztosítás ötven éve: 1892–1942. Budapest, 1943, Országos Társadalombiztosító Intézet.
- A Magyarországon 1893. január 31-én végrehajtott cigányösszeírás eredményei. Magyar Statisztikai Közlemények IX. köt. Budapest, 1895, KSH.
- A Szlovák Nemzeti Párt 1901. évi választási programja. In: Mérei Gyula – Pölöskei Ferenc (szerk.): Magyarországi pártprogramok 1867–1919. Budapest, 2003, ELTE–Eötvös. 202–203.
- A társadalomtudomány és a munkásság. Budapest, 1940, MSZDP.
- A zsidókérdés Magyarországon. A Huszadik Század körkérdése. Huszadik Század, 18. évf. (1917) 7–8. sz.
- Adorján János: A magyar föld korszerű problémái. Budapest, 1937, Arany János Ny.
- Áfra Nagy János: A magyar iparitanonc-oktatás története. Budapest, 1937, Ipari Tanfolyamok Országos Vezetősége.
- Ajtay József: A nemzetiségi kérdés. Budapest, 1914, Pesti Könyvnyomda.
- Angyal Béla: Dokumentumok az Országos Keresztényszocialista Párt történetéhez, 1919–1936. Dunaszerdahely, 2004, Fórum Kisebbségkutató Intézet – Lilium Aurum.
- Asbóth János: A föld, mint társadalom-politikai és nemzeti kérdés. Budapest, 1900, Athenaeum.
- Az 1940. évi XXIII. törvénycikk az Országos Nép- és Családvédelmi Alapról. Magyar törvénytár. 1940. évi törvénycikkek. Budapest, 1941, Franklin Társulat. 174–177.
- Bajcsy-Zsilinszky Endre: A nemzeti radikalizmus szociálpolitikai programja. In: Bajcsy-Zsilinszky Endre: Nemzeti radikalizmus. Budapest, 1930, Stádium. 103–110.
- Balás Károly: A család és a magyarság. Budapest, 1906, Grill Károly.
- Balás Károly: A szociálpolitika fő kérdései. Budapest, 1929, Pallas.
- Balás Károly: Társadalmi politika. Budapest, 1924, Centrum Kiadóvállalat Rt. 113–119.

- Bánffy Dezső: Magyar nemzetiségi politika. Budapest, 1902, Révay.
- Bangha Béla: Magyarország újjáépítése és a kereszténység. Budapest, 1920, Szent István Társulat.
- Bartha Miklós: Kazár földön. Kolozsvár, 1901, Ellenzék Nyomda.
- Beksics Gusztáv: A magyar politika új alapjai. Budapest, 1899, Athenaeum.
- Bernát István: A magyar agrártörekvések célja és létjogosultsága. Budapest, 1896. Kilián.
- Bernát István: Agrárpolitika. Budapest, 1903, Kilián.
- Bernáth Gyula: Az új Magyarország agrárpolitikája 1967–1914. Budapest, 1938, Dunántúl Pécsi Egyetemi Kiadó.
- Berzeviczy Albert: A dzsentriről. In: Berzeviczy Albert: Beszédek és tanulmányok. II. köt. Budapest, 1905, Singer és Wolfner. 233–253.
- Bethlen István 1926. november 27-i, debreceni díszpolgárrá választása alkalmából elmondott beszéde. In: Bethlen István gróf beszédei és írásai. II. köt. Budapest, 1933, Genius Könyvkiadó Rt. 157–162.
- Bethlen István: A jobb- és baloldali radikalizmus ellen. In: Bethlen István gróf beszédei és írásai. II. köt. Budapest, 1933. Genius Könyvkiadó Rt. 24–26.
- Bikkal Dénes: A mezőgazdasági munkavállalók betegségi biztosítása. Nép- és Családvédelem, 3. évf. (1943) 11. sz. 419–420.
- Bikkal Dénes: A mezőgazdasági munkavállalók öregségi biztosítása (I.). Munkaügyi Szemle, 12. évf. (1938) 3. sz. 143–149.
- Bikkal Dénes: A mezőgazdasági munkavállalók öregségi biztosítása (II.). Munkaügyi Szemle, 12. évf. (1938) 4. sz. 200–205.
- Bikkal Dénes: Társadalombiztosítás a Felvidéken. Munkaügyi Szemle, 12. évf. (1938) 1. sz. 549–560.
- Boldizsár Iván: A magántisztviselők szociális helyzete. Magyar Szemle, 12. évf. (1938) 1. sz. 330–338.
- Borsody István (szerk.): Magyarok Csehszlovákiában 1918–1938. Budapest, 1938, Az Ország Útja.
- Böhm Vilmos: Szociálpolitikai kongresszusok. In: Jemnitz János – Schlett István (szerk.): Szocializmus (1906–1938) Budapest, 1984, Kossuth. 547–554.
- Chyzer Béla: A gyermekmunka Magyarországon. Budapest, 1909, Országos Gyermekvédő Liga
- Concha Győző: A gentry. Budapesti Szemle, 142. k. (1910) 401. sz. 1–34., 402. sz. 177–199.

- Czettler Jenő: A falusi szegényügy és a különös védelemre szorulóknak gondozása. In: Czettler Jenő: Agrárpolitika. III. köt. Mezőgazdasági szociálpolitika. Budapest, 1945, Stephaneum Ny. 224–231.
- Czettler Jenő: A magyar állam mezőgazdasági szociálpolitikája. Budapest, 1905, Stephaneum Ny.
- Czettler Jenő: Magyar mezőgazdasági szociálpolitika. Budapest, 1914, Pátria Ny.
- Czettler Jenő: Szükségünk van-e szociálpolitikai egyesületekre? In: Czettler Jenő: Mezőgazdaság és szociális kérdés Tanulmányok és parlamenti beszédek. Budapest, 1995, Századvég – Akadémiai. 116–117.
- Csekey István: Szociális kötelességeink. Kecskemét, 1914, Széll Nándor.
- Csergő Károly: Az Alföld problémái. Szentes, 1931, Stádium.
- Csík László: A teljes magyar nemzeti állam egészségügyi rendszere a MONE megvilágításában. MONE Orvostársadalmi Szemle, 16. évf. (1939) 4. sz. 52–59.
- Csizmadia Andor: Kolozsvár társadalma. Nép- és Családvédelem, 2. évf. (1942) 1. sz. 1–9.
- Dániel Arnold: A szövetkezetek és a parasztság. Budapest, 1907, Huszadik Század.
- Dániel Arnold: Föld és társadalom. Budapest, 1911, Athenaeum.
- Doros Gábor: Az egészséges magyar népszaporodás feltételeinek biztosítása. MONE Orvostársadalmi Szemle, 16. évf. (1939) 5. sz. 77–80.
- Doros Gábor: Családvédelem. Küzdelem a születéscsökkenés ellen. Budapest, 1938, Magyar Családvédelmi Szövetség.
- Eckhardt Tibor: Javaslat a földbirtokmegoszlás rendezésére. Budapest, 1939, Független Kisgazdapárt.
- Ecseri Lajos: A magyar földműves nép munkája. Szentes, 1930, Rónai Ny.
- Ecseri Lajos: Az alföldi munkáskérdés és a mezőgazdasági válság. Budapest, 1898, Lampel Róbert.
- Erdei Ferenc: A magyar paraszttársadalom. In: Erdei Ferenc: A magyar társadalomról. Budapest, 1980, Akadémiai. 83–252.
- Erdei Ferenc: A magyar társadalom a két világháború között. In: Erdei Ferenc: A magyar társadalomról. Összegyűjtött művek. Budapest, 1980, Akadémiai. 291–346.
- Erdei Ferenc: Vita a parasztság körül. Társadalomtudomány, 21. évf. (1941) 1. sz. 124–132.
- Esztergár Lajos: A magyar szociálpolitika feladatai. I. köt. Pécs, 1940, Kultúra.
- Esztergár Lajos: A szociális munka vázlata. In: Esztergár Lajos (szerk.): A magyar szociálpolitika feladatai. I. köt. Pécs, 1940, Kultúra. 9–23.
- Farkas Géza: Az úri rend. Budapest, 1912, Eggenberger.

- Féja Géza: Viharsarok. Budapest, 1980, Szépirodalmi.
- Fekete Sándor: A tanyai csecsemővédelemről. Budapest, 1928, Pesti Ny.
- Fellner Frigyes: Csonka-Magyarország nemzeti jövedelme. Budapest, 1930, MTA.
- Ferenczi Imre: Munkáslakás-kérdés, különös tekintettel Budapestre. Budapest, 1906, Kilián.
- Földes Béla: A munkáskérdés megoldása. In: Földes Béla: A socialis kérdéstről. Nemzetgazdasági tanulmányok. Budapest, 1876, Pesti Könyvnyomda. 109–157.
- Földes Béla: A socialis kérdéstről. Budapest, 1876, Aigner Lajos.
- Földes Béla: A trianoni békeparancs hatása a magyar közgazdaságra. In: Apponyi Albert et. al: Igazságot Magyarországnak! A trianoni békeszerződés következményeinek ismertetése és bírálata. Budapest, 1928, Magyar Külügyi Társaság. 258–309.
- Gaal Jenő: A társadalom feladatai a közgazdasági patriarchalizmus terén. In: Gaal Jenő: Társadalmi béke a közgazdasági patriarchalizmus alapján. A socialis kérdés megoldása. Budapest, 1898, Pallas Irodalmi és Nyomdai Rt. 15–20.
- Gelléri Mór: Harc a munkanélküliség ellen. Budapest, 1900, Új Magyar Szemle.
- Geőcze Sarolta előadása a konzervativizmusról és keresztényszocializmusról. In: A társadalmi fejlődés iránya. A Társadalomtudományi Társaság által 1904-ben rendezett vita. Klnyt. Huszadik Század. Budapest, 1904, Porlitzer Zsigmond. 67–85.
- Geőcze Sarolta: A leányok középfokú oktatásáról. In: Geőcze Sarolta: Tanulmányok a magyar társadalom életéből. Budapest, 1896, Singer és Wolfner. 185–201.
- Geőcze Sarolta: Egészségügyi statisztika. In: Geőcze Sarolta: Tanulmányok a magyar társadalom életéből. Budapest, 1896, Singer és Wolfner. 61–71.
- Giesswein Sándor: Keresztény szociális törekvések a társadalmi és gazdasági életben. Budapest, 1913, Stephaneum. 3–5.
- Gömbös Gyula: Egy magyar vezérkari tiszt bíráló megjegyzései forradalomról és ellenforradalomról. Budapest, 2017, Attraktor.
- Gratz Gusztáv előadása a liberalizmusról. In: A társadalmi fejlődés iránya. A Társadalomtudományi Társaság által 1904-ben rendezett vita. Klnyt. Huszadik Század. Budapest, 1904, Porlitzer Zsigmond. 3–20.
- Gratz Gusztáv: A dualizmus kora. Magyarország története. I–II. köt. Budapest, 1934, Magyar Szemle.
- Gyertyámosi János – Bakay Lajos: A Budapesti Orvosi Kamara felirata a mezőgazdasági betegbiztosítás törvénytervezete tárgyában. Országos Orvostudományi Közlöny, 8. évf. (1944) január 15. 15–20.
- Halla Aurél: Politika a szociálpolitikában. Szociális Szemle, 1. évf. (1939) 2. sz. 58–61.

- Haller István: A zsidókérdés és a keresztény térfoglalás végleges megoldása. Budapest, 1938, Szerzői kiadás. 4–12.
- Haller István: Keresztény politika. Budapest, 1926, Apostol Nyomda Rt.
- Hantos Elemér: Magyarország gazdasági integritása. Budapest, 1932, Athenaeum.
- Heller András: Cselédsor. Budapest, 1937, Szent István Társulat.
- Hilscher Rezső: Az üzemi szociálpolitika. Szociális Szemle, 1. évf. (1939) 1. sz. 194–197.
- Hilscher Rezső: Bevezetés a szociálpolitikába. Budapest, 1928, Szövétnek.
- Hosszú Károly: A cseh- és szlovák szociálpolitika. Nép- és Családvédelem, 2. évf. (1942) 1. sz. 16–22.
- Illyefalvi Lajos: A főváros polgári népességének szociális és gazdasági viszonyai. Budapest, 1935, Budapest Székesfőváros Statisztikai Hivatala.
- Illyés Gyula: Puszták népe. Budapest, 2005, Osiris.
- Illyés Gyula: Pusztulás. Budapest, 1933, Nyugat.
- Illyés Gyula: Pusztulás. Úti jegyzetek. Észak-Baranya, 1933. július. Nyugat, 26. évf. (1933) 17–18. sz. 189–205.
- Írók, művészek, tudósok deklarációja a magyar társadalomhoz és a törvényhozás tagjaihoz. Pesti Napló, 89. évf. (1938) május 5.
- Issekutz Győző: A tűzhely védelme. Magyar Gazdák Szemléje, 3. évf. (1898) 1. sz. 257–287.
- Istóczy Győző: A zsidókról. Budapest, 1875, Tettey Nándor és Társa.
- Jászai Samu: A magyarországi szakszervezetek taktikája. Szocializmus, 1. évf. (1906) 1. sz. 12–17.
- Jászi Oszkár: A nemzeti államok kialakulása és a nemzetiségi kérdés. Budapest, 1912, Grill Károly.
- Jászi Oszkár: Új Magyarország felé. Huszadik Század, 8. évf. (1907) 1. sz. 1–10.
- Jeszenszky Erik: Földbirtokviszonyok alakulása Magyarországon. Korunk, 11. évf. (1936.) I. köt. 3. sz. 206–213.
- Jócsik Lajos: Iskola a magyarságra. Budapest, 1939, Nyugat.
- Johan Béla: A közegészségügyi szolgálatunk krízisének okai, különös tekintettel az orvoskérdésre. Javaslatok ennek megoldására vonatkozólag (1941. május 11.). Semmelweis Orvostörténeti Könyvtár és Levéltár (a továbbiakban SOL). 119. f. Belügyminisztériumi iratok.
- Johan Béla: Az egészségügyi és szociális gyermekvédelmünk bírálata. Székfoglaló értekezés. A Szent István Akadémia IV. Osztályának Értekezéseiből, 4. köt. (1942) 1. sz. 2–17.

- Johan Béla: Gyógyul a magyar falu. Budapest, 1939, Országos Közegészségügyi Intézet. 249–257.
- Johan Béla: Zöldkeresztes egészségvédelmi munka. In: Johan Béla: Gyógyul a falu. Budapest, 1939, Országos Közegészségügyi Intézet. 249–266.
- Joó Tibor: A nemzetiség. In: Keresztes-Fischer Ferenc – Mártonffy Károly (szerk.): A mai magyar egészségügyi közszolgálat. Budapest, 1942, Belügyminisztérium. 529–550.
- Kaán Károly: Az Alföld problémája. Pécs, 1929, Dunántúl Pécsi Egyetemi Kiadó.
- Kádár Mihály: Megjegyzések a mezőgazdasági betegségi biztosítással kapcsolatban. I–II. rész. Országos Orvoskamrai Közlöny, 8. évf. (1944) április 15., 160–174., május 15. 204–218.
- Károlyi Mihály: Földreform. In: Károlyi Mihály: Hit, illúziók nélkül. Budapest, 1977, Magvető. 193–196.
- Károlyi Sándornak a Magyar Gazdaszövetség nevében írt felterjesztése az Igazságügy-miniszterhez. In: Az uzsora ellen. Jogi tanulmányok és a Magyar Gazdaszövetség szaktanácskozása. Budapest, 1902, Magyar Gazdaszövetség.
- Kenéz Zoltán: Tíz év múltán. Visszapillantás a gazdasági viszonyokra az Alföldön. Budapest, 1893, Országgyűlési Értesítő Ny. 47–51.
- Kerbolt László: A beteg falu. A magyar falu szociális és közegészségügyi rajza. Pécs, 1934, Dunántúl Pécsi Egyetemi Könyvkiadó.
- Kerék Mihály: A földkérdés és a szociálpolitika. In: Esztergár Lajos – Somogyi Ferenc (szerk.): A magyar szociálpolitika feladatai. A vármegyei szociális tanácsadók és közjóléti előadók pécsi országos szociálpolitikai értekezletén elhangzott előadások. I. köt. Pécs, 1940, Kultúra. 655–666.
- Kerék Mihály: A földreform útja. Budapest, 1942, Magyar Élet.
- Kerék Mihály: A magyar falu élete. In: Hóman Bálint (szerk.): Mai magyarságunk életrajza. Nemzetismeret. Székesfehérvár, 1939, Csitáry G. Jenő Könyvnyomdája. 46–59.
- Kerék Mihály: A magyar földkérdés. Budapest, 1939, MEFHOSZ.
- Kerék Mihály: Adatok a magyar mezőgazdasági munkáscsaládok megélhetési viszonyaihoz. Budapest, 1933, Stephaneum Ny.
- Kerék Mihály: Milliók a milliókért. Új magyar szociálpolitika. Budapest, 1940, Hungária.
- Kiss Sándor: Fajunk védelméről. Budapest, 1918, Hornyánszky.
- Klebelsberg Kunó: Falusi népiskoláink kiépítése. Nemzeti Újság, 7. évf. (1925) június 25.
- Klebelsberg Kuno: Jöjjetek harmincas évek. In: Klebelsberg Kunó beszédei, cikkei, törvényjavaslatai 1916–1926. Budapest, 1927, Athenaeum.

- Klebelsberg Kuno: Neonacionalizmus. Budapest, 1928, Athenaeum.
- Klebelsberg Kunó: Világválságban. Budapest, 1941, Athenaeum.
- Komáromi Sándor: Ágoston statisztikái. In: Komáromi Sándor: Mi az igazság? Válasz Ágoston Péter: A zsidók útja című munkájára. Budapest, 1917, Egyenlőség.
- Konkoly Thege Gyula: A magyar Felvidék visszacsatolt részének statisztikája. Magyar Statisztikai Szemle, 15. évf. (1938) 11–12. sz. 1007–1008.
- Kornis Gyula: Magyarország közoktatásügye a világháború óta. Budapest, 1927, Magyar Pedagógiai Társaság. 37–40.
- Kornis Gyula: Nők az egyetemen I–II. Napkelet, 3. évf. (1925) 1. sz. 60–69., 2. sz. 149–184.
- Kovács Alajos: Magyarország népe és népesedésének kérdése. Budapest, 1941, Magyar Statisztikai Társaság.
- Kovács Imre: A gazdasági cselédek kereseti és megélhetési viszonyai. (1935). In: Kovács Imre: A parasztéletforma csődje. Budapest, 1940, Bolyai Akadémia.
- Kovrig Béla: A munka védelme a dunai államokban. Kolozsvár, 1944, Universitas Francisco-Josephina.
- Kovrig Béla: Hogy életünk emberibb legyen. Budapest, 1940, Nemzeti Könyvtár. 7–19.
- Kovrig Béla: Korfordulón. Eszmék forrongása. Új formák keresése. Az emberi együttélés mai válságában. Budapest, 1940, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda.
- Kovrig Béla: Magyar társadalmpolitika (1920–1945). I–II. köt. New York, 1954, Kis Magyar Könyvtár.
- Kőrösi Henrik: Népoktatásunk nemzetközi megvilágításban. Budapest, 1911, Franklin Társulat.
- Laky Dezső: A kereskedők szociális és gazdasági viszonyai Budapesten. Budapest, 1930, Székesfővárosi Házinyomda.
- Laky Dezső: Adalékok Budapest társadalmának összetételéhez. Budapest, 1932, Székesfővárosi Házinyomda.
- Laky Dezső: Az iparosok szociális és gazdasági viszonyai Budapesten. Budapest, 1930, Székesfővárosi Házinyomda.
- Laky Dezső: Csonka-Magyarország megszállásának közgazdasági kárai. Budapest, 1923, MTA.
- Láng Lajos: A társadalmi deficit. Budapest, 1881, Kilián Frigyes.
- Lengyel Miklós (szerk.): Kereszténység, nyilaskereszt, zsidóság. Budapest, 1938, Ige.
- Lippay Zoltán: A magyar birtokos középosztály és a közélet. Budapest, 1919, Franklin.
- Máday István: Az egyke-kérdés. Budapest, 1935, Studium.
- Magyary Zoltán (szerk.): A szociális vármegye. Budapest, 1941, Magyar Közgazdaságtudományi Intézet.

- Magyary Zoltán: Társadalomjóléti köztestületek. In: Magyary Zoltán: Magyar közigazgatás. Budapest, 1941, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda. 240–244.
- Mailáth József Szociálpolitikai tanulmányai és beszédei. Budapest, 1903, Kilián.
- Matolcsy Mátyás: Agrárpolitikai feladatok Magyarországon. Budapest, 1934, Soli Deo Gloria.
- Matolcsy Mátyás: Az életszínvonal alakulása Magyarországon 1924–1944. Budapest, 1944, Magyar Ipari Munkatudományi Intézet.
- Matolcsy Mátyás: Magyarország jövedelem- és adóteher-megoszlása. Budapest, 1938, Magyar Gazdaságkutató Intézet.
- Matolcsy Mátyás: Új élet a magyar földön. Budapest, 1938, Cserépfalvy.
- Méhely Kálmán: A munkáskérdés háborús fejlődése. Budapest, 1918, Pesti Könyvnyomda Rt.
- Merre megyünk? Budapest, 1943, EMSZO – KALOT.
- Mészáros Gábor: Kórházügy. In: Keresztes-Fischer Ferenc – Mártonffy Károly (szerk.): A mai magyar egészségügyi közszolgálat. Budapest, 1942, Belügyminisztérium. 212–222.
- Mihelics Vid: A szociális állam. Budapest, 1931, Szent István Társulat.
- Mihelics Vid: Pápai enciklikák és szociális fejlődés. Szociális Szemle, 1. évf. (1939) 2. sz. 49–55.
- Miklóssy István: Keresztény magyar népünk gazdasági romlása. Szociálpolitikai tanulmány. Budapest, 1913, Stephaneum.
- Mocsáry Lajos: Néhány szó a nemzetiségi kérdéstről. Budapest, 1886, Singer és Wolfner.
- Modern társadalombiztosítás kialakulása.
<http://mek.oszk.hu/08200/08281/08281.pdf> (2019. 09. 05.)
- Mórocz János: A zsidókérdés egy magyar nemes szemszögéből. Budapest, 1938, Adler és Práder.
- Münstermann Győző: A középosztály önvédelme. Kolozsvár, 1904, Ajtai K. Albert.
- Nagy Miklós: Agrárnépesedési vizsgálódások Magyarországon. Szeged, 1936, Árpád Ny.
- Németh László: A magyar élet antinómiái. A föld kérdése. Válasz, 1. évf. (1934) 2. sz. 117–135.
- Németh László: A minőség forradalma – Kisebbségben. Politikai és irodalmi tanulmányok, vitairatok. Budapest, 1992, Püski.
- Neubauer Gyula: A magyar társadalom osztálytagozódása. Budapest, 1941, Kn.
- Olay Ferenc: Csonka-Magyarország ellenséges megszállása és kulturális káraink. Budapesti Szemle, 1929. 5. sz. (klnyt.). Budapest, 1929, Franklin.

- Olay Ferenc: Kisebbségi népoktatás. Budapest, 1935, Magyar Nemzeti Szövetség.
- Ottlik László: Nemzet és nemzetiség. Lugos, 1930, Húsvéth – Hoffer Ny.
- Ottlik László: Új Hungária és Keleti Svájc. Magyar Szemle, 3. évf. (1929) 10. sz. 113–124.
- P. Oslay Oswald: Az egri norma. Budapest, 1931, Egri Ferences Szegénygondozó Nővérek.
- Pethő Sándor: Világostól Trianonig. A mai Magyarország kialakulásának története. Budapest, 1925, Enciklopédia Rt.
- Petrássevich Géza: Magyarország és a zsidóság. Budapest, 1899, Szent Gellért Ny.
- Petres József: A zsidó kérdés orvosi és társadalmi szempontból. MONE Orvostársadalmi Szemle, 16. évf. (1939) 1. sz. 2–3.
- Petres József: Társadalombiztosítás és közegészségügy. In: Keresztes-Fischer Ferenc – Mártonffy Károly (szerk.): A mai magyar egészségügyi közszolgálat. Budapest, 1942, Belügyminisztérium.
- Pikler Gyula: A jótékonyág központosítása. Budapest, 1900, Demokratia Páholy.
- Prohászka Ottokár: A modern szegénység és az evangélium. Katolikus Hitvédelmi Folyóirat, 6. évf. (1895) 3. sz. 315–330.
- Prohászka Ottokár: Az anarchia logikája. In: Schütz Antal (szerk.): Prohászka Ottokár összegyűjtött munkái. XI. köt. Budapest, 1927, Szent István Társulat. 53–57.
- Prohászka Ottokár: Kultúra és terror – Keresztény szocialista akció. In: Schütz Antal (szerk.): Prohászka Ottokár összegyűjtött munkái. XI. köt. Budapest, 1927, Szent István Társulat. 49–65.
- Prohászka Ottokár: Mi a szociális kérdés? Magyar Sion, 8. évf. (1894) 1. sz. 1–25.
- Pulszky Ágost: A munkáskérdés. Budapest, 1890, Eggenberger.
- Réz Mihály: Magyar fajpolitika. Budapest, 1905, Kilián Frigyes.
- Rézler Gyula: A magyar gyári munkásság. In: Rézler Gyula (szerk.): Magyar gyári munkásság. Szociális helyzetkép. Budapest, 1940, Magyar Közgazdasági Társaság. 7–47.
- Rézler Gyula: A magyar nagyipari munkásság kialakulása 1867–1914. Budapest, 1945, Faust.
- Scherer Péter Pál: Így látom én. Alföldi falvaink lakossága és szociális problémái. Budapest, 1938, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda. 118–126.
- Scholtz Kornél (Grósz Emil): A trianoni Magyarország egészségügye. Budapest, 1941, Athenaeum.
- SOL. 119. f. Belügyminisztériumi iratok. Johan Béla: A közegészségügyi szolgálatunk krízisének okai, különös tekintettel az orvoskérdésre. Javaslatok ennek megoldására vonatkozólag (1941. május 11.).

- Somogyi Imre: Kertmagyarország felé. Budapest, 1942, Magyar Élet.
- Steier Lajos: A tót kérdés. A tót nemzetiségi mozgalom fejlődésének története. Liptószentmiklós, 1912, Steier Izidor.
- Stern Samu: A zsidókérdés Magyarországon. Budapest, 1938, Pesti Izraelita Hitközség.
- Szabados Mihály: Földmunkáskérdés, munkástelepítés, munkaalkalmak. Budapest, 1936, Földmunkás-szövetkezeti Központ.
- Szabados Mihály: Magyarok hazatelepítése – zsidók kivándorlása. Budapest, 1942, Egyesült Keresztény Nemzeti Liga.
- Szabó Dezső: A magyar középosztály megteremtése. Budapest, 1935, Ludas Mátyás.
- Szabó Dezső: Az elsodort falu. I–II. köt. Budapest, 1919, Táltos.
- Szabó Zoltán: A fajbiológia alapvonásai. In: Keresztes-Fischer Ferenc – Mártonffy Károly (szerk.): A mai magyar egészségügyi közszolgálat. Budapest, 1942, Belügyminisztérium. 521–528.
- Szabó Zoltán: Tardi helyzet, Cifra nyomorúság. Budapest, 1986, Akadémiai – Kossuth – Magvető.
- Szádeczky-Kardoss Tibor: A világháború hatása Magyarország népesedésére. Budapest, 1924, Magyar Tudományos Társulatok Sajtóvállalata.
- Szalay Sándor: Városi cselédkérdés. Budapest, 1909, May János.
- Szalay Zoltán: Az 1941. évi népszámlálással kapcsolatban végrehajtott iparstatisztika első eredményei. Magyar Statisztikai Szemle, 20. évf. (1943) 5–6. sz. 268–284.
- Szántó Menyhért: Az állam és a társadalom szerepe a munkásvédelem terén. Elhangzott a Társadalomtudományi Társaság ülésén. Huszadik Század, 2. évf. (1901) 1. sz. 239–248.
- Szász Zsombor: A munkáspolitikai irányai. Elhangzott a Magyar Társadalomtudományi Egyesület értekezletén. Magyar Társadalomtudományi Szemle, 1. évf. (1908) 10. sz. 938–948.
- Szekfű Gyula: Három nemzedék és ami utána következik. Budapest, 1935, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda.
- Szterényi József: A sociálpolitikai conservativizmus. Megnyitó beszéd a Törvényes Munkásvédelem Magyarországi Egyesületének 1914. évi közgyűlésén. Budapest, 1914, Kilián.
- Szvatkó Pál: A trianoni magyarság húsz éve. Budapest, 1938, Révai.
- Tallián Béla: Törvényjavaslatok munkás- és cselédek sorsának betegség, baleset, rokkantság és aggkor esetére való biztosításáról. Budapest, 1896, Pátria Ny.
- Tegzes László: A közjóléti szövetkezetek szerepe a magyar társadalompolitikában. I–IV. rész. Nép- és Családvédelem, 3. évf. (1943), 6. az. 202–207., 8. sz. 281–286., 9. sz. 330–335., 10. sz. 374–379.

- Tegzes László: Új irányok a magyar nép- és családvédelemben (Országos Nép- és Családvédelmi Alap). In: Faragó Ede (szerk.): Szociális Magyarország. A magyar szociálpolitika törvény- és adattára. Budapest, 1943, Athenaeum. 79–85.
- Teleki Mihály: Trianon hatása mezőgazdaságunkra. Budapest, 1933, Kovács – Szegedi Ny.
- Teleki Pál: A keresztény nemzeti irány és a zsidókérdés. In: Teleki Pál: Magyar politikai gondolatok. Budapest, 1941, Stádium. 79–89.
- Teleki Pál: Magyar politikai gondolatok. Budapest, 1941, Stádium.
- Teleki Pál: Szociális Magyarország. In: Teleki Pál: Magyar politikai gondolatok. Budapest, 1941, Stádium. 101–105.
- Thirring Gusztáv: A magyarországi kivándorlás és a külföldi magyarság. Budapest, 1904, Kilián Frigyes.
- Thirring Lajos: Magyarország népessége 1869 és 1949 között. In: Kovacsics József (szerk.): Magyarország történeti demográfiája 896–1995. Budapest, 1963, Közgazdasági és Jogi.
- Thirring Lajos: Népünk foglalkozása. Magyar Statisztikai Szemle, 25. évf. (1944) 6. sz. 191–209.
- Thoroczkay Viktor: Magyar állam és nemzetiségei. Budapest, 1896, Pesti Könyvnyomda.
- Timoleon (Beksics Gusztáv): A legújabb politikai divat. Budapest, 1894, Zilahy.
- Tisza István: Magyar agrárpolitika. In: Gróf Tisza István összes munkái. I. köt. Budapest, 1923, Franklin. 237–302.
- Vass József: Az 1927–1928-as társadalombiztosítási reform törvényjavaslati (parlamentari vita). Képviselőházi Napló (1927–1928).
- Verhovay Gyula: Az ország urai. Budapest, 1890, Buschmann.
- Víg Albert: Magyarország iparoktatásának története az utolsó száz évben. Budapest, 1932, MTA.
- Weis István: A magyar falu. Budapest, 1931, Magyar Szemle Társasága.
- Weis István: Hazánk társadalomrajza. Budapest, 1942, Országos Közoktatási Tanács.
- Weis István: Mai magyar társadalom. Budapest, 1930, Magyar Szemle Társasága.
- Weltner Jakab: Forradalom, bolsevizmus, emigráció. Budapest, 1929, Világosság Ny.
- Wittmann Ernő: A nemzetiségek önrendelkezési jogának múltja és jövője. Budapest, 1918, Franklin Társulat.
- Zentay Dezső: Napjaink problémái. Népek és népcsoportok. Budapest, 1939, Franklin.
- Zigány Zoltán: Népoktatásunk reformja. Budapest, 1918, Új Korszak.